صفعة

Sorozatszerkesztők:

Béládi László
Kollár Zoltán
Magyar György
Marton Imre
Miszlivetz Ferenc

FEJLŐDÉS-TANULMÁNYOK 9

VÁLSÁG

Magyar Tudományos Akadémia
Szociológiai Kutató Intézet
Budapest, 1987.

Válogatta, szerkesztette és az előszót írta:
Miszlivetz Ferenc

Fordította:
Balog Katalin
Bartos Gabriella
Gáthy Vera
Renner Zsuzsa
Tóth Ferenc
Vörös Csilla

A fordításokat ellenőrizte:
Bába Iván
Sólyom Antal

Technikai szerkesztő:
Nagy Judit

Felelős kiadó:
Cseh-Szombathy László

Készült az MTA-Soros Alapítvány Bizottság támogatásával

ISBN 963 8301 643

Engedély száma: 51568

Készült a GRIFF Propaganda GM műszaki gondozásában
a Váci ÁFÉSZ nyomdájában
833/87.

Tartalom

Miszlivetz Ferenc: **Besavanyodott modernizáció** 7

Henry A. Kissinger: **A világgazdaság megmentése** 13
Saving the World Economy. In: Newsweek, January, 24, 1983
Fordította: Gáthy Vera

Balogh András: **Válságok a fejlődő világban – az egyenlőtlenségeken alapuló nemzetközi kapcsolatok válsága** 22

Samir Amin: **Az Új Nemzetközi gazdasági Rend után: a nemzetközi kapcsolatok jövője** 28
After the New International Economic Order:the Future of International Economic Relations In Trade and Development No. 4. Winter 1984.
Fordította: Balog Katalin

André Gunder Frank: **Globális válság és átalakulás** 38
Global Crisis and Transformation. In: Development and Change SAGE, London, Beverly Hills and New Delhi, Vol. 14. 1983)
Fordította: Vörös Csilla

Immanuel Wallerstein: **A válság mint átmenet** 55
Crisis as Transation. In: Dynamics of Global Crisis the Macmillan Press LTD. 1982
Fordította: Bartos Gabriella

Kinhide Mushakoji: **Strukturális átalakulás. Válság és az ENSZ rendsze** 85
Structural Transformations. Crisis and the United Nations System. In: Paper Prepared for the IPSA Round Table on International Crisis and Crisis Management, Zürich, January 1981
Fordította: Renner Zsuzsa

Rajni Kothari: **Béke és globális átalakulás (Túlélés egy átmeneti korban)** 107
Peace and Global Transformation. In: Conceptula Paper. 1982
Fordította: Gáthy Vera

Raimo Vayrynen: **Geopolitikai doktrinák világrendszerszemléletben** 126
Geopolitical Doctrines in a World-System Perspective. In: Paper prepared for the United Nations University Project in Socio-Cultural Development Alternatives in a Changing World (SCA), 1983
Fordította: Balog Katalin

Bródy András: **A társadalmi folyamatok időszükségletéről** 161

Válság és lassulás Beszélgetés Bródy Andrással 172
Az élet és Irodalom 1983. XII. 2-án megjelent számában közölt, rövidített interjú teljes szövege
Készítette: Miszlivetz Ferenc

* * *

Észak–Dél: Egy túlélési program (A Brandt-jelentés) 179
North-South: A programme for survival. The Report of the Independent Commission on International Development Issues under the Chairmanship of Willy Brandt. In: Pan Books, London and Sidney, 1980
Fordította: Tóth Ferenc

A Fejlődés-tanulmányok eddig megjelent köteteinek tartalomjegyzéke 271

Miszlivetz Ferenc

BESAVANYODOTT MODERNIZÁCIÓ

Ha vannak dolgok, amelyekből a 80-as években nem szenvedünk hiányt, úgy a válságról szóló tanulmányok, konferenciák és szemináriumok feltétlenül ezek közé tartoznak. Szocialisták, neomarxisták, konzervatívok, orthodoxok és liberálisok – bár eltérő hangsúllyal, elméleti felkészültséggel és politikai realitásérzékkel – egyre népesebb tábora beszél „mélyülő", „komplex", „átfogó" válságról, amely a politikai, gazdasági és társadalmi élet szétválaszthatatlan szintjein, valamint „helyi" és „globális" dimenziókban egyaránt megmutatkozik.

Növekszik persze azok tábora is, akik szerint mindez halandzsa, felületes dilettantizmus: válságok mindig is voltak s mindig voltak, akik valami nagy dolgot vártak tőlük, világforradalmat vagy világégést. Ők a józan szkeptikusok, a „két lábbal a földön járók". Azt mondják: 'lám mégis itt vagyunk, és talán még a leghatékonyabb válságelméletet, a marxizmust is túléljük keleti és nyugati, sőt déli változataival és összes gyakorlati konzekvenciáival egyetemben.'

A válságokkal kapcsolatos legtöbb általam ismert vitát egy félreértés tart fogságban: a válság fogalmának közkeletű szóhasználat szerinti értelmezése, miszerint a válság valami katasztrofális, helyrehozhatatlan rosszal szinonim. Ez az értelmezés megfeledkezik a görög eredetű 'krízis' szó magyar megfelelőjében is kifejezésre jutó alternatív jelentéstartományról, s arról, hogy a fogalom nemcsak állapotot, hanem folyamatot is jelöl: ha válság van, valaminek el kell dőlnie, valaminek el kell válnia.

A válság valami olyasmit jelent: a régi úton egyre nehezebb továbbmenni, egyre nagyobb áldozatokkal lehet csak eredményeket elérni, s egyre kérdésesebb, hogy a szó pozitív értelmében vett eredményről van-e szó.

A minket körülvevő világot valóban ma a legkiáltóbb társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek, katonai vagy egyéb erőszakon alapuló feszültségek, az élet minden szintjén növekvő bizonytalanság, brutalitás és elszürkülés jellemzi. Emberek tömegei éheznek és nélkülöznek egy olyan világban, amely hihetetlen mennyiségben képes előállítani javakat, és ahol számos kisebbség és elit él minden eddiginél magasabb életszínvonalon. „A 20. századi világgazdaság termelékenysége sem békét, sem stabilitást nem produkált", írják egy világrenddel foglalkozó, frissen megjelent antológia bevezetőjében a szerkesztők.* Valóban nem hozott. De miért is kellett volna, hogy hozzon? Csupán, mert köznapi gondolkodásunkba felszívódott gazdaságelméletek és politikai filozófiák így ígérték?

Globális szinten a bajok közül a legkirívóbb az Észak és a Dél között tátongó, egyre áthidalhatatlanabbnak látszó szakadék. Délen aszály és járványok szedik milliószámra áldozataikat, különösen a gyermekek körében. Emberek százmilliói alultápláltak, hajléktalanok, iskolázatlanok és alulfoglalkoztatottak. Ám a gazdasági és társadalmi polarizáció nemcsak Északot és Délt, hanem az iparosodott társadalmakat is megosztja.

A háborút követő mintegy negyedszázados fellendüléssel járó teljes foglalkoztatottság korszaka után Északon jelenleg 35 millió körül mozog a munkanélküliek száma. Rajtuk kívül szintén milliós tömegek tengődnek regisztrálatlanul munka nélkül, olyanok, akik nem jogosultak munkanélküli segélyre. Újra elterjedőben vannak az alacsony bérek, mivel a munkanélküliség rontja a bérből élők alkupozícióit.

A 80-as évek végére tagadhatatlanná vált, hogy a szociálpolitikák, társadalmi kibontakozási programok Délen és Északon egyaránt kátyuba jutottak.

* * *

**Ray Bush, Gordon Johnston* and *David Coates*, The World Order. Socialist Perspectives. Polity Press, 1987

Régi terv egy válság-kötet megjelentetése a Fejlődés-tanulmányok sorozatban. A végső elhatározást a Szociológiai Kutató Intézetben 1983. tavaszán megtartott válság-szeminárium érlelte meg; az itt ismertetésre került dolgozatok – magyar és külföldi szerzők írásai – szolgáltak a válogatás alapjául. A kötetnek eredetileg 1984/85. telén kellett volna megjelennie. Pénzügyi, technikai és egyéb jellegű hányattatások – átmeneti szüneteltetés – következtében a megjelenés azonban egyre későbbre tolódott. A válogatást tartalmi és terjedelmi szempontból is meg kellett rostálni; elsősorban az a veszély fenyegetett, hogy a 70-es évek végének, 80-as évek elejének elemzései mára jórészt érvényüket vesztették. Ez a félelem csak részben bizonyult megalapozottnak. A közzétett tanulmányok elméleti igényű elemzéseit, kérdésfelvetéseit és extrapolációit a Kelet-Európát érő mostani gazdasági és politikai megrázkódtatások aktuális olvasmányokká teszik.

Henry Kissinger tanulmányának címében – *A világgazdaság megmentése* – egy Amerikával szembeni kihívásként értelmezett feladatot fogalmaz meg. Figyelmeztet: a jelenlegi gazdasági válság a Nyugat, a demokrácia válságává alakulhat. Tézisszerűen fogalmazza meg a gazdasági meggyengülés és a politikai szövetségi rendszer megroppanása közötti kapcsolatot: „Minden ország befelé fog fordulni, miközben bekövetkezik az együttműködés eróziója és paradox módon továbbmélyül a világméretű recesszió... a tartós gazdasági gyengeség várhatóan aláássa a demokráciák azon képességét, hogy hatékony külpolitikát folytassanak, vagy hogy fenntartsák kollektív védelmüket."

Kissinger ezzel a nyugati világban széles körben élő félelemnek ad hangot –; valamivel talán kevésbé általánosan elfogadott az az elképzelése, miszerint „csak Amerika képes a világot a gyors gazdasági talpraálláshoz elvezetni..."

Kissinger hitet tesz a szabad piac, mint a „jólét és szabadság megteremtésének legsikeresebb mechanizmusa" mellett, de Clemenceaut parafrazálva úgy ítéli meg: a jelenlegi válság túlságosan súlyos ahhoz, hogy a belőle való kilábolást pénzügyi szakértőkre lehessen bízni. Nincs más megoldás tehát: a politikusoknak, jelesül az Egyesült Államok vezető politikusainak kell kezükbe ragadni a kormányrudat. Ez világos beszéd.

Balogh András történész a Harmadik Világban jelentkező válságok természetét elemzi. Egyik legfontosabb, a hazai irodalomban újszerűnek számító tézise szerint nem szabad eleve felmentést adni „mindenfajta tehetségtelen, korrupt, kizárólag privilégiumai megőrzésére törekvő uralkodó osztály számára" a gyarmati uralomra és a neokolonialista kapcsolatokból eredeztethető torzulásokra hivatkozva. Ezt a gondolatot azért is érdemes kiemelni, mert a modernizáció torzulásai, a politikai és társadalmi élet szétzilálódást hordozó tendenciái tekintetében a sok szempontból harmadik világbeli állapotok felé közeledő Kelet-Európa politikusainak is megfontolásra ajánlható szemléletet tükröz.

A Harmadik Világ legszegényebb régióinak szempontjait mindig radikálisan képviselő *Samir Amin* az új Nemzetközi Gazdasági Rend eszméjének csődjét elemző írásában is élesen fogalmaz. Ugy látja, a Harmadik Világ pozícióiban semmi javulás nem mutatkozik; a végbemenő világgazdasági átrendeződés lényege: Kína és a Szovjetunió integrálódnak a Harmadik Világ rovására, miközben a szuperhatalmi versengés céltáblájává lett Harmadik Világ „visszahull a káoszba".

Az Uj Nemzetközi Gazdasági Rend koncepciója által kínált alternatíva ellehetetlenülését követően minden esély megvan arra, hogy a Harmadik Világ és Kelet-Európa veszélyes mértékű eladósodása új, világméretű pénzügyi összeomláshoz vezessen. Ugy véli azonban, e veszélyt a nyugati világ is felismeri, s a Kissinger-i álom megvalósulóban van: a kisebb hatalmak újra felzárkóznak az Egyesült Államok mellé, s „Európa tudatosan vállalt pozíciója... a stabilizációs intézkedésekkel együtt lehetővé teszi az USA hegemóniájának visszaállítását."

Amin a *Balogh András* által javasolt szemlélettel ellentétben, a régi érvekkel él: „...a Harmadik Világ országainak helyzete nagyon eltér a szocialista országok helyzetétől. A Harmadik Világ gazdaságait az imperializmus tette olyanná, amilyenek – alárendelt helyzetben vannak az egyenlőtlen munkamegosztás miatt és ezért függőségben élnek."

Andre Gunder Frank Globális átalakulás és válság című írásában mintha saját korábbi eszméivel és illúzióival próbálna leszámolni, vagy legalábbis szembenézni. Kiindulótétele mindazonáltal a régi: a válság – amelyet hosszú távú átrendeződésnek tekint – a világméretű tőkefelhalmozás válsága.

Különös aktualitása van ma számunkra annak, amit *Frank* a Harmadik Világ és a keleti szocialista országok világgazdaságba visszaintegrálódni kívánó csoportjáról mond. Meggyőzően érvel amellett, hogy az exportorientált növekedési modell nem jelenthet vonzóerőt az elmaradott világ egésze számára, hiszen a felfutáshoz sokféle kedvező körülményre van szükség. A valamikor szintén exportorientált fejlődési utat követő Anglia, Kanada és Ausztrália nekilendülési korszakával ellentétben a mai Harmadik Világ országainak többsége igen kedvezőtlen feltételekkel kell számot vessen; számukra az exportorientált növekedés nem sokban különbözik attól a nyersanyagkivitelre épülő exportstruktúrától, amely jelenlegi elmaradottságuk egyik okozója.

Az átalakulásnak vagy inkább visszaintegrálódásnak nagy ára van a szintén válsággal küzdő kelet-európai szocialista országok esetében is: „az infláció keletre megy" – állapítja meg *Frank*.

Régi ideológiák mögött *Frank* új tartalmakat fedez fel: hajdani szocialisták, a kapitalizmus ellenfelei, valamikor biztató jelet láttak a tőkés világgazdaság válságában; ezzel szemben *Todor Zsivkov* mai szavait idézi: „Reméljük, hogy ennek a válságnak mihamarabb vége lesz." Iróniikusan megjegyzi, a szocializmus ez esetben ugyanis zavartalanul folytathatná működését. A következtetés valóban levonható: a szocializmus fogalma jelentés-változáson ment keresztül; ha egyáltalán átmeneti korszakot jelöl, úgy „a kapitalizmusba való átmenetről van szó". A zsákutcába kerülés fő okát *Frank* abban látja, hogy miután kiderült, a lekapcsolódás útja járhatatlan, a szocialista országok rugalmatlan gazdasági és politikai szerkezettel akartak integrálódni a szintén válsággal küzdő tőkés világgazdaságba. Az utolsó lehetőség, az „előremenekülés" a jobb beilleszkedés és integráció, a gazdaság átszervezése mellett kikerülhetetlenné teszi a politikai rendszer átalakítását.

A kötet legterjedelmesebb tanulmánya *Immanuel Wallersteinné*, a magyar olvasó előtt már ismert világrendszer-szemlélet továbbfejlesztett, az átfogó világválság alapján újragondolt változata. *Wallerstein* szintén a világméretű felhalmozás szűk keresztmetszetéről beszél, ám Franknál jóval derűlátóbb módon a mostani válságot „a tőkés világgazdaság hatalomátruházási válságaként" értelmezi, amely nem más, mint „átmenet a szocialista világrendbe."

A válságot a politika síkján is értelmezve *Wallerstein* úgy látja, az államközi rendszeren belül viszonylagos hatalmi egyensúly érvényesül; több centrum-zóna, valamint több, pozícióján változtatni kívánó félperifériikus zóna jelenlétének köszönhetően kialakulnak az erős katonai hatalmak világhódítási lehetőségeit korlátozó koalíciók. Ezzel a viszonylagos hatalmi egyensúllyal szemben a világrendszer-szinten értelmezett „rendszerellenes mozgalmak" jelentkeznek dinamikus kihívásként.

A „rendszerellenes mozgalmak" – így a 19. századi eredetű munkásmozgalmak és a gyengébb népek nemzeti mozgalmai – azzal a közös tulajdonsággal rendelkeznek, hogy hatalomra kerülve „elveszítik a szolidaritás képességét a hatalmon kívül rekedt mozgalmakkal". Másrészt új típusú, a „hagyományos politikai gettók falait" és az államhatárokat átszelő, univerzális értékek körül szerveződő társadalmi mozgalmak lépnek a helyükre, s válnak mobilizációs forrássá. Éppen ennek az új típusú mobilizációnak köszönhetően tartja *Wallerstein* elképzelhetőnek, hogy a Keletet és Nyugatot megosztó ideológiai korlátok a világgazdasági stagnálás hatására tovább veszítenek jelentőségükből, s ezáltal többek között „az együttműködés új páneurópai struktúrájával kapcsolatban minden oldalról megnyilvánuló idegenkedés" leküzdhető lesz. Ezt a lehetőséget húzza alá a két szuperhatalom hegemóniájának meggyengülése is.

Raimo Vayrynen a wallersteini világrendszer-szemléletet és a cikluselméletet alkalmazza a geopolitikai doktrínák létrejöttének és elterjedésének magyarázatára. Eszerint a világgazdaság hanyatló szakasza a geopolitika konjunktúráját hozza magával. A 20. század első felének geopolitikai doktrínáit részletesen elemezve arra a következtetésre jut, hogy noha az egyre inkább kölcsönös függések által jellemezhető világrendszerben a földrajzi tényezők önmagukban nem adhatnak kielégítő magyarázatot, a geopolitikai gondolkodás mégsem szűnt meg, sőt, a 70-es években újbóli felvirágzásnak lehettünk tanúi.

A jelenlegi körülmények között, amikor a nemzeti autarkiák esélye a minimálisra csökkent, a régi alaptétel, miszerint „geopolitika és nacionalizmus kéz a kézben járnak" egy más szinten, a regionális tömbösödés szintjén nyer értelmet. *Vayrynen* a politikai és gazdasági értelemben egyaránt széttöredezett régi rend helyén szintén újat lát kialakulni, amely azonban már nem irányítható a régi módon, s amelyben a félperiféria egyes régiói nagyobb önállósághoz juthatnak.

A strukturális átalakulás összefüggéseit kifejezetten politológiai szempontból elemző japán *Kinhide Mushakoji* ugyancsak a szuperhatalmak hegemónikus képességeinek hanyatlásából és az ebből fakadó széttagoltságból eredezteti a jelenlegi globális válságot, amelynek megoldásához – úgy látja – új módszereket kell találni. „A kidolgozandó új megközelítéseknek mentesnek kell lenniük a 'felülről lefelé' szemlélettől, amely a periféria konfliktus-helyzeteire rákényszeríti a nukleáris egyensúly uralmát." Ehelyett a válság-megoldások 'alulról felfelé' irányuló folyamatainak felerősödésére volna szükség, amelyek valóban kifejezik az érintett társadalmi erők követeléseit és nem tekintenek el a helyi, sajátos feltételektől.

A kötet legfelrázóbb, a megcsontosodott gondolkodásmóddal szemben leginkább kihívó tanulmánya *Rajni Kotharié*, aki az indiai grassrouts mozgalmak támogatásáért és képviseletéért 1985-ben a magyar Duna-körrel közösen kapta meg az ún. „alternatív" béke Nobel-díjat.

A tanulmány – amely a válsággal kapcsolatban felmerült egyetlen lényeges kérdést sem hagy megválaszolatlanul – legeredetibb része az emberi tudás új és régi formáinak szembeállítása, egy újfajta társadalmi érzékenység, filozófiai síkon való megjelenítése. Az indiai szociológus célba veszi a társadalomtudományok hagyományos széttöredezettségét és mechanikus szemléletét, amely csak leképeződése a világ egészére jellemző széttöredezettségnek. Még egy olyan elemi kérdést is, mondja, mint a fennmaradást, számos töredékre bontunk. „Így a szociológus a közösségeken belüli, illetve a közöttük jelentkező küzdelem folyamataival, a közgazdász a világválság anyagi alapjaival, a pszichológus pedig az

ember pusztító hajlamainak mélyebb mozgatórugóival foglalkozik, míg a béke és biztonság kérdéseit a nemzetközi kapcsolatok és stratégiai tudományok szakértői vizsgálják; de szinte sohasem rendelkeznek közös fogalmi kerettel... Az eredmény az, hogy a természettudósok és technokraták logikája szerint inkább részekre szaggatják a valóságot,... majd a részeket és darabokat vizsgálják különálló és elszigetelt szakaszokban."

Kothari szembeszáll az ipari civilizáció mítoszával, amely a szakadatlan haladás, gazdasági növekedés és a hiányok megszűnésének mítosza volt, s bejelenti a modernista Világszemlélet csődjét: úgy látja, az emberiség normatív és morális vákuumba került, a „modernitás besavanyodott". „A gépnek az ember feletti uralma – és az ember fenntartásának függése a géptől – nem csupán az energiától és nyersanyagtól való állandó függést jelenti, hanem magával hozza azt is, hogy egyre kevesebb szüksége van emberi lényekre....Bármilyen paradoxnak is tűnik, abban a rendszerben, amit a modern ember létrehozott, a legjobban nélkülözhető elem maga az ember." A marginalizálódás elsősorban a Harmadik Világban felerősödött folyamata végletesen elmélyítette a világ megosztottságát. „Még ha a nukleáris háborút sikerül is elkerülni, nem biztos, hogy egy ennyire megosztott faj képes túlélni a feszültség és erőszak ama fokozódását, amellyel szembe fog kerülni."

Kothari is az átrendeződés korszakáról, az átalakulás folyamatáról beszél; nem lesz béke, mondja, amíg ez a folyamat jelentősen előre nem halad. Egyelőre azonban súlyosbodó konfliktusok várhatók, a hátrányosabb helyzetű országok társadalmi struktúrájának destabilizálódása, szegény és elnyomott tömegek lázadása van napirenden.

Samir Aminhoz hasonlóan úgy látja, hogy a kollektív önerőre támaszkodás az Uj Nemzetközi Gazdasági Rend programja kudarcba fulladt, az Észak–Dél párbeszéd üres rituálévá vált, a Harmadik Világ saját szólamainak foglya lett. Az elmaradott országok elitje „későn érkezett el mind a világpoligikai játszmához, mind a modernizáció és iparosítás folyamatához" – s mivel e folyamatokat csak a régi keretek között képes szemlélni, nem jut el valódi kérdések feltevéséig.

Szintén az átrendeződést nehezíti, hogy a változás korábbi dinamikus előrelendítői – az Egyesült Államok és a Szovjetunió – „*a status quo* őrzőivé lettek" és hogy a modernizáló elit érdekei a modernizáció előnyeiből részt követelő tömegével ellentétesek. A korszak paradoxonainak tetőzése, hogy „a tradíció és a modernitás közti konfliktus a feje tetejére állott", a modernitás, besavanyodottan, a fennálló rendszerek hitvallása lett.

A társadalmi folyamatok időszükségletéről szellemesen töprengő *Bródy András* egy közkeletű dogmává merevedett filozófiai tétel paradoxonját járja körül. Vajon valóban a „lét határozza meg a tudatot" – például egy olyan társadalmi korszakban, ahol a „röviddel a prémiumrendelet és a tervgazdaság büntetőjogi védelmére vonatkozó törvényerejű rendelet kibocsátása után még 1950-ben létrejött legalább egy művezető, aki kijelenti: 'úgy szeretem a tervet, mint az édesanyámat'."

A mindennapi életünkben érvényre jutó áthagyományozott értékrendek elemzése, a gazdaságtörténeti, eszmetörténeti és politikai példák azt bizonyítják: a tudat hosszú távon is befolyásolja a lét alakulását. Igen veszélyes az a hit, mondja *Bródy*, „amely úgy véli, hogy a lét automatikusan vagy valamilyen normatív módon létrehozhatja a neki megfelelő tudatformákat, anélkül, hogy a tudat valóságot feldolgozó szerepe, önmódosítása bármilyen szerepet játszana."

Ha a gazdasági válságok léte ténykérdés, a „válságmentes fejlődés" ideológiája valójában a válságfelhalmozást segíti. Csak egyetérteni lehet *Bródy*val: nincs ez másként a társadalmi folyamatok területén se.

* * *

Tekintve, hogy a kötetben dokumentumként az 1980-ban kiadott első Brandt-jelentés kapott helyet, érdemes néhány szóban kitérni a Brandt-bizottság időközben markánsabbá váló elemzéseire, globális megoldásokat célzó javaslataira; annál is inkább, mivel a Globális kihívás címet viselő harmadik Jelentés Észak és Dél kormánypolitikusainak és ellenzéki politikusainak konstruktivitásra törekvő párbeszédéből született és az „észak-dél patthelyzetet megtörendő", felvállaltan „pragmatikus alternatívája" kíván lenni a világgazdaságot jellemző monetarista és laisset-faire piaci filozófiáknak. Nem kínál ugyan rövid távú megoldásokat vagy kompromisszumokat, és nem juttat kifejezésre specifikusan regionális érdekeket, ehelyett Észak és Dél közösnek mutatkozó érdekeit fogalmazza meg.*

A monetarizmus – mondják a szerzők – részint tény, részint hit, de nagyrészt: fantázia. Tény, hogy a defláció sok gazdaságban okozott „foszd ki szomszédod" – szellemben realizálódó elszegényedést. Pusztán hit kérdése annak feltételezése, hogy amennyiben (világméretekben) szűkül a pénzkínálat, a piaci erők önmagukban képesek a szebb és jobb jövő megteremtésére. Az önbecsapás jóval tragikusabb formája a politikai szabadságok azonosítása a szabadon érvényesülő piaci erőkkel.

---

* *Global Challenge*. Pan Books London and Sydney, 1985

Hiszen a monetaristák által példaként emlegetett harmadik világbeli kirakatgazdaságok (az újonnan iparosodottak) az emberi és politikai szabadságjogok kiábrándító figyelmen kívül hagyása mellett működnek. A Jelentés szerzői erőteljesen felhívják a figyelmet arra a veszélyre, amelyet néhány óriás transznacionális vállalatnak a világgazdaság egészében játszott domináns szerepe jelent. Mintegy 200 ilyen korporáció kezében van a világ termelésének és szolgáltatásainak egyharmada. Ezeknek mintegy fele 5 északi országhoz: az Egyesült Államokhoz, Nagy-Britanniához, Németországhoz, Franciaországhoz és Japánhoz tartozik. Mivel az említett országok kormányai döntő szerepet játszanak az IMF és a Világbank politikájának alakításában, a Bizottság úgy véli, hogy amennyiben a jelenlegi patthelyzetből ki akarnak kerülni, változtatásokat kell eszközölniük mindkét intézménynél és felelősséget kell vállalniuk saját transznacionális vállalataik tevékenységéért Délen.

Általános politikai és gazdasági filozófiaként fogalmazzák meg: el kellene szakadni a nemzeti érdekek rövid távú politikájától – s ki kellene fejleszteni a kölcsönös érdekek hosszú távú politikáját. Ennek fényében az Északnak pártfogolnia és előmozdítania kellene a Dél-Dél együttműködést.

Szemben a *Túlélési Programmal*, a *Globális kihívás* kiemelten foglalkozik a Kelet-Nyugat együttműködés kérdésével. A jelentés szorgalmazza, hogy a Szovjetunió és Kelet-Európa többi országa aktívan vegyen részt a globális gazdaság jövőjéről szóló vitákban.

A nemzetközi méretekben jelentkező eladósodás, a strukturális kényszerré váló modernizáció, a termelés, a kereskedelem és pénzügyek újjászervezése globális szemléletet és globális megoldásokat követelnek.

A kelet-európai KGST-tagországok politikai vezetése, amely hosszú időn keresztül érvelt azzal, hogy országaiknak nem lévén gyarmati múltjuk, nem is felelősek a kolonializmus okozta egyenlőtlenségek felszámolásáért, ma már nemcsak, hogy elismeri a globális gazdaság létezését, hanem nyíltan hirdeti a világgazdaság törvényeihez való igazodást, a kölcsönös gazdasági függőség érvényre juttatását a nemzeti gazdaságpolitikákban. Ez a növekvő realitásérzékről tanúskodó szemléletváltás azonban nem mutatkozik hasonló intenzitással sem a társadalompolitikák, sem a politikai és kulturális közélet területén. Teljes joggal látják veszélyeztetve a jelentés szerzői a déli országok mellett a keleti országokban is a demokrácia felé vezető amúgy is keskeny utat.

Ugyanakkor optimizmusuknak teret adva úgy vélik, Kelet- és Nyugat-Európa minden szorosabb együttműködésének nagy hatása lehet szélesebb Észak-Dél párbeszédre; s hozzáteszik, erre meg is érett az idő.

Az *energiaválság* és az *ökológiai fenyegetettség* országhatárokat átszelő, mindenütt jelen levő problémáinak taglalása mellett a legrészletesebben a fegyverkezés/leszerelés és a gazdasági felépülés/fejlesztés összefüggéseit igyekeznek megvilágítani.

Willy Brandt már az első Jelentéshez írott előszavában nyomatékkal hangsúlyozta: „halálra fegyverkeztük magunkat"; a *Túlélési program* egyik alapgondolata: leszerelés nélkül nem létezhet valóságos fejlesztés, nem hidalható át az Észak-Dél szakadék. Időközben más nemzetközi testületek is jutottak arra a véleményre, hogy a leszerelés következtében felszabadult forrásokat a Harmadik Világ országainak fejlesztésére kell fordítani. Ez a gondolat jutott kifejezésre az ENSZ 1980-ban megfogalmazott nemzetközi fejlesztési stratégiájában, az elnemkötelezett országok 1983. márciusi új-delhi konferenciáján és a KGST 1983. októberi ülésén; ezt hangsúlyozta a *Palme Bizottság* 1984. januári ülése is.

Csak sajnálni lehet, hogy mindennek ma még nincs foganatja. A Bizottság számításai szerint a világ globális felépülést és gazdasági kibontakozást érhetne el a teljes évi fegyverkezési költségvetés 1/10-éből.

A *Globális kihívás* szerzői megkérdőjelezik a globális biztonság fogalmát, „amely kizárólag az északi szuperhatalmak fegyverkezésén és leszerelésén alapul". Ám amíg helyesen hangsúlyozzák, hogy soha ilyen intenzív nem volt még a kapcsolat fegyverkezés és gazdaság között, mintha megfeledkezni látszanának tágabb, gazdaságon túli szempontokról.

* * *

Az ökonomizmus korlátait túllépve, az ipari társadalmak és az instrumentális racionalitás kritikáját képviselő szellemi áramlathoz kapcsolhatóan *Erich Fromm* az atomkorszak fegyverkezésének és elrettentésdoktrínájának olyan társadalomlélektani és filozófiai összefüggéseire mutat rá, amelyeket bátran tekinthetünk a jelenlegi alternatív mozgalmak teoretikus alapvetéseinek.

Meggyőződésem, hogy ez, az erőszak és elrettentés, valamint a velük való társadalmi azonosulás jelenségeinek gyökereit a társadalomban és az egyénben együttesen kereső megközelítés közelebb visz

az egyre több oldalról mutatkozó, egyre erősebben összefonódó válságaink megértéséhez. *From Az Engedetlenségről* címet viselő kötetében külön tanulmányt szentel az egyoldalú leszerelés kérdésének.* „Az érzelmek és az intellektus közötti növekvő szakadék, mely az elmúlt évszázadok nyugati civilizációjának jellemző velejárója, veszélyes, skizoid méreteket öltött; hűvösen és látszólag racionálisan beszélgetünk a világ pusztulásáról, mint saját cselekedeteink lehetséges következményéről. . . .Pszichológiai tény, hogy a brutális tettek brutalizlják a résztvevőket és további brutalitáshoz vezetnek. . . .Bárki, aki huzamosabb ideig a fenyegetettség állapotában él, nagy valószínűséggel kifejleszt magában bizonyos pszichológiai jellemzőket – félelmet, ellenségességet, érzéketlenséget, keménységet, és mindezek eredményeként az emberi értékek iránti közömbösséget. Ezek a körülmények barbárokká fognak változtatni bennünket – olyan barbárokká, akik a legmodernebb gépekkel vannak felszerelve. Ha komolyan vesszük, hogy célunk a szabadság megőrzése, el kell ismernünk, hogy ez a szabadság elvész, akár működik az elrettentés, akár nem."

A lélektani, társadalomlélektani mozzanatok egy tágabb keretben, a modernizációk azaz az ipari civilizáció és instrumentális racionális kritikai értékelése során nyerik el magyarázó értékű jelentésüket.

„A modernizációs folyamat évszázadai során a termelés és a fogyasztás vált a nyugati ember legfőbb elfoglaltságává – életének céljává. Az eszköz céllá vált. A gépek egyre jobban hasonlítanak az emberekhez, az emberek viszont gépekhez kezdenek hasonlítani. Ebben a folyamatban az egyént egy termelési egység részeként kezelik. . . .A körülmények, amelyeket mi teremtettünk, átveszik a hatalmat felettünk. Az általunk létrehozott technikai és bürokratikus rendszerek határozzák meg, hogy mit kell tennünk. . . .Lehet, hogy már soha többé nem válhatunk rabszolgákká, de robotokká még válhatunk, és ezzel veszélybe kerülnek civilizációnk hagyományos értékei – az emberi integritás, egyéniség, felelősség, az ész és a szeretet értékei. Az ezekre való hivatkozás hovatovább üres rituálévá vált.

A világ egyre inkább férfias gépek által irányított impotens emberek gyülekezetévé válik (mind az Egyesült Államokban, mind a Szovjetunióban) – technikai és demográfiai tényezők, valamint a nagy korporációk és az állam növekvő centralizációja és bürokratizálódása következtében – és ez a tendencia egyszer megfordíthatatlanná válik, ha tovább folytatjuk a fegyverkezési versenyt.(. . .)

Fennmaradásunkat valójában saját ürességünk veszélyezteti, az, hogy a szabadság, az egyéniség és a hit eszméi üres formulákká váltak, hogy az Isten bálvánnyá merevedett, hogy megcsappant az életerőnk, mert nem reménykedünk másban, minthogy ugyanabból még többet kaphassunk. . . Ahelyett, hogy a szeretet élményét élnénk át az iránt, amit sajátunknak érzünk, gyűlöletet táplálunk azzal szemben, amit ellenzünk. Ha továbbra is halálfélelemben kell élnünk és mások tömeges elpusztításán kell mesterkednünk, a humanista-spirituális tradíció újjáélesztésének utolsó esélyeit is elveszítjük."

Azaz nemcsak a modernizáció savanyodik be, hanem a modernizációt végrehajtó vagy annak kényszerpályáira szorított egyén, szűkebb és tágabb közösségeivel együtt. Feltéve, hogy az elrettentés modern eszközei, az atomkorszak technikai csodái nem lendülnek működésbe.

A fegyverkezési verseny, elrettentés és az ellenükre létrejött alternatív mozgalmak részletesebb bemutatása a következő Fejlődés-tanulmányok kötetre vár.

Budapest, 1987. november

*Erich Fromm, The Case for Unilateral Disarmament
In: On Disobedience and Other Essays, Rontledge and Kegan Paul, 1984

Henry A. Kissinger

A VILÁGGAZDASÁG MEGMENTÉSE

A kihívás nem pusztán gazdasági,
a szabad társadalmak fennállása forog kockán

John Maynard Keynes írta, hogy azok a gyakorlati emberek, akik intellektuális befolyásoktól teljesen mentesnek tartják magukat, általában valamely megboldogult közgazdász rabszolgái. Napjainkban a politikusok kétségtelenül sok közgazdasági teória közül válogathatnak, némelyikük rendkívül ellentétes, sok meg elavult. Egyetlen korábbi elmélet sem bizonyul alkalmasnak arra, hogy megmagyarázza a világgazdaság mostani válságát. A közelmúlt időkig mindenki lehetetlennek tartotta, hogy recesszió idején emelkedjenek az árak, hogy egy viszonylag szabad kereskedelem és a lebegő átváltási ráták rendszere embrionális kereskedelmi háborúkat eredményezzen, hogy a fejlődő országok fizetésképtelenségük által fenyegessék az ipari országok gazdaságát.

Amikor a valóság alapvető összeütközésbe kerül a várakozásokkal, elkerülhetetlen a politikai válság. És ma ez van a nyakunkon. Az első világháború óta haladásra számítunk. A konjunktúra és dekonjunktúra ciklusának történelmi ügye a múlt emlékének látszott. Az életszínvonal gyakorlatilag minden nyugati országban szakadatlanul emelkedett. Olyan bőséges volt a munkaalkalom, hogy sok országban bátorították a külföldi munkaerő bevándorlását. Noha a fejlődő országok messze lemaradtak, közülük a fejlettebbek – mint Brazília, Mexikó és Dél-Korea – kezdtek részesedni az állandónak mutatkozó gazdasági virágzásban.

A szakadatlan előrehaladás illúziója a hetvenes évek közepén hirtelen szertefoszlott. Ennek sok oka volt: a jóléti állam drámaian gyorsabban nőtt, mint a termelékenység, gyorsult az infláció, a magas adók miatt csökkentek az ösztönző hatások, az egy generáció óta tartó gazdasági biztonság elkoptatta a munkaerkölcsöt. De ami ezeket a strukturális problémákat válsággá alakította, az az olajárak több mint tízszeres növekedése volt 1973 és 1980 között. Először az inflációt tette szabályozhatatlanná és – amikor a kormányok ennek megfelelően kemény fékeket alkalmaztak – elindította a világméretű recessziót. Az ipari demokráciákban jelenleg harminc millió a munkanélküli és számuk tovább növekszik. A fejlődő országok az adósság és a haladás összeomló reményeinek kettős terhe alatt zúzódnak össze.

Amióta ezek a körülmények krónikussá váltak, az ipari demokráciák egyetlen kormánya se élt túl egyetlen választást sem. Nyugat-Németországban, Angliában és az Egyesült Államokban a szocialista vagy liberális kormányok helyét konzervatívok foglalták el; Franciaországban, Görögországban,

Spanyolországban és Svédországban a konzervatív kormányokat szocialisták követték. Most nem a pártok programjában található a közös vonás, hanem a társadalmak állapotában: nyugtalanság olyan recessziótól, amelynek szemlátomást nincs se gyógymódja, se vége, félelem egy olyan jövőtől, amelyhez nem vezetnek útjelzők.

Ha a Nyugat népei elvesztik a hitüket abban, hogy a demokratikus kormányok uralkodnak gazdaságuk sorsa felett, akkor a gazdasági válság a nyugati demokrácia válságává alakulhat. Minden ország befelé fog fordulni, hogy megvédje a saját közvetlen örökségét, miközben bekövetkezik az együttműködés eróziója és paradox módon tovább mélyül a világméretű recesszió. A sokféle veszélytől terhes világban a tartós gazdasági gyengeség várhatóan aláássa a demokráciák azon képességét, hogy hatékony külpolitikát folytassanak vagy hogy fenntartsák kollektív védelmüket.

A történészek véglegesen soha nem fogják eldönteni, hogy a New Deal gazdaságpolitikája megoldotta-e a harmincas évek válságát, vagy éppen a megoldást késleltette. Franklin Delano Roosevelt azonban nem gazdasági elméleteivel szerzett magának méltó helyet nagy elnökeink között, hanem azzal, hogy helyreállította a demokratikus intézményeinkbe vetett bizalmat, azt, hogy azok igenis képesek úrrá lenni nehézségeiken. A mostani válság hasonló kihívást jelent. Most is, mint akkor, az első reakció a fogyasztás csökkentése, az import leszorítása és az export bővítése. És a tisztán gazdasági intézkedések most sem lesznek eredményesek, mint ahogyan akkor sem bizonyultak annak.

Először is a korlátozások útján a gazdasági talpraállás majdnem minden bizonnyal hosszabb időt vesz igénybe, mint amennyit a legtöbb fejlett demokrácia állampolgárai eltűrnek, a fejlődő világban pedig a takarékosság politikai zűrzavart okozhat. És ami ennél is fontosabb, az egyik nemzet gazdasági bajainak megoldására alkalmas gyógymód esetleg önmagát pusztítja, ha egyszerre sok ország érvényesíti ugyanazt. Ha egyidejűleg számos ország csökkenti a fogyasztást és az importot, és fokozza az exportot, akkor egyikük sem járhat sikerrel. Befullad a kereskedelem, intézményessé válik a recesszió és fokozódik a politikai bizonytalanság kockázata.

Mielőtt ez a lefelé haladó ciklus túl messzire jutna, az ipari demokráciák kormányainak meg kell a folyamatot fordítaniuk. Elő kell segíteniük a gazdasági növekedést és ezt csak koordináltan tehetik, a magányos erőfeszítések kudarcra vannak kárhoztatva.

Ha nem cselekszünk, sok kockázattal találjuk szemben magunkat, közöttük a háború utáni jólét alapját képező viszonylag szabad nemzetközi kereskedelmi rendszer elvesztésével is. A klasszikus gazdasági elmélettel ellentétben egy szabad kereskedelmi rendszer nem önmagától működik, igényli a politikai vezetés tudatos cselekvését. Optimális körülmények mellett ez a feladat félelmetes, a mély recesszió pedig szinte megoldhatatlanná teszi.

A szabad kereskedelem politikája

Elméletben a szabad kereskedelem mindenkinek a hasznára válik. Ugy tartják, hogy a vámok és a kereskedelem egyéb korlátai az alacsony hatékonyságot segítik elő, korlátozzák a forgalmat és csökkentik az általános életszínvonalat. A szabad kereskedelem elmélete azonban egy olyan világban gyökerezik, ami nincs többé. Adam Smith először 1776-ban propagálta, amikor

Nagy-Britannia csaknem teljesen monopolizálta az iparosítást. A versenyből egyes angol iparágak hasznot húztak, mások nem, de az angol foglalkoztatottság egészére nem volt hatással. Ahogy más nemzetek iparosodtak (csaknem valamennyien átmeneti védővámokkal körülbástyázva), virágzott a szabad kereskedelem, mert a világpiac szinte korlátlan volt és csupán néhány kulcsfontosságú – nem több, mint négy vagy öt – nemzet vett benne részt, amely homogén kultúrákat képviselt hasonló életszínvonallal, s a kereskedelem az aranyalap fegyelme által szabályozottan folyt.

Ezzel szemben a mai világgazdaság legalább húsz, egymástól számottevően eltérő kulturális háttérrel rendelkező jelentős kereskedő országból áll, ahol a munkaráfordítás költségei és az életszínvonal jelentős eltéréseket mutatnak, s mindegyikük szuverén módon kívánja meghozni gazdasági döntéseit. Ilyen körülmények között a verseny kíméletlenebb lett és hatása durvább. Ma már egy országon belül egyetlen iparág sem élvezhet előnyöket egy másik rovására, ehelyett inkább egyidejűleg egész iparágak hanyatlanak, sőt egyik országból a másikba vándorolnak. A mi acél- és autóiparunk gondjai nem szorulnak magyarázatra és ma már igen kevés televíziós készüléket gyártanak az Egyesült Államokban. Sok európai ország, ahol magasak a jóléti ráfordítások és rugalmatlanok a munkaráfordítás költségei, még nehezebb helyzetben van.

A modern demokratikus állam minden politikai nyomása és ösztönzője a kormány által érvényesített takarékosság és a fojtogató külföldi verseny keserű pirulájának elfogadása ellen hat. A munkaalkalmak elvesztése kiváltja a protekcionizmus heves követelését. Csaknem valamennyi ipari demokrácia – még ha szóban a szabad kereskedelem eszméit hangoztatja is – igyekezett a cserearányokat nacionalista irányba terelni. Az export-támogatás, az importtal szemben támasztott nem vám-jellegű korlátok, a garantált hitelek, valamint a valuta-átváltási-rátákkal végzett manipuláció mindennapossá vált. Bár egy-két nemzet esetenként képes a maga hasznára manipulálni a szabad kereskedelmi rendszert, ám ha valamennyi nemzet ugyanezt próbálja, akkor minden bizonnyal magát a rendszert zúzza össze.

Az együttműködő világrend helyreállításának reménye a szabad kereskedelmi rendszer megőrzésétől függ. Az ipari demokráciák vagy hajlandók betartani a szabad kereskedelem alapelveit – vagy olyan merkantilista világban fognak élni, amit egyoldalú akciók és kétoldalú egyezségek jellemeznek. Ugyanakkor a szabad kereskedelmi rendszer nem fog fennmaradni a krónikus recesszió világában. Nincs remény a protekcionizmus áradatával szemben, hacsak a világ nem tér vissza a gazdasági növekedés útjára.

A talpraállás azonban nem következik be, ha az iparosodott világ különböző országai továbbra is összeegyeztethetetlen gazdaságpolitikát folytatnak. Amerikának, a legerősebb országnak kell a vezető szerepet játszania. Ezt azonban elszigetelten nem teheti. Az ipari demokráciáknak eddig példátlan módon kell összehangolniuk nemzeti gazdaságpolitikájukat. Egyetlen amerikai kezdeményezés sem tudná hatékonyabban a visszájára fordítani a nyugati szövetség hanyatlását, mint egy olyan koordinált program kezdeményezése, amely biztosítja a szabad világ általános gazdasági expanzióját. Semmi sem mozdíthatja jobban elő az egészséges politikai fejlődést a Harmadik Világ országaiban, mint az a remény, hogy hamarosan ők is részesedhetnek a megújult növekedésben. És semmi sem erősítheti meg hatékonyabban a kezünket az ellenfeleinkkel szemben, mint az a bizonyosság, hogy a demokratikus világ a gazdasági növekedés helyreállításának szenteli magát.

Az átváltási ráták politikája

Talán egyetlen terület sem illusztrálja annyira drámai módon a gazdasági elmélet változó divatját és növekvő összeférhetetlenségét a politikai gyakorlattal, mint a nemzetközi átváltási ráták jelenlegi rendszere. A XIX. század folyamán a valuták szilárdak voltak, az 1914-es árak lényegében 1812 óta változatlanul ugyanazok voltak. Az aranyalap a politikai vezetők önfegyelmezéséhez kínált alibit. És még amikor az első világháború után az aranyalapot a nemzetek feladták, az átváltási rátákat akkor is formális egyezményekben rögzítették.

Még annyira a közelmúltban is, mint 1969, az állandó átváltási ráták a hitbeli kérdések közé tartoztak. Emlékszem kabinet-szintű tisztségviselők olyan értekezletére, ahol valaki felvetette a dollár értékének megváltoztatását. Szóhoz se juthatott, hogy kifejtse indokát. Megmagyarázták neki – mégpedig a felbőszült emberek erőltetett nyugalmával –, hogy a dollárnak, mint tartalékvalutának állandó értékkel *kell* rendelkeznie, valójában technikailag lehetetlen akár fel-, akár leértékelni a dollárt, mert az összes többi valuta egyszerűen követné a mozgását.

Néhány esztendőn belül a szellemi divat száznyolcvan fokos fordulatot vett. 1973-ra zömmel egyoldalú amerikai akciók nyomán megjelent a lebegő árfolyamok tökéletesen új rendszere. Az új szabályok lehetővé tették – sőt bátorították – valamennyi pénznem értékének szakadatlan változását. A valuták értéke többé nem volt állandó, a piactól függött. Ugy tartották, hogy egyetlen ország sem viseli el a túlértékelt pénzt, mert az csökkenti az export versenyképességét vagy az aláértékelt pénzt, mert az inflációs nyomást gyakorol. Amikor saját pénzük értéke változott, a kormányoknak azonnali korrekciós lépéseket kellett tenniük.

Sajnos a gyakorlat meghazudtolta az elméletet, a lebegő árfolyam ahelyett, hogy fegyelmet teremtett volna, inkább aláásta azt. Amikor gyengülnek a pénznemek, virágzik az export, egy külföldön mindenáron eladni kívánó ország esetében az ilyen helyzet rendbehozatalát alig sürgeti valami is. Egyes kereskedő nemzeteket – Japán a legjobb példa rá – még azzal is vádolják, hogy szándékosan értéke alatt tartják a pénzüket. Más országok pedig belpolitikai célok érdekében felértékelték valutájukat. Az Egyesült Államok például az infláció leküzdése céljából magasan tartotta a kamatrátákat, így fokozta a dollár iránti keresletet. A gyógymód legalábbis rövid távon hasznosnak bizonyult, de következménye a világ fizetőképességének lecsapolása, a globális beruházások csökkenése, az amerikai termékek versenyképességének gyengülése volt otthon és külföldön egyaránt.

Röviden, az átváltási árfolyamok összefüggésében hozott egyoldalú döntések mély hatással voltak a világgazdaságra és sok olyan országra, amely ezekben a döntésekben nem vett részt. A kiszámíthatatlanság kedvez a spekulációnak, a rendszer inkább növeli, nem pedig feloldja az egyenlőtlenségeket. A nacionalista verseny új formája bontakozik ki, s mivel soha nem kell egyértelművé tenni, annál elkeseredettebb; a lebegő árfolyamok rendszere azt a mítoszt erősíti, hogy a kormányok egyáltalán semmiféle döntést sem hoznak.

Ezért a nemzetközi pénzügyi rendszer átalakítása a világ gazdasági talpraállásának egyik előfeltétele. *Donald Regan* pénzügyminiszter reformjavaslatai fontos kiindulópontot alkotnak, ezeket konkrét kezdeményezésekké kell formálni. Amíg folynak a tárgyalások egy alapvetőbb reformról, addig a köz-

ponti bankok megállapodhatnának a megengedhető átváltási árfolyamok reális kereteiről és cselekedhetnének akkor, ha a fontosabb valuták túllépik ezeket a kereteket. Az átváltási piacok és gyakorlat reformja csupán részleges lépés. A pénzügyi reform a szabad kereskedelemhez hasonlóan nem járhat sikerrel, ha nem hangolják össze a pénzügyi- és valuta-politikát annak érdekében, hogy kiküszöböljék az olyan egyensúlyi hiányokat, amelyek elsősorban alakítják a pénznemek egymáshoz való helytelen viszonyát.

Az OPEC baljós öröksége

A világgazdaság helyreállítását célzó minden komoly erőfeszítésnek meg kell birkóznia a fejlődő országok adósságtömegével és azzal a fenyegetéssel, amit ez a nemzetközi gazdasági és politikai rend számára jelent. Itt különös iróniáról van szó. Ugyanis több mint fél évtizeden át a fejlődő országok követelték az erőforrások nagyarányú átadását annak szellemében, amit ők *„Új gazdasági világrend"*-nek neveznek. Az ipari demokráciák a javaslatot vagy elutasították, vagy megkerülték. Most kiderült, hogy a sokat szidott kapitalista bankrendszer gyakorlatilag észrevétlenül hatalmas mennyiségű erőforrást adott át, mégpedig olyan mértékben, hogy azt a hivatalos segély leglelkesebb szószólói sem remélhették volna.

A hetvenes évek energiaválsága az emberi előrelátás esendőségének tanmeséje lett. Valamennyi érdekelt fél tökéletesen józanul reagált a közvetlen nyomásra, egészében mégis szinte feloldhatatlanul bonyolult helyzetet teremtett. Az olajtermelők, akik váratlanul csak úgy fürödtek a dollárban, feleslegeiket nyugati kereskedelmi bankokban helyezték el, általában rövid lejáratú letétek formájában. A még néhány évvel korábban elképzelhetetlen mennyiségű pénztől fuldokló bankok keményen versengtek egymással, hogy melyikük adjon hosszú lejáratú kölcsönt a fejlődő országoknak, közülük különösen a fejlettebbeknek Latin-Amerikában. A kormányok támogatták a petro-dollárok „körforgásának" folyamatát, hogy továbbra is ösztönözzék az olajtermelőket az olajszállításra és előmozdítsák a fejlődő világ gazdasági növekedését. A kormány passzivitása és a bankok versenyképessége a jövő elzálogosításával oldott meg egy közvetlen problémát. Amikor az olajtermelők rövid lejáratú letétjei a bankok hosszú lejáratú kölcsöneivé alakultak, a nyugati pénzügyi rendszer sebezhetősége óriási mértékben megnőtt.

Ezért az ipari demokráciák beszüntették azt, hogy háromszor fizessenek az energiaválságért: először a magas olajárak által előidézett inflációval és recesszióval; aztán a fejlődő országok megsegítésére nyújtott hatalmas hitelekből fakadó inflációs nyomással, végül azzal a veszéllyel, ami a nyugati pénzügyi rendszert fenyegeti, mert a fejlődő országok nem képesek visszafizetni az adósságaikat.

A fejlődő országok hasonló nagyságrendű hármas veszélynek vannak kitéve. Először is az emelkedő olajárak a nekik nyújtott hivatalos segély nagy részét vagy akár az egészet is felemésztették. Azután az olajár-emelkedések által előidézett magas kamatok lehetetlenné tették a hivatalos kölcsönt kiegészítő kereskedelmi tartozások visszafizetését. Most pedig olyan korlátozásokkal találják szemben magukat, amelyektől még stabil olajárak mellett sem szabadulhatnak. A csökkenő olajárak segítenek az olyan energia importáló országokon, mint Brazília, és potenciális katasztrófát jelentenek a túlzottan

nagy olajtermelő adósok számára, mint amilyen Mexikó, Nigéria vagy Venezuela.

A gazdag olajtermelők ugyan nem adósok, az ördögi körből azonban ők sem szabadulnak. Fejlesztési költségvetésüket az emelkedő olajárakhoz kötötték. Most, hogy az árak stabilak, sőt csökkennek, ezek az országok költségvetési deficittel találják szemben magukat, s ezt a nyugati bankokban levő többletük lehívásával igyekeznek ellensúlyozni. Ez viszont csökkenti azokat az alapokat, amelyek segíthetnék az olajat nem termelő fejlődő országokat, hogy kilábaljanak válságos adósságukból.

1982-ben egyedül a kamatok a fejlődő országok áruexportjának és szolgáltatásainak 45%-át tették ki. Ha kísérletet tennének a – mintegy 500 milliárd dollárra rúgó – adósság visszafizetésére, az ezt a százalékos arányt jelentősen megnövelné. Ezek az adatok válságról beszélnek. Az adós országok képtelenek annyit keresni, hogy eleget tegyenek jelenlegi kötelezettségeiknek, legalábbis addig, amíg a recesszió tart, de talán még jóval azt követően is.

Igy vannak összekötve hitelezők és adósok egy olyan rendszerben, ahol az egyik fél katasztrófája magával hozza a másik fél pusztulását. A hitelező nem vághatja el az adóst a további segélytől anélkül, hogy ne kockáztatná a bankrendszer összeomlását és ezen túlmenően a recesszió mélyülését is. A fejlődő országok végtére is az amerikai export egyharmadát (és az ipari demokráciák exportjának több mint 40%-át) veszik fel. Az Egyesült Államok esetében ez több, mint amennyit az Európai Gazdasági Közösség és Japán számára együtt szállít.

Mivel az adósok soha nem szabadulhatnak szorult helyzetükből, hacsak nem kapnak további hitelt, kialakult az a vigasztaló szemlélet, hogy egyetlen adós ország sem merészel fizetésképtelenné válni és hitelképességét tönkretenni. Sajnos a politikai vezetők más dobszóra menetelnek, mint a pénzügyi szakértők. Ők országaik politikai érdekeit saját fennmaradásuk prizmáján keresztül látják. Ha sarokba szorítják, a politikai vezető felsorakoztatja a külföldi „kizsákmányolók" elleni populista indulatokat. És ez minden bizonnyal bekövetkezik, ha az úgynevezett mentési akciók elsődlegesen a kamatok visszafizetésére összpontosítanak. Előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz a robbanás, ha az adós országok kénytelenek hosszú távon tudomásul venni a nélkülözéseket csak azért, hogy óvják a külföldi bankok fizetési egyensúlyát.

A kulcskérdés tehát a következő: milyen hatást gyakorolhat az adósság visszafizetésének „átütemezése" vagy elnyújtása az adós országok politikai struktúrájára? Számos fejlődő országnak, közöttük az Egyesült Államok több barátjának belpolitikai jövője forog kockán. Ha az adósság válsága radikális nyugat-ellenes kormányok elszaporodásához vezet, akkor a politikai következmények fognak felülkerekedni a pénzügyi kérdéseken.

Persze képtelenség lenne, ha a Nemzetközi Valutaalap (IMF) olyan mentési akcióba kezdene, amely nem törekszik mindannak a gazdasági gyakorlatnak a korrekciójára, amely az adós országokat a szakadék szélére juttatta. A megszabott feltételeknek azonban figyelembe kell venniük a tényleges problémát. Például mennyire jelentőségteljes egy olyan argentin katonai kormány elkötelezettsége a takarékosság iránt, amely naponta veszít legitimitásából és ebben a folyamatban lényegében más politikai orientációjú polgári hatóságoknak adja át a hatalmat? Vajon a legjobb szándék mellett is lehetséges-e ezeknek a céloknak az elérése? És ha nem, akkor milyen ösztönző képes visszatartani egy ilyen kormányt az adósság visszafizetésének politikailag népszerű megtagadásától?

De az IMF feltételei még veszélyesebbek lehetnek akkor, ha *teljesítik* őket. Akkor ugyanis az adós ország önmagát politikailag ássa alá. A gazdasági nehézségekkel küzdő nyugati kormányok a nemzetközi kölcsönzők által megszabott feltételeket esetenként olyan takarékossági rendszabályok ürügyéül használták fel, amelyeket a belpolitikai viszonyok egyébként megakadályoztak volna – erre jó példa Anglia 1976 végén. A legtöbb fejlődő országban azonban az elhúzódó takarékosság szükségképpen megrendíti, esetleg szétzúzza azoknak a politikai struktúráknak a legitimitását, amelyek a nemzeti kohézió és identitás fő kifejezői.

Kevés adós országban van munkanélküli segély vagy más olyan intézmények, amelyek Nyugaton enyhítik a gazdasági visszaesések társadalmi hatását. A fejlődő országokat életszínvonaluk hosszútávú drasztikus csökkentésére kényszerítő politika várhatóan pontosan azokat a mérsékelt kormányokat fogja gyengíteni, amelyek a legkészségesebben fogadják el a nyugati tanácsot. Ha ez a politika túl messze megy, akkor olyan radikalizmus kiváltását kockáztatja, amely mozgósítja a külföldi hitelezők semmibevételét hangoztató közvéleményt (és talán más adósokat is). Ez pedig szükségképpen szemben áll a Nyugat szándékával.

A meglevő nemzetközi berendezkedés alig teszi lehetővé ennek a veszélynek a felismerését. Még kevésbé a megoldását. Az adós nemzetek fizetőképességi és visszafizetési válságának feloldását szolgáló legfontosabb intézmény az IMF. De az IMF eredeti feladata kölcsönök folyósítása volt *egyes* olyan országok részére, amelyek *átmeneti* nehézségekkel találták szemben magukat. Az IMF ezt a funkciót csodálatra méltóan látta el. De az IMF-et *nem* arra hozták létre, hogy a rendszer egyidejűleg adós nemzetek tucatjait érintő válságát oldja meg.

Amint egyik ország a másik után jelenti ki, hogy még a kamatot sem képes megfizetni – és ezzel elveti a tőke visszafizetésének mindenfajta közeli kilátását – az IMF hamarosan rá fog jönni, hogy nem rendelkezik az egész fejlődő világ megmentéséhez szükséges erőforrásokkal. De még erőforrásai növelése – és az Egyesült Államok a közelmúlt hetekben latba vetette erejét, hogy bővítse az IMF felhasználható alapjait – sem képes meggyógyítani az IMF alapvető stratégiájának belső ellentmondását. Az IMF segítségnyújtásának feltétele szinte minden esetben olyan rendszabályok bevezetése, amelyek szűkítik a gazdaságot, növelik a munkanélküliséget és csökkentik a fogyasztást annak érdekében, hogy lassítsák az importot és az exportba irányítsák át az erőforrásokat. Az a probléma, hogy az IMF feltételei nem hatékonyak, ha egyszerre alkalmazzák őket számos országban, különösen a globális recesszió időszakában.

Mindenekfelett pedig egy fejlődő országban a korlátozások politikailag csak akkor elviselhetők, ha gyors előrehaladás mutatható ki abból az ördögi körből való szabadulás irányában, ahol az adósság kamatainak törlesztése felemészti az export-jövedelmeket. A probléma lényege az, hogy a mostani mentési erőfeszítések olyan tartozási gond „megoldására" törekednek, amely a valóságban a közeljövőben megoldhatatlan. Közben pedig ürügyül szolgálnak a bankoknak, hogy tovább folytassák a kölcsönök folyósítását. De a mi igazi célkitűzésünk nem lehet más, mint elősegíteni a növekedés tartós folyamatát a fejlődő világban. Enélkül az átütemezés összes kétségbeesett kapkodása egyszerűen csak késlelteti az elkerülhetetlen válságot.

Első lépésként a tárgyalási keretet kell megváltoztatni, amennyire csak lehetséges, az adósokat meg kell fosztani a fizetés megtagadásának fegyverétől.

től. Az ipari demokráciáknak sürgősen szükségük van olyan biztonsági tartalékra, amely lehetővé teszi, hogy a kormányok rendkívüli segítséget nyújtsanak a fenyegetett pénzügyi intézményeknek. Ez egyszerre csökkentené a pánik érzetét és az adós visszaélési lehetőségét. Egyidejűleg a tartozások válságának olyan átfogóbb megközelítését tenné lehetővé, amely a fejlődő világ hosszú távú növekedésére összpontosít. Ezzel párhuzamosan új válság-feloldó gépezetet kell létrehozni. Az IMF-nek korai figyelmeztető rendszerre van szüksége és előzetes konzultációkra a fő kölcsönzőkkel, hogy képes legyen kellő időben észlelni és megelőzni a válságokat. Végső soron azonban a kérdés lélektani. Az adósság problémája nem oka, hanem csupán tünete egy strukturális válságnak. A fejlődő világnak szüksége van a jobb jövő reménységére, hogy felfordulások nélkül tudja átvészelni az azonnali és elkerülhetetlen nélkülözéseket.

Kihívások Amerikával szemben

Csak Amerika képes a világot a gyors gazdasági talpraálláshoz elvezetni és ezt a szerepet hosszútávú gazdasági stratégia nélkül nem tudjuk eljátszani. A szabad piac a jólét és a szabadság megteremtésének legsikeresebb mechanizmusa. De a szabad piac önmagában nem fogja leküzdeni a mostani gazdasági válságot. A kormánynak döntő szerepet kell játszania. Világos döntésekre van szükségünk legalább két, a külpolitikával összefüggő belpolitikai területen.

Az első az energia. Jelentős nemzetbiztonsági okok szólnak amellett, hogy csökkentsük a külföldi olajtól való függésünket és ezzel a visszaélések kockázatát. A stabil vagy csökkenő olajárak mellett azonban alig ösztönöz valami azokra a nagy befektetésekre, amelyek az alternatív energiaforrások kifejlesztéséhez szükségesek, még akkor is, ha az energiaválság egy évtizeden belül minden bizonnyal visszatér. Amikor végetér a recesszió, növekedni fog a kereslet; a Perzsa/Arab-Öbölben aligha most zajlik az utolsó felfordulás. Továbbá egyes olajtermelő országok ki fogják meríteni tartalékaikat. Az olajpiac telítettsége átmeneti, a demokráciák lélegzethez jutottak, hogy biztosítsák magukat a jövendő válságokkal szemben. Mivel a jelenlegi piaci viszonyok nem bátorítják a szükséges beruházásokat, a kormánynak kell olyan ösztönzőket biztosítania, amelyek elősegítik az alternatív források kialakítását, valamint stratégiai olajtartalékok megteremtését.

Hasonlóképpen, ha komolyan gondoljuk a szabad kereskedelmet, akkor kötelességünk ellensúlyozni egynémely, népünkre háruló káros következményét. Többé nem lehet arra számítani, hogy a nemzetközi verseny és automatizmus több munkaalkalmat teremt, mint amennyit megszüntet, holott a teoretikusok korábban erről biztosítottak minket. A magas munkanélküliség valójában krónikussá válhat még akkor is, ha a recesszió végetér. És amint a munkanélküliség eléri a nem-fizikai munkaerőt, az elégedetlenség elterjedhet a középosztály körében is, amelynek csalódásai történelmileg a szélsőségek és fellángoló nacionalizmus táptalaját alkották. Ha becsüljük akár a belföldi, akár a nemzetközi stabilitást, akkor az alkalmazkodási folyamatot megkönnyítő tudatos stratégia elengedhetetlenül szükséges, és tartalmaznia kell átképzési programokat, rendkívüli segélynyújtást, adókedvezményeket és más olyan intézkedéseket, amelyek elősegítik az erőforrások áramlását azokba a szektorokba, ahol a legnagyobb a növekedés lehetősége.

Végül pedig egyáltalán nem korai kialakítani egy visszavonulási pozíciót; amennyiben nekünk és a többi ipari demokráciának nem sikerül összehangolnunk gazdaságpolitikánkat, akkor nem lesz más választásunk, mint biztosítani saját versenyképes fennmaradásunkat – szándékosan és szisztematikusan – az egyoldalú kereskedelmi gyakorlat és bilaterális megállapodások nyers, új világában, amely kétségtelenül elkövetkezik.

Ez a napirend kormányunk szerepének jelentős változását igényli. A kormánynak, az iparnak és a munkaerőnek partnerként kell együttműködnie egy nemzeti stratégia körvonalainak kialakításában, amelyet aztán a két párt alapján kell fenntartani. Az ipari demokráciák közül ez a mutatvány egyedül Japánnak sikerült és nemzeti stratégiája az egyik oka Japán kiélezett versenyének a világpiacon.

Közvetlenül a háború után a Marshall-terv megmentette az európai demokráciákat azzal, hogy egy jobb világ vízióját kínálta. Az áldozatot a remény tartotta fenn. Ma az Egyesült Államok mind az ipari demokráciák, mind a fejlődő világ mérsékelt országai irányából érkező hasonló kihívással néz szembe. Clemenceau mondta, hogy a háború túlságosan komoly dolog ahhoz, hogy a tábornokokra bízzuk. Ugyanilyen alapon a mostani globális gazdasági válság túlságosan súlyos ahhoz, hogy a pénzügyi szakértőkre hagyjuk. A nyugati gazdaságokban a remény helyreállításához a politikai és erkölcsi lendületnek az államfőktől és külügyminiszterektől kell kiindulnia. Mert a tét nagy: az általunk ismert gazdasági rendszer fennmaradása mindazokkal a politikai viszonyokkal, amelyek hozzá tartoznak. A következő gazdasági csúcsértekezlet Williamsburgban – vagy talán egy kevésbé nyilvános fórum – alkalmas kiinduló pontja lehet egy új politikának.

Közel két évszázaddal ezelőtt a német filozófus, Immanuel Kant megjósolta, hogy vagy a szellemi és erkölcsi belátás alapján, vagy pedig a tapasztalt káosz nyomán, de végül létre fog jönni egy világrend. Még mindig van választási lehetőségünk. Ha az Egyesült Államok nem irányít, akkor előbb vagy utóbb pánikszerű zűrzavarral találjuk szemben magunkat. Ha megragadjuk a kezdeményezést, akkor a bizonytalanságból és kezdődő elkeseredésből alkotó cselekvést bonthatunk ki. És végtére is minden nagy alkotás így született.

Balogh András

VÁLSÁGOK A FEJLŐDŐ VILÁGBAN

Az egyenlőtlenségen alapuló nemzetközi kapcsolatok válsága

A fejlődő világban különféle természetű és változó formákban megnyilvánuló „válság" fogalmának használata a tudományos irodalomban és a napi politikai gyakorlatban egyaránt gyakori.

Köznapi értelemben ezzel a fogalommal a hosszan elhúzódó, a nemzetközi kapcsolatokra észrevehető befolyást gyakoroló, nehezen felszámolható konfliktusokat szokták azonosítani. Ilyen összefüggésben említi a sajtó a „közelkeleti válságot" vagy „az Afrika déli részén kialakult válságos helyzetet". Szélesebb megközelítésben viszont azokról a fejlődő világot általában jellemző jelenségekről van szó, amelyek folyamatos instabil helyzetben, azaz rendszeres gazdasági és politikai megrázkódtatásokban, a leglényegesebb intézmények működési zavaraiban, vagy működésképtelenségében, a belső egyensúly megingásában, a politikai erőviszonyok gyors változásaiban mutatkoznak meg. Ennek a tartós egyensúlyhiányt kifejező instabil helyzetnek különféle okai és összetevői vannak, úgymint: a prekoloniális időszak elmaradott termelési viszonyai, az európai uralom összességében torz modernizációit megindító hatása, s végül az a világgazdasági környezet, amely sok tekintetben konzerválja, sőt növeli az egyenlőtlenségeket, akadályozza az egyes országok haladó irányú társadalmi–politikai átalakulását. A következőkben arról lesz szó, hogy a fejlődő világ válságjelenségei milyen összefüggésben állnak a nemzetközi politikai kapcsolatok egyenlőtlenségen alapuló rendszerével és milyen irányú kibontakozásnak látszanak a körvonalai.

A fejlődő országokra jellemző válságjelenségek és ezek tényezői többségükben önmagukban nem értelmezhetők. Csak történeti és globális megközelítés vezet el létrejöttük okainak, egymáshoz való viszonyuknak és felszámolásuk lehetőségeinek feltárásához. A Földnek az a része, ahol ma a fejlődő országok helyezkednek el, évszázadok óta szerves kapcsolatban áll azokkal a területekkel, ahol a tőkés fejlődés, az iparosodás kibontakozott, az elmúlt évtizedekben pedig közöttük a kölcsönös függés és egymásrautaltság tovább erősödött. Az iparosodott tőkés országok és a fejlődők közötti viszonyban kétségtelenül sok a kölcsönösség, de ez nem rejtheti el, hogy jelenleg a viszony meghatározó vonása az egyik partner alárendeltsége, kiszolgáltatottsága, vagyis a kapcsolatok egyenlőtlensége. A fejlődő országok válságjelenségei jelentős részben az egyenlőtlenségen alapuló nemzetközi kapcsolatok természetéből következnek.

Szükséges azonban megjegyezni, hogy egyáltalán nem állítható, hogy a fejlődő országokban valamennyi társadalmi torzulás, a gazdasági élet összes baja, az államapparátus nem kielégítő működése, az antidemokratikus tendenciák, a konzervatív-retrográd nézetek kizárólag a gyarmati uralomból és a neokolonialista kapcsolatokból eredeztethetők. A gyarmatosítás, mint a fejlődő országok mai valóságának egyetlen magyarázó elve ignorálja az egyes országok és népek eltérő történelmi múltját, a belső tényezők kontinuitását és felmentést ad mindenfajta tehetségtelen, korrupt, kizárólag privilégiumai megőrzésére törekvő uralkodó osztály számára. Mindezzel együtt a fejlődő országok térségében mutatkozó válságjelenségeket csak világgazdasági és világpolitikai összefüggésükben lehet értelmezni.

Hibás az az álláspont is, amely a fejlődő országok jelenlegi helyzetéből való kilábalást, a gazdasági és társadalmi problémák megoldását egyszerűen az egyenlőtlen, az anyagi és szellemi erőforrásokat kiszívó világgazdasági kapcsolatok elvágásában látja. A tőkés centrummal való kapcsolatok egyik napról a másikra történő teljes megszakítása, még ahol meg is van erre a politikai elhatározottság és képesség, a jelenlegi világgazdasági feltételek között az országok többsége számára irreális vagy legalábbis rendkívüli nehézségekkel járó, magát a közvetlen célt, azaz egy gyorsabb ütemű, a társadalom demokratikus átalakítását és a szükségletek magasabb szintű kielégítését is veszélyeztető út. Ha a nemzetközi kapcsolatokból az egyenlőtlenség elemét a kapcsolatok puszta felszámolásával lehetne megszüntetni – akkor lényegében elegendő lenne az olyan nemzeti keretek közötti egyértelmű, következetes és radikális döntés, amelynek hatékonyságát a nemzetközi viszonyok több fontos területen meglevő bipolaritása biztosíthatná. Miután azonban a fejlődő országokban is mindenfajta lényeges gazdaság- vagy társadalompolitikai kérdés a globális összefüggések keretei között vetődik fel, az egyetlen reális kibontakozási lehetőség nem a nemzetközi kapcsolatokból való kilépés, az el-, illetve bezárkózás, hanem ezen kapcsolatok egyenlőtlenségen alapuló rendszerének a felszámolása.

Az ilyen típusú kapcsolatok ellen a történelem folyamán mindig is erőteljes támadások indultak, s ezek nem egyszer sikerrel jártak. Ám a mi korszakunk teljességgel új vonásokkal rendelkezik. A nemzetközi kapcsolatok első ízben fogják át az egész földgolyót, s e kapcsolatoknak az alá-fölérendeltségből következő antagonizmusa első ízben veszélyezteti reálisan az emberi faj puszta fennmaradását. E kapcsolatok magukon viselik – Szentes Tamás megfogalmazásával élve – „a világgazdaságnak mint rendszer és mechanizmus egészének szerkezeti és intézményi válságának jegyeit."[1] Az az érv tehát, hogy a nemzetközi élet különböző súlyú szereplői között történelmileg általában egyenlőtlen jellegű kapcsolatok alakultak ki, valamint az, hogy ez az egyenlőtlenség a ma még sok tekintetben meghatározó tőkés világgazdasági és világpolitikai rendszer velejárója, nem teszi elfogadhatóvá és főleg nem igazolhatóvá ezt a jelenséget.

Régtől fogva felvetődik az a gondolat is, hogy a jelenleg már katasztrófális következményekkel fenyegető egyenlőtlenségek megszüntetése mindaddig illuzórikus, amíg a különféle, főleg nemzeti alapon szervezett állami egységek fennmaradnak. Tagadhatatlan ugyanis az ellentmondás az egész emberiséget, az egész Földet érintő globális problémák közös megoldásának szükségessége és a különféle eredetű és természetű partikuláris döntési központok dominanciája között. A XIX. század második felében több jelentős polgári iskola

követői, csakúgy mint a marxisták tekintélyes része úgy vélte, hogy a nemzeti és állami különállások megszűnésének nemcsak a parancsoló szüksége vált nyilvánvalóvá, hanem viszonylag közeli megvalósulásuk is realitás. Azok a teoretikusok, akik a fejlődés soron következő lépcsőjét egyetlen nagymonopólium létrejöttében vagy egy egységes világállam megalakításában, vagy éppen mindenfajta államhatalom azonnali felszámolásában, illetve a nemzeti sajátosságok eltűnésében vagy eltüntetésében látták, jelentős visszhangot kaptak és nagyszámú követőre találtak.

Az elmúlt fél évszázad idevágó tapasztalatai a kiútkeresésnek ezt az irányát azonban nem erősítették meg. A fejlett tőkés országokban a nemzetállamnak a hagyományos szerepén túl a gazdaságszervező és -irányító, szociális, kulturális és egyéb tevékenysége tovább bővült, a Föld országainak többségében pedig éppen most jöttek létre azok az önálló állami egységek, amelyek sok esetben fő feladatuknak saját létjogosultságuk igazolását, szuverenitásuk elfogadtatását és erősítését tekintik. Az állam jellege egyértelműen egyedül a szocialista országokban változott, de úgy, hogy kezdetben itt is kifejezetten kiterjedtek az állam különféle funkciói, majd a szocialista berendezkedéssel ellentétes érdekű osztályok eltűnése után sem indult meg elhalása – ez egy más, egyelőre nem közeli történelmi periódusnak lesz csak a sajátossága.

Egyet lehet érteni Kádár Bélának egy, a külgazdasági kapcsolatok és a nemzetközi erőviszonyok változásával foglalkozó tanulmánya következtetésével, amely szerint már a 70-es évek végén a nemzetközi rendszert „nagyszámú és változatos nemzeti és osztályérdekű, erősödő szuverenitású és saját szerepét erősebben hangsúlyozó ország egymás mellett élése alkotja" – a nemzetállam túlhaladottságának deklarálását a világgazdaságba való beilleszkedés nem teszi szükségessé.[2]

Témánk szempontjából két fontos következtetést vonhatunk le. Az egyik az, hogy a különböző jellegű és eltérő anyagi erőforrással rendelkező nemzetállamok, mint a nemzetközi kapcsolatok alapvető tényezői nemcsak megőrizték, hanem sok tekintetben megerősítették szerepüket. A másik pedig az, hogy korszakunk egyik leglényegesebb, kétségkívül leglátványosabb, fokozódó súlyú ellentmondása az iparilag fejlett tőkés országok és a velük egy világgazdasági rendszerhez tartozó fejlődő országok között alakult ki.

A nemzetközi kapcsolatok ellentéteket mélyítő, robbanással fenyegető jellegének felszámolására belátható időn belül nem egyes tényezőinek megszüntetése, hanem a közöttük levő viszony gyökeres átalakítására irányuló határozott lépések megtétele vezethet.

Lehetséges-e a fejlődő országokat sújtó, alárendeltségen nyugvó kapcsolatok rendszerét fokozatosan megváltoztatni anélkül, hogy a tőkés világrendszer megszűnnék vagy lényegesen meggyengülne? Általában így teszik fel a kérdést azok, akik egy új nemzetközi rend megteremtésére irányuló kísérletet lekicsinylően „reformistának", illetve eleve kilátástalannak minősítenek. Hogy melyik utat fogja a történelmi fejlődés végigjárni – ezt ma természetesen nem lehet tudni. Ám kizárni egy ilyen irányú törekvés realitását – nem más, mint lemondani az alternatíva kereséséről és magáról a cselekvésről. Az ezzel kapcsolatos vita egyáltalán nem új. Valaha a klasszikus gyarmati rendszer felszámolásának esélyeit illetően hasonlóan fogalmazódtak meg az ellentétes nézetek. Marx kezdetben a gyarmati elnyomás felszámolásának előfeltételéül az anyaországi kapitalizmus megdöntését tekintette.[3] Jóllehet néhány évvel később, már a múlt század 50-es éveinek derekától maga

Marx megváltoztatta álláspontját,[4] ez a gondolat még a jelen század negyvenes és ötvenes éveiben is élt egyes marxista pártok felfogásában és gyakorlatában – nem csekély kárt okozva. Elvileg nem zárható ki, hogy a neokolonialista típusú kapcsolatok is lényegesen átalakíthatók, esetleg felszámolhatók anélkül, hogy egyes nagy gazdasági és katonai potenciállal rendelkező iparosodott országok belső berendezkedése megváltoznék vagy a transznacionális vállalatok elvesztenék jelentőségüket.

Ma a fejlődő országok térségében a tőkés érdekekkel szemben elsősorban a helyi nemzeti aspirációk állnak. Ennek az összefüggésnek a figyelmen kívül hagyása egy egész történelmi korszak lényegének a meg nem értését jelenti. Következésképpen: ma nem a nemzetnek és a nemzetállamnak a válságáról, hanem a nemzeti elnyomáson, a nemzeti emancipáció megakadályozásán alapuló nemzetközi kapcsolatrendszernek a válságáról van szó.

A hagyományos, vagyis fölényre, presszióra, kizsákmányolásra, kiváltságokra épülő nemzetközi rendszernek van egy szembeötlő paradoxona, nevezetesen: egyik oldalról a fejlődő országok pozícióinak romlása gazdasági, katonai és egyéb területeken, másik oldalról viszont ugyanezeknek az országoknak mind nagyobb mozgástere, amely lehetővé teszi bel- és külpolitikai döntéseik önállóságának erősítését. Ennek a paradoxonnak a magyarázatát a nemzetközi helyzetnek az a sajátossága adja, hogy politikai és katonai téren a szocialista és a vezető tőkés hatalmak között egy viszonylag stabil egyensúlyhelyzet jött létre az elmúlt két évtizedben, ugyanakkor a fejlődő országok – bár módosult feltételek és formák között – továbbra is kiszolgáltatott és hátrányos helyzetben levő partnerei a tőkés világ centrumának.

Miután a fejlődő országok önálló mozgásterének növekedése lényeges tényezője a nemzetközi kapcsolatok jelenlegi rendszere válságának, mégpedig olyan értelemben, hogy időben jelentősen hozzájárulhat ennek felszámolásához, szükséges megjelölni azt, miben is nyilvánul meg ez az önálló mozgástér.

1. A fejlődő országok megteremthetik és fenntarthatják sajátos, a prekoloniális maradványokat magában foglaló, a gyarmati múlt következményeit őrző, többnyire heterogén gazdasági–társadalmi berendezkedésüket, úgy, hogy nem kényszerülnek belátható történelmi időn belül határozott és egyértelmű útválasztásra. Többségük számára lehetővé, esetenként elkerülhetetlenül szükségessé vált, hogy új, saját megoldásokat keressenek, amely törekvések elvezethetnek és sokszor el is vezetnek szocialista irányú társadalmi–politikai változtatások megindításához is.

2. Az elmúlt két évtizedben megerősödtek a fejlődő országok közös nemzetközi politikai fellépései. Ezek közül legnagyobb befolyásra az el nem kötelezettek mozgalma tett szert. A kezdeti meg nem értés, lekicsinylés és hallgatás után ma már általánosan elismert, hogy az el nem kötelezettek mozgalma a nemzetközi élet önálló és hatékony tényezője. Bár az eredmények nem túl biztatóak, az úgynevezett új nemzetközi gazdasági rend megteremtésére irányuló, meg-megújuló erőfeszítések is említést érdemelnek. Az már nyilvánvalóvá vált, hogy hosszútávon stabil nemzetközi politikai és gazdasági kapcsolatrendszer nem jöhet létre a fejlődő országok szükségleteinek és aspirációinak figyelembe vétele nélkül.

3. A fejlődő országoknak a világgazdaságban és a nemzetközi politikában elfoglalt sajátos helyzete jól tükröződik a politikai eszmékben.[5] A fejlődő országok többsége számára a különleges jelleg és egyedi út hangsúlyozása, mind

a tőkés, mind a szocialista fejlődési modellek és gyakorlat elutasítása lényegi elemét képezi a modern nacionalista nézeteknek. Nem teljesen új jelenségről van szó. *Szun Jat-szen, Musztafa Kemal, Gandhi, Dzsavaharlal Nehru, Szukarno, Nasszer* és más kiemelkedő nemzeti forradalmárok különböző történelmi helyzetben és színvonalon törekedtek valami egyedi, népeik történelmi tradícióinak megfelelő, az elmaradottság minél gyorsabb leküzdését szolgáló fejlődési koncepciót kialakítani. Felfogásukban sok máig élő teoretikus elem található, mint a kisparaszti tulajdonra felépülő demokrácia vagy a vegyesgazdaság kiépítésének szükségessége. Az utóbbi időben felerősödtek olyan hagyományos-konzervatív irányzatok is, amelyek még határozottabban szembenállnak mind a nyugati polgári, mind a marxista politikai eszmékkel.

A fejlődő országok térségében kialakult válságokban a fő szerepet a függetlenségi törekvések játsszák, történelmi kereteit és lehetőségeit a két világrendszer antagonisztikus, de hosszútávon is a közvetlen katonai összeütközés elkerülésében érdekelt viszonya, a közöttük levő feszültség és enyhülés párhuzamos fennmaradása biztosítja. Ebben a sajátos nemzetközi és történeti összefüggésben a fejlődő világ több pontján állandósultak a válsággócok. A Közel-Keleten, Délkelet-Ázsiában, Afrika déli részén, a Karib térségben éveken keresztül tartottak vagy tartanak jelentős nemzetközi politikai hatást gyakorló függetlenségi mozgalmak, forradalmak, ellenforradalmak, pucscsok és helyi háborúk.

Néhány következtetés:

1. Az elmondottakkal összefüggésben a következő évtizedek nemzetközi politikai viszonyainak súlyos megrázkódtatásaira lehet számítani, amely megrázkódtatások jelentős részben abban gyökereznek, hogy az egyre inkább egységesedő, a kölcsönös és egyenrangú függéseket feltételező világrend igénye ütközik össze a hátrányos és függő kapcsolatokra felépülő nemzetközi rendszer fenntartásával, esetenként a durva uralmi törekvések erősödésével.

2. Hosszú, visszaesésekkel terhes történelmi szakaszban vagyunk, az alá-fölérendeltségen alapuló nemzetközi rendszer egészének megváltoztatása szükségszerű, ám a kihívásokat gyakorlók nem feltétlenül egy új, a kölcsönös függés elkerülhetetlenségét tudomásul vevő vagy ilyen viszonyokat kialakítani törekvő erők.

3. Kétségtelen, a jelenlegi gazdasági válság világgazdasági eredetű és jellegű, leküzdése nemzetgazdasági keretek között nem lehetséges. Ebből azonban egyáltalán nem a nemzetállami keretek felszámolásának szükségessége, hanem az egyes nemzetállamok közötti együttműködés új, egyenlőségre és szuverenitásra felépülő elveinek a nemzetközi kapcsolatok egészében történő érvényesítésének követelménye következik.

4. Tudomásul kell venni, hogy a fejlődő országokban jelentkező válságtünetek a jelenlegi világrendszer és a nemzetközi kapcsolatok egészét érintik – s ez az irányzat minden bizonnyal erősödni fog.

5. Külön figyelmet érdemelnek a szűken értelmezett válsággócok. Itt ütköznek ki a legélesebben az egész rendszerre jellemző ellentmondások. Sokkal határozottabban kell tudatosodni annak, hogy a Harmadik Világ a kialakult erőegyensúly szerves része, amely megfelelő válságmegoldási mechanizmusok híján a jelenlegi nemzetközi politikai körülmények között növekvő veszélyforrás. Az akut válsággócok felszámolásának előfeltétele viszont az elnyomáson, gazdasági, politikai, faji megkülönböztetésen, a szuverenitás tiszteletben tartásának figyelmen kívül hagyásán alapuló nemzetközi viszonyok gyökeres átalakítása.

JEGYZETEK

1 *Szentes Tamás:* „A tőkés világgazdaság válsága." Társadalmi Szemle megjelenés előtt, a kézirat 5. oldala.

2 *Kádár Béla:* „A külgazdasági kapcsolatok stratégiai felértékelődése és a nemzetközi erőviszonyok változása." Külpolitika 1978. 4. szám. 64. oldal.

3 A kezdeti marxi gazdálkodásmódot jelzi az a beszéde, amelyet 1847-ben a lengyel forradalom 17. évfordulója alkalmából Londonban tartott: „Valamennyi ország közül Anglia az, amelyben a legkifejlettebb a proletarizmus és a burzsoázia közötti ellentét. Ezért az angol proletároknak az angol burzsoázia feletti győzelme döntő valamennyi elnyomottnak elnyomóikkal szemben kivívandó győzelme szempontjából." *Marx és Engels Művei*, 4. kötet. 396. oldal.

4 Marx egy 1853-ban, a *„New York Daily Tribune"*-ban megjelentetett „Az indiai brit uralom várható eredményei" című cikkében már árnyaltabban fogalmaz: „Az indiaiak mindaddig nem fogják learatni a gyümölcsét azoknak az új társadalmi elemeknek, amelyeket a brit burzsoázia elhint közöttük, amíg az ipari proletáriátus magában Nagy-Britanniában nem szorítja ki helyükről a mostani uralkodó osztályokat, vagy amíg maguk a hinduk maguk nem lesznek olyan erősek ahhoz, hogy végképp lerázzák az angol igát." *Marx és Engels Művei,* 9. kötet. 212. oldal.
Marx 1869-ben, egy Engelshez írt levelében továbbment, megfordítva a viszonyt, a függő országok felszabadulását nemcsak, hogy el tudta képzelni az anyaországbeli forradalmi átalakulás előtt, hanem annak előfeltételeként jelölte meg: „–, az angol munkásosztálynak közvetlen és föltétlen érdeke, hogy Irországgal való mostani kapcsolatától megszabaduljon. És ez legteljesebb meggyőződésem, mégpedig olyan okokból, melyeket részben magukkal az angol munkásokkal nem közölhetek. Sokáig azt gondoltam, hogy az ír rezsimet meg lehet dönteni az angol munkásosztály növekvő befolyásával. Mindig ezt a nézetet képviseltem a „New York Tribune"-ban. A kérdésnek mélyebb tanulmányozása most az ellenkezőjéről győzött meg. Az angol munkásosztály soha semmit sem fog elérni, amíg meg nem szabadult Irországtól. A dolgot Irországgal kell elkezdeni. Ezért olyan fontos az ír kérdés általában a szociális mozgalom szempontjából..."

5 Erről bővebben: *Balogh András:* „Nacionalista eszmék a fejlődő országokban." Külpolitika 1982. 3. szám.

Samir Amin

AZ ÚJ NEMZETKÖZI GAZDASÁGI REND UTÁN: A NEMZETKÖZI GAZDASÁGI KAPCSOLATOK JÖVŐJE

Az Új Nemzetközi Gazdasági Rend kudarcát valószínűleg lassan tudomásul kell vennünk. Nem hiszem, hogy tud valaki akár csak egyetlen területet is említeni, amelyben bármiféle előrehaladás történt az ENSZ 1974-es Közgyűlésén ünnepélyesen elfogadott Akcióprogram Nyilatkozatának megvalósításában. Hasonlóképpen, állíthatjuk-e még, hogy a Harmadik Világot összetartó erők hatalmasabbak az őket szétválasztó erőknél? Ugyan mit jelenthet ma az el nem kötelezettség, amikor a szuperhatalmak lépten-nyomon beavatkoznak a Harmadik Világ ügyeibe, néha éppen az egymással harcban álló országok kérésére?

Az úgynevezett Új Nemzetközi Gazdasági Rend (UNGR) kudarca, és a Harmadik Világ szétzilálódása azonban nem szabad, hogy elterelje a figyelmünket arról a tényről, hogy a válság tovább folytatódik, és hogy valódi és alapvető változások következtek be a kelet-nyugati viszonyban. Ezért nem elég csak az Észak-Dél „tárgyalások" kudarcára hivatkozni. A helyzet komoly elemzése megköveteli az „Észak-Dél" kapcsolatok újbóli átgondolását a világ gazdasági és politikai rendszerének és az azon belüli változásoknak a globális kontextusán belül.[1]

Az UNGR céljai koherens programot alkotnak a Harmadik Világ államainak aspirációival összhangban. A program belső logikája: a Harmadik Világ által exportált nyersanyagok árainak emelése; az export-orientált iparosítás fellendítése, és a fejlett országok piacainak megcélzása, az olcsó munkaerőre és a természeti erőforrások bőségére támaszkodva; a technológia transzfer – a fejlődő országok számára csökkentett költségek melletti – felgyorsítása – mindez világméretekben tükrözi a tőkefelhalmozás ellentmondásos természetét. Egyfelől ez a program csak a nemzetközi munkamegosztás mélyülése mellett valósítható meg: az elvonható értéktöbblet rátájának emelésével (a munka szuper-kizsákmányolásával a perifériákon) a program a profitráta világméretű emelkedését teszi lehetővé, és ezért csak a globális kapitalista fejlődéshez való hozzájárulásként értelmezhető. Másfelől, ellentmondások lépnek fel a kapitalista fejlődés elfogadott keretein belül, mind a transznacionális vállalatok és az imperialista államok stratégiái közt, mind pedig a perifériák kapitalista államai, és saját *tőkésosztályaik* törekvései között.

A transznacionális vállalatok (TNV) szerepe, és a Harmadik Világ az UNGR tükrében

A transznacionális vállalatok sajátos módon értelmezik az „új rend"-et. Számukra ez annyit jelent, hogy még több profithoz jutnak a Harmadik Világ olcsó munkaereje és természeti erőforrásai révén, azáltal, hogy újra elosztják a termelőerők általuk ellenőrzött töredékeit. Ez a stratégia egyáltalán nem szándékozik integrált ipari nemzetgazdaságokat létrehozni (még kifelé-orientált típusúakat sem) a Harmadik Világban. Éppen ellenkezőleg, ami a monopóliumokat illeti, a dolog lényege, hogy integrálatlan ipari folyamat-elemeket ültessenek be a befogadó országok gazdaságaiba, hogy annál jobban biztosítani tudják ellenőrzésüket a világméretű gazdasági folyamatok felett. Ezeken a kereteken belül a transznacionális vállalatok megengedhetik maguknak, hogy kisebb engedményeket tegyenek a befogadó országoknak, egészen addig a mértékig, hogy – szélsőséges esetekben – még a tőke formális tulajdonjogát is feladják. Annak a ténynek köszönhetően, hogy a Harmadik Világ országai versengenek a „kiváltságért", hogy „vendéglátói" lehessenek ezeknek az ipari szegmentumoknak, valamint, mivel az egymás után beültetett szegmentumok között hiányzik a kapcsolat, s azok az alkalmazott technológiából eredően függőek, nem beszélve arról, hogy termékeiket az ugyanazon monopóliumok által ellenőrzött nagyvárosi piacokra kell exportálniuk, a formális tőke-tulajdon értéke rendkívül lecsökken, hiszen a monopóliumok enélkül is képesek feltételeiket érvényesíteni partnereikkel szemben. Ezt jelenti a *laissez-faire* egy olyan világban, melyet a TNV-k uralnak. Ilyen körülmények között, a Harmadik Világ országaiban keletkezett erőforrások felhasználása útján végrehajtott újraelosztás finanszírozása további nyereséget jelent azoknak a monopóliumoknak a számára, amelyek az ilyen „méretre szabott" gyárak eladásával foglalkoznak. Ezeknek a profitoknak a monopóliumok irányában történő elszivárgása valójában be van építve az árak struktúrájába. A transznacionális vállalatokhoz ily módon befolyó nyereségeknek meglehet az a beépített hatása, hogy erőforrás-átvitelt tesznek lehetővé a látható pénzügyi transzferen túl, s azon felül, ami a know-how-k, licencek, márka-jegyek és a fejlesztésre felvett hitelek kölcsönfizetései címén áramlik át. Néha az árstruktúra is szándékosan oly módon torzított, hogy az újra-allokált szegmenseket megfossza jövedelmezőségüktől, a későbbiekben a „működési veszteségek" fedezésére folyósított kölcsönök pedig nem egyebek, mint a tőkében mindig jelen levő tendencia újraéledései a szabad rablásra: a finánctőke új fajtája a régi merkantilista köntösben éled újjá, a kapitalizmus kezdeteihez való visszatérés jegyében, állandósítva az „eredeti" felhalmozás korát.

Ennek a stratégiának neve is van, és az elnevezés nem véletlenül „átcsoportosítás". A Világbank, az IMF és a központi kapitalista uralom más szervezeti támogatásával, az „új rend" jegyében megsokszorozódnak a „szabad zónák" formájában létrehozott új enklávék. Nyilvánvaló, hogy ez a stratégia a helyi államok szerepét a minimumra, a kizsákmányolt munkaerő kordában tartására redukálja. Ennek a stratégiának további célja a Harmadik Világ megosztása, nemcsak a „gyorsan fejlődő" és „stagnáló" fejlődő országok közötti szakadék elmélyítésével, hanem az első csoport országai közötti versengés felszításával is.

A Harmadik Világ országai, legalábbis az el nem kötelezettek csoportjának aktívabb tagjai, az új nemzetközi gazdasági renden kissé mást értettek.

A nemzetközi munkamegosztás általuk remélt reformját a valódi, iparosodott és önálló nemzeti gazdaságok létrehozása követte volna.

Az UNGR Harmadik Világ-beli változata szerint az erős és aktív állam jelentené a garanciát arra, hogy az ipar integrált termelési folyamatok összessége, nem pedig helyi kapcsolatok nélküli rész-egységek gyűjteménye lesz. Valóban, az integrált láncok elemeinek (pl. a „kulcsra kész" gyárak megvétele) importfüggősége magas szintű exportot feltételez, mind a „hagyományos" nyersanyagok, mind az új ipari termékek terén. Ennek a stratégiának a sikere ezért nagymértékben az új nemzetközi gazdasági rend keretében követelt koncessziók megszerezhetőségétől függ.

Az új rend ezen kétfajta „interpretációja" közötti ellentét minden olyan tárgyaláson felszínre került, ahol a nemzetközi ipari munkamegosztás és az ipari „újra-allokáció" kérdései szerepeltek. Ezek az ellentétek a reallokációs folyamat természetével és az újraelosztó egységek típusával, a folyamatot kísérő döntéshozatal decentralizációjának mértékével, ennek pénzügyi és technológiai velejáróival, az újraelosztás oktatási és szervezési aspektusaival és a külső piacokhoz való hozzáférhetőséggel kapcsolatosak. A Harmadik Világ országai általában olyan iparágak telepítését szorgalmazzák, amelyek a lehető „legkomplettebbek", és egymással vertikális kapcsolatban állnak. Követelik továbbá a megállapodások kereteinek pontos meghatározását, azt, hogy az ipar gyakorlata az állam által meghatározott iparpolitika szolgálatába állhasson. További harmadik világbeli követelések az ipar-igazgatás idegen elemektől való megtisztítása, az otthon létrehozott termékek nemzetközi elosztási csatornáihoz való hozzáférhetőség (figyelembe véve, hogy a protekcionista korlátozások csökkenése a fejlett világban nem oldja meg teljes mértékben a piacaikhoz való hozzáférhetőség problémáját): a nemzeti technológiák fejlesztésének támogatása, a finanszírozási folyamatok szabályozása (többek között olyan helyzetek elkerülése érdekében, mikor a transznacionális vállalatok leányvállalatai a helyi bankok forrásaira támaszkodva, új tőke behozatala nélkül képesek finanszírozni beruházásaikat); a transzferek ellenőrzése (beleértve ebbe a kockázatmegosztást, plafonok megszabását a profit-transzferre, és kötelezettségek megállapítását a profit egy részének helyi beruházására).

Ezeket a „követeléseket" a transznacionális vállalatok eddig „elfogadhatatlannak" minősítve elutasították, mert őket csak a leányvállalataik révén történő részleges relokáció érdekli a saját tényleges ellenőrzésük mellett. Extrém formájában ez a hozzáállás megfosztja a tárgyalásokat minden értelmüktől. Másfelől, a harmadik világbeli országok többsége valójában egyre inkább elfogadja a transznacionalitás politikáját. Csak azok az államok vannak tárgyalási pozícióban, melyek nem engedik meg a transznacionális vállalatok leányvállalatainak közvetlen telepítését, és ezeknek a leányvállalatoknak a helyébe saját „kulcsrakész" gyáraikat próbálják elhelyezni egy integrált iparosítási program keretében.

Az országoknak ez a csoportja döntései meghozatalában a nemzetközi gazdasági rend számára kedvező változások lehetőségére támaszkodott, az Észak és Dél közötti multilaterális tárgyalásokon elért egyoldalú akciók és koncessziók útján. Érdemes emlékezetünkbe idézni, hogy az eredeti eszme a harmadik világbeli i termelői kartellek megszervezése volt, melyek révén ki lehetett volna kényszeríteni a termékek árának újraértékelését. A természeti erőforrások nemzeti ellenőrzése nemcsak a kínálat ellenőrzését tette volna lehetővé, hanem és mindenekelőtt, az erőforrások kihasználásával kap-

csolatos hosszútávú nemzeti gazdaságpolitika megvalósítását is, ily módon vetve véget annak a gyakorlatnak, hogy az erőforrások kihasználásának mértékét kizárólagosan a fejlett világ szükségletei határozzák meg. Az így megerősített pozícióik révén a Harmadik Világ országai azt remélik, hogy elegendő tárgyalási alapot nyerve, kikényszeríthetik a szükséges engedményeket Északtól olyan kérdésekben, mint a piac hozzáférhetősége, a technológiai transzferrel kapcsolatos szabályozás stb. A Harmadik Világ országai közötti kooperáció (vagy „kollektív önállóság") szintén ebbe a perspektívába illeszkedett, és látszólag ezt támasztotta volna alá.

Az Új Nemzetközi Gazdasági Renddel kapcsolatos tárgyalások kudarca

Az igazság azonban az, hogy az 1973-as olajválság óta folytatott „tárgyalások" és az Új Nemzetközi Gazdasági Rend megvalósításának 1974-es Akcióprogram Nyilatkozata eredménytelen maradt.

A termelőket egyesítő termelői kartellek eredeti eszméje helyett, melynek értelmében a termelők visszanyerték volna ellenőrzésüket természeti erőforrásaik felett, a tárgyalások egy 18 termékre kidolgozott „integrált" és egy – a termékek árának stabilizálására létrehozott – közös alap körül forogtak. És milyen eredménnyel? A 18 termék mindegyikéről folytatott tárgyalások vagy a megbeszélések valamilyen kifogással való elhalasztásával vagy teljes kudarccal végződtek, a Közös Termék Alap pedig olyan kis tőkével alakult meg, amely messze alatta van az értelmes működéshez szükséges minimális tőkének. Időközben az indexelés gondolata is kútba esett.[2] Ezalatt a fejlődő országok bizonyos csoportjainak tett kisebb engedményeket is (mint a STABEX a Lomé-i Egyezmény aláírói számára) arra használták fel, hogy késleltessék a komolyabb engedmények megtételét a Harmadik Világ egésze felé.[3] Valóban, a fejlődő országok export-árai a stagfláció következtében csökkentek.

A Harmadik Világ országai által Limában deklarált célok – az iparcikkek területén elérni a világtermelés és kereskedelem 25%-át az ezredfordulóra – időközben felhígultak, átalakultak az „általános kereskedelmi liberalizáció" és az ipari termelés egyes szektorai transznacionális vállalatok közvetítésével történő átcsoportosításának kétes programjává. De a transznacionális vállalatok és a fejlődő országok a Limában megfogalmazott céloknak még ezt a tompított változatát sem veszik komolyan (ez például a textiliparban bevezetett protekcionista intézkedésekből is világosan látszik).

A pénzügyi transzferek ügyében a Harmadik Világ úgy mutatta ki a „külföldi segélyekkel" kapcsolatos elégedetlenségét (meg kell jegyeznünk, hogy az eredeti cél a GNP 1%-ának átvitele volt, hogy ezt a célt minden évben kevésbé vették komolyan, és hogy a segélyek minősége messze az elvárt alatt volt), hogy támadó stratégiát választott, követelte a nemzetközi pénzügyi rendszer reformját, beleértve a termékekkel kapcsolatos új nemzetközi elszámolási egységek létrehozását, és szabályok kidolgozását, melyek arra lennének hivatottak, hogy megteremtsék a „kapcsolatot" ezen új egységek és a Harmadik Világ szükségletei közt. Ezek a javaslatok természetesen utopisztikusak voltak.

Akárhogy is, a Harmadik Világ eközben minden irányban kifulladt. A központi kérdés számára egyre inkább a kölcsönök döntő problémája lett.

Ezzel párhuzamosan, mikor a Harmadik Világ országai adósságterheiket túl nehéznek találták, az IMF és a hitelező országok szövetkeztek, hogy gyámság alá vonják őket, hasonlóképpen ahogy a XIX. században Keleten és Latin-Amerikában protekturátusokat hoztak létre, és ily módon új protektorátusaikra olyan gazdaságpolitikát erőltessenek rá, amely törvényszerűen és kíméletlenül aláássa hosszú távú fizetési mérleg-egyensúlyukat, főként a munkásosztályt és a leginkább hátrányos helyzetű társadalmi–gazdasági rétegeket sújtva ezáltal, és gúny tárgyává téve az „alapvető szükségletek" legendáját.

Ami a technológiai transzfert illeti, tudjuk, hogy a javasolt magatartást az Észak elvetette. Egyéb területeken is, mint például a tengeri jog, a Harmadik Világ törekvéseit a leghatározottabb elutasítással kezelték.

Sorolhatnám természetesen tovább a „kudarcokat" és „csalódásokat". Felhívhatnám a figyelmet arra is, hogy a divat világához hasonlóan zavaró gyakorisággal kerülnek terítékre „új", többnyire kétes „témák", és feltehetném a kérdést: vajon nem az-e a célja mindennek, hogy elvonja a figyelmet a fejlettség és hátramaradottság alapvető problémáiról. Az olyan témák kavalkádja, mint a „népesedés", „környezet", „zéró növekedés", „alapvető szükségletek", „foglalkoztatottságra orientált stratégiák", „jövedelem újraelosztás", „köztes és célszerű technológiák", „fejlődő országok közötti együttműködés" és „tudomány és technológia a fejlődés szolgálatában" foglalja el a helyét a valódi világ nemzetközi viszonylataiban bekövetkező változásoknak.[5]

Milyen tényezők húzódnak meg a látványos kudarc mögött? Véletlen tényezőkről van-e szó? Vagy pedig a csőd a Harmadik Világban elkövetett „taktikai hibáknak" köszönhető (megosztottságának és gyengeségének, például)? Netán ez a válság és ezek a gyengeségek azt bizonyítanák, hogy a jelenkori kapitalizmus perifériáin lehetetlen az önálló, független fejlődés?

Nem kétséges, hogy a mostani válság,[6] mely szerintünk a nemzetközi munkamegosztás strukturális válsága, tartós válság, amit a rövid távú „klaszszikus" (pénzügyi) vagy neo-keynesiánus „megoldások" kudarca is bizonyít. A válság, ami a 60-as évek közepén az ipari tőkésországok közötti viszonyok válságaként indult, ma már túlnőtt ezeken a kereteken és a gazdasági élet és a termelési rendszerek alapjait érinti. S tekintve, hogy számtalan egymásnak ellentmondó lehetőséget hordoz magában, lehetetlen további útját előrejelezni.

A válság által felszított harcok tulajdonképpen az integrált nemzetközi piac szétrobbanásához vezethetnek – amely pedig az utolsó negyedszázadban – az Egyesült Államok hegemóniája mellett – a világrendszer jellegzetessége volt.

A nemzetközi pénzügyi rendszer zavarai; a – bármennyire is korlátozott – protekcionista intézkedések; a „birodalmi preferenciák" megújulása szemben a „mindenki liberalizmusával" (például, a Lomé-i Megállapodás Európa és az ACP országok között) mind arra mutatnak, hogy a 30-as évek válsága után kialakult „nemzetközi protekcionista rendszerek" bevezetése nem áll kívül a lehetőségek birodalmán. Szükségtelen mondani, hogy egy új világméretű pénzügyi összeomlás a fent említett reakciókhoz vezethet. Meg kell mondanunk, hogy a Harmadik Világ és a kelet-európai országok eladósodása egy ilyen csőd veszélyét rejti magában.

El kell ismerni azonban, hogy a fejlett tőkés országok közvetlen reakciói az ellenkező irányba látszanak vezetni. Számos jel mutat arra, hogy a kisebb imperialista hatalmak újra felsorakoznak az Egyesült Államok imperialista

vezetése alatt, beleértve ebbe a dolláron alapuló multilaterális fizetések rendszerének fenntartására tett összehangolt kísérleteket (az európai pénzügyi együttműködés fejlődése ellenére, az Európai Pénzügyi Rendszer csak része egy egésznek, melyet továbbra is az USA ural)[7] és Európa tudatosan vállalt pozícióját, amely a „stabilizációs intézkedésekkel" együtt lehetővé teszi az USA hegemóniájának visszaállítását.

Nem helyezi-e maga a munkásmozgalom a legnagyobb súlyt a pénzügyi stabilitásra, még a foglalkoztatottság és a munkásszolidaritás feláldozása árán is, elárulván olyan „nem-szervezett" munkások érdekeit, mint például a bevándorlók, a fiatalok és a nők, akik a munkanélküliség legnagyobb áldozatai, a „munkásarisztokrácia" érdekében, amelyet csak az infláció sújt?[8] Nem figyelhetünk-e meg egy tendenciát, mely erősíti ezt az átrendeződést? Természetesen még nem tudhatjuk, milyen tartós lesz ez az átrendeződés – vagy hogy politikailag és gazdaságilag milyen rugalmasnak fog bizonyulni a világpiac egy elhúzódó krízis során.

A Harmadik Világnak tett különféle engedmények elutasítását azonban mindenképpen ebben az összefüggésben kell szemlélni.

A vizsgált átrendeződéssel kapcsolatos *modus operandi* csak ilyen kontextusban és a tőke (valamint az adósságok) világméretű mozgásának kérdésével közvetlen összefüggésben vizsgálható.

A jelen időszakot valójában több okból is a könnyen hozzáférhető tőke óriási bősége jellemzi, ideértve a növekedés és a beruházások lelassulását főként a nem-monopolisztikus szektorokban; az oligopóliumok által uralt szektorok magas profitrátájának fennmaradását, stb. Ez olyan privilegizált helyzetbe hozza az ipari és pénzügyi tevékenységet végző transznacionális vállalatokat, hogy a tőkemozgásokat világméretekben irányíthatják, ha szükségesnek ítélik akár az állami gazdaságpolitikákat is semmibe véve. Ez a fölös likviditás, amely egyszerre oka és eredménye a valutaárfolyamok spekulációs fluktuációjának, főként a Kelet és Dél országaiba áramlik kölcsönök formájában.

Fontos ehelyütt rávilágítanunk egy különbségre, amely a kelet-európai országok adósság-halmozása és a Harmadik Világ eladósodásának problémája közt áll fenn. A kelet-európai országoknak folyósított – privát forrásokból származó, de az állam által biztosított – kölcsönök tagadhatatlanul élénkítik a kölcsönző országok iparosodását, és késztetést jelentenek a világkereskedelembe való újabb bekapcsolódásra (már csak az adósság-törlesztés fedezése miatt is). Ezzel ellentétben a Harmadik Világ által felhalmozott adósságoknak csak egy kis töredéke finanszírozza közvetlenül az ipart. A Dél ipari exportja három vagy négy kivételtől eltekintve alig nőtt. A Harmadik Világ adósságainak legnagyobb részét – a magánkonzorciumokét is – a folyó importra és a gondokkal küszködő állami szervezetek támogatására fordítja.

Mit kezdjünk a „finánctőke feltámadásával"? Indokolt-e arra számítanunk, hogy mindennek ellenére ez végül is az ipari „fejlődés" felgyorsulásához vezet a Harmadik Világban, azon az alapon, hogy az export-iparágakba való beruházások elmaradása csak a jelen helyzet következménye? Vagy pedig a jelenleg halmozódó adósságok a törlesztések növekedésével a fejlődés elháríthatatlan gátjai maradnak, mint a XIX. században? Ha az utóbbi eset bizonyul igaznak, teljes mértékben meg fog mutatkozni egy olyan rendszer sebezhetősége, amely fenntarthatatlan egyensúlyi helyzeteken alapul; ezt a helyzetet egyfelől a tőkemobilitás, másfelől ennek a tőkének nem-likvid formában tör-

ténő lekötése jellemzi. Ebben az esetben a pénzügyi összeomlás nem kizárható.

A nemzetközi gazdasági és politikai viszonyok

A fenntebb vázolt helyzetek kikényszerítik, hogy komolyan végiggondoljuk a nemzetközi gazdasági és politikai viszonyokban végbement változásokat.

Mindenekelőtt néhány beszédes statisztikai adat: míg a fejlett tőkés országok acéltermelése 1974 és 1978 között 36 millió tonnával csökkent, ugyanolyan mértékben nőtt a világ más régióiban, főként a kelet-európai országok (Szovjetunió, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia) és Kína, és csak egész kis mértékben a fejlődő országok termelése következtében (lényegében csak az újonnan iparosodott országok növelték termelésüket).[9] Ez a valóság: kétségtelenül vannak változások a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban; de ezek a változások Kelet, Nyugat és Kína viszonyát érintik. Az Észak és Dél kapcsolataiban nincsenek változások.

Vajon Kelet-Európa és Kína fejlődését valóban a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás jellemzi, ahogy első pillantásra tűnik? Ha igen, akkor milyen feltételekkel? Vajon a transznacionális vállalatok, amelyek a Nyugat és a Dél társadalmait uralják, ki fogják terjeszteni uralmukat Kelet-Európára és Kínára, mint ahogy egyesek állítják? A kapitalista rendszer valóban újra univerzálissá válik, túllépve egy olyan perióduson, mikor létét szakadár szocialista kísérletek veszélyeztették?

Az UNGR hívei határozott igennel felelnek az előbbi kérdésekre, és annak igazolását látják benne, hogy az önálló nemzetgazdaságok létrehozása összeegyeztethetetlen a nemzetközi munkamegosztásban való részvétellel. A kérdés az, hogy amennyiben a Szovjetunió és Kína, gazdaságaik nem-kapitalista volta ellenére a világpiacba való integrálódást tűzik ki célul és üzleteket kötnek a transznacionális vállalatokkal, vajon a Harmadik Világ országai, amelyek nem rendelkeznek az előbbiek előnyös tulajdonságaival, abban a helyzetben vannak-e, hogy képtelen autarkiáról ábrándozzanak, amely csak állandósuló stagnálásra ítélheti országaikat?

Anélkül, hogy tagadnánk, hogy a világrendszerbe való integráció összeegyeztethető a nemzeti fejlődés stratégiájával, a bizonyítás terhe az új nemzetközi gazdasági renden van, mivel a nemzetközi munkamegosztásnak kell bizonyítania rugalmasságát a Harmadik Világ nemzeti fejlődésének következményeivel szemben.

Az 1970 és 1975 közötti kedvező világhelyzetben úgy tűnt, lehetséges a nemzetközi munkamegosztásban való részvételről és a nemzeti fejlesztési stratégiák összhangjáról elmélkedni. De ne felejtsük el a Harmadik Világ politikai győzelem-sorozatát azokban az években, beleértve az 1973 októberi háborút; a portugál gyarmatok függetlenségének kivívását 1974-ben; az 1975-ös vietnami győzelmet; Namíbia, Zimbabwe és Dél-Afrika küzdelmeinek erősödését; az etiópiai paraszt-forradalmat; Benin és Madagaszkár népmozgalmait. Magában Dél-Európában is veszélyben forgott egy darabig a rendszer fennmaradása; Olaszországban és Franciaországban növekvő instabilitás volt tapasztalható (a baloldal kis híján megragadta a hatalmat); hasonlóan Görögországban, Portugáliában és Spanyolországban a diktatúrák bukása után. És mindez néhány éven belül! Ezeknek az eseményeknek az

egybeesése a gazdasági válsággal az USA hegemóniájának látszólagos megszűnésével és Európa dezintegrációjáról szóló jóslatokkal igazi „pánikhangulatot" keltett.[10] Ebben az atmoszférában fogalmazták meg az el nem kötelezett országok, Boumedienne elnök vezetésével az Új Nemzetközi Gazdasági Rend eszméjét.

De vajon az Új Nemzetközi Gazdasági Rend eszméje nem mond-e ellent a történelmi tapasztalatoknak? A fejlett kapitalista országok történelméből nem azt tanultuk-e, hogy az iparosítás és az önálló nemzetgazdaság létrehozása mindig a nemzetközi munkamegosztás közvetlen tagadása útján valósult meg, vagy pontosabban az úgynevezett és átmeneti „komparatív előnyök" csapdáját kikerülve, annak elvetésével? Pontosan ez magyarázza, hogy a nemzetgazdaságok létrehozása mindig az állam közreműködését igényelte.[11] A *burzsoázia* számára a XIX. században létrehozott nemzetállam, legyen az a köztársasági Franciaország, Németország vagy a birodalmi Japán, elengedhetetlen eszköz volt a nemzetgazdaságok létrehozásában. És ha igaz, hogy ezek az országok nem az autarkia útját járják, nem kevésbé igaz az is, hogy a külső kapcsolatokat alárendelték a belső építés követelményeinek. Épp ellenkezőleg, külső kapcsolataik, melyek gyakran a perifériák kizsákmányolásában gyökereztek, egyszerűen csak a belső akkumuláció meggyorsítását szolgálták. Különösképpen így volt ez Anglia és Franciaország esetében. Az imperializmus időszaka előtti későnjövők – nevezetesen: Németország, Olaszország, az Egyesült Államok, Japán, az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország – önálló fejlődését mindig protekcionizmus kísérte, az infrastruktúra állami finanszírozása, a pénzügyi rendszer megteremtése az állam által, és állami ellenőrzéssel végrehajtott agrár-átalakulások, melyek célja a mezőgazdaság fejlesztése volt, és az önellátás megvalósítása az élelmiszerellátás stb. terén. A nemzeti fejlődés természetesen nem autarkia révén valósult meg; de érdemes hangsúlyozni, hogy ezekben a folyamatokban a külső kapcsolatok mindig alárendelődtek a belső felhalmozás logikájának és szükségleteinek, és nem fordítva. Ugyanígy fontos hangsúlyozni, hogy a történelmi esetek, Japánnal bezárólag, megelőzik az imperializmus korát.

Azoknak az országoknak történelmi tapasztalatai, amelyek leváltak a kapitalista világról, még inkább gondolatébresztőek. A Szovjetunió és Kína nemcsak, hogy alapvető változásokat hoztak létre társadalmi és gazdasági életükben; ami még fontosabb, ezt autarkia mellett kellett megtenniük, részben legalábbis, hiszen nem volt más választásuk, mikor a kapitalista világ blokád alá vette őket. Még a kisebb kelet-európai országok is keresztülmentek egy autarkiás időszakon az 1950-es évek sztálinista tervgazdaságának idején. Az a tény, hogy ugyanezek az országok ma szorosabbra akarják fűzni kapcsolataikat a világpiaccal, természetesen más lapra tartozik.

Vannak, akik ebben a folyamatban a kudarc beismerését látják; főként a szovjet mezőgazdaság és a kínai „új típusú" iparosítás kudarcát szokták idézni ilyenkor. Ez azonban sekélyes érvelés, és annak a ténynek a figyelmen kívül hagyásáról tanuskodik – függetlenül attól, miképpen jellemezzük ezen országok társadalmi viszonyait, szocialistákként vagy sem –, hogy ezeknek az országoknak sikerült önálló nemzetgazdaságot létrehozniuk. Miután ezt sikerült megtenniük, „világpiaci" pozícióik semmiképpen sem nevezhetőek gyengének. Bármekkora problémákkal is küzd, a Szovjetuniónak sok kijátszható kártyája van, beleértve a természeti erőforrásait, a termelés állami ellenőrzését, a politikai rendszer ama képességét, hogy tovább folytassa a relatív

elzárkózás politikáját, és természetesen, globális szuperhatalom mivoltát, amely semmiképpen sem elhanyagolható tényező. Ami Kínát illeti, bárhogyan alakuljanak is kapcsolatai a transznacionális vállalatokkal, majdnem biztosra vehető, hogy fenn akarja tartani az ellenőrzést külkapcsolatai felett.

Egyfajta gondolkodásmód szerint ezeknek a fejleményeknek logikus következménye lesz az integrált világpiac újbóli létrehozása. Az ennek megfelelő kép egy világméretű történelmi freskó, melyben az egyik kép szüli a másikat. A dráma kibontakozása az, hogy a tizenkilencedik században, angol vezetéssel létrehozott, a fontsterling uralmán alapuló integrált világpiacot a századfordulón különböző rivális imperialista hatalmak felemelkedése sodorja veszélybe, többé-kevésbé azonban kitart 1914-ig, eltűnik a „hajdani brit pozícióért folytatott 30 éves német–amerikai háborúban" (1914–1945),[12] hogy aztán újra létrejöjjön a második világháború után az Egyesült Államok hegemóniája mellett. Amit ma tapasztalunk, az a háború utáni rend újbóli visszaállítása egy olyan időszakot követően, amikor Kelet-Európa felemelkedése szétzilálódással fenyegetett. Az események sebessége minden bizonnyal felgyorsul, már csak amiatt is, mert a Nyugatot Kelet-Európától és Kínától elválasztó szakadék nem teszi lehetővé ezeknek az országoknak, hogy „egyedül boldoguljanak", főleg a köztük fennálló szolidaritás megszűnése mellett. Csak hozzáfűzhetjük, hogy Kelet-Európának a Harmadik Világ országaival kialakított kapcsolata világosan bizonyítja: a Kelet prioritását a multilaterális, globális tranzakciók fenntartása jelenti.[13]

Az előbb elmondottak ellenére az a nézet, hogy a transznacionális vállalatok a legjobb úton vannak afelé, hogy a „szocialista" gazdaságokat uralmuk alá vonják, még korántsem nyert bizonyítást.

Mindenesetre a Harmadik Világ országainak helyzete nagyon eltér a szocialista országok helyzetétől. A Harmadik Világ gazdaságait az imperializmus kora tette olyanná, amilyenek – alárendelt helyzetben vannak az egyenlőtlen munkamegosztás miatt, és ezért függőségben élnek.

Képes lesz-e a nemzeti felszabadító mozgalom megváltoztatni ezeket a függőségi viszonyokat, és rákényszeríteni a világrendszert, hogy alkalmazkodjon a perifériák önálló nemzeti fejlődéséhez? Ha igen, akkor úgy nézhetünk majd vissza az imperializmusra, mint egy átmeneti állapotra, a kapitalizmus világméretű expanziójának egy állomására, és nem mint a kapitalizmus legfelsőbb fokára; úgy tekintjük majd, hogy ez a korszak vezette be az aszimmetrikus centrum-periféria viszonyokkal jellemezhető rendszer átalakulását kapitalista viszonyok által uralt homogén világrendszerré.[14]

Ha ma a 77-ek Csoportja a „tagjai számára gazdasági segélyeket követelő szakszervezet" szerepében jelenik meg a nemzetközi porondon, nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy az afro-ázsiai népek politikai szolidaritása megelőzte ennek a gazdasági önvédelemre alakult csoportnak a létrejöttét. A szóban forgó szolidaritás, mely az arab és ázsiai népek szolidaritásaként indult, és később kiterjedt Afrika egészére – így lett belőle afro-ázsiai mozgalom –, az 50-es és 60-as években azokat az államokat fűzte össze, amelyek elnyerték függetlenségüket, valamint azokat a mozgalmakat, melyek népeik szabadságáért küzdöttek. Ezek a körülmények mára megváltoztak. A polgári nacionalizmus lett a győztese a függetlenségért folytatott nemzeti felszabadítási küzdelemnek. Az imperializmus alkalmazkodott egy új nemzetközi osztályszövetség követelményeihez egy új típusú egyenlőtlen nemzetközi munkamegosztás létrehozása érdekében.[15] A Harmadik Világ *burzsoáziája* vajon

képes-e ilyen körülmények között arra, hogy a progressziót képviselje? Követheti-e a politikai függetlenséget gazdasági függetlenség? Az 1970–75-ös helyzet éppen ezt ígérte, csakhogy a következő években hiú álomnak bizonyult ez a remény. A Nyugat megint összeszedte magát, és újjáalakította egységét, míg a Harmadik Világ visszahullott a rendezetlenségbe: a Harmadik Világ, amely elvesztette autonómiáját, a szuperhatalmak közötti versengés céltáblája lett.

JEGYZETEK

[1] A rövidség kedvéért csak néhány gyors utalást teszünk további elemzésekre. Lásd főként: S. Amin, G. Arrighi, A. G. Frank, I. Wallerstein, *La crise: quelle crise?* (Paris, F. Maspéro, 1982).

[2] Kwame Amoa, „L'indexation comme élément du nouvel ordre économique international" (soksz.) (IDEP, Dakar, 1977).

[3] S. Amin, *Perspectives de localisation internationale des activités industrielles: un point de vue afro-arabe,* (Paris; GRESI, 1976); S. Amin, „L'association eurafricaine: quelques aspects du probleme" (Eurafrica, 1975); S. Amin, „A propos de l'Eurafrique"; in *Impérialisme et sous-développement en Afrique,* (Paris, Anthropos, 1976); Kwame Amoa, „Les relations économiques internationales et le probleme du sous-développement: la CEE et l'Afrique", in Amoa, Braun, *Echanges internationaux et sous-développement* (Paris, *Anthropos,* 1974, présentation de S. Amin).

[4] Lásd, például, Cheryl Payer, *The Debt Trap: The IMF and the Third World* (Harmendsworth, Penguin, 1974).

[5] Nincs hely itt ezen javaslatok bírálatára. Különböző alkalmakkal már kifejtettük nézetünket, különös tekintettel a népesedés, a környezet és a technológia kérdéseire. Lásd „L'Afrique souspeuplée" in *Impérialisme et sous-développement en Afrique* (Paris; Anthropos, 1976); „Développement et environnement", *Tiers-Monde* (1978); „Education, idéologie et technologie", in *L'impérialisme et le développement inégal* (Paris, Editions de Minuit, 1976). Az „alapvető szükségletekkel" kapcsolatos elméletek egy következő bírálat tárgyát képezik.

[6] Ld. az 1. lábjegyzetet.

[7] A. Faire, „Le Fonds Monétaire Européen", *Le Monde Diplomatique,* January, 1979.

[8] Giovanni Arrighi, „The class struggle in century Western Europe", (soksz.) 1978; ld. még „La geometria dell' imperialismo" (Feltrinelli, 1978).

[9] *Le Monde,* 1979. január 16.

[10] A korszak irodalma erről a témáról rendkívül bőséges. Ld. például, A. Faire et J. P. Sebord, *Le nouveau déséquilibre mondial: une prospective des rapports internationaux* (Paris, B. Grasset, 1973).

[11] Az állam szerepéről a kapitalizmus felépítésében és újratermelésében, ld.: S. Amin, *Classes et nations dans l'histoire et la crise contemporaine* (Paris, Editions de Minuit, 1979).

[12] G. Arrighi kifejezése (*id. mű*).

[13] Ld. S. Amin, „A propos de la critique", *L'Homme et la Société,* 1976.

[14] Az imperializmussal kapcsolatos nézeteinket másutt fejtettük ki, főként a *Classes et nations dans l'histoire et la crise contemporaine*, c. tanulmányban.

[15] S. Amin, *Développement autocentré, autonomie collective et nouvel ordré économique international.*

André Gunder Frank

GLOBÁLIS VÁLSÁG ÉS ÁTALAKULÁS

A világgazdasági rendszer egy új, történelmileg visszatérő válságon megy keresztül, amely – hasonlóan a korábbiakhoz – a technológiai változás, valamint a munka és a hatalom megosztásában történő módosulások eredőjeként kiterjedt, és mélyreható gazdasági, társadalmi és politikai átalakulást eredményez. Röviden áttekintjük a jelenkori válság néhány jellemző vonását, azután az átalakítással kapcsolatos két alternatív válasz-kísérletet vizsgálunk meg: a Harmadik Világ és a szocialista országok exportjának támogatásával további integrálódás a világgazdaságba, a változó munkamegosztáshoz való alkalmazkodás révén, vagy ellenállás, lázadás ezzel az integrációval szemben és kísérlet a nemzeti felszabadítás, az önerőre támaszkodó szocializmus támogatására a világgazdaságról való leszakadás érdekében. Megvizsgáljuk a közelmúltban és a közeljövőben a válságra adott és adandó látszólag alternatív válaszok és az átalakulásra vonatkozó megközelítések gazdasági lehetőségeit és korlátait, társadalmi és politikai következményeit.

A világrendszer történetén periódikus válságok húzódnak végig. A válság egy olyan időszak, amely alatt egy korábbi expanzió nem folytatódhat ugyanazon a bázison. Ahhoz, hogy a rendszer egyáltalában túlélje a válságot, szükséges, hogy átfogó gazdasági, társadalmi és politikai, kulturális átalakuláson menjen keresztül, beleértve a technikai változást is. A válságciklusok alatt csökkenteni kell a termelés költségeit: csökkenteni kell a béreket, a termelést olyan helyekre kell telepíteni, ahol az olcsóbb, és hosszútávon nagyon fontos a termelés költségeit csökkentő technológiai újítások bevezetése. A válságszakaszok alatt végbement fejlesztések és újítások roppant mértékű beruházásokat tesznek szükségessé, mivel ezeket a termelés új bázisává kell transzformálni a válság utáni expanziók idején. A világrendszer ma egy ilyen válságot él át. A kérdés az, hogy vajon a világkapitalista rendszer képes lesz-e arra, hogy a szükséges kiigazításokat végrehajtsa. Ha ez nem következik be, akkor a rendszer önmagát rombolja le. De ha ez az átrendeződés végbemegy, akkor hihetünk abban, hogy ezt a háború utáni évekéhez hasonló expanzió követi, a mostantól kezdődő tíz-, tizenöt éven, vagy talán hosszabb időn belül. Az újrarendeződés ideje alatt ismét kiterjedt gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális forrongás jellemzi majd a világot. Az átrendeződés a gazdaság és a társadalom jelentős átalakulásaként jelenik meg a világ különböző részein, Északon és Délen, Keleten és Nyugaton. Történelmi perspektívákból tekintve azonban kérdéses, hogy a világgazdasági rendszer látszólag gya-

kori, forradalmi változásai a regionális, kulturális és osztály-egyenlőtlenségek, valamint a ciklikus fejlődés alapvető átalakulását jelentik-e? A helyi és nemzeti átalakulások egy olyan globális társasjátékhoz hasonlítanak, ahol a játékmester szerepét a gazdasági válság tölti be, és amelyben a polaritás, a kizsákmányolás és elnyomás alapvető struktúrája és az egyenlőtlen világfejlődés régi ritmusa változatlan marad.

A jelenlegi világgazdasági válság a világkapitalista rendszer tőkefelhalmozásának egy új, általános válsága, amely hasonló a fél évszázaddal (1914–1940/45) és az egy évszázaddal (1873–1896) korábban lezajlott válságokhoz. A kapitalista fejlődés néhány évszázada során ismétlődtek az ilyen válságok és a világkapitalista fejlődés történelmi folyamatának természetes részét alkotják. A két világháború között lezajlott utolsó nagy válság után a háború utáni korszakot megújult expanzió jellemezte. Ez az expanzió kétségtelenül 1973-ig tartott, de valójában már 1967-ben kezdett lelassulni és a relatív stagnálás és válság korszakába váltott át. Kezdetben ez a válság a csökkenő profitrátákban és a recesszió újbóli növekedésében mutatkozott meg. Az 1967-es válság nem érintette az Egyesült Államokat és Japánt sem. Az előbbit az amerikaiak vietnami háborút finanszírozó kiadásai miatt. A recesszió alatt hivatalosan a munkanélküliség Észak-Amerika, Nyugat-Európa, Japán, Ausztrália és Uj-Zéland ipari kapitalista országaiban ötmillióra emelkedett. Az 1968–69-es fellendülés alatt a munkanélküliség ismét csökkent. Az ezután bekövetkezett 1969–70-es recesszió az Egyesült Államokat és Japánt is érintette. A munkanélküliség az ipari államokban akkor tízmillióra növekedett.

Ennek a recessziónak nagyon súlyos következményei voltak. A recessziót megelőzően az Egyesült Államok a vietnami háború finanszírozására dollárral árasztotta el a világot. A 60-as években az iparcikkeket gyártók között relatív termelékenység tekintetében jelentős változások következtek be. Európában a termelékenység növekedési üteme kétszer akkora volt, mint az Egyesült Államokban, és Japánban ismét kétszer akkora volt, mint Nyugat-Európában és majdnem négyszer akkora, mint az Egyesült Államokban. Az 1969–70-es recesszió idején, amikor a növekedési ütem visszaesett, a világpiaci relatív versenyképesség változása és a dollár-áradat növekedése felgyorsult. Mindez azt eredményezte, hogy 1971. augusztus 15-én Nixon elnök egy új gazdaságpolitikát vezetett be. Ezt a japánok Nixon-sokknak nevezték el: Nixon bér- és árkorlátozást rendelt el az Egyesült Államokban, megszüntette a dollárnak az aranyhoz rögzített árfolyamát. Ezzel utat engedett a dollár leértékelésének és tíz százalékos diszkriminatív többletadót vetett ki a japán importárukra. Mindez ténylegesen lerombolta azt a rögzített valutaárfolyamú nemzetközi pénzügyi rendszert, amelyet a II. világháború után Bretton Woods-ban hoztak létre, és ez utat nyitott a valutaárfolyamok általános hullámzásának, és a további dollárleértékeléseknek. Ez a döntés az amerikaiak világpiaci versenyképességének növelésére irányult és az amerikai export gyors felfutásához vezetett, különösen a hadiipari és a mezőgazdasági termékek területén. Ezt 1971–1973 között egy rövid ideig tartó fellendülés követte. 1973–75 között a nixoni döntés következtében világméretű recesszió alakult ki és ez idő alatt a munkanélküliség – hivatalos adatok szerint – 15 millióra emelkedett (ebből 9 millió munkanélküli volt egyedül az Egyesült Államokban).

Az 1973–75 közötti világméretű recesszió végetvetett a gyors japán növekedési ütemnek és a termelés csökkenéséhez vezetett Japánban éppúgy, mint

a többi ipari országban. Azóta már végbement egy újabb fellendülés, amely 1975–79-ig tartott. Ekkor a munkanélküliség ismét csökkent az Egyesült Államokban, de tovább növekedett Kanadában, Nyugat-Európában, Japánban, Ausztráliában és Új-Zélandban. Az úgynevezett fellendülés idején a teljes munkanélküliség az iparosodott világban 15 millióról 17 millióra emelkedett. 1979–80 között a recesszió újraéledt és természetesen a munkanélküliség ismét jelentősen emelkedett (kb. 23 millióra 1980-ban). Az OECD előjelzése szerint 30 millióra növekszik a munkanélküliek száma a tagországokban 1982-ben, s ez megközelítőleg egy nagy ipari ország teljes munkaerőállományának felel meg. Ezek a munkanélküliségre vonatkozó adatok egyébként csak a hivatalosan bejegyzett munkanélküliek számát jelentik. Ténylegesen a munkanélküliség sokkal nagyobb, különösen Japánban, ahol 1974-ben a bejegyzett munkanélküliek száma 730 ezer volt. Egy – a foglalkoztatottsági helyzetről készített – vizsgálat adatai szerint azonban a munka nélkül levők száma 3 millió 276 ezer volt: a férfi munkanélküliek száma kétszer, a női tízszer nagyobb volt a hivatalosan bejegyzettnél. Ezek a Japánra vonatkozó adatok még nem foglalják magukban azt a további négymillió embert, akik vagy részmunkaidőben dolgoznak, de többet szeretnének dolgozni, vagy azokat, akiket lebeszéltek arról, hogy munkát keressenek. A korábbi nyugdíjazás kötelezővé tételével a probléma most súlyosabbá vált. A tényleges munkanélküliség az ipari világban sokkal nagyobb, mint amit a kormányok elismernek.

A beruházások szintén visszaestek. A profitráta 1967-ben csökkenni kezdett. A gazdaságpolitika számára ebből mindenütt az a fő következtetés adódott, hogy fel kell hagyni az expanzionista, kereslet-fenntartó keynes-i politikával, mivel az inflációt idéz elő. Ezt mindenütt deflációs politika váltotta fel, és kísérletet tettek a reálbérek csökkentésére. A reálbérek visszaestek az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában és a 70-es évek egy részében Japánban is. A termelési költségekkel való takarékoskodás kényszere a beruházások jellegének megváltoztatásához vezetett. Ezekkel a beruházásokkal munkaerőt és bért kívántak megtakarítani.

Általánossá vált a tradicionális értékekre, a nemzeti egységre, a gazdasági, politikai nacionalizmusra való hivatkozás. Ezzel próbálták igazolni, legitimálni a hozott intézkedéseket. Egyszóval jobboldali irányváltás ment végbe az ipari országok politikájában. Ezt az eltolódást mutatja Ronald Reagen megválasztása és politikája az Egyesült Államokban, és Margaret Thatcher-é Angliában, de vonatkozik a korábbi Frazer és Muldoon kormányokra Ausztráliában és Új-Zélandban, és a hangsúlyozottan jobboldali irányt vevő községi és parlamenti választásokra, valamint a japán kormányra is. Még a munkáspártoknál és a szociáldemokrata pártoknál is erős jobboldali eltolódás következett be és gazdaságpolitikájuk is sokkal konzervatívabbá vált (így pl. az NSZK-ban és a skandináv országokban). Valójában elsőként James Callaghan munkáspárti kormánya Angliában és Jimmy Carter demokrata párti kormánya az Egyesült Államokban hagyott fel a keynes-i gazdasági intézkedésekkel és vezetett be új szigorító gazdasági rendszabályokat. Emiatt vesztették el a konzervatív és republikánus párt választóinak támogatását, holott ezek a pártok folytatták és kiterjesztették ugyanezt a monetáris, megtakarításra ösztönző irányvonalat. Az ipari országok közül egyedül Franciaországban történt némi baloldali eltolódás, de a Mitterand kormány gazdaságpolitikájáról ez már csak komoly megszorításokkal mondható el.

A termelési költségek csökkentésének másik fő módszere az volt, hogy a termelési folyamat egyes szakaszait áttelepítették olyan területekre, ahol a magasabb munkadíjak helyett alacsonyabb munkadíjakat lehet a munkásoknak fizetni. A célkitűzés az volt, hogy a különösen munkaigényes ipari termelési folyamatokat telepítsék át, így például: textil-, ruhaipar, cipő-, játékgyártást és elektronikus alkatrészek gyártását. Az utóbbi időben olyan tőkeigényes és válságsújtotta iparágakat (valamint a környezetszennyező és emiatt pótlólagos beruházásokat igénylő iparágakat), mint például az autó-, hajógyártás, acel- és vegyipar, egyre inkább a Harmadik Világba és a szocialista országokba helyeznek át.

A 60-as években Mexikó északi határán a Rio Grande déli részén gyárakat létesítettek, amelyek az amerikai piac számára termelnek. Dél-Korea, Hong Kong, Taiwan és Szingapur a 60-as évek végén állt rá az úgynevezett export-orientált növekedésre, amely munkaigényes áruk világpiacra való termelésén alapult. Dél-Koreában és Délkelet-Ázsiában (kivéve Hong Kongot) többnyire külföldi, különösen a japán tőke játszott nagy szerepet a beruházásokban.

A 70-es évek növekvő gazdasági válságának hatására az ipar áttelepítésének folyamata kiterjedt Malaysiára és a Fülöp-szigetekre (nem véletlen, hogy Marcos úr 1972-ben rendelt el statáriumot, vagyis akkor, amikor ez a gazdaságpolitika beindult). Továbbá Thaiföldre, Sri Lankára, valamint Indiára, Pakisztánra, Egyiptomra, Tunéziára, Marokkóra, a Szaharától délre eső különböző afrikai országokra, a Karib-országokra (Kuba kivételével) és a legtöbb latin-amerikai országra.

A világgazdasági válság, s a nemzetközi munkamegosztásban bekövetkezett gyors változások hatására a Harmadik Világban megnövekedett a mezőgazdasági termények exportra való termelése. Új bányászati eljárásokat vezettek be mind a föld, mind a tengerfenék ásványkincseinek kitermelésére. A Harmadik Világ országainak elsősorban olcsó munkaerőt kellett biztosítaniuk. Továbbá ezen országok kormányai sokféle engedményt tettek a nemzetközi tőkének, például a részvénytársaságok számára több évre biztosították az adómentességet. A Harmadik Világ országai biztosítják az infrastruktúrát, így a kikötőket, repülőtereket, vasutakat, olcsó elektromos áramot és vizet, szabad területet stb.: gyakran még gyárakat is építenek és pénzkölcsönt nyújtanak a nemzetközi tőke számára, vagy legalábbis magánkölcsönök folyósítását garantálják a világpiacra való exporttermelés megteremtéséhez – versenyben más országokkal, amelyeknek ugyanezt parancsolták meg.

A világ politikai gazdasági mechanizmusát a nemzetközi pénzügyi rendszer látja el *üzemanyaggal*, hogy elősegítse az új nemzetközi munkamegosztás kialakulását. Ipari, mezőgazdasági, bányászati, sőt pénzügyi folyamatokat telepít át a Harmadik Világba és a szocialista országokba. Elsősorban az ipari kapitalista országok recessziója és inflációja (az ún. stagfláció) és másodsorban az olajáremelések (amelyek egy részét az Első Világ szintén visszahárított a Harmadik Világra) határozottan súlyosbították a Harmadik Világ nem-olaj-exportőr országai (és néhány szocialista ország, mint pl. Lengyelország) fizetési mérlegének deficitjét. Az ilyen országok növekvő deficitjük fedezésére a nemzetközi magántőke-piachoz fordultak. Az OPEC országok tőkefeleslege ezekbe az országokba került vissza. Továbbá magas kamat ellenében más forrásokból is kaptak kölcsönt, olyan kölcsönt, mely nem talált vevőre az ipari országokban, ahol a beruházási hajlandóság alacsony volt. A magánbankok és/vagy a Nemzetközi Valutaalap közvetítésével a

Harmadik Világnak (és néhány szocialista és fejlett országnak) nyújtott kölcsönök növelése és adósságuk folytonos átütemezésének fedezése kényszerítette ezeket az országokat súlyos gazdasági és politikai viszonyok közé. A kormányok kénytelenek voltak elfogadni a Nemzetközi Valutaalap (IMF) *feltételes* csomagtervét mielőtt hivatalosan biztosították volna őket arról, hogy további kölcsönöket kapnak. Az IMF által megszabott feltételek mindig magukban foglalják a valuta leértékelését, a kormány kiadásainak csökkentését, különösen a fogyasztási cikkek ártámogatása és a szociális juttatások visszaszorítását, a reálbérek különböző eszközök segítségével történő csökkentését és a magán – de különösen a külföldi – tőke működése számára kedvezőbb feltételek biztosítását. Ezek a körülmények, amelyek az életszínvonal csökkenését vonták maguk után, néhány esetben az *IMF elleni lázadásokhoz* vezettek. Azt mondják, hogy az IMF több kormányt buktatott meg, mint Marx és Lenin együttvéve.

Az IMF azokat a harmadik világbeli kormányokat támogatja, amelyek gazdaságpolitikájukat az export növekedésére alapozzák. Ezt a munkaerő olcsóbbá tételével (a bérek visszaszorítása és a valuták leértékelése) érik el, s ily módon a nemzetközi tőke, valamint a külföldi importőrök haszonra tesznek szert, és támogatást nyújtanak azoknak a belső erőknek, amelyeknek érdeke fűződik az export növeléséhez.

Igy a nemzetközi pénzügyi rendszer, valamint a Harmadik Világ adósságainak finanszírozása elősegíti a Harmadik Világ exportja növelésén alapuló nemzetközi munkamegosztás kialakulását. E gazdaságpolitikák szükségszerű politikai következménye a munkaerő elnyomása annak érdekében, hogy a béreket alacsonyan tarthassák vagy csökkenthessék. Mexikó után Brazília volt a latin-amerikai országok közül az első, ahol ez a folyamat végbement és ahol az 1964-es puccs után a bérek több mint 40%-kal estek vissza. Argentinában az 1967-es puccs óta a bérek több mint 50%-kal zuhantak. De már 1974–75-ben a puccs előtt a peronista kormány jobboldali szárnyának gazdaságpolitikája következtében süllyedtek a reálbérek. Chilében a puccs óta a reálbéreket 2/3-al csökkentették, ami azt jelenti, hogy a reálbér index 100-ról majdnem 30-ra esett vissza és a munkanélküliség 4%-ról 20%-ra emelkedett, mielőtt a 12–15% közötti szintre beállt. Ahhoz, hogy ezt megtehessék, először lerombolták vagy ellenőrzésük alá vonták a szakszervezeteket, a vezetőséget – gyakran fizikailag – megsemmisítették és minden politikai ellenzéket elnyomtak és börtönbe vetettek, megkínoztak, meggyilkoltak vagy száműztek embereket, stb. Másodszor a hazai piacra termelő gazdaságot importhelyettesítő, exportorientált gazdasággá alakították át.

Az utolsó nagy válság idején a 30-as években és a 40-es évek elején, amikor a Harmadik Világ fizetési mérleg problémák miatt képtelen volt az importtermékek megvásárlásához külföldi valutát szerezni, az olyan országok, mint Mexikó, Brazília, Argentina, India, Dél-Afrika, hazai piacra kezdtek el termelni, hogy az import-kiesést ily módon helyettesítsék. Ehhez azonban beruházási javakra volt szükség. A termelés megindításához gépeket és később technológiát kellett importálniuk, és a beruházási javak importjáért exporttal kellett fizetniük. Az export kifejlesztése érdekében behívták az országba a multinacionális részvénytársaságokat, mivel úgy gondolták, hogy így termelőeszköz és tőke áramlik az országba, azonban mivel kölcsönt kellett felvenniük, adósságaik növekedtek. Ez a folyamat aztán az 50-es és 60-as években a Harmadik Világ más területeire, de különösen a latin-amerikai országokra is átterjedt. A belföldi piacra történő importhelyettesítő termelés szük-

ségessé tette a belföldi vásárlóerő megteremtését. Ezért a belföldi piacra termelő tőkés szektor és a munkásmozgalom között politikai szövetségek jöttek létre a populista, többé-kevésbé demokrata-nacionalista kormányok támogatására. Amikor ezek a gazdaságok az importhelyettesítő gazdasági növekedés modelljéről a világpiacra való termelés elősegítésével az *exportorientált növekedés* modelljére térnek át, akkor tovább már nincs szükség a belső piacon meglevő effektív keresletre mezőgazdasági és ipari termékeik eladása érdekében. Az iparcikkeket és a mezőgazdasági terményeket exportálják és az exporthoz szükség van a világpiacra. A világpiacra való termelés megköveteli, hogy a termékek előállítási költsége a lehető legalacsonyabb legyen. Ezért ezeknek a politikai szövetségeknek a fő célja ekkor a termelés bérköltségeinek csökkentése, és nem törődnek azzal, hogy ez a belföldi piac vásárlóerejének csökkenésével jár, mivel nem a belföldi piacon, hanem külföldön kívánják áruikat értékesíteni.

Mindez a gazdasági és politikai struktúrák jelentős átszervezését követelte meg, azaz a belföldi piacra termelő gazdaságot külföldi piacokra termelő gazdasággá kellett átalakítani: Brazíliában, Argentinában, Chilében és a Harmadik Világ más országaiban. Ez azt jelenti, hogy a belföldi piacra termelő vagy a jövőben termelni akaró ipari tőkés- és munkáscsoportot politikailag el kell nyomni. Az önkényuralmi és katonai rezsimek ezért politikai intézkedéseket hoztak, statáriumot hirdettek ki és rendkívüli állapotot léptettek életbe. A 70-es években ez majdnem mindenütt bekövetkezett a Harmadik Világ országaiban. A gazdaság átstrukturálása és az exportorientált termelés kialakítása miatt meghozott represszív intézkedések elsősorban a munkások és másodsorban a tőkések egy csoportja ellen irányulnak. Ez a gazdaságpolitikai folyamat képezi a hátterét a dél-koreai Kim és a fülöp-szigeteki Aquino politikai elnyomásának. Mindketten polgári vezetők, akik nem forradalmi, hanem egyszerűen egy demokratikusabb alternatívát javasolnak. Ezekben az országokban ők a polgári tőkés érdekek politikai képviselői, akiknek érdekei a belső piac fejlesztéséhez fűződnek. E gazdasági érdekeket vissza kell szorítani, s politikai képviselőiket el kell távolítani a hatalomból. Az egész politikai rendszer a tőkések egy csoportja és a nemzetközi tőke – különösen az amerikai, nyugatnémet és japán transznacionális tőke – közötti szövetségen alapul. E szövetség szilárdságát belülről a hadsereg ereje biztosítja. A Dél-Koreában, a Fülöp-szigeteken, Chilében és Argentinában lezajlott események hátterében ezek a gazdasági és politikai viszonyok állnak.

A politikai elnyomás hullámának jelentkezését a Harmadik Világban a válság okozta gazdasági és politikai szükséghelyzet magyarázza.

A válságra adott válaszok és átalakítási kísérletek két nagy csoportját különböztethetjük meg a Harmadik Világban és a szocialista országokban: az *elfogadás* és az *elutasítás* alternatíváját. Mindkettőre akad példa az utóbbi idők eseményei között. Mind az elfogadás, mind az elutasítás alternatíváját a fejlesztési politika mások számára követendő *modelljeként* javasolják mindaddig, amíg az egész világ elképzeléseik szerint át nem alakul. Az integrációt elfogadó politika a kialakuló munkamegosztás következtében a most iparosodó országokat az úgynevezett *ázsiai négyek bandájának* országait (NICs)* (Dél-Koreát, Taiwant, Hong Kongot és Szingapurt) jellemzi, ezen kívül Latin-Amerikában Brazíliát és Mexikót. Feltehetően az ezekben az országok-

*Newly Industrializing Countries – újonnan iparosodott országok

ban bekövetkezett fejlődési *csoda* szolgál alapul az *exportorientált növekedés*, a társadalmi-gazdasági átalakulás vagy a fejlesztési stratégia követendő modellként való állításához a Harmadik Világ többi országai, sőt néhány szocialista ország (Második Világ) és ipari ország (Első Világ) számára.

Az elutasító alternatíva a világgazdaságról való leszakadást és annyira, amennyire az lehetséges, az önerőre támaszkodást hirdeti, és ez összekapcsolódik a kolonializmus, a neokolonializmus vagy az imperializmus ellen és a nemzeti felszabadításért, valamint a szocialista átalakulásért, a szocialista fejlődés kibontakoztatásáért vívott harccal. Ehhez a Szovjetunió és a kelet-európai országok nyújtanak támogatást Kínának, Észak-Koreának, Vietnamnak és Kubának éppúgy, mint ahogy az utóbbi időben Nicaraguának és Grenadának, Angolának és Mozambiknak, Zimbabwenek és Etiópiának stb. Mindkét alternatíva a gazdasági válságra adott nagy társadalmi és politikai átalakulás válaszaként tekinthető és gyakran annak is tekintik. Az előbbi *elfogadja* és támogatja a centrumból kiinduló és felülről követelt átalakulást, míg az utóbbi mindezt *elutasítja* és a periféria kezdeményezésével és részvételével alulról képzeli el az átalakulást. Vizsgáljuk meg az átalakításra vonatkozó válaszok gazdasági korlátait, társadalmi és politikai következményeit a közelmúltban és a közeljövőben.

Az a tézis, miszerint az *ázsiai négyek bandája* és a latin-amerikai *NICs* országok nagyszerű sikerei fejlődési és átalakulási modellt nyújtanak a Harmadik Világ és más országok számára, inkonzisztens és ellentmondásos. Ha a Dél-Koreában, Taiwanban, Hong-Kongban, Szingapurban (és néha Mexikónak az Egyesült Államokkal határos területein, valamint a brazíliai Sao Pauloban) végrehajtott kísérletek valóban csodálatos eredményekre vezettek, azaz egyedülállóak és megmagyarázhatatlanok társadalmi viszonyaik alapján), akkor ezek az országok aligha szolgálhatnak modellként a Harmadik Világ többi országa számára. Nehéz lenne megteremteni ugyanazokat a viszonyokat és megismételni ezen országok gyakorlatát. A korlát legalábbis kettős: *általános* és *különös*. Az általános korlát az, hogy néhány exportfejlesztésre *ítélt* kisország exporttermékeit a világ többi országa importálja – s ez egy dolog. Az *export vezette növekedés* általánossá tétele – az egy másik dolog. (Ti. ki, kinek exportálna és ki kitől és mit importálna.) Képzeljük csak el – és most csak a Harmadik Világra gondolok –, hogy Hong-Kong és Taiwan példáját követi India és Kína. Egy ilyen modell teljesen elképzelhetetlen és lehetetlen. A világrendszer elemzése *tudományos* érvekkel szolgálhat: például a fejlődőképes és iparosodó országokban a háború utáni Európában és Japánban vagy az ipari forradalom hatására megindult rendkívüli növekedést – nem lehet és nem lehetett kiterjeszteni a világ többi részére. Mivel ahol és amikor ez a növekedés beindult és azok, akiknek szerepe volt a növekedés megindításában, egyúttal kizárták vagy megakadályozták annak lehetőségét, hogy ugyanezek a folyamatok másutt is meginduljanak. *Hobsbawm* a *világrendszer elemzésének* segítsége nélkül rámutatott arra, hogy 1800-ban a világban csak egy helyütt lehetett ipari forradalom, mégpedig Angliában. Nyilvánvalóan arra gondolt, hogy az Angliában meglevő keresleti korlátok tették lehetővé más országok exportjának növekedését.

Az iparosodó országokban szintén a keresleti korlátok játszottak szerepet; és ma az erőforrás-kínálat is korlátozott (a világ népességének egynegyede hasznosítja a világ erőforrásainak 3/4-ét. A világrendszer-elemzés szerint az egyes országokban végbement fejlődés vagy haladás – a dolgok félreértését jelenti, mivel valójában az egyes országokban bekövetkezett változá-

sok a világrendszerben végbemenő folyamatok részének tekinthetők. Az iparosodó országok exportjának felfutása (*Samir Amin* idevágó megfogalmazását idézve) a világméretű tőkefelhalmozás folyamatának része. A termelési költségek csökkentése, valamint a technikailag élenjáró iparágakba történő forrás-átcsoportosítások miatt a munka- és tőkeigényes termelés egy részét a most iparosodó országokba és a *zocialista* országokba telepítik át. Ez a folyamat azonban korántsem problémamentes. A *tradicionális* ipari országokban ez protekcionista intézkedéseket vált ki, fokozza a kereskedelmi és pénzügyi mérleg kiegyensúlyozatlanságát és a világ kereskedelmi és pénzügyi rendszerének összeomlásával fenyeget. Az újonnan iparosodó országok számának növekedése ezt a folyamatot csak felerősítené.

De az újonnan iparosodó exportfejlesztésre *ítélt* országok, valamint a *négyek bandája* modelljének követése útjában számos akadály áll, azok sajátos helyzetéből következően. Mind a négy újonnan iparosodó ázsiai ország létrejöttében és fennmaradásában nagyon sajátos politikai tényezők játszottak szerepet. Dél-Korea és Taiwan a Szovjetunióval és Kínával szembeni gazdasági és politikai támogatására sajátos stratégiai helyzetüknél fogva került sor. Hong-Kong kiemelkedését hasonló különleges történelmi körülmények segítették. Szingapur a tengerentúli Maláj-félszigeteken levő kínai lakosság túlsúlya (és a Kína irányából érzett fenyegetettség) miatt lett állam.

Ezek a világpolitikai körülmények juttatták előnyökhöz e városállamokat. Politikai és gazdasági *eredményeiket* részben az magyarázza, hogy saját hátterországaikra támaszkodtak anélkül, hogy bármiféle kötelezettséget kellett volna vállalniuk. Aligha szolgálhatnak modellként azonban a Harmadik Világ többi országa számára (némi módosítással esetleg Izrael számára). Unalmas és felesleges volna áttekinteni azokat a sajátosságokat, amelyek miatt a Harmadik Világ országai nem követhetik az ázsiai iparosodó országokat. Elegendő rámutatni arra, hogy India, Pakisztán és Bangladesh nincsenek abban a helyzetben, hogy a *négyek bandája* exportorientált növekedési modelljét kövessék, amely társadalmi szempontból viszonylag egységesnek és nem marginalizálódónak tekinthető. Ez olyan iparilag erősebb országoknak sem sikerült, mint Brazília és Mexikó. Bizonyítja ezt az, hogy Mexikóban a munkanélküliek aránya 50%, miután több millió vendégmunkást küldtek az Egyesült Államokba.

Nemcsak, hogy lehetetlen az ázsiai négyek követése, de fejlődési sikereik modellként állítása is erősen megkérdőjelezhető. Az exportorientált növekedés állítólagos előnyei a következők: az export révén külföldi valuta áramlik az országba és ez javítja a fizetési mérleget, munkalehetőséget teremt és ezáltal megszűnik vagy csökken a munkanélküliség, a fejlett technológia importja elősegíti a szakképzettségi színvonal emelkedését, és általában hozzájárul a szerves nemzeti fejlődéshez.

Az exportorientált növekedés feltételezett előnyei a gyakorlatban nem érvényesülnek, mégpedig nagyon is érthető okok miatt.

Az exportorientált fejlesztés nem javítja a fizetési mérleget, hanem súlyos válságot okoz. Ez történt a három legnagyobb most iparosodó exportfejlesztésre *ítélt* ország, Dél-Korea, Brazília és Mexikó esetében. Ahhoz, hogy a NICs országok exportáljanak, nyersanyagot, alkatrészeket, technológiát kell importálniuk és külföldi szakértőket (üzletembereket) kell megfizetniük. A multinacionális részvénytársaságok az átutaláskor az importot egymás között felértékelik, míg az exportárakat leszorítják. Ezzel csökkentik az újonnan iparosodók külföldi valuta-bevételét, nyereségét, esetleg ki is küszöbölik azt.

Ezenkívül az újonnan iparosodó országokban a hozzáadott érték után kell adózni. Ezek az országok elsősorban azért vonzóak a multinacionális tőke számára, mert a bérek alacsonyak és másodsorban azért, mert állami támogatást élveznek (amely sokszor a régi infrastruktúra kiegészítéséhez szükséges importált alkatrészeket is magában foglalja). A nemzeti hozzáadott érték és az export és az import közötti különbségből származó haszon kevésnek bizonyult a multinacionálisok számára; és ez a haszon csak csökken az átutalás és más trükkök révén.

Az eredmény az, hogy az újonnan iparosodóknak egyre több kölcsönt kell felvenniük importszükségletük fedezésére. Az importszükséglet tovább nő, ahogy az exportra termelés összeütközik a belföldi piacra való termeléssel. Ezért különösen megnő a mezőgazdasági termelés importigénye. Az újonnan iparosodók adósságainak finanszírozását és átütemezését magas kamatok és más körülmények nehezítik.

Az exportorientált fejlesztés kétségtelenül növeli a foglalkoztatottságot. A foglalkoztatottság mértéke azonban nem marad érintetlen a világgazdaság fel- és lefelé ívelő szakaszaitól, valamint az adott ország adott iparágának piaci térhódításától. Az ilyen típusú foglalkoztatottság munkanélküliséget teremt, mihelyt az exportra termelő iparág összeütközésbe kerül egy, a belföldi piacra termelő iparággal vagy mezőgazdasági ágazattal. Több munkaerőt csábít a városokba az exportorientált iparág, mint ahány munkahelyet teremt. Hong-Kongban és Szingapurban az *országon* belül ez a folyamat láthatatlan, míg Mexikóban, Brazíliában, éppúgy mint Malaysiában és a Fülöp-szigeteken és más országokban, valamint az utóbbi időben Kínában ez a strukturális munkanélküliség egyre inkább nyilvánvalóvá válik. A technológiai fejlődés szintén bizonytalan. Az újonnan iparosodók exporttermelése munkaintenzív rutinműveletek elvégzését feltételezi. Amíg az újonnan iparosodó országok a világ ipari folyamatának e részét végzik el, addig a többiek fejlettebb technológiájú iparágakra specializálódnak és fejlesztik magát a technológiát. Ameddig ez a viszony fennáll, addig kérdéses marad a most iparosodó országok technológiai fejlődése és a munkaerő szakképzettségi szintjének emelkedése. Még ott is, ahol az újonnan iparosodók végtermékeket gyártanak, mint például: ing, rádió, autó, csak a világméretű munkamegosztásba és a technológiai fejlődésbe történő függő integrálódásukat erősítik. Ebben az integrációban az iparosodóknak a legkevésbé jövedelmező, elavult technológiájú és ennek megfelelően szerény hasznot hozó termelési profil jut részül.

A világméretű munkamegosztásba való integrálódás nem segíti elő a nemzeti erőforrásokra épülő viszonylag autonóm termelési bázis kialakulását, s így a technológia fejlődését, fejlesztését sem. Észak-Korea elsőként alkalmazta a Dél-Koreától függő *exportorientált növekedési* modellt, amely egyre inkább lehetetlenné teszi az integrált nemzeti fejlődést. Egyúttal a gazdaságot a világ technológiai fejlődésének alsó pólusán konzerválja.

Nem szabad elfeltjeni, hogy az *exportorientált növekedés* nem új jelenség a világtörténelemben. A gazdasági növekedés Angliában és Kanadában, valamint az exportorientált növekedés Ausztráliában világméretű tőkefelhalmozás különösen kedvező korszakában és körülményei között ment végbe. Ezzel szemben a Harmadik Világ országainak többsége a világméretű tőkefelhalmozás különösen kedvezőtlen körülményei között kapcsolódott be vagy kényszerült a nyersanyag-exporton alapuló növekedésbe anélkül, hogy haszonélvezőjévé vált volna ennek a folyamatnak. Az új, függő export-

fejlesztésre *ítélt* növekedés nem különbözik lényegesen attól a régi nyersanyag-kivitelre épülő exportstruktúrától, amely elsősorban vezetett a Harmadik Világ elmaradottságához. És ha mégis kiderül, hogy ez az elmozdulás változást jelöl, akkor a Dél-Koreában, Brazíliában és Mexikóban az exportfejlesztés következtében az utóbbi években kialakult gazdasági, társadalmi és politikai válságok nem sok jót ígérnek.

Végül tekintsük át az exportorientált növekedés politikai következményeit, amelyek az Egyesült Államok kongresszusi termeiben is visszhangra találtak. Ime a bizonyíték, hogy miként:

„Dél-Koreában az emberi jogok középpontjában az ország gazdasági és növekedési stratégiája áll, egy olyan stratégia, amely megköveteli a munkaerő elnyomását, manipulálását... és a politikai szólásszabadság szigorú ellenőrzését... Az emberi jogok teljes hiánya nem önkény és nem véletlen műve; ez az exportorientált gazdaság választásának eredménye, amely a belföldi szükségleteket nem elégíti ki."
(Congressional Record, 5 April 1978: H 2517).

Az Egyesült Államok Szenátusa elkészített egy dokumentumot, amely szerint

„... amint megmutattuk, sok országban a gazdasági nehézségek és a politikai elnyomás között úgy tűnik, közvetlen kapcsolat van... Ezekkel az intézkedésekkel (a külföldi beruházás és a magánszektor számára kedvező feltételek biztosítása) az a probléma, hogy a munkanélküliség növekedéséhez, a társadalmi juttatások visszaszorításához és az életszínvonal eséséhez vezetnek... A hitelezők követelik, hogy drasztikus takarékossági intézkedéseket vezessenek be a gazdaságban... Az érintett országokban az intézkedéseket csak a polgári szabadság rovására lehet bevezetni."
(US Senate Foreign Relations Committee, 'Foreign Debts, the Banks and US Foreign Policy', August, 1977.)

Ezek a kellemetlen igazságok, amelyeket még a fent idézett hiteles hatóságok is elismertek, jobb- és baloldali politikai valaszokat szültek, amelyek bármennyire is különböznek, úgy tűnik, egyben mégis megegyeznek. Mégpedig abban, hogy mindkettő a *kevésbé rossz* politikájaként tünteti fel magát.

A jobboldali szárny igazolja és támogatja ezeket az önkényuralmi tendenciákat és rendszereket, amelyek szerintük még mindig a kisebb rosszat jelentik, valamint szükséges és hasznos védőbástyák a *totalitárius* világkommunizmussal és a Szovjetunió vezette szocializmussal szemben. (Ez a válasz jellemző az amerikai ENSZ képviselőre, Mrs Jeanne Kirkpatrick-ra és a Reagan kormányzatra általában.) Eltekintve a visszautasító választól, a baloldal az exportorientált növekedés túlhajtásait akarja korlátozni. Ezért olyan intézkedéseket szorgalmaznak, amelyek elősegítik az importhelyettesítéshez szükséges gazdasági nacionalizmushoz való visszatérést. S mivel meg akarják fékezni a politikai túlkapásokat, a demokrácia valamely formájához való visszatérést hirdetik a *megvalósítható demokrácia*, a *népi kormány* vagy ehhez hasonló politikai címkék alatt. Ezt kevésbé rossznak tartják mint a katonai vagy önkényuralmi kormányzást. Igy 1977–78. óta több helyütt nyilvánvaló újra-demokratizálás ment végbe. Bevezetésre került az, amit az Egyesült Államok elnöke Carter *megvalósítható demokráciának* nevezett. Választásokat tartottak Indiában, Sri Lankán és Bangladeshben. A katonai rezsimeket polgári rendszerek váltották fel Ghanában és Nigériában. Választások voltak vagy azok megtartását javasolták Latin-Amerika sok országában: Brazíliában, Peruban és Ecuadorban stb.

Felmerül a kérdés, hogy vajon az új demokratizálási hullám az import-helyettesítő gazdasági struktúrához és az erre a korszakra jellemző paraszt–munkás–tőkés politikai szövetség visszatéréséhez vezet-e?

Sokan hiszik vagy legalábbis remélik ezt. Én szintén ezt remélem, de nem hiszek benne. Ellenkezőleg, az a benyomásom, hogy az, amit Carter a *megvalósítható demokrácia* irányában tett elmozdulásnak nevez, ugyanannak az exportorientált gazdasági növekedési modellnek az intézményesítése, melyet az 1970-es években erőszakkal vezettek be. Ha egyszer ez a modell működik és néhány helyen a működtetéshez elegendő kevesebb erőszak alkalmazása, akkor lehetőség nyílik a demokratizálása. Másutt még ez a viszonylagos demokratizálás sem lehetséges és erőszakot kell alkalmazni, különösen akkor, amikor a recesszió újjáéled. Ez 1978-ban be is következett, amikor a gazdasági nehézségek fokozódtak. Amint Marcos elnök mondotta, most nem engedheti meg magának a statárium felfüggesztését és a demokratizálást. (A katonai törvények más törvényekkel való felváltását ezután mindenütt bohózatnak és a választásokat túlnyomó részben jelentőség nélkülinek ítélték.) Így ez a látszólagos demokratizálás az exportorientált növekedési modellt alkalmazhatóvá teszi az 1980-as évekre.

Ez a járható demokratikus út – többek között – az alábbi politikai megoldásokat jelenti. Chilében a korábbi kereszténydemokrata elnök Eduardo Frei vezette (nemrég bekövetkezett haláláig) a Pinochet tábornokkal szembenálló ellenzéket. Peruban Belaundét választották ismét elnökké, aki még a katonai puccs előtt 1968-ig volt elnök. Belaunde-t a baloldal támogatta. Bolíviában Siles Suazo és Paz Estensoro, akik mindketten a katonai kormányzat előtt voltak elnökök, elnökjelöltek lettek. Sieles Suazót megválasztották, de a hadsereg megakadályozta, hogy elfoglalja hivatalát. Azóta egy kompromisszumos jelöltet egy másik puccs távolított el. Brazíliában Magalhaes Pinto és Brizola, akik az 1960-as évektől jelentős politikai személyiségeknek számítanak, ismét aktív szerepet játszanak a politikai életben. Nigériában Azkwe és Awolowo a 60-as évek politikusai a legutóbbi választásokon ismét jelöltként szerepeltek. Ghánában N'Krumah ugyan meghalt, de a n'krumah-i mozgalom embereit jelölték a választásokon. Indiában Gandhi asszonyt újraválasztották. A Fülöp-szigeteken ismét Aquino az ellenzék fő vezetője. Az 1960-as évek politikai vezetőivel kapcsolatosan, akik a katonai uralom után ismét megjelennek a politikai élet színpadán, két dolgot szeretnék megjegyezni. Az egyik az, hogy ma mindegyikük olyan gazdasági és politikai programmal jelentkezik, mely sokkal közelebb áll a jobboldalhoz, mint amellyel a 60-as években léptek fel. A másik az, hogy a baloldal progresszív és forradalmi erői, akik ezekkel a politikai vezetőkkel a 60-as években azért szálltak szembe, mivel túl konzervatívaknak tartották őket, ma ugyanazon a politikai vezetőket támogatják, habár programjuk konzervatívabb és jobboldalibb, mint a 60-as években, amikor is a baloldal ellenezte azt.

A Harmadik Világ progresszív és sok esetben forradalmi erői is a kevésbé rossz keresése közben azoknak a régi politikusoknak a támogatóivá váltak, akiknek programja közben még jobboldalibbá vált. Bizonyos értelemben ez azt jelenti, hogy Pinochet részben reális, amikor azt mondja, hogy számára nem létezik valódi alternatíva Chilében. Talán létezik azért olyan politikai forma, amely felválthatja Pinochetet. A feltételezett alternatíva Frei volt, aki szintén egy sokkal jobboldalibb programot javasolt, mint 1970-ig tartó elnöksége idején.

Az a gazdasági program, amit ezek a politikai vezetők javasolnak és amelyet az új polgári kormányok Peruban, Ghanában és Nigériában támogatnak, ugyanaz az exportorientált modell, mint amelyet az előző katonai rezsim bevezetett. Peruban a választás előtt okkal hitték, hogy Belaunde polgári kormánya jobboldalibb lesz, mint az a katonai rendszer, amelynek helyébe lép. Továbbá minél súlyosabbnak bizonyul a gazdasági recesszió/depresszió a gazdasági válság bármely új ciklusa alatt, az olyan országokban, mint Peru, Brazília, Nigéria és Dél-Korea, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a reálpolitika a már látensen meglevő önkényuralomba hanyatlik vissza, mint ahogy ez az említett országokban a '80-as években be is következett.

Ezért úgy tűnik, hogy a világgazdasági rendszer átalakulását, amely a gazdasági válság hatására ment végbe, súlyos gazdasági és politikai, valamint társadalmi tényezők korlátozzák, illetve ennek az átalakulásnak nagy ára van. Érvényes ez különösen a Harmadik Világban (és néhány szocialista országban), ott, ahol a válság és átalakítás problémáit az alkalmazkodással, az integrálódással és az exportfejlesztés támogatásával próbálták megoldani.

A válságra és az átalakulásra adott nyilvánvalóan ellenkező és feltételezhetően alternatív válasz a tőkés világgazdaság elutasítása és kísérlet az önerőre támaszkodásra a világgazdaságból való kiszakadás, a nemzeti felszabadítás és a szocialista fejlődés kibontakoztatása révén.

A kolonializmus, a neokolonializmus és általában a függő kolonializmus széles körökben érzékelt negatív következményei, újabban az exportfejlesztés miatt bekövetkezett gazdasági és politikai nyomás és ennek társadalmi kihatásai a Harmadik Világban nemzeti felszabadító mozgalmakhoz, szocialista forradalmakhoz, az afrikai szocializmushoz, leszakadási kísérletekhez és a kollektív, valamint a nemzeti önerőre támaszkodás mozgalmaihoz vezettek. A forradalmak tanulsága az, hogy a politikai hatalom megragadása nehéz, de a politikai hatalom felhasználása a népi felszabadítás érdekében még problematikusabb. Néhány, mostanában lezajlott esemény tapasztalatait áttekintve talán képet kaphatunk ezekről a korlátokról és talán ezek megértése hozzásegíthet bennünket e korlátok átlépéséhez.

Vegyük például a zimbabwei elnök, Mugabe esetét. Mugabe hosszú gerillaharc után került hatalomra. Ezt az angol és rodéziai jobboldali vezetéssel történt tárgyalások követték, melyek megválasztásához vezettek, miután a szomszédos Mozambikból már régóta Samora Machel és más elsővonalbeli államok és afrikai vezetők támogatását élvezte. De Samora Machel Mugabenek még a választás előtt azt tanácsolta, hogy nagyon mérsékelt legyen, hogy egyáltalában megválasszák, mert ha nem így tesz, akkor Mozambik a továbbiakban nem tudja támogatni, mivel ez Mozambiknak politikai és gazdasági szempontból egyaránt sokba kerülne. Miután Mugabe Zimbabwe elnöke lett, nem azt az irányvonalat követte, amelyet ígért. Először is nem hajtotta végre a földreformot, amelyet ígéretei közt prioritásként tüntetett fel. Mugabe elnök egy nemrég adott interjújában azt mondta: „Nemcsak gyakorló marxista vagyok, hanem egy gyakorlatias marxista is." Ezért, mondotta, most elismeri a külföldi tőke a multinacionálisok és a Dél-Afrikához fűződő jó viszony szükségességét stb. Így a *terrorista* Mugabe most szupermérsékelt lett.

A korábban portugál fennhatóság alá tartozó területek Guinea-Bissau, Angola és Mozambik egy elhúzódó forradalmi gerillaharc (valamint az ennek nyomán bekövetkezett 1974-es portugál forradalom) hatására függetlenek lettek. Holott egyik ország sem gondolt arra, hogy leszakadjon a kapitalista

világgazdaságról. Angolának megtiltotta a Szovjetunió, hogy egy új Kubává váljon. Angolában a kubaiak őrzik az angolai olajberendezéseket, melyek Angola elsődleges külföldi valutaforrását jelentik, a többi bevétel kávéból és az ásványkincsek nyugatra való eladásából származik. Mozambik még mindig Dél-Afrikától függ (a bányászok iránti kereslet kevésbé tulajdonítható a mozambiki politikának, mint az arany árában és termelésében bekövetkezett változásoknak). A FRELIMO rezsim felhagyott korábbi politikájával és ismét felújította Mozambik nyugati segélyekre és kereskedelemre, valamint belföldön a magánvállalkozókra támaszkodó politikáját.

Nicaraguában a szandinisták nagyon látványos és jelentős sikereket értek el. Külföldi adósságaik mégis 1,2 milliárd US dollára növekedtek (ami hatalmas összeg egy ilyen kis ország számára) – ezt az adósságot Somoza diktatórikus rendszere halmozta fel. Az adósságok kifizetésére a szandinistáknak további kölcsönöket kellett felvenniük az IMF-től, sőt még 70 millió dollárt az Egyesült Államoktól korábbi adósságaik átütemezésére és a mostani import finanszírozására, amelyet szintén vissza kellett szorítaniuk. Igy el kellett fogadniuk azokat a kényszerítő gazdasági és társadalmi, politikai feltételeket, amelyek rendkívüli mértékben megnehezítik azt, hogy progresszív, forradalmi gazdaságpolitikát folytassanak belföldön és, hogy külpolitikájukban támogassák a forradalmi mozgalmakat El Salvadorban és Közép-Amerika más országaiban. Ez természetesen elemi célja – legalábbis – az Egyesült Államoknak. Így a szandinisták dilemmába kerültek. Vagy nemet mondanak a nemzetközi tőkének azzal, hogy nem ismerik el Somoza adósságát. Ebben az esetben nem kapnak további kölcsönöket vagy exporthiteleket, és így olyan gazdasági blokád alá kerülnek, amely még súlyosabb lenne, mint amely Chilét sujtotta Allende elnöksége idején, és amely Allende bukásához vezetett. Vagy elismerik és kifizetik Somoza adósságát és együttműködnek a nemzetközi tőkével, de ezzel együtt elfogadják a nemzetközi tőke rájuk kényszerített feltételeit, amely jelentősen korlátozza cselekvőképességüket. A jelenlegi gazdasági válság és a már nagyon súlyos nicaraguai belső gazdasági válság közepette ezeknek a feltételeknek a szandinista kormányra való kényszerítéséért nagyon drágán kell megfizetni a nicaraguai népnek. Ez a szandinistáknak nyújtott népi támogatás csökkenéséhez vezethet és segítheti a nicaraguai tőkés erőket a szandinisták politikai hatalmának aláásásában és megdöntésében.

Jamaicában Michael Manley miniszterelnök progresszív kormányára az IMF által rákényszerített feltételek gazdasági és politikai bázisának megrendüléséhez és végül választási vereségéhez vezettek. Michael Manley-t Edward Seaga nyíltan jobboldali és amerikabarát kormánya követte, aki azonnal roppant mértékű gazdasági, pénzügyi és politikai támogatást kapott az amerikai és a nemzetközi tőkétől. Nemrégiben jelentős jobboldali, konzervatív irányváltás történt a progresszív Tanzániában, amely szintén hősies harcot vív az IMF-el. Nyerere elnöknek nagy tekintélye van, mivel a végsőkig próbál ellenállni az IMF szabta feltételeknek, de ugyanakkor a legutóbbi választások és a kormány politikája jelentős jobboldali eltolódást mutat. A gazdasági válság mélyülésével Nyerere elnökre növekvő nyomás nehezedik, hogy hagyjon fel az önerőre támaszkodás politikájával. Márpedig az önerőre támaszkodás modell-országává Tanzánia vált a Harmadik Világban.

A mélyülő gazdasági válságból fakadó politikai kényszerhelyzetek hasonló eredményekre vezettek a Harmadik Világ más országaiban. Angola, Mozam-

bik és Guinea-Bissau feladta minden olyan törekvését, amely gazdaságuk világgazdaságról való leválasztását célozta meg. A szocialista országok belföldi gazdaságukat egyre inkább a piaci ösztönzőkre és a magánvállalkozásokra *bízzák*. Vietnam és Kína, nem is említve Lengyelországot, súlyos gazdasági problémákkal kerültek szembe, amikor gazdaságukat ismét megkísérelték bekapcsolni a még mindig kapitalista világgazdaságba és újra a piaci szervezetre és a magánkezdeményezésre kívántak visszaállni, különösen a mezőgazdasági termelés és elosztás területén.

Mind az integrálódást, mind az elutasítást választók gazdasági korlátokkal, társadalmi problémákkal kerültek szembe és politikai kudarcok érték őket. A marxista elmélet és a szocialista modellek sikertelensége a Szovjetunióban, Kínában és más országokban szükségessé tette meggyőzőbb alternatívák felvázolását. Mindkét csoport (integrálódást és az elutasítást választók) új népi mozgalmakat indított és politikai alternatívákat állított, amelyben a nacionalista és vallásos értékek kombinálásával emberek millióit tudják a *status quo* ellen mozgósítani, nyilvánvalóan tömegesebben és hatékonyabban, mint régebben. Ennek az új (vagy megújult) mozgató erőnek a legjelentősebb megnyilvánulása Iránban *Khomeini* ajatollah forradalma volt (mely talán a kezdetét jelenti a földkerekség felén a muzulmán megújulásnak), és Lengyelországban *Lech Walesa* szolidaritási mozgalma. Nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a közeljövőben hasonló mozgalmak alakulnak ki és terjednek el. Talán faji jelleget is magukra öltenek olyan régiókban, mint Dél-kelet-Ázsia (különösen vonatkozik ez Kínára és a tengerentúli kínai lakosságra), Közép-Kelet (válaszként a komplex gazdasági–politikai–társadalmi–vallási konfliktusokra), Dél-Afrika (a kolonializmus és az apartheid következményeként), Latin-Amerika (részben a Falkland/Malvin háború okozta gazdasági átszervezés kihatásaként) és nem utolsósorban a kapitalista Nyugaton és a szocialista Keleten belül és a kettő között. Túl korai lenne megjósolni az ilyen társadalmi mozgalmak bekövetkezését és ezek lehetséges gazdasági–politikai konzekvenciáit.

A múlt tapasztalatainak megfigyelése és összehasonlítása az új elképzelésekkel, melyek a világgazdaságból való kiszakadást és a szocialista átalakulást hirdetik a következő elméleti vagy legalábbis klasszifikáló megjegyzések megtételére késztetnek az átalakulás és a fejlesztési politika jövőjével kapcsolatosan. A kapitalizmussal való szakítás és a szocialista átalakulás forradalmi folyamatot kíván, azaz belföldön a hatalom átalakítását és népi részvételt, és a külföldtől való nagyobb függetlenség elérését. A Harmadik Világban az átalakítási próbálkozások során vagy egyik elérésére sem tettek kísérletet, vagy az egyiket, vagy a másikat hajtották végre, vagy mindkettő megvalósítására törekedtek. Néhány esetben nem történt igazi kísérlet sem a kiszakadásra, sem a hatalom újrafelosztására és a népi részvétel biztosítására. Így például a Sukarno vezette Indonéziára, Indiára és az úgynevezett afrikai szocializmusra, valamint az 1961–64 közötti Goulart vezette Brazíliára gondolok. Mindezek a kísérletek szánalmasan buktak el. Néhány helyen kísérletet tettek a külső kapcsolatok elszakítására, azaz a világkapitalista rendszertől való elszigetelődésre, de anélkül, hogy az ezzel együttjáró, egyidejű mélyreható, belső társadalmi és politikai változásokat végrehajtották volna. Különösen a Nasszer vezette Egyiptomra, valamint Brazíliára és Burmára gondolok. Ezek a rendszerek tovább maradtak fenn, de a középszakaszban nagyon jelentős hibákat vétettek.

Szadat támogatta és megkezdte a világgazdaságba való visszakapcsolódást. Politikája részben a nasszeri rendszer jelentős hibáinak következménye. Burma szintén gyors ütemben kapcsolódik vissza a világgazdaságba. Más országok valamilyen belső újjászervezésbe kezdtek anélkül, hogy a világgazdasághoz fűződő szálakat elszakították volna. Például így tett Nkrumah Ghanaban és bizonyos értelemben Allende Chilében. Ezek szintén végzetes mulasztások voltak.

Az egyik tanulság az, hogy mind a kiszakadás kísérletének, mind a nép bevonásának elmulasztása zsákutcába vezet. A külső kapcsolatok elszakítása anélkül, hogy a belső erőket bevonnák, eleve semmit sem eredményez és igen gyorsan visszakapcsolódáshoz vezet. A belső erők bevonása a külső kapcsolódások felszámolása nélkül különösen veszélyes. A világgazdaságról való leszakadás és a belső erők bevonása a társadalmi és politikai mobilizáció egymást erősítő folyamatok. A strukturális változásokat gyorsan és következetesen kell végrehajtani, különben könnyen visszájára fordulhat a megkezdett átalakulás. Ez egyedül azokban az országokban sikerült, amelyek a belpolitikai átalakulás és a kapitalista világgazdasághoz fűződő kapcsolataik felszámolásában olyan határig mentek el, hogy szocialistáknak nevezhetjük őket. Semmilyen más út, így a nem-kapitalista út és az afrikai szocializmus népi demokratikus útja stb. sem vezetett eredményre.

A világgazdaságról való leszakadási kísérletek egyik paradoxona az, hogy függetlenül attól, hogy történt-e belső politikai változás vagy sem, a leszakadás lényegében önkéntes, de ez azonnal kiegészül vagy együttjár a nemkívánatos leszakadással is, vagy a *destabilizációval* – ezt a kifejezést Kissinger használta Allende politikai rendszerére.

E folyamat külső ellenzői és a velük együttműködő országon belüli tábor a világgazdaságról való leszakadás és a belső politikai átrendeződési kísérletek meghiúsítására törekszenek, de automatikusan ezt segíti elő a piaci rendszer működése is. E külső és belső erők minden igyekezetükkel azon vannak, hogy az elszakadási kísérlet gyorsabban menjen végbe és radikálisabb legyen, mint a haladó irányzatok hívei azt szeretnék, mert így ők vonhatják ellenőrzésük alá a folyamatokat. Ez önmagában is elég okot ad arra, hogy megfontoljuk: van-e egyáltalán reális lehetőség a világgazdaságról való leszakadásra. Tény az, hogy a leszakadást a progresszív kormányok kísérlik meg, de ez a politika ellenük is fordítható. Ennek alapján át kell gondolnunk azt, hogy milyen tényleges haszonnal jár a világgazdasághoz fűződő kapcsolatok elszakítása.

Aggodalomra ad okot az is, hogy a keleti szocialista országok szintén válságba kerültek. Nemcsak a kereskedelmen, hanem a termelésen keresztül is egyre nagyobb mértékben integrálódnak vagy *kapcsolódnak vissza* a nemzetközi kapitalista munkamegosztásba. A KGST-tagországokban a termelési válság nő. Ezek az országok külön-külön és együttesen az 1976–80. közötti ötéves tervekben meghatározott növekedési ráta felét vagy annál kevesebbet értek el.

Lengyelországban a termelés visszaesett és a *növekedés* negatív volt, azaz 1979-ben 2%-kal, 1980-ban 4%-kal és 1981-ben 14%-kal esett vissza a termelés. Lengyelország talán a legszélsőségesebb példa ebben a tekintetben, mivel egyrészt a Szovjetunió drágábban adja az olajat kelet-európai partnereinek, másrészt a nyugati recesszió miatt nehezebbé vált az exportálás. Ezek a kelet-európai országok nemzetközi szinten egy *válságollóba* kerültek. Helyzetük nagyon hasonlít a Szovjetunió NEP utáni korszakára. Az infláció nő vagy

ahogy az újságok írják, *az infláció keletre megy*. Ezek a tények korántsem függetlenek az 1980–81-es munkáslázadásoktól, a mélyülő gazdasági válságtól és az azt követő recessziótól.

A nagy válság, a depresszió és a háború során a szocialisták üdvözölték a kapitalizmus válságát, a válság mellett és a kapitalizmus ellen foglaltak állást. A jelenlegi válságban nagyon egyértelműnek tűnik, hogy a szocialista országok egyáltalán nem örülnek a kapitalizmus válságának; válságellenesek és a kapitalizmus mellett foglalnak állást. Azaz, mindent megtesznek annak érdekében, hogy hozzájáruljanak a kapitalizmus fellendüléséhez és azért, hogy a válság hatásait kiküszöböljék. Bulgária miniszterelnöke Todor Zsivkov nagyon világosan megfogalmazta ezt. „A nyugati válság nagyon erősen sujt bennünket szoros kereskedelmi és egyéb kapcsolataink miatt. Reméljük, hogy ennek a válságnak mihamarabb vége lesz". A szocializmus akkor zavartalanul folytathatná működését. Kínában Teng Hsziao-ping ékesszólóan beszél a maga és (legalábbis pillanatnyilag) több millió kínai nevében az amerikai imperializmussal való szövetségről és Kínának a kapitalista világgazdaságba való gyors újra-integrálásáról, azzal a kinyilvánított céllal, hogy Kína 2000-re ipari világhatalommá váljon. Lengyelországban a gazdasági és politikai válság, valamint a mélyülő gazdasági válság Csehszlovákiában és Romániában és az általános gazdasági nehézségek Kelet-Európában és a Szovjetunióban azt mutatják, hogy a gazdaság átszervezése és ami ezzel velejár, a politikai rendszer átalakítása elengedhetetlenné válik. (Lengyelországban már égetően sürgőssé vált.) Az, hogy ezek az országok zsákutcába jutottak főként annak a kísérletnek tulajdonítható, hogy az egyes országok (Magyarországot kivéve), valamint a KGST, rugalmatlan gazdasági és politikai szervezetüket próbálták integrálni a tőkés világgazdaságba (amely válságban van). A zsákutcából kivezető egyik lehetséges út a külpiaci és egyéb kapcsolatok csökkentése és a világgazdaságról való lekapcsolódás. Még ha erre lehetőség volna is – ami nagyon is kétséges –, ez elfogadhatatlan gazdasági és politikai átalakításokat tenne szükségessé belföldön. A másik lehetséges alternatíva az előremenekülés, a jobb beilleszkedés a kapitalista integrációba; paradox módon ez a szocializmus merev struktúráinak feloldásával, a kapitalista világgazdasághoz kötődő kapcsolatok elmélyítésével és nagyobb rugalmassággal kell, hogy párosuljon. Mindez politikailag hosszabb távon kifizetődőbb lesz. Ezt az utat választotta eddig Kína és Vietnam (nem említve Kambodzsát, ahol az elűzött Vörös Khmer most tagadja, hogy a kommunizmus és a szocializmus ebben az évszázadban megvalósítható). Észak-Koreában azok követik ezt az utat, akik megpróbálják megakadályozni, hogy Kim Ir Szen fia legyen az örökös és a múltbeli politikát folytassa.

A 70-es években sok szocialista ország kimerítette az expanzív növekedés lehetőségeit, hacsak nem ismerték fel a termelékenység növelésének szükségességét az intenzív növekedésre való áttérés útján. A termelékenység növelése érdekében nyugati technológiát vásároltak és kísérletet tesznek a gazdaság belső átszervezésére. Amint Kína és Kelet-Európa példája mutatja, az elérhető termelékenység-növekedés jelentős mértékben függ a korábbi korszak termelési eredményeitől. A szocialista kísérletek jelentősek voltak ugyan, de nem azt érték el, amit kül- és belföldön elvártak tőlük. *Ahogy a francia forradalom sem a parasztokat juttatta hatalomra, a nagy szovjet forradalom sem juttatta hatalomra az orosz proletáriátust.* Nemzetközi szinten sem azt valósították meg, amit mi korábban szocializmuson értettünk. Eredetileg a szo-

cializmus a kommunizmusba való átmeneti szakaszt jelentette. Ma rendkívül nehéz, hacsak nem lehetetlen azt állítani, hogy a Kelet-Európában *valóságosan létező szocializmusok* bármilyen értelemben a kommunizmus felé vezető út átmeneti társadalmai. Ellenkezőleg, *ha ma egyáltalán valami átmeneti korszakról beszélhetünk ezekkel az országokkal kapcsolatosan, akkor sokkal inkább a kapitalizmusba való átmenetről van szó.* De a kapitalizmus az új válság hatására átmeneti, átalakulási szakaszba jutott és ehhez az átalakuláshoz szervesen hozzátartozik a szocialista gazdaságok visszakapcsolódása a világgazdaságba, valamint a Harmadik Világ exportorientált növekedésre való átállítása, annak érdekében, hogy országai részt vehessenek az új nemzetközi munkamegosztásban. Igy mind a szocialista országok, mind a Harmadik Világ hozzájárul a termelési költségek szükségszerű csökkentéséhez és ahhoz, hogy a tőke képes legyen a válságidőszak alatt a világgazdaság átalakítására és hogy kialakítsa a kapitalizmus újabb expanzív szakaszának bázisát. Az, hogy vajon ezek és más folyamatok alapvetően megváltoztatják-e a világrendszer struktúráját és működését, a jövő titka, de valószínűtlennek tűnik, hogy ez a közeljövőben bekövetkezne.

Immanuel Wallerstein

A VÁLSÁG MINT ÁTMENET

A válság olyan szó, amit könnyen a szájunkra veszünk. Látszólag mindig ilyen vagy olyan válságban vagyunk. A pénz leértékelődött, ezért a jövő kilátásai homályosak. Amennyiben minden probléma válságot tükröz, úgy egyik sem jelenti azt. Tény azonban, hogy a világ válságban van – egy strukturális és ebből adódóan alapvető válságban. Hosszan tartó, ezért nem „megoldásra", hanem „kibontakozásra" váró válságban. Ugyanakkor az egész világra kiterjedő gazdasági stagnálás kellős közepén vagyunk; sokan ezt nevezik „válságnak". A stagnálás pedig önmagában semmi újat nem jelent (hiszen a gazdasági fellendülés és hanyatlás jelensége már évszázadok óta ciklikus jellegű) és a jelenlegi gazdasági stagnálás nem tekinthető válságnak, annak ellenére, hogy hangsúlyozottan a közvélemény figyelmének középpontjában áll. A gazdasági stagnálás felszámolása (valamint a világgazdasági terjeszkedés újrakezdése), amely egy évtizedet vesz igénybe, nem vet véget a válságnak. Inkább súlyosbítani fogja azt; látszólag paradoxnak tűnik, valójában azonban nem az, ha tudjuk, hogy mit is jelent a válság és hogyan működnek mechanizmusai.

Az a válság, amelyről beszélünk, a tőkés világgazdaság hatalom-átruházási válsága. Ez a gazdasági–politikai rendszer öt évszázaddal ezelőtt alakult ki Európában, a feudalizmus válságának záróakkordjaként – amely 1300 és 1450 között megformálta Európa sorsát. Jelenleg ez az egész világra kiterjedő történelmi rendszer, amelynek technikai–tudományos vívmányai sikert sikerre halmoztak, válságba került. Ez a válság 1914–1917-ben kezdődött és kétségtelen, hogy a XXI. században is folytatódni fog. Úgy tűnik, hogy a kapitalista világgazdaságból a szocialista világrendbe való átmenet válságáról van szó. Tárgykörünket elsősorban az ésszerűen kialakítható prognózisok alkotják, mivel csak a jelenlegi struktúrák hosszútávú trendvonalainak elemzése és hangsúlyozása révén vagyunk képesek olyan extrapolációk kidolgozására, amelyek alapul szolgálnak ahhoz, hogy a világ formálása érdekében cselekedni tudjunk (az egyéni és az egyesített erőfeszítések keretein belül).

1. A rendszer folyamatai

Történelmi rendszerünk válságának megítélése érdekében meg kell értenünk annak jelenlegi működését csakúgy, mint történelmi működését. Van azonban még egy dolog, amelyet meg kell értenünk, amellyel szemben lelkileg

igen nagy ellenállást mutatunk: történelmi rendszerünk válsága nem annak kudarcára, hanem sikerére – természetesen a saját viszonylataiban értelmezett sikerére – vezethető vissza. A tőkés világgazdaság a felhalmozás; szüntelen hajszolására épült. Minden olyan esetben, amikor a rendszer gazdasági erői (a magán- és kollektív vállalkozók) a felhalmozás lelassulását eredményező szűk keresztmetszetekkel találták magukat szemben, ezek feloldása érdekében az egész világra kiterjedő felhalmozás folytatására épülő stratégiákat alakították ki. Hatékony módon az egyes egyéni résztvevők elálltak az elsődleges gazdasági tevékenység folytatásától – a felhalmozástól –, mások, akik e tevékenységgel szemben lojálisabbnak mutatkoztak vagy jobban vágytak az általa biztosított jövedelmekre, kiszorították őket központi helyzetükből. Röviden összefoglalva, a rendszer ellentmondásait mindig sikerült meghaladni. A jelenlegi helyzetben is le fogják őket küzdeni. Az a gazdasági stagnálás, amely a világgazdaságot 1967 óta sújtja, 1990-re szinte bizonyosan véget ér, és valószínű, hogy a világ egy prosperitásnak tűnő periódust fog megélni. A rendszernek ez a regeneráló ereje, a gazdasági terjeszkedés hajtóerejének felélesztését szolgáló képessége hozta létre és mélyítette el a strukturális válságot olyannyira, hogy a rendszer, amely 500 év óta működik és erősödik, pontosan akkor dezintegrálódik, amikor a legerősebb és a leghatékonyabb.

De mi is ez az általunk kapitalizmusnak nevezett rendszer, amely annak a világgazdaságnak a keretei között formálódott, amelynek politikai működését az úgynevezett nemzeti államokból, feltehetőleg független államokból összetevődő államközi rendszer biztosítja? Ez egy sajátosan illogikus alapon nyugvó rendszer, amely önmaga vet véget a felhalmozásnak. Ésszerűnek tűnik az a feltételezés, miszerint az egyéni, valamint a kollektív munka indítéka a szó legtágabb értelmében vett fogyasztás. De mikor fogyasztunk? Még a mókusok is tudják, hogy annak érdekében, hogy az idők folyamán egyenletesen jussanak táplálékhoz, nem szabad mindazt rögtön elfogyasztaniuk, amit megtermeltek. Vagyis a „megtakarítás" elemi elővigyázatosságot jelent. József azt tanácsolta a Fáraónak, hogy a hét szűkös esztendőre való tekintettel takarékoskodjon: a mi ökológusaink pedig a meg nem újítható természeti erőforrások kimerítésének lehetőségére figyelmeztetnek bennünket. A szerszámkészítő ember a megtakarítás fogalmát a beruházás fogalmával egészítette ki. Bizonyos fogyasztási cikkek állótőkévé, más fogyasztási cikkek előállítóivá lettek.. A föld, amelyet valamilyen módon átalakítottak – művelésre alkalmassá tették és/vagy trágyázták és/vagy körülkerítették – jelentette az első nagy lehetőséget az ilyen beruházások számára, és évezredeken keresztül a felhalmozás központja volt. Amint a fogyasztási cikkeket elkezdik megtakarítani, majd *a'fortiori* beruházzák őket, rögtön fontossá válik annak tisztázása, hogy mi legitimálja megszerzésüket, azaz, hogy kiknek a tulajdonát képezik.

A megtakarítások, a beruházás és a tulajdon már nagyon régóta részét képezik minden ismert rendszernek: nem a modern világ találmányai. Nem határozzák meg jobban a kapitalizmust, mint amennyire a technikai fejlődés határozza meg azt. A feltalálások és az újítások az emberiség történetének állandó kísérőjelenségei voltak, még akkor is, ha a múltban lassabban haladtak előre, mint a modern időkben. Ez a modern világ attól válik sajátossá, hogy egy különös struktúra rögzül benne, nevezetesen a világgazdaság, azaz egy olyan társadalmi munkamegosztás, amelynek keretei bármilyen politikai entitás határait túllépik. A politikai struktúrák nem foglalnak magukba „gazdaságokat" sőt, éppen ellenkezőleg: a „világgazdaság" az, amely a poli-

tikai struktúrákat vagy államokat felöleli. A szakadatlan tőkefelhalmozásnak elsőbbséget biztosító emberek vagy csoportok csak egy ilyen történelmi rendszer keretein belül voltak képesek felvirágozni. A felhalmozó számára mindig a fegyverek feletti ellenőrzést gyakorló állam jelentette a problémát, mivel az meghatározásánál fogva képes a tulajdon elsajátítására és újraelosztására. A *szakadatlan* felhalmozás nélkülözhetetlen feltétele ezért ellentmondásos: az állam, amely képes segítséget nyújtani a felhalmozónak abban, hogy az mások vagyonát eltulajdonítsa, azonban ő maga nehezen tudja eltulajdonítani a felhalmozó vagyonát.

Ez a bűvös kombináció csak egy feltétel mellett valósulhat meg: ha a felhalmozó egy *számos* államból összetevődő *egységes* gazdaságban működik. Ekkor az államok rákényszeríthetők arra, hogy a munkásosztály elnyomása, valamint a más felhalmozókkal szembeni monopolisztikus előnyök biztosítása révén támogatást nyújtson a felhalmozónak. Mihelyt azonban egy állam veszélyezteti a felhalmozók tulajdonbiztonságát vagy privilégiumait, úgy azok más államokhoz folyamodhatnak segítségért. Amint ez a rendszer kialakult, a kapitalizmus „nekilendülhetett" – és ez meg is történt.

A rendszer illogikus voltát az tükrözi, hogy a felhalmozásnak önmagában semmiféle társadalmi értelme sincsen, hiszen a hétköznapi emberek fogyasztani és élvezni, nem pedig felhalmozni szeretnének. Nem pusztán arról van szó, hogy a csupán önmagáért való felhalmozás egyenlőtlen elosztást és fogyasztást von maga után, hanem arról, hogy a megelőző történelmi mintához képest – amikor is a nemesek, illetve a katonák a birodalmi gazdaságok (illetve a világbirodalmak) keretein belül tulajdonították el a paraszti termelők vagyonát – az elosztás *nagyobb* aránytalanságát eredményezi, és ebből adódóan erősebb polarizációhoz vezet; és mindez egy olyan rendszer emocionális egyensúlytalansága mellett megy végbe, amelynek *létjogosultságát* a szakadatlan felhalmozás taposómalma biztosítja.

Ezt a következetlenséget hosszú évszázadokon keresztül elfedte és valamilyen mértékben legitimálta az a tény, hogy az államok kisajátítási hatalmának a korlátozása (nem annyira a belső, alkotmányos kényszerek, mint inkább az egy állam valóságos hatalmán alapuló államközi rendszer kényszerítő erőinek a révén) a feltalálás és az újítás előtt tornyosuló olyan akadályoknak a felszámolását jelentette, amelyek az 1500-as éveket megelőzően erőteljesen lelassították a technikai fejlődést. Mihelyt az új alakzat, a kapitalista világgazdaság kialakulása és stabilizációja lehetővé tette ezeknek a politikai kényszerítő erőknek a felszámolását, a technikai változás egy újabb fegyvert jelentett a felhalmozó arzenáljában, és a világ az emberi erőforrások gépi erővel történő felváltásának új korszakához érkezett.

Az eredmények annyira látványosak voltak, hogy fel sem tűnik, milyen kevesen élvezték a technikai vívmányok hasznát, és elsiklunk afelett, hogy a gépek alkalmazása milyen utakon vezetett az emberi élettartamra kivetített emberi energia átlagos felhasználásának a *növekedéséhez*. A „tudományos fejlődéssel" párhuzamosan ment végbe a (*1*) térbeli hierarchizáció (térbelileg egyre inkább polarizálódó munkamegosztás kialakulása a centrumok és a perifériák között, a perifériák egyre erőteljesebben integrálódtak a kapitalista világgazdaságba); (*2*) az egész világot átfogó, polarizált, két osztályból álló struktúra kialakulása (amely a felhalmozókat vagy a burzsoáziát elválasztja a közvetlen termelőktől, és amelynek köszönhetően az osztálystruktúra újratermelődését biztosító megfelelő háztartási struktúrák alakultak ki); (*3*) az

államközi rendszer keretein belül működő államok kialakulása, amelyek a gazdaság térbeli hierarchiájának megfelelően egyenlőtlen hatalmi erővel rendelkeznek (és a nyomukban olyan „népeket", nemzeteket, etnikai csoportokat hoznak létre, amelyeket az államokhoz egyenlőtlen kapcsolatok fűznek).

Ez a keret – centrum és periféria, burzsoázia és proletariátus, államok és népek – már a XVI. századi, a világnak csak egy részét átfogó kapitalista világgazdaságban is létezett, bár formájukat tekintve e struktúrák a jelenlegihez képest kevésbé tisztán rajzolódtak ki. Tárgyunkat nem ennek a világgazdaságnak a kialakulási módja képezi, hanem az, hogy létrejöttét követően miként működött, hiszen csak normális működési módjának elemzése révén vagyunk képesek felmérni válságunk természetét, megérteni eredetét, és néhány feltevést megkockáztatni a további kilátásokról. A kapitalista rendszer, minden más rendszerhez hasonlóan, ellentmondásokkal küzd, ami egyszerűen annyit jelent, hogy azok a mechanizmusok, amelyek bizonyos célcsoportok elérése szempontjából hasznosnak bizonyulnak, egyidejűleg akadályozzák e célok elérését vagy ellentétben állnak azokkal. Hadd kezdjük elemzésünket egy ilyen (talán a legalapvetőbb) ellentmondás vizsgálatával.

A kapitalista rendszer meghatározó jellegzetessége a szakadatlan felhalmozás. A rendszer formális struktúrálódása – az államközi rendszeren keresztül egymáshoz kapcsolódó, számos államból összetevődő egységes világgazdaság – a lehető legjobban szolgálja ezt a célt, mivel minden egyes „vállalkozásnak" a profit középtávú maximalizálását szolgáló termelési (és ehhez kapcsolódó piaci) döntéshozatali képességét segíti elő. Adottnak véve e képességek rendszerét, a legtöbb vállalkozó (akik lehetnek magán- vagy kollektív vállalkozók) a saját érdekeit szem előtt tartva, várhatóan racionális döntéseket fog hozni. Bármely adott pillanatban döntéseik összessége alkotja a világ árukínálatát. Mindaddig, ameddig a pótlólagos áruk számára létezik egy piac, a világ árukínálata az Adam Smith-féle láthatatlan kézen keresztül növekedni fog, minden egyes vállalkozó (vagy legalábbis sokan közülük) úgy fogja találni, hogy a termelés növelése megéri a fáradságot, és a világgazdaság struktúrája ezt politikailag lehetővé is fogja tenni. Valamikor egy olyan optimista téveszme uralkodott, miszerint a keresletet a termelés hozza létre, azonban a keserű tapasztalat megmutatta, hogy ez nem így van: a kereslet nem a termelés függvénye, hanem annak, hogy a vállalkozások jövedelmeit hogyan osztják el; ez az a közbenső tényező, amely a keresletet meghatározza.

De mi határozza meg ezt az elosztást? Itt nem léteznek automatikus és személytelen előírások. Amennyiben bármely vállalkozásban legalább két csoport található – azoké, akik a felhalmozott tőke feletti ellenőrzést gyakorolják és azoké, akik dolgoznak – úgy a jövedelemelosztásnak számtalan lehetősége kínálkozik, aminek következtében egy elkerülhetetlen és a végtelenségig tartó kötélhúzás bontakozik ki. Ez a kötélhúzás vállalkozói szinten zajlik, azonban az állami szinten hozott politikai döntések szabályozzák. Mindemellett sok állam van, amelyek közül egyik sem képes a világgazdaság egésze feletti ellenőrzés gyakorlására, és amelyek mindegyike bizonyos fajta stabilitásra törekszik. Sőt, az elosztás paramétereire vonatkozó politikai döntések a politikai harcok eredményei és nem könnyű őket megváltoztatni. Ezért az állami döntések középtávon stabilizációs tendenciát mutatnak. És ebben rejlik az ellentmondás: a világ árukereslete, az egyes államok politikai döntései következményeinek az összessége középtávon a stabilitás irányába mutat, míg a világ árukínálata az egyre fokozódó termelés felé visz. Előbb vagy utóbb, általában mintegy 25 év elteltével, bekövetkezik egy olyan idő-

szak, amikor a pótlólagos árukínálattal szembenálló vevők száma már nem elegendő, és a kapitalista világgazdaság az ismétlődő „felhalmozási szűk keresztmetszetek" egy újabb szakaszához érkezik. Jelenleg – 1967 óta – a legújabb szűk keresztmetszettel állunk szemben.

Mihelyt a világgazdaság olyan állapotba jut, hogy összességét tekintve a folyó kínálat túlszárnyalja a folyó keresletet, a világ egésze „kényelmetlen" helyzetbe kerül. Ugy tűnik, a világ kibillen egyensúlyából, a prosperitás korszaka pedig már a múltba veszett. Kétségtelen, hogy ez nem mindenki számára jelent egyforma gazdasági nehézségeket; talán sokak számára a „rossz idők" a legnagyobb profit elérésének az idejét jelentik. Mindenesetre az ilyen periódusok idején a változás irányába ható erőknek két forrása létezik. A kínálat oldalán azok, akik nehezen értékesíthető terméket állítanak elő, új vevők, új termékek vagy a termelési költségek csökkentése új módjainak a feltárására törekszenek (és így képesek profitjuk abszolút szintjének fenntartására, vagy legalábbis profitrátájuk nagyságának a megőrzésére); a kereslet oldalán azok, akiknek számára a rossz idők vásárlóerejük csökkenésében nyilvánulnak meg, mind vállalkozói, mind állami szinten az elosztásra vonatkozó politikai megállapodás újratárgyalására törekszenek.

Az ebből adódó felfordulás 25 évig is eltarthat, mindaddig, amíg egy sor „szabályozás" meg nem valósul. De mit is kell „szabályozni"? A világgazdaság egy olyan térbeli hierarchiára épül, amelyben korreláció mutatható ki egy adott ország termelési folyamataiban a tőke intenzitási foka, a munkások reálbérszintje, valamint azoknak az embereknek a százalékos aránya között, akik ellenőrzést gyakorolnak az ember–tőke (nem feltétlenül a tényleges tőke) felett, és ebből adódóan átlagosan magas jövedelmekhez jutnak. Ezen a korreláción belül léteznek olyan zónák, ahol mindhárom jellemző tekintetében magas (*centrum*-zónák), továbbá olyanok, ahol a közepes (*félperiférikus* zónák) és végül olyanok, ahol alacsony (*periférikus* zónák) a színvonal. Vagyis legalább három olyan jelenség létezik, amelyet „szabályozni" lehet; az ipari tevékenységek helyének a kijelölését, a bérszínvonalat (a munkabéreket és az ember-tőkéből élő emberek számát), valamint a világgazdaság egészének a méretét.

Általában a vezető iparágak termékei értékesíthetők a legnehezebben, mivel rentabilitásuk következtében éppen ezek vonzzák a legtöbb termelőt, és így a végtermékeik volumene is egyre növekszik. Mivel a „jó idők"-ben sok vállalkozó igyekszik feljutni a konjunktúra hajójára, a hajó túlterheltté válik. Az egyik megoldás egyes termelők csődbejutása, amely lehetővé teszi a tulajdon világméretű koncentrációjának a növekedését és egyben a világtermelés csökkenését. Egy másik megoldás a termelés tőke-intenzitásának növelése, amely csökkenti a bérköltségeket. Ehhez azonban az szükséges, hogy az új tőke költségének az összege kisebb legyen, mint a bérköltségekből származó megtakarítás, valamint, hogy a vezető iparágakat működtető államokban politikailag lehetséges legyen az ennek eredményeképpen kialakuló „technikai munkanélküliség". Azonban éppen ezekben az államokban, a szervezett munkások erős szakszervezeteinek köszönhetően ez a helyzet nem mindig áll elő. A harmadik megoldás a termelésnek olyan zónába történő áttelepítése, ahol a bérszínvonal jóval alacsonyabb. Ez rendszerint a centrumból a félperifériára vagy (ritkábban) a fél-perifériákról a perifériára történő áttelepítést jelent. Amíg azonban az áttelepítés a vállalkozó számára megoldást jelent, addig világviszonylatban a nehéz helyzet további romlását eredményezi, mivel a kereslet világméretű csökkenéséhez vezethet. Előbb vagy

utóbb csődöknek (és koncentrációnak) kell bekövetkezniük, aminek folytán nemcsak a világ árukínálata, hanem a munkanélküliségen keresztül a világ árukereslete is csökken.

Egy további megoldást az új utakon történő együttes előretörés jelenthetne, olyan alapvető technikai újítások kíséretében, amelyek a „centrum"-zónákban új vezető iparágak létesítését eredményezik. Mivel a kezdeti beruházások költségszintje igen magas (beleértve magának a kutatási folyamatnak a finanszírozását is), ezért ez a társadalmi tőke (azaz az állami pénzalapok) felhasználását követeli meg, a vállalkozónak – és ami talán még ennél is lényegesebb – a termék első felvásárlójának nyújtott (közvetett vagy nyílt) szubvenciók formájában. Világviszonylatban az *új kereslet* elsősorban a már meglevő keresleti struktúra átrendeződését vonja maga után, ami megint csak az új *vezető iparágakban* tevékenykedő vállalkozók problémáit oldhatja meg, a világgazdaság egészét tekintve azonban nem feltétlenül biztosít megoldást. Ezért az a technikai fejlődés, amelyet az egész világra kiterjedő gazdasági stagnálás minden egyes periódusa maga után von, önmagában véve nem oldja meg a globális felhalmozás megújulásának problémáját: átalakíthatja a termelés földrajzi elrendeződését és ezzel a hatalom megoszlását is (anélkül, hogy jelentősen befolyásolná a világ térbeli hierarchizációját és ennek következtében a világgazdaság egyenlőtlen fejlődését), azonban a globális kereslet problémáját illetően valószínűleg nem vezet megoldáshoz.

Természetesen a globális kereslet növelhető a globális termelés élénkítésének révén (régi premissza, miszerint a keresletet a termelés hozza létre), azonban ez élénk gazdaságot feltételez, nem pedig olyat, ahol a világtermelés meglevő szintje a létező kereslethez viszonyítva máris túl magas. Egy ilyen helyzetben (amely a jelenlegi gazdasági stagnálást is jellemzi), az egyetlen igazi megoldást a keresletnek az értéktöbblet újraelosztása által történő növelése jelenti. Itt azonban a rendszer egy újabb ellentmondásához érkezünk: mivel a gazdasági tevékenység célja a szakadatlan felhalmozás, az értéktöbblet újraelosztása a profit csökkenése révén a globális felhalmozás csökkenését vonja maga után. Mindenesetre igen fontos, hogy a globális termelés új expanziója kibontakozzék, mivel egyedül ez kecsegtet a profit növelésének reményével.

Kétségtelen, hogy a vállalkozók meg vannak rémülve, bizonytalankodnak, vonakodnak lemondani a profitról, és még inkább sóvárognak megszerzése után. A közvetlen termelők azonban nem ennyire bizonytalanok: keveset törődnek a világgazdaság egészét érintő fellendüléssel. Őket csak a saját életben maradásuk foglalkoztatja, amelyet az egész világra kiterjedő gazdasági stagnálás veszélyeztet.

Ennek eredménye az elosztás kérdése körül kialakuló akut politikai küzdelem periódusa. Ez a küzdelem számtalan formában ölthet testet: munkabeszüntetés vagy tulajdon-elsajátítás formájában; a vásárlók piacán élelmiszerek bojkottjában vagy lázongások formájában; állami szinten pedig tüntetések, felkelések, forradalmak formájában. Továbbá az államok közötti kiélezett konfliktusként is megnyilvánulhat.

Ez az akut küzdelem a felhalmozott tőkének közvetlen fogyasztásra történő felhasználását követeli meg, és így rövid távon a világ tényleges árukeresletének növelését segíti elő, mialatt a termelés területén okozott pusztítások és a termelési folyamat megszakítása következtében csökkenti a kínálatot. Ezt a hatását azonban nem szabad eltúlozni, mivel csak rövid távon érvényesül, valamint azért sem, mert a halál és nyomor következtében vissza-

eső kereslet ellensúlyozza. Közép távon azonban a centrum-zónákban a kiélezett osztályharc a rendszeresen és teljes munkaidőben foglalkoztatott proletáriátus szektorában általában a tényleges kereslet új forrását jelentő reáljövedelmek növekedéséhez vezet. Ráadásul az iparágaknak – az előzőleg vezető, de jelenleg másodrendű iparágaknak – a félperifériákus területekre történő részleges áttelepítése két fontos következménnyel jár. Először is, azokban az államokban, ahová ezeket az iparágakat telepítik, jelentősen növekszik a középszintű műszakiak, szakértők stb. társadalmi rétege. Az e réteghez tartozó egyének számára ez társadalmi felemelkedést és jövedelemnövekedést jelent. Másodszor, az áttelepített iparágakban dolgozó munkások csoportja a részmunkaidős proletárok köréből kerül ki. És bár bérszínvonaluk a centrum-zónákban a hozzájuk hasonló munkásokéhoz viszonyítva jóval alacsonyabb – hiszen mindent egybevéve ez az áttelepítés célja – mégis ez a bérszínvonal, pénzben kifejezve, az ezt megelőző jövedelmeikhez képest, amelyeket fél-proletár státuszban élveztek, jelentős növekedést mutat. (A *pénz*jövedelem növekedése nem jelent feltétlenül *reál*jövedelem növekedést a teljes időben foglalkoztatott proletárcsaládok számára, hiszen ezeket a munkásokat általában erőszakkal vagy a *kényszerítő körülmények* kihasználásával toborozzák munkára.) A félperiférikus zónák vállalkozói számára a munkabér költsége elfogadható, mivel termelési költségük összességét tekintve a világpiacon vagy legalábbis telephelyük közvetlen földrajzi környezetében nagyon is versenyképesek. Versenyképességüket gyakran a centrum-államok között meglevő éles konfliktusok is erősítik, mivel azok a félperiférikus államok cserearányait javítják.

Ebből adódóan, a világ egészét tekintve a gazdasági stagnálás hosszúra nyúlt periódusai alatt működő különféle mechanizmusok a világ tényleges árukeresletének a növekedését *eredményezik*. Amikor ez a világ árukínálatának növekedési ütemét lassító egyéb mechanizmusokkal párosul, a világgazdaságban újra egy *derülátó* gazdasági hangulat jön létre, azaz megint akadnak olyan vevők, akik hajlandók megvenni az újonnan gyártott termékeket, és úgy tűnik, hogy a további felhalmozás számára újabb nagy lehetőségek kínálkoznak. A világ árukeresletének növekedését lehetővé tevő értéktöbblet újraelosztása azonban szükségképpen a világburzsoázia kárára megy végbe, ami – mint ahogyan azt már megjegyeztük – az elsődleges célt jelentő szakadatlan felhalmozással szemben ellenhatást eredményez. Ezt tehát kompenzálni kell, és a kompenzáció egy formája a termelés expanziója: még akkor is, ha a globális profitráta alacsonyabb lesz, abszolút szintje stabil maradhat, sőt, növekedhet is.

Létezik azonban egy másik mechanizmus is, amely működése révén képes helyreállítani a globális profitráta szintjét: ez az új zónák világgazdaságba történő bevonásának a mechanizmusa. Ezek a zónák többnyire a világgazdaság peremén helyezkednek el. Ezeknek a zónáknak a perifériális termelés új területeivé történő átalakulása – amely általában nyersanyag-termelő helyeket jelent – egy olyan megfelelő mukaerő *kialakulását* vonja maga után, amely nemcsak az új, *export*-orientált termelővállalatokat képes működtetni, hanem élelmiszert előállító vállalatokat is, amelyekre a mezőgazdasági árutermelésben vagy a bányászatban dolgozók ellátása, valamint a *munkaerőtartalék* zónáiban az önellátó termelés fenntartása érdekében van szükség. A világkapitalizmus szemszögéből tekintve az új zónák beépülésének rövid távon nem az ad értelmet, hogy az új kereslet bázisaként fognak majd szolgálni – sőt, éppen ellenkezőleg, azáltal nyernek értelmet, hogy az olcsóbb

kínálat területévé válnak, ily módon megteremtve a globális profitráta növelésének új forrását. Ahhoz azonban, hogy ezek a zónák az olcsóbb kínálat területeivé válhassanak, az szükséges, hogy az export-orientált iparágakban a reálbér-színvonal jóval alacsonyabb legyen, mint a világgazdaság más területein, és megtalálják megvalósításának *igazi* eszközét, a jövedelem közös kasszájára épülő házi termelés (kistermelés) fokozását, amely az export-orientált szektorban az alkalmazók számára lehetővé teszi, hogy a termelés fenntartása érdekében elengedhetetlen minimális béreknél kevesebb bért fizessenek. A bérmunkások meg tudnak élni, azonban ez csak *annak a következménye*, hogy ők is ennek a *félproletár*, nagy kiterjedésű háztáji gazdaságnak a tagjai, és így ők is részesednek a háztartás más tagjai vagy némelykor egyéb bérmunkásai által szerzett jövedelmekből, illetve az általuk előállított termékekből (önellátó termelés, kisárutermelés, bér). Ez az említett bérmunkások *szuperkizsákmányolását* vonja maga után (a világgazdaság bármely más területén dolgozó bérmunkások kizsákmányolásához viszonyítva jelent *szuperkizsákmányolást*, mivel ezek a bérek a munkaerő újratermelését sem teszik lehetővé), valamint elfedi azt a tényt is, hogy a bérmunkás alkalmazója a bérmunkás háztartásának többi tagja által megtermelt értéktöbbletet is megkaparintja. Ehhez még hozzájárul az is, hogy a világ ipari termelésének növekedése által igényelt nyersanyagok is ezeken a területeken találhatók meg, azonban ez másodlagos jelentőséggel bír ahhoz a tényhez képest, miszerint a termelés ezen új színhelyei lehetővé teszik a globális profitráta helyreállítását. Ezzel indokolható az, hogy a gazdasági stagnálás általában a világgazdaság határainak kiterjesztéséhez vezet.

Vagyis a kapitalizmus a periódusonként feltámadó nehézségeket, a felhalmozás szűk keresztmetszeteit ciklikus módon számolja fel. Az idők folyamán a vezető iparágakat (a rentabilitásuk tekintetében vezető iparágakat), valamint a vezető országokat (a hatalom és a felhalmozott tőke és vagyon koncentrációjának tekintetében vezető országokat) újak váltják fel. A jó minőségű termékek és az erős államok a fejlődés és a relatív hanyatlás korszakain mennek keresztül, hogy azután újabbak kövessék őket. A világrendszer korántsem merítette ki azoknak a termékeknek, illetve államoknak a körét, amelyek ennek a szerepnek a betöltésére alkalmasak.

Ez a körhinta azonban mindig egy olyan egységes történelmi rendszer keretein belül forgott, amelyet ugyanaz a meghatározó struktúra (a világgazdaság és mellette a korrelatív államközi rendszer) és *vezérmotívum* (a végtelen felhalmozás) jellemzett. Ez a struktúra és *vezérmotívum* túlélte mindazokat a ciklikus változásokat, amelyek – annak ellenére, hogy jelentőséggel bírhattak az alcsoportok számára – nem érintették a rendszer globális működését. A felhalmozók szempontjából érdektelen, hogy hol halmozódtak fel nagy pénzösszegek (hogy vajon a textiliparban, az acéliparban, illetve az elektronika, a mikroprocesszorok vagy a biotechnológia területén vannak-e lekötve), amíg létezik *néhány*, az előbb említett szerep betöltésére alkalmas termék, amelybe pénzt lehet fektetni. Továbbá, a felhalmozókat mindaddig nem érdekli az sem, hogy vajon Hollandia, Anglia vagy az Egyesült Államok tölti-e be a hegemón hatalom szerepét, amíg léteznek olyan erős centrum-államok (esetenként hegemón államok), amelyek a profitszerzést politikailag lehetővé teszik.

2. A megújulás strukturális korlátai

Ez a ciklikus szerkezet nem maradhat fent örökké, hiszen valójában nem is ciklikus, hanem spirális szerkezetről van szó. A meghatározó gazdasági mechanizmusban bizonyos, a megújulási folyamatot korlátozó tényezők épülnek be; ezek azok a korlátok, amelyeknek nagy szerepük volt történelmi rendszerünk válságának kialakulásában. A két alapvető regeneráló mechanizmus – a proletarizáció és a földrajzi terjeszkedés – korlátokat tartalmaz: függvényábráik az aszimptóták felé tartanak. A kisebb, ám nyilvánvalóbb problémát a földrajzi terjeszkedés jelenti. Az új közvetlen termelők, azaz a félproletár, kiterjedt háztartásokhoz tartozó *szuper*-kizsákmányolt, részmunkaidős bérmunkások betagozódása a világgazdaság számára a kívülről rendszeresen érkező bevándorlók állandó áradatát biztosítja. Ezek a bevándorlók mindig a globális fizetési skála legaljára kerülnek, ily módon helyettesítve azokat, akik már *előre jutottak*. Ez a folyamat a világgazdaság keretein kívüli állandó munkaerő-kínálatot feltételez, ám ez a feltétel egészen egyszerűen nem teljesül. A XIX. század végére a tőkés világgazdaság külső határai már az egész világra kiterjedtek; a XX. század végére belső földrajzi határait is majdnemhogy elérte. Jelenleg jóformán nem léteznek olyan embertartalékok, amelyeket be lehetne vonni, ezért a struktúra összeomlásának meg kell kezdődnie.

Mindenesetre a rendszer még egy ideig képes úgy működni, hogy új tömegek bevonásának a lehetetlensége a globális profitráta lassú csökkenésében ne váljon érzékelhetővé. Az igazi összeroppanás a proletarizáció vagy még általánosabban az áruvá válás folyamatában fog bekövetkezni – azaz a leglényegesebb folyamat során, amikor is a rendszer sikere valójában a destabilizáció alapvető tényezője. Mivel azonban az áruvá válást a rendszer védelmezői és ellenzői is *sikerként* könyvelik el, ezért ritkán tudatosul, hogy ez a *siker* vezet a bukáshoz. Arról van szó, amit a neoklasszikus közgazdászok a *termelési tényezők szabad áramlásának*, Marx pedig az *értéktörvény* érvényesülének nevezett.

A szabad munkaerőn (valamint a kisajátítható föld és természeti erőforrásokon) alapuló szabad vállalkozás kapitalista rendszerére mint egy gördülékenyen működő rendszerre tekintünk, és gyakran nem veszünk tudomást a kapitalista világgazdaság legnyilvánvalóbb történelmi tényeiről: arról, hogy a rendszer ötszáz éves fennállása óta egyszer sem fordult elő, hogy a termelési tényezők teljesen *szabadok* lettek volna, illetve hogy az értéktörvény a maga teljességében érvényesült volna. A legnyilvánvalóbb ezt bizonyító empirikus tény, hogy a vállalkozók mindig olyan területeken működtek, *illetve gyarapították vagyonukat*, ahol bizonyos tényezők *szabadok* voltak, míg mások nem (vagy kevésbé) voltak azok, és ahol az értéktörvény a *gazdaságnak* csak néhány, de nem az összes szektorában uralkodott. A világgazdaság centrum-zónáiban – az Egyesült Államokban, Nyugat-Európában vagy Japánban – még ma sem idegeníthető el minden földterület és természeti erőforrás; nem minden munka elvégzése feltételez pénzbeni ellenszolgáltatást; nem minden terméket értékesítenek a pénzpiacon keresztül és végül az áruk, a tőke és a munkaerő államok közötti szabad áramlását súlyos akadályok nehezítik. A kapitalizmusra vonatkozó bármely olyan meghatározás, amely ezeknek a tényezőknek vagy akár túlnyomó részüknek a *teljes* szabadságát feltételezi, logikailag egy olyan következtetéshez vezethetne el bennün-

ket, miszerint ez még nem kapitalista, hanem *feudális* vagy *prekapitalista* világgazdaság.

Ez azonban nyilvánvalóan abszurd következtetés lenne. Egy ilyen következtetés nem venné tekintetbe, hogy a kapitalista világgazdaság működése szempontjából milyen lényeges szerepet játszik a termelési tényezők *részleges* szabadsága és az értéktörvény *részleges* érvényesülése. Ez a *részlegesség jelenti* a kapitalizmust. Kétségtelen, hogy a kapitalizmus belső folyamatai révén a termelési tényezők nagyobb fokú szabadsága, valamint az értéktörvény teljesebb körű érvényesülésének irányába hat. És ez az a *siker*, amely a válságot okozza, és amely a kapitalista rendszer vesztét fogja jelenteni.

A technológiai haladás minden egyes szakasza arra ösztönöz bennünket, hogy a tényleges javak egyre nagyobb hányadát áruvá alakítsuk át: az utóbbi harminc évben például sok háztartási tevékenység vált áruvá, mivel a centrumzónákban megnövekedett a lakosság száma: gyorsétkezdék, automata mosodák, bölcsődék nyíltak. És kétségtelen, hogy a következő harminc évben láthatjuk majd a napenergia profitérdekeket szolgáló, az ökológusok ellenkezését kiváltó kommercializálódását. Sőt, mivel a világ földterületei egyre inkább áruvá válnak, ezért a tengerfenék áruvá változtatásának irányába fogunk haladni: és ugyanúgy mint valamikor, amikor aranyrudat, majd papírpénzt, később pedig csekkeket árultunk, jelenleg a műanyag azonosító kártyák, a telefonos távközlés és egyéb eszközök révén a hitel további áruvá válásának az irányába haladunk. És, ami a leglényegesebb, szilárdan megmaradunk a munkaerő áruvá válásának tendenciája, azaz – elsősorban a fent említett okok miatt – a félproletár háztartásoknak a teljes munkaidejű, proletár háztartásokká történő átalakulása mellett. Ugyanakkor változnak a tőkével szemben támasztott tulajdonosi igények, a nehezen konvertálható formák (mint például a föld, a gépfelszerelések, sőt az aranyrudak) a leggyorsabban átváltható formává, azaz a termelési eredményektől független, főképpen pénz útján (a képzettség megvásárlásán keresztül) megszerezhető pozíciókhoz kapcsolódó pénzjövedelemmé alakulnak át.

Ez semmi újdonságot nem jelent. Két dolgot azonban meg kell jegyezni. Először is, a tranzakció további áruvá válása a tőketulajdonosok számára *kényszermegoldást* jelent, mivel a meglevő *szuper*-profitok mérséklése, valamint az aktuálisan legerősebb tőkefelhalmozók tulajdonát képező tőke biztonságának a veszélyeztetése révén *csökkenti* a felhalmozásra irányuló globális képességet. Ezek azok a felhalmozók, akik a felhalmozás szűk keresztmetszeteinek a felszámolása érdekében rendszeresen beindítják az egyre nagyobb méreteket öltő áruvá válási folyamatot, és így a profit abszolút szintjének növekedése javára lemondanak a profitráta növekedéséről. Másodsorban az áruvá válásnak létezik egy beépített korlátja is – a 100 százalék – és bár távol vagyunk még ettől, már elérkeztünk egy olyan pontra, ahonnét ez a korlát, a távolság ellenére is, jól látható.

3. Államok, népek, osztályok

A földrajzi terjeszkedés és az áruvá válás aszimptótái egy olyan szintet értek el, amikor is a kapitalizmusnak mint történelmi rendszernek a fennmaradásával szemben strukturális kényszererőként kezdenek hatni. És mivel a válság hat az említett kényszerítő erők nyomása alatt élő emberek tudatára is, ezért

a politikai és kulturális küzdőteret is tanulmányoznunk kell. Ezért, a válság megnyilvánulási módjainak a megértése érdekében először a kapitalista világgazdaság politikai–kulturális intézményeit kell szemügyre vennünk.

A kapitalizmust jellemző elsőszámú politikai realitás a polarizáció. A csúcson elhelyezkedő kis csoport (amelyet egyre inkább a felhalmozók vagy a burzsoázia csoportjával azonosítanak), valamint az alsó szinten megtalálható legnagyobb csoport (a közvetlen termelők csoportja) között akár a teljes idő (nap, év, élettartam) százalékában kifejezve – akár materiális anyagi javak, az életlehetőségek, az élet minősége és a kifejtett munka alapján mérve – a javak elosztásának egyenlőtlenségei tovább mélyültek. Tökéletesen igaz, hogy az idők folyamán (a fizikai elhelyezkedés és a munkafeladatok alapján definiált) sajátos embercsoportok az elfoglalt pozícióik tekintetében (gyakran drámai módon) előbbre jutottak, ez azonban csak annyit jelent, hogy egy terjeszkedő világrendszerben a csúcson (vagy a középszinten) mindig akad szabad hely. Globálisan tekintve azonban a *többen a csúcson* jóval kevesebb embert jelent, mint a *többen az alsó szinten*, és a két szint közötti szakadék az évszázadok folyamán jelentősen növekedett. Kétségtelen, hogy ilyen csekély ellenszolgáltatásért a XVI. században kevés mezőgazdasági termelő dolgozott ilyen keményen és sokáig, mint ahogyan azt jelenleg a Harmadik Világ mezőgazdasági termelői teszik – és ez az összehasonlítás figyelmen kívül hagyja a születéstől és az 1 és 5 éves kortól egyaránt számítható várható élettartam alakulásának növekvő eltéréseit (az első számítási mód bevett gyakorlat, a másodikat pedig – amelynek alapján még nagyobb szakadék volna kimutatható – szinte sohasem alkalmazzák). Amennyiben jelenleg a világrendszerben válság van, úgy ezt az alapvető realitást az azt siettető tényezők számláinak egyikéről sem szabad lefelejteni.

A polarizáció társadalmi megnyilvánulását az osztálytudat kialakulása jelentette. Az osztályöntudat fogalmát igen rosszul értelmezik. Ez nem egy olyan jelvény, amelyet az emberek magukon hordanak, és nem is egy olyan varázsige, amelyet egy beszélgetés folyamán fel lehetne idézni; sajátos szolidaritás ez, közös érdekeltség abban, hogy amikor fontossá válik és lehetőség is nyílik ennek értelmében cselekedni – felidézzék. A *fontos* kritériuma feltételezi, hogy a felhalmozó és a közvetlen termelő, valamint a burzsoázia és a proletariátus osztályöntudata az idő túlnyomó részében látens marad és csak ritkán, a nagy konfrontációk idején kerül felszínre. A *lehetőség* kritériuma azt jelenti, hogy kialakításának sokféle formája lehetséges: nyiltan, névlegesen vagy taktikailag felhasználható a *népek* vagy *államok* követeléseinek álcázására; az állam, a helyi (és bár ez idáig nagyon ritkán fordult elő) és államközi szervezetek is életre hívhatják. Mivel a nyílt osztálykonfliktus az, amely leginkább aláássa a világrendszer strukturális bázisait, ezért érthető, hogy az osztályöntudat konkrét megnyilvánulási formái ellen oly nagy energiákat mozgosítanak: egészen addig, hogy még a létét is tagadják. *Eppur si muove!*

Az egész világra kiterjedő osztály-polarizáció politikai hatásait az államközi rendszer struktúrája és létezése hosszú időn keresztül és igen hatékonyan képes volt elhomályosítani és semlegesíteni. A modern államokat a modern világ hozta létre. Néhányan a régi világbirodalmak modern megtestesítőjévé szeretnének válni; más államok a megelőző politikai és/vagy kulturális entitások bizonytalanabb kontinuitását követelik; megint mások, eltúlzott érvelésekre építve hasonlóan hosszú élettartamra tartanak igényt. Tény, hogy mindegyiküket a tőkés verseny olvasztókemencéje formálta és alakítot-

ta, ahol a felhalmozók különböző csoportjai *két* alapvető cél elérésének az érdekében politikai támogatást kerestek. A két célt (*1*) a versenytársakkal szembeni nem-piaci előnyök kialakítása a monopóliumokon, a támogatásokon, a merkantilista protekcionizmuson, az infrastruktúra biztosításán, valamint a versenytársak politikai támogatásának felszámolásán keresztül; valamint (*2*) a munkásosztály árukeresletének visszafogása jelentette. Vagyis a centrum-zónában a felhalmozók saját hazájukban erős államokat követeltek maguknak, azonban a perifériális zónákban is államokra volt szükségük, olyanokra, amelyek kellőképpen gyengék voltak ahhoz, hogy a termelési tényezők áramlásának feltételeit szabályozzák, azonban elég erősek voltak ahhoz, hogy ezt az áramlást a helyi hatalmasságok közbelépése vagy a munkások ellenállása ellenére garantálni tudták. Vagyis egyenként, lépésről lépésre alakították ki vagy építették újjá ezeket az államokat, és egyre csiszoltabbá formálták őket, hogy a világpiacot és a számtalan állam-struktúrát felölelő politikai szerkezet kialakításában institucionális szerepet játszhassanak. Ez a szerkezet az államközi rendszer, amelyet a XVI. század óta formálnak és racionalizálnak.

Mint ahogyan az közismert, ennek az államközi rendszernek nem a nemzeti szuverenitás (amely – bár megfelelő – mégis, a modern államok állampolgárai egyenlőségének a feltételezéséhez hasonlóan pusztán fikció), hanem az úgynevezett hatalmi egyensúly a fő alapelve. De vajon mit jelent a hatalmi egyensúly? Azt a jelenséget nevezik hatalmi egyensúlynak, amikor a rendszerben több centrum-zóna, valamint több pozícióján változtatni akaró félperiférikus-zóna foglal helyet, és ezért az erős katonai hatalmak világhódítási lehetőségeit korlátozó koalíciók alakulnak ki, – aminek pusztán az az oka, hogy a világbirodalomnak mint a társadalmi munkamegosztás szuperstruktúrájának az újratermelése a kapitalizmus mint világrendszer működésének legalapvetőbb támaszait veszélyeztetné, azaz a felhalmozók csoportjának azt a képességét, hogy egymást kijátszva még a legerősebb állami struktúrákat is korlátozni képesek. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy vajon kikkel szemben van szükség korlátozásra? A hatalom birtokosait elfogó kísértéssel szemben, amely inkább a rend fenntartását részesítené előnyben (és ezen keresztül a közvetlen termelőknek biztosítana engedményeket), szemben a szakadatlan tőkefelhalmozással (amely részleges rendet igényel, de ugyanakkor egy részleges rendezetlenséget is megkövetel).

Az államhatárok, amelyeket gyakran önkényesen vonnak meg, általában nem örökérvényűek. Bonyolult, kölcsönös engedményeken alapuló világhatalmi politikák eredményeképpen alakulnak ki. Önkényes és instabil voltuk, valamint az a tény, hogy a modern állam mesterséges képződmény (ha nem is előzmények nélküli) azt jelenti, hogy az állami struktúráknak társadalmi kötőanyagra van szükségük ahhoz, hogy megfelelően tudjanak funkcionálni. Ez a kötőanyag a nacionalizmus. Annak ellenére azonban, hogy az államoknak törvényes és fizikai határaik vannak, a nemzetek társadalmi–pszichológiai határokkal rendelkeznek – amely határok bárhol meghúzhatók – és a *nép* megalkotása kétoldalú folyamat, mivel az adott nép önmagáról kialakított képének meg kell felelnie más népeknek a *másságuk*ról kialakított képének. Vagyis jóval bonyolultabb dolog egy népet létrehozni, mint egy államot felépíteni, és nem véletlen, hogy az állam és a nemzet határai nem pontosan fedik egymást. Sőt, azok, akik az államstruktúrákat irányítják, állandóan megpróbálják formálni és újraformálni a népeket, ugyanakkor más népek elpusztítására törekszenek, és ily módon olyan poli-

tikai felfordulásokat okoznak, amely a modern világ közös politikai erőfeszítéseinek már nagy részét felemésztette. A népfelség erőteljes politikai követelés, a gazdasági privilégiumok meghatározójának az egyike, azonban nem sziklára, hanem homokra épül, és amennyiben túl akarja élni a világgazdaság ciklikus gazdasági folyamatait, úgy állandóan megerősítésre szorul. Sosem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a kapitalizmusnak mint történelmi rendszernek a viszonylagos stabilitása a felhalmozók bizonyos csoportjainak az óvatosságára vezethető vissza. Az egyének számára minden kockázatosnak tűnik és a hatalom gyakran múló adottság, azonban a termelési viszonyok, a térbeli specializáció és a jövedelemelosztás polarizált hierarchiája, az egyének és csoportok (felfelé és lefelé irányuló) mobilitása ellenére (vagy annak következtében) mindig stabil marad.

A népek vagy nemzetek kialakulása nem véletlenszerűen történik. Ugyanúgy, ahogyan az államok között hatalmi hierarchia alakul ki, amely a világgazdaság termelési folyamatainak térbeli hierarchizációját és a tőkekoncentrációt tükrözi, a nemzetek is a *fölérendeltség* és *alárendeltség* szerint rangsorolódnak. Hiába beszélnek az antropológusok *kulturális viszonylatokról*, minden utcagyerek tudja, hogy mi a különbség a *supermanek* és a *kisebbségek* között. A modern világrendszerben a rasszizmus nem pusztán helyi jellegű, hanem a világrendszer természetéből fakadó jelenség. És az alapvető törésvonal (fehér versus színesbőrű) mögött számtalan egyéb, az erőviszonyok alapján megvalósuló társadalmi hierarchizáció jelentőségét tükröző finom megkülönböztetés látható, dacára annak, hogy a hierarchizáción belül alkalmanként egyenetlenségek alakulnak ki, valamint annak ellenére, hogy a világ bizonyos kasztjai képesek arra, hogy helyzetükben kisebb módosításokat harcoljanak ki maguknak.

A rasszizmusnak létezik egy, a privilégiumokat nyíltan védő változata is, amely egyben a népesség megosztására alkalmas eszköz is, mivel a társadalmi hierarchia középszintjén elhelyezkedő csoportokat abban a kegyben részesíti, hogy azok a hierarchia alsó szintjéhez tartozó csoportokat elnyomhassák. Ez a rasszizmusnak egy nyers és kegyetlen, ugyanakkor hatékony változata. Létezik azonban egy jóval kifinomultabb változata is, amelyet nem a gyűlölet, hanem a finom megvetés táplál, és amely nem az érzelmekre, hanem az értelemre apellál. Nevezetesen a centrum-zónák értelmiségeinek arról a meggyőződéséről van szó, miszerint az ő eszméik az univerzálisak, térben és időben transzcendensek, pártatlanok és szekulárisak. Isten törvényének természeti törvénnyé történő átalakulása felszabadulást és liberalizációt jelenthetett volna, valójában azonban a tudományosság és a kategorikus imperatívuszok köntösébe bújtatott kulturális imperializmus racionális alapjait teremtette meg.

A rasszizmusnak mind a nyers, mind a kifinomult változata elkerülhetetlenül áldozatainak ambivalens reakcióját váltja ki. Egyrészt megpróbálják magukévá tenni a felsőbbrendű csoport értékeit és szimbólumait, másrészről viszont igényt támasztanak az ellen-felsőbbségre (amely mögött ritkán áll tényleges erő). A világrendszer kulturális előítéleteivel szembeni ilyenfajta küzdelmek a világrendszer fejlődését segítették elő, mivel a hierarchia alsó szintjéhez tartozó népeket az államközi rendszer folyamataival összeegyeztethető állami struktúrák kialakítására szorította (ha asszimiláció útján nem ment, hát egyfajta ellenhatalom kialakításával), valamint termelési folyamataik olyan átalakítását kényszerítette ki, hogy azáltal a világméretű munkamegosztás integránsabb részeivé válhattak.

4. A rendszerellenes mozgalmak kialakulása

Tárgyunk azonban továbbra is a rendszer válsága. Az államok és a népek kialakulása – ugyanúgy, mint az osztályok és az alapjukként szolgáló háztartások kialakulása – a kapitalista világgazdaság létrejöttének és működésének szerves részét képezte. Az aszimptotikus határok felé haladó, tisztán gazdasági mechanizmusokhoz hasonlóan, a szélesebb értelemben vett társadalmi, politikai és kulturális folyamatok is olyan alapvető ellentmondásokat rejtettek magukban, amelyeknek végkifejlődése szintén hozzájárult a válság kirobbanásához.

Az első ilyen ellentmondás már régóta nyilvánvaló. Ez a termelési költségek lehető legnagyobb mértékű csökkentésére irányuló vágy, amely olyan termelési egységek létesítéséhez vezet, amelyek a közvetlen termelőket a munkahelyekre (gyárakba, ültetvényekre, bányákba) és lakónegyedekbe (városi agglomerációkba) koncentrálják. Sőt, a világgazdaság természetéből fakadó, a szállítás és a hírközlés területén végbemenő technikai fejlődés legalább olyan mértékben segíti elő a társadalmi–politikai mozgásokat, mint a tisztán vett gazdasági tranzakciókat. Vagyis, a kapitalista fejlődés terjeszkedését és intenzifikálódását biztosító folyamat egyben, *per se* az ezzel a fejlődéssel szembehelyezkedő társadalmi mozgalmak megszervezését is elősegíti.

A második ellentmondást az adja, hogy a politikai entitásoknak az államközi rendszerhez tartozó államokká alakulása, valamint a rendszer ama kényszerítő ereje, hogy az elkülönült államokban minden társadalmi tranzakciót a politikai színtér felé tereljen, a figyelmet arra koncentrálta, hogy – különösen a gyenge államok esetében – a világrendszerben elfoglalt hatalmi pozíciót az államhatalom erejének fokozása révén hasznos és fontos elérni. Vagyis az a felépítmény, amelyet a termelési tényezők világgazdaságban történő szabad áramlásának maximalizálása érdekében hoztak létre, a világrendszer szerves részét képező egyenlőtlenségek elleni mozgalmak bölcsőjévé vált.

A rendszerellenes mozgalmaknak ez a két formája – a munkásosztályok társadalmi mozgalmai és a gyengébb népek nemzeti mozgalmai – már a XIX. század folyamán kialakult, és a világ politikai porondján fontos (igaz, hogy még csak másodlagos) szerepet töltött be. A kapitalista világrendszer folytonos *sikerei* nem csökkentették, hanem tovább mélyítették a rendszer ellentmondásait. A XX. századra már mindenhol kialakultak a társadalmi és nemzeti mozgalmak, amelyek együttesen nagy erőt képviseltek. Sőt, azokban az esetekben, amikor a társadalmi és nemzeti mozgalmak kezdetben egymás riválisai voltak, egyre szorosabban fonódtak össze egymással, ily módon csökkentve a rendszerellenes erők között fennálló, eredetileg hatalmasnak tűnő szakadékot. A XX. század első negyedében nemcsak a világgazdaság centrum-országaiban alakultak ki jól szervezett munkásmozgalmak és szocialista pártok, hanem számtalan nemzeti mozgalom szerveződött Kínában, Indiában, Mexikóban, Törökországban és az arab világban, valamint természetesen Európa több részén is. Ez a folyamat az 1917-es orosz forradalom idején kristályosodott ki, amely – dacára annak, hogy a világ rendszerellenes mozgalmainak összes ellentmondását tükrözte – látványos erejű volt és látszólag (a jelenlegi realitástól eltérően) az első konkrét bizonyítéka volt annak, hogy lehetőség van egy új világrendszer kialakulására. Amennyiben a kapitalista világrendszer válságát ettől az eseménytől számítjuk, ezt nem azért

tesszük, mintha egy új világ jött volna létre vagy legalábbis ez az esemény bármilyen módon egy új világ valóságos fejlődését segítette volna elő – bár nyilvánvaló, hogy ezzel szemben ellenvélemények vethetők fel –, hanem azért, mert a történelmi rendszer egyik alappillérét ingatta meg és megrendítette e rendszer irányítóinak és kádereinek a rendszer örökkévalóságába vetett hitét is. 1917. októbere világforradalmi pillanat volt, amelynek hatása nyomán bekövetkezett események már nem tekinthetők meg nem történteknek, és amely ennek következtében a modern világrendszer történelmének fordulópontját jelentette.

A XX. század folyamán nemcsak a rendszerellenes mozgalmak megerősödésének lehettünk szemtanúi, aminek következtében e mozgalmak a politikai küzdőtéren együttesen résztvevő komoly ellenfelekké váltak, hanem a rendszert védelmező erők – igaz, hogy kevésbé látványos és kifinomultabb módon végbemenő – legalább ugyanakkora jelentőséggel bíró meggyengülésének is. A rendszer működési módját illetően itt is egy beépített ellentmondással találjuk magunkat szemben. A prekapitalista világban az uralkodóknak akaratuk érvényesítése érdekében káderekre (általában felfegyverzett emberekre) volt szükségük, azonban szám szerint nem sokra. A katonák és a hétköznapi emberek erőviszonyai között olyan szembeszökő egyenlőtlenségek voltak, hogy a belső elnyomás viszonylag könnyen végrehajthatónak bizonyult – főképpen azért, mert az ellenőrzést ritkán próbálták kiterjeszteni a munkafolyamatra. A közvetlen termelőknek, amennyiben járadékukat vagy adójukat megfelelő időközönként befizették, munkájuk terén viszonylagos autonómiát biztosítottak. Történelmi rendszerünk kialakulását követően azonban ezen a téren drámai változások zajlottak le. A kapitalista világgazdaság egy irányításra szoruló bonyolult szerkezet. Egymástól erősen különböző termelési folyamatok integrációját teszi szükségessé, amely a munkahely erős ellenőrzését követeli meg. Könnyen beszélünk a *piacra reagáló* vállalatokról, és nem tudatosodik bennünk, hogy ez a reagálás milyen nagyfokú figyelmet és szervezettséget igényel. Az államközi rendszeren keresztül egymáshoz kapcsolódó bonyolult államgépezetek az általunk nagyon is jól ismert bürokrácia kialakulásához vezettek.

Röviden: a világ tőkés racionalizálása a rendszer működése szempontjából lényeges szerepet játszó és a mások által megtermelt értéktöbblet egy részéből élő közvetítők – technikusok, menedzserek, szakemberek, mérnökök, szolgálati személyzet – egyre szélesedő társadalmi rétegének a kialakulását eredményezte. E társadalmi réteg szembetűnő vonása, hogy munkájának ellenszolgáltatását nem a tényleges, hanem az ember-tőke birtoklása alapján követeli, valamint, hogy a státusz átörökítésének alapja nem a tulajdon átörökítése (hiszen e réteg tagjai szinte egész folyó jövedelmük fogyasztásra történő felhasználására törekszenek), hanem az a képessége, hogy az *embertőkét* létrehozó képzési folyamatban való részvételét meg tudja szervezni.

A rendszer ellentmondását az tükrözi, hogy az erős felhalmozóknak a rendszer profitstabilizálásának a fenntartása érdekében egyre szélesebb körű ilyen jellegű társadalmi rétegre van szükségük. Mivel azonban a közvetítő társadalmi réteg jutalmazásának egyetlen forrását ugyanaz az értéktöbblet képezi, mint amelyből a vállalkozói profit – és ebből adódóan a felhalmozás is – ered, ezért e réteg növekedése ezeknek a profitoknak a csökkenésével fenyeget. Ez a réteg (a világ össznépességének a százalékában mérve) egyre nagyobbbá válik; aminek következtében politikailag is erősebb lesz, és a centrum-államok parlamentális mechanizmusait – közvetlen tárgyalások és

a jóléti állam újraelosztása – a saját javára képes működtetni, ily módon egyre nagyobb részt követel az értéktöbbletből. Megint csak arról van szó, hogy a rendszer abszolút növekedésének a fenntartása érdekében az azt működtetők gazdasági gyarapodásuk egy részét feláldozzák.

Annak ellenére, hogy a közvetítő káderek tőkefelhalmozás révén történő állandó *megvásárlásának* ez a módja az utóbbi kétszáz évben késleltette a politikai válságot és a rendszerellenes lázadásokkal szemben erősítette a világburzsoázia frontját, mégis rendelkezik egy aszimptótával. Vagyis, mialatt a magán-tőkefelhalmozók számára fenntartott értéktöbblet arányának csökkenő volta kielégítheti a közvetítő káderek szükségleteit és biztosíthatja azok együttműködését, ugyanakkor képes befolyásolni az erős tőkésosztályok működésre való hajlandóságát és képességét. Valóban, amint a közvetítő társadalmi rétegek erőre kaptak, kifogásolni kezdték a felsőbb társadalmi rétegek *erőtlenségét*. Talán nem volt igazuk? Tehát nemcsak arról van szó, hogy a rendszerellenes mozgalmak együttesen erősebbé váltak, hanem arról is, hogy a rendszer védelmezői meggyengültek. Ez a rendszer jelenkori válságának egyik politikai összetevője.

5. A válság magyarázata

Most jutottunk odáig, hogy szemügyre vegyük magát a válságot. Nagy súlyt helyeztem arra, hogy bizonyos részleteiben kifejtsem az előidéző okokat, valamint hangsúlyoztam a kapitalista világgazdaság folyamatos fejlődésének azokat a módozatait – *sikerét* –, amelyek a rendszer szerves ellentmondásai révén válsághoz vezettek. Azért választottam ilyen hosszú kitérőt, mert a válsággal foglalkozó elemzések túlnyomó részének hangneme túlzottan kataklizmatikus, és nem veszi figyelembe azt a tényt, hogy a válság ellenére a kapitalista világgazdaság továbbra is belső logikáját követi és ennek következtében *még mindig fejlődik* és (saját viszonylataihoz mérten) még mindig *sikeres*. A válság-elemzések telve vannak illúziókkal, és ebből adódóan elkerülhetetlen módon kiábrándultsághoz vezetnek; túlzottan diadalittasak és nem hajlandók felismerni, hogy a rendszerellenes mozgalmakat is a rendszer ellentmondásai befolyásolják. A *mások bátorítását szolgáló* propagandanyelvet igyekeznek használni, azonban saját egyszerűsítéseiknek és tévedéseiknek az áldozataivá válnak. És végül ezek az elemzések, a válság külső szimptómáját jelentő kollektív nyugtalanság atmoszférájában hathatósabb gyógyszer helyett olajat öntenek a tűzre, azaz a jogos türelmetlenségre olyan gyógykezelés javaslásával válaszolnak, amely nem csökkenti, hanem inkább meghosszabbítja a megpróbáltatások idejét. Bizonyos, hogy nem a válság kollektív olimposzi gyűlöletére van szükség, hanem inkább egyfajta józan elkötelezettségre, azoknak a politikai erőknek a szüntelen követésére, amelyek siettetni fogják az átmenetet, valamint a közös akaratunkat alakító hosszútávú lehetőségek mérlegelésére.

A XX. századi politikai felfordulás képviselte és képviseli a válság központi megnyilvánulási formáját. Politikai felfordulás alatt nem az Egyesült Államok és Németország közötti *világháborút* értem (1914–1945), hiszen ezt megelőzőleg a kapitalista világgazdaság legalább kétszer sodródott bele ilyen világháborúba [az angol–francia (1792–1815) és a Németalföld–Habsburg (1618–1648) konfliktusok]. Kétségtelen, hogy az 1914–1945 között le-

zajlott világháború anyagi és morális tekintetben is hatalmas károkat okozott, valamint az is, hogy élvonalbeli harcosai részben belebonyolódtak a válság ideológiai elpalástolásába. A válság legszembetűnőbb vonása azonban az volt, hogy *nem* az akkori időkben uralkodó ideológiai szakadékkal vágott egybe. Azt a politikai káoszt, amiről én beszélek, inkább a világrendszer perifériáján és félperifériáján lezajlott sikeres forradalmak – szocialista és/vagy nemzeti – sorozatai tükrözik. Ezek közé sorolom az olyan, igencsak eltérő példákat, mint Oroszország, Kína, Vietnám, Jugoszlávia, Mexikó, Kuba és Irán – amely nem kimerítő lista, mivel ezeknek az eseménysorozatoknak az egyik jellegzetességét a különböző államokban végbement folyamat formái és időbeni változékonysága adja. A jelenkori *forradalomnak* nincsen modellje. A politikai események e sorozatait még ki kell egészíteni az *elutasítások*, igaz homályosabb, de mindenesetre igencsak reális politikai–kulturális módjaival is: a civilizációs *reneszánsszal*, a *pán*-mozgalmakkal, a *kisebbségek* követeléseinek érvényesítésével, valamint a feminista mozgalommal.

Mindezen mozgalmaknak ugyanaz a kiindulópontja: a kapitalista világgazdaság működési mechanizmusaitól szenvedő csoportok hosszantartó és erős elnyomása. Ezek a mozgalmak az áldozatok mozgalmai, és központi stratégiájuk a tömeg mozgósítása, amit különböző eszközök segítségével (nem mindig pártstruktúrák révén), s eltérő kontextusban valósítottak meg. A tömeg mozgósítása a figyelmet a közvetlen ellenségre (amelyet Mao-Cetung *alapvető ellentmondás*-ként szeretett definiálni), valamint olyan viszonylag konkrét és megvalósítható politikai célokra igyekszik összpontosítani, amelyek egy adott államszerkezeten belül szinte mindig magukban foglalják a hatalom megszerzését. Mialatt azonban a rendszerellenes ideológia minden egyes mozgalom mozgósítási szakaszának alátámasztására szolgált, ritkán vált lehetővé, hogy az államhatalom megszerzése érdekében nélkülözhetetlen koalíció vagy *front* kialakításához hozzájárulhasson.

Ez a globális stratégia kétoldalú eredményhez vezetett. Egyik részről a sorozatos megmozdulások egymásra épültek. Az érzelmeket politikai akaratté alakították át, és egy olyan erőt hozták létre, amely képes volt versenyre kelni a rendszert védelmező jól felfegyverzett államstruktúrákkal. *John Foster Dulles*nek az államokra vonatkozó hasonlata, miszerint azok a forradalmi hullámot megelőzően dominóvárként fognak összeomlani, leegyszerűsítő volta ellenére tartalmaz bizonyos fokú realitást is. Az érem másik oldalát ez a metafora nem veszi figyelembe. Nevezetesen, hogy a dominók összeomlásának nemcsak az erős ellenerő, hanem az államhatalom megszervezésére irányuló törekvés kooptatív hatásai is gátat szabnak.

Az államhatalomnak a forradalmi mozgalom révén történő részleges vagy teljes mértékű megragadása a világrendszer alapvető átalakítására irányuló hosszútávú cél, valamint a különböző csoportok bizonyos fokú fejlődését előirányzó középtávú cél között meglevő feszültség tisztázását követeli meg. Mindaddig, amíg a mozgalom a mozgósítás fázisában van, belső ellentmondásai homályban maradhatnak. A hatalom azonban a döntések prioritását kényszeríti ki, és a jelenlegi prioritások a holnap prioritásainak leküzdésére törekszenek – főképpen azért, mert a ma prioritásai a mai győzelmet is magukba foglalják. A hatalmon levők reformjait – akár radikális reformjait is – a világ uralkodó erői a jövedelem olyan jellegű újraelosztásaként is tekinthetik, amelynek jótékony hatását a globális kereslet növekedése és a világ termelőerőinek további fejlődéséhez szükséges új közvetítő káderek tobor-

zása jelenti. A *status quo* védelmezői számára a pirula a vártnál kevésbé bizonyul keserűnek.

Mindenesetre a forradalmi mozgalmak kooptálása többnyire csak részleges, pontosan azért, mivel a globális mozgalomnak nem elkülönült entitásait, hanem csak szegmenseit képezik. Ugyanúgy, mint ahogyan a kooptálás annak a ténynek köszönhető, hogy azok az államok, amelyekben az ilyen mozgalmak hatalomra jutnak, valójában nem szuverén államok, hanem az államközi rendszer kényszere alatt állnak. A mozgósítás könnyebbé válik, a szolidaritás pedig annak a ténynek a következtében válik kötelezővé, hogy minden egyes sajátos rendszerellenes mozgalmat (legyen az szocialista és/vagy nemzeti mozgalom) a színhelyéül szolgáló politikai keret kényszerítő erői befolyásolják. A hatalmon levő mozgalmak gyakran elvesztik a szolidaritás képességét a hatalmon kívül rekedt mozgalmakkal – ami a kooptálás következménye – bár, kelletlenül biztosítják őket szolidaritásuk felől. A hatalmon levő mozgalmaknak a hatalmon kívül rekedt mozgalmakkal szembeni ambivalenciája a *status quo* erőivel szembeni ambivalenciával keveredik, mivel kooptálásuk csak relatív biztonságot nyújt a hatalomból történő elmozdításukra irányuló szervezett kísérletekkel szemben.

A hatalmon levő mozgalmak ezért egyre inkább védelmi állásba kényszerülnek. Elvesztették biztonságérzetüket, és a mobilizációs fázisban kisugárzott reménykeltő hatásukat is, valamint az akkor megszerzett elismeréseket. Előbb vagy utóbb azt tapasztalják, hogy politikai irányelveik összeütközésbe kerülnek a társadalom aktív belső ellenzékével. És mivel egyre több ilyen rezsim jön létre, egymást követő demitologizálásuk halmozódó hatása kezd ránehezedni magára a mozgalmi hálózatra. Ez jobban érinti a mozgalmak ideológiai megnyilvánulásait, mint létüket és erejüket, mivel ez utóbbiak a rendszer objektív ellentmondásainak a következményei. Bármilyen ellentmondásokat is mutatnak e mozgalmak az elhúzódó válság során, nem valószínű, hogy a mozgalmi hálózatot fenntartó tényezők alapvetően megváltoznának, aminek következtében az egymást követő mozgósítások továbbra is uralni fogják a világ politikai színpadát.

Ezeknek a mobilizációknak a hangneme és légköre azonban kezd megváltozni. A XIX. században és a XX. század elején főként a felvilágosodás és a nacionalizmus szülöttei voltak, etikai kérdésekre és az államgépezetre orientálódtak, és mint doktrinák egyetemessé váltak. Röviden: annak ellenére, hogy ezek a mozgalmak arra törekedtek, hogy rendszerellenes mozgalmak maradjanak, hosszútávu célkitűzéseik kialakítása a tőkés világgazdaság mechanizmusait erősítő középtávú módszereket tükrözött. Válságok során ezeknek a tömegmozgósításoknak a *kultúrnacionalista* összetevője erősebbé vált, és jelenleg a *nacionalizmus* inkább a kapitalista univerzalisztikus ideológiára adott népi válasz, mintsem a munkásmozgalmakra való *burzsoá* reagálás.

Az 1914–1918-as háború a forradalmi mozgalmak vulkanikus kitöréséhez vezetett, amelyek közül a legnevezetesebb az oroszországi Nagy Októberi Forradalom volt. Ez a kitörés Európacentrikus, városi–ipari és lázadó jellegű volt: Oroszországot kivéve mindenhol elbukott. Részben durva erőszakkal verték le, részben pedig ellenforradalmi populista-fasiszta mozgalmak léptek a helyére. Az 1920-as évek elején a Szovjetunió az államközi rendszerben történő részvételéből származó kényszerítő erők hatása alatt állt, és a *szocializmus egy országban* stratégia elfogadására kényszerült. Azok a rendszerellenes erők, amelyek az Egyesült Államok és Németország között a világ-

gazdaság hegemóniájáért folyó harcra mint belső vonatkozás nélküli harcra tekintettek, mégis közvetlenül belesodródtak, amikor a németországi rezsim a nácizmus eltévelyedett és kártékony formáját magára öltötte.

Ezalatt, mint ahogyan azt Sultan-Galiev és mások megjósolták, a rendszerellenes tevékenységek központja *Kelet* felé vagy mint ahogyan azt ma mondanánk, a kapitalista világgazdaság periférikusabb területeire kezdett átterjedni. Az 1939–1945-ös háború kétségtelen, hogy legalább olyan nagy anyagi károkat okozott az európai, mint az ázsiai színtéren, azonban jóval eltérőbb politikai következményei voltak. Kínában és Ázsia délkeleti részében egy újabb vulkanikus erejű fellendülés volt észlelhető, és ezen már nem lehetett olyan könnyen felülkerekedni, mint az azt megelőzőeken. Korábban soha nem tapasztalt módon viharzott át és terjedt szét a periférikus területeken. Ennek a második nekilendülésnek legszembetűnőbb vonása az volt, hogy az 1945–1967 között eltelt időszakban, a világgazdaság expanziójának megújulása, valamint az Egyesült Államok hegemóniájának további terjeszkedése ellenére is folytatódott. Mialatt a tőkés világrendszer a megelőző hasonló jellegű periódusokhoz képest egy még intenzívebb fejlődési szakaszt élt meg (ami várható is volt, mivel gyakorlatilag már négy évszázad óta minden egymást követő expanziós szakasz az azt megelőzőnél intenzívebb jellegű), a rendszer válságát előidéző tényezők annyira extenzívvé váltak, hogy a rendszerellenes mozgalmak globális hálózata egyre jobban megerősödött. Az *Internacionálék* mellett, amelyek a XIX. századi szocialista mozgalmakból nőttek ki, olyan új szervezeti formák alakultak ki, amelyek az államokat (a Bandungi Konferencia a 77-ek csoportja, az OPEC stb.) és a mozgalmakat (a Három Kontinens mozgalmak, az Afro-ázsiai Népek Szolidaritási Szervezete stb.) kapcsolták össze egymással. Ezek a formális struktúrák azonban a különböző szférákban zajló konkrét, *hosszúra nyúlt* harcokban résztvevő erők megnyilvánulásaival összehasonlítva gyenge vázak voltak.

Az 1945–1967 között eltelt időszak legkülönösebb vonása azonban az volt, hogy az az univerzális és gondtalan optimizmus időszaka volt, ami részben az 1914–1945 közötti periódus mély sebeire és pesszimizmusára adott választ jelentette. 1945 és 1967 között az Egyesült Államokban az uralkodó erők *amerikai évszázadot* érzékeltek. Bár a hivatalos propaganda a világ kommunista fenyegetettségéről beszélt, a vezetők lelkét az a bizonyosság hatotta át, hogy a világ létező hierarchiája szinte örökké való létet ígér. Ebben az optimizmusban Nyugat-Európa és Japán is osztozott, ahol is a háború utáni gyors újjáépítés nemcsak azt tette lehetővé, hogy a régiók újból a világgazdaság centrum-tevékenységeinek a területeivé váljanak, hanem azt is, hogy az 1960-as évek elejére a prosperitásnak addig sosem észlelt fokát elérő államokká fejlődjenek. Ugyanakkor a Szovjetunió is kedvező helyzetben találta magát. Államhatalmát katonai fejlesztés, a jelentős ipari hálózat kiépítése, a kelet-európai befolyási zóna kialakítása, valamint a világforradalmi mozgalom sikereinek jótékony mellékhatásai (amelyek részben a diplomáciai felismerésnek és az enyhülés alatt végbemenő integrációnak voltak köszönhetők) erősítették. És végezetül a periférikus államok rendszerellenes erői sikert sikerre halmoztak, magukkal sodorva sok helyi kapitalista erőt.

Nem arról van szó, hogy az optimizmus eltérő okai a különféle csoportokat illetően ne lettek volna ellentmondásosak. Nyilvánvaló, hogy ami az egyiknek pozitívumot, az a másiknak negatívumot jelentett. Inkább arról van szó, hogy a világgazdaság tartós expanziója következtében mindenki

rózsásan látta a helyzetet: a negatív elemeket a valóságosnál kevésbé tartották jelentősnek. Mindez azonban 1967 után, a világgazdaság ciklikus hanyatlásának vagy stagnálásának a kezdetét követően (azaz az úgynevezett Kondratyev B-fázist követően, ami általában 25 évig tart) megváltozott. A stagnálásnak ez a szakasza, mint ahogyan azt már megjegyeztük, nem *maga a válság*, azonban mivel a válság kellős közepén bontakozik ki, így azt éles megvilágításba helyezi.

Ennek a stagnálásnak, mint minden stagnálásnak az egyik alapvető jellegzetessége a magasfokú gépesítettséget igénylő termékek (elektronikus berendezések, acél, gépjárművek, valamint még a búza is) *túltermelése*. A túltermelés azonban félrevezető fogalom, mivel nem a fogyasztók szükségletéhez, hanem ahhoz a termékmennyiséghez képest jelent túltermelést, amelyet a fogyasztók együttesen képesek lennének megvásárolni. Ez azt jelenti, hogy a termelőknek a piacokért küzdeniük kell. Egy példával illusztrálható, hogy ez a társadalmi racionalitás viszonylatában mennyire abszurd jelenség: 1980-ban, egy olyan világban, ahol az éhezés és az élelmiszerhiány létező jelenségek, az Egyesült Államokban a búzatermelők nehezteltek a kormányra, hogy az politikai okok miatt megtiltotta a Szovjetunióba irányuló gabonaszállítást. Nem nehezteltek volna rá, ha más, könnyen hozzáférhető piacok is a rendelkezésükre álltak volna. És minthogy nem így állt a helyzet, úgy érezték, ritka piacról mondanak le Argentina és más termelők javára.

Ez a túltermelés az 1945 óta minden területen és minden országban tapasztalható világszintű termelés tartós növekedésének a következménye: elsősorban a nagy termelő területeken (Egyesült Államok, Nyugat-Európa, Japán), másodsorban pedig a közbenső termelő területeken (Szovjetunió és Kelet-Európa, valamint Brazília, India, Dél-Afrika stb.) érzékelhető termelés növekedésének az eredménye. 1967-ben, amikor a stagnálás első jelei mutatkoztak, a világpiac kezdett összeomlani: az egymással szembeni éles verseny közepette a termelők az árak növelésén keresztül igyekeztek fenntartani profitszintjüket. Ez természetesen fortélyos játszma volt és erős áringadozásokhoz (például a légi járatok menetdíjainak az ingadozása), valamint nagyarányú munkanélküliséghez (mivel a legfőbb iparosodott államok arra törekedtek, hogy a munkanélküliséget pénzügyi és adózási manipulációkon keresztül más országokba exportálják) vezetett. Ugyanakkor számos nagyvállalat közvetlen problémáit a költségek csökkentésén keresztül igyekezett megoldani, és ehhez a B-fázis legklasszikusabb módszerét, az üzletmenekítést választotta. Ennek következtében az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején a gépesített termelésnek egy jelentős hányadát a centrum-országokból a periféria *szabadkereskedelmi zónáiba*, az úgynevezett újonnan iparosodott országokba (NICs), sőt, a szocialista tábor országaiba (pl. a Fiat-terv a Szovjetunióban) telepítették át, ahol a munkaerő számottevően olcsóbb.

A könnyű expanzió korszakának vége egyben az Egyesült Államok dicsőséges korszakának a végét is jelentette, amely a világhegemónia egy nagyon rövid életű, azonban nagyon kirívó korszaka volt. Ez a hegemónia katonai és politikai szinten érzékelhetőbb volt – amelyet az Egyesült Államok erejének nyílt fölénye és akaratának megvalósítására való képessége fémjelzett –, azonban gyökerei, mint mindig, a gazdaságban rejlettek: a háborút követő időszakban az Egyesült Államok képes volt hatékonyan, olcsón és minőségileg megfelelő szinten termelni, és így a többi jelentős ipari termelőnél kedvezőbb feltételek mellett tudta értékesíteni áruit. Az 1960-as években azon-

ban az Egyesült Államok már nem tudta tovább kedvezőbb feltételek között értékesíteni áruit a nyugat-európai és a japán piacon mint a nyugat-európai és a japán termelők. Sőt, az 1970-es évekre már saját piacain sem tudta ezt olyan könnyen megtenni. Az 1970-es évek végén a nyugat-európai és a japán vállalatok fiókvállalatokat kezdtek létesíteni vagy vásárolni az Egyesült Államokban még a bankrendszer területén is.

Nem szabad azonban túlzásokba esnünk: az Egyesült Államok gazdasága nem egy *volt* gazdaság. Jelenleg is a világgazdasági tevékenység jelentős hányadának színhelye. Még mindig erősebb, mint Nyugat-Európa vagy Japán. Nem olyan erős azonban már, hogy hegemonikusnak lehessen nevezni, és így már politikailag sem lehet meghatározó szerepe: most tárgyalnia és/vagy versenyeznie kell egykori klienseivel. Költség-struktúrája a nyugat-európainál és a japánnál kevésbé rugalmas, amit nem szakképzett munkásainak bérszintje, hanem a menedzseri/szakemberi gárda mérete, és a vállalatok számára ebből adódó közvetett költségek indokolnak. Az 1980-as években gazdasági tekintetben már nem egy, hanem három óriás létezik, és a világ politikai porondjának legjellemzőbb vonása a köztük zajló harc. Mi célból folytatott harcról van szó? Az új *vezető iparágak* feletti ellenőrzés megszerzése érdekében folytatott harcról, amelyek majd a következő Kondratyev-fellendülés (amely valószínűleg 1990-ben fogja kezdetét venni) profit-bázisát fogják biztosítani. Már most tisztán látható, hogy mik ezek az új *vezető iparágak*: mikroprocesszorok, biotechnika, valamint az új energiaforrások. A tudósok és a mérnökök keményen dolgoznak. A shumpeteri újítók zöld utat kapnak.

Az Egyesült Államok gazdasági hegemóniájának megkérdőjelezése egyben az ebből szükségszerűen következő államközi szövetségek struktúrájának a megkérdőjelezését is jelenti. Az 1950-es években az államközi rendszer nyílt formában működött. A színteret közvetlenül is, valamint számos szövetségi rendszer (NATO, Japán és számos kevésbé fontos egyezmény) vezetőjeként, katonailag az Egyesült Államok egy alternatív szövetségi rendszerrel, a szovjet blokkal találta magát szemben, és nem volt elég erős ahhoz, hogy eltiporja, de képes volt arra, hogy *megfékezze* azt. Az alapvető stratégiai pontok és erőforrások a szovjet blokkon kívül helyezkedtek el. Kevés állam törekedett *politikai semlegességre*. Ennek a szövetségi rendszernek a stabilitását érintő első alapvető megrázkódtatás a szovjet blokknak volt köszönhető. A XX. pártkongresszussal véget ért a Szovjetuniónak a világ kommunista pártjai által az addigiak során viszonylag megkérdőjelezetlenül nyújtott támogatása, és a kínai–szovjet szakítás az államközi rendszer hatalmi egyensúlyának alapvető megváltozását jelentette. Az 1960-as és az 1970-es évek Kínában a hatalmas belső ideológiai felfordulás időszaka volt – kezdve a Kulturális Forradalomtól egészen a Négyek Bandájának a bukásáig – és az egyetlen viszonylag stabil pontot a külpolitika viszonylag lassú átalakulása képviselte, melynek során minden vezető frakció elsőbbségben részesítette az általa szovjet *hegemonizmusnak* nevezett politika korlátozását. Míg kezdetben Kína a szovjet vezetőséget az Egyesült Államokkal szemben folytatott enyhülési politikája miatt marasztalta el, jelenleg a vele való *de facto* együttműködés felé közeledik. Geopolitikailag még fontosabb volt az a mély gyűlölet, amelyet a japán invázió váltott ki, de leküzdése után az egykori riválissal jelentős gazdasági kapcsolatok alakultak ki. Kína és Japán gyönyörű párost alkothatnának, amelyben az egyik fél a gazdasági hatékonyságot és a technológiai előrehaladást a rendelkezésére álló hatalmas tömegekkel, erő-

forrásokkal, valamint politikai súlyával kombinálhatná, a másik fél pedig az 1990-es évek gazdasági expanziója idején erőteljesen követelhetné magának az első helyet.

A gazdasági stagnálás ideje alatt a piackeresés elsődleges fontosságúvá válik. Mindenhol érvényesült az Egyesült Államok, Nyugat-Európa és a Japán közötti kiélezett hármas verseny: hazai piacaikon, a perifériikus országokban és növekvő mértékben a szocialista országokban is. A stagnálás, nem pedig az expanzió korszaka volt az, amely felfedte, hogy ez utóbbiak még jelenleg is milyen mélyen ágyazódnak a világgazdaság struktúráiba. Míg az 1950-es években elkülönült vagy kollektív autarkiára tarthattak igényt, az 1970-es évek során ez a lepel is lehullott. A világgazdasági stagnálás nyilvánvaló szimptómáit ezek az országok mind magukon viselik, és relatív helyzetüket egyre inkább a termelési tényezők áramlásának intenzívebbé tételével, valamint az értéktörvény nyíltabb figyelembevételével igyekeztek megtartani. Ellenben azok a centrum-országok, amelyek az 1950-es években megengedhették maguknak, hogy a félperiférális országok kínálta piaclehetőségekről ne vegyenek tudomást, az 1970-es évek tájékán tülekedni kezdtek, hogy hozzáférhessenek ezekhez a piacokhoz – nemcsak áruexport és -import útján, hanem beruházások formájában is. A küzdelem egy évtizedére vetett pillantás alapján látható, hogy Nyugat-Európa erősebb kapcsolatokat fejlesztett ki a Szovjetunióval, valamint Kelet-Európával, mint akár az Egyesült Államok vagy Japán.

Ezeknek a lassan kialakuló gazdasági kapcsolatoknak az európai megfelelője egy *együttműködési struktúra* kialakításának a kezdete volt, amely átlépte az 1945–1967 közötti időszakban olyan alapvetőnek számító ideológiai korlátokat. Nyugat-Európának a NATO-hoz fűződő kötelékei mind a katonai ráfordítások tekintetében (az 1980-as években az MX-rakétákkal és a védelmi kiadások évi növekedésével kapcsolatban a NATO-n belül kialakult vita), mind a Szovjetunióval szemben tanúsított politikai magatartásának a következtében (a NATO-n belül az enyhülés politikájának az elsőbbségéről folyó vita) lazulnak. Természetesen a Nyugat-Európa és a Szovjetunió között kialakuló együttműködési struktúrából származó gazdasági előnyök összeütközésbe kerülnek az ideológiai kérdések tekintetében állandóan érvényesülő megosztottsággal, főképpen ami a kelet-európai kormányok jellegének a kérdését illeti; és a kelet-európai belső *liberalizálódást* illetően bármilyen hosszútávú együttműködési struktúra bizonyos politikai megállapodásokat vonna maga után. Mindeddig sem a szovjet, sem a nyugat-európai vezetőség nem törekedett erre – a Szovjetunió azért nem, mert saját belső politikai merevségét érzi veszélyeztetve, valamint, mert fél attól, hogy elveszíti kelet-európai gazdasági partnereit. Nyugat-Európa pedig azért nem, mert fél a kelet-európai *liberalizálódástól,* mivel ennek várható hatása újabb politikai balratolódás lenne (többek között az eurokommunista pártok hatalmi struktúrába történő beolvasztásának a révén) Nyugat-Európában.

Az 1980-as lengyel munkásmozgalom kibontakozása a különböző csoportok közötti kapcsolatok nehézkességét illusztrálja. Az enyhülési politika tekintetében Gierek fontos szerepet töltött be; azonban a gazdasági stagnálás kényszere alatt Lengyelországban megkísérelték felemelni a húsárakat (és ily módon csökkenteni a reálbéreket), amely nemcsak Lengyelországban, hanem a Bonn–Párizs–Moszkva tengely lehetőségeit illetően is politikai következményekkel járó robbanáshoz vezetett. Nyugat-Európa ideológiailag és érzelmileg is, igaz óvatosan, de támogatta a Szolidaritás szakszervezetét.

A Szovjetunió és a többi kelet-európai kormány negatívan bár, de szintén óvatosan reagált. A legóvatosabb azonban a Vatikán és a lengyel katolikus egyház volt, amelyek aggódtak, hogy a létező előnyöket a nagyobb előnyökért folytatott küzdelem miatt fogják elveszíteni. Természetesen az óvatosság korlátai leküzdhetőek. A világgazdasági stagnálás azonban legalább olyan erőteljes feladatkijelölő, mint amilyen erős ideológiai elkötelezettséget jelent, aminek következtében az együttműködés új páneurópai struktúrájával kapcsolatban minden oldalról megnyilvánuló idegenkedés az elkövetkező évtizedben valószínűleg leküzdhetővé válik.

6. Az 1980-as évekre vonatkozó kilátások

Ezért hasznosnak bizonyulhat, ha az 1980-as években felmerülő politikai kérdést a következő formában vetnénk fel: Tételezzük fel, hogy a hosszan tartó gazdasági stagnálás (1967–1990) végső következménye a régi szövetségi rendszer teljes összeomlása és egy olyan, lazább és ideológiailag kevésbé igazolt struktúra kialakulása lesz, amelyen belül az egyik oldalon Nyugat-Európa (talán Nagy-Britanniát leszámítva), valamint a Szovjetunió és Kelet-Európa, a másik oldalon pedig Japán, Kína és az Egyesült Államok fognak felsorakozni. Továbbá tételezzük fel azt is, hogy a kapitalista világgazdaságban az 1990-es évek gazdasági expanziójának következtében éles verseny alakul ki a két tábor között. Egy ilyen átrendezésnek vajon milyen hatásai lesznek? (*1*) a dél-ázsiai, közép-keleti, afrikai, valamint a dél-amerikai országok szerepét illetően; (*2*) az iparosodott országok, valamint a szuperhatalmak, az Egyesült Államok és a Szovjetunió belső stabilitásának (mint a társadalmi nyugtalanság ellentettjének) valószínűsége tekintetében; és végezetül (*3*) a világ rendszerellenes mozgalmai által a kapitalista világgazdaság összeomlását célzó, állandóan kifejtett nyomásra nézve?

A Harmadik Világ II. világháborút követő történelmi korszakát vizsgálva két dolog válik világossá. Egyrészt a térség országai politikai sikert politikai sikerre halmoztak: sikereket, amelyek helyileg különféle függetlenségi és nemzeti mozgalmak kirobbanásában, valamint a gyarmati vagy birodalmi hatalmak erős ellenállásai ellenére megvalósított célokban tükröződtek, és amelyeknek olyan kollektív megnyilvánulási formái voltak, mint az 1950-es évek Bandungi Konferenciájának tulajdonítható pszichológiai megrázkódtatás, az 1960-as évek semlegességi mozgalmainak fellendülése és az OPEC-et az 1970-es években jellemző erő. Másrészről viszont mindezen sikerek, forradalmak, valamint az Egyesült Államok és Nyugat-Európa által elszenvedett vereségek ellenére egészében véve ezeknek az országoknak a gazdasági helyzete az 1950-es évekhez viszonyítva az 1980-as évekre határozottan romlott. A szakadék szélesebbé vált. A legjobb esetben is csak néhány ország kormányának sikerült herkulesi erőfeszítések révén meggátolnia a teljes jövedelem túlzott mértékű csökkenését, valamint az erőteljes belső, társadalmi differenciálódást.

A látszólagos politikai sikert és a gazdasági katasztrófát egyesítő modell úgy tűnik, hogy az 1980-as években, sőt valószínűleg az 1990-es években is érvényben marad. Ez egyáltalán nem meglepő. Egész elemzésünk azt mutatta meg, hogy ennek miért kell így történnie. A politikai siker annak következménye, hogy a rendszerellenes mozgalmak globális hálózatának ereje tartós

növekedést mutat. A gazdasági katasztrófa folyamatos perifériálódási folyamatot tükröz, amely a kapitalista világgazdaság könyörtelen intenzifikálódásának az eredménye, amelyben a Harmadik Világ országai, még a politikailag legradikálisabbak is (sőt, azok talán még annál inkább) háttérbe szorulnak. El kell gondolkoznunk azon, hogy vajon egy ilyen ellentmondásos modell, amelyben a politikai sikerek nem egyeztethetők össze (vagy legalább is nem egészítik ki egymást) a gazdasági sikerekkel, a végtelenségig fennmaradhat-e. Ez nagyon is valószínűtlennek tűnik. Először is e modell fennmaradása a periférián zajló mozgalmak politikai stratégiájának megkérdőjelezéséhez kell hogy vezessen. Utaltunk már a felvilágosodás örökségének elenyészési folyamatára, amely pedig még az 1970-es években is központi szerepet játszott a rendszerellenes mozgalmakban. Ebben az értelemben a Khomeini által vezetett iráni forradalom egy új stílus előfutára volt. Az erősen népi jellegű és rendszerellenes iráni forradalmi mozgalmat a hozzá hasonló mozgalmaktól nem a vallási örökségre mint integráló elemre történő hivatkozás (ez már korábban is megtörtént), hanem inkább az a hatalmas ellenállás különböztette meg, amelyet az államközi rendszer kereteinek kényszerítő ereje alatt álló iráni állam struktúrájának megerősítésével szemben fejtett ki. Nyilvánvaló, hogy a mozgalom megfizeti az árát egy ilyen stratégiának, és a stratégia meg is bukhat, azonban az Iránra irányuló intenzív figyelem pontosan azzal indokolható, hogy mind a rendszer védelmezőit, mind annak támadóit foglalkoztatják az új stratégia tapasztalatai.

Valószínű azonban – bármilyen legyen is az iráni tapasztalat közvetlen politikai következménye –, hogy az osztály-bázisú és a kulturális-nacionalista indítékok folyamatos, ám látszólagos összezavarodásáról és keverékéről, azaz a forradalmakon belüli forradalmak sorozatairól (nem egyszer, hanem többször egymás után) van szó, amikor is a rendszerellenes erők, elsősorban önmaguk felélesztésének a révén, a rendszer destabilizálására törekszenek. Valójában egy ilyen folyamatot jelentős mértékben elősegíthet a centrumhatalmak szövetségi struktúráinak az átszerveződése. A világnak az a rendkívüli ideológiai zavarodottsága, amelyben Nyugat-Európa és a vele félig szövetséges Szovjetunió állnak szemben az USA-val és Japánnal, amely viszont Kínával áll *félszövetségben*, rá fog világítani a korábbi forradalmi folyamatok fogyatékosságaira és egy olyan ideológiai elemzési módszer kifejlődését fogja elősegíteni, amely figyelembe fogja venni azt a tényt, hogy a rendszer világméretű és hosszú távú válsága – egy egyedülálló átfogó folyamat, s nem százféle, elkülönült nemzeti folyamatból áll. A szövetségeknek egy új, nem ideológiai alapokon történő bipolarizációja közepette könnyebb volna a semleges ellenállásnak egy olyan új formáját kialakítani, amely nem rendelkezne az 1960-as évek semleges mozgalmait jellemző ellentmondásokkal (amelyek képtelenek voltak annak eldöntésére, hogy vajon a Szovjetunió egy szuperhatalom-e, amelytől őrizkedni kell vagy pedig ideológiai szövetséges, amelyre támaszkodni lehet).

A felfordulás hatása eltérő mértékben ugyan, de elkerülhetetlenül érzékelhetővé fog válni a nagyhatalmak belső struktúráiban. Nyugat-Európa számára a Szovjetunióval kialakított együttműködési struktúrából származó előnyök egyike, hogy az 1980-as és az 1990-es években valószínűleg képes lesz a belső társadalmi béke bizonyos fokú fenntartására. Ez számtalan módon indokolható: nagyobb mértékben lesz képes az 1980-as évek gazdasági viharainak átvészelésére és arra, hogy 1990-es évek gazdasági fellendüléséből eredő elő-

nyökből részesülhessen; várható a fennmaradó, erős ellenzéki mozgalomnak, az eurokommunista pártoknak a hatalmi struktúrába történő beépülése, valamint a kelet-európai robbanásig feszült helyzet enyhülése (korlátozott *liberalizáció* útján). Hasonló okok miatt valószínűtlen, hogy Japánban széles körű társadalmi konfliktus alakuljon ki. Kínával más a helyzet, mivel az 1960-as évek óta állandóan társadalmi konfliktusok színtere volt; bármilyen jótékony hatásuk is van az államközi gazdasági megegyezések létrejöttének, nem valószínű, hogy az elégedetlenség összes forrását el tudják majd apasztani. Másrészről viszont Kína világban elfoglalt helyének szélesebb körű elismerése egységesítő hatású lesz, és Kína számára lehetővé fogja tenni, hogy az elkövetkezendő húsz évet viszonylagos nyugalomban töltse.

Az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban várhatóak a legsúlyosabb belső következmények. Mindkét ország számára nehéz lesz áthidalni az 1980-as évek gazdasági problémáit, sőt a potenciálisan jobbnak ígérkező 1990-es éveket is. Az Egyesült Államok esetében a problémát a hegemónia elvesztésével kapcsolatos társadalmi–gazdasági, valamint társadalom-lélektani hatások elviselése fogja jelenteni. Nem arról van szó, hogy az Egyesült Államok nem lesz továbbra is rendkívül gazdag és erős hatalom – bizonyos értelemben továbbra is a világrendszer leggazdagabb és legerősebb hatalma marad. Többé azonban nem lesz már hegemón hatalom, a múltbéli státuszához viszonyítva hanyatlani fog, és ezt így is fogja érzékelni. Valójában már az 1970-es években is ez volt a helyzet. A legnagyobb nehézséget a gazdasági szféra fogja okozni. Az elavult és ezért nem eléggé hatékony ipar következtében az Egyesült Államok olyan nehéz kollektív döntések elé fog kerülni, amelyekre a válasz valószínűleg nagyon bizonytalan lesz. Az akut beavatkozásért (amely lehetővé tenné a gyengébb iparágak tönkremenetelét és csődbe jutását) politikailag drágán kellene megfizetni, azonban ezeknek az iparágaknak a megmentése (támogatások és/vagy a protekcionizmus révén) csak a döntés elhalasztását jelentheti, és a társadalmi tőke további, alternatív felhasználását illetően nagyon költségessé válik majd az Egyesült Államok számára. Ezért bizonyos összegű (magán és állami) pénzalapot az új vezető iparágak területére fognak összpontosítani, azonban ez valószínűleg nem lesz elég ahhoz, hogy Nyugat-Európa és Japán növekvő beruházásai kiadásaival lépést tarthassanak (kivéve, talán a szelektív területeket).

Ugyanakkor az Egyesült Államok néhány vállalata a termelési láncolaton belül újra kevésbé fontos, félperiférikus szerepet fog betölteni, amelyre nézve vagy Nyugat-Európáé vagy Japáné lesz az ellenőrzés szerepe. Ez kevésbé költséges munkaerő foglalkoztatását fogja megkövetelni, és ebből adódóan tovább erősíti az Egyesült Államoknak mint a latin és ázsiai bevándorlók befogadójának a szerepét. Egy olyan helyzetben, amelyben a társadalmi rétegződés továbbra is korrelálni fog a társadalmi osztályokkal és etnikummal, továbbá ahol a társadalmilag *kisebbségként* definiáltak rétege (amely főképpen a feketékből és a latin-amerikaiakból tevődik össze) arányát tekintve az össznépesség egyharmadához közelít, vagy még annál is nagyobb, valamint ahol hosszú időn keresztül jelentős munkanélküliségre lehet számítani és az 1990-es évek gazdasági fellendülése nem lesz olyan jótékony hatású, mint máshol. Ahol a kollektív *Korszellemet* (Zeitgeist) a *hanyatlás* fogja áthatni, nem kerülhető el a polgárháború határait érintő éles társadalmi konfliktus. Latin-Amerikában és Afrikában szintén társadalmi felfordulások várhatók; jobboldali idegengyűlölő és populista mozgalmak kibontakozására lehet számítani.

Annak ellenére, hogy a Szovjetunióban a társadalmi helyzet határozott eltérést mutat az Egyesült Államokhoz képest, az 1980-as és az 1990-es éveknek nem lehetnek túlzottan eltérő következményei. Amennyiben a Szovjetunió Nyugat-Európával együttműködési struktúrát alakít ki, ezt pontosan a belső társadalmi konfliktusok elkerülésének az érdekében fogja megtenni. És bár egy ilyen egyesülés kétségtelenül először is a feszültségeket fogja csökkenteni, okunk van kételkedni abban, hogy annak gazdasági előnyei elegendőek lesznek ahhoz, hogy általuk leküzdhetővé váljanak az állami struktúra hihetetlen politikai merevségei. Míg a Szovjetuniónak az orosz forradalmat követő iparosítása rendkívüli teljesítmény volt ami nélkül a Szovjetunióban a gazdasági struktúra az indiaiéhoz vált volna hasonlóvá), az ipari termelést nagymértékben torzítja, hogy az egymást követő kormányok a katonai céloknak biztosítanak elsőbbséget. A termelési tényezők határokon át történő szabadabb áramlásának hatására tovább csökkenne a közvetlen termelők reálbére, és ez kombinálódna a gazdasági szakadékok nagyobb tudatával, valamint a szindikalista szervezetek politikai lehetőségeinek vonzó hatásával. Mivel a Szovjetunió jelentős mértékben egyenlőtlenül fejlődő multinacionális állam, a belső társadalmi harcok, amennyiben szabadabban nyilvánulnak meg, etno-nemzeti formát ölthetnek magukra. A nemzetiségek feltámadt nacionalizmusára (a Nyugat-Szovjetunió nyugati és a Kaukázus nemzetiségei a kelet-európai *liberalizáció* modelljére tekintenek, a középázsiai nemzetiségek az ázsiai *civilizációs* újjászületés modelljére tartanak igényt) a válasz mind a pártstruktúrán belül, mind azon kívül, szükségképpen felfokozott orosz/szovjet nacionalizmus lesz. Valószínű, hogy ebben a nacionalizmusban a Szovjetunió létrejöttét megelőzően kialakult tradicionális szimbólumok a sztálinista ideológiai ortodoxiával fognak keveredni, amelynek következtében képtelen lesz megbirkózni a világrendszer-ellenes mozgalmak kialakuló hálózatának újjászületető rendszerellenes ideológiájával, amelyhez legalább néhány nem-orosz *nacionalista* mozgalom is kötődhet. És ekkor a Szovjetunió a hegemóniai hanyatlás saját szovjet verziójával találja magát szemben. Az Egyesült Államok a világrendszer hegemónikus hatalma, a Szovjetunió pedig a rendszerellenes mozgalmak hálózatában játszik hegemonikus szerepet. Annak ellenére, hogy a Szovjetunió a XX. pártkongresszusnak és a kínai ellenzéknek köszönhetően elvesztette tekintélyét, a szovjet kormánynak, mint az orosz forradalom örökösének a szerepe még nem ingott meg. A belső viszálynak ez a típusa azonban ezzel a következménnyel járhat.

Az államközi rendszer átszerveződése azonban a legnagyobb mértékben a rendszerellenes mozgalmakon fogja éreztetni a hatását. Megelőző mobilizációs fázisukban ezek a mozgalmak politikailag radikálisak, ideológiailag pedig ambivalensek voltak. Ez utóbbi vonás a sikeres harchoz szükséges *frontok* kiépítésének elkerülhetetlen következménye volt. (Ennek a taktikának esettanulmányát a nicaraguai konfliktus jelenkori története nyújtja.) Az államközi rendszer rekonstrukciója csak áldásos lehet azok számára, akik az ideológiai ellentéteket kihasználva arra törekszenek, hogy a rendszer ellen irányuló küzdelmet a kisajátított értéktöbblet újraelosztásáért folytatott harccá alakítsák át. Az *Új Nemzetközi Gazdasági Rend*-del kapcsolatos kifejezések többsége is ezt sugallja. A mozgalom néhány résztvevőjének a gazdasági reallokációra irányuló követelése valójában ellenhatást válthat ki, azaz éles konfliktusokat élesztheti újjá a rendszerellenes mobilizációs mozgalmakon belül és az ellenkező irányba taszíthatja azokat. Valószínű, hogy az állam-

hatalom megszerzésének eredményességét illetően növekvő mértékű szkepticizmusra lehet majd számítani – pedig a XX. század elején gyakorlatilag minden ilyen jellegű mozgalomnak ez jelentette az eredetét és a végső célját. Ezek a mozgalmak nemcsak a világgazdaság, hanem az államközi rendszer formális struktúráit is egyre inkább kérdésessé tehetik.

Ahhoz, hogy ezt ténylegesen megtehessék, az államhatárokon belüli és kívüli szervezkedésre egyaránt törekedniük kellene. Ez nem internacionalizmus kérdése (amely többnyire hiábavaló jelszó vagy cinikus trükk), hanem az államok feletti szerveződések kérdése. Az államok feletti szervezetek gondolata nem új eszme, noha a XIX. század elején kibontakozott trendtől már igencsak különbözik. A válság jelenlegi stádiumának egyik hatása éppen ennek a trendnek a megfordítása lehetne.

Nem az új pán-mozgalmakra gondolok, amelyek arra törekedtek, hogy nemzeti mozgalmakká váljanak, azaz„hogy kitágítsák az ősi államhatárokat, amelyeken belül szervezkedni akartak. A pán-mozgalmak a nemzeti tiltakozás korai fázisát jelentették, amelyeket a centrum-hatalmak a megosztó taktika alkalmazásával könnyen elfojtottak, mivel azoknak az entitásoknak biztosítottak elkülönült függetlenséget, amelyek egy ilyen pán-állam részeivé válhattak volna. Én olyan aktuális szervezeti struktúrák kialakításáról beszélek, amelyek átszelik a jelenkori világ alapvető politikai gettóinak: azaz a *nyugati* centrum-országoknak, a Harmadik Világ országainak és a *szocialista* országoknak a határait. Lehet, hogy e megjelölések szerencsétlenül megválasztottak vagy megtévesztőek, mindenesetre az említett politikai gettók nagyfokú realitással és hatóerővel bírnak. A jelenlegi világ leghatékonyabb és állandó támaszát az jelentette, hogy a rendszerellenes mozgalmak világméretű hálózata képtelen volt a politikai határokat átszelő struktúrák létrehozására. Az ilyen transz-állami struktúrák számára a legkényesebb megoldandó kérdést – amelyen minden előző erőfeszítés megbukott – az jelenti, hogy ezek a mozgalmak hogyan fognak viszonyulni azokhoz a kormányokhoz, amelyek szintén a megelőző mobilizációk örökösei. Mind ez ideig a hatalmon kívül rekedt mozgalmak vagy arra törekedtek, hogy a más országokban hatalmon levő mozgalmak közül néhányat vagy mindegyiküket támogassák (többnyire fenntartás nélkül), vagy pedig mint *hitszegőket* vagy *revizionistákat* elutasították azokat. Megtörténhet, hogy az attitűdök tekintetében alapvető változás megy végbe. Ahelyett, hogy ezeket a kormányokat mint a forradalmi erény megtestesítőit vagy annak ellenpéldáit kezelnék, előfordulhat, hogy mint az állandó politikai harc, sőt mint a világrendszer átalakításáért folytatott kulcsfontosságú politikai küzdelem színterére fognak rájuk tekinteni. A világrendszer államai legalább is három vonatkozásban egymás után válnak *szocialistává:* az önproklamáció, a kulcsfontosságú termelési ágak vagy a piaci egységek állami tulajdonba kerülése, valamint a megelőző rendszerellenes mozgalom ideológiai öröksége következtében. Az 1980-as években, és méginkább az 1990-es években a kapitalista világgazdaság fennmaradása valószínűleg kevésbé fog a régi stílusú államstruktúrák számának csökkenéséből adódó következményektől függeni, és méginkább alá lesz rendelve ezeknek az új struktúráknak.

7. Az átmenet következménye

Most érkeztünk el a válság lényegéhez. Azt mondottuk, hogy a kapitalista világgazdaság válságban van. A világ olyan helyzetet tükröz, amelyben a rendszer ellentmondásai a belső fejlődés következtében annyira kiélezetté válnak, hogy a rendszer képtelen fenntartani ugyanazt az alapstruktúrát. A struktúrát át kell alakítani, de vajon mivé? Ezzel kapcsolatban semmiféle bizonyosság nem létezik. Az átmenet során valójában *három* alapvető tendencia figyelhető meg.

A válságnak egy olyan stádiumából kiindulva, ahol a küzdelem a rendszer védelmezői és az azt elpusztítani akarók között folyt, egy olyan stádium felé közeledünk, ahol a harc annak a struktúrának a természetére vonatkozik, amely a létező történelmi rendszer helyébe fog majd lépni.

A legésszerűbbnek a szocializmus látszik. De vajon mit jelent a szocializmus? Erre a kérdésre kétféle válasz adható. Az első *fogalmi,* a másik pedig *empirikus* jellegű. Fogalmi vonatkozásokban a szocializmusnak számos olyan jellemzője van, amely a jelenlegi rendszer kritikájának szerves részét képezi. Véleményem szerint három ilyen alapvető fontosságú jellemző létezik. A kapitalizmus olyan rendszer, amelyben a termelési döntéseket a termelő tőkés optimális hasznának figyelembevétele alapján hozzák meg: ez társadalmi irracionalitáshoz vezet. Ezért, ezzel ellentétben a szocializmusnak olyan rendszernek kell lennie, amelyben a termelési döntéseket a társadalmi hasznosság figyelembe vétele alapján hozzák meg. A kapitalizmus olyan rendszer, amelyben az elosztás egyenlőtlen módon valósul meg, és ez az egyenlőtlenség az idők folyamán növekszik. Ezért, ezzel szemben a szocializmusnak olyan rendszernek kell lennie, amelyben a tényleges egyenlőtlenségek csökkennek, és a továbbiakban is csökkenni fognak. A kapitalizmus olyan rendszer, amelyben a formális szabadságjogokat csak addig a pontig tolerálják, amíg azok nem kezdik veszélyeztetni a politikai struktúrák stabilitását. Ezért, ezzel ellentétben a szocializmusnak olyan rendszernek kell lennie, amelybe a formális szabadságjogok olyan szubsztantív módon ágyazódnak be, hogy azokat a politikai hatóságok sem vonhatják vissza vagy semmisíthetik meg, még akkor sem, ha azok ténylegesen magukat a politikai struktúrákat veszélyeztetik.

E definíció alapján az úgynevezett szocialista államok közül egyik sem tekinthető szocialistának. Már csak azért sem, mert nem autonom rendszerek, hanem a kapitalista világrendszer részei maradnak, s az államközi rendszer kényszer-erői korlátozzák őket. A *szocialista államok* valójában a kapitalista világgazdaságon belül létező államok, amelyeket a rendszerellenes mozgalmakból kifejlődött kormányok irányítanak. Ezek a kormányok e hatalomra került mozgalmak megnyilvánulásai és az előbbiekben leírt összes ellentmondást magukon hordozzák. Az a tény, hogy ezek a kormányok léteznek, jelentősen megváltoztatta a világrendszer politikai működési módját; valójában a válság kiteljesedésének egyik tényezőjéről van szó. Ezek a kormányok azonban nem a jövőbeni szocialista termelési mód megtestesítői, sőt, még az is kétségbe vonható, hogy előképnek tekinthetjük-e őket.

A szocialista termelési mód csak a világgazdaság egészének átalakulása révén jöhet létre, azaz egy már megindult folyamat végső kibontakozásaként, amelynek jelenleg még csak valahol a közepén tartunk. Nehéz elgondolni, hogy vajon mi is lenne pontosan ennek a szocialista világrendnek az intéz-

ményes megnyilvánulási formája. Kétségtelen, hogy az államközi rendszert egy egységes politikai struktúra váltaná fel (hiszen enélkül nem lehetne összeegyeztetni a világgazdaságban a termelésre vonatkozó társadalmi döntéseket), azonban nem lehet tudni, hogy ez formailag mit jelentene. A jelenleg ismert formák alapján történő extrapoláció legalább annyira könnyelmű és veszélyes dolog lenne, mint amilyen a feudális Európában érvényre jutott formáknak a kapitalista világgazdaság formáira vonatkozó extrapolálása lett volna. Ami a szocialista vilgágrend kulturális megnyilvánulási formáit illeti, úgy hiszem, a történelem meglepetéseket tartogat számunkra.

Nem a szocializmus jelenti azonban az egyetlen lehetséges következményt. Létezik egy másik logika is, a dominancia logikája. Azok, akik egy haladó rendszerben a hatalom birtokosai, hatalmuk fenntartásának érdekében arra törekszenek, hogy az átalakulás folyamán vezető szerephez jussanak. Ez mindenekelőtt egy kipróbált módszer. A világ burzsoáziája nem fog öngyilkosságot elkövetni; ehelyett egyre nagyobb mértékben fogja használni a szocializmus nyelvezetét; egy olyan rendszert kísérel majd meg létrehozni, amely a fent említett három vonatkozás tekintetében sem kapitalistának, sem szocialistának nem mondható. A felső társadalmi rétegek burzsoává válásának az állandó folyamata következtében a tőkebefektető vállalkozó hagyományos modellje teljesen archaikussá válhat. Azt lehetne mondani, hogy a jelenkori multinacionális társaság és a kapitalista világgazdaság korábbi történelmi szakaszainak hatalmas tőkés konglomerátuma közötti alapvető különbség pontosan abból ered, hogy az azokat irányítók tisztán és egyértelműen tőkések, azaz olyanok, akiknek az értéktöbblet *folyamatos* elsajátításából kell fenntartaniuk magukat, aminek a következtében csak a profitoptimalizálás alapelvei alapján képesek működni. Ennek a tőkés osztálynak már nincs szüksége a tulajdonjogok törvényes garantálására (amely elsősorban a *múltban* elsajátított értéktöbbletből származó megtakarítások ellenőrzését jelenti). Mindössze egy olyan struktúrára van szüksége, amely az értéktöbblet folyamatos elsajátítását illetően kiváltságos lehetőséget biztosít számára. Ez annyit jelent, hogy a formák és a státuszok tekintetében nagy rugalmasságra képes, valamint azt is, hogy csak a hatalmi egyenlőtlenségekből fakadó realitások érintik.

Létezik azonban egy harmadik logika is, a nagy ismeretlen logikája és amely a szocializmus és a dominancia erőviszonyainak a megítélésében döntővé válhat. Ez a civilizációs terv (projekt) logikája. A kapitalista világgazdaság egyik legfontosabb sajátossága, hogy működési módja egy történelmi rendszer egész világot átfogó terjeszkedését tette lehetővé, ezáltal kirekesztve más történelmi rendszereket. Ez, mint ahogyan arra már utaltunk, egy általános fajelmélettel párosult, amely egy kevésbé ártalmas, bár hathatósabb formájában a nyugati civilizáció univerzálissá tételében nyilvánult meg. Ennek következtében a rendszerellenes mozgalmak a kapitalista világgazdaság eme kulturális premisszájával szembeni kihívást jelentenek és más *civilizációk reneszánszának* törekvéseit tartalmazzák. Politikailag értelmetlen lenne, ha mondjuk a Kínában vagy Egyiptomban jelenleg zajló rendszerellenes mozgalmak hatását ennek a tényezőnek a figyelembe vétele nélkül próbálnánk elemezni.

Ama megállapítás ellenére, miszerint ezek a civilizációs reneszánszok a jelenlegi helyzet alapvető társadalom-politikai jelenségei, nem igazán vagyunk tisztában azzal, hogy az átalakulási folyamat tekintetében milyen következményeket vonhatnak maguk után. Elméletileg a reneszánszok a szocialista

világrend kialakításának szükségszerű részét képező új intézményformák létrehozásához járulhatnak hozzá. Lévén, hogy újra át kell gondolni alapvető premisszáinkat, erre a legjobb módszer, ha áttanulmányozzuk a világ által életre hívott számtalan tant. Másrészről viszont, ezek a civilizációs reneszánszok a dominancia logikájának álcázását is lehetővé tehetik. Hiszen a világburzsoáziának arra van szüksége, hogy az egyenlőtlenséget az egyenlőbb státuszok új formái révén továbbra is fenntarthassa, és vajon létezik-e erre jobb mód, mint önmagának friss, egzotikus erők segítségével történő felfrissítése, illetve az elrejtőzés az új egzotikumok mögé? Utaltam már arra, hogy az átalakulási folyamat politikai küzdőterét a rendszerellenes mozgalmak és az általuk életre hívott átmeneti és ideiglenes államstruktúrák alkotják; ugyanúgy lehetséges az is, hogy az alapvető ideológiai harc a civilizációs reneszánszok lehetőségei körül fog kibontakozni. A kérdést valószínűleg nem az jelenti majd, hogy vajon a *nacionalizmus* összeegyeztethető-e a *szocializmussal*, hanem az, hogy a *nacionalizmus* mely típusa alkalmas egy egységes politikai struktúrával bíró szocialista világrend kialakítására.

A történelmi rendszer válságának legkínosabb vonása, hogy a teljes felfordulás ellenére lassan halad előre. A válság, az egyéni és kollektív nyugtalanság közepette a rendszer ellentmondásai tekintetében, módszeresen és a megoldások rangsorát illetően előreláthatatlanul bontakozik ki. Egy ilyen helyzetben nem türelemre vagy óvatosságra, hanem a jelenre vonatkoztatott hosszú távú perspektívára, valamint a jövővel kapcsolatos elképzelésekre van szükség. Az elmúlt években a dominancia erői sok tekintetben invenciózusabbnak mutatkoztak a szocializmus erőinél. Azok a dilemmák, amelyekkel szembetaláljuk magunkat, magukban a rendszerellenes mozgalmakban lelhetők fel. Ezek a dilemmák megkívánják, hogy újra felvessük őket, elméletüket sokkal hosszabb távra szólóan dolgozzuk ki, és higgadtan értékeljük a válság első stádiumára jellemző történelmüket. A gazdasági stagnálás jelenlegi szakasza, amennyiben nem keverjük össze a ciklikus hanyatlást magával a válsággal, jótékony hatású megrázkódtatást jelenthet számunkra. Ismétlem: kétségtelen, hogy az 1990-es évek táján egy ciklikus gazdasági fellendülés fog bekövetkezni. A válság azonban ettől még nem lesz kevésbé valóságos. Ennek a legalapvetőbb magyarázata a kapitalista világgazdaság folyamatos fejlődésének objektív tényéből fakad. A válság objektív és folyamatos. Megoldása azonban a kollektív emberi beavatkozás kimenetelétől függ és ezért előre nem megállapítható.

Kinhide Mushakoji

STRUKTURÁLIS ÁTALAKULÁS. A VÁLSÁG ÉS AZ ENSZ RENDSZERE

1. A probléma felvetése

A jelenlegi nemzetközi helyzetben a nemzetközi intézmények meglehetősen korlátozott szerepet játszanak a konfliktusok megoldásában. Igaz, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete megalakítása óta több válság megoldására is kísérletet tett, és a békekötések és a békefenntartás terén is bizonyos szerephez jutott. A leszereléssel kapcsolatos kérdésekben szintén fontos szerepet játszik. Ha azonban ezeket az eredményeket összehasonlítjuk egy ideális világkormánytól elvárható teljesítménnyel, akkor túlságosan is szerénynek bizonyulnak ahhoz, hogy a béke és a biztonság terén a nemzetközi intézményekkel szemben támasztott követelményeknek megfeleljenek.[1]

Az *idealistákkal* szemben, akik a jövőtől a konfliktusok megoldására teljes egészében felhatalmazott nemzetközi intézmények létrehozását várják, a *realisták* mindig is azt az álláspontot képviselték, hogy a nemzetközi rendszer ténylegesen nemzetközi, és bármely nemzetközi intézmény – az ENSZ-et is beleértve – csakis a hatalmi politika realitásait tükrözheti, amely a válságok megoldásának felelősségét elsődlegesen a nagyhatalmakra hárítja, miközben a nemzetközi testületeknek csak marginális szerep jut.[2]

A két gondolkodói iskola közötti vita évtizedek óta tart, és minden bizonnyal még évtizedekig elhúzódik. Időközben azonban a történelem halad tovább, és maga a nemzetközi rendszer is változik.

A jelenlegi nemzetközi helyzetben kibontakozó tendenciák valójában a fenti álláspontok egyikét sem támasztják alá. Manapság nehéz elképzelni az idealisták álmának közeli valóra válását, hogy ti. megnyílik a „nemzetek feletti" világba vezető út.[3] Ugyanakkor azonban egyre kevésbé realisztikus a nagyhatalmakra hagyatkozva velük szemben azt az elvárást támasztani, hogy képesek legyenek sikeresen megoldani az új típusú válságokat, amelyek valószínűleg megsokasodnak, miközben a nemzetközi rendszer a strukturális átalakulás szakaszába lép.

Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a szuperhatalmak mind kevésbé képesek biztosítani a stabilitás és biztonság kereteit. Az erőszak különböző fajtáinak elburjánzása, a szűkös gazdasági erőforrásokért való éleződő verseny, az emberi túlélésért folytatott elkeseredett küzdelem és a mindenre kiterjedő válság sok más tünete olyan konfliktushelyzeteket teremt, amelyeknek a megoldása messze meghaladja a nagyhatalmak képességeit, hiszen ezek a nagyhatalmak a maitól teljességgel különböző történelmi környezetben alakultak ki.

Az idealisták napjaink nemzetközi válságában valószínűleg a nemzetek feletti és globális korszak felé haladó rendszer növekvő feszültségeit vélik felfedezni. A realisták talán abban bíznak, hogy a destabilizáció időszaka után a hatalmi rendszer képes visszanyerni egyensúlyát. Az is megtörténhet azonban, hogy az egész nemzetközi rendszer összeomlik, amennyiben nem sikerül semmiféle intézményes megoldást találni a jelenlegi, teljes zűrzavar állapotában levő válságmegoldási módszerek helyettesítésére.

E tanulmány nem kíván részletes elemzésbe bocsátkozni annak meghatározására, hogy „az idők szavának" fenti három olvasata közül melyik a helyes. Célja ehelyett inkább olyan konceptuális keret felvázolása, amelynek segítségével lehetővé válik a harmadik hipotézis megvalósulása esetén foganatosítandó nemzetközi intézkedések tanulmányozása. Milyen feladat hárul az ENSZ-re, ha a nagyhatalmak már nem töltik be a válságok megoldásával kapcsolatos funkcióikat?[4]

E tanulmány alapfeltevése az, hogy amennyiben a válságmegoldás felelősségét teljes egészében az ENSZ rendszerének kell magára vállalnia, akkor erre az intézményt fel kell készíteni, hogy jó előre pontosan megismerje a vele szemben támasztott elvárásokat.

Történelmi példákból tudjuk, hogy egy rendszer összeomlása és strukturális átalakulása szükségessé teszi, hogy az alapvető politikai funkciókat a hanyatló domináns intézményektől másodlagos intézmények vegyék át, amelyek így hirtelen vezető szerepre tesznek szert. Ez a folyamat ment végbe akkor, amikor sok tekintetben a keresztény egyház lépett a felbomló Római Birodalom örökébe.[5]

Nem könnyű feladat annak a konceptuális keretnek a felvázolása, amelyben az ENSZ rendszerének a válságmegoldásban játszandó jövőbeni szerepe meghatározható. Még ennél is nagyobb nehézséget jelent azonban a nemzetközi intézmények szerepének a strukturális átalakulás következtében végbemenő növekedését összefüggésbe hozni azzal, hogy a fennálló intézmények már nem tudnak bizonyos funkcionális követelményeknek megfelelni.

Lévén a nemzetközi rendszer strukturális átalakulása hosszú távú történeti folyamat, szükséges annak a történelmi összefüggéshálónak az elemzése, amelyben a fennálló struktúrák létrejöttek. De mivel a strukturális átalakulás azt is jelenti, hogy a meglevő intézmények bizonyos feladatokat nem látnak el, nem elég csupán a multat elemezni; a fogalmi keretben lehetőleg a jövőnek is körvonalazódnia kell. Elemzésünkben a mai környezettől teljesen eltérő körülmények között vizsgáljuk az ENSZ rendszerének szerepét, ezért a múlt empírikus tanulmányozását nem tekintjük kielégítőnek.

2. A probléma strukturális vonatkozása

Jelen vizsgálódásunkban – amelyben kapcsolatot keresünk a válságmegoldás és a nemzetközi intézmények között – első lépésként a szóban forgó összefüggés strukturális szempontjait kell meghatároznunk.

Kiindulópontként szolgáló megfontolásaink a következők. Bármely nemzetközi rendszer az őt felépítő egységek közötti, pontosan meghatározott munkamegosztás alapján működik; a munkamegosztás: ♦ társadalmi ♦ gazdasági ♦ politikai és ♦ katonai. Ez meghatározza a szerepek differenciálódását, a szűkös természeti erőforrások elosztási rendszereit, eltérő adottságokkal ruházza fel az egyes egységeket, s különböző feladatokat ró rájuk.[6]

Struktúrának fogjuk nevezni az alkotóelemek összességét, valamint az egységek rendszerként való működését lehetővé tevő munkamegosztást. Vizsgálódásunk középpontjába a nemzetközi politikai struktúrákat állítjuk. A többes számmal azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy még a politika terén is a munkamegosztás többféle típusa különböztethető meg attól függően, hogy a politikai rendszer mely specifikus vonatkozását vesszük nagyító alá.[7]

Minden nemzetközi rendszer történelmi folyamatok eredményeképpen jön létre, amelyeknek során az egyes egységek arra törekszenek, hogy a fennálló munkamegosztáson belül mind kedvezőbb helyet foglaljanak el, míg végül megkísérlik a rendszer lényegét megváltoztatni. Ezért a struktúrák szilárdsága attól függ, hogy az adott egységnek a fennálló munkamegosztás átalakítására tett erőfeszítései milyen mélységű válságot idéznek elő. Strukturális átalakulás akkor következik be, ha az ilyen törekvés sikerrel jár. A válságok ily módon szoros összefüggésben állnak a strukturális átalakulással, feltéve, hogy nem csupán a fennálló struktúrák keretén belüli versenyre vezethetők vissza. Erőszakos vagy erőszakmentes jellegük bizonyos feltételektől függ, amelyeket a rendszer különböző szektorait az erőszak különböző típusaival felruházó munkamegosztás határoz meg. Ezek szerint tehát az erőszak és a konfliktusok struktúráiról is beszélhetünk.[8]

A nemzetközi intézményeket két különböző módon lehet meghatározni. Egyfelől azon eszközök összességét jelentik, amelyeket az egységek alkalmaznak az adott munkamegosztás keretén belül folytatott tevékenységeik állandóságának és hatékonyságának biztosítására. Másfelől ezek az intézmények alkotóelemeknek is tekinthetők, amelyek más egységekhez hasonlóan részt vesznek a munkamegosztásban. Az általunk vizsgált esetben az ENSZ rendszere egyidejűleg a nemzetállamok közötti szilárd és zökkenőmentes kölcsönhatások érvényre juttatásának eszköze, és a nemzetközi politikai munkamegosztás független egysége.[9]

Miután ezzel dióhéjban megadtuk az alábbiakban használatos legfontosabb fogalmak definícióját, hozzáláthatunk a tanulmányunk tárgyát képező probléma strukturális aspektusainak makrotörténeti elemzéséhez.

A mai nemzetközi politikai munkamegosztás hármas történelmi összefüggésből bontakozott ki, amelyen belül a jelenlegi struktúrák különféle aspektusai határozott formát öltöttek. Vizsgálnunk kell a folyamatban levő strukturális átalakulásnak azt a három vonatkozását, amelyek a mai nemzetközi rendszer kialakulásának három történelmi pillanatából átöröklött munkamegosztási módok idejétmúltságának tulajdoníthatók.

A XVI. századi Európában a *világgazdaság* kialakulását követő munkamegosztás az első olyan rendszer, amely korunk nemzetközi struktúráira nézve meghatározó következményekkel járt. Nevezzük ezeket a nyugati államok struktúráinak (Western State Structures, a továbbiakban: WSS), amelyek a vesztfáliai béke idején kristályosodtak ki. A második rendszer az a munkamegosztás, amely a nyugati kapitalizmusnak az ipari forradalomtól napjainkig tartó világméretűvé válási folyamatából nőtt ki. Ezt a rendszert a centrum–periféria struktúrák (Centre Periphery structures, a továbbiakban: CPS) alkotják, amelyek megszabják az iparosodott, illetve a fejlődő nemzetek és régiók közötti munkamegosztást. A harmadik rendszert a bipoláris struktúrák (bipolar structures, a továbbiakban: BPS) képezik, amelyek a nemzetközi gazdasági munkamegosztás tőkés és szocialista rendszerét egy közös politikai munkamegosztásban egyesítve állítják szembe egymással. Ez utóbbi rendszer a két világháború közötti időszakban gyökerezik,

de csak a második világháború után kristályosodott ki, amikor a nukleáris bipolaritás, mint a szocialista és kapitalista államokat magában foglaló politikai munkamegosztás meghatározó tényezője megjelent.

A munkamegosztás fenti három módozata szoros kapcsolatban áll egymással, hiszen ugyanabból a történelmi folyamatból bontakoztak ki, amelyben korunk nemzetközi rendszere is megszületett. A CPS gyarmatokból, később volt gyarmatokból álló perifériával veszi körül a WSS-ben foglalt nyugati államokat, amelyek ezáltal egy világméretű nemzetközi rendszer magjává válnak. A BPS nem más, mint a szuperhatalmak felemelkedése következtében átalakult WSS vagy egy eltolódott középpontú CPS.

A WSS alapvető jellemzője, hogy a szuverén államokat hatalommal és az erőszak törvényes használatával ruházza fel. A szuverenitás fogalma, különféle sajátosságaival együtt, döntő a korunk nemzetközi politikai munkamegosztásában résztvevő egységek – azaz az egymással formailag egyenrangú, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvét tiszteletben tartó államok – meghatározásában.[10]

A nemzetközi tőkés munkamegosztás kialakulása, a *gazdasági világ* létrejötte, amelyben az ipari fejlődés számára a szabadverseny garantálja a rendszer egészének növekedését, ezen a nemzetközi politikai munkamegosztáson alapul, amelynek keretei között az egyes államok nemzeti piacoknak felelnek meg, s ezek mindegyike a fejlődés egyik pólusát – az ipari szektort – hátországához, a mezőgazdasághoz kapcsolja. Ily módon az államok olyan politikai intézményekké válnak, amelyek biztosítják a fejlődés pólusainak autonóm és önálló növekedését.[11]

A szuverén állam másik, nem kevésbé fontos vonása a belső politikai munkamegosztás, amelyet a bürokrácia megjelenése jellemez – a diplomaták is ennek keretébe illeszkednek. Mindez olyan vezetési stílust alakít ki, amelyet az eszköz-cél racionalitás jellemez, s amely előkészíti a BPS technokratikus irányításának kialakulását.[12]

A szuverén államok közötti egyenlőség alapelvére visszatérve rá kell mutatnunk, hogy ezen elv ellenére, amelynek nyomán egalitariánus munkamegosztásnak kellene megvalósulnia, a WSS hierarchikus felépítésű, és megkülönbözteti a nagyhatalmakat, illetve a közepes és kis államokat. A Szent Szövetségtől kezdve az ENSZ Biztonsági Tanács állandó tagjainak vétójogáig, a nagyhatalmak mindig különleges előjogokkal rendelkeztek a nemzetközi rendszerben jelentkező válságok megoldása terén.

A jelenlegi nemzetközi rendszerben a nemzetközi intézményeknek átengedett szerep korlátozottságát a létrejöttükkor fennállott történelmi körülmények magyarázzák. Csak amikor a nagyarányú, erőszakos nemzetközi konfliktusok bebizonyították, hogy a legerősebb államok közötti hatalmi egyensúly nem tudja az effajta konfliktusok sikeres megoldását biztosítani, akkor hoztak létre ezek az államok olyan nemzetközi intézményeket, mint a Népszövetség vagy az ENSZ, hogy kisegítő szerepet játsszanak azoknak a hézagoknak a kitöltésében, amelyek a vesztfáliai békét alíró hatalmak előtt még ismeretlen totális háború megjelenése következtében a WSS-ben keletkeztek.

A korunk nemzetközi politikai struktúráit befolyásoló második munkamegosztási mód, a CPS olyan aszimmetriát visz a nemzetközi gazdasági és politikai munkamegosztásba, amely sokkal alapvetőbb, mint a WSS nagyhatalmai, illetve közepes- és kisállamai közötti megkülönböztetés. Míg a WSS egyetlen nagyhatalom számára sem teszi lehetővé, hogy bármely kisállam

felett közvetlen ellenőrzést gyakoroljon – mivel a nagyhatalmak kollektíven felelősek az egész rendszer irányításáért, és az ellenőrzési mechanizmus nem engedi meg, hogy bármely két államot állandó kötelékek fűzzenek össze –, addig a CPS a rendszer centrumában, illetve perifériáján elhelyezkedő államokat (vagy gyarmatokat) gyarmati vagy neokoloniális kötelékekkel fűzi egymáshoz.[13]

A CPS-ben megvalósuló nemzetközi munkamegosztás funkcionális aspektusainak elemzésére a későbbiekben kerítünk sort, e helyen csupán egy dolgot szeretnénk kiemelni. Míg a WSS viszonylag homogén és szilárd nemzetközi struktúra volt, addig a CPS meglehetősen heterogén és ingatag. Ennek az a magyarázata, hogy az előbbitől eltérően ez a nemzetközi kapitalizmus munkamegosztására épül, amely saját szabályait rákényszeríti a prekapitalista munkamegosztási formákra. Másutt már kifejtettük, hogy korunk nemzetközi politikai struktúrái az *ipar*nak (industria) – azaz a nemzetközi ipari rendnek – a *mezőgazdaság* (agraria) – vagyis a mezőgazdaságon alapuló nemzetközi rend – fölékerekedéseként jellemezhetők.[14]

Az indusztrializáció–modernizáció–westernizáció folyamata idegen, egyben kizsákmányolást is jelentő munkamegosztási módot kényszerít a CPS periférikus szektorára. Ez az oka annak, hogy a CPS heterogén és ingatag, s ebből különféle konfliktusok adódnak. A CPS-ben két ellentétes folyamat zajlik: behatolás és ellenállás. Az előbbihez tartoznak a már említett fogalmak – az indusztrializáció, a modernizáció és a westernizáció, az utóbbihoz pedig a nacionalizmus, a felszabadulás és a kulturális identitás politikai szimbólumai.[15]

Az ENSZ az a fórum, ahol a két folyamatot – állami szinten legalábbis – rendezni lehet; nem állnak azonban rendelkezésre olyan intézményes eszközök, amelyek a más szinteken végbemenő – akár nemzetek feletti, akár nemzeteken belüli – folyamatokkal megbirkózhatnának. Ez az oka annak, hogy a CPS természeténél fogva ingatag. A centrum és a periféria közötti munkamegosztást csak olyan válságmegoldási mechanizmussal lehet fenntartani, amely biztosítja a központ „küldetését" a periféria „pacifikálására".[16]

A CPS labilitása azonban struktúráinak bonyolultabbá válásával párhuzamosan növekszik. Mint számos szerzőnél olvashatjuk, a nemzetközi tőkés munkamegosztás társadalmi rétegződése komplex struktúrává fejlődött, amelyben az iparosodott és a fejlődő társadalmak egyaránt centrumra és perifériára oszlanak, s így most már a centrumon és a periférián belül is van centrum és periféria. Ez a rétegződés nemcsak gazdasági, hanem politikai és társadalmi is.[17]

A strukturális aszimmetria fenntartására és átalakítására irányuló erők, valamint az ipari centrum és a fejlődő periféria centrumával és perifériájával szembeni erőszak a behatolás és az ellenállás folyamatát szövetségek és ellentétek bonyolult szövevényévé teszik, amelyben az eltérő érdekek destabilizálják a WSS nemzeti érdekeinek egyensúlyát.

Az ipari centrummal szövetséges perifériaközpont „modernizáló" elitje és az idegen uralommal szembeszálló nacionalista erők közötti ellentétek a periféria perifériáján válságot és erőszakot szülnek, ami része a periféria kulturális kohéziója kialakulásának.[18]

Míg a CPS annak következtében jött létre, hogy a WSS a nemzetközi tőkés munkamegosztás gazdasági és technikai növekedésével párhuzamosan kiterjedt, addig a BPS a CPS központi szektorában alakult ki azt követően, hogy a tőkés és szocialista munkamegosztás gazdasági bipolaritása a politikai mun-

kamegosztásban is kifejezésre jutott, egy-egy szuperhatalommal a hatalmi blokkok csúcsán. A két szuperhatalom az indusztrializációs folyamat eredményeképpen emelkedett fel, amely lehetővé tette számukra a technikai, politikai és gazdasági ellenőrzés központosítását.[19]

A BPS a szuperhatalmak és blokkjaik közötti nukleáris egyensúllyal cseréli fel a több nagyobb állam közötti hatalmi egyensúlyt. Ennyiben ezek a struktúrák a két blokk és a két szuperhatalom közötti politikai munkamegosztás szimmetriáján alapulnak. A struktúrák azonban ennek ellenére aszimmetrikusak, mind a blokkokon belül, mind pedig a két blokk és a perifériikus szektor között. Ezt a kettős aszimmetriát megerősíti a katonai felkészültség struktúráinak rendszere, amelynek csúcsán a nukleáris szuperhatalmak állnak, alján pedig a csupán kezdetleges, hagyományos katonai felszereltséggel rendelkező perifériikus államok helyezkednek el. Később visszatérünk azokra a funkcionális következményekre, amelyek ebből a BPS-sel összefüggésben álló erőszakstruktúrából adódnak. Egyelőre elég annyit megemlíteni, hogy a BPS-t a rá jellemző aszimmetria labilissá és konfliktusoktól terhessé teszi. Egyes szerzők az *atimia** kifejezést használják azon nemzetek frusztrációs érzésének leírására, amelyeknek státusa a szuperhatalmak felemelkedése következtében leértékelődött. Az *atimia* kétszeres erővel jelentkezik a perifériikus szektor államiban, mivel ezek a centrum függvényei, s így státusok a szuperhatalmak, valamint az iparosodott területek egyéb államai mögött a legalacsonyabb.[20]

A nemzetközi rendszer strukturális átalakulása, amelynek ma tanúi vagyunk, nem más, mint a különféle strukturális és funkcionális ellentmondások kumulatív hatásának a következménye. Ezek az ellentmondások annak a folyamatnak a során váltak a rendszer részeivé, hogy a WSS a CPS és a BPS kialakulását követően viszonylag homogén és formailag szimmetrikus rendszerből heterogén, aszimmetrikus rendszerré változott.

Ez az oka annak, hogy a két struktúra létrejötte nemcsak szimmetrikus nukleáris konfliktusok veszélyével gyarapítja korunk nemzetközi rendszerének válságforrásait, hanem az olyan aszimmetrikus válságok megsokszorozásával is, amelyek a két blokk ipari államai között, az ipari és a perifériikus államok között, s különösen ez utóbbiak körében gyakoriak, mivel ezeket az *atimia* egymással való versengésre sarkallja.

Nem csoda, hogy az aszimmetria, a stabilitáshiány és a válságok megannyi tényezőjének felhalmozódása következtében a jelenlegi nemzetközi politikai struktúrák az átalakulás szakaszába lépnek.

3. Funkcionális vonatkozások

Az előző részben a nemzetközi munkamegosztás három történeti formájának azokat a vonatkozásait vizsgáltuk, amelyek közrejátszottak a nemzetközi rendszer mai struktúráinak kialakulásában. Ebben a részben megpróbálunk továbblépni, s arra keresünk választ, hogy a három említett forma miként befolyásolta a jelenlegi nemzetközi rendszerben uralkodó funkciók meghatározásának folyamatát.

A *funkciók meghatározásának* fogalma némi magyarázatra szorul. A *funkció* általában analitikus fogalomként használatos azoknak a teendőknek a

*görög szó, jelentése: szégyen, gyalázat, csúfság

megjelölésére, amelyek az adott rendszer fenntartása érdekében szükségesek. A strukturális–funkcionális irányzat egyike azoknak a gondolati rendszereknek, amelyek szerint a *struktúrák*nak meg kell felelniük bizonyos funkcionális követelményeknek.[21]

A struktúrák és funkciók ilyen jellegű, strukturális stabilitást és univerzálisan meghatározott funkciókészletet feltételező összefüggésbe hozása nem lehet segítségünkre a strukturális átalakulás folyamatának elemzésében, mivel a struktúrák nem stabilak.[22]

A struktúrák és funkciók egymáshoz rendelésének ez a módja feltételezi: *a)* hogy a struktúrák stabilak és *b)* hogy léteznek univerzálisan meghatározott funkciók. E feltevések nyomán keletkezett az az általánosan elfogadott nézet, hogy a strukturális átalakulás kóros állapot, amelyben a struktúrák többé nem képesek eleget tenni bizonyos funkcionális követelményeknek, így egy diszfunkcionális folyamat veszi kezdetét.[23]

Az efféle magyarázat nem vesz tudomást arról a fontos tényezőről, amely jelen vizsgálódásunk tárgyát képezi, nevezetesen az intézmények szerepéről. Vajon miért van az, hogy egyes intézmények nem képesek lépést tartani a strukturális átalakulással, fokozzák az erőszak mértékét és késleltetik az átstruktúrálódás folyamatát, míg mások lehetőséget nyújtanak a békés átalakulásra, és meggyorsítják az új struktúrák kialakulását? Ezt a kérdést csak akkor válaszolhatjuk meg, ha feltételezzük, hogy az intézmények nem csupán univerzálisan meghatározott funkciókat töltenek be, hanem szerepet játszanak azoknak az új funkcionális követelményeknek a felismerésében – vagy fel nem ismerésében – is, amelyek a gyorsan változó struktúrák által teremtett, váratlan szituációkban adódnak.[24]

A felszínre kerülő funkcionális követelmények felismerése vagy fel nem ismerése az a tényező, amely a társadalmi átalakulások idején a különféle intézmények történelmi szerepét meghatározza. Ezért a strukturális átalakulás idején tanúsított válságmegoldási képességet úgy kell meghatároznunk, mint bármely intézmény – szuperhatalom, nemzetállam; politikai pártok, forradalmi mozgalmak, nemzetközi szervezetek – képességét a strukturális átalakulás új funkcionális követelményeinek átlátására.

A szilárd rendszerekben fennálló intézmények legsúlyosabb problémája az, hogy egyfajta szelektív mechanizmust alakítanak ki, amely figyelmünket a meglevő struktúrák stabilitására és fenntartása szempontjából alapvető funkciókra vagy más szóval bizonyos fajta munkamegosztás újratermelésére irányítja. Az intézmények korlátozott számú *funkció*t ismernek fel s határoznak meg, és a rendszer *irányítás*át mint ezek megvalósítását szavatoló kormányzó és ellenőrző tevékenységet fogják fel.[25]

Ezért kell megfordítanunk azt a feltevést, hogy a különféle struktúráknak bizonyos, fennmaradásukhoz egyformán nélkülözhetetlen funkciókat kell betölteniük, s ezért szükséges tanulmányoznunk azt, hogy a különféle struktúrák, azaz a különböző munkamegosztási módok hogyan határozzák meg az egyes funkciók specifikus felismerésének, megkülönböztetésének és kiválasztásának miként jét, míg mások rejtve maradnak, más funkciókkal keverednek, vagy meghatározásuk a struktúra átalakulásáig várat magára. Hogy miért ragaszkodunk ehhez a megközelítéshez, az azonnal világossá válik, amint alkalmazásra kerül a strukturális átalakulását élő nemzetközi rendszer intézményeinek és válságainak a problémájával kapcsolatos funkcionális kérdéseket érintő alábbi vizsgálatban.

Az első példa arra, hogy a funkciók meghatározása a mai nemzetközi politikai struktúrákat még mindig béklyózó történelmi összefüggéshálóban

megy végbe, a WSS. Mint az előzőkben láttuk, a WSS a XVI. századi Európában kialakult *világgazdaság*hoz kapcsolódó politikai munkamegosztás.

A funkciók meghatározását a nemzetközi gazdasági és politikai munkamegosztás két fő követelménye vezérli. Közülük az egyik – mint már láttuk – megszervezte a nemzetközi munkamegosztást, középpontjában a nemzetállamokkal, amelyektől azt várták, hogy a nemzeti piacgazdaságok, vagyis a kapitalizmus sarkkövei felett védnöki szerepet játsszon, a másik pedig kiépítette a gazdasági tevékenységek hálózatát a nemzeti határokon, valamint Európán belül és kívül, hogy a magánvállalkozások révén elősegítse a vagyon felhalmozódását.[26]

A szuverén államok, hogy a követelmények első részének megfeleljenek, nemcsak beépültek a WSS-be, hanem – mint láttuk – monopolizálták a katonai és karhatalmi funkciót, míg a gazdasági és technikai funkciók monopóliumát a nemzetközi gazdasági munkamegosztás fejlettségi fokától függően vagy magánvállalkozók csoportjai, vagy az állam, vagy a kettő együttesen szerezte meg.

Ez a kettős monopólium számos funkcionális különbségtételt tett szükségessé. Először is élesen el kellett határolni a belső funkciókat a nemzetköziektől, szavatolni kellett a katonai hatalom állami monopóliumát, és lehetővé kellett tenni, hogy az államok megvédhessék hazai piacaikat. A gazdasági és politikai funkciók szoros összekapcsolódásával jellemezhető merkantilista szakasz lezárulását követően ezen funkciók elkülönülése vált szabályszerűvé. Ez nemzetközi szinten a *nagypolitika* és a *kispolitika* szétválásához vezetett; az előbbit a nemzetközi politikai munkamegosztáson belüli hatalmi versengés, az utóbbit pedig az államok azon szükséglete foglalkoztatja, hogy állampolgáraik gazdasági tevékenységét megvédelmezzék, ezért összefügg a nemzetközi gazdasági munkamegosztással, és az annak keretein belül zajló szabadversennyel.[27]

A WSS funkcióinak fenti szelektív meghatározása közvetlen hatást gyakorolt az erőszakra és a katonai funkciókra. Míg a belső erőszakot törvényen kívül helyezték, addig a nemzetközi erőszak jogalapot nyert, feltéve, hogy az államok folyamodtak hozzá *erőszakos diplomáciájuk* gyakorlása közepette. Az erőszak alkalmazásakor be kellett tartaniuk bizonyos – a WSS által kodifikált – szabályokat.[28]

A WSS katonai funkciója politikai funkciójával szemben alárendelt helyzetben van. Ez két dolgot jelent: egyrészt azt, hogy a háború a diplomácia folytatása, másrészt azt, hogy a katonai ügyek felett a polgári politikai elit gyakorol ellenőrzést. Ez magában foglalja, hogy a fegyverkezési verseny és a fegyveres konfliktus mindaddig megengedett, amíg nem borítja fel a hatalmi egyensúlyt, és a katonai és politikai munkamegosztást, amelyben a nagyhatalmak „együttese" játssza a vezető szerepet. A hadviselés művészete a diplomácia művészetével párosulva a WSS-ben az erőszak és a tárgyalás közötti helyes arány megválasztásának művészetévé fejlődött.[29]

A funkciók WSS-beli meghatározottsága is befolyásolja a nemzetközi intézmények által betöltendő funkciókat. A nemzetközi gazdasági munkamegosztás fejlődését a növekvő nemzetközi függőség különféle következményei kísérték, és jónéhány funkció akadt a kereskedelem, a szállítás, a kommunikáció és az emberek mobilitása terén, amelyeknek az ellátása mind terhesebbé vált az államok kispolitikájának diplomáciája számára. A WSS-beli nemzetközi intézményeket a kisebb jelentőségű és terhes funkciók át-

hárításának szükségessége hívta életre annak érdekében, hogy a WSS minden erejével a nagypolitika irányítására összpontosíthasson.[30]

A funkcionalista és neofunkcionalista gondolkodói iskolák nagy várakozással tekintenek a nemzetközi intézmények által betöltendő nem-politikai funkciók elé, remélve, hogy ezek révén lehetővé válik az intézmények tevékenységének kiterjesztése a hatalmi politikával kapcsolatos funkciókra is. Figyelembe kell venni azonban azt, hogy a WSS nagyhatalmai ezen a téren féltékenyen őrzik válságmegoldási funkciójukat, s a leszerelés, békefenntartás stb. terén csak kisegítő funkciókat engednek át a nemzetközi intézményeknek. Az ENSZ rendszere a WSS-től csak a kiegészítő funkciók meghatározását és elosztását örökölte; bizonyítják ezt az ENSZ békefenntartó tevékenységét korlátozó szigorú megkötések.

Mint már láttuk, a WSS kialakulása óta a válságmegoldási funkciókat a nagyhatalmak együttese látja el. A közöttük vagy a befolyási övezeteikben jelentkező válságok megoldására – gyakran multilaterális – diplomáciai eszközöket kellett igénybe venniük, hogy

a) az erőszakos diplomácia ne lépjen át bizonyos határokat;
b) a fegyveres konfliktusokban betartsák a játékszabályokat;
c) a hatalom forrásainak – különösen a területeknek – az elosztása vagy újraelosztása ne borítsa fel a nagyhatalmak közötti egyensúlyt;
d) ne alakuljon ki olyan belső vagy nemzetközi zavargás, amely a WSS érdekeit – különösen a nemzetközi munkamegosztást – fenyegeti.

Tanulmányunk első részében már rámutattunk arra, hogy a nagyhatalmak csak attól kezdve támaszkodtak a nemzetközi intézményekre, amikor ráeszméltek, hogy nem képesek a nagyarányú konfliktusok megoldására. Alaptételünknek – tehát annak, hogy a funkciók felismerése a struktúrák szükségleteit követi – fontos kiegészítője az, hogy a munkamegosztás egy bizonyos fajtájában érdekelt nagyhatalmakat rendkívül nehéz meggyőzni arról, hogy a nemzetközi valóság nem illik az ezen struktúrák követelményeinek megfelelően felismert funkciók keretébe.

Az adott esetben mindez azt jelenti, hogy a nagyhatalmak nem képesek felismerni a válságmegoldáshoz kapcsolódó feladatokat, ha nem állnak összhangban a WSS alapvető strukturális követelményeivel. E funkcionális feladatok nem sérthetik az állami szuverenitás szentségét, nem hághatják át a nemzetközi és a belföldi között húzódó választóvonalat, s nem jelenthetik olyan katonai vagy félkatonai akciók legitimitásának elismerését, amelyeket nem nemzetközileg legitimált államok hajtanak végre. Felismeretlenül marad minden olyan funkció, amely megkérdőjelezheti a nagyhatalmak válságmegoldási szerepét. Például az erőszakmentes válságmegoldáshoz, a strukturális átalakulás irányításához vagy az intézményi újítások elősegítéséhez kapcsolódó funkciók felismerése meghaladja a fennálló struktúrák fő alkotóelemeinek képességeit.[31]

A WSS nemzetközi elitje – államférfiak, külügyi tisztviselők, diplomaták és politikai vezetők – által felismert fenti funkciók olyan kognitív rendszert alkottak, amely ezen elit számára lehetővé tette a WSS megfelelő irányítását, stabilitásának fenntartását, és a világgazdaságban a nemzetközi gazdasági és politikai munkamegosztás fejlődésének szavatolását.[32]

E kognitív rendszer elemei – a szuverén állam fogalmától a válságmegoldás szabályaiig – alkotják mind a mai napig annak a rendszernek a magvát,

amelyen belül a nemzetközi elit felismeri azokat a funkciókat, amelyeket az általa irányított intézményeknek el kell látniuk.

Ez a kognitív rendszer azonban – a *centrum*ban és a *periférián* a funkciók aszimmetriájára épülő CPS megjelenését követően – egyre összetettebbé és inkonzisztensebbé válik.

Röviden, a WSS-ben felismert funkciók a *centrum*ban érvényesek maradnak, míg a *periférián* a funkciók felismerése egészen más strukturális követelményrendszer alapján történik. A *periféria* a gazdasági és politikai funkciók összeolvadási alapelvének engedelmeskedik. Míg a *centrum*ban meg kell különböztetni a szabad piaci gazdaságot és a hatalmi politikát, addig a nemzetközi tőkés munkamegosztás függő zónájában a nagyhatalmaknak ki kell építeniük a gazdasági növekedésükhöz nélkülözhetetlen befolyási övezeteiket. Ezeket az övezeteket katonai erőszakkal támogatott politikai eszközökkel kell kialakítaniuk és megőrizniük. A belföldi és a nemzetközi funkciók közötti megkülönböztetés azért is homályosul el, mert a katonai és a karhatalmi funkciók gyakran összekeverednek.[33]

Következésképpen a *periférián*ak a *centrum*tól való függése nemcsak gazdasági, hanem politikai, kulturális és katonai természetű is. A függési struktúrákat a technikai fejlődés aszimmetriája tartja fenn, amelyet a kutatási és fejlesztési funkciók *centrum* általi monopóliuma állandósít.

A CPS létrejötte – mint láttuk – a WSS nem-nyugati világba való kiterjeszkedésének a következménye volt. Az ezen struktúrákkal szemben támasztott legfőbb követelmény, hogy szavatolják annak a nemzetközi tőkés munkamegosztásnak a bővített újratermelését, amely olyan mértékben terjeszti ki perifériáját, hogy mára az egész Földet behálózza.[34] A gazdasági munkamegosztás e bővített újratermelése megköveteli egyrészt a centrum, azaz az iparosodott területek stabilitását, másrészt a centrum által a periféria felett gyakorolt ellenőrzés és uralom kiterjesztését.[35] Ezen ellenőrzés révén azokat a területeket, amelyek korábban kívülestek a WSS-en, át kellett alakítani a CPS centrumában zajló ipari fejlődés *hátországá*vá. Ez az oka annak, hogy a CPS a centrum és a periféria funkcióinak aszimmetrikus dualizmusára épül.

Politikailag a CPS eme funkcionális követelményét a *centrum* stabilizációs mechanizmusa a *perifárián* való terjeszkedéssel szavatolja. Ezt a terjeszkedést elősegíti a *centrum* jól működő válságmegoldási mechanizmusa.

A WSS-re – majd a BPS-re – jellemző hatalmi egyensúlyt megszilárdítja a határvidékek létezése, ahol a centrum nagyhatalmai a centrum destabilizálása nélkül versenghetnek egymással. Amikor azonban a periféria felosztása a nagyhatalmak között olyan mértékű feszültséget szül, hogy ez veszélyezteti a hatalmi egyensúlyt, a válságmegoldási mechanizmus feladata az, hogy minden hatalmat megerősítsen saját befolyási övezetében. Ha ez a mechanizmus megszűnik működni, akkor súlyos konfliktusok – mint az első világháború – borítják fel a CPS egyensúlyát.[36]

Az állandó terjeszkedés és a fokozott behatolás azokra a területekre, ahol prekapitalista mezőgazdasági munkamegosztás uralkodik, a centrum ipari növekedésének nemcsak gazdasági–funkcionális, hanem politikai előfeltétele is, abban az értelemben, hogy a nagyhatalmak közötti versengést egy bizonyos szint alatt tartja, mert efelett a rendszer stabilitásának fenntartása nehézségekbe ütközne.

Ez a modernizációnak, indusztrializációnak vagy westernizációnak nevezett terjeszkedés – mint láttuk – két eltérő típusú társadalmat hoz egymás-

sal kapcsolatba, s ennek során az indusztrializáció folyamata általánosságban a perifériikus társadalom ipari és agrárszektora közötti különbség növekedésének irányában hat.

Az erőszak és a konfliktus struktúrái tükrözik ezt az aszimmetriát. Legszembetűnőbb a katonai funkciók különbsége. Bár a katonai funkciók formálisan a *periféria* államainak kezében vannak, függetlenségük elnyerése után továbbra is függenek a *centrum* egyes államaitól a fegyverszállítás, a tisztikar kiképzése tekintetében, s ki vannak szolgáltatva a katonai támaszpontok jelenlétének és a fegyveres beavatkozásnak.[37]

Igaz azonban, hogy a katonaság szerepe a függőségi struktúrákban nem minden esetben a *centrum*beli szövetséges kiszolgálása; gyakran áll a centrum behatolásával szembeni ellenállás élére. A periférián a katonaság a modernizáló elit szerepét játssza, erőfeszítései nemzeti hadsereg megteremtésére irányulnak, amely annyira független, amennyire csak a nemzetközi munkamegosztás megengedi. A függő országok hadserege a gazdasági felesleg felhalmozásában és áramlásában, valamint a nemzeti politikai irányításban nem katonai szerepköröket is betölt. A CPS *centrum*ában a politikai, katonai és ipari hatalmat kezében tartó technokrata elit kibontakozásával párhuzamosan a *periféria* úgy próbál versenyre kelni ezzel a folyamattal, hogy kifejleszt egy katonai–technokrata elitet, amely a *centrum* behatolásával olykor szembeszegülő, gyakran azonban azzal részleges vagy teljes szövetségben álló önkényuralmi rendszert épít ki.[38]

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a katonaság gazdasági és politikai helyzetétől függetlenül a gazdasági és politikai funkciók militarizálása a *periféria* államaiban a katonai intézmények, a technikai tudás és a kulturális sajátságok bevezetésével, illetve az ezek által támasztott konkurrenciával katonai, technikai és társadalmi–kulturális téren egyaránt fokozza a függőséget. A *periféria*nak a *centrum*tól való, katonai funkciók által közvetített ilyen funkcionális függése korunk erőszak- és konfliktus-struktúráinak döntő tényezője.[39] Mindezen funkciók CPS általi összeolvasztásának érvényre jutása a jelenlegi nemzetközi rendszerben lehetetlenné teszi a *periféria* államaiban jelentkező erőszak és válságok valódi okának felszámolását. Ilyen körülmények között nem lehet hatékony válságmegoldási rendszert kiépíteni. Ehelyett inkább azokat a kapcsolatokat kellene megszüntetnie, amelyek a nemzetközi függőségi struktúrák keretében a válságok katonai, politikai, gazdasági, sőt társadalmi–kulturális aspektusai között fennállnak. Sajnos az a WSS-től örökölt meggyőződés, amely szerint a katonai funkció a politikai funkció – vagyis az állami határozatok – kivételével minden más funkciótól független, lehetetlenné teszi egy olyan stratégia kidolgozását, amely e helyzet megváltoztatására irányulna.

A CPS-beli erőszakstruktúrák felvetnek még egy problémát a funkciók jelenlegi megkülönböztetésével kapcsolatban. A WSS-ben – mint láttuk – a belső erőszak törvénytelen, és a karhatalom feladata, hogy megfékezze. Az „ENSZ rendfenntartó tevékenysége" általánosan elterjedt fogalom, s olyan definíciót takar, amely a békefenntartó funkciók meghatározásából származik, s célja azon funkciók felismerése, amelyek a belső válságokkal megbirkózhatnak. Azt is láttuk, hogy a perifériák olyan területekként definiálhatók, ahol a katonai és karhatalmi funkciók összeolvadtak, és ahol a *rendfenntartó tevékenység* nem csupán metaforikus értelmű, mivel megfelel a *pacifikálás* felismert funkciójának.[40]

A fejlődő országokban kialakuló válságokat nem lehet ugyanazokkal az eszközökkel megoldani, mint a WSS-ben, mivel ezek a mezőgazdaságon alapuló nemzetközi rend (agraria) válságaira jellemző etnikai, törzsi és más tényezők, valamint a behatolás és ellenállás ellentétes tendenciáival összefüggő tényezők közötti strukturális erőszak bonyolult szövevényében gyökereznek.

A WSS funkcióinak a CPS keretei közötti makacs alkalmazása mellett nem lehet felvenni a harcot a strukturális erőszakkal, és a katonai kormányzat által (a *centrum* támogatásával vagy anélkül) alkalmazott visszavágó vagy preventív erőszak legitimációt nyer. Nemcsak a békefenntartás válik azonossá a pacifikációval, mint fentebb láttuk, hanem a békekötés is a *status quo* visszaállításának eszközévé lesz, s a függetlenségért vagy a strukturális átalakulásért küzdő erőket semmibe veszik, hacsak egy szuverén állam hivatalos támogatása nem törvényesíti őket.

Eltérő módon ugyan, de a BPS-ben is merülnek fel problémák a funkciók felismerésével kapcsolatban.

A második részben láttuk, hogy a BPS a WSS-ből nőtt ki. Bár gazdasági munkamegosztása két különböző modell ellentétére épül, politikai munkamegosztása a nukleáris fegyverzeten alapul.[41]

A BPS fenntartása szoros összefüggésben áll a nukleáris fegyverkezési versennyel és az atomháború elkerülésével. Ez az oka annak, hogy a BPS-ben két funkciórendszer játszik kulcsszerepet. A funkciók első kategóriája összeköti a katonai, az irányítási és a technikai funkciókat. A nagyhatalmaknak a nemzetközi politikához és a nemzetközi konfliktusokhoz való technokratikus hozzáállása a funkciók e keveredésének a következménye. E szemlélet szerint a válság olyan játék, amelynek résztvevői racionális döntéseket hoznak, így a válságmegoldás nem egyéb, mint a feladvány ésszerű megoldásának megfejtésére irányuló művelet. A WSS-ben főszerepet játszó diplomáciai funkció helyett az irányító és a tervező feladata az erőszak és a konfliktusok kezelése.

Feltételezhető, hogy az atomháború elkerülésének parancsoló szükségessége elriasztja a nemzetközi dráma szereplőit attól, hogy hagyományos háborúba bonyolódjanak mindaddig, amíg fennáll a háború kiterjedésének veszélye. A fegyverek hierarchiája megfelel a konfliktusok hierarchiájának; e konfliktusokat el lehet, és el is kell kerülni, mivel minél hatékonyabbak a fegyverek, annál valószínűbb a konfliktus kiterjedése. Ezért az euro-atlanti térséget, ahol az iparosodottabb, s hatékonyabb fegyverekkel felszerelt hatalmak találhatók, megóvták a katonai konfliktusoktól, miközben a periféria országainak számos súlyos konfliktust kellett elszenvedniük.[42]

A nemzetközi rendszer perifériája több tekintetben is a BPS sebezhető pontja. Először is ezek azok a területek, ahol a BPS nem tudta megszüntetni a háborúkat. Másodszor ezek azok a területek, ahol a racionális kalkuláció hasznavehetetlen, s ahol a szuperhatalmak nemegyszer elszámították magukat. Harmadszor, az előző részben említett *atimia* ezeken a területeken az atomfegyverek elszaporodásához vezethet, ami a BPS válságmegoldásával szembeni legnagyobb kihívást jelenti.[43]

Az elmondottak jelzik a szuperhatalmak válságmegoldási képessége nyilvánvaló gyengülésének legfontosabb funkcionális okait. Ez az oka, hogy a CPS-t funkcióival együtt nem lehet a BPS összefüggésein belül leírni. Vajon ez azt jelenti-e, hogy az ellenőrzés teljesen kicsúszik a szuperhatalmak kezéből, vagy csupán átmeneti visszaesésnek vagyunk tanúi? Ugy tűnik, korunk

nagyhatalmait béklyózó alapvető ellentmondás, hogy a nemzetközi rendszer strukturális átalakulása idején a válságmegoldás az irányító szervtől olyan képességet követel, amely lehetővé teszi a kialakulóban levő munkamegosztás különféle aspektusainak megragadását, valamint a létrehozandó struktúrák funkcionális követelményeinek felismerését. Ezek a követelmények ellentmondanak a nagyhatalmak alapvető, a fennálló struktúrák fenntartásához fűződő érdekeinek. Ez az a pont, ahol egy nemzetközi intézmény, amely nem osztozik a nagyhatalmak érdekeiben, főszerephez juthatna anélkül, hogy a fenti ellentmondás hátráltatná tevékenységében.

4. A probléma intézményi vonatkozásai

Korunk válságmegoldási rendszerét a három struktúra fent említett játékára vonatkozó legfontosabb szabályok keveréke irányítja.

A rendszer örökölte a WSS-től azt az alaptételt, hogy a válságok elsődlegesen az erőszakos diplomáciát folytató szuverén államok cselekvési körébe tartoznak; a diplomácia erőszakosságának mértékét a preventív diplomáciai tárgyalások, illetve a válságmegoldás más eszközei segítségével ellenőrzik. E feltevés hátterében az a felismerés áll, hogy minden érintett félnek közös érdeke fűződik a rendszer fenntartásához.

Mivel felismerték, hogy a háború a politika más eszközökkel való folytatása, s így az érintett államok számára elfogadható diplomáciai eszközökkel megoldható a politikai rendezés, a háború helyett inkább a tárgyalást választják.[44]

A hatalmi egyensúly fenntartásához fűződő közös érdek számos előfeltételt foglal magában, amelyeket a konfliktusokról, azok megelőzéséről és megoldásáról szóló irodalom tárgyal. Ilyenek például a válságoknak a döntéshozók általi észlelése és meghatározása, az információgyűjtő csatornák, válság idején az alku játékszabályai, történelmi példák felsorakoztatása, magyarázata és alkalmazása stb.[45]

Ha a WSS-t, illetve annak fenntartását illetően nincs egyetértés, akkor a válságmegoldási mechanizmus működésképtelen, mivel olyan institucionális és szabályozási folyamaton alapul, amely feltételezi a közös értékeket és a valóság azonos észlelését.[46]

A BPS megjelenése elősegíti – legalábbis a legerősebb államok körében – a nemzetközi rendszer egyensúlyban tartására vonatkozó közös álláspont megerősödését. A két szuperhatalom és szövetségeseik között fellépő válságok megelőzésének és megoldásának közös céljává a nukleáris háború elkerülése válik, s ehhez újfajta katonai–diplomáciai verseny járul, melyet korábban hidegháborúnak, ezt követően pedig enyhülésnek neveztek.[47]

Így a BPS a WSS-től átörökölt válság–diplomácia művészetét a megtervezett, technokratikus döntéshozatallal fejleszti tovább. A válságmegoldás a racionális számítás konceptuális gyakorlatává válik, amelyben az elrettentést és a kényszerítést oly módon alkalmazzák, hogy a válság által érintett felek a konfliktus kiterjesztése helyett inkább annak enyhítése mellett döntenek.[48]

A nukleáris stratégák és a békekutatók tollából származó, a válsággal és a válságmegoldással kapcsolatos irodalom bővelkedik elméleti és empirikus vizsgálódásokban a válság által megkövetelt döntéshozatal játékszabályainak elméletét illetően.[49]

A válságmegoldás ezen a technokratikus racionalizáción keresztül válik a tudomány olyan specifikus tárgyává, amely a válsághelyzet által érintett felek racionalitásáról alkotott, korlátozó jellegű feltevésekre épül. E racionalitás, amelyet gyakran az esetleges veszteségek minimalizálásának játékelméleti koncepciója értelmében definiálnak, kulturálisan meghatározott, emellett összefügg azzal a nukleáris szorongatottsággal, amely az érintett feleket a nukleáris megsemmisülés lehetőségét legkisebbre csökkentő alternatíva választására készteti.[50]

A periférián, ahol a nukleáris konfliktus kibontakozása valószínűtlen, a válságmegelőzés és a válságmegoldás a racionalitás ugyanezen feltevéséből, valamint a CPS játékszabályaiból indul ki.

E koncepció szerint a válságot a nukleáris szuperhatalmaknak kell megelőzniük vagy megoldaniuk, mert egyedül ők képesek racionalitást vinni az egyébként irracionális válsághelyzetbe.

A belső konfliktusok, ezek forrásai, szereplői stb. szintén fontos tárgyát képezik mind a hadtudománynak, mind a békekutatásnak.[51] A periféria válságait, amelyeket egy nyugati szociológus a fejlődési folyamat kóros tüneteinek tekint, nem a hatalmi egyensúlyt stabilizáló tárgyalásokkal, hanem rendet teremtő karhatalmi beavatkozással kell megoldani. E tendencia alól az egyedüli kivételt azok a válságok jelentik, amelyeket a válságok megoldói a szuperhatalmak egyikének terjeszkedéseként fognak fel, s ebben az esetben a BPS játékszabályait alkalmazzák a válsághelyzet racionalizálására.[52]

Ez a megközelítés feltételezi, hogy a periférián a válságok szereplői nem elég erősek a nagyhatalmak által rájuk kényszerített béke elutasítására, s hogy miután a centrum beavatkozása nyomán a korábbi rend helyreállt, képes önmaga fenntartására.

Mindaddig, amíg a nemzetközi rendszer megőrzi szilárdságát, a fenti előfeltételek teljesülnek, és a válságmegoldás rendszere kielégítően működik. De mihelyt strukturális átalakulási folyamat indul meg, a válságmegoldás olyan mértékben válik hatástalanná, hogy racionalitása megkérdőjeleződik.

A napjainkban uralkodó konfliktusmegoldási stílust techno–diplomáciainak nevezhetjük. Ez az alábbiakból tevődik össze:

a) a WSS kognitív rendszerén alapuló preventív diplomáciai szemlélet;
b) a CPS-sel összefüggésben álló békefenntartó tevékenység; és
c) a BPS keretei között kialakított fegyverzetkorlátozási és leszerelési rendszabályok.

A problémát az okozza, hogy az átrendeződés jelenlegi körülményei között ez a megközelítés egyre inkább veszít hatékonyságából.

Nemzetállamok konfliktusa esetén ma már lehetetlen pusztán diplomáciai erőfeszítésekre hagyatkozva helyreállítani a hatalmi egyensúlyt. A preventív diplomácia képtelen arra, hogy a szűkös erőforrások elosztásának és újraelosztásának bonyolult problémájával megbirkózzék. A közvetítés az ügyek politikai rendezését követeli meg. Ez a rendezés újabb feszültségekhez vezet, amennyiben nem illeszthető a szűkös erőforrások újraelosztása és a békés strukturális átalakulás átfogóbb *tervezet*ébe. Az átalakulás során a közvetítés alatt álló konfliktus e tervezettel összhangban rendeződne.[53]

A preventív diplomáciának fogékonynak kell lennie a periféria lakóinak, valamint a strukturális átalakulásért küzdő mozgalmak követelései és várakozásai iránt is. Teljes mértékben figyelembe kell vennie a strukturális erőszakot és az erőszakstruktúrák különböző aspektusait, különös tekintettel

a militarizálódásra. Ellenkező esetben olyan kompromisszumra jut, amely elfogadható az érintett államok számára, de nélkülözi a törvényes alapot és a strukturális átalakulás időszakában szükséges társadalmi és politikai támogatást.

Ugyanígy a békefenntartás sem lehet eredményes az aszimmetrikus konfliktusokban, hacsak nem fogalmazzák újra e tevékenység hagyományos céljait. A jelenlegi helyzetben a békefenntartás a háború megakadályozását vagy korlátozását, s ezáltal olyan környezet kialakítását célozza, amelyben lehetővé válik a konfliktusra esetleg megoldást hozó tárgyalások folytatása. Ez nyilvánvalóan elégtelen olyan esetekben, amikor a békefenntartó tevékenység a CPS perifériáján folyik.[54]

Ennek elsősorban az az oka, hogy az ilyen konfliktusok igen gyakran aszimmetrikusak, s ebben az esetben a harc megszakítása egy bizonyos ponton – és a helyzet befagyasztása a tárgyalások kezdetéig – az erőviszonyok megszilárdítását jelenti, ami kizárólag az erősebb félnek kedvez, és a *status quo* fennmaradásához vezet.

Szélesebb összefüggésben a magyarázat az, hogy ahol a konfliktusokat strukturális erőszak okozza, ott a terep tárgyalásokhoz való előkészítése a békefenntartó tevékenység által nemcsak a fegyveres erőszak visszaszorítását, hanem a strukturális erőszak felszámolását is magában foglalja.

Már hangsúlyoztuk, hogy amennyiben a békefenntartás nem csupán a fennálló struktúrák megőrzésének eszköze, akkor nélkülözhetetlen, hogy e tevékenység a békés strukturális átalakulás átfogóbb *tervezet*ének keretébe ágyazódjon. Az is lényeges, hogy ez a tevékenység fogékony legyen és rugalmasan reagáljon a konfliktustérségben élő emberek irányában. Ez utóbbi az ENSZ számos tényleges békefenntartó műveletében megfigyelhető, de nem tartozik hozzá a kéksisakosok hivatalos megbizatásához.

Figyelmünket egy harmadik – a BPS-sel összefüggő – példára, a leszerelés problémájára fordítva, ismét szükségesnek látszik, hogy túllépjünk a jelenlegi szemléleten. Példánk az atomfegyverek elszaporodásának megakadályozásával kapcsolatos. A jelenlegi körülmények között az atomhatalmak hangsúlyozzák a nukleáris fegyverekkel nem rendelkező államok azon kötelezettségét, hogy ne folytassanak az atomfegyverek gyarapodásához vezető tevékenységet. Ez az utóbbiak szempontjából állandósítja a nukleáris hierarchiát, és az aszimmetria nemcsak katonai, hanem technikai egyenlőtlenséget is eredményez. Mint korábban rámutattunk, a nukleáris fegyverek számbeli növekedésének, a proliferációnak a megakadályozásához feltétlenül meg kell győzni az atomfegyverrel nem rendelkező államokat, hogy a proliferáció meggátolásának célja nem a jelenlegi BPS megőrzése, hanem egy egyenlőbb alapokon nyugvó, atomfegyvermentes rendszer létrehozása.[55]

Ez ismét feltételezi a békés strukturális átalakulás *tervezet*ének meglétét, továbbá a fogékonyságot – nemcsak az atomfegyverrel nem rendelkező államok, hanem a világközvélemény követelései iránt is.

A fenti három példa azt mutatja, hogy a strukturális átalakulás idején a válságot megoldani kívánóknak megfelelő éleslátással kell rendelkezniük ahhoz, hogy megalkossanak egy tervezetet a strukturális átalakulás folyamatának erőszakmentes és békés irányba terelésére, és képesnek kell lenniük arra, hogy világszerte párbeszédet folytassanak az emberek különféle csoportjaival, akik aktívan vagy passzívan részesei a folyamatnak.

Az iménti megállapítás nem egy futurista vagy populista normatív kijelentés, hanem a mai nagyobb államok példájára alapozott következtetés. Úgy

tűnik, hogy a nagyhatalmak napjainkban mindinkább elveszítik válságmegoldási képességüket, mert a múltbeli struktúrákhoz való kötődésük túlságosan erős ahhoz, hogy a jelenlegi strukturális átalakulás folyamatában tisztán láthassanak vagy új csatornákat nyissanak meg a folyamatban különféle szerepeket játszó, nem állami jellegű tényezőkkel folytatandó párbeszéd érdekében.

Azt is világosan kell látnunk, hogy egy ilyen tervezet nem utópikus álom, hanem realisztikus akcióterv, amely a jelenlegi válságok különféle aspektusainak makro- és mikroszintű elemzésén alapul.

Korunk nemzetközi rendszerében a válságokat a következő általános tendenciák jellemzik:

a) Strukturális átalakulás

A válságok – a klasszikus WSS-től eltérően – többnyire nem egy olyan rendszer részleges egyensúlyvesztésének következményei, amelyben a közös értékekkel rendelkező felek tárgyalás útján mindig képesek az egyensúly helyreállítására, hanem általában nemzetközi és nemzeti társadalmi erők – beleértve államokat és államszövetségeket – közötti ellentétes érdekek összetett rendszere jut bennük kifejezésre. Ezek az erők nem rendelkeznek közös értékekkel, s közülük egyesek kétségbe vonják a jelenlegi munkamegosztás jogosságát, és a fennálló nemzetközi és/vagy belföldi struktúrák átalakítására törekednek.[56]

b) Elszakadás a racionalitástól

Korunk válságait tényezők egész sora váltja ki, amelyek bizonyos társadalmi erőket konfliktusok kezdeményezésére ösztönöznek, amelyekben az egyenlőséggel, igazságossággal, autonómiával, identitással és egyéb értékekkel kapcsolatos problémák összetettebbé teszik a döntéshozatal szabályait, mint például a BPS válságaira nézve tipikus elméleti racionalitás esetében.[57]

c) Összekapcsolt széttagoltság

A mai válságok általában a szuperhatalmak hegemonikus jellegű ellenőrző képességének hanyatlásából és a világ ebből fakadó széttagolódásából következnek, amelynek során a helyi specifikus értékek és realitások átalakítják a fennálló struktúrákat. E tendencia a globális szinten megnövekedett kölcsönös függőség ellentétes tendenciájával párosul, amely összefűzi egymással a helyi specifikus válságokat. E válságok helyi specifikus jellege megnehezíti, hogy a legerősebb uralma kikényszerítésének elterjedt módszerével oldja meg őket, amint azt a CPS korábbi korszakában tették.[58]

A fentiekből nem csupán az következik, hogy a három struktúra logikájára alapozott válságmegoldás a jelenlegi válsághelyzetekben nem működik kielégítően, hanem az is, hogy újfajta megközelítéseket kell kidolgozni a válságok kiküszöbölése érdekében. E megközelítésnek el kell nyerniük nemcsak a legerősebb államok, hanem a felemelkedő társadalmi erők támogatását is. Új értékeknek és intézményeknek kell létjogosultságot kapniuk, mégpedig nem a nemzetközi rendszer fenntartásának, hanem átstruktúrálódásának elősegítésében.

A válságmegoldás új módszereit kell megtalálni, amelyek segítségével a társadalmi–kulturális, gazdasági és politikai körülmények komplexitását figyelembe véve meg lehet birkózni a különféle válsághelyzetekkel. E módszereknek fogékonyabbaknak kell lenniük az érintett társadalmi erők követelései és vágyai iránt, és a helyi specifikus feltételekre rugalmasan reagáló, belső megismerő mechanizmussal kell rendelkezniük.

A kidolgozandó új megközelítéseknek mentesnek kell lenniük a „felülről lefelé" szemlélettől, amely a periféria konfliktushelyzeteire rákényszeríti a nukleáris egyensúly uralmát. Ehelyett a válságmegoldás „alulról felfelé" irányuló folyamatát kell felépíteniük, amely világméretekben egymás mellé rendeli az elszigetelt válságokat, hogy ezáltal elősegítse a nemzetközi rendszer koherens átstruktúrálódási *tervezeté*nek létrejöttét.[59]

Ebben az összefüggésben jutnak kulcsszerephez azok a nemzetközi intézmények, amelyek képesek a nemzetközi rendszert egy ilyen újfajta megközelítés kidolgozásához elvezetni.

A döntő kérdés az tehát, hogy az ENSZ sikeresen végre tudja-e hajtani mindazt, amiben a nagyhatalmak kudarcot vallottak? Ennek megválaszolásához szükség van mind a követelmények, mind pedig a rendelkezésre álló erőforrások gondos tanulmányozására, vagyis annak számbavételére, hogy ki és milyen elvárásokat fog támasztani az ENSZ-szel szemben a nemzetközi rendszer békés strukturális átalakulásához nyújtandó intézményes támogatás tekintetében, és hogy az ENSZ mennyiben képes e várakozásoknak megfelelni.

A gyökerekig hatolva: az ENSZ-nek a válságmegoldás milyen szemléletét kell magáévá tennie a strukturális átalakulás folyamatában?

A feladat negatív meghatározásában az átalakulás folyamatát kísérő erőszak és fegyveres konfliktusok minimumra csökkentése, pozitívan fogalmazva pedig a fennálló militarizált nemzetközi rendszer békésebb világrenddé való átstruktúrálódási folyamatának elősegítése.

Mivel – mint már rámutattunk – a nukleáris hierarchikus, „felülről lefelé" szemlélet nem megfelelő, ezért a helyi specifikus viszonyokat maradéktalanul szem előtt tartó, „alulról felfelé" módszert kell kidolgozni.

A techno–diplomáciára jellemző racionális kalkuláció szemléletét a WSS diplomáciájánál jóval szélesebbkörűbb tárgyalási folyamatnak kell felváltania, hiszen az előbbi csupán a szuverén államokra terjedt ki. Be kell vonnia a válsághelyzetek által érintett valamennyi társadalmi erőt.

A tárgyalási folyamatnak a helyi specifikus problémákat a világméretű problémákkal kell összekötnie ahelyett, hogy a nukleáris rend enyhülését „felülről lefelé" kapcsolná a lokális konfliktusmegoldáshoz. Ez fokozott érzékenységet, valamint a széttöredezett jelenségek és a társadalmi–kulturális sokféleség megismerésének jobb képességét követeli meg.

A megoldást kikényszerítő, végrehajtó – nem jelentéktelen – katonai potenciálon túl a szervezetnek rendelkeznie kell a széles körű informálódás lehetőségével, hogy összefüggésbe hozhassa egymással a helyi, nemzeti, regionális és globális szintek állandóan változó realitásait. Kulcsfontosságú az a képesség, hogy meg tudjon birkózni a töredékes adatokkal, észlelje a tűnékeny helyi specifikus jelenségeket, megtanulja ezeknek a regionális és globális szintek általánosabb tendenciái mellé rendelését, röviden: hogy felépítse az információáramlás decentralizált rendszerét.

A legfontosabb mégis az, hogy az intézmény a nemzetközi rendszer békés átstruktúrálódására olyan *tervezet*et tudjon kidolgozni, amely egyaránt

figyelembe veszi a konfliktus legfőbb okait, valamint az átstruktúrálódáshoz fűződő és a vele ellentétes érdekeket.

Ez a képesség nélkülözhetetlen, mivel szavatolja azt, hogy az intézmény válságmegelőző és válságmegoldó működése valóban a nemzetközi rendszert megújító, nem pedig a *status quo* fenntartását célzó tevékenység lesz.

A fentiek egytől egyik elkerülhetetlenné teszik az intézmény számára, hogy a nemzetközi válságmegoldási rendszert a diplomácia, a békefenntartás és a leszerelés hagyományos szemléletének túlhaladására ösztönözze.

Mindezek felismerésének alapvető felfétele, hogy az ENSZ-nek sikerüljön kiszakadni jelenlegi – a fennálló nemzetközi politikai struktúrákat kiegészítő – szerepköréből, és elsajátítsa az érvényben levő nemzetközi munkamegosztás és a hozzá kapcsolódó funkciók kritikus felmérésének képességét annak érdekében, hogy felismerhesse a kialakuló struktúrák funkcionális követelményeit. Az ENSZ működése csakis akkor válhat sikeressé, ha eltávolodik a fennálló struktúráktól, és metafunkciót gyakorol, vagyis előkészíti a talajt az új funkciók felismeréséhez.

Az elmondottak szellemében, hangsúlyozottan kísérleti jelleggel a következő pontokat javasoljuk tanulmányozásra:

a) Valószínű, hogy a válságok és a strukturális átalakulás megoldásának meghatározó szerepét az ENSZ rendszerének kell átvennie a nagyhatalmaktól.

b) Az ENSZ-nek e jövőbeni szerepre való felkészülése során új értékeket kell létrehoznia.[60]

c) E szerepre az ENSZ-nek a strukturális átalakulást átélő nemzetközi rendszer válságainak, valamint az „alulról felfelé" történő válságmegoldás elősegítésére betölthető funkcióknak a beható tanulmányozásával kell felkészülnie.

d) Az ENSZ-nek valamennyi rendelkezésre álló eszközt mozgósítania kell ahhoz, hogy megbirkózhasson az előtte álló feladattal.

e) Hogy ezt az eszköztárat teljes mértékben kamatoztathassa, illetve hogy újabb adottságokat fejleszthessen ki, tanulmányoznia kell az optimális szervezés lehetőségeit. Ez az újjászervezés irányában tett egyéb erőfeszítések mellett a következőket jelenti:

i) a szervezetnek át kell hidalnia a nagypolitika és a kispolitika közötti szakadékot azáltal, hogy politikai fórumként betöltött funkcióit összekapcsolja a specializált ügyosztályok szolgálati funkcióival;[61]

ii) hogy a világméretű strukturális átalakulásba mélyebb betekintést nyerjen, át kell szerveznie információgyűjtő és -feldolgozó tevékenységét, amely jelenlegi rendszerének különböző szektoraiban szétszórtan folyik;[62]

iii) hogy az átalakulás részeseivel párbeszédet folytatva aktívan vehessen részt a strukturális átalakulás folyamatában, a legteljesebb mértékben élnie kell a különféle ügynökségei által elsősorban a nemzetközi rendszer perifériáján kifejtett helyszíni tevékenységek kívánta lehetőségekkel.[63]

f) Az ENSZ-nek ki kell dolgoznia a nemzetközi rendszer békés strukturális átalakulásának *tervezet*ét. A tervezet két legfőbb részét a nukleáris fegy-

vermentesítésnek és a jelenlegi nemzetközi struktúrák demilitarizálásának kell alkotnia.[64]

g) Az ENSZ-nek a válságmegoldással kapcsolatban olyan új szemléletet kell kialakítania, amely megfelel a strukturális átalakulás alatt álló nemzetközi rendszer funkcionális követelményeinek. Ez – egyebek között – a következő lépéseket jelenti:

i) megtalálni az eszközöket egy olyan diplomáciai stílus kialakításához, amelyben a tárgyalások és a közvetítés a világméretű, békés strukturális átalakulás tervezetének keretébe illeszkednek;

ii) kialakítani a békefenntartó, a békekötési és a békeelőkészítő funkciók egybeolvasztásának módozatait, segélyakciók és katonai szolgálat szervezése révén. Ezek olyan mechanizmussal rendelkeznének, amely elősegíti a konzultációt különösen a periféria perifériájának lakóival;

iii) a különböző térségekben kifejleszteni a kutatás és a fejlesztés képességét, hogy a társadalmi megújulás a békés strukturális átalakulás során bekövetkezhessen.

A fenti szempontokat vezérfonalul szántuk azon feladatkör rendszerezettebb, empirikusan megalapozott, kritikus tanulmányozásához, amelyet az ENSZ-nek az átalakulóban levő nemzetközi rendszer válságainak megoldásában be kell töltenie.

JEGYZETEK

[1] A központi világirányítási rendszerről vagy világhatóságról ld. pl. Richard A. Falk: „Toward a New World Order: Modest Methods and Drastic Visions", in: *On the Creation of a Just World Model*, ed. Saul H. Mendlovitz, New York, 1975, 240–242. old., Johan Galtung: *The True Worlds: A Transnational Perspective*, New York, 1980, 341–352. old.

[2] Helytálló például az a megállapítás, hogy „az ENSZ a nemzetközi kapcsolatok bonyolult rendszerében létezik. Tevékenysége elválaszthatatlanul összefonódott az általános nemzetközi helyzettel, és e helyzetre gyakorolt tényleges befolyása a szervezeten belüli és az azon kívüli erőviszonyoktól függ, amelyek minden szinten meghatározzák fő céljának, azaz az emberiség háborútól való megóvásának érvényesítését." (Grigory I. Morosov: „The United Nations in the Light of Tendencies of the Future", in: *The United Nations and the Future*, ed. UNITAR, Moscow, 1976, 156. old.)

[3] Vö. Ernst B. Hass: *Beyond the Nation-State*, Stanford, 1964.

[4] Ez a kérdés, amelyet Soedjatmoko vetett fel a United Nations University egy tanácskozásán, indította a szerzőt e tanulmány megírására.

[5] A makrotörténeti megközelítés különösen hasznos az átalakulóban levő rendszerek elemzésekor. Ld pl.: Johan Galtung, Tore Heiestad, Eric Ruge: *On the Decline and Fall of Empires: The Roman Empire and Western Imperialism Compared* (HSDRGRID–1/UNUP–53), UNU, 1979.

[6] A nemzetközi *munkamegosztás* meghatározásában itt Immanuel Wallersteint követjük. Világrendszerről nagyarányú munkamegosztás esetén beszélhetünk. A munkamegosztás nemcsak funkcionális, hanem földrajzi is. (Vö. Immanuel Wallerstein: *Capitalisme et Economie-Monde: 1450–1640*, Paris, 1980, 314. old.) Hangsúlyozzuk, hogy a gazdasági munkamegosztás nem választható el a társadalmi, technikai, politikai és katonai munkamegosztástól.
A társadalmi, technikai munkamegosztásra és felhalmozásra ld. még: Georges Gurvitch: *Déterminismes sociaux et Liberté humaine*, Paris, 1955, 256–257, 267, 277. old.

[7] E helyen a különböző struktúrákat nem történeti összefüggéseikben vizsgáljuk, hanem inkább olyan kognitív struktúrák melegágyainak tekintjük, amelyek felismernek bizonyos – a játék meghatározott résztvevői által a szabályoknak megfelelően teljesítendő – funkcionális követelményeket. Bár nagyra értékeljük a nemzetközi rendszerek Morton. A. Kaplan-féle tipológiáját, mi mégis úgy határozzuk meg a jelenlegi nemzetközi rendszert, mint amely három történetileg kialakult struktúrából tevődik össze; ezek közül kettő a Kaplan által „hatalmi egyensúlyként" definiált

struktúra, a harmadikat pedig a laza bipoláris struktúrák alkotják. Vö. Morton A. Kaplan: *System and Process in International Politics*, New York, 1964, 22–43. old.

[8] A válságmegoldásról beszélve sokan abba a hibába esnek, hogy az *erőszak*-ot antiszociális, deviáns csoportok magatartásának tekintik, amelyet a törvény és a rend fenntartása érdekében *fel kell számolni*. Ezzel elsiklanak afelett, hogy az erőszak különböző – katonai vagy egyéb, valóságos vagy strukturális – típusai a nemzetközi munkamegosztás különféle intézményeihez és szerepeihez kapcsolódnak. Vö. Terry Nordin: „Theory and Practice in Conflict Research", in: *Handbook of Political Conflict*, ed. Ted Robert Gurr, New York, 1980, 482–483. old.

[9] Az intézmény fogalmára ld. pl.: René Louran: *L'Analyse institutionelle*, Paris, 1970.

[10] Annak a játéknak a szabályaira, amelynek résztvevői a Kaplan által „nemzeti tényezőknek" nevezett szuverén államok, ld. Morton A. Kaplan: i.m. 23–24. old.

[11] Erre vonatkozólag ld. Tom Burns: „Sovereignity, Interests and Bureaucracy in the Modern State", in: *The British Journal of Sociology*, Vol. 31, No. 4, 1980 dec. 491–506. old.

[12] A nemzetállamokról, illetve a WSS-ben játszott gazdasági szerepükről ld. pl. Francois Perroux: *L'Europe sans Rivage*, Paris, 1954, 281–306. old.

[13] A periféria függőségének társadalmi–gazdasági és politikai aspektusaira ld. pl. Samir Amin: *Imperialisme et Sous-Développement en Afrique*, Paris, 1976, 13–73. old.

[14] Erre vonatkozólag ld. Kinhide Mushakoji: „Gendai Kokusai–Taikei no Kozo-Hendo" (Korunk nemzetközi rendszerének strukturális átalakulása), in: *Kokusaigaku – Riron to Tembo* (A nemzetközi kutatások elmélete és kilátásai), eds. Kinhide Mushakoji, Michio Royama, 47–49. old.

[15] Ezzel kapcsolatban Mazrui a perifériának a centrumba való *ellen-behatolásáról* ír. Vö. Ali Mazrui: *A World Federation of Cultures*, New York, 1976, 271–328. old.

[16] A centrum nagyhatalmainak „pacifikációs küldetéséről" ld. Kinhide Mushakoji: *Gendai France no Seiji Ishiki* (Politikai tudat a modern Franciaországban), Tokyo, 1960.

[17] Erre vonatkozólag ld. Johan Galtung: „A structural Theory of Imperialism", in: *The African Review*, Vol. 1, No. 4, 1972 ápr. 93–123. old.

[18] Erre vonatkozólag ld. Ali Mazrui: i.m. 191–210. old.

[19] A hatalomnak a szuperhatalmak kezében való ilyen összpontosulását modernizációs folyamatnak tekinti Edward L. Morse: *Modernization and the Transformation of International Relations*, New York, 1976.

[20] Az *atimiára* ld. Gustavo Lagos: *International Stratification and Underdeveloped Countries*, Chapel Hill, 1963, 24–30. old.

[21] Erről az irányzatról ld. Talcott Parsons: *The Social System*, New York, 1951.; Marion Levy: *The Structure of Society*, Princeton, 1951.

[22] Komuro a strukturális funkcionalizmus mélyrehatóbb kritikáját adja, és úgy véli, hogy a hangsúlyt a rendszereken belüli, illetve a rendszerek közötti konfliktusok tanulmányozására kell helyezni. Tanulmányában az átalakulóban levő társadalmi rendszerek általa diszfunkcionális és strukturális átalakulási terének nevezett jelenség elemzésére vállalkozik. Vö. Naoki Komuro: „Kozo-Kino Bunseki no Riron to Hoho" (A strukturális–funkcionális elemzés elmélete és módszertana), in: *Riron Shakaigaku* (Elméleti szociológia), ed. Kazuo Aoi, Tokyo, 1974, 56–80. old.

[23] Komuro szerint a strukturális–funkcionális elmélet fenti interpretációja a funkció és a struktúra fogalmának téves értelmezésén alapul, de megvan a lehetősége egy olyan elméleti keret felállításának, amely kiküszöböli az említett nehézségeket. A struktúra és a funkció fogalmának használatában bizonyos értelemben Komuro nyomán haladunk. Vö. Komuro: i.m. 56–57. old.

[24] A különböző társadalmi környezetekben jelentkező meghatározott funkcionális követelmények felismerésére való képesség problémája átvezet a tudás szociológiája területére. A társadalmi cselekvők kognitív rendszere a társadalmi realitások körének csak egy behatárolt cikkét térképezi fel, s ezt is meghatározza az a társadalmi keret, amelyben cselekszenek.
A fenti probléma általános elméletének kidolgozására tesz kísérletet Georges Gurvitch: *Les cadres sociaux de la connoissance*, Paris, 1966.

[25] A konfliktusok megoldását általánosságban tárgyalja Dennis C. Pirages: „Political Stability and Conflict Management", in: *Handbook of Political Conflict*, 425–460. old.
Pirages szerint a konfliktusmegoldás a domináns szereplő szempontjából az aszimmetrikus társadalmi struktúrák fenntartását célozza.
Ez a vertikális megközelítés a strukturális átalakulás történelmi pillanatában számunkra nem látszik megfelelőnek, de a cikk az irodalom igen alapos ismeretét tükrözi.

[26] Az új európai munkamegosztást alkotó ilyen hálózatok megjelenésére ld. Immanuel Wallerstein: i.m. 68–122. old.

[27] A *nagypolitika* és *kispolitika* megkülönböztetésére, valamint a nemzetközi válság definíciójára ld. Edward L. Morse: „Crisis Diplomacy, Interdependence and the Politics of International Economic Relations", in: *World Politics*, Vol. 24, 1972 tavasz, 123–150. old.

[28] A katonai diplomácia művészetének fejlődésére a WSS-en belül ld. pl. Raymond Aron: *Penser la Guerre Clausewitz*, 2 tomes, Paris, 1976.

[29] Az erőszakos diplomáciára ld. pl. Thomas C. Schelling: „The Diplomacy of Violence", in: *The Use of Force: International Politics and Foreign Policy*, eds. Robert J. Art és mások, Boston, 1971, 76–99. old.

[30] Erre vonatkozólag ld. Ernst B. Hass: i.m.

[31] El kell ismernünk, hogy a válságmegoldásban résztvevők képesek *tanulni* tapasztalataikból. A válságmegoldás problémájának ezt az aspektusát vizsgálja pl. Hayward R. Alker Jr. és C. Christensen: „From Casual Modeling to Artificial Intelligence: The Evolving of a U. N. Peace-Making Simulation", in: *Experimentation and Simulation in Political Science*, eds. Jean Laponce és Paul Smoker, Toronto, 1972.; Hayward R. Alker Jr. és W. Greenberg: „On Simulating Collective Security Regime Alternatives", in: *Tought and Action in Foreign Policy*, eds. M. Braham és M. Shapiro, Basel, 1976.; Aikiho Tanaka: *China, China-Watching and CHINA-WATCHER* (Project Working Paper, Reflective Logics for Resolving Insecurity Dilemmas), Cambridge, Mass., 1980.
Meggyőződésünk, hogy ha a válságmegoldásban résztvevők tanulhatnak is tapasztalataikból, akkor is léteznek olyan kognitív határok, amelyeket nem tudnak átlépni. Ezeket a határokat a kognitív konzisztencia jelöli ki.

[32] A WSS Morse által „klasszikus állambölcsességnek" nevezett kognitív rendszeréről ld. Edward Morse: i.m. 22–46. old.

[33] A nagyhatalmak befolyási övezeteiről, illetve az ezek megőrzésére tett fegyveres erőfeszítésekről ld. pl. Hartmut Elsenhans: „Counter-Insurgency: The French War in Algeria", in: *The World Military Order: The Impact of Military Technology on the Third World*, eds. Mary Kaldor és Asbiorn Eide, London, 1979, 110–135. old.

[34] Ezzel az expanzióval kapcsolatban Latham bebizonyítja, hogy az elmaradott országok játszotta szerep nélkül 1865–1914 között aligha bontakozhatott volna ki az úgynevezett szabadkereskedelmi korszak a centrumban. Vö. A. J. H. Latham: *The International Economy and the Underdeveloped World, 1865 -1914*, London, 1978.

[35] Choncri és North hangsúlyozza, hogy a fejlettebb technikával rendelkező országoknak több nyersanyagforrásra van szükségük. Az ilyen társadalmak szükségletei és specializálódott adottságai *laterális nyomást* hoznak létre, azaz kialakítják azt a tendenciát, amely az újabb nyersanyagforrások ellenőrzése érdekében a centrumtól mind távolabb eső periférikus területeken kifejtett tevékenységre sarkallja őket. Ez az oka a csekély lehetőségekkel rendelkező országok elleni karhatalmi akcióknak és háborúknak. Vö. Nazli Choncri és Robert C. North: „Dynamics of International Conflicts: Some Policy Implications of Population, Resources and Technology", in: *World Politics*, Vol. 24, 1972 tavasz, 80–122. old.

[36] Erre vonatkozólag ld. pl. Kinhide Mushakoji: *Kokusai Seiji wo Miru Me* (A nemzetközi politika egy megközelítése), Tokyo, 1977, 70–85. old.

[37] Erre vonatkozólag ld. pl. Robin Luckam: „Militarism: Force, Class and International Conflict", in: Mary Kaldor és Asbiorn Eide, eds.: i.m. 232–256. old.

[38] A katonaság szerepéről a periféria fejlődési folyamatában ld. pl. Henry Bienen: „The Background to Contemporary Studies of Militaries and Modernization", in: *The Military and Modernization*, ed. Henry Bienen, Chicago, 1971.

[39] Erre vonatkozólag ld. Corinne Kumar-D'Souza: *Towards a New International Social Order* (Paper Presented to the Conference on Asian Peace Research in the Global Context), Yokohama, 1980.

[40] A karhatalmi akciókat egyes szerzők megkülönböztetik a rendteremtéstől, amely erőszakosan foganatosított szabályokon és normákon alapul, s a békefenntartást az utóbbi kategóriába sorolják. A mi meghatározásunk szerint a karhatalmi akció a rendteremtést és a „pacifikációt" is magában foglalja. Vö. C. R. Mitchell: „Peace-Keeping: The Police Function", in: *Yearbook of World Affairs*. No. 30, 1976, 150–173. old.

[41] A BPS kialakulása mögött húzódó történelmi körülményekre ld. pl. André Fontaine: *Histoire de la Guerre Froide*, Paris, 1965–67 (2 tomes); Paul Dukes: *The Emergence of the Superpowers: A Short Comparative History of the USA and the USSR*, London, 1970.

[42] Az enyhülési rendszer *centrumát* az euro-atlanti térség alkotja. Erre vonatkozólag ld. Kinheide Mushakoji: *From the Defense System to a New International Order: An Extra-Euroatlantic Point of View*, in: *Detente: Reason-Demands-Obstacles*, ed. National Association of Political Science of the GDR, Weimar, 1980, Vol. 2. 32–48. old.

[43] *Uo.*, 38–45. old.

[44] Vö. Morton A. Kaplan: i.m. 23. old.

[45] A konfliktuskutatásról ld. Ted Robert Gurr, ed.: i.m. 1–16. old.

[46] *Uo.*, 456–457. old.

[47] A válságmegelőzés és válságmegoldás, valamint a katonai–diplomáciai verseny összefonódására ld. pl. Henry A. Kissinger: „Force and Diplomacy in the Nuclear Age", in: *Foreign Affairs*, Vol. 34, 1954 ápr., 349–366. old.

[48] E megközelítés tipikus példája található Herman Kahn: *On Escalation: Metaphors and Scenarios* c. munkájában (New York, 1965).

[49] A nukleáris stratégák és a békekutatók ugyanazt az elméleti paradigmát alkalmazzák, de ellentétesen magyarázzák azt. Az előbbire ld. Thomas C. Schelling: *The Strategy of Conflict*, Cambridge, Mass., 1960.; az utóbbira Anatol Rapoport: *Fights, Games and Debates*, Ann Arbor, Mich., 1960.

[50] Az elméleti racionalitás kulturálisan meghatározott aspektusára ld. Kinhide Mushakoji: „Negotiation between the West and the Non-West Cultural Problems in Conflict Resolution", in: *Proceedings, Second International Peace Research Association General Conference*, Vol. 1. Assen, 1968.; Kinhide Mushakoji: „The Strategies of Negotiation", in: Jean Laponce és Paul Smoker, eds.: i.m.

[51] A belső konfliktusok empirikus tanulmányozásáról Ted Gurr: i.m. igen változatos témájú tanulmányokkal mutatja be a kutatási ágban elért eredményeket. Ld. Edward N. Muller: „The Psychology of Political Protest and Violence" (69–99. old.); Mostafa Rejai: „Theory and Research in the Study of Revolutionary Personnel" (100–131. old.); Harry Eckstein: „Theoretical Approaches to Explaining Collective Political Violence" (135–166. old.); Ekkart Zimmermann: „Macro-Comparative Research on Political Protest" (167–237. old.).

[52] A kubai rakétaválság tipikus példa arra, hogy a szuperhatalmak hogyan racionalizálják a CPS konfliktusait.

[53] A közvetítésről ld. pl. Oran R. Young: *The Intermediaries: Third Parties in International Crises*, Princeton, 1967.

[54] Vö. Philippe Dewasf: „Ouelques aspects du statut des 'casque blues", in: *Revue generale de Droit international publique*, Vol. 81, No. 4, 1977, 1007–1046. old. Ld. még *Peace Keeper's Handbook*, ed. International Peace Academy, New York, 1978.; *The Thin Blue Line*, ed. I. J. Rikhye és mások, New Haven, 1974.

[55] Vö. *World Armaments and Disarmaments: SIPRI Yearbook 1980*, ed. Stockholm International Peace Research Institute, London, 1980, 317–343. old.

[56] Vö. Ralph Pettman: *State and Class: A Sociology of International Affairs*, London, 1979, 139–179. old.

[57] Ez az oka annak, hogy a válságot és az erőszakot azoknak az *elleniránvzatok*nak a figyelembevételével kell vizsgálni, amelyek az említett értékeket tűzik célul maguk elé, és erőszakmentességre törekednek. Vö. Rajni Kothari: *Footsteps into the Future*, New York, 1974, 94–114. old.

[58] A válságok közötti összefüggésekre és az ezek feltárására képes nemzetközi folyamat szükségességére lásd Kinhide Mushakoji: „Peace Research as an International Learning Process – A New Meta-Paradigm", in: *International Studies Quarterly*, Vol. 22. No. 2, 1978 jún.

[59] „Alulról felfelé" történő válságmegoldásról beszélve a válságmegoldás fogalmát az önerőből való cselekvés új jelentéstartalmával alkalmazzuk.

[60] „Az ENSZ egyik legfontosabb, de legkevésbé szem előtt tartott feladata az, hogy ne engedjen feledésbe merülni olyan eszméket és elveket, amelyeket nem lehet azonnal átültetni a gyakorlatba, de amelyek mindig elérendő célok maradnak, s végül megvalósulnak." (*Report of the Secretary-General on the Work of the Organization*, General Assembly, Official Record: Thirty-Fifth Session – Supplement No. 1. (A/35/1), New York, 1980, 12. old.)

[61] Az ENSZ rendszerének gazdasági, társadalmi, technikai és kulturális tevékenysége – politikai tevékenységével való megfelelő összehangolása esetén – jelentős *remunerativ hatalmat* biztosít számára, amely válságmegoldási tevékenysége alapjává válhat.
A Központi Világhatóság remunerativ hatalmára ld. Johan Galtung: i.m. (1980) 351. old.

[62] Az ENSZ rendszerének információszerző és feldolgozó tevékenységét alaposan meg kell vizsgálni, nemcsak működésének racionalizálása érdekében, hanem azért is, hogy az ENSZ rendszeréből a szuperhatalmaknál tájékozottabb válságmegoldó rendszer válhasson. A gyors riadóképesség nemcsak fegyveres konfliktusok, hanem ökológiai, energetikai és más válságok esetén is az ENSZ komoly erőssége lenne.

[63] Szükség van az ENSZ és a világ összes országának nem kormányzati szektora közötti kapcsolatok rendszerezésére. Ez nemcsak a nem kormányzati szervekre terjed ki, hanem a különböző specializálódott helyi ügynökségek által mozgósított hírszerzőkre is.

[64] Az alternatív nemzetközi rend (és struktúra) keresése a BPS és a CPS alternatívájának keresését jelenti. Az előbbi alternatívája az atomfegyver-mentesítés, az utóbbié a demilitarizáció.

Rajni Kothari

TÚLÉLÉS EGY ÁTMENETI KORBAN

Mintha pesszimista hangulat hatná át a leszerelés érdekében az elmúlt 25 évben folytatott kampányt. A leszerelésről írni és érvelni feleslegesnek látszik. Ugyanis a cselekvések világa más síkon mozog és láthatóan tökéletesen érzéketlen minden olyan átfogó véleménnyel – és tömegmozgalommal – szemben, amely a leszerelés mellett száll síkra. Ha van olyan terület, ahol totális az elidegenedés a gondolkodás és a cselekvés világa között, az a leszerelés területe.

I. A leszerelés megközelítése

Lehetséges lenne, hogy a leszerelés elősegítése érdekében tett valamennyi erőfeszítés irreális volt, történelmileg naív és fogalmilag üres? Lehetséges, hogy mind a tudományos erőfeszítések, mind pedig a leszereléssel foglalkozó gyakorlati javaslatok, ugyanúgy mint a fejlesztés, egy új gazdasági rend kikovácsolása és a globális erőfeszítések egyéb törekvései mind absztrakt és specializált módon közelítik céljukat ahelyett, hogy átfogó, holisztikus perspektíván és stratégián belül helyeznék el a feladatot? Szerintem legalábbis ez a helyzet.

Van valami túlságosan utopisztikus abban, ahogyan eddig a kérdéshez nyúltunk – mintha a leszerelés önmagában és önmaga által lenne megvalósítható. Miközben kétségtelenül alapos okunk van az aggodalomra, amikor látjuk, hogy milyen riasztó méreteket ölt az egyre jobban tökéletesített gyilkos fegyverek felhalmozása és hogy a fegyverkezési verseny kezd ellenőrizhetetlenné válni, az is igaz, hogy ha meg akarunk birkózni ezzel az összetett problémával, akkor tudomásul kell vennünk azt a szélesebb történelmi összefüggést, amelybe ez a kérdés beletartozik. Ez az összefüggés pedig a világ valóságának számos szférájában egyidejűleg bekövetkező jelentős átalakulás. Olyan átalakulásról van szó, ami vagy egy békésebb, biztonságosabb, igazságosabb és emberibb világhoz vezet, vagy pedig egy olyan világhoz, amit egyre több megrázkódtatás ér, amelyben a főbb hatalmi központok között növekszik a bizonytalanság érzése, ami az uralom és kizsákmányolás struktúráinak további szorítását eredményezi, nyomában egyfelől a fegyverkezési verseny fokozódásával, másfelől pedig a belső elnyomás növekedésével, a változással szembeni megelőző lépésekkel, belső felfordulással és regionális háborúkkal.

S ha mindezek kicsúsznak az ellenőrzés alól, akkor végső soron bekövetkezik a katasztrófa, amelyet többé senki nem képes megzabolázni.

Ma már széles körben elfogadják, hogy gyors átalakulás korában élünk; ez a megállapítás az utóbbi időben szinte közhelynek számít. A tudományos erőfeszítés azonban, amelynek egyik feladata volna *megérteni* az átmenet természetét és *képessé tenni* az embereket, hogy megbirkózzanak vele, mintha elsikkadna. Az ilyen jellegű változás által felvetett alapvető kérdés, amit minden korábbi nagy változás is maga után vont, az emberiség és a civilizáció fennmaradásának elemi kérdése. Mintha ismét az ember alapvető gondjával állnánk szemben: vajon túléli-e? Vajon képes lesz-e kordában tartani a változás és konfliktus erőit, amelyeket ő maga szabadított fel a civilizáció hajszolása során, és képes-e ezeket az erőket egy új rend felépítésének szolgálatába állítani? Vagy pedig elutasítva ezt a célt, toldozza-foldozza a valóságot olyan eszközökkel, amelyek egy másik korhoz illenek, abban a hiú reményben, hogy a végső katasztrófát majd csak sikerül valahogy kikerülni; és eközben hagyja, hogy a különbségek éleződjenek és a fragmentálódás mélyüljön?

Azonban míg az alapvető gond, amivel korunkban szembe kell néznünk, legelemibb tartalmában ugyanaz, mint az átalakulás korábbi periódusaiban volt, mind kiterjedésében, mind mélységében lényegét tekintve súlyosabb. Kiterjedésében az egész emberi fajt a teljes kipusztulással fenyegeti. Mélységében többé nem korlátozódik szembenálló rendszerekre és uralkodó osztályokra, hanem egy-egy ország teljes népességére, le egészen a szegényekig és nincstelenekig. Az emberiség fennmaradásáért folytatott küzdelem új és drámai szakasza ez – a tét nagy, a színtér az egész földgolyó és a szereplők a világ népei, azok az államok és nemzetiségek, amelyeknek az emberek foglyai.

A változás új és példa nélkül való erőinek mindent átfogó képe az, amire mindazoknak figyelniük kellene, akik békét akarnak és a leszerelést a béke irányában tett lépésnek tekintik. Egy dolog ugyanis világos. A *béke*, hacsak nem egy olyan struktúrában gyökerezik, amit széles körben igazságosnak és tisztességesnek tartanak, nagymértékben béníthatja a változás és újjáépítés erőit. Különböző csoportok más és más okból kívánják a békét. Azok, akik nem annyira erősek, az igazság alapján akarnak békét és részesedni kívánnak a hatalomból és a döntéshozatalból. Szerintük az egyenlőtlenség és a kizsákmányolás struktúrája a konfliktus és az erőszak elsődleges forrása.

Ezek a megjegyzések egyaránt vonatkoznak a nemzetközi és a nemzeti, valamint a regionális rendre. Világunk jellemzője, hogy az egyenlőtlenség struktúrája a kumulatív egyenlőtlenség állapotában kiterjed mind a társadalmi-gazdasági, mind pedig a politikai-stratégiai dimenziókra, ahol az erőszak eszközeinek és a fantasztikus katonai erő birtoklása erősíti és alátámasztja a a gazdasági és politikai dominancia rendszerét. Ezért érdekeltek mindazok a béke és a leszerelés ügyében, akik az uralkodó hatalmi struktúrán kívül állnak. Azonban meg kell érteni ennek az érdeknek és törekvésnek a lényegi természetét. Ugyanis ezek a törekvések a leszerelést olyan globális erőfeszítés lényegi összetevőjének tekintik, amely a világpolitika átalakítása érdekében egy igazságosabb, a jogokat tiszteletben tartó rendszer megteremtését tekinti céljának. Eszerint csak ilyen rendszer alapján lehetséges a béke tartós struktúráját megteremteni.

Ez a dolgozat az egyetemes történelem mostani kritikus pontján a béke és igazságosság, a túlélés és átmenet ezen alapvető dialektikájával kíván foglalkozni.

Az egyetemes történet kibontakozó dialektikája a legátfogóbb és talán legproblematikusabb szakaszához érkezett, amely egyszerre ijesztő és teremtő erejű. Alapvető mutáció folyamatát nyitja meg az emberi faj történetében és az emberi viszonylatokban, messzemenő változásokat idéz elő a globális erőviszonyok struktúrájában, a civilizációk találkozásában, az osztályok, régiók, etnikumok és vallások viszonylatában. És mégis, csak kevesek értik ennek az átalakulásnak az igazi természetét.

Ez a szakasz, amelyben a világ politikai struktúrájának úgynevezett perifériái az önrendelkezésnek és a szuverenitásnak pontosan azokra a fogalmaira reagálnak, amelyeket a nagyhatalmak vezetői korábban hirdettek. És most éppen ők azok, akik a *status quo*-t védelmezik és a rendelkezésükre álló összes erőforrás és tudás birtokában fékezni igyekeznek a változás erőit – tárgyalásokkal, amelyeknek célja kimeríteni és kooptálni az ellenfelet, a kereskedelem szabadsága, az érintkezés és az emberek mozgása elé állított korlátokkal, pusztító fegyverekkel és háborúval.

Ez az a szakasz, amelyben az egyes országok társadalmi struktúrája mélységesen destabilizálódik, a szegények és elnyomottak fellázadnak. Mozgalmaikat egyfelől populista szólamokkal, másfelől pedig az állam elnyomó gépezetével törik meg.

Ez az a szakasz, amelyben az emberi jogokért folytatott küzdelem is az identitás és hitelesség mélyebb forrásaiból táplálkozik az uralom és az elidegenedés ellen, az emberi és kulturális méltóság érdekében.

Ez az a szakasz, amikor a tradíció és a modernitás közötti konfliktus a feje tetejére áll: a modernitás a fennálló rendszer hitvallása, ortodox meggyőződése lesz, a tradícionális civilizációk pedig ennek radikális kritikáját és a vele szembeni alternatívákat igyekeznek nyújtani.

Az ilyen mozgalmak kimenetele – amelyet az iráni forradalom drámaian illusztrál – egyáltalán nem bizonyos; könnyen vezethetnek régi ellenségeskedések kiújulásához, eredményezhetik féktelen erőszak és atrocitások kitörését, miközben a modernitás védelmezői – és fő képviselőik az államok rendszerében – egyre megingathatatlanabbak és harciasabbak lesznek a fennmaradásért vívott végső küzdelemben. Ilyen körülmények között a kultúrák összeütközése, ahelyett, hogy az emberi körülmények pluralitását eredményezné és autentikus, eredeti áramlatokra építene – amelyek egyforma érvényűek –, végső soron az emberi civilizáció eróziójához vezethet.

Küzdelem a fennmaradásért

Igy tehát a fennmaradásért folytatott küzdelem a világ átalakításáért vívott harc velejárója és szerves része. Korunkban a béke kérdése e jelenségbe ágyazódott. Addig nem lesz béke, amíg az átalakulás folyamata nem halad jelentősen előre! És ez nem lesz könnyű. Ugyanis az átalakulás kora, amelyben élünk, egyúttal az elmét megzavaró paradoxonok kora is. Paradoxon az, ahogyan a változás korábban dinamikus cselekvői (mind a Pax Americana gazdaságfejlesztési elméletével, mind a szovjet élcsapat a világforradalom elméletével) a *status quo* őrizőivé váltak és ahogyan a modernizáló elit görbe szemmel tekint a modernizálódásból részét követelő tömegekre, ahogy be-

savanyodott a modernitás és a forradalom, ahogy az alternatív univerzáliák felett vívott küzdelem egy sor partikulárisat eredményez és ahogyan a béke és biztonság keresése a stratégiai matthelyzetek és katonai eszkaláció állandóan növekvő arénáiba torkollik. Ha az átalakulás korában élünk, akkor ismerjük fel azt is, hogy ez egyúttal olyan kor is, amikor a (globálisan, nemzeti és helyi szinten) legerősebb cselekvők hevesen szembenállnak a változás megvalósulásával s ha kell, erőszakhoz folyamodnak kívül és belül egyaránt.

Az átalakulás paradoxona

Az átalakulásnak ez a paradoxona egy sor drámai ellentétben és ellentmondásban mutatkozik meg. Fellelhető egyfelől a pusztító fegyverek egyre növekvő tömegében, másfelől pedig a nagyon szegények, alultápláltak, a végletes nélkülözésben élő, éhezésre és más nyomorúságra kárhoztatott emberek egyre növekvő tömegeiben. Szemtanúi vagyunk az emberi társadalom nagy szakadásának, amely a világot a szélsőséges bőség és nélkülözés között osztja meg. Az emberiség hatalmas tömegének a koncentrált nyomorúság, nélkülözés, munkanélküliség és hiány jut osztályrészéül, míg a túlzott bőség, túltermelés és túlfogyasztás ugyanazon faj másik részének a jussa. A példa nélkül való anyagi haladás évszázada egyúttal a burjánzó nyomorúság és növekvő nélkülözés kora is.

Egy olyan kor, amely birodalmak végnapjait érte meg és oly sok nemzet életében volt tanúja a függetlenség hajnalának, egyúttal néhány hatalom világuralmának növekedését is megtapasztalja. Annak ellenére, hogy a világ mezőgazdasági termelése megelőzi a népesség növekedését, emberek milliói számára a táplálék megszerzése súlyos gond lett. Tény, hogy a táplálék a szegényebb és népesebb területekről a világ gazdagabb és kevésbé népes területeire áramlik. Tény, hogy az, ami az alacsony népsűrűségű, gazdag országok részéről némileg nagyvonalú bevándorlási politikának tűnik, az valójában a legképzettebb műszaki munkaerő elszívása a szegényebb régiókból. Tény az is, hogy az iparosodott régiók 'segély'-, technológia és erőforrás átadási politikája a valóságban a befogadók nettó feleslegének lecsapolását eredményezte.

Az iparosítást tartották annak az eszköznek, amely felszámolja az emberiség egésze tekintetében a hiányt. Valójában azonban egyre több emberi lény számára egyre kevésbé biztosítja a puszta létezés feltételeit. A modern oktatásról azt tartották, hogy mindenki számára folyamatos előrehaladást és felvilágosulást hoz, s nyomában növekszik a férfiak és nők egyenlősége. Valójában olyan világot teremtett, amely felett a szakemberek, bürokraták és technokraták uralkodnak és ahol az egyszerű ember, akit elháríthatatlan erők manipulálnak, fokozottan tehetetlennek érzi magát. Hasonlóképpen a távközlést és közlekedést olyan eszköznek tartották, amely a világot összezsugorítja és segítségével a tudás és fejlődés gyümölcsei a világ bármely pontján mindenki számára hozzáférhetővé válnak. Valójában a modern távközlés és a gyors közlekedés olyan világot teremtett, amelyben néhány központ magába sűríti a világ nagy részének erőforrásait más területeket fosztva meg mindattól a kényelemtől, szakértelemtől és helyi erőforrástól, aminek egykor birtokában voltak. Bizonyos tehát, hogy világunk struktúrájában mélyebben fekvő bajok mutatkoznak az atomfegyverek gyártásánál vagy a szegé-

nyebb országok gazdaságilag hátrányos helyzeténél. Világunk, amelyben élünk, mélyen megosztott, de ideológiai, katonai vagy gazdasági megosztottságnál többről van szó.

A mélyen megosztott világ

A megosztottságok közül kétségtelenül a politikai megosztottság a legkritikusabb, amely országok és országcsoportok – Kelet és Nyugat, Dél és Észak, a kulturális Kelet és Nyugat között húzódik. E megosztottságok mögött a modern állam válsága húzódik meg mind belső, mind külső megnyilvánulásaival. Ez mindenütt igaz, de különösen a Harmadik Világ sebezhetőbb államaiban, amelyeknek eredendő rendeltetésük volt, hogy eszközei legyenek az igazságtalan társadalmi struktúráktól való szabadulásnak és új központjai az identitásnak és integritásnak. Végül is azonban a *status quo* lelkes vagy vonakodó szövetségesei lettek. Ezekben az államokban az erőforrásokkal és a vezetéssel szemben példa nélkül álló igények merültek fel és az állam egyre kevésbé tud megfelelni az elvárásoknak, stabilitását és biztonságát egyfelől tömegmegmozdulások, másfelől pedig a globális energiahiány, fegyverkezési verseny és gazdasági recesszió fenyegeti. Az ennyire instabil és bizonytalan államokra alapozott világ nem képes a béke és biztonság keretéül szolgálni. Csak növekvő konfliktusokat és megosztottságot eredményezhet.

Vannak potenciálisan legalább ennyire veszélyes megosztottságok, amelyekre a gondolkodók csak mostanában kezdenek felfigyelni, bár még csak homályosan érzékelik létüket. Ezek között a legfontosabb a generációk közötti megosztottság. Ezalatt én nemcsak azt a problémát értem, amit szokásosan az öregek és fiatalok közötti generációs konfliktusként ismerünk. Természetesen ez is fontos és komoly dolog, amivel annak ellenére, hogy sokat beszélünk róla, rendszerezetten még nem foglalkoztunk. Amire én gondolok, az ennél átfogóbb, nevezetesen a jelen és a jövő különbsége. A jövő pedig magában foglalja a közöttünk élő nagyon fiatalokat és a még meg sem született generációkat. Eddig soha nem volt még ennyire sürgető a jövő iránti aggodalmunk, mint ma.

Az ember fennmaradásának kérdése a jelenben és a jövőben nem korlátozódik az emberi fajra. Ugyanis az emberi faj fennmaradásával szétválaszthatatlanul összefügg a többi faj és az élet egyéb formáinak fennmaradása, de még az élettelen természeté is, amellyel szervesen összefügg s amelynek épsége és bősége nélkül a saját fennmaradása is kétséges. Az ember szinte korlátlanul, egyre jobban pusztítja az élőlények többi fajait, a növényeket, az élet gáz halmazállapotú és kémiai alapjait, a tengerek medrét és a kőzeteket, amelyeknek bősége szárnyat adott az emberi képzeletnek, s alapot az egység, az öröm és az alkotóerő érzetének. A technikai kor emberének végtelen szerzési vágyából, valamint abból, hogy érzéketlenné vált a más régiókban élő saját fajtája és az elkövetkező generációk sorsa iránt, az következik, hogy immáron úgy tombol, hogy veszélyezteti a többi lény és teremtmény fennmaradását is.

A probléma

A világtörténelem jelenlegi időpontjában tehát az emberiség legátfogóbb problémája a – FENNMARADÁS. A faj, a civilizáció, az egész teremtés fennmaradása. Az állam, mint a változás és felszabadulás, identitás és méltóság eszközének fennmaradása. A probléma hatással van az intézményi struktúrákra, az emberek viselkedésére, pszichés reagálásukra. A bizonytalanság és veszélyérzet jelenleg minden szinten tapasztalható széles körű elterjedése szemlátomást beárnyékolja a bizalom és remény korábbi érzetét, amely a fejlődés-elmélet, a béke kilátásai, az emberi haladás folyamatossága, a civilizáció és a mögötte meghúzódó egység irányában mutatkozott.

III. A rendszer válsága

A világ nagy részein mind több jel mutat arra, hogy a felmerülő gondokat és válságokat egyre kevésbé tudják megoldani belföldön és nemzetközi összefüggésekben egyaránt. A régi bizakodást felváltotta az aggodalom, a nyugtalanság és zűrzavar hangulata. Ez érthető. Ugyanis alapvető átmenet korszakában élünk. A háború utáni világ, amelyet egyfelől a gazdasági válság, a háború, a fasizmus és a gyarmati rendszer pusztításaiból való felépülés, másfelől pedig a globális hatalomért folytatott versengés megújulása jellemez, az új helyzetre lényegileg menedzseri válaszadással reagált és ezen az úton bizonyos stabilitást ért el. A menedzseri válaszadás fő alakítója a két szuperhatalom volt, két vetélkedő szövetségi rendszerével és az elrettentés doktrinájával. Amint e doktrina veszélyei világossá váltak, szerencsére az enyhülés korszaka és a világhatalom bonyolult egyensúlyának kialakítása a veszélyeket korlátok közé szorította. A menedzseri válaszadás egyéb megnyilvánulásai közé tartoznak azoknak az országoknak a fejlesztéséhez nyújtott segítség cseppecskéi, amelyeket a gyarmati uralom évszázadai a legjobban sújtottak, és azok a szerény erőfeszítések, amelyek az Egyesült Nemzetek rendszerében igyekeztek megteremteni az összebékítés, vita, segély és jóléti kérdések intézményes kereteit. Ez a menedzseri válaszadás egyáltalán nem volt kielégítő, mivel a strukturális változás és a kulturális sokféleség alapvető kérdéseit hagyta figyelmen kívül, egy ideig azonban működőképes volt, és megakadályozta, hogy a konfliktus és feszültség forrásai nagyobb katasztrófákat idézzenek elő.

Ez a rendszer ma már nem működőképes. Máris egyre határozottabb összeomlásának agóniáját tapasztaljuk. Nem egyszerűen csak azon nagy strukturális és kulturális kérdések tekintetében van összeomlóban, amelyek mindenütt foglalkoztatják az érzékeny alkatú gondolkodókat, hanem még az irányítási hatékonyság tekintetében, tehát a növekedés ütemének fenntartása, az emberi fennmaradáshoz szükséges minimális feltételek biztosítása, a béke és biztonság kereteinek megőrzése vonatkozásában is kudarcot vallott. A világgazdaság máris belépett a stagnálás és bénultság korszakába, a növekedés régi mozgatói az iparosodott világban láthatóan elérték teljesítőképességük határát, az energiaválság mindenütt nagy áldozatot követel, s ezzel egyidőben a munkanélküliség és infláció a gazdasági stabilitás Bretton-Woods után kiépített kereteinek gyors erózióját okozza, amelyben a gazdasági segély filozófiája, a dollár és más globális tartalékok feladata volt megőrizni a régi nemzetközi gazdasági rendet.

A nagyhatalmak, mindenekelőtt az Egyesült Államok befolyása rohamosan csökken. Ez részben annak tulajdonítható, hogy gazdasági befolyásuk világszerte hanyatlik, részben pedig képtelenek alkalmazkodni az új politikai realitásokhoz, részben pedig e két tényezőtől függetlenül azért, mert a világban munkálkodó nagyobb erők növekvő nyomására a korábbi nyugati szövetségen belül jelentős feszültségek keletkeztek. Nyilvánvaló veszélyt jelent, amikor a technikai és katonai erő fő központjai felismerik, hogy egy új helyzettel nem tudnak megbirkózni, mivel könnyen válnak irracionális válaszok áldozatává, hacsak új és józanabb erők nem képesek ezt nagyfokú önuralommal és államférfiúi magatartással megakadályozni.

Egyidejűleg a szocialista világ is cseppfolyós állapotban van, részben a világ gyorsan változó gazdasági és politikai helyzetének köszönhetően, amely beárnyékolja az enyhülés kereteit és a szuperhatalmak vetélkedésének felújításához vezetett, részben azért, mert az ő esetében sem érvényesek a korábbi feltevések (mint például az imperalizmusra és sorsára vonatkozó prognózis, a világproletariátus elmélete és az egymás mellett élés taktikai vonala). Mindezek mellett a régi építmény különböző pontjain a nacionalizmus új formái fejlődnek ki és az új és rendezetlen, regionális összefüggésben kialakuló elkötelezettségek aláássák a szocialista világ kohézióját és a volt gyarmati világhoz fűződő sajátos viszonyát.

A Harmadik Világban is egy sor nyugtalanító jel látható. Miközben mind a politikai, mind a gazdasági hatalom tekintetében jelentősen növekedett a tudatosság és a hatalom érvényesítése is, és aligha kétséges, hogy a növekedés és dinamizmus új hajtóerői csakis a Harmadik Világ újonnan iparosodott részeiből, valamint abból a hatalmas erőforrásból jöhetnek, amit a világ szegényeinek kell biztosítaniuk (részben mint termelőerőknek, részben mint új piacoknak), a Harmadik Világ országai is súlyos konfliktusok áldozatai mind bel-, mind külföldön. Nem képesek már egységesen fellépni (kivéve a szóbeli konfrontációkat az ENSZ-ben), miközben még mindig a gazdasági tervezésnek, a technológia átadásának és a modern technokrata állam modelljének megkopott feltevései tartják bűvöletben őket. Ugyanakkor képtelenek ezeket az intézményeket ellenőrzésük alatt tartani, hiszen ezek vagy tartósítják a neokolonializmus régebbi formáit, vagy újakat teremtenek, miközben a Harmadik Világ elitje gyorsan veszít a világ ügyeiben eddig meglevő súlyából. Ez az elit későn érkezett el mind a világpolitikai játszmához, mind a modernizáció és iparosítás folyamatához, és így mindezeket a kérdéseket a régi hatalmi keretek között szemléli, holott a valódi kérdések másként hangzanak.

Az el nem kötelezett világ, a 77-ek csoportja, a kollektív önerőre támaszkodás és az új nemzetközi gazdasági rend követelése mintha sorra elakadtak volna – hasznuk talán annyi, hogy a Nyugat dominanciájával szemben képviselik a szükséges ellenállást, de elégtelen alapul szolgálnak ahhoz, hogy a Harmadik Világ országai akár együtt, akár külön-külön megbirkózzanak saját problémáikkal. Még abban sem képesek egyetértésre jutni, hogy felállítsanak-e egy erős titkárságot, vagy hogy létrehozzanak-e egy szélesebb kutatási és információs rendszert. A Harmadik Világ saját szólamainak foglya, szavai gyakran inkább tehetetlenségét, mintsem erejét tükrözik, az egyes országok még mindig archaikus és gyakran reakciós struktúrák foglyai, így az összkép növekvő fragmentációt és káoszt mutat. Ez aligha alkalmas állapot az Észak–Dél párbeszédben való részvételre, amelynek az ember saját álláspontjába és erejébe vetett hitén kellene alapulnia. Nem csoda, hogy a pár-

beszéd maga is üres rituálévá vált és gyakorlatilag szinte teljesen csődbe jutott. És az sem valószínű, hogy a sokat emlegetett Dél–Dél folyamat elindul, ha figyelembe vesszük, hogy míg a Dél legnagyobb részén rövidlátó *nemzeti érdekek* érvényesülnek, a felszín alatt forrongó regionális konfliktusok a legtöbb helyen fegyverkezéshez vezetnek és a nagyobb és tehetősebb harmadik világbeli országok a különböző régiókban hegemonisztikus szerepre törnek, olyan magatartást tanúsítva, ami megfelel a világkapitalizmus és militarizmus globális szövetségi struktúráinak.

A fragmentáció folyamata

A mindenfelé tapasztalható fragmentáció képletét, amely szerint a szuperhatalmak már nem képesek biztosítani a stabilitás és biztonság semmiféle keretét, amely szerint széthullanak a régi szövetségek és a strukturális változás érdekében kibontakozott új mozgalmak egyáltalán nem képesek előbbre jutni, tovább bonyolítja az országhatárokon belül és nemzetközi méretekben egyaránt érvényesülő erőszaknak és a militarizmusnak a világ minden régiójában gyorsan terjedő vírusa, amelynek terjedését az Észak egyes erős országai biztosítják. Fokozódott a szűkös erőforrásokért folyó verseny is; a természeti környezet és a bioszféra védőburka gyorsuló ütemben merül ki a technikai hatalom őrült hajszolása következtében, amelynek gyakran semmi köze sincs az emberek tényleges szükségleteihez, és ennek következtében a világ minden részén, minden szinten elkeseredett harc folyik az emberiség fennmaradásáért, az élet és az élet értékeinek szentségéért. Hacsak nagyfokú tudás és az államférfiúi bölcsesség nem avatkozik közbe, szemtanúi leszünk egy sor lokális és kevésbé lokális háborúnak és a nagyobb államok közötti hatalmi viszonyok váratlan mutációinak, amelyek tökéletesen készületlenül fognak érni bennünket. Embermilliók ellenőrizhetetlen mozgása az országhatárokon át olyan folyamat, ami máris megkezdődött és várhatóan tovább fogja élezni a belpolitikai súrlódásokat, előmozdítja a gazdaságok összeomlását és kihívást intéz a rendszerek stabilitásával szemben, s végül elvezet a polgári kormányzatok csődjéhez. Ha nem sikerül a feszültség ezen bővülő forrásait a szükséges strukturális és intézményes változások segítségével korlátok közé szorítani, akkor anélkül, hogy észrevennénk, könnyen kerülhetünk olyan lelkiállapotba, amelyben az atomháborút már elkerülhetetlen sorscsapásnak tekintjük.

A fragmentáció, káosz és valószínű katasztrófa lehetőségének ilyen előrejelzése nem a gonosz erőinek valami kérlelhetetlen logika szerinti kibontakozásából fakad és nem is a hatalmon levő őrült és ostoba emberek tevékenységének az eredménye. Ellenkezőleg, a helyzetet előidéző tényezők között találhatók a változás egyes igen pozitív és történetileg elkerülhetetlen erői – a nélkülöző emberek millióinak ébredő öntudata mindenfelé, a Harmadik Világ társadalmainak felemelkedése a globális hatalom és pozíciók keretei között, a gazdasági és politikai hatalom globális struktúrájában bekövetkező radikális eltolódások és a globális erőforrások iránti igény, az ősi civilizációk és világvallások feltámadása és megerősödése és az emberiséggel szembenálló alapvető kérdésekben az általuk kínált alternatív megoldások érvényesítésének határozott követelése. Az értékek, érzékelések és kozmológiák kritikai újragondolása vette kezdetét, miközben a tudatosság új formái, az emberi

tudat új felfedezései és egy új érzékenység jelzi, hogy a régi módon nem lehet élni, és új válaszokat kell találni, újféle szakértelmet kell kialakítani, és létre kell hozni a tudás új formáit ahhoz, hogy megbirkózzunk az emberiség új problémáival. Az intézmények hanyatlásának hosszú korszaka egyúttal az emberi szellem új megnyilvánulásainak korszaka is.

Fokozódó elidegenedés

Éppen az új mutációk és az alku és döntéshozatal régi és elavult intézményes mechanizmusai között meglevő hatalmas és egyre szélesedő szakadék az oka mind nemzeti, mind nemzetközi szinten a mostani válságnak. Éppen az új születése a régi keretei között az, ami meghúzódik azok mögött a konfliktusok és konfrontációk mögött, amelyeknek szemtanúi vagyunk. Az irányítás ma létező rendszerei nem képesek átalakítani az intézményi, műszaki és hatalmi viszonyok struktúráját. A kormányok és politikai pártok gépezetei többé már nem képesek az érdekek egyeztetésére, követőik megtartására és a szembenálló erők közötti közvetítésre. A tömegtájékoztatási eszközök betörése és a fő politikai funkciók gyakorlatilag teljes átengedése a bürokráciáknak és a *szakértőknek* mindenütt, mind a liberális, mind a szocialista országokban átalakította az állam természetét, de még a Harmadik Világ születőben levő politikáját is.

Egyre növekszik az elidegenedés a lázadó tömegek és a még mindig rendkívül centralizált és technokrata konfliktusmegoldási módok között. Hasonlóképpen egyre kevésbé felelnek meg egymásnak a technikai választások és a társadalmi és politikai átalakulás folyamatai és ez további elidegenedést eredményez. Mindenekfelett azonban az összes egyetem, tudományos testület és szakértői értekezlet (melyeknek száma az elmúlt néhány évtizedben soha nem látott mértékben sokszorozódott meg) messze elmarad attól, hogy képes legyen megbirkózni az új realitásokkal. Mintha helyüket elfoglalnák a kivonatos ismeretek szállítói – a tömegtájékoztatási eszközök, a testületi érdekek ravasz árusai, a külföldi segélyszervezetek szakértői és *tanácsadói*, valamint a hamis spiritiszták és guruk, akik természetesen képtelenek új választ adni, de mágikus hatásuk van a gyors változások és növekvő bizonytalanságok világában. Ugyanez a helyzet a tervezéssel foglalkozó testületek, pénzügyi intézmények, a közgazdász szakértők, az irányítási specialisták és az úgynevezett innovációk és találmányok terjesztői esetében is. Az elidegenedés mindent átható folyamata, amely mindenütt a kormányzati és döntéshozatali struktúrák működésének megszűnését eredményezte, mindenekfelett arra a mélységes szakadékra vezethető vissza, amely az ismeretek világa és a valóság között keletkezett; a tudás folyamatos, sőt exponenciális bővülése láthatóan nem növeli a valóság problémáinak megoldásához szükséges adottságokat. Ez a legnagyobb és legélesebb elidegenedés az, ami a mindenütt növekvő bizonytalanság érzése mögött húzódik meg.

A tudás szerepe

A világ korábban ismertetett fragmentációja feletti tűnődés és annak megerősítése nem más, mint az ismeretek rendszerének a tudomány modern felfogása által létrehozott fragmentációja. Következésképpen még az olyan

elemi és egységes kérdést is, mint a fennmaradást a viszályok korában, számos töredékre bontunk. Így a szociológus a közösségeken belüli, illetve a közöttük jelentkező küzdelem folyamataival, a közgazdász a világválság anyagi alapjaival, a pszichológus pedig az ember pusztító hajlamának mélyebb mozgatórugóival foglalkozik, míg a béke és biztonság kérdéseit a nemzetközi kapcsolatok és stratégiai tudományok szakértői vizsgálják, de szinte sohasem rendelkeznek közös fogalmi kerettel vagy elképzeléssel, még ritkábban a gyakorlat és a közbeavatkozás összefüggő keretével, amellyel a történelmi folyamatot alakíthatnák. Az eredmény az, hogy a tudósok és technokraták logikája szerint inkább részekre és darabokra szaggatják a valóságot, s nem a valóság logikáját követik; majd a részeket és darabokat vizsgálják különálló, egymástól elszigetelt szakaszokban.

Az emberi ismeretek ilyen megközelítése nem terméketlen. Ellenkezőleg, szemtanúi lehetünk az emberi ismeret szinte legnagyobb, robbanásszerű gyarapodásának. De töredezett jellege következtében egyre jobban elszakad attól a valóságtól, amelynek megértésére törekszik; a *robbanás* nem fokozta képességünket, hogy megbirkózzunk a velünk szembenálló, életbevágóan fontos problémákkal és válságokkal. Így éppen akkor, amikor a pszichológiai és szociológiai kutatások feltárták, hogy az emberi közösségek mennyire törékenyek, a kutatás más határain előállították a rombolás legpusztítóbb struktúráját, nem csupán a felhalmozott fegyverekkel és más veszedelmes technológiákkal, hanem a katasztrófális háborúk megvívásának és megnyerésének doktrináival is. Éppen akkor, amikor a tudat eszmélése nagy lépésekkel haladva mélyreható erjedést és ébredést váltott ki a világ piramisának alján, és utat nyitott a társadalmak alapvető demokratizációjához, egyidejűleg tovább finomodtak egész társadalmak fizikai elnyomásának és genetikai ellenőrzésének eszközei is, lehetővé téve az emberi szabadság alapjaiban való megtámadását.

A tudomány paradigmája

Az ismeretek világának természetadta módon töredékes jellege és szakadásai mögött mélyebb arrogancia húzódik meg, mint amilyet a modern tudományos világszemlélet az embernek kölcsönzött. Eddig az emberi tudat terméke még soha nem tett szert ilyen meghatározó szerepre, mint a modern időkben. A világot a felismerhetetlenségig megváltoztatta és egyesek szerint talán már olyan világot hozott létre, amely menthetetlen. Alapvető hozzájárulása abban áll, hogy a hatalom és manipuláció gigantikus érzését adta az embernek. Semmi más nem tehette volna annyira arrogánssá, mint a tudásnak ez a különleges szerepe.

Meglehetős szűklátókörűség volna azt állítani, hogy a tudás önmagában sodorta az emberiséget szenvedésbe. Ha valami, akkor éppen a modern természettudomány volt az ember nagy felszabadítója, amely kimentette őt mind a természet, mind a vallásos tanok rémségeiből. De a tudomány előrehaladásában történt valami, ami aláásta eredeti ígéretességét. Mivel a tudomány olyan kultúra keretei között virágzott (ti. a nyugati kultúra), amely inkább a hatalom és uralom, s nem pedig az emberi szellem mint olyan felszabadításának eszközét látta benne – mint ahogy azt az ókori kínaiak és indiaiak, de még a görögök is szemlélték –, így a tudomány hamarosan

a technika eszköze lett, amely nem elégszik meg a nehézségek leküzdésével és az alapvető szükségletek kielégítésével, hanem gátlástalanul tör a folyamatos dominancia, kizsákmányolás, verseny és állandó feszültségek felé mind ember és ember, mind pedig az ember és a többi létező között. Idővel a monopólium és a növekvő egyenlőtlenség eszköze is lett, amelynek alapján a technológia gyümölcsei egyes társadalmakban bőséggel jutottak el széles körökhöz, de sok más társadalom rovására, amelyek közül mellesleg számos társadalom szolgáltatta az alapvető nyersanyagokat néhányak bővelkedő jólétéhez.

A társadalmak közötti kizsákmányoló viszony szükségszerű velejárója volt annak a civilizálódási folyamatnak, amely az európai felvilágosodás és az alapjául szolgáló materialista metafizika nyomán bontakozott ki. Mind a nyugati ipari forradalmat, mind pedig globális gyarmati expanzióját alapvető civilizációs törekvés jellemezte, amely az európai felvilágosodáson nyugvó világos doktrinára, a haladás elméletére és a világi történelem eszméjére épült. A világi és a spirituális kettősségéből kiemelkedő eszmét később legitimálta az emberi természet mind nagyobb területeinek meghódítása a tudomány és technika materialista értelmezése útján. Ez a tanítás hatalmas energiákat szabadított fel és egyebek között a fegyverek és a hadviselés művészetében teremtett fölényt, amely döntőnek bizonyult a nyugati civilizáció határainak kiterjesztésében és abban, hogy normatív keretei csaknem az egész világot átfogják.

Mindez az egyetemesség új koncepcióját hozta magával. Az egyetemesség régi – Kínában, Indiában, az ókori Görögországban, Buddha és a zoroasztriánusok* tanításaiban megtalálható koncepciói – változatosságuk ellenére mind a közvetlenül megfogható, a helyi és az átmeneti meghaladásán alapultak a szellem művelése útján, keresve egy elismerten titokzatos és bonyolult valóság megértésének és értelmének lehetőségét, amely őket az emberi személyiség önző és terjeszkedő hajlamainak korlátozásához és mérsékléséhez vezette. Ezzel szemben az univerzalizmus modern felfogása, amely Nyugaton alakult ki, egy lokális civilizáció terjeszkedésén és a világ többi része feletti uralmon alapult, és ezt egy olyan manifesztálódott végzetbe vetett hit legitimálta, amely a középkort követő időszakban a judeo-krisztiánus vallás sajátja volt.

A nyugati birodalmi törekvéseket, amelyeket a modern technika és a nyomában járó gazdasági expanzió, továbbá a faji felsőbbrendűség meggyőződéséből fakadó pszichológiai hajtóerő ösztönzött, támogatta és tovább sarkallta az Európában kialakult hatalmi egyensúly. Így tehát kiterjesztette a tőke és a területnövelés otthoni versenyszellemét külföldön a gyarmatbirodalmak felkutatására, megszerzésére és konszolidációjára is. Ennek eredménye az európai államhatalom és gazdasági infrastruktúrájának globális uralma lett. Valójában az európai imperializmus képviseli az első jelentős erőfeszítést az egész földgolyónak egyetlen regionális központ uralma alatt történő egyesítésére.

Összegezve: nagyrészt azért, mert a modern technológia meghatározott kulturális környezetben bontakozott ki, egy olyan kultúra keretei között, amely alapvetően agresszív és amelyben nem volt elég mérséklet és önuralom, valóságos Frankensteinné vált. Ezt csak az utóbbi időben kezdjük

* Zarathustra követői

felismerni. És nem azok miatt az egyenlőtlenségek miatt ismerjük fel, amelyek a modern technológia nyomán keletkeztek – végtére is a bőség hajszolásából fakadó szegénység problémája egészen a közelmúlt időkig nem merült fel –, hanem inkább azért, mert a mítosz, amelynek tápot adott, hirtelen szertefoszlott. A mítosz a szakadatlan haladás, a hiányok megszűnésének mítosza volt, amely szerint a haladás végtelen, szakadatlan és mindenki számára hozzáférhető. Ma váratlanul még a gazdag világ is szembetalálja magát a hiány kísértetével és egyidejűleg kezdi felismerni azokat a túlzásokat is, amibe a modern technika sodorta – legalábbis ezt tükrözi az ökológiai válságról folytatott élénk vita. Valójában azonban az ökológiai válság a viszonyokban bekövetkező igen alapvető változásnak, – annak, hogy a természetre támaszkodó emberből a géptől függő ember lett – csupán tünete. A gépnek az ember feletti uralma – és az ember fenntartásának függése a géptől – nem csupán az energiától és nyersanyagoktól való állandó és folyamatos függést jelenti, hanem magával hozza azt is, hogy egyre kevesebb szükség van emberi lényekre. Ennek eredménye, hogy világunkban milliószámra találhatók úgynevezett *marginális* férfiak és nők, akikre a társadalomnak nincs szüksége. A végeredmény az, hogy maga az ember lett felesleges és elavult, teher nem csupán a természet, hanem a társadalom számára is. Bármilyen paradoxnak is tűnik, abban a rendszerben, amit a modern ember létrehozott, a legjobban nélkülözhető elem maga az ember.

Az a válság, amellyel a modern ember szembetalálja magát, annak a konkrét iránynak a következménye, amelyet a tudomány és technika a pozitivizmus korának hatására vett. Ennek az iránynak valamennyi következménye napjainkban látható, ugyanis felöleli mindazokat a partikuláris válságokat, amelyre a tudósok és filozófusok felhívták a figyelmünket – a totális háború fenyegetésére, a bioszféra összeomlásának fenyegetésére. Amint ezt felismerjük, azt is fel kell ismernünk, hogy csak az egész emberi vállalkozás alapvetően új átgondolása szabadíthatja meg az embert ezektől a válságoktól és az újragondolásnak az egész világot át kell fognia. Mert amivel most szemben állunk, az a világ végletes dualizmusa. Ez a világ annyira megosztott, hogy a tét immár puszta fennmaradása. Még ha a nukleáris háborút sikerül is elkerülni – persze nem lehet kizárni, ha az emberiséggel szembenálló megosztottságok élesebbek és mélyebbek lesznek – nem biztos, hogy egy ennyire megosztott faj képes túlélni a feszültség és erőszak ama fokozódását, amellyel szembe fog kerülni. Ilyen körülmények között már sok más faj elpusztult. Pedig egyikük sem rendelkezett a kölcsönös megsemmisítés olyan eszközeivel, mint az emberek.

Az értékek válsága

A fennmaradás problematikájával megbirkózni képtelen tudás, amely a tudomány általánosan elterjedt paradigmája és a technika korlátlan terjedése következtében jutott válságba, szoros kapcsolatban áll az értékek válságával, amely az emberi létezésről alkotott korábbi felfogás elavulásából fakad; abból a feltevésből, hogy a haladás lineáris és szakadatlan és az egész emberiség hasznát szolgálja. Abból a feltevésből, hogy a kormány és a bürokrácia emelkedett szellemben intézi a társadalom ügyét (ezt tovább erősítette a birodalmak összeomlása és a gyarmatok önálló nemzeti létre ébredése). Az infra-

strukturális feltevésből, miszerint a politikai pártok egyesítő szerepet játszanak, hogy a liberális demokratikus rendszerekben föderációs folyamat érvényesül és mind a liberális, mind a szocialista rendszerben jóléti állam van. Abból a tágabb és kulturálisan kulcsfontosságú feltevésből, hogy az emberi lojalitások és identitások területileg struktúráltak. És mindenekfelett abból a feltevésből, hogy ember és ember között békés a viszony és szoros összefüggés van a *fejlődés* és a béke között.

Mindezek a feltevések és hiedelmek, amelyek a modernista világszemlélet mögött húzódtak meg, mára cseppfolyóssá váltak, vagy éppen megszűnőben vannak. Ez pedig a normatív és morális vákuum állapotát eredményezi. Az átalakulás különböző paradoxonai, amelyeket jelen dolgozatban korábban felvázoltam, a mai emberi létezés e jellegzetes vonásából fakadnak. De az oly soká uralkodó gondolati paradigma zűrzavarának politikai okai is vannak. A paradigma lényegét tekintve politikamentes volt és figyelmen kívül hagyta a hatalom és a megosztó igazság kulcsfontosságú kérdéseit. Ez mindaddig lehetséges volt, amíg a birodalmi *fal* lehetővé tette, hogy az anyaország alsóbb osztályainak követeléseit rendezzék és a központok és gyarmati nyúlványaik között kibontakozó szakadékot figyelmen kívül lehetett hagyni. De még az újonnan függetlenné vált országok megjelenése után is homályban maradt a fejlődés és modernizáció – amúgy a haladás elméleténél nem kevésbé apolitikus – uralkodó elméletei árnyékában, amely szerint a szegénység és igazságtalanság problémái a gazdasági átalakulás menedzseri modellje segítségével megoldhatók. Ezt tovább erősítette az állam és nemzetépítés koncepciója, amely szerint amennyiben minden országban sikerül létrehozni a hatalom kohéziós központjait, az egyúttal az igazi függetlenség és autonómia alapját is jelenti.

Ma, ezen elméletek összeomlásának és a társadalmak között és azokon belül növekvő igazságtalanság és kizsákmányolás megdöbbentő bizonyságának nyomán a hatalmi viszonyok problémája lett az emberi létezés meghatározásának központi kérdése és ez hatással van mind az emberek, mind az államok tudatára. Az éleződő dualizmus két dimenziója – *a)* a birodalmi központok és perifériális társadalmak, *b)* a gazdagok és a szegények között – a fennmaradásért folytatott bonyolult és mindent átfogó csatában különböző szinteken fonódik össze.

IV. A bizonytalanság rémképe és a fennmaradásért folytatott küzdelem

A béke és biztonság kérdését a különböző szinteken, a fennmaradásért folytatott küzdelem összefüggésében kell vizsgálni – egészen fel és egészen le – látva a bizonytalanság érzésének kísérőjelenségét, amely az egészet mozgatja.

Az élet fennmaradása

Embermilliók számára ez egyszerűen a fizikai fennmaradásért folytatott küzdelem, bár számukra is legalább annyira társadalmi és kulturális értékekért folytatott küzdelem is és mindezek védelme a külső beavatkozással szemben. A világ egyharmadának nincs ivóvize, nincs vásárlóereje a táplálék meg-

szerzéséhez, ha esetleg az hozzáférhető, nincs fedél a feje felett s nem tud védekezni a közösség olyan erőforrásainak mint a föld, az erdők és a folyók eróziója és kifosztása ellen. Ezekben a régiókban egyre gyakoribbak a természeti csapások, minden egyes újabb árvíz vagy éhinség katasztrofálisabb, mint az azt megelőző, a primitív létfenntartó rendszerek összeomlanak az elszabadult technika támadásainak súlya alatt. Ezek a körülmények napjainkban parasztlázadásokat és az alsóbb osztályok harcát váltják ki, amelyeket viszont az egyre elnyomóbb államapparátus kegyetlenül letör és a *nyugalom* és az uralkodó junták hatalmában érdekelt imperialista hatalmak az elnyomáshoz szükséges technikát folyamatosan biztosítják.

Az életmód fennmaradása

Léteznek olyan embermilliók, akiknek azonban a fennmaradásért vívott küzdelme más formát ölt, nevezetesen a már elért életszínvonal és kialakított életstílus védelmét és a hozzá szükséges csökkenő erőforrások feletti ellenőrzést jelenti. E tekintetben aggodalom és bizonytalanság tapasztalható Északon, ahol a *Harmadik Világ kihívását* szükségképpen ebben az összefüggésben érzékelik, azaz fenyegetésként az Észak vívmányainak megőrzésével szemben. Ez a *nemzeti érdek* új és rendkívül veszélyes felfogása, amely a nyugati hatalmak, különösen az Egyesült Államok harsány segélydiplomáciája mögött, valamint a globális szupremácia megőrzését szolgáló új stratégiai doktrinák mögött húzódik meg. Valószínűleg ez a hatalmasok kihívással szembeni elbizonytalanodásának legfőbb oka és ugyanez tükröződik az egyes társadalmak kiváltságos rétegeinek a lentről jövő kihívással szembeni bizonytalanságában. Talán emiatt az egyetlen kérdés miatt több háborúra kerül sor, mint bármi más okból. Ugyanezért a szegények és elnyomottak ellen újabb és újabb atrocitásokat fognak elkövetni, fokozni fogják a represszíót, bármennyi szó is essék nemzetközi szinten egy új gazdasági rendről.

Ez felveti az egymással szembenálló életmódok – és a hozzájuk fűződő politika – kérdését. Az életmód uralkodó felfogása a politikai és gazdasági hatalom olyan globális struktúráját teremtette meg, ami egyre igazságtalanabb és konfliktusoktól terhes.

Az ily módon megközelített élező konfliktusnak *három* aspektusa van. Az *első* az erőforrások és emberi lények viszonyának globális strukturálása, amelyben a nemzetek kisebbsége a világ erőforrásainak nagy részét egy élősdi és pazarló életmód érdekében kisajátította. A *második* aspektus ugyanennek az életformának elterjedése a Harmadik Világ uralkodó rétegei körében, amely ezekben a társadalmakban mélyreható megosztottságot eredményezett mind a társadalmakon belül, mind az egyes társadalmak között. A *harmadik* aspektus az előbbi kettőből fakad és a világ erőforrásainak hozzáférhetősége, felosztása és ellenőrzése következtében előállott növekvő konfliktusokból áll. Itt arról van szó, hogy vajon sikerül-e fenntartani és emelni az iparosodott világ fogyasztásának és életmódjának ama szintjét, amit részben utánzással, részben kényszer hatására, a fejlődő országok kiváltságos rétegei is élveznek.

Az államok fennmaradása

A világ különböző régióiban kialakult különböző társadalmi és politikai struktúrák fennmaradását, a helyi hierarchikus rendet, a nemzetgazdaságok integritását, valamint magukat a nemzetállamokat fenyegető veszély és bizonytalanság nagyrészt az anyagi erőforrások és termelőerők feletti ellenőrzésben bekövetkezett szakadáson alapul. Zairében és Csádban, Pakisztánban és Afganisztánban, a Perzsa-öböl egész térségében, Közép-Amerika egyes részein, Zimbabvében és Ugandában, valamint az évekkel ezelőtt a törvényes határokon keresztül meginduló vándorlás mozgalma következtében Indiában, a Vietnami félszigeten és Délkelet-Ázsia egészében felmerül a kérdés, hogy a jelenleg létező nemzeti határok fennmaradása és biztonsága döntőnek bizonyul-e maguknak az államoknak a stabilitása és biztonsága szempontjából. A nemzetiségek új belső megmozdulásai nem csupán a Harmadik Világ létező államainak biztonságát érintik. Várhatóan hatással lesznek Északra, az Egyesült Királyságra, Belgiumra, Kanadára és nemsokára Kelet-Európára is. A gazdasági jellegű válságok és a létező államok társadalmi és regionális alkotóelemeinek küzdelme a szűkös erőforrásokért tovább mélyíti ezeket a politikai szakadékokat, élezi az ellenségeskedést és kiváltja az állami struktúra elnyomó és erőszakos fellépését (gondoljunk csak az ír nacionalizmus traumájára). És még nem is utaltunk azokra a viharos regionális hatalmi játszmákra, amelyeket az olyan országok, mint Izrael és Dél-Afrika rendkívül felforgató és destabilizáló politikája okoz.

Az államok rendszerének fennmaradása

Maguk a szuperhatalmak is bizonytalanul érzik magukat az erők globális átrendeződésével, a korábbi magatartások hitelességének hanyatlásával, a hosszú ideig fenntartott doktrinális és ideológiai pozíciók bukásával és mindenekfelett a hosszú idő alatt kifejlesztett stratégiák és a nemzeti és nemzetközi biztonság pályáinak csődjével szemben, mindehhez azonban még inkább fognak ragaszkodni, ugyanis nincs meg bennük az akarat és a készség, hogy nekilássanak a nemzetközi rendszer nagyarányú átstrukturálásának. Mindez várhatóan a nemzetközi politika különböző színterein ki fogja váltani az elkeseredés és csalódás érzését és a hatalomért és hiányzó erőforrásokért vívott kemény verseny helyén meg fognak jelenni a területi előjogok érvényesítésének szeszélyes és kalandos akciói, matthelyzetet teremtve a világ sakktábláján, ahol az alapvető játékszabályokat továbbra is megszegik egy olyan helyzetben, amikor sem a játékosok számát, sem lépéseiket nem lehet előre kalkulálni.

Összességében tehát az egész globális vállalkozás átrendezését célzó határozott beavatkozás hiányában egyfelől a bizonytalanság különböző szintjei és a hegemóniára való törekvés megnyilvánulásai, másfelől a puszta fennmaradás politikája fokozni fogja a fegyverkezési versenyt, az elnyomó állami struktúrák működését, az anómia és felfordulás terjedését az államok rendszerén belül (és nem csupán azok belső társadalmi–gazdasági alapjaiban).

V. A béke kérdése az átalakulás korában

A kibontakozó globális problematika sajátosságainak lényege valamivel egyszerűbben is megfogalmazható. Arról van szó, hogy az a két dimenzió, amelyen az emberi kilátások alapulnak, a fennmaradás és az átalakulás – konvencionális kifejezéssel a béke és a fejlődés – dimenziója szétválaszthatatlanul összefonódott. Az emberi létezés jelenlegi feltételei olyanok, hogy mindkét dimenzió tekintetében visszaesés mutatkozik és a szolidaritás és közös sors kötelékein alapuló összefüggő és egységes emberi jövő víziója távolabbi, mint valaha.

Kölcsönös függés

Vizsgáljuk meg ezt a kölcsönös függést közelebbről. Amint olyan korszakba lépünk, ahol a szuperhatalmak többé már nem képesek megakadályozni vagy ellenőrizni a nemzetközi konfliktusokat és háborúkat és magát az Egyesült Nemzetek Szervezetét is megbéníthatják az Észak és Dél, a Kelet és Nyugat közötti konfliktusok, valamint a világ ezen részeinek belső feszültségei, az államok jelenleg létező rendszere képtelen lesz biztosítani a békét és biztonságot és megakad minden előrehaladás a leszerelés és az emberi jogok terén. Hasonlóképpen, amint a nemzetközi rendszer egyre ingatagabbá válik és egyre jobban megterheli a nemzeti és helyi erőforrásokat és intézményeket, s amint a növekedés és dinamizmus régi mozgatói kimerülnek, különös figyelmet kell fordítani a világgazdaság átrendezésére; az újonnan iparosodó országokban a hatalmas népesség és a gazdag, ősi civilizációk és tudományos hagyományok sokféle erőforrása alapján ki kell fejleszteni a növekedés új mozgatóit. A problémák mindkét összefüggésben alapvetően nemzetköziek és globálisak.

Nem fogadom el az emberi magatartás semmiféle univerzális elméletét és azt a globalizmust, ami ilyen univerzalista nézetekre alapul. Engem inkább az egyéni és társadalmi helyzetet átható kölcsönös viszonyok és összekapcsolódások szerkezete érdekel és szerintem az emberiség helyzetével és annak megoldásával foglalkozó elméleteinkben ezt kell előtérbe állítani. Ezt próbáltam feltérképezni és áttekinteni ebben a tanulmányban. Ebben a perspektívában válik érthetővé a béke esélyeinek és az átalakulás kihívásának szoros összefonódása.

Globális struktúrálódás

Részletezzük most az emberiség helyzetének globális struktúrálódását ebből a szempontból. Többé már nem vezet semmire, ha lokális, regionális vagy akár észak–déli összefüggésben gondolkodunk. A világátalakulás bármely stratégiáját figyelembe véve én magam erősen hiszek a Harmadik Világ primátusában – mind a történelmi elemzés, mind a cselekvés mintája tekintetében – mégis meg vagyok győződve arról, hogy többé már nem lehetséges sem a fejlődésről, sem a békéről a szűken értelmezett Harmadik Világ keretei között gondolkodni, és arról is, hogy maga a fejlett világ is az inadekvát fejlődés, kizsákmányoló struktúrák, a tudomány és technika militarizációja és

a kulturális erózió súlyos problémáival néz szembe. Hasonlóképpen nincs értelme egyetlen dimenzióban gondolkodni. Tehát, míg fontos az éhezés kérdésével foglalkozni, nincs sok értelme, ha egyidejűleg nem biztosítjuk a szegények és éhezők fizikai fennmaradását. Továbbá, ha nem küszöböljük ki a háború forrásait, egyszerűen nem számíthatunk az éhínség és szegénység leküzdéséhez szükséges erőforrásokra és politikai akaratra. Ennek az ellenkezője is igaz: ha az emberiség mai állapotában inherensen adott jelenségekkel, a nyomor és csüggedés legrosszabb formáival, a konfliktusokkal és feszültségekkel szemben nem fejlesztjük ki a frontális szembeszállás emberi képességét, akkor soha nem leszünk képesek felszámolni az erőszak és a háború forrásait. E kettős kihívással – a háborúval és szegénységgel szemben – a kivezető utat nem a technikába és annak szakadatlan expanziójába vetett vak hit jelenti, hanem inkább az, ha a fejlesztési folyamat és egy békés és harmonikus világ megteremtésének középpontjába visszaállítjuk az embert.

Ezen a ponton a béke és fejlődés dimenziójához szükséges hozzáadnunk egy harmadikat is, amely e kettő korábban kifejtett perspektívájából fakad, de amit fogalmilag az emberiség globális helyzetének megközelítésénél harmadik szintként kell kezelni. Ez pedig összefügg a tudomány és technika egész, ugyancsak korábban tárgyalt kérdésével. A technikai haladás kritikátlan hajszolása háttérbe szorította a tudománynak mint az emberi szellem felszabadítójának korábbi felfogását és így megszakadt létfontosságú kapcsolata a civilizációs folyamattal. Ezt a kapcsolatot a vezető humán és természettudományos szakembereknek az emberiséggel szemben álló kilátásokról és válságokról folytatott dialógusa segítségével helyre kell állítani.

VI. A béke és átalakulás új paradigmája felé

Mindezekből következik, hogy napjainkban a béke és biztonság problémáját olyan módon kell megközelíteni, ami gyökeresen különbözik az eddigiektől. Merítve a nemzetközi kapcsolatok elméletének és gyakorlatának korábbi tradíciójából nyert áttekintésből és ismeretekből, össze kell kapcsolni a béke és biztonság problémáját korunk mélyreható, felforgató változásaival és a káosz által előidézett strukturális átalakulás és kulturális változások napirendjével. A béke paradigmájának tartalmaznia kell majd olyan emberi és intézményi adottságok kialakítását, amelyek a legkevesebb erőszak és emberi pusztítás mellett alkalmasak az emberi társulás ilyen nagyarányú átstruktúrálására és az emberi kultúra és lélek öngyilkos és önpusztító hajlamainak megfékezésére.

Hadd foglaljam össze álláspontomat a huszadik század végén és a huszonegyedik századra való átmenet idején kibontakozó emberi körülmények azon fő paramétereinek felsorolásával, amelyek megfontolást és alkotó reagálást követelnek:

1. a szuperhatalmak és a vezetésük alatt álló államok rendszere nem képes úrrá lenni a feszültségek forrásai és a nemzetközi rend instabilitása felett, nem képes felelősségteljesen reagálni a hatalom globális megoszlásában bekövetkezett radikális változásokra és megteremteni a világ békéjének és biztonságának új alapjait;
2. a belpolitikai rendszerek (eltekintve az ideológiai különbségektől és a rezsimek típusától) egyre kevésbé képesek megfelelni a velük szemben tá-

masztott igényeknek, amelyek a tömegek ébredéséből és a régi *'konszenzus'* összeomlásából fakadnak;

3. korunkban alapvető társadalmi és emberi törekvés mutatkozik egy átfogó típusú egyenlőség elérésére, azaz a nemzetközi rend hatalmi struktúrájától elszakadva haladni a világ erőforrásainak hozzáférhetősége és elosztása felé, olyan társadalmi struktúrák és a különféle társadalmak olyan erkölcsi megalapozása felé, amely együttesen a világ politikai folyamatával szemben az elvárások és követelések teljesen új skáláját és típusait jelenti;

4. a világ politikai, menedzseri és technokrata elitje a hegemóniájával szemben megnyilvánuló kihívások és fenyegetések súlya alatt bizonytalanul érzi magát és összeomlóban van, a forradalmi erőkkel szemben a represszió, a terror és a kényszer archaikus módszereihez folyamodik, mégpedig a *stabilitás*, a *rend és törvényesség*, a *béke*, valamint a *fejlődés* nevében;

5. a megkövesedett érdekek egyre fokozottabban a fegyverkezéssel és militarizmussal, továbbá azzal ütnek vissza, hogy a polgári társadalmakat nemzetbiztonsági államokká szervezik, a nemzetközi rendet pedig a pusztítás és terror egyre hatalmasabb eszközeinek egyensúlya útján alakítják át (beleértve a katonai beavatkozást és idegen területek tényleges megszállását);

6. ez a visszavágás a világ nagy részein és különösen a Harmadik Világ törékeny és sebezhető régióiban egyre inkább destabilizáló hatású és aláássa az állam kohézióját és biztonságát. A nemzetközi biztonság semmilyen megfogalmazása nem lehet érvényes az állam biztonsága nélkül, amely egyelőre még mindig az emberi szerveződés alapegysége;

7. a nemzetközi rend egyéb tartópillérei is, amelyeket a második világháború után alakítottak ki, összeomlóban vannak. Közülük legszembetűnőbben a nemzetközi pénzügyi rendszerek a világot globális gazdasági válságba taszítják, de más, nevezetesen az energia, ökológia, a tengerek és a világűr témakörében kötött nemzetközi konvenciók és megállapodások is az energia és a környezet világválságának nagyarányú kibontakozását eredményezik;

8. a nemzeti politikán belül a provinciális identitások ismét érvényesülnek és a nemzeti határokon át zajló hatalmas népvándorlások új provincializmusokat teremtenek, mindez pedig a világ különböző részein potenciálisan veszedelmes formákat öltő etnikai csoportosulásokat és nagy népmozgalmakat idéz elő;

9. az erőszakot és anómiás magatartást hagyományosan korlátozó tényezők a világ túlnyomó részén egyre hatástalanabbak;

10. a korábban ígéretes ellensúlyt jelentő erők és alternatív rendszerek ugyanilyen kaotikus állapotba jutottak annak következtében, hogy összeomlott a Harmadik Világ kohéziója és szolidaritása, hogy bekövetkezett az ifjúsági mozgalmak és az ellenkultúra mozgalmainak eróziója, és az emberek kiábrándultak az Észak hagyományos leszerelési és békemozgalmaiból;

11. a működésben levő erőknek köszönhetően a civilizációk (és nem pusztán a szekuláris ideológiák és az azokat fenntartó hatalmi struktúrák) összeütközésének lehetősége, az emberiség, az összemberi civilizáció fennmaradásával szemben a legalapvetőbb kihívást jelenti;

12. *másfelől* viszont az ébredés és megújhodás új és áthadó alakzatai vannak kibontakozóban a világ jelentős részein, régi vallások és kultúrák újjáéledése révén. Ezek kihívást jelentenek a jelenlegi nemzetközi renddel szemben, amely arra kényszerít, hogy tökéletesen új történelmi összefüggések mellett fogalmazzuk újra vallás és szekularitás korábbi konfliktusát, s mindez egyúttal alapvető kihívást jelent a világvallásokkal és azon képességükkel szemben, hogy korlátozzák a sovinizmus, a gyűlölet és az erőszak erőit és megteremtsék a globális tudat és az emberi szolidarítás új alapjait; és végül

13. e mélyebb mozgások mellett új mozgalmak tűnnek fel a társadalmak világi keretein és a nemzetközi renden belül – kezdve az egyes államokon belül elnyomott népek és közösségek törvényes jogainak követelésétől a nemzeteket átfogó, igazságot követelő mozgalmakig és az új, radikális, a leszerelést és a *népek biztonságát* követelő populáris mozgalmakig.

Sokdimenziósság

A gondoknak és perspektíváknak ezzel a sokdimenziós mezejével kell megbirkóznunk. Ezzel a megközelítéssel az emberiség fennmaradása, a béke és biztonság problémája a világ közösségének legalapvetőbb feladatára irányítja a figyelmet: ki kell alakítani a fennálló nemzetközi rendszer és az egyes államokon belül meglevő különféle struktúrakomponensek békés és jobbára erőszakmentes átalakulásának stratégiáját, ami szükségképpen globális feladat, de olyan, amit egyidejűleg kell nemzetközi, regionális és nemzeti keretek között megoldani. Az emberiség fennmaradásával és a békével szembeni fenyegetés ugyanolyan baljós az utóbbi kettő, mint az első esetében. Valójában könnyen lehet, hogy a strukturális átalakulás befejezetlen feladata nemzeti és regionális keretek között óriási hatalmi vákuumokat teremt, legitimációs válságokat, forradalmi mozgalmak és elnyomó rendszerek konfrontációit, és a globális stratégiai és katonai egyensúly felborításának kiinduló pontjait hozza létre.

Ez tehát a béke és biztonság átfogó problematikája egy olyan világban, amely máris az alapvető átalakulás vajudását éli, a békés átalakulás átfogó stratégiájáért kiált, amely egy új és alternatív társadalmi és nemzetközi rendet teremtene megfelelő gazdasági, műszaki, kulturális és intézményi berendezkedéssel.

Soedjatmoko, az ENSZ-Egyetem rektorának szavai szerint *„abból kell kiindulnunk, hogy a mélyreható és átfogó társadalmi és strukturális változás elkerülhetetlen mind globális, mind nemzeti szinten. Ha ezt a premisszát elfogadjuk, akkor a béke kérdése megfogalmazható úgy is, hogy milyen módon csökkenthető a társadalmi átalakulás emberi és társadalmi ráfordítása, és hogyan növelhető az emberiség képessége a nemzetek közötti, valamint a nemzeteken vagy egyes társadalmakon belül a válságok és erőszak megfogalmazása és feloldása tekintetében."*

Raimo Väyrynen

GEOPOLITIKAI DOKTRINÁK VILÁGRENDSZER-SZEMLÉLETBEN

1. Bevezetés

A geopolitikát már igen sokféleképpen meghatározták. Néhány tudós nagyon tág definícióval kísérletezik; azt mondják például, hogy a geopolitika vonatkozhat a „szárazföldek és tengerek elhelyezkedésére és elrendezésére, a területenként változó klímára, az ásványok és más anyagok egyenlőtlen elosztására".[1] E megfogalmazás révén a geopolitika egy szinte mindent felölelő kutatási területté válik, amely általánosságban véve a társadalomtodmányok jelentős részét magában foglalja. Ezért egy szűkebb definíció hasznosabbnak látszik. Ebből a célból megkülönböztethetünk *környezeti geopolitikát,* amely a fizikai és gazdaságföldrajzot mint a nemzeti politikának adott lehetőséget vagy korlátozást tárja fel, és *térbeli geopolitikát,* amely azt elemzi, hogy milyen hatással vannak a földrajzi tényezők a nemzeti politikára és a katonai stratégiára. Végül beszélhetünk *szellemi geopolitikáról,* amely történelmi és újkori kontextusában tárja fel a geopolitikai gondolkodás dimenzióit.[2] Ezeket a terminológiai és lényegbevágó megkülönböztetéseket tükrözi az egyik definíció, amely szerint a geopolitika „azt tanulmányozza, hogy a gazdasági és földrajzi tényezők alkalmazása mennyire befolyásolja az állami politikát; a geopolitika a földrajz és a politika kölcsönhatása által kialakított nemzeti politika."[3] Ez a definíció önmagában jelzi, hogy a geopolitika szinte szó szerint *politikai orientációjú kutatási terület,* amely rendszerint a politikai célt tartja szem előtt az ember, a társadalmi szervezetek és a környezetük közötti kapcsolat feltárása során.

Időnként azt állítják a geopolitikáról, hogy *környezeti determinizmus* jellemzi vagy legalábbis mostanáig jellemezte, ami azt jelenti, hogy a környezet megfosztja az embert és társadalmi szervezeteit az alternatív tevékenységek közötti választási képességétől. E szerint az elképzelés szerint lehetetlen, hogy a geopolitika politikai cél szolgálatában álljon. Valójában már kiderült, hogy túlzott jelentőséget tulajdonítottak a legtöbb geopolitikai gondolkodó állítólagos determinizmusának, és hogy Kjellentől kezdve e gondolkodók a politikai érvelést is alkalmazták.[4] Ésszerűbb tehát *környezeti posszibilizmusról* beszélni, amelyben a *miliő* olyan közeg, amely mindenféle kísérlet működési eredményét behatárolja".[5] A földrajz határokat szab az ember politikai tevékenységének, a határok azonban országonként és a politika területei szerint változnak.

A politika földrajzi értelmezése szoros kapcsolatban áll egy adott társadalmi szervezet hatalmi motivációival. Ez tűnik ki a geopolitikának mint

objektív kutatási területnek és a nemzeti érdekek támogatásában betöltött szerepének állandó ellentétéből. Konkrétan az angolszász világban sokszor keveredett rossz hírbe a geopolitika, mivel házasságot kötött az 1930-as évek Németországának nemzeti szocialista politikájával.[6] Ezt a kérdést azonban eltúlozták; ugyanis ha elhatározzuk, hogy földrajzi környezetében tanulmányozzuk a politikát, ez már a nemzeti célok és érdekek elemzéséhez is igen közel álló filozófiai választást foglal magában. Egy földrajzi környezet alapvető tulajdonságából következően az egyik választás révén a nemzeti politika földrajzi korlátozásaira összpontosító tudóst a *stabilitás* köti, s nem a változás, ami akkor kötné, ha az államok közötti kapcsolatokat valamilyen más, mondjuk a technika szemszögéből közelítenénk meg. A terület állandósága a nemzeti érdekek állandóságának az oldalán is könnyen alkalmazható. Ezek az érdekek és az államok külső tevékenységei territoriális bázisról erednek: „Az állam területe az a bázis, ahonnan háború idején az állam működése kiindul, és az a stratégiai állás, amelyet a békének nevezett átmeneti fegyverszünet alatt elfoglal. Állandóságának köszönhetően az államok külpolitikájában a földrajz a legalapvetőbb tényező".[7]

A *területi elv* természetesen a nemzetállamoknak mint a nemzetközi kapcsolatok *központi szereplőinek* a koncepciójában gyökerezik. Ez viszont életre hívja a *felségjog* doktrináját, amely törvényesíti a nemzetállamok által játszott szerepet. A territoriálisan meghatározott világrendszerben a dinamizmus megnyilvánulhat *egyesülésben*, vagyis a nemzetállamok integrációjában, vagy *felbomlásban*, vagyis a meghatározott választvonalak mentén végbemenő dezintegrációban. Más szóval a területi perspektíva nem foghatja vissza a nemzetközi rendszer növekedését, mivel ez lényegében nem-területi erőkből és tényezőkből nyeri dinamizmusát.[8] A területi elv könnyen összebékíthető a *politikai realizmus* iskolájával, amely a nemzetközi kapcsolatokat a nemzetállamok egyetemes hatalmi harcának tartja. Állítólag ebben a harcban nyilvánul meg, hogy miként érvényesíti a hatalmi politika az alapvető nemzeti érdekeket. Ennek a törekvésnek általában csak az államok közötti erőegyensúly megteremtésével lehet gátat szabni.

Tulajdonképpen beszélhetünk a két megközelítést egyesítő *geohatalmi politikáról* is. Az egyesítés két kérdésben kristályosodik ki: a szuverenitás és a függetlenség területi elvként történő megfogalmazásában, valamint a nemzeti hatalomnak és földrajzi bázisának az összekapcsolódásában. Az első kérdést a következő idézet szemlélteti:

„Mivel a terület az állam szerves része, az önmegőrzés a terület feletti irányítás megvédését jelenti; és mivel az állam lényege a függetlenség, az önmegőrzés a függetlenség státusáért vívott harcot is jelenti."

Az önmegőrzés és az érte folytatott harchoz hatalomra van szükség, nem csupán abszolút értelemben, hanem elsősorban a potenciális ellenségekkel szemben. Ezért:

„A nemzetközi anarchia világában a külpolitikának mindenekelőtt az állam relatív hatalmi pozíciójának a megjavítására, de legalábbis megőrzésére kell irányulnia. Végső fokon a hatalom a sikeres hadviselés képessége, a katonai és politikai stratégia problémáinak a megoldása pedig a földrajzban rejlik."[9]

A geopolitika és a hatalmi politika azonban nem szükségszerűen szinonimák, azonban lehetnek kiegészítői egymásnak. Kimutatták például, hogy a *geopolitika* az államok területével, erőforrásaival és nagyságával foglalkozik. Más szóval az államokat nagyságuk és elhelyezkedésük alapján rangsorolják,

s ez a centrum–periféria viszonnyal szembeni helyzetüket is meghatározza. Mivel az államok feltehetően területi terjeszkedésre törekszenek, jelentős konfliktusok várhatók a nagyobb hatalmak vagy a nagyobb földrajzi területek földrajzi metszéspontjában. A *realpolitikában* a katonai hatalom és a szövetséges rendszerek alkotják a központi elemeket. Ebben a megvilágításban még a szintén lényeges tényezőnek tartott földrajznál is fontosabbak az államok közötti katonai hatalmi viszonyok és a nagyobb hatalmak háborújában a győzelemre és a vereségre gyakorolt hatásuk.[10] A két megközelítés összekapcsolása révén – ahogyan azt sok hagyományt követő szerző tette –, meglehetősen átfogó képet kaphatunk a hatalmi politikáról.

Jelen tanulmányunk elsősorban a geopolitikai gondolkodással foglalkozik, s kevésbé a környezeti vagy térbeli geopolitika elemzésével. A múltban, s még ma is számos könyv és cikk született a geopolitika ezen aspektusairól. Értekezésünk úgy tárja fel a geopolitikát, mint egyes *katonai és politikai hatalmak* által elfogadott politikai perspektívát vagy doktrinát, amely a nemzeti politikával és a világszintű eseményekkel foglalkozik. A geopolitika végeredményben arra ad módot, hogy meghatározzuk egy nemzetnek a földrajzi szomszédaihoz, valamint a világ egészéhez viszonyított helyzetét. Ennek érdekében a nemzet politikai és katonai stratégiáját megerősítő *félhivatalos politikai filozófiává* fejlődhet. Egyértelmű, hogy az ilyen filozófia kialakulása meghatározott hazai és nemzetközi tényezők kölcsönhatásától függ. A geopolitikai elméletek megjelenését és hanyatlását értekezésünkben a világrendszernek, valamint néhány nagyhatalom nemzetközi helyzetének a ciklikus változásaival próbáljuk magyarázni. Ez semmit sem von le a hazai tényezők jelentőségéből. A különböző típusú kormányok például nyilvánvalóan eltérő hajlandóságot mutatnak arra, hogy elfogadják és támogassák külpolitikájukban a geopolitikai elméleteket.

2. Geopolitikai doktrinák világrendszer-szemléletben

A világrendszer-szemléletű elemzés abból az előfeltevésből indul ki, hogy a nemzetközi rendszerben léteznek olyan kontextustól függő elemek, amelyek nem bonthatók nemzeti összetevőkre, és amelyek ugyanezen okból együttesen befolyásolják az egyes nemzeteket. Ezek a kontextustól függő elemek tartozhatnak a világgazdaság stagnálásához, illetve növekedéséhez, vagy a világrendszer politikai struktúrájához. Ez a feltevés azt mondja ki, hogy a világrendszer dinamikus jellegét tekintve a geopolitikai gondolkodás a világrendszer bizonyos fejlődési fázisaiban jobban érvényesül, mint másokban.

Ennek a megközelítésnek az érvényességét részben megmutatja az a tanulmány, amely arról szól, hogy miként hatott a XVII. századi államrendszer politikai struktúrája a tudományos gondolkodás intézményesedésére. A tanulmány szerint az európai világrendszernek a decentralizált és versenyszellemű, ám fokozatosan mégis integrálódó politikai és társadalmi struktúrája újratermelődött a tudományos közösségben. Azért támogatták a tudományos kutatásokat, hogy felhasználják őket az államok versenyképességének növelésére. Ez tükröződik abban is, hogy az 1500–1850-es időszakban a tudósok és a feltalálások száma szorosan összefüggött azokkal a változásokkal, amelyek egy-egy országnak a világrendszer centrum–periféria kontinuumában elfoglalt, relatív helyzetében következtek be. Más szóval „hasonlóságok mutatkoztak a világrendszerben hasonló helyet elfoglaló országok tudomá-

nyos tevékenységében, annak ellenére, hogy ezen társadalmak belső struktúrái óriási különbségeket mutattak". Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a tudományos kutatás még a XVII. századi Európában sem szorult nemzeti határok közé, hanem éppen egy nemzetek feletti tudományos közösség volt kialakulóban (szintén egymással versenyző csoportokba tömörülve), s ez az európai államrendszer decentralizált- és versenyjellegét tükrözte.[11]

A világrendszer-elemzés szerint az államok közötti gazdasági és politikai *rivalizálás* nagyobb hangsúlyt kap a világgazdaság *stagnálása* idején. A centrumországok a gazdasági erőforrások változatlan darabkájáért versenyeznek, ami aztán protekcionista korlátok felállításához, majd e korlátok eltörlése és nagyobb befolyásra törekvés következtében politikai és katonai összeütközésekhez vezet. A világgazdaság *növekedési* szakaszaiban a centrumhatalmak kevésbé intenzív versengést folytatnak, s hatalmukat arra használják, hogy behatoljanak a világrendszer perifériájára. Az utóbbinak viszont ezáltal még kevesebb lehetősége van a haladásra mint a stagnálás időszakában, amely főképp a kiválasztott félperiférikus nemzeteknek kedvez. Ezek nagyobb ütemben képesek a gazdasági és katonai hatalom növelésére, mint a világrendszer centrumának nemzetei. A világrendszert az állandó kényszerítő erő és a kedvező gazdasági versenyhelyzet összekapcsolódásán alapuló, *hegemóniáért folytatott verseny* jellemzi. Ami a hegemónia megoszlását illeti a világrendszerben, két alternatívát kell megkülönböztetnünk: az *egyközpontú rendszert,* amelyben csak egyetlen hegemón centrumállam található, és a *többközpontú rendszert,* amelyben a hatalmi források sokkal egyenletesebben oszlanak el a centrumban. A világrendszer-elemzés szerint átmenetileg a rendszernek ez a két szakasza váltogatja egymást. A világrendszer egyközpontúsága és többközpontúsága, valamint stagnálása és növekedése között nincs közvetlen korreláció. Mégis ésszerűnek látszik az az állítás, hogy a világgazdaság növekedése a hegemón uralomnak vagyis a rendszeren belüli egyközpontúságnak kedvez, mivel így könnyebben ki lehet használni a nemzetközi piac nyújtotta lehetőségeket. A világgazdaság növekedése révén azonban más centrumállamok is kiterjeszthetik gazdaságukat, s így egyenletesebben oszthatják el az erőforrásokat, fokozva a centrumon belüli konfliktust, amely a világrendszer stagnálási szakaszában amúgyis tovább fog éleződni.[12]

A geopolitikai doktrinák elterjedése kétféle változóval magyarázható. Világrendszer szinten a stagnálási periódusok jobban segítik a geopolitikai doktrinák kialakulását, mint a növekedési periódusok. Ez azért van így, mert stagnálás idején az államok között fokozódik a verseny, és új doktrinákra van szükség a piacokért és a politikai befolyásért folytatott küzdelem igazolására, vagy az abban való eligazodásra. Stagnálás idején a centrumállamok egyre több protekcionista korlátozást alkalmaznak, a centrum–periféria kapcsolatokban pedig a kétoldalú megállapodások nyernek teret a multilaterális kereskedelemmel és beruházással szemben. Ezért tehát a stagnálás a nacionalista gondolkodást segíti elő, támogatva a geopolitikai doktrinákat.

A tényleges protekcionizmus a nacionalizmusnak, a haza védelmének az egyik formája, és emiatt szellemi és kulturális gyökerei nagyon közel lehetnek a geopolitikához – ez pedig egyet jelent a hazai terület politikai és katonai védelmének a hangsúlyozásával. A protekcionizmus a gazdasági háború eszköze, a geopolitika a nemzetek közötti katonai hatalmi harcé. További párhuzamokat lehetne vonni a protekcionizmus és a geopolitika között, például úgy, hogy rámutatunk: a protekcionista irányelvekbe ágyazott autarkia

és a geopolitikai gondolkodás mélyén húzódó különböző *Lebensraum**-koncepciók alapvetően ugyanarra, vagyis az önállóságra, valamint a nemzet gazdasági és politikai-katonai kohéziójára irányulnak.

A stagnálási periódus politikai és gazdasági doktrináit a növekedési periódus doktrináival is össze lehet hasonlítani. A világrendszer-megközelítés szerint a világgazdaság növekedése elősegíti a nemzetek közötti szabadkereskedelmet és gazdasági kapcsolataik multilaterializálását. Ez kétségkívül azt jelenti, hogy a kozmopolita *Weltanschauung*** érvényesül. Ennek liberalizmusa nem ismeri el ugyanúgy a földrajzi határokat, mint például a protekcionizmus. Ellenkezőleg, a világot inkább egésznek tekinti, amelyben a funkcionális megosztás lényegesebb a területinél. Az ilyen légkör aligha nyújt megfelelő alapot a geopolitikai doktrinák megerősödéséhez. A világrendszer egy-, illetve többközpontúságát tekintve feltételezhetjük, hogy magasabb fokú versenyképessége miatt a többközpontúság erőteljesebb támasza a geopolitikai doktrináknak.

A geopolitikai doktrinák széles körű elfogadását nem lehet kizárólag a világrendszer kontextusbeli jellemzőivel magyarázni, meg kell vizsgálni az egyes nemzetek relatív helyzetét is. Ez azért szükséges, mert a nemzetek különböző helyzetet foglalnak el a nemzetközi hierarchiában, s ezeken a helyeken a váltási arány országonként is változik, ami nyilvánvalóan befolyásolja a geopolitikai doktrinák népszerűségét. *Charles F. Doran* és *Wes Parsons* a *relatív képesség ciklusáról* beszélnek, amelyen ilyen vagy olyan módon valamennyi nemzetnek át kell mennie. A szerzők szerint a ciklus során számos olyan pont van, amelyek előidézhetik a szerepváltás traumáját. A nemzet szerepének stabilitása – így nevezik azoknak az elvárásoknak az összességét, amelyek valamely nemzetközi helyzetben egy adott nemzet felé irányulnak –, ezeken a kritikus pontokon megtörik, és új politikai irányt kell választani, vagyis *szerepváltoztatásra* van szükség.

A ciklus elején a nemzetközi oligarchiához vagy annak küszöbéhez újonnan érkezők *terjeszkedő és nacionalista magatartást* vesznek fel, amely gyakran a háborút segíti elő és megnyilvánulhat a geopolitikai doktrinák népszerűségében. Ha a nemzetközi hierarchiában az egyik nemzet kiemelkedik, ez általában a hazai hatalmi struktúrában is változásokat hoz magával: „a hegemónia eléréséhez a nemzeti osztályérdekek erős koalíciójára van szükség a világgazdasággal szemben, valamint erős államra, amely hajlandó nemzetközi gazdasági és politikai célkitűzéseket keresztülvinni".[13] Amikor viszont a relatív hatalmi ciklusban egy nemzet helyzete romlik, a bizonytalanság érzése üti fel a fejét. Következésképpen kényszerítő külpolitikai doktrinák jöhetnek létre, amelyeket viszont nyilvánvalóan inkább az eltúlzott reagálás és a félremagyarázás jellemez, semmint az expanzionista geopolitikai gondolkodás jellegzetes vonása, a belső tervezés.[14]

A fenti gondolatsor úgy értelmezhető, hogy a geopolitikai doktrinák a világgazdaság stagnálási időszakaiban érvényesülnek, s minél mélyebb a stagnálás, annál jobban támaszkodnak a geopolitikai felfogásra. Amennyiben a világrendszer többpólusossága egybeesik a stagnálással, úgy még erősebbek a geopolitikai doktrínákat életre hívó előfeltételek. Ez egyaránt igaz a centrumban, ahol az uralkodó nemzeteknek ideológiai irányelvekre van szük-

*élettér
**világszemlélet

sége a centrum többi nemzetével folytatott rivalizálásuk során, és a félperiférián, ahol az új, feltörekvő nemzeteknek elméletekre és általuk szentesített politikai eszközökre van szüksége a nemzetközi politikai és katonai hierarchiában való feljebbjutás egyengetéséhez. Ezt a társadalmi-gazdasági folyamatot geopolitikai doktrínák kapcsolják össze az érintett országok területi kontextusával.

Számtalan vitatott erőfeszítés történik a világgazdaság ciklikus változásainak meghatározására. Még a *hosszú ciklusok* elméletének érvényességét illetően sincs egyetértés a közgazdászok és a politikai államtudomány művelői között, pedig általában olyan nevek fűződnek hozzá, mint N. D. *Kondratyev,* Joseph *Schumpeter,* Simon *Kuznets* és Ernst *Mandel.* Anélkül, hogy mélyen belemennénk a gazdasági vitába, érvényesnek fogjuk elfogadni ezt a megközelítést, és a világrendszer dinamikájával kapcsolatos alapvető következtetését alkalmazni fogjuk jelenlegi kutatási problémánk esetében. Szándékunk másszóval az, hogy kielégítő magyarázatot találjunk arra, hogy a nemzetközi kapcsolatok meghatározott történelmi időszakaiban miért válnak uralkodóvá a geopolitikai doktrínák. A hosszú ciklusok vagy hullámok különböző fázisainak pontos időmeghatározása olyan metodológiai nehézséget vet fel, amellyel kapcsolatban még nem teljes az egyetértés. A mi feladatunk szempontjából ez nem jelent lényeges problémát, mivel a hosszú ciklusokat és a geopolitikai gondolkodás népszerűségét leíró módon próbáljuk összekapcsolni, s nem akarunk szigorú korrelációt vonni a két jelenség közé. Ezt figyelembe véve támaszkodhatunk *Kondratyev* fellendülési és hanyatlási fázisokra osztott ciklusaira.[15]

1. táblázat

Kondratyev-ciklusok

	Fellendülés	**Hanyatlás**
Első hosszú ciklus	1790–1810/1817*	1810/1817–1844/1851
Második hosszú ciklus	1844/51–1870/75	1870/1875–1890/1896
Harmadik hosszú ciklus	1890/1896–1914/1920**	1914/1920–1940/1948***
Negyedik hosszú ciklus	1940/1948–1967/1973	1967/1973–

*Háború 1802–1815-ben
**Háború 1914–1018-ban
***Háború 1939–1945-ben

A hosszú ciklusok ilyen időbesorolása ahhoz a feltevéshez vezet, hogy a protekcionizmus, a geopolitikai gondolkodás és a nacionalizmus egyéb formái, kerekítve, különösen 1815–1850-ben, 1873–1893-ban (vagy néhány szerző szerint 1897-ben), valamint 1920–1939-ben (a háborús évek számításától függően) és 1967-től (vagy 1973-tól) kezdődően domináltak. Ez a megoldás természetesen nem teljes mértékig kielégítő, mivel figyelmen kívül hagyja például *Schumpeter* ama törekvését, hogy a Kondratyev-ciklusokat négy elkülönülő fázisra ossza: ♦ *depresszió*ra ♦ *felépülés*re ♦ *prosperitás*ra és ♦ *visszaesés*re. Nem teljesen világos azonban, hogy milyen kapcsolat áll fenn e négy fázis, valamint a nacionalizmus különböző megnyilvánulási formái között. Kétségtelenül a visszaesés és a depresszió alatt jelennek meg, de nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a felépülés során is fennmaradnak, s a visszaesés első éveiben éppen ezért erőtlenebbek. Mivel nem könnyen adódik megoldás az ilyen típusú kérdésekre, úgy döntöttünk, hogy a Kondratyev-ciklus-párokkal fogunk dolgozni, és elemzésünket a hanyatló fázisra fogjuk összpontosítani.

Miután behatároltuk a világgazdaság stagnálási periódusait, következő lépésként meg kell próbálnunk meghatározni, hogy a történelem e konkrét szakaszaiban mely nemzetek hajlottak leginkább a geopolitikai doktrínák felhasználására és azoknak a külviszonyok irányításában való alkalmazására Mint említettük, ezt nagyrészt a nemzet relatív helyzete határozza meg a képesség-ciklusban. A felemelkedőben levő nemzetek könnyebben teremtenek nacionalista ideológiát, ezen belül geopolitikai gondolkodást. *Doran* és *Parsons* szerint *Nagy-Britannia* relatív képessége a XIX. század elejétől kezdve állandóan romlott. Szinte pontosan ugyanez a helyzet Franciaországban.[16] A világrendszer-szemlélet azonban azt sugallja, hogy némileg más a helyzet. *Nicole Bousquet* terminológiájában az 1783–1814-es időszak Britannia *hegemóniai győzelmei* közé tartozott, amelyet 1815 és 1873 között *hegemóniai érettsége* követett. Ezt követően Britannia *hegemóniája hanyatlásnak indult.* A hegemóniai érettséget a brit termékek, különösen a gyapjú és a fémipari cikkek világméretű elterjedése jellemezte.[17]

E megfogalmazásból az következik, hogy az értekezésünkben vizsgált időszakban Nagy-Britannia nem ért meg *erősödő hegemóniát,* ami elősegítette volna a széleskörű geopolitikai gondolkodást. Le kell tehát szögeznünk, hogy Britannia minden geopolitikai doktrinája inkább a világgazdaság stagnálási időszakában jelent meg. Valójában megállapítást nyert, hogy Nagy-Britanniában a gyarmati politikát például nem geopolitikai, hanem kulturális, faji és nemzeti érvekkel igazolták.[18] Néhány szerző azt is észrevette, hogy az angolszász országokban, valamint azok egyetemein és főiskoláin nem fogadják el a geopolitikai elméleteket és koncepciókat. Ez részben az amerikai és angol társadalomfilozófiától idegen, német *geopolitika* metafizikai tartalmának és annak a kritikai magatartásnak köszönhető, amelyet Hitler politikai céljainak meghiúsítása érdekében vettek fel a haushoferi geopolitikai gondolkodás alkalmazása ellen. Erre utal az is, hogy milyen kritikusan fogadták az Amerika Haushofereként megvádolt *Nicholas Spykman*-nak 1942-ben megjelent *Amerika stratégiája*[19] című könyvét.*

Doran és *Parsons* empírikus kutatásai szerint az *Egyesült Államok* relatív hatalmi pozíciója kb. 1880 után kezdett megerősödni, de az I. világháború idején már stagnált. Létezik olyan állítás is, miszerint 1897 és kb. az I. világháború közötti időszakban az Egyesült Államok hegemóniája növekedett. Ezek a tények együttesen vezetnek ahhoz a kijelentéshez, hogy az Egyesült

* America's Strategy in World Politics című konyvről van szó. Ld. a 7. lábjegyzetet.

Államokban a világháború előtti évtizedekben, s még inkább a XIX. század utolsó szakaszaiban virágoztak a geopolitikai doktrínák, mivel a világgazdaság ebben az időben hanyatlóban volt, s megélénkült a nagyhatalmak közötti rivalizálás.[20] Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a feltörekvő Egyesült Államok terjeszkedése belső, és nem külső irányultságú volt, amit főként az 1880-as évek nagyarányú vasútépítési láza és az ehhez kapcsolódó gépesítés tanúsít.[21] Ez azt is jelentheti, hogy a világméretű hanyatlás közepette viszonylagos prosperitást élvező geopolitikai gondolkodást belső irányultságú vonások jellemezték az Egyesült Államokban. Nem szabad elhanyagolni viszont a külső dimenziót. *Frank Klinberg* mutatott rá híres esszéjében, hogy az USA külpolitikájának intravertált időszaka 1891-ben extrovertálttá, nemzetközi irányultságúvá változott át, s ez az állapot az I. világháború utáni időkig tartott.[22] Az Egyesült Államok hegemóniai diadalnak is nevezett, két háború közti viszonylag stabil hatalmi pozíciója azt jelenti, hogy a világ gazdasági hanyatlásának körülményei között jutott némi hely a geopolitikai doktrínáknak. Lehet viszont, hogy az USA kormánya által ténylegesen folytatott izolációs politika következtében ezek nem nagyon tüntek fel a geopolitikai elméletek számára, amikor új világméretű stagnálás következett be, és az Egyesült Államoknak mint hanyatló hegemón központnak, fokozatosan újra kellett fogalmaznia a nemzetközi közösségben betöltött szerepét. Az azonban kétségtelen, hogy a mi modellünkben a XIX. század utolsó két évtizede az Egyesült Államokban született geopolitikai doktrínák legtermékenyebb melegágya.

Japán relatív képessége kivételes ütemben nőtt a két világháború között, amikor az Egyesült Államokkal együtt még mindig a világrendszer félperiféria részéhez tartozott. Ennek alapján feltételezhető, hogy a birodalmi Japán az 1920–1930-as években nagymértékben támogatta geopolitikai doktrínák kialakítását és alkalmazását. Tovább erősíti e hipotézist, hogy ezek az évtizedek gazdasági hanyatlást és depressziót hoztak magukkal. Ellenkező volt a helyzet az 1950-es és 60-as években, amikor Japán gazdasági kapacitása újból gyors ütemben növekedett, s ezáltal a geopolitikai doktrínák nem rendelkeztek ugyanolyan gazdasági és társadalmi bázissal, mint a háború előtt. Modellünk azonban újabb feltételezéshez vezet, mondván, hogy Japánban az 1970-es évek eleje óta talán népszerűbbé váltak a geopolitikai gondolkodási formák.

Mivel ebben a dolgozatban már nem fogunk foglalkozni a japán tapasztalatokkal, elfogadható, ha most utalunk a *Nagyobb Kelet-Ázsiai Közös Prosperitás Szférája* proklamációját létrehozó japán geopolitikára (Dei Toa Kyoei Ken). Ezen a ponton Japán nagyobb szigetein kívül a szférához tartozott még Kína, Manehukno, Burma, Thaiföld, Indokína, Malájföld, Szumátra, Jáva, Borneo, a Celebesz-szigetek, Új-Guinea és a Fülöp-szigetek. Ez a szféra nemcsak a japán kizsákmányolás számára megtervezett földrajzi és gazdasági konstrukció volt, hanem úgy is felfogható, mint a népek családjáról szóló konfuciánus elmélet alkalmazása. A Nagyobb Kelet-Ázsiai Közös Prosperitás Szférájá-nak egyébként faji aspektusai is voltak: Ázsiát az ázsiaiaknak – japán vezetés mellett.[23] A japán szférán kívül is éltek ázsiaiak, de mivel a birodalmi kormány nem tudta meghódítani Kínát, terjeszkedését a Csendes-óceán és Délkelet-Ázsia felé kellett fordítania.

Németország relatív potenciálja a XIX. század közepén kezdett fejlődni, s ez a folyamat a század végéig tartott, amikor pozícióiban viszonylagos hanyatlás következett be. Ennek alapján feltehető, hogy megközelítőleg 1873

és 1893 között a geopolitikai doktrínák domináns szerepet játszottak Németországban. Érdekes megvizsgálni ugyanitt az előző recessziós időszakot, amely kb. 1815–1850 között alakult ki, és amelyben embrionális formájukban már megjelentek a geopolitikai doktrínák. Ezzel kapcsolatban nem szabad elfelejtenünk, hogy bár a Németország relatív hatalmi kapacitását leíró tartós tendencia hanyatlást mutat, az 1930-as években ezzel a tendenciával ellenkező irányú eltérés tapasztalható, ami tovább erősíti a hipotézist. Hasonló eltérés észlelhető az 1950-es és 1960-as években, de a világgazdaság terjeszkedése miatt csökkent: az igény a védekezés akár expanziós, akár defenzív politikai doktrínáinak kifejlesztése iránt.

A két háború között *Olaszország* helyzete igen hasonlított Németországéhoz: relatív képessége rohamosan fejlődött az I. világháború után, s ezzel a stagnáló nemzetközi környezetben könnyen kiválthatta a geopolitikai doktrínák kialakulását. Bizonyos jelek azonban arra mutatnak, hogy ezek a doktrínák nem eresztettek igazán gyökeret az olasz talajban.[24] Fenti rövid elemzésünkből az derül ki, hogy a két háború közötti időszakról szólva a geopolitikai doktrínák Olaszországban, Németországban és Japánban lehettek a legnépszerűbbek. Ez magától sugallja, hogy egy meghatározott *társadalmi rendszer*, a fent említett országok esetében a konzervatív vagy kifejezetten fasiszta típusú rendszer könnyebben befogadja a geopolitikai doktrínákat, mint mások.[25] A következtetés nyilvánvalóan csak részben igaz, de néhány lényeges szempontból még így is minősítésre szorul. Konzervatív-fasiszta társadalmi rendszere ellenére Olaszország sohasem vált a geopolitikai gondolkodás központjává. Az Egyesült Államokban viszont a geopolitikai doktrínák a XIX. század vége felé jelentek meg, bár az ország társadalmi rendszerét inkább liberálisnak mondhatjuk, semmint konzervatívnak. A német társadalmi rendszer ellenben ugyanebben az időben konzervatív volt, s nem liberális. Ugy látszik tehát, hogy a konzervatív-fasiszta társadalmak alkalmasabbak a geopolitikai doktrínák kifejlesztésére és politikai eszközzé formálására, bár ez a folyamat más típusú társadalmakban is lejátszódhat.

Az előbbiekben néhány kísérleti feltevést közöltünk arról, hogy a vezető tőkés államok mennyire hajlamosak védelmi jellegű, földrajzi gyökerű politikai doktrínákat alkalmazni nemzeti történelmük, valamint a világrendszer egyes fázisaiban. Miután magyarázatunkban a világgazdaság növekedése, illetve stagnálása kulcstényezőként szerepelt, a modell nem könnyen alkalmazható az olyan szocialista országokra, mint az 1917 utáni Szovjetunió, vagy az 1948 utáni Kína, mivel ezek a világgazdaságtól csak korlátozott mértékben függenek. Ez persze nem azt jelenti, hogy a geopolitikai gondolkodás nem játszott szerepet külpolitikájukban. Tulajdonképpen egyfajta kettősség tapasztalható ebben a kérdésben: egyrészt a geopolitikai gondolkodásnak hagyománya van a Szovjetunióban, másrészt a „burzsoá geopolitikai elméleteket" mindig is hevesen támadta.[26]

Nyugati részről, főként konzervatív körökben, a Szovjetunió politikai célkitűzéseit gyakran helyezik geopolitikai megvilágításba. Azt állítják például, hogy a Szovjetunió tartós célja az *Európai Hátország* földrajzi láncolatából való kitörés, amelyet Nyugat felé, vagyis az *Európai Peremvidék* és Kelet, azaz az *Ázsiai Peremvidék* irányában valósítana meg. Az Európai Peremvidék felé törekvést erősebbnek tartják: „A szovjet szárazföldi- és légierők állásai elég mélyen benyúlnak Közép-Európába ahhoz, hogy a Nyugat-Európa ellen indított villámháborús hadjárat a siker nagyszerű kilátásával kecsegtessen". Konzervatív szerzők szerint a szovjet geopolitika másik oldala az óceán-

járó flotta építése, amit a szovjet katonai erő más eszközeivel egyetemben halálos kihívásnak tekintenek az Európa és Észak-Amerika között húzódó „híddal" szemben. E kihívás szerint a szovjet geopolitikai indítóokok „elrettentéssel fenyegetik a tengeri szövetséget" és a Nyugat általános érdekeit az eurázsiai-afrikai peremvidéken.[27]

Ez a világkép nem sokban különbözik Halford *Mackinder* koncepciójától, aki azt hangsúlyozta, hogy az orosz szárazföldi és a brit tengeri hatalom között elkerülhetetlen történelmi ellentét áll fenn. Emiatt kellett Nagy-Britanniának az eurázsiai földtömeg tengeri körülkerítésének szorgalmazásával meggátolnia az orosz hatalom terjeszkedését.[28] Az előbb vizsgált geopolitikai koncepció napjainkban csupán annyiban tér el, hogy Nagy-Britanniát az Egyesült Államok helyettesíti, s a Nyugat sorsáért őt teszik felelőssé.

3. A geopolitika első hulláma

Az ember és a környezet kapcsolatának elemzése természetesen mindig is hagyományos témája volt a politológiai tanulmányoknak. A korai geopolitikai gondolkodók között olyan neveket említhetünk meg, mint *Arisztotelész* és Jean *Bodin*.[29] A „modern" geopolitika eredetét azonban a kora XIX. századi Németországban kell keresnünk. A korabeli történetírás és képviselői: Carl *Ritter*, Leopold *von Ranke* és Heinrich *von Treitschke* felfigyeltek a földrajz politikai hatására, valamint az államok közötti hatalmi viszonyokra.[30] A világgazdaságot kb. 1815-től 1850-ig hanyatlás jellemzi, amelyből megszületett az államonként eltérő formát öltő *merkantilista gazdasági gondolkodás*. Ennek hatását könnyen nyomon követhetjük a német államokban, ahol fokozatosan teret nyert a protekcionista jellemvonásokkal átszőtt, egységes kereskedelmi politika. A folyamat látható jele az 1834-ben létrehozott *Zollverein* (Vámunió), amely csökkentette a német államok közötti vámkorlátozásokat és egyszerűsítette pénzügyi rendszerüket. Friedrich *List* neve (1789–1846) szorosan összekapcsolódik a németországi protekcionista hullámmal. Még be is börtönözték, és öt évre az Egyesült Államokba kellett távoznia. List már 1819-ben előterjesztett egy vámuniós tervet a német kereskedők számára. 1841-ben megjelentette a protekcionista mozgalmat jelentősen elősegítő művét, a *Das nationale System der politischen Ökonomie*-t.[31]

Tanulmányunk szempontjából lényeges az a megfigyelés, hogy írásaiban Friedrich List összekapcsolta a gazdasági protekcionizmust és a geopolitikai indítóokokat. Gazdasági elképzeléseinek egyik központi tétele volt, hogy az állam a termelőerők teljesebb kihasználása érdekében támogassa a vasútépítéseket. List azonban olyan értelemben is geopolitikus volt, hogy nála „a terület és a határ kérdése elsődleges volt. Európa politikai felosztása még mindig nem egyezik a dolgok természetével". Gondolkodásának középpontjában a német államok állottak, de tovább is látott ennél, amikor például azt szorgalmazta, hogy a mérsékelt égövi, ipari államok szerezzenek gyarmatokat a trópusokon. Nem kicsinyelte le a tengeri hatalom jelentőségét – állást foglalt a Panama- és a Szuezi-csatorna megépítése mellett is –, de elméleteiben a szárazföldi hatalomra helyezte a hangsúlyt. Világosan mutatják ezt a három nagy transzkontinentális vasútvonalról szóló tervei a New York–Washington–St. Louis–San Francisco, a Hamburg–Bécs–Konstantinápoly–Bagdad–

Bombay és a Párizs–Moszkva–Kína vonalon.[32] List ebben az értelemben a hátország-elméletet támogatta, amelyet később *Mackinder* dolgozott ki alaposabban.

A világgazdaság 1845–50-es növekedési időszakának az előestéjétől kezdve Nagy-Britannia nyiltan vallotta a szabadkereskedelem elvét, és belépett hegemóniai érettségének korszakába. A szabadkereskedelem és a nemzetközi irányultság azonban nem a semmiből keletkezett. Ellenkezőleg. A *„laissez-faire* gazdaság szándékos állami tevékenység eredménye", míg későbbi korlátozásai spontán módon kezdődtek. A *laissez-faire*-t „megtervezték, a tervezést nem". Ugyanez elmondható a geopolitikai doktrínákról is: általában nem tervezték meg előre őket a kormányszervezetekben, hanem az ország társadalmi és politikai struktúrájában, és a közvélemény közösségi hangulatában gyökereztek. *Polányi Károly* jó érzékkel állapította meg, hogy az expanzív piaci mechanizmus és a szabadkereskedelem az alapvető társadalmi érdekek széles skáláját befolyásolja, és önvédelmi ellenmozgalmakhoz vezet.[33] Legalább néhány korai német geopolitikai doktrína felfogható ilyenfajta ellenmozgalom megnyilvánulásaként, amely a földbirtokos arisztokrácia, az egyház és a katonaság szövetségén alapuló, fennálló társadalmi struktúrából nyeri lendületét.

Polányi szerint a *piacgazdaság* XIX. századbeli terjeszkedése magával hozta a földdel folytatott kereskedést, ami a városi ipari központok növekedéséből és a közlekedési rendszerek fejlődéséből is kitűnik. *„A föld mobilizálása"* viszont a hagyományos politikai test feloszlásához vezetett. A katonai, a felső egyházi és földbirtokos osztályok következésképpen védelmet építettek ki a központi gazdasági, társadalmi és politikai funkciójukat aláásó piaci mechanizmus expanziójával szemben:

„Tulajdonképpen a földbirtokos érdekek nyugat-európai óriási befolyása és a feudális életformák közép- és kelet-európai fennmaradása a XIX. században egyszerűen megmagyarázható azzal az alapvető funkcióval, amelyet ezek az erők a föld mobilizálásának a visszatartásában kifejtenek."

A területi érvelést logikusan beilleszthetjük a következő kontextusba: a nemzetállamon belüli földbirtokos érdekek összekapcsolhatók a szuverenitás területi jellegével. Ez nem csupán „szentimentális képzettársítások eredménye, hanem valós, köztük gazdasági tényezőké is". A területi érvelés tehát azért is tűnt elfogadhatónak, mert a politikai szuverenitás olyan mértékű gazdasági önállóságot tételez fel, amelyet a piaci mechanizmus és a szabadkereskedelem nem biztosíthatott teljes egészében. Ezek a rendszerek a különböző termelési tényezőknek a nem-területi kritériumok általi kiértékelésén alapulnak.[34]

Nyilvánvaló, hogy a geopolitikai doktrínák az ilyen társadalmi-gazdasági szituációban és politikai klímában könnyen talajra találnak. Továbbá azt is meg kell jegyeznünk, hogy a tőkés racionalizmus terjedése által fenyegetett társadalomnak mint politikai testnek a fogalma több ponton rokon a geopolitikai gondolkodással. Sok korai geopolitikai szerző elemzése az *organikus államelméleten* alapul, miszerint az állam különböző alkotóelemei valahogyan egyetlen testté formák össze, amely azután önálló életet kezd.[35] Az organikus államelmélet különösen a korai német és svéd geopolitikai gondolkodók körében volt népszerű, s szorosan kapcsolódott a területi elvhez is. Friedrich *Ratzel* ennek megfelelően úgy definiálta az államot, mint egy szervezett földterületet („Der Staat ist ein Stück organisierter Erde").[36]

A geopolitikai gondolkodást láthatóan az előbb leírt néhány hazai háttértényező hívta életre Németországban a XIX. század vége táján. Ezzel kapcsolatban foglalkoznunk kell azonban néhány olyan külső tényezővel, amelyek hatással voltak a „geopolitika második hullámára", ahogyan ezt később nevezni fogjuk. A külső tényezők értékelése során nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a világgazdaság az 1870-es években indult hanyatlásnak. Németországban ez annyit jelentett, hogy a Bismarck-kormány nem támaszkodott többé a szabadkereskedelemre, és az 1873–1879-es első ipari depresszió során protekcionista intézkedésekhez nyúlt, amelyeket a nagybirtokosok és a vezető gyáriparosok konzervatív szövetsége támogatott. A protekcionista politika azonban nem öltött nem-expanziós jelleget. Az 1882–86-os második ipari depresszió alatt Németország egyre inkább folyamodott az imperialista politikához azért, hogy felzárkózhasson a többi imperialista hatalomhoz. A korai 1870-es évek és a század vége közötti időszakot a világpiacokért és a gyarmatokért a gazdasági depresszió körülményei között vívott harc jellemezte. Támadták a szabadkereskedelem 1860 körül fölénybe került doktrínáját, s az 1870-es évektől kezdve a legtöbb európai nemzet protekcionista intézkedéseket vezetett be, tovább élezve a köztük folyó gazdasági versenyt.[37]

Németországban Bismarck politikáját hazai és nemzetközi megfontolások vezették. Globális szempontból nézve a gyarmati terjeszkedés és a hazai piac gazdasági védelme volt az a stratégia, amely a többi európai hatalommal folytatott versenyben biztosította fennmaradását. De ez még nem minden. Hans-Ulrich *Wehler* igen találóan mutatott rá, hogy „Bismarck fokozatosan engedett a kívülről és belülről kiinduló bekerítő hadműveletnek, a tengeren túli verseny fenyegető veszélyeinek és annak a növekvő vágynak, hogy megküzdjön a kirobbanó és bizonytalan iparosítás okozta válsággal". Bismarck imperialista politikája tehát egyben politikai módszer is volt, amellyel elterelte a figyelmet az iparosítás és a kapitalizmus, valamint a szocialista politikai ellenzék erősödése miatt előállt veszélyről, s ezzel a földbirtokos osztályok és az egyház érdekei szerint konzerválta a hagyományos társadalmi és politikai hierarchiát. Wehler szerint „a német imperializmus segített fenntartani a tradícionális uralkodó elit vezető helyzetét is, és segített a társadalmi hierarchia, valamint az önkényuralmi hatalmi struktúra megőrzésében". Ilyen értelemben Bismarck gyarmati expanziós politikáját szociál-imperializmusnak nevezhetjük.[38]

4. A geopolitika második hulláma

Ilyen hazai és nemzetközi körülmények között jelentkezett a geopolitikai gondolkodás másodízben. Részben az első hullám folytatása volt, ami Friedrich List műveinek folyamatos németországi népszerűségéből is kitűnik. 1883-ban megjelent a „Das nationale System der politischen Ökonomie" hetedik kiadása, és elképzelései közül számosat felhasználtak elemzéseikben a német történészek és közgazdászok. List hatása érezhető abban az 1888-ban megkötött és 1893-ban megvalósított egyezményben is, amelyben a török kormány engedélyt ad egy német konzorciumnak, hogy az vasutat építsen a Perzsa-öböl és Törökország fontosabb városai, végül pedig Németország között (bagdadi vasút).[39]

List mellett a német geopolitikai iskola korai képviselői között meg kell említenünk Friedrich *Ratzel* nevét is (1844–1904). Publikációs tevékenysége az 1870-es évek és a század eleje közé esik. Legismertebb, gyakran több kötetben megjelenő kiadványai az *Anthropogeographie I–II* (1882, 1891), a *Völkerkunde I–II* (1886–1888) és a *Politische Geographie* (1897), amely az alábbi alcímmel jelent meg: *„Über die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges"* Ratzel azok közé a szerzők közé tartozott, akik geopolitikai elméletük részének tekintették az organikus államelméletet. Ratzel ezért úgy állította be az európai államok terjeszkedési politikáját a XIX. század utolsó évtizedeiben, mint ami természetes az élő szervezetek számára.

Ratzel fő geopolitikai fogalmai a *hely* (Lage), a *tér* (Raum) és az expanzionista *területi ösztön* (Raumsinn) voltak. Megpróbálta elkerülni a geopolitikai elméletekből eredő politikai következtetéseket, és az elméletek tudományos jellegét hangsúlyozta. Abban az időszakban alkotott azonban, amikor Németország bekerült a világrendszer centrumába. Műveiben ez úgy jelentkezik, hogy különös jelentőséget tulajdonít a háborúk és az államok közötti egyéb összeütközések geopolitikai súlyának. Korának más német tudósaival együtt alapvetően a *földterület hatalmának* fontosságát hangsúlyozta, amely az egyesített Németország hatalmi potenciáljának az alapját képezte. Utolsó műveiben azonban arra kezdi tanítani a németeket, hogy mennyire lényeges a tengeri hatalom mint a nemzeti nagyság forrása (különösen a *Das Meer als Quelle der Volkergrösse* című művében, 1900). Ratzel elméletei jelentős szerepet játszottak a XX. század elején a német tengeri programok elősegítésében. Eközben azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy Alfred *Mahan* elméletének még döntőbb hatása volt Európában, Németországot és Angliát is beleértve.

Ratzel részleges átváltása a szárazföldi hatalomról a tengeri hatalomra egybeesett a bismarcki és a vilmosi *Reich* külső gazdasági és stratégiai expanziójával. Helyes az a megállapítás, hogy a részben *von Tirpitz* hajózási politikáján alapuló terjeszkedés – geopolitikai zsargonnal élve – az Eurázsiai Hátország tradícionális szárazföldi hatalmának a kihívását jelentette az akkori első tengeri hatalommal, Nagy-Britanniával szemben. A britek ellenszegültek a kihívásnak, és teljesen hiábavalóan azzal érveltek, hogy a tengeri kereskedelemre támaszkodó gyarmati birodalom számára természetes és szükségszerű követelmény egy nagy tengeri potenciál fenntartása, míg Németország számára ugyanez luxus. Párhuzam mutatható ki eközött az érvelés és az Egyesült Államok és a Szovjetunió mai helyzete között: az Egyesült Államok az egész világon hagyományos gazdasági és stratégiai érdekekkel rendelkező, uralkodó tengeri hatalom, míg a Szovjetunió – miközben az Egyesült Államokkal azonos pozícióba igyekszik kerülni – a tengeri hatalom terén fennálló egyensúlyhiány kiküszöbölésére törekszik.[40]

A korai német geopolitika *determinista* volt abban az értelemben, hogy döntő hatást tulajdonított a földrajzi tényezőknek, és nagyrészt figyelmen kívül hagyta a nemzeti politikát formáló politikai, kulturális és más lényeges erőket. Néhány jelentős kivételtől eltekintve ez a felfogás a többi országban csak kevés támogatóra talált. Az egyik ilyen kivétel Rudolf *Kjellén* volt, aki számos, svédül és németül is megjelenő publikációjában Ratzel gondolkodásához hasonló elképzeléseket hangoztatott. Fő művei a *Die Grossmächte der Gegenwart* (1915), és a *Der Staat als Lebensform* (1916). Kjellén számára a geopolitika egyetlen ország három különböző szempontból történő vizs-

gálatát ölelte fel: a hely (topopolitika), a forma (morfopolitika) és a tér (fiziopolitika) szempontjából történő vizsgálatát. A biológiai és a szerves értelmezésekre helyezett hangsúlyon kívül ezek a koncepciók már önmagukban megmutatják, hogy Kjellén mennyivel tartozik Ratzelnak a biológiai és organikus interpretációt illetően. Ratzellal egyetemben kiemelte a föld jelentőségét, és azt állította, hogy ennek az energiaforrásnak a birtoklása révén Németország megszerezhetné az irányítást Európa, Afrika és Ázsia egyes részei felett. Bizonyos értelemben Kjellén volt az utolsó olyan geopolitikai gondolkodó, aki szinte kizárólag a földenergiával azonosította a nemzeti adottságot. A XIX. század vége felé a geopolitikai gondolkodás fokozatosan eltolódott a tengeri hatalmi elméletek felé.

Ez az eltolódás az Egyesült Államokban is végbement. Az 1850-es évekig az amerikai terjeszkedés az észak-amerikai kontinensre korlátozódott, és túlnyomó részt mezőgazdasági vállalkozás jellege volt. Arra törekedett, hogy új földterületeket biztosítson a farmerek számára és megvédje tulajdonukat a külső fenyegetésekkel szemben. A geopolitikai megfontolások itt éppoly szorosan kötődtek a talajhoz, akárcsak a bismarcki Németországban. A *Nyilvánvaló elhivatottság* doktrínája azonban 1880-ra fokozatosan újrafogalmazódott, amikor már a kereskedelmi terjeszkedést és a stratégiai állások keresését szorgalmazták. Ez részben a termelés növekedésének volt köszönhető, amely további nyomást gyakorolt a tengeren túli terjeszkedésre. A kereskedelem kifelé fordulása egybeesett az USA haditengerészetének megerősítésére irányuló követelésekkel, miután mindkettő a katonai körökből és az acélérdekeltségekből indult ki. Az új USA flottát e követelések következményeként bocsátották vízre az 1883-as és az 1890-es építési törvényjavaslatok értelmében. A Haditengerészeti Főiskolát, ahol Alfred Mahan is szolgált, 1884-ben alapították Newportban. A tengeri terjeszkedést, amelyet kereskedelmi terjeszkedésnek állítottak be, a közép-amerikai vasúti építkezések fejezték be és hívták részben versenyre; erre azért volt szükség, hogy nyereségessé tegyék a banánültetvényeken és a bányákban történő beruházásokat.[41]

Az Egyesült Államok terjeszkedési hulláma elég nyilvánvalóan egy sor ismeretterjesztő, valamint tudományos íráson alapult. Az ismeretterjesztő művek között található *Josiah Strong*, akinek a *Mi országunk* című művéből (1885) öt év alatt 146 000 példányt jelentettek meg és adtak el. Expanziós ideológiáját faji felhangok kísérték – azt követelte, hogy az angolszászok erőszakosan térítsék meg a világot. Ezt a fajta gondolkodásmódot láthattuk ugyanakkor John *Fiske* írásaiban is, aki a darwini elméletet ráhúzta a nemzetközi kapcsolatokra, és úgy gondolta, hogy a legrátermettebb és felsőrendű amerikaiaknak kellene uralkodnia a gyengébb és kevésbé rátermett emberek felett. A biológiai párhuzam még a sokkal komolyabb elemzésekben is népszerű volt, ahogy ez az Alfred Mahantól vett következő idézetből kiderül: *„Csecsemőkorunkban csupán az Atlanti-óceánnal voltunk határosak; fiatalkorunk a Mexikói-öbölig tágította a határunkat; az érett kor ma a Csendes-óceánra tekint. Vajon semmi jogunk vagy elhivatottságunk sincs, hogy bármely irányban tovább haladjunk?"*[42]

Nem Mahan volt azonban az első szerző, aki a tengeri hatalomra helyezte a hangsúlyt. Theodore *Roosevelt* 1882-ben megjelentetett egy tanulmányt az *1812-es tengeri háború*-ról, amelyben egy nagyobb flotta felállításáért szállt síkra. Egy másik konzervatív gondolkodóval, Henry *Cabot Lodge*-dzsal

együtt, aki *The New Empire* című művében (1902) az ázsiai irányú terjeszkedést szorgalmazta, jelentős politikai erőt hozott létre. Kettőjük mellett talán még meg kell említeni Nomer *Leat* (1876–1912) nevét is, aki kalandorként, katonai hadműveletekben vett részt Kínában, és széles körben olvasott kiadványokban hevesen érvelt a csendes-óceáni területek és az Ázsia irányában folytatott terjeszkedés hasznossága mellett. Nézete szerint az Egyesült Államoknak fel kellene ismernie *csendes-óceáni elhivatottságát*. Állítólag Leat geopolitikai víziói nemcsak a Douglas MacArthur tábornokhoz hasonló amerikai katonai vezetőkre gyakoroltak közvetlen hatást, hanem Vilmos császárra, Adolf Hitlerre, Leninre, Karl Haushoferre és másokra is.[43]

A századfordulón azonban Alfred *Mahan* (1840–1914) volt a legbefolyásosabb geopolitikai gondolkodó az Egyesült Államokban. Sokat írt arról, hogy milyen hatással van a tengeri hatalom egy nemzet azon képességére, hogy kereskedelmi és katonai érdekeit kiterjessze a világra. Mahannek a tengeri hatalom funkcióit feltáró fő művei közül történelmi művek voltak: *The Influence of Sea Power upon History* (1980), *The Influence of Sea Power upon French Revolution and Empire 1793–1812* (1892). Ezeket a tanulmányokat Mahan haditengerészeti főiskolai elnöksége alatt írta. Az egész világon igen sokan olvasták őket, megjelentek francia, japán, olasz, orosz és spanyol fordításban. A különböző országok haditengerészeti akadémiáin kötelező olvasmányok voltak. Mahan egyenes következtetéseket vont le: a tenger „a nagy főútvonal", amelyet mind kereskedelmi, mind katonai célokra hatékonyan fel lehet használni. A flottáknak tehát meg kell védeniük az óceánokat átszelő kereskedelmi utakat, és stratégiai állásokat, gyarmatokat, bázisokat és kereskedelmi állomásokat kell szerezniük. Mahan szerint Nagy-Britanniában azért sikerült fenntartania a vezető gazdasági és katonai hatalom státusát, mert flottáját úgy tervezte meg, hogy befolyása alatt tartsa a tengereket. Erős kereskedelmi és katonai flotta kifejlesztése nélkül egyetlen ország sem juthat hasonló helyzetbe. Tulajdonképpen Mahan még fel is hívta a nemzetközi hatalmi hierarchiában Nagy-Britannia mögött álló országokat, hogy szálljanak harcba a tengeri irányításért, mivel kételkedett benne, hogy London még sokáig fenn tudná tartani a tengerek feletti uralmát. Ebből a szempontból érthető az a politika, amelyet Mahan képviselt az 1899-es Hágai Békekonferencia Fegyverkezési Bizottságában: ellenezte azokat a brit törekvéseket, hogy korlátot szabjanak Németország és az Egyesült Államok haditengerészeti erejének.[44]

Mahan ezekből a szempontokból levonta azt a következtetést, hogy az Egyesült Államok, amely virágozni tudott a brit haditengerészeti védelem alatt, törekedjen arra, hogy tengeri hatalommá váljon. Mindezt úgy tenné, hogy az USA flottát elvinné nagyjából a Karib-tengerig, a Hawaii-szigetekig és a Csendes-óceánig. Mahan támogatta azt az álláspontot, hogy nem elég, ha megvédik a távol-keletre vezető kereskedelmi útvonalakat, hanem Ázsia fontosabb országait potenciális ellenségként kell kezelni, amelyekkel szemben jelentős haditengerészeti erőket kell létrehozni. Ez az elképzelés tükröződött abban is, hogy a tengeri útvonalak ellenőrzése érdekében támogatta a *modern hadihajók* építését: „Néhány éven belül Mahan kapitány történelmi spekulációinak első produktumai megindultak a keleti hajógyárak görgőin... Először három hadihajó, az Oregon, az Indiana és a Massachusetts siklott vízre, majd két év múlva a negyedik, a Iowa" [45] A geopolitikai és stratégiai vízió valósággá vált. Mahan az *The Interest of America in Sea Power* (1898),

From Sail to Steam (1907) és *Naval Strategy* (1917) című könyveiben adta közre vízióit. Még ezeknek a könyveknek a kiadása előtt 1893-tól kezdve nyiltan támogatta Hawaii annektálását Kína hatalmának egyensúlyozására. Kuba elfoglalása mellett is szót emelt, s így politikai erősítést adott Cabot Lodge-nak és Rooseveltnek. A Spanyolországgal folytatott 1898-as háború nagyon is beleillett Mahan elméleteibe és a belőlük született expanziós amerikai irányelvekbe, nem kerülte el azonban a liberális politikai körök ellenállását. Mahan keze nyoma érezhető a Panama-csatorna övezetének a megszerzésében 1902-ben, amit más haditengerészeti teoretikusokkal együtt támogatott.[46]

A századforduló időszakában az amerikai közvélemény és a tudományos közösség fogékony volt a geopolitikai elképzelésekre. Azelőtt az Egyesült Államokban a geopolitikai gondolkodás kontinensen belüli megfontolásokra korlátozódott. A Nyilvánvaló elhivatottság doktrínája szerint a természetes nyugati határ a Csendes-óceán partvidéke volt. Ezt azonban fokozatosan felváltotta az *Új nyilvánvaló elhivatottság*, amely azt állította, hogy a természetes határ valahol a Csendes-óceán közepén vagy még távolabb húzódik.[47] Mahan és más amerikai geopolitikai szerzők még alkottak, amikor az Egyesült Államok már ott állt az Atlanti- és a Csendes-óceán partján. Az USA földrajzi, s éppen ezért geopolitikai perspektívája és fókusza jelentősen megváltozott a korábbi időkhöz képest. Olyan elképzelések kezdtek kialakulni, hogy Amerika az Európa és a Kelet közötti csere központja. Arra is érdemes emlékeznünk, hogy az Egyesült Államok gazdasági hatalma növekedett, mialatt az európai országok többsége – Németország kivételével – a XIX. század utolsó évtizedében és a XX. század elején hanyatlott. Alan K. *Henrikson* részben ellentmond ennek az értelmezésnek, amikor azt írja, hogy

„Feltételezhető, hogy a világ rendjében történt eltolódásért nem elsősorban a fiatal Uncle Sam hatalmának, gazdaságának és stabilitásának a megnövekedése a felelős, hanem a földrajzi helyzetében bekövetkezett változás – vagyis az, hogy szétvetett lábbal állt egy kontinensen, egyik lábával az Atlanti-, másikkal a Csendes-óceánban."[48]

Henriksonnak azonban ellent lehet mondani, ha kétségünk támad afelől, hogy valóban húzható-e éles válaszvonal az Egyesült Államok új földrajzi alakzata és az általános gazdasági és ipari kapacitásának a közlekedési rendszerek javulásához kapcsolódó növekedése közé.

Roosevelt politikáját az intervenciós és a közvetítő irányelvek keveredése jellemezte, amely meghozta számára a Nobel Békedíjat. Megkísérelte az Egyesült Államokat mint a világhatalmi egyensúly részét globális kontextusban elhelyezni. 1910-ben megállapította; hogy „tulajdonképpen erőnk és földrajzi helyzetünk következtében mi magunk válunk a világ hatalmi egyensúlyává". Roosevelt, aki elnökké válása előtt a haditengerészet titkárhelyettese volt, felismerte, hogy a haditengerészeti lehetőségek erősítését e politika céljainak szolgálatába lehetne állítani. Roosevelt elnöksége után az USA politikájában alábecsülték a geopolitikai perspektívákat – mégha geopolitikai kutatások folytatódtak is –, és Woodrow Wilson univerzalistább és kozmopolitább nézeteivel helyettesítették őket.[49]

Harold *Sprout* meggyőzően úgy érvelt, hogy a geopolitikai elméleteket mindig is befolyásolta a *technikai fejlődés* adott színvonala. Mahan akkor írt, amikor a technikai változás mindenütt, még a szállításban is felgyorsult. Korai munkáiban azonban a tengeri hatalom történetét elemezte, s nem a jelenlegi helyzetet. Ezért jelenthette ki indoklás nélkül, hogy a tengeri szállí-

tás sokkal hatékonyabb és „olcsóbb", mint az áruk és a katonák szállításának más lehetséges módjai. Mahan fő ellenlábasa, Halford *Mackinder* földrajztudós (1861–1947) inkább a korabeli kérdésekre összpontosított, s óriási hatással volt rá az oroszok szárazföldi mobilitásának hatékonysága, amely a Japánnal 1904–1905-ben vívott háborúban nyilvánult meg.[50] Ez persze lényegében azoknak a vasútépítéseknek volt a következménye, amelyeket Oroszország más európai hatalmakkal együtt, francia pénzügyi és műszaki segítséggel folytatott.

A szárazföldi mobilitás hatékonyságának felmérése arra indította Mackindert, hogy kiemelje a Hátország geopolitikai jelentőségét. Mackinder egy 1904-ben elmondott, a *Történelem földrajzi támasza* című előadásában, valamint az 1919-ben megjelent *Democratic Ideals and Reality* című könyvében ismertette főbb elgondolásait. E munkákban dolgozta ki az Ázsiát, Európát és Afrikát felölelő *Világsziget* koncepcióját. A szigethez tartozó Hátország Keleten nagyjából a Volga-medencétől a Csendes-óceánig, valamint az északi sarkvidéktől az ázsiai hegyrendszer déli övéig húzódott. A Hátországot viszont a Németországból, Törökországból, Indiából, Kínából stb. felépülő eurázsiai periféria *Belső Félkörként* vette körül. Mackinder jól ismert kijelentése úgy hangzott, hogy „Aki a Keletet uralja, az parancsol a Hátországnak, aki a Hátországot uralja, az parancsol a világnak." Következtetése tehát nem tért el lényegesen a Listétől, Ratzelétől, Kjellénétől és másokétól, etikája annál inkább.

Mackinder nem azért dolgozta ki az elméletét, hogy igazolja a birodalmi Németország politikai céljait, hanem hogy szembeszálljon azokkal. Nézete szerint az eurázsiai hátország nem volt könnyen hozzáférhető a tengeri hatalmak számára, amelyeket még a hátországot irányító állam felhalmozott katonai és gazdasági ereje is fenyegetett, különösen, ha ez az állam jelentős haditengerészeti potenciál kifejlesztésére szánja rá magát. Mackinder úgy vélte, hogy a Hátország irányításáért vívott harc Oroszország és Németország között folyt. A Hátországot irányító szárazföldi hatalommal (hatalmakkal) fenntartott egyensúly Angliának, a vezető tengeri hatalomnak állt az érdekében. A geopolitikai gondolkodás egyre inkább szétágazó nagyhatalmi érdekeket, a Világsziget tengeri és kontinentális államainak az ellentétét tükrözte. A Belső Félkör vagy ahogyan Spykman nevezte, a Peremvidék, ütközőzóna volt a tengeri és a szárazföldi hatalomra támaszkodó államok között.

Mackinder gondolkodásában két központi elem keveredett. Az első elem az orosz kontinentalizmus és a brit tengeri stratégia specifikus ellentétét, a második a kontinentális és a tengeri hatalmaknak az emberi történelemben jelentkező általánosabb ellentétét tükrözte.

Raymond *Aron* a következő szavakkal írta le ezt az ellentétet:

„Minden okunk megvan arra, hogy a szárazföldi és tengeri, a kontinentális és a tengeri hatalmak közötti ellentétet az egész történelem során alapvetőnek fogjuk fel. Ugy látszik, hogy a két elem kétféle életmódot szimbolizál az emberek számára, kétféle viselkedési módot vált ki belőlük. A föld tartozik valakihez, a földesúrhoz, az egyénhez vagy a közösséghez; a tenger mindenkié, mert senkié sem. A kontinentális hatalmak uralmát a birtoklás inspirálja, a tengeri hatalmak uralmát a kereskedelmi szellem... A föld és a víz egy világméretű konfliktus két elemét képviseli."[51]

A szárazföld és a tenger alapvető ellentétére tekintettel Mackinder attól tartott, hogy a Nagy-Britannia és a Belső Félkör vele szövetséges országai, valamint a hátországi hatalmak közötti történelmi egyensúly az utóbbiak

javára fog billenni. Ezzel megerősödne Oroszország, együttműködne Németországgal vagy pedig Németország igazi szárazföldi hatalommá válna. A szlávok leigázása révén megfoszthatná Nagy-Britanniát hatalmától, ha ezek után elvenné a hajózáshoz nélkülözhetetlen peremvidékeket. Tovább növeli ezt a veszélyt, hogy a XIX. század végére tulajdonképpen lezárultak a föld határai, s ennek következtében újra megnőtt a Hátország jelentősége.[52]

Mackinder gondolkodása az akkori nagyobb hatalmak versengésének a kiéleződését tükrözi. Ennél azonban tartósabb hatásai is voltak. Elméleteivel gyakran találkozni olyan politikai álláspontokban, amelyek a két háború közötti időszakban a német célokkal próbáltak szembeszállni: bizonyos értelemben a német geopolitikai iskola ellenteoretikusa volt. Elméleteit az Egyesült Államokban is kedvezően fogadták; itt a Németország elleni harc igazolására használták fel először, amely a Hátország feletti uralom megszerzésére irányult. Iróniára ad okot, hogy ezt a csatát egy igazi hátországi hatalommal, a Szovjetunióval együttműködve vívták. A politikai csoportosulások logikája olyan kényszerítő erővel hatott, hogy maga Mackinder revideálta gondolkodása egy-két pontját az 1943-ban megjelent, *The Round World* című cikkében. Ebben a cikkben alábecsülte Közép-Szibéria jelentőségét, és a Szovjetunió német csapatok által komolyan fenyegetett európai részének a szerepét hangsúlyozta. Fokozatos eltolódásról van szó a Hátország-elmélettől a Peremvidék-elmélet felé, amelyet Nicholas *Spykman* igen élénken támogatott. Stephen B. *Jones*-szal együtt hangsúlyozta, hogy milyen fontos az eurázsiai peremvidék a Szovjetunió és Németország újjáéledésének egyensúlyozása szempontjából. Az Egyesült Államok számára feltétlenül fontos volt, hogy utat biztosítson Eurázsia felé és szövetséget kössön a peremvidéken elterülő nagyobb hatalmakkal.[53] Állítólag ez a doktrína képezte az USA II. világháború utáni katonai és politikai stratégiájának az alapját: az elszigetelési politika elindításáét és az észak-atlanti medence összefoglalásáét az Észak-Atlanti Szövetség és az Európai Ujjáépítési Program létrehozása révén.[54]

Áttekintve a geopolitikai gondolkodás második hullámát, amely még a II. világháború alatt uralkodó állapotokra is hatott, néhány új szempontból is betekinthetünk a geopolitikai doktrínák eredetéről szóló elképzelésekbe. Úgy látszik, megállja a helyét az az állítás, hogy a geopolitikai doktrínák népszerűbbé válnak a világgazdaság hanyatlási periódusaiban. Ilyenkor a protekcionizmus erősödik, a nemzetközi kereskedelem „irányítottabbá" válik, miután egyre gyakoribbá válnak a kétoldalú és egyéb speciális egyezmények, végül pedig éleződik a gazdasági és stratégiai pozíciókért folytatott verseny a periférián. A geopolitikai érvek például a haditengerészeti potenciál erősítése mellett szólnak, s ezeket a gazdasági stagnálás alatt érezhetőbbé váló, alapvetően gazdasági érdekek támogatják. A nacionalista törekvéseket az iparosítás felerősíti, s rendszerint a tengeren túli terjeszkedés igazolásaként állítják be őket. A nacionalizmus és a geopolitikai gondolkodás viszont kéz a kézben járnak.

Érdemes ebben a vonatkozásban megjegyeznünk, hogy a XX. század legelején Leopold S. *Amery* kétségbe vonta Mahan tengeri-hatalmi elméletét, valamint Mackinder elképzelését a Hátország és a hozzákapcsolódó Belső Félkör elsőrendű fontosságáról. Szerinte a jövőben az *ipari hatalom* sokkal központibb szerepet fog játszani, mint az ország földrajzi fekvése, akár szigetről, akár kontinensről legyen szó.[55] Tekintve, hogy pontosan ez a helyzet, az ipari hatalmi ingadozásoknak olyan politikai vonatkozásaik is vannak,

mint a politikai és katonai ellenőrzés világméretű hálózatának fenntartására szolgáló módszerek és ezek igazolása.

Magyarázatunk felépítésében újabb elemet képez az egyes országok felle mozgása a gazdasági és technikai potenciál ciklusában. Ma már egyértelmű, hogy a hierarchiában felfelé törő nemzetekben, különösen Németországban és az Egyesült Államokban termékeny talajra találtak a geopolitikai elméletek. Ez úgy kapcsolódik a depressziós elmélethez, hogy a világgazdasági stagnálás során – ami meglehet, hogy csak az előző vagy a következő időszakhoz viszonyítva stagnálás, mint például az 1873–93-as „nagy" válság esetében – a félperifériális nemzeteknek sokkal jobbak az esélyei nemzetközi helyzetük megerősítésére, mint a növekedési periódusokban. Érdekes megfigyelni, hogy a felfelé mozgó nemzetek olyan doktrínákat fogadnak el, amelyek illenek geopolitikai adottságaikhoz. Az Egyesült Államokban a tengeri hatalmi elméletek váltak népszerűvé nagyon is természetes földrajzi okoknál fogva, s mivel a britek sikeresen alkalmazták azokat világuralmi törekvéseik megvalósításában, miközben Németországban egyfajta kontinentalizmust fogadtak el. Németország azonban elég jelentős haditengerészeti programokat indított be, amelyekről joggal állíthatjuk, hogy a hagyományos tengeri hatalom, Nagy-Britannia elleni kihívásként értelmezték őket. A geopolitikai elméleteket, amelyek a kontinentalizmus és a tengeri orientáció különböző kombinációit képezték, sokszor használták fel arra, hogy megértsék és megmagyarázzák a korabeli nagyobb hatalmak között folyó versenyt, amelyek a kontinentalizmus és a tengeri orientáció különböző kombinációit képviselték.

A geopolitikai gondolkodás szárazföldi-hatalmi verziója bizonyos mértékig a föld mobilizációjának az ellenzésén, valamint a fennálló önkényes társadalmi és politikai struktúrák megvédésére tett erőfeszítéseken alapult. Ilyen értelemben a geopolitikai elméletek nem voltak függetlenek az uralkodó társadalmi rendtől. Németországban ez a tendencia beleolvadt abba a törekvésbe, hogy egyesítsék az országot, s termelőerőit úgy fejlesszék egy zárt gazdasági rendszeren belül, hogy ugyanakkor a külső kereskedelmi terjeszkedést is lehetővé tegyék.[56] A geopolitikai doktrínák tehát hazai gyökerekkel rendelkeznek. Az Egyesült Államokban a nyugat felé nyomulás és az „Új, nyilvánvaló elhivatottság" doktrínájának a megszületése az ország társadalmi kozmológiájába ágyazott egyéni vállalkozásban gyökerezett. A geopolitikai doktrínák azonban általában kifelé kacsintgatnak vagy azért, hogy igazolják a nemzeti gazdasági és katonai terjeszkedést, vagy hogy megvédjék azt a *status quo*-t, amelyben az adott ország uralkodó helyzetet foglal el. E tények magyarázatához a kezdetben választott *gazdasági megközelítés* egyáltalán *nem felel meg*. A geopolitikai gondolkodás a nemzetek *territoriális rendszeréből* és a benne meglevő konfliktusokból indul ki.

Peter *Wallensteen* szerint a geopolitika sokkal lényegesebb a *regionálisan elhatárolt területi újrarendezés* időszakában. Vagy a másoktól területet szerző háborús győztesnek, vagy a területet visszakapni kívánó vesztesnek van szüksége olyan elméletre, amely megmagyarázza, hogy miért fontos a szóban forgó térség. A geopolitikai gondolkodás ily módon belép a politikai színtérre. E perspektíva segítségével, amely nem mond teljesen ellent a mi korábbi magyarázatainknak, újabb elemekkel bővíthetjük fogalomalkotásunkat. A német geopolitikát a *német egyesítés* kontextusában szemlélhetjük. Az új államot meg kellett védeni és létét igazolandó (fél) soviniszta ideológiákat kellett gyártani – különösen 1871 után.[57] A geopolitikai doktrínák újjáéledése tehát a XIX. század második felében végbement közép-európai területi újrarendezéshez kapcsolódott. Nagyjából ugyanilyen módon biztosított

alapot az Egyesült Államok területi terjeszkedése az őt támogató és népszerűsítő geopolitikai elméletek létrejöttének.

Még talán ennél is fontosabb, hogy 1895–96 körül a nemzetközi rendszer új irányba tolódott. Az 1816 óta fennálló *euró-centrikus* rendszer *interregionális/területközi rendszerré* fejlődött, amelyben a régiók közötti gazdasági és stratégiai kölcsönhatások, csakúgy mint a konfliktusok, egyre erősödtek.[58] A nemzetközi rendszer átalakulása a változó valósághoz jobban igazodó, új geopolitikai doktrínák létrejöttét kívánta meg. A geopolitikai gondolkodást nem lehetett többé csupán regionálisan behatárolni, hanem az interregionális viszonyokat is figyelembe kellett venni. A tengeri-hatalmi elméletek népszerűségét, valamint a tengeri és a szárazföldi hatalom közti határterületre fordított figyelmet tehát ebben a megvilágításban lehet értelmezni.

Európában a nacionalizmus erősödése mégjobban előtérbe állította a nemzetállamokat, valamint határaik és a gazdasági, valamint etnikai felosztások egybeesését. Az új politikai határok igazolására mind a külső, mind a belső – vagyis mind az etnikai, mind a nemzeti kisebbségek okozta nehézségekkel szemben geopolitikai elméletekre volt szükség. Nemzetközi téren a XIX. század két utolsó évtizedében és a XX. század elején gyors *tengeren túli terjeszkedés* ment végbe, amit az új közlekedési eszközök kifejlődése tett lehetővé. Angliában újra aktivizálódtak a tengeren túli területi terjeszkedéshez fűződő érdekek, a versenyhez pedig más európai hatalmak is csatlakoztak. Amerikában csökkent az európai befolyás, s az Egyesült Államok meg tudta erősíteni a féltekén megindult expanzióját. A gyarmatosítás második hullámaként elfogadott időszak[59] sok tekintetben annak az új ipari hatalomnak volt a következménye, amely szorosan összefonódott a stratégiai területek és érdekszférák megszerzésére való törekvéssel. Kína, Egyiptom, Észak-Afrika, Törökország és Perzsia például fontos szerepet játszottak a nemzetközi hierarchiában felfelé és lefelé tartó nagyobb gazdasági és katonai hatalmak rivalizálásában.[60] Könnyű átlátni, hogy a versengés és gyanakvás ilyen politikai légkörében a politikai döntéshozók gyakran nyúltak a geopolitikai doktrínákhoz.

5. A geopolitika harmadik hulláma: a két háború közötti évek

Európa térképe többféleképpen is megváltozott az I. világháború utáni időben. Politikai szempontból érdemes megjegyezni, hogy 12 870 km hosszú, új határvonal született, s gyakorlatilag minden nagyobb európai országban újjászervezték a kormányok felépítését és a gazdaságpolitikát. A hadsereget és a hadiüzemeket le kellett szerelni és újfajta ipari termelésre kellett őket átállítani. A pénzügyi nehézségek gazdasági válságba torkolltak. Ilyen körülmények között gazdasági és politikai bizonytalanság ütötte fel a fejét, és mind nemzeti, mind nemzetközi szinten a szervezetlenség jelei kezdtek mutatkozni. A társadalmi rendet illetően megemlíthetjük, hogy Európa nagyhatalmai közül a liberalizmus csak Nagy-Britanniában és Franciaországban állta ki az új idők próbáját, a többi országban vagy a kommunizmus, vagy a fasizmus lett az állami ideológia. A 20-as évek néhány esztendejétől eltekintve a két háború közötti időszak nem kedvezett az internacionalizmusnak és a liberalizmusnak. Elsősorban a 30-as évek alkották a depresszió, a nacionalizmus és az államilag irányított ideológiák évtizedét. Ez fejeződött ki a „liberális" geopolitikai elméletek, például a tengeri hatalmat és a nagy

nemzetközi közlekedési és kommunikációs rendszereket támogató teóriák viszonylagos hanyatlásában is.

A geopolitikai doktrínák irányváltását részben a Nagy-Britannia gazdasági hegemóniájában bekövetkezett hirtelen hanyatlás idézte elő. Az ország alapvető iparágai elvesztették korábbi lendületüket, a termelés mennyisége pedig az 1900-as 20 százalékkal szemben a világ össztermelésének csupán 9 százalékát tette ki 1929-ben. Kapacitásának viszonylagos hanyatlása miatt Nagy-Britanniának geopolitikai téren is védekező magatartást kellett felvennie, ami világosan kitűnik Mackinder geopolitikai elméleteiből, amely támadja a szárazföldi hatalom kiterjesztését a hagyományos brit érdekterületre, a tengerre. Mialatt Nagy-Britannia gazdasági jelentősége egyre csökkent és az általános depresszió következtében protekcionista politikát volt kénytelen alkalmazni, az USA ereje folyamatosan nőtt. 1930-ban 43%-kal részesedett a világ ipari össztermeléséből. Az USA azonban a gazdasági és politikai elszigeteltség politikáját választotta. Ezért nem tudta felszámolni a nemzetközi politikai és gazdasági felfordulást úgy, ahogyan azt Nagy-Britannia tette az I. világháború előtt. A világrendszernek tulajdonképpen nem volt igazi vezetője.[61]

E folyamat eredményeként egyetlen jelentősebb geopolitikai elmélet sem született az Egyesült Államokban – egyszerűen nem volt rá szükség egy olyan országban, amely az elszigeteltséget, s kizárólag a nyugati félteke védelmét választotta. A kiadott geopolitikai könyvekben is azt látjuk, hogy leginkább a Mahan által már előadott érveket ismétlik a tengeri hatalom mellett. Az akkori legjelentősebb műveket Mahan két tanítványa jelentette meg a haditengerészeti stratégiáról. Harold és Margaret *Sprout* az 1930-as évek végén adta ki *The Rise of American Naval Power, 1776–1918* (1939) és *Toward a New Order of Sea Power: American Naval Policy and the World Scene, 1918–1922* (1940) című könyveket. A harmadik, átfogóbb művet *Foundations of National Power* (1945) címmel Sprouték a II. világháború alatt írták James V. Forrestal haditengerészeti miniszter kérésére.[62] Ezek a könyvek jelezték, hogy az USA tudományos és politikai körei további érdeklődést tanúsítottak a haditengerészeti hatalomnak a háború utáni időkben gyakran emlegetett jelentősége iránt: „a tenger ura" az USA politikájának leggyakoribb kifejezése lett a II. világháború alatt és után.[63]

Az I. világháború egyik tanulsága az volt, hogy beigazolódtak a szárazföldi hatalomról szóló geopolitikai teóriák. A világot egyre inkább úgy fogták fel, mint önállóságra törekvő, különálló földrajzi régiók együttesét – „a hatalom nagyméretű kontinentális akkumulációját", ahogyan *Wight* fogalmazott. Az USA elszigetelődési politikáját gyakran úgy értékelték, mint a fenti megközelítés politikai érvényességének az igazolását. Európában az Egyesült Államok példáját gazdasági növekedésével és technikai haladásával együtt élénk figyelemmel kísérték – és irigyelték. A nemzetközi depresszió és a rákövetkező protekcionista intézkedések összhangban álltak a szárazföldi hatalomra és a zárt politikai rendszerekre nehezedő geopolitikai nyomással. A geopolitikai gondolkodásban újjáéledő kontinentalizmus Németországban vált a legerőteljesebbé, mivel a szárazföldi hatalom jelenségéről szóló hagyományos elméletek alapot adtak hozzá. Mackinder eszméi a német geopolitikai gondolkodókra is igen nagy hatást gyakoroltak.[64]

Az I. világháborúban elszenvedett vereség újabb lökést adott a geopolitikai doktrínák németországi megjelenésének. A versaillesi szerződés fegyverkezési korlátozásait, valamint gazdasági és területi záradékait szinte egész

Németországban megalázónak érezték. A németek voltak a *Volk ohne Raum,** a túlságosan kis területen élő erős nemzet. Ennek az érvelésnek az igazolásához persze további magyarázatra volt szükség. Ilyen volt a *Lebensraum* koncepció Németország gazdasági és katonai hatalmának az erősítésére. Ezt a *Drang nach Osten* elve alapján lehetett volna kihasítani Kelet-Európából, amely a Duna-medencébe és a Balkánra való bevonulást hirdette. A korabeli nézet szerint a nemzetközi rendszer a hatalom területi felhalmozásainak a sorából állt, s ez nyiltan tükröződik a *Pánrégió* Karl *Haushofer* (1869–1946) által kifejlesztett koncepciójában. Haushofer négy pánrégióról beszél, amelyet egy-egy nagyhatalom vonna uralma alá: Pán-Amerikáról, Pán-Oroszországról, Kelet-Ázsia Nagyobbik Közös Prosperitási Szférájáról és Eurafrikáról, amely német uralom alá tartozna.

Haushofer a két háború közötti német geopolitikai iskola legkiemelkedőbb képviselője. Ismert geopolitikai gondolkodók voltak még Richard *Henning,* Otto *Maul* és Alfred *Hettner.* Karl Haushofer katonatiszt az I. világháború előtt két évig tartózkodott Japánban. 1924-ben kezdte meg a *Zeitschrift für Geopolitik* című folyóirat kiadását, egy évvel később pedig a Müncheni Egyetemen megalapította az *Institut für Geopolitik*-ot. Haushofer igen termékeny szerző volt, számos geopolitikai értekezést jelentetett meg. Közülük a *Geopolitik des Pazifischen Ozeans* (1924) japán tartózkodását örökíti meg, a *Bausteine zur Geopolitik* (1928) címűt pedig társszerzőivel írta. 1927-ben jelent meg a *Macht und Erde* (1927), 1932-ben a *Wehrgeopolitik,* 1934-ben a *Weltpolitik von Heute* és 1937-ben a *Weltmeere und Weltmächte.* A német geopolitikusok szorosan együtt dolgoztak a német tábornoki karral, érvelésüket pedig *Hitler* örömmel fogadta. Haushofer 1924-ben találkozott vele először Rudolf Hess, Hitler szárnysegédje révén. Ily módon Haushofer „új geopolitikai tudománya házasságra lépett Hitler új barbarizmusával", jegyezte meg Frederick L. *Schuman.*[65]

A német geopolitika politikai funkciói könnyen felismerhetők abban, ahogyan Haushofer Németország világhatalommá (Reich) válását támogatta. A német–orosz–japán blokk érdekében is fellépett, ezzel kívánván biztosítani a Hátország feletti uralmat. Az orosz hatalmat vissza lehetett szorítani a németek Kelet-Európában létrehozott *Raumordnung*-jával,** csakúgy, mint a német–japán szövetség átkaroló mozdulatai és a hozzájuk tartozó pánterületek révén. A közös német–japán politikai lépésekkel nagyjából ugyanígy lehet irányítás alatt tartani az amerikai hatalmat. Haushofer arra figyelmeztetett, hogy Eurázsia óriási szárazföldi kiterjedésénél fogva a Szovjet-Oroszország és Kína ellen intézett frontális támadás kudarcba fulladna, s éppen ezért politikai és katonai összeomláshoz vezetne. Ez a megállapítás teljesen helyesnek bizonyult az európai történelem későbbi fejleményei során.

Haushofer elméletei sohasem voltak kizárólag katonai természetűek. A német geopolitikai gondolkodás a *Lebensraum* szoros értelemben vett koncepciójához hasonlóan szintén hangsúlyozta a gazdaság és az erőforrások földrajzi dimenzióit. A német geopolitikai gondolkodás ebben inkább az *élettér* eszméjét támogatta, semmint a *természetes határokét.* Az élettér ideológiája természetesen szorosan kapcsolódik a *Volk ohne Raum* koncepciójához, ami igazolja *„a nagy területfoglalásokat, s ezzel nagyobb megművelhető*

*a tér nélküli nemzet
**tér-rend.

föld birtoklását a nép élelmezése, nagyobb nyersanyagforrások megszerzését a gyárak ellátása céljából. Az imperializmus elkerülhetetlenné és törvényessé vált, lévén élet és halál kérdése."[66]

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy bár még a német geopolitikusokat is érdekelték az életterek, amint ezt a határokról alkotott dinamikus és szerves elméletük is mutatja, nem láttak valódi ellentétet köztük és a természetes határok között. Ezeket a határokat vagy a természet vonja meg, például folyókkal vagy hegyekkel, vagy a gazdasági egységek körvonalai, vagy éppen az állam szükségleteiből fakadó szerves megfontolások határozzák meg.[67] A határok szerves teóriája tehát többé-kevésbé megegyezik az állam felvirágoztatását célzó élettér-elmélettel. Egy ilyen térség feletti uralom biztosította volna azt az autarkiát, amellyel a német geopolitikai gondolkodók szerint Németország csökkenthette volna a 20-as években meglevő sebezhető pontjait.

Edward Hallett *Carr* szerint a két háború közötti gazdasági elméletet a gazdasági gyakorlattal ellentétben erősen befolyásolta a liberális tendencia, amely alapvető összhangot feltételezett a nemzetközi gazdaság szereplőinek az érdekei között. Az I. világháború után új nemzetek és új gazdasági határok keletkeztek: „a gazdasági nacionalizmusnak nevezett komplex jelenség végigsöpört a világon".[68] Carr alapvetően azzal érvelt, hogy a harmonikus érdekeknek és a nemzetköziségnek a doktrínája azoknak az uralkodó hatalmaknak a fegyvere, amelyeket a két világháború között megingattak a gazdaságilag elnyomott és politikailag kielégítetlen nemzetek. Elméleti síkon a *be nem avatkozás* doktrínája elválasztotta a gazdaságtant a politikától, míg az 1920-as és 30-as évek hatalmi politikája újra összeadta őket. Az I. világháborúban történt meg először, hogy az ellenség gazdasági kapacitásának a lerombolása központi háborús céllá változott. A leckét újra felidézték 1930-ban, amikor a kor politikai doktrínái a *hatalom oszthatatlanságát* hirdették: *„a katonai és a gazdasági fegyverek csupán a hatalom különböző eszközei... a gazdasági hatalom tehetetlen, ha nincs katonai fegyver, amely állandóan készen áll a támogatására".*[69]

Ezekből a jelszavakból magától értetődően következett, hogy az autarkia, amely a geopolitikai elméletekben is központi szerepet játszott, a nemzeti politika központi céljává vált. Az autarkiát tehát, valamint a következményeként fellépő protekcionizmust a politikai hatalom olyan eszközének tekintették, amellyel biztosítani lehet a nemzeti biztonságot, és külföldön növelni lehet a befolyást. Az autarkia politikája kiemelte a nemzeti önellátás jelentőségét, de nem zárta ki a külföldi piacok ellenőrzését. Ezt az ellenőrzést azonban a „természetes" piacokra való benyomulással kellett megvalósítani, s nem a *be nem avatkozás* és az internacionalizmus zászlaja alatt. A „természetes" piacokat területileg határolták körül csakúgy, mint amikor a németek kölcsönös áru-kereskedelmi megállapodás révén gazdasági expanziót hajtottak végre Közép-Európában és a Balkánon. A természetes piacok éppen ott voltak, ahol az illető hatalom a legkönnyebben élhetett politikai befolyásával. A gazdasági és politikai érdekszférák létrehozását szükségessé tette még az 1920-as évek második felében és a 30-as évek nagyobbik részében uralkodó világméretű depresszió.[70]

A területi elvű geopolitikai elméletek ezáltal termékeny politikai és gazdasági talajra találtak – különösen Európában – a két világháború közötti időszakban. Tulajdonképpen a *liberális gazdasági és politikai elmélet* termékei voltak. Ahogyan Polányi is kimutatta, javult mind a gazdasági, mind a poli-

tikai piac önigazgatása, s mind a nemzeteken belül, mind a nemzetek között protekcionista társadalmi mechanizmusok keletkeztek.[71] Az autarkia, a nacionalizmus, a terület-elvűség és a szuverenitás a két háború közti időszak ellenhatását fejezte ki a liberális és az internacionalista doktrínák korábbi uralmával szemben.

6. A geopolitika negyedik hulláma

A II. világháború alatt a német geopolitikai gondolkodás nagyot bukott: nem állta ki a rászabott politikai és katonai próbát. A gyors talpraállásnak és a nemzetközi gazdaság fellendülésének köszönhetően a háború utáni periódusban csökkent a geopolitikai elméletek relatív jelentősége. A geopolitika teoretikusai elsősorban úgy gondolták, hogy a nemzetek csak földrajzi *terjeszkedés* révén növekedhetnek. A háború utáni időszak azt mutatta, hogy *intenzív* növekedés is lehetséges, sőt tulajdonképpen ez a gazdasági növekedés uralkodó vonása. Az intenzív növekedés fontos támasza volt a *technika* fejlődése, amely fő eszközként szolgált a területi korlátozások nemzetközi gazdasági hatásának mérséklésében. A technikai fejlődés egybeesett a gazdaság *internacionalizálásának* gyors előrehaladásával. Elsősorban az Egyesült Államok támogatta az 1954-től 1970-ig tartó hegemóniai érettsége alatt a szabadkereskedelem és a szabad tőkeáramlás elvét és gyakorlatát. Gazdaságának növekedése javarészt a *transznacionális korporációk* hálózatán alapul, amelyek nem területi elvek alapján működnek, mégha figyelembe is veszik a földrajzi tényezőket. A transznacionalizálódás folyamata a többi piacgazdaságra is jellemző, bár semmiféle egységes sémának nem felel meg.

A geopolitikai elméletek megszűnéséhez szintén hozzájárult a *nukleáris fegyverek* fejlesztése és tömeges előállítása. Ballisztikus röppályájuk, a szárazföldi vagy a tengeri hadműveletekkel ellentétben, nem a földrajzon alapul. Az 1950-es évek végéig, amíg meg nem születtek a nukleáris fegyverekhez kapcsolódó új stratégiák, a megtorló erők kielégítő száma vagy fölénye, valamint sérthetetlenségük jelentette a legfontosabb katonai tényezőket. Néhány szerző odáig ment a feltevésekben, hogy a nukleáris fegyverek megjelenése a nemzetállamok felbomlásához, s a nemzetközi kapcsolatokban a területiség elvének megszűnéséhez fog vezetni.[72] Ezek a következtetések részben helyesek voltak, de sok szempontból eltúlzottak. A geopolitikai doktrínáknak még mindig jut szerep.

Korábbi tézisünket, miszerint a geopolitikai doktrínák a területi újrarendezés időszakában válnak népszerűvé, közvetlenül a háború utáni időszak tapasztalatai támogatják. Európa térképe nagyot változott, s új állami konstellációk jelentek meg. Ebből született az a politikai igény, hogy az államközi kapcsolatok újraszervezéséhez használható elméleteket és doktrínákat dolgozzanak ki. Idevágó példa az elsősorban George F. *Kennan* által kifejtett *visszaszorítási elmélet*. Részben ugyanolyan érvek alapján, mint E. H. Carr az 1930-as évek vége felé, Kennan elutasította a nemzetközi és egyetemes megközelítést, s partikulárisabb keretet ajánlott az USA politikájához. Geopolitikailag Kennan megközelítése nem a „periméteres" védekezést jelentette, amely minden régiót vagy peremvidéket egyenlő fontosságúnak talál, hanem az egyes régiók „erőspontos" védekezésére való támaszkodást.

Kennan az USA biztonságához való hozzájárulásuk alapján határozta meg az „erős pontokat", amelyek az Atlanti Közösség, a Földközi-tenger és a

Közel-Kelet, valamint Japán és a Fülöp-szigetek nemzeteit és területeit foglalják magukban. Ipari és katonai erejénél fogva *öt* hatalmat tartott különösen fontosnak ezeken a részeken: ♦ az Egyesült Államokat ♦ Nagy-Britanniát ♦ Németországot ♦ a Szovjetuniót és ♦ Japánt. Az elmélet szerint meg kell akadályozni, hogy a Szovjetunió kiterjessze befolyását a fent említett, az USA védelme szempontjából létfontosságú területekre. Kennan azonban a visszaszorítás politikájában inkább a gazdasági és a diplomáciai eszközöket részesítette előnyben a katonaiakkal szemben. Az 1940-es évek végén geopolitikai elmélete azt tanította, hogy az Egyesült Államok ne kösse le erőit Kínában.[73]

Kennan írásai ahhoz a geopolitikai problémához kapcsolódnak, amelyeket Hitler Németországának leverése és a Szovjetunió fokozatos kelet- és közép-európai szárazföldi hatalommá válása váltott ki. Az Egyesült Államok hagyományos geopolitikai érvelés útján jutott el odáig, hogy ellennyomás gyakorlásával kell megelőzni a szovjet katonai hatalom terjeszkedését az eurázsiai peremvidék felé. E célból az Egyesült Államok elsősorban olyan szövetségeket kötött – az NSC 68-as dokumentum elfogadása után az újra meghatározott erőspontok[74] helyett a periméteres elvek alkalmazásával –, amelyek a szövetséges területek *stratégiai jelentőségén* alapultak, s elvetette azt az elképzelést, hogy saját erőforrásainak a kiegészítésére felhasználja a szövetségesek *járulékos gazdasági és katonai erőt* felhalmozó képességét. Ennek a stratégiai elvnek az érvényesítését tapasztaljuk a NATO, a CENTO és a SEATO földrajzi formációjában, amelyeket azért hoztak létre, hogy a Szovjetunió és Kína körül egyesítsék a peremállamokat. Ezek a katonai szövetségek kétségkívül olyan geopolitikai építmények, amelyeket – különösen az Egyesült Államok és Nyugat-Európa között – a neomahani *tengeri szövetség* nyomása alatt hoztak létre.[75] Ez azonban csak egyetlen szempont az USA háborút követő külpolitikájának elemzéséhez, s hogy az európai országokkal szerződéses megállapodásokat kötött, annak természetesen gazdasági funkciói is voltak, amelyeket a geopolitikai megfontolások nem könnyen indokolnak meg.

Még a fenti megszorítások mellett is igaz, hogy a geopolitikai doktrínák a két háború közötti időszakhoz képest az 50-es és a 60-as években veszítettek jelentőségükből. Az 1970-es évek során mintha fokozatosan változott volna a helyzet: a geopolitika mind politikai, mind akadémikus körökben újra népszerű lett.[76] Az alapot nyújtó konstelláció azonban különbözik minden korábbi nemzetközi rendszertől. A jelenlegi rendszer lényegében globális, a földrajzi összefüggés nem ad kielégítő magyarázatot arra, hogy a nagyhatalmak miért kerülhetnek egymással háborúba vagy összeütközésbe. Inkább olyan jelenségek szolgálnak magyarázatul, mint a hazai és a nemzetközi ügyek legitimációs elvei felett kibontakozó viták.[77] A technikai fejlődés a katonai környezetet is megváltoztatta, s csökkentette a régi típusú geopolitikai érvek jelentőségét, mutat rá Martin Wight: *„A gyorsabb kommunikáció lehetővé tette a világ szilárd egyesítését, s ezzel elavult a régi vita a tengeri, a szárazföldi és a légi hatalom között."*[78] Wight itt valószínűleg túloz, annyi azonban igaz, hogy a világ határozottan ebbe az irányba halad.

Úgy látszik, hogy a geopolitikai doktrínák még a fenti korlátozások mellett is újraélednek. Ezt a folyamatot egyetlen tényező nem magyarázhatja meg. Induljunk ki a *gazdasági magyarázatból.* Elméleti vázlatunk szerint a geopolitikai doktrínák népszerűsége összefüggésben áll a protekcionizmus-

sal, s mindkettő a gazdasági *depresszió* megnyilvánulása. A kapitalista világgazdaság hosszan tartó növekedése 1968-ban vagy több szerző szerint a 70-es évek elején, véget ért. A gazdasági stagnálás körülményei között az amerikai hatalom hanyatlik, a hatalmi viszonyok kiegyenlítése következtében politikai és gazdasági konfliktusok keletkeznek, s fokozatosan egy új, a transznacionális korporációk számára kedvezőtlenebb nemzetközi politikai rend alakul ki. A születő világot, jegyzi meg Robert *Gilpin*, „a piacokért, a lecsapoló beruházásokért és a nyersanyagforrásokért vívott intenzív nemzetközi gazdasági verseny fogja jellemezni". E *neomerkantilista rend* lényege „a nemzeti gazdasági és politikai célkitűzések elsőbbsége a globális gazdasági hatékonysággal szemben". Mivel a mai világban nem létezhet nemzeti autarkia, a nemzetek a korábbi világrendet felbontó *regionális blokkok* létrehozására törekszenek. Lehet, hogy a neomerkantilista szemlélet figyelmen kívül hagy néhány tényezőt, mint például az USA katonai hatalmának folyamatos túlsúlyát, valamint azt, hogy a szovjet tényező miatt el kell fojtani a kapitalista hatalmak konfliktusait, nagyjából azonban mégis megfelelő leírást ad a jelenlegi világrendről.[79]

A neomerkantilizmus, a széttördelt nemzetközi rend és a jelzésére újraéledő új doktrínák tulajdonképpen az 1880-as és az 1930-as évekhez hasonlóan a liberális ideológia válságát tükrözik. Az új doktrínák megintcsak mítikusak, biológiai irányultságúak, a szkepticizmus és az irracionalitás jellemzi őket.[80] Az alapvetően metafizikus geopolitikai gondolkodás látszólag minden nehézség nélkül talajra talál ilyen szellemi környezetben. További érv a geopolitikai doktrínák mellett, hogy megmutatják például, hogyan lehet irányítani a tengerek használatát vagy hogyan lehet kivédeni az élesedő verseny közepette az erőforrásokból és a piacokról való potenciális kirekesztettséget. A világgazdaság általános állapotához, valamint a nemzetek változó hatalmi viszonyaihoz szorosan kapcsolódó ilyen típusú félelmek kielégítő magyarázatot adhatnak a geopolitikai doktrínák népszerűségére.

Példának vehetjük a *tengeri környezet* növekvő jelentőségét. A kontinentális talapzat és a tengerfenék az olaj, a földgáz és az ásványok (mangánzárványok) fontos forrása. Az ellenőrzésükért folytatott harc és a hozzájuk fűződő nemzeti követelések egyre kiélezettebbek, ami megnehezíti az Egyesült Nemzetek Tengerjogi Konferenciájának (UNCLOS) munkáját is. A part menti hatalmak haditengerészeti potenciáljukat úgy építik ki, hogy rendszeres őrjáratot biztosíthassanak a 320 kilométeres külső gazdasági zónán, s őrizni tudják olajfúró berendezéseiket. Ezen felül az 1960-as évek végétől kezdve erősödött a nagyhatalmak között a világ tengeri útvonalainak befolyásolásáért folytatott verseny. A haditengerészeti potenciál és a tengerek feletti ellenőrzés hatalmi viszonyait tulajdonképpen történelmileg mindig is azok irányították, akik katonai és gazdasági fölénnyel rendelkeztek. A tengeri hatalomról szóló régi elméletek, egyfajta neo-mahanizmus jelenlegi népszerűsége nyilvánvalóan ezeknek a fejleményeknek köszönhető, amelyek még rosszabb színben tűnhetnek fel a régimódi geopolitikai elméletek fényében. Az mindenesetre egyértelmű, hogy a tengerek amerikai és brit érdekek által uralt régi rendje összeomlik. Az UNCLOS egy új rendet próbál felállítani, de ezt a konfliktusok és a széthullás után csak nagy nehézségek árán lehetne megvalósítani.[81]

Korábbi gondolatmenetünk egy másik oldala, hogy a geopolitikai doktrínák talán a *természetes erőforrások* növekvő hiánya és az értük folyó verseny miatt éledtek újra az 1970-es éveket követően. Lehet, hogy az erőforrások

kimerülésének a felismerése és a legtöbb ipari ország tőlük való növekvő függése táplálta azt az elképzelést, hogy a nagyhatalmak *érdekszférákra* osszák fel a Harmadik Világot. A legjobb geopolitikai tudomány szellemében a föld egyes részeit létfontosságúnak kiáltják ki az energia- és a nyersanyagellátás meghatározott területről való biztosítása érdekében. Ha egy területre ráhúzzák az érdekszféra-koncepciót, ez általában együttjár a lényeges közlekedési – akár tengeri, akár szárazföldi – útvonalak megvédésének a doktrínájával. Az érdekszféra-politika közeli példája az 1980. januárjában meghirdetett Carter-doktrína, amelyben az USA elnöke bejelentette, hogy a Perzsa-öböl annyira fontos az Egyesült Államok számára, hogy az ottani olajkészletek széthordását még katonai erővel is hajlandó megakadályozni. Az Egyesült Államok ezért, és más célokra is, megerősítette intervenciós állományát, s létrehozta az ún. Gyors Bevetésre Kész Erőket.

Kérdéses azonban, hogy a geopolitikai doktrínák valóban a természeti erőforrások egyre nagyobb hiánya következtében születnek-e meg. Minden konkrét következtetést megnehezít az a tény, hogy az erőforrásokért vívott háborúk általában a *nagyhatalmi konfrontációs* területeken folynak. Lényeges, hogy feltegyük a kérdést: a katonai nagyhatalmak katonai versenyének világméretűvé válása mennyiben serkentette a geopolitikai gondolkodás újjászületését. A természeti erőforrásokért vívott küzdelemben az támaszthatja alá viszonylagos jelentőségét, hogy a nagyhatalmi konfrontáció olyan széttöredezett gazdasági és politikai rend keretei között megy végbe, amelyben az egyes régiók önállóbbak, mint korábban. Ezt a kialakuló nemzetközi rendet egyszerűen nem irányíthatják a nagyhatalmak a régi módon. Gazdasági és politikai fölényük következtében lehet, hogy fokozottabban fognak támaszkodni katonai potenciáljukra, mivel itt viszonylagos előnyt élveznek a többi országgal szemben.

A nagyhatalmak katonai és politikai versenyében megjelenő geopolitikai felhangok összekapcsolódnak azzal, hogy egy körülbelüli *hatalmi egyenlőség* jött létre közöttük. A Szovjetunió hagyományosan szárazföldi hatalom, haditengerészeti potenciálját csak az utóbbi időben kezdte kiépíteni. Azt a képességét is fokozta, amellyel katonai erőket irányíthat a Harmadik Világba, s ezt a képességét Ázsia és Afrika néhány részében ki is próbálta. Összességében a Szovjetunió ma már jobban felveheti a versenyt az Egyesült Államokkal és egyes nyugat-európai hatalmakkal. *Külföldi katonai jelenléte* azonban sem a földrajzi terjeszkedés, sem a műszaki fejlettség terén nem hasonlítható össze az USA hasonló erőivel. A Szovjetunió legalább ebben a tekintetben alárendelt helyzetből indul. A közeljövőben nem is várható ellenkező változás, miután a Reagan-kormány nagyszabású haditengerészeti programot indított be, hogy fokozza az USA haditengerészetének a globális erejét.[82]

A külföldi katonai jelenlét új formáit részben a haditengerészeti rivalizálás következményének lehet tekinteni; a nagyhatalmaknak a *földrajzi elérhetőség* politikáját kell követniük, hogy intervenciós erőik számára haditengerészeti támaszpontokat és utánpótlási területeket szerezzenek. Emlékeztetnünk kell még azonban a külföldi katonai jelenlétet segítő technikai tényező jelentőségére, mint az új geopolitika egy aspektusára. A katonai hírközlés, irányítás és ellenőrzés növekvő hálózata szükségessé teszi, hogy a baráti országok területén berendezéseket állítsanak fel.[83] A nagyhatalmak külpolitikájában abszolút szükségszerűséggé vált ezeknek a területeknek az elérhetősége és folyamatos *hozzáférhetősége*. Az elmúlt évek néhány példája azt

mutatja, hogy a korbács, mint politikai nyomás, és a mézesmadzag – politikai és gazdasági segélycsomagok – kombinációját arra használták fel, hogy biztosítsák a stratégiai fontosságú területek hozzáférhetőségét.[84]

A *nemzetközi katonai környezet* nem csupán a nagyhatalmak stratégiai versenyének a következményeként változik. Elmondhatjuk, hogy az új katonai technológiák néhány elődjüknél jobban számításba veszik a földrajzi tényeket. Szembetűnőbb a különbség, amikor az alacsonyan szálló cirkálórakétákat összehasonlítjuk a ballisztikus rakétákkal. A rakéták különösen a semleges és a nukleáris fegyverrel nem rendelkező országokban keltettek aggodalmat, mivel ezek az eddigieknél is jobban kiszolgáltatottak a nagyobb hatalmak katonai rivalizálásának. A geopolitikai konstrukcióként is felfogható *nukleáris fegyvermentes övezetekhez* fűződő megújuló érdekeket értelmezhetjük e tendencia elleni fellépésekként, amelyek arra irányulnak, hogy bizonyos területeket ki lehessen vonni a nukleáris fegyverkezési versenyből. A nemzetközi katonai környezet azért is változik, mert az új fegyverek technológiái, mind a hagyományos, mind a nukleáris fegyvereké, újabb és újabb országokba, elsősorban a Harmadik Világ országaiba kerülnek. A katonai technológiák példátlan méretű elterjedése – többek között – az új *regionális hatalmi központok* kialakulása következtében új geostratégiai helyzetet teremt; e központok kezdik létrehozni saját érdekszféráikat és regionális geostratégiai környezetüket.[85]

E folyamat hátterében az a tendencia húzódik meg, hogy a gazdasági hatalom – és ennek következtében a katonai hatalom – sokkal egyenletesebben oszlik meg a világgazdasági stagnálás időszakaiban. Ez a jelenlegi helyzetben egybeesik a hegemón hatalom, az Egyesült Államok hanyatlásával. A gazdasági erőforrások világméretű, szelektív újraelosztása során különösen néhány félperiférális ország indul meg a nemzetközi hierarchiában felfelé. A világrendszer töredezetebbé válik, s amint már említettük, erősödnek a regionális gazdasági és biztonsági rendezésekre irányuló tendenciák. Dolgozatunk elején megjegyeztük, hogy a felfelé mozgó félperiférális nemzetekben megjelenik az állam megerősítésének politikai igénye, s különböző nacionalista doktrínák születnek, azt a fejlődést igazolandó, amely gyakran megfosztja az állampolgárokat a társadalmon belüli hatalomban való igazi részesedéstől.[86] Így létrejönnek a geopolitikai gondolkodás hazai feltételei, s megkezdődhet külső felhasználásuk a felfelé mozgó nemzet gazdasági, katonai és politikai terjeszkedésének védelmében.

Már volt szó arról, hogy a regionális területi újrarendezések ösztönzően hatnak a geopolitikai doktrínák újraéledésére. Ez újabb magyarázattal szolgál arra, hogy miért népszerűek újabban ezek a doktrínák a Harmadik Világban, ahol a területi újrarendezéseket a nagyhatalmi politikák, valamint a helyi félperiférális országok regionális stratégiái váltották ki.

Anélkül, hogy részletesen feltárnánk ezt a tendenciát, mutassunk rá Brazília regionális uralmi stratégiájára, arra, hogy milyen érdeklődést mutat Venezuela és Mexikó Közép-Amerika és a Karib-tenger iránt, hogy Nigéria gazdasági és politikai terjeszkedést folytat Nyugat-Afrikában az ECOWAS-on keresztül, hogy Irán, Irak és Szaud-Arábia komplex versenyben áll egymással a Perzsa-öböl feletti regionális befolyásért, hogy India szubkontinentális szerepet játszik Dél-Ázsiában, hogy Vietnam újfajta regionális elrendeződést hozott létre Délkelet-Ázsiában stb. Mindegyikük azoknak a nemzeti, regionális és globális motivációknak a komplex kölcsönhatását fejezi ki, amelyeket nem lehet kizárólag területi tényezőkkel megmagyarázni, de úgy látszik,

hogy a területi és a geopolitikai doktrínák szerepe mégis jelentős. Ebben az értelemben a hatalompolitikai megközelítés általános újjáéledését tükrözik, ami a globális és a regionális politikai összeütközések újabb hevességének köszönhető. A geopolitikát azonban felszabadító ellenhatásnak is felfoghatjuk a liberális internacionalista doktrínával szemben, amely kb. 1945–1970 között az amerikai hegemónia időszakában uralta a gondolkodást. Mindazoknak, akik ezt a perspektívát akarják hangsúlyozni, ami érdekes módon a geopolitikai doktrínák korábbi hullámainak is lényeges alkotóelemét képezte, a territorializmus alkalmat kínál, hogy sorsukat a saját kezükbe vegyék, az önállóságnak a gazdaságinál mélyebb értelmében.[87]

Ebben a vonatkozásban csupán két olyan félperifériális országra utalnék, amelyekben – részben különböző okokból – a geopolitikai doktrínák népszerűvé váltak. Dél-Afrikában régóta fennálló hagyomány, hogy Afrikát geopolitikai szempontok alapján kezeljék. Különösen a II. világháború után olyan doktrínákat és ideológiákat dolgoztak ki, amelyek az erődítményben élő fehérek viselkedését szabályozták a szomszédos országokkal szemben. Egy sor ideológiai, faji, gazdasági és végül katonai korlátot állítottak fel, amelyek Dél-Afrika helyzetét az őt körülvevő valósághoz meghatározzák.[88] A pretoriai fajüldöző *rezsim* geopolitikai szemléletét ma a *Dél-Afrikai Államok Konstellációjának* a koncepciója fejezi ki, amit 1979-ben fejtett ki P. W. Botha miniszterelnök. Ez a koncepció Dél-Afrikának a munkaerővándorlás és a gazdasági segítség rendszerét magában foglaló gazdasági érdekszféráját is meghatározza, csakúgy mint katonai stratégiáját. Tulajdonképpen sok hasonlóságot mutat Izrael politikájával, amely szintén a határai körüli geopolitikai övezetek megteremtésére törekedett, amely magába foglalta a Sinai-félszigetet, a Golán-fennsíkot és Dél-Libanont. Dél-Afrika esetében a katonai-területi rendezések a dél-afrikai portugál gyarmatokat, fehér Rhodéziát, Namíbiát és Dél-Angolát érintették (az utóbbit Dél-Afrika jelenleg megszállás alatt tartja).

Brazíliában a geopolitikai doktrínák gyökerei az 1930-as évekre nyúlnak vissza, a Brazília „kontinentális sorsával" foglalkozó Mario *Travassos* elképzeléseihez,[89] aki egyik munkájában azt hangsúlyozta, hogy milyen fontos Brazília hatalmának kiterjesztése az Amazonas-hátországra. Ezt a tézist más brazíl geopolitikai gondolkodók is alátámasztották. Megemlíthetjük közöttük *Colbery* do Couto de Silva tábornok nevét, aki az 1964-es puccs óta minden brazíl elnök közvetlen tanácsadója volt. Colbery úgy tekintett Brazília belterületére, mint egy sor szigetből és félszigetből álló szigetvilágra, amelynek részeit hatékonyan össze kell fogni, hogy az ésszerű nemzeti fejlődés lehetővé váljon. Tulajdonképpen érdekes megfigyelni, hogy a fejlesztési célkitűzés beleolvadt Brazília geopolitikai doktrínáiba.[90] A brazíl geopolitikai doktrínák kontinentális változatát néha azzal a mondással támasztották alá, hogy „aki a folyó menti medence energiáját ellenőrzése alatt tartja, az uralja az alterületet, s az egész félteke nagyhatalmává válik". Azt mondják, hogy ez a tényező indokolja Brazília paraguayi uralmát.[91]

A kontinentális geopolitikai doktrínákkal szemben mások Brazíliát inkább tengeri hatalomnak tartják, amelynek figyelemmel kell kísérnie az Atlanti-óceán déli részének, az Antarktisznak, sőt még Dél- és Nyugat-Afrikának a földrajzi és politikai realitásait is. A cél egyszerűen az Atlanti-óceán déli része feletti uralom, ennek összevonása a kontinentális jellegű tervekkel annak érdekében, hogy Brazília nagyhatalmi státusba emelkedhessen.[92] Ebben a törekvésben a geopolitikai és a gazdasági terjeszkedés nem választható el

egymástól. Így válik érthetővé, hogy miért kötötték össze Brazíliának az Atlanti-óceán déli térségében betöltött szerepét érintő geopolitikai koncepcióját az olyan fekete-afrikai országokba irányuló terjeszkedésével, mint Nigéria, Angola, Szenegál és Zaire (szemben Dél-Afrikával, amely korábban a középpontjában állt Brazília geopolitikai doktrínáinak).[93]

7. *A végkifejlet felé*

Hiba lenne azt állítani, hogy a hely és a fekvés paraméterei határozzák meg a nemzetközi kapcsolatok irányát. A territorializmus elve és ténye, valamint a világ nemzetállamoknak nevezett geopolitikai egységekre való felosztása mégis igen fontos paraméterei a nemzetközi rendszereknek. A terület veszíthetett jelentőségéből a transznacionalizáció és a gyors gazdasági növekedés, valamint a technikai fejlődés miatt. Ezek a változások a nemzetközi konfliktusok jellegét is átalakították: kevesebb a nem területekért folytatott háborúk száma, míg a „lassú növekedés időszakában logikus volt a területi háború".[94] Ez a megfigyelés összekapcsolódik vizsgálatunk eredményével, miszerint a területi doktrínák népszerűbbek a gazdasági stagnálás és nemzetközi konfliktusok időszakában. A geopolitikai gondolkodás ellenhatásként fejlődik ki a nemzetközi politika és gazdaság liberális és internacionalista megközelítésére. Azoknak a nemzeti céloknak és érdekeknek az értékét hangsúlyozza, amelyeket a nacionalista hagyományban gyakran egy adott területtel és a hozzá kapcsolódó hazafias kötelességekkel azonosítanak (*„Blut und Boden"**). Ez teszi megfoghatóvá, hogy a tőkéjüket földbe fektető földesurak és arisztokraták miért támogatták olyan gyakran a geopolitikai doktrínákat. Ismét Polányi kifejezésével élve, a „föld mobilizálásában" a tulajdonjoguk és ideológiájuk elleni fenyegetést láttak.

Ebből a szempontból a geopolitikai gondolkodás túlnyomóan *konzervatív beállítottságú,* szemben a *kozmopolitizmussal,* amit Martin Wight a legforradalmibb doktrínának tartott. Ennek az volt az oka, hogy a kozmopolitizmus egy az egyben figyelmen kívül hagyta az államot, és az egyének társadalmát ismerte el az egyetlen igaz nemzetközi rendszernek.[95] A geopolitikai hagyományban nehéz lenne egyénekben gondolkodni; a geopolitika elméletének építőkövei a szárazföldek, a tömegek és a tengerek csoportosulása, az államok kapcsolatai és az előbbiek ösztönző hatásai az utóbbiakra.

Vita kerekedett arról, hogy a geopolitikai doktrínák vajon elsősorban *védekező* vagy *támadó* jellegűek-e. Ez a kérdés azonban nem a lényegre tapint. A válasz – többek között – attól függ, hogy hol áll a nemzet relatív képességi ciklusa. Nyilvánvaló, hogy egy felfelé mozgó nemzet támadóan viszonyul a földrajzi környezethez, míg egy hanyatló hatalom inkább védekező stratégiákhoz nyúl. A védekezés kontra támadás problematikája a területi újrarendezések jellegét is érinti, amelyeket az egyesülések és a felbomlások idéznek elő az államrendszerekben, például a háborúk kapcsán. Lehet, hogy valamely nemzet meg akar változtatni egy meghatározott területi elrendezést. Ebben a törekvésében rendszerint lényeges szerepet játszanak a geopolitikai érvek, s szolgálhatják akár a változás, akár a *status quo* céljait. Mégis van egy közös nevezőjük: az *autarkiára* törekvés, valamint az ország politikai és katonai gépezetének az erősítése.

---

*Vér és föld

Az autarkiára törekvés mind a gazdasági, mind a politikai szférában szorosan összefügg a különböző nacionalista megnyilvánulásokkal, a gazdaság és a politika szférájában egyaránt, és alá van rendelve a geopolitikai doktrínáknak.

A külkereskedelemben fellépő protekcionizmus, amely védővámok és más korlátozások révén próbálja megőrizni a nemzetgazdaságok integritását ös önellátását, a nacionalista tünet további összetevője. A protekcionizmusnak, csakúgy mint az általános értelemben vett autarkiának, kettős funkciója van. Egyrészt az a célja, hogy megakadályozza a külső tényezők behatolását a nemzetgazdaságba, megakadályozza annak szervezetlenségét, s csökkentse annak a lehetőségét, hogy más tényezők a legkisebb mértékben is befolyásolhassák a kormányt. Ez másrészt erősíti a nemzet versenyképességét a nemzetközi piacon. Ahogy éleződik a verseny a világpiac gazdasági hanyatlásának időszakában, általában úgy erősödik ugyanezen idő alatt a protekcionizmus, az összes nacionalista tendenciák megnyilvánulásaként.

JEGYZETEK

[1] Harold Sprout: Geopolitical Hypotheses in Technological Perspective. *World Politics*, 15. kötet, 2. szám (1963), 192–193. o.

[2] Ezt a meghatározást a *Grolier Webster International Dictionary* 1. kötetéből vettük, *New York*, 1976, 408. o. Lényegében ugyanezt a meghatározást javasolja Ladis K. D. Kristof: The Origins and Evolution of Geopolitics című művében. *Journal of Conflict Resolution*, 4. kötet, 1. szám (1960), 33. és 35. o.

[3] Ezt a megkülönböztetést az *Encyclopedia American* 12. kötetében találjuk, *New York*, 1974. 508. o.

[4] Ld. Kristof idézett művében, 1960, 23–32. o.

[5] További elemzés céljából ld. Harold és Margaret Sprout: Environmental Factors in the Study of International Politics, *International Politics and Foreign Policy* (szerkesztő James N. Rosenau), *New York*, 1961, 106–119 o.

[6] Nagy hangsúlyt kap ez a kérdés Kristof-nál (id. mű 1960, 20. oldal), aki azt írja, hogy „a geopolitika háborús sérülés: Mahantól és Theodore Roosevelttől kezdve Hitlerig és Tojoig mindenféle stratéga és expanzionista használta és visszaélt vele". A náci örökség egyértelműen ktűnik a *Meyers Enzyklopadisches Lexikon* geopolitika-definíciójából. 10. kötet, Mannheim 1974, 98. o.

[7] Ld. Nicholas J. Spykman: America's Strategy in World Politics. *The United States and the Balance of Power. New York*, 1942, 41. o.

[8] Ld. Galtung: On the Future of the World System. Territorial and Non-Territorial, *Essays in Peace Research* című művének IV. kötetéből, *Koppenhága*, 1980, 649–667. o.

[9] Az idézetek Spykman *idézett művéből* valók. 1942. 17. és 41. o.

[10] Ld. Peter Wallensteen: Incompatibility, Confrontation and War: Four Models and Three Historical Systems, 1816–1976. *Journal of Peace Research*, 28. kötet, 1. szám (1981), 60–61. o.

[11] Robert Wuthnow: The World-Economy and the Institutionalization of Science in Seventeenth Century Europe, *Studies of the Modern World-System* (szerk. Albert Bergesen), *New York*, 1980. 25–55. o.

[12] A világrendszer okfejtésének ez egy igen lerögidített változata ahhoz képest, ahogyan például Immanuel Wallerstein: The Capitalist World-Economy, *Cambridge*, 1979, és Christopher Chase-Dunn: Core-Periphery Relations: The Effects of Core Competition című művében megjelent. *Social Change in the Capitalist World Economy* (szerk. Barbara Hockey Kaplan), *Beverly Hills*, 1978, 159–176. o.

[13] Chase-Dunn *id. mű*. 1978. 161. o.

[14] Charles F. Doran és Wes Parsons: War and the Cycle of Relative Power. *American Political Science Review*, 74. kötet, 4. szám (1980), 949–952. o.

[15] További adatokért ld. Joseph A. Schumpeter: Business Cycles. A theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process, I. és II. kötet. *New York*, 1939, Ernest Mandel: Long Waves of Capitalist Development. The Marxist Interpretation. *Cambridge*, 1980. és Pekka Korpinen: Kriisit ja pitkat syklit. *Helsinki*, 1981.

[16] A nemzetek relatív hatalmi pozíciójáról közölt adatokat Doran és Parsons *id. művéből* vettük át, 1980, 955–957. o.

[17] Sd. Nicole Bousquet: Skizze einer Theorie alternierender Konkurrenz- und Hegemonieperioden in Zentrum der kapitalistischen Weltwirtschaft, *Krisen in der kapitalistischen Weltökonomie*, (szerk. Folker Fröbel és Otto Kreye), *Reinbek bei Hamburg*, 981, 123–124. o.

[18] Ld. Frank M. Russel: Theories of International Relations, *New York*, 1936. 266–269. o.

[19] Sprout: *id. mű.* 1980. 955–957. o. és Kristof: *id. mű.* 1960. 21. és 31–32. o.

[20] Doran és Parsons *id. mű.* 1980. 955–957. o. és Boesquet: *id. mű.* 1981. 125–127. o.

[21] Schumpeter: *id. mű.* 1939. 309. és 339–342. o.

[22] Frank L. Klingberg: Cyclical Trends in American Foreign Policy Moods and their Policy Implications, *Challenges to America.* United States Foreign Policy in the 1980s. (szerk. Charles W. Kegley, Jr. et Patrik J. McGowan), *Beverley Hills*, 1979. 38–40. o.

[23] Ld. például Pul M. A. Linebarget et alii: Far Eastern Governments and Politics, China and Japan. *New York*, 1954. 435–438. o.

[24] Lehet azonban, hogy ezek a doktrínák a levegőben gyökereztek meg. Mindenesetre Giulio Douhet olasz tábornok volt az első szerző, aki az 1920-as évek elején feltárta a megjelenő légi hatalom stratégiai jelentőségét; ld. Vilho Lukkarinen: The Role of Air Power in a Nation's Total Capability and in International Society. *Helsinki*, 1969. 99–103. o.

[25] A különböző társadalmi rendekkel és a nemzetközi kapcsolatok elemzésében betöltött szerepükkel kapcsolatban ld. Peter Wallensteen: Structure and War. *International Relations* 1920–1968. *Uppsala*, 1973. 41–47. o.

[26] Ld. Kristof: *id. mű.* 1960. 26. o. és még más helyeken.

[27] A fontosabb konzervatív szerzők között van Colin S. Gray: The Geopolitics of Nuclear Era: Heartland, Rimlands and the Technological Revolution. *New York.* 1977, 33–35. o. és Richard Pipes: US – Soviet Relations in the Era of Détente. *Boulder* 1981, különösen a 171–193. oldalon. Az idézetek Graytől származnak (*id. mű.* 1977, 39. o.).

[28] Ld. Halford Mackinder: Democratic Ideals and Reality. *London*, 1919.

[29] Kristof *id. mű.* 1960. 17–19. o.

[30] Ld. Richard Hennig: Geopolitik. Die Lehre vom Staat als Lebenswesen. *Leipzig*, 1928. 2–3. o.

[31] További részletek például Witt Bowden és mások: An Economic History of Europe since 1750. *New York*, 1937. 336–340. és 362–365. o.

[32] Listről találunk még adatot pl. *uo.* 73–380. o. Lebensbilder grosser Nationalökonomen. (szerk. Horst Claus Recktenwald) *Koln*, 1965. 217–230. o.

[33] Ld. Karl Polányi: The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time. *Boston*, 1971 (első kiadás 1944-ben), 135–150. o. (az idézet a 141. oldalról származik).

[34] Ezt a fejtegetést Polányi erőteljesen támogatta; ld. *uo.* 178–191. o. (az idézet a 183. oldalról való).

[35] Ld. Kristof *id. mű.* 1960. 21–24. o. A szerző azonban azt állítja, hogy ezek a geopolitikai gondolkodók gyakran túlzott mértékben támaszkodtak az állam szerves elméletére. Ezzel kapcsolatban azt is megjegyezhetjük, hogyan alkalmazta a merkantilista gazdasági élet (amelyről itt feltételezzük, hogy összekapcsolódik a geopolitikai doktrínákkal) saját céljaira a társadalom szerves fogalmát. Ld. Lelio. F. Mecksher: Merkantilismen. Ett led i den ekonomiska politikens historia, senare delen. *Stockholm*, 1931. 276–278. o.

[36] Friedrich Ratzel: Politische Geographie. *München*, 1903. 4. o. első kiadás 1897-ben.

[37] Ld. Bowden és mások. *id. mű.* 937. 616–624. o.

[38] Hans-Ulrich Wehler: Industrial Growth and Early German Imperialism, *Studies in the Theory of Imperialism* (szerk. Roger Owen és Nob Sutcliffe), *London*, 1972. 71–90. o. (az idézetek a 82. és 85. oldalról valók). Ld. még Hans-Ulrich Wehler: Bismarck und der Imperialismus. *Köln*, 1970.

[39] Bowden és mások, *id. mű.* 1937. 618–619. és 645–646. o.

[40] Hedley Bull: Sea Power and Political Influence. *Old Issues and New Challenges. Farnborough*, 1980. 6–7. o.

[41] Ld. Merle Curti és mások: An American History, 2. kötet, *New York*, 1950. 307–314. o.

[42] Alfred T. Mahan: The Interest of America in Sea Power. *Boston*, 1911. 35–36. o.

[43] Curti és mások: *id. mű.* 1950. 313. o. és Richard O'Connor: Pacific Destiny. An Informal History of the US. in the Far East. *Boston*, 1969. 233–234. o. 233–234. o. és 299–329. o.

[44] O'Connor *id. mű.* 1969. 250–251. o.

[45] Uo., 242. o.

[46] Ld. uo., 231–251. o. Bull: *id. mű.* 1980. 3–4. o. és Kullervo Killinen: Kansainvalinen politiikka I. Politiikan ja strategian maantieteelliset perusteet. *Helsinki*, 1958. 25–29. o. A különböző geopolitikai doktrínák alapos feltárását találjuk Risto Hyvarinen: Monistic and Pluralistic Interpretations in the Study of International Politics. Commentationes Humanarum Litterarum, *Helsinki*, 1957.

[47] Nem Mahan volt a geopolitika első amerikai elméleti tudósa. Ez az érdem egyértelműen William Gilpiné, aki 1836-ban jósolta, hogy a Mississippi völgye Amerika hátországává válik majd, St. Louis pedig az USA fővárosává (pl. *Encyclopedia American*, 12. kötet. *New York*, 1974. 508. o.) Az amerikai geopolitikai gondolkodók között van Ellsworth Hungtington, Frederic J. Turner és Karl A. Wittvogel. Az Egyesült Államok geopolitikai iskolájának az áttekintéséhez ld. Kristof, *id. mű.* 1960. 37–42. o.

[48] Ld. Alan K. Henrikson: America's Changing Place in the World: From 'Periphery' to the 'Center'. *Center and Periphery. Spatial Variation in Politics* (szerk. Jean Gottmann). *Beverly Hills*, 1980. 79–80. o. Henrikson nagyon szemléletes módon azt is bemutatja, hogyan használták fel a térképvetítéseket a geopolitikai viták érveiként. Jean Gottmann egyébként a francia geopolitikai iskola kiemelkedő képviselője; ld. például a *La politique des états et leur géographie* című művét. *Párizs*, 1952. A francia geopolitikai gondolkodás azon korai képviselői között találjuk P. W. J. Vidal de la Blache-t és Lucien Fevbre-t, akik nem a determinizmust, hanem a földrajzi posszibilizmust támogatták. Műveiket közvetlenül az I. világháború után jelentették meg.

[49] Henrikson: *id. mű* 1980. 81–82. o.

[50] Sprout: *id. mű.* 1963. 193–196. o.

[51] Raymond Aron: Peace and War. A Theory of International Relations. *London*, 1966. 191–194. o. (először franciául jelent meg *Paix et guerre* címmel 1962-ben).

[52] Martin Wight: Power Politics. *Harmondsworth*, 1979. 72–74. o. Szerk. Hedley Bull és Carsten holbraad.

[53] Ld. elsősorban Nicholas J. Spykman: The Geography of Peace. *New York*, 1944. 35–61. o.

[54] Ld. James Dougherty és Robert Pfaltsgraff: Contending Theories of International Relations. A Comprehensive Survey. *New York*, 1981. 63–66. o.

[55] Ld. Sprout *id. mű.* 1963. 195–196. o.

[56] Ezt a gondolkodást származtathatjuk 1800-ból, amikor Johann Gottlieb Fichte megjelentette a Der Geschlossene Handelsstaat, ein Philosophischer Entwurf als Anhang zur Rechtslehre und Probe einer Kunftigzuliefernden Politik című művét, amelyben támogatja Németország központosított kereskedelmi állammá válásának gondolatát.

[57] Peter Wallensteen (Michigeni és Uppsalai Egyetem), személyes találkozás 1982. január 28-án.

[58] Ld. Wallensteen: *id. mű.* 1981. 64–66. o.

[59] Albert Gergesen és Ronald Schoenbert: Long Waves of Colonial Expansion and Contraction, 1415–1969. *Studies of the Modern World-System, New York*, 1980. 231–277. o.

[60] Bowden és mások: *id. mű.* 1937. 629–649. o.

[61] Ld. például Daniel Chirot: Social Change in the Twentieth Century. *New York*, 1977. 95–98. o.

[62] A Sproutok tudományos karrierjéről. A szerkesztők: Bevezetésében találunk még adatokat, The Analysis of International Politics, Essays in Honour of Harold and Margaret Sprout, *New York.*

[63] Bull: *id. mű.* 1980. 3–11. o.

[64] Wight: *id. mű.* 1979. 75–77. o.

[65] Frederic Schuman: International Politics. The Destiny of the Western State System. *New York*, 1948. 408–409. o.

[66] Aron: *id. mű.* 1966. 198–200. o. A két háború közötti időszak német geopolitikai gondolkodásának az alapos áttekintését adja C. Troll: Die geographische Wissenschaft in Deutschland in den Jahren 1933 bis 1945. Ujabb kiadás az *Annals of the Association of American Geographers* 39. kötetében, 1. szám (1949), 128–135. o.

[67] Hennig: *id. mű.* 1928. 113–122. o. Érdemes azonban felidéznünk, hogy Németország geopolitikai doktrínái és tervei nem korlátozódtak közvetlen szomszédaira. Ellenkezőleg, mesteri tervek léteztek, amelyekre példa az, ahogyan Ribbentrop 1939 nyarán megideologizálta az érdekszférákat. Ribbentrop szerint a déltengeri régiót Japánnak kell juttatni, Közép-Afrikát – Európa jelentős részein kívül – Németországnak kell adni, Észak-Afrikát Olaszországnak, és végül a Közel-Keletet, ezen belül Iránt és Indiát, a Szovjetuniónak. Ld. Például Summer Welles: Seven Decisions that Shaped History. *New York*, 1951, 78–79. o.

[68] Edward H. Carr: The Twenty Years Crisis 1919–1939. *London.* 951. (első kiadás 1939-ben) 54–62. o.

[69] Uo., 80–88. és 113–120. o. (az idézet a 119. oldalon).

[70] Uo., 120–129. o.

[71] Polányi: *id. mű.* 1971. 201–208. o.

[72] Ld. például John Herz: International Politics in the Atomic Age. *New York*, 1959. Herznek azonban később át kellett értékelnie elképzeléseit és meg kellett tagadnia a territoriális államok megszűnéséről szóló túlzottnak bizonyult korai következtetéseit. Ld. The Territorial State Revisited: Reflections on the Future of the Nation-State. *Polity*, 1. kötet, 1. szám (1968), 12–34. o.

[73] Kennan geopolitikai doktrínáit ezek a fogalmak írják körül John Lewis Gaddis: Strategies of Containment. A critical Appraisal of Postwar American Security Policy. *New York*, 1982. 25–65. o.

[74] Uo., 90–92. o.

[75] Ezt a perspektívát Gray tárja elénk: *id. mű.* 1977. 54–67. o.

[76] Ld. például Julian Lider: Geopolitikens återkomst. Internationalla studier (*Stockholm*), 3. kötet, 2. szám (1975), 65–68. o.

[77] Wallensteen *id. mű.* 1981. 70–72. o. és 75–80. o.

[78] Wight: *id. mű.* 1979. 80. o.

[79] Robert Gilpin: Three Models of the Future. International Organization, 29. kötet, 1. szám (1975), 37–60. o.

[80] Mandel: *id. mű.* 1980. 97–105. o.

[81] A tengeri hatalmi elméletek feléledésének egyik példája a Sea Power and Influence. Old Issues and New Challenges. *London*, 1980. (szerk. Jonathan Alford). A tenger-hatalmi elméletekre fektetett hangsúly annak az összóceáni szövetségnek a létrejöttében is fellelhető, amely „a tengerjáró, kereskedő államok szövetsége lenne, hogy összefogásukkal kölcsönös biztonságot nyújtsanak egymásnak, ha bármelyik erős, katonai despota uralom megsértené a szabadságukat"; ld. Ray S. Cline: World Power Trends and US. Foreign Policy. *Boulder* 1980. 181–203. o. Általában ez a reagálás mind a szovjet hatalom növekedésére, *mind* a protekcionista korlátok megjelenésére a nemzetközi kereskedelemben. A tengeri hatalomról szóló elméletek a Szovjetunióban sem ismeretlenek. Elsősorban S. G. Gorshkov hangsúlyozta, milyen növekvő abszolút és relatív jelentősége van a hadiflottának mind béke, mind háború idején. Gorshkov tömören elemezte ezeket a kérdéseket egy cikksorozatban, amely a *Morszkoj Szbornyik* című folyóiratban jelent meg 1972–1973-ban.

[82] A nagyhatalmak haditengerészeti rivalizálásról ld. például Understanding Soviet Naval Developments. Haditengerészeti Minisztérium, *Washington*, D. C. 1981 és Ifj. Clarence A. Robinson: Expanding Navy's Global Power: Maritime Superiority Goal Keyed to 600-Ship Fleet. *Aviation Week and Space Technology*, 1981. aug. 31., 38–65. o.

[83] Ld. Osmo Aqunen: Legitimation Patterns of Foreign Military Presence. *Current Research on Peace and Violence*, 11. kötet, 2. szám (1981), 101–113. o., valamint Alvin J. Cottrell és Thomas Moorer: U. S. Overseas Bases: Problems of Projecting American Military Power Abroad. *The Washington Papers*, 5. kötet 47. szám (1978).

[84] Ld. Robert E. Markavy: The New Geopolitics: Arms Transfers and the Major Powers' Competition for Overseas Bases. *Arms Transfers in the Modern World.* (szerk. Stephanie G. Neumann és Robert E. Markavy), *New York*, 1980. 131–151. o. Ezzel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy a szocialista országokban a geopolitikai elméletek újraéledését – nem minden alap nélkül úgy tekintik, mint az Egyesült Államok expanziós politikájának az igazolását; ld. például Herbert Schwenk: Geopolitische Schützenhilfe fur imperialistische Expansions- und Kriegspolitik. *IPW Berichte*, 11. kötet, 1. szám (1982), 22–26. és 41. o.

[85] Geoffrey Kemp és Robert L. Pfaltzgraff: New Technologies and the Emerging Geostrategic Environment. *The Other Arms Race* (szerk. Geoffrey Kemp és mások). *Lexington, Mass*, 1975., 125–148. o. Raimo Vayrynen elemzi, hogy milyen új hatalmi központok jönnek létre a Harmadik Világban: Economic and Military Position of Regional Power Centers. *Journal of Peace Research*, 15. kötet, 4. szám (1979), 349–369. o.

[86] Ld. például Chirot *id. mű.* 1977, 202–208. o. és Wolfram Handfrieder: Dissolving International Politics: Reflections on Nation State. *American Political Science Review*, 72. kötet, 4. szám (1978), 1276–1277. o.

[87] Ld. Anouar Abdel-Malek: Geopolitics and National Movements: An Essay on the Dilactics of Imperialism. *Antipode*, 9. kötet, 1. szám (1977), 28–36. o.

[88] A dél-afrikai külpolitika geopolitikai elemeiről ld. Sam C. Nolutschungu: South Africa in Africa. *A Study of Ideology and Foreign Policy. Bristol*, 1975. és Agrippas T. Mugomba: The Rise and Fall of 'Pax Suid-Africa': A Historical Analysis of South Africa's Black African Policy. *Kenya Mistorical Review*, 18. kötet, 1. szám (1975), 127–145. o.

[89] Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a harmadik hullámban a német geopolitikai gondolkodásnak milyen hatása volt Dél-Afrikának és a Déli Tölcsér azon államainak az ezzel kapcsolatos doktrínáira, amelyekre a németek hagyományosan kulturális és politikai befolyást gyakoroltak.

[90] Brazília, Argentina és Chile, valamint néhány más latin-amerikai ország geopolitikai doktrínáit John Child vizsgálja: Geopolitical Thinking in Latin America. *Latin American Research Review*, 14. kötet, 2. szám (1979), 89–100. o.

[91] Ld. Gustavo Dans: Brazil on the Offensive. *NACLA'S Latin America and Empire Report*, 2. kötet, 4. szám (1975), 5–28. o.

[92] Child *id. mű.* 1979. 91–92. és 97. o.

[93] Ld. Tom Forrest: Geopolitics and Trade in the South Atlantic: Brazil, Nigeria and Africa. Afrikai Tanulmányok Skandináv Intézete. *Uppsala*, 1981. (soksz.) Dél-Afrika is jelentős érdeklődést tanusít a dél-atlanti vidék iránt; ld. például South Atlantic- A New Zone of Strategic Concern. *The South Africa Foundation News.* 7. kötet, 8. szám (1981).

[94] Ld. E. L. Jones: The European Miracle, Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia.

[95] Brian Porter: Patterns of Thought and Practice: Martin Wight's: 'International Theory'. *The Reason of States.* A Study in International Political Theory. (szerk. Michael Donelan), *London*, 1978. 66–67. o.

Bródy András

A TÁRSADALMI FOLYAMATOK IDŐSZÜKSÉGLETÉRŐL

Egy matematikus közgazdász töprengése a válságok kapcsán

A probléma

A lét meghatározza a tudatot – ezt a marxi tézist könnyű kézzel aggatja rá a szakirodalom minden ideológiai megnyilvánulásra, a tudat minden tényleges, vélt vagy óhajtott változására, mintegy magyarázat helyett és gyakorta anélkül, hogy világos fogalmat alkothatnék magamnak arról: valójában milyen lét határoz meg milyen tudatot és milyen gyorsan történik ez. A társadalmi folyamatok valóságos mozgását így nem tudom felfogni. Hasonlít ez Smith piacának és Keynes multiplikátorának esetéhez, amelyekről úgy vélik, megteremtik az egyensúlyt, illetve a fellendülést, csupán az nem válik világossá, hogy ez napokat vagy éveket vesz-e igénybe. Hiszen elméletileg az is lehetséges, hogy mindezen folyamatok végtelenek, amely esetben legfeljebb tendenciáról beszélhetünk, amely a végtelenben, azaz sohanapján hozza meg végső eredményét.

A körülmények meghatározó szerepének azonnali érvényesülését látom például, ha az államosítások másnapján kihirdetik az új típusú munkás létrejöttét. Ha hihetünk az újságírónak, röviddel a prémiumrendelet és a tervgazdaság büntetőjogi védelmére vonatkozó törvényerejű rendelet kibocsátása után még 1950-ben létrejött legalább egy művezető, aki kijelenti: *„úgy szeretem a tervet, mint az édesanyámat."*[1]

A másik végleten F. Braudel így fogalmaz: *„Azt hiszem az emberiség legalábbis derékig gázol a napi rutinban. Számtalan örökölt cselekedete, amelyet átabotában halmozott fel és mindmáig nap nap után ismétel: szokássá válik, amely segít élni és bebörtönözve tart, dönt helyettünk egész életünk során. Ezek a tevékenységek: ösztönzők, lökések és minták, a hatások és visszahatások mikéntjei néha – de gyakrabban, mint gyanítanánk – az emberi történelem kezdeteire nyúlnak vissza".*[2] Tehát a hatáslánc olat itt a végtelen múltba vezet.

A két véglettel szemben áll az a pragmatikus nézet, hogy a tudatot meghatározó lét az egyes ember személyes életidejében keresendő, a neveltetés alakítja ki életfelfogását, s így személyes tudatát és nézeteit a születéstől a munkába lépéséig eltelt idő milyensége határozza meg. Ezzel a nézettel vág egybe az a gyakorlat, amely az egyedeket elébb a szülők társadalmi helyzete, majd – később – első foglalkozásuk alapján tartotta helyesnek kategorizálni. Ez két, illetve egy generációs késleltetést tételez fel a tudatformák kialakulásában.

De van eltérő felfogás is. Hankiss Elemér például *négy* alapvető értékrend foszlányait látja korunk magyar valóságában: • a hagyományos keresztény • a puritán-felhalmozó • a fogyasztói hedonista és • a munkásmozgalmi értékrendeket.[3] Ezek közül a legújabb is a XIX. században keletkezik, s így a késleltetés legalább 80, de esetleg több száz évet tesz ki.

Hogyan közelíthetném meg a lét-tudat hatásláncolat valóságos terjedési sebességét e deklarált végletek közt valamivel nagyobb szabatossággal, hogyan alkothatnék pontosabb fogalmat magamnak arról, hogyan és milyen gyorsan mennek vagy mehetnek végbe ezek a folyamatok? Az eddig idézett vélekedések ugyanis első látásra inkább a kutatókra, mint a kutatás tárgyára jellemzőek: a politikus és közgazdász az azonnali vagy gyors hatások iránt érdeklődik, a szociológus családokat vagy nemzedékeket vizsgál, míg a történész, márcsak buvárkodása időszerűségének igazolására is, eleve a leghosszabb hatásláncolatokat tartja szem előtt.

Töredékes gondolatok változásról, válságról, az időszemlélet kialakulásáról, végül pedig az időszükséglet méréséről

Egy magát változatlanul ismétlő folyamatban az idő léte és szerepe még aligha tűnhet fel, ezért például az egyszerű újratermelés monoton egyhangúságában élő primitív törzsek időszemlélete igen fogyatékos. A történelem: szájhagyomány, amelyben apa, nagyapa és ős fogalma egymást átjárják, a szellemek időtlenek – *„Sötét és semmi voltak: én valék / Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj."** A fizika is, amelynek mai időfogalmunk kialakulását és az idő mérését köszönhetjük, eleinte csak úgynevezett *mechanikus* hatásokkal foglalkozott. Ezek *azonnal* érvényesülnek: ha egy rúd egyik végét meglökjük, a másik vége vele egyidőben mozdul.

Hogy az idő fogalma egyáltalán kialakulhasson, ahhoz a *változás*, mégpedig a *periodikus* változás megfigyelése szükséges. Valószínűleg a nap és éj váltása, az évszakok egymásra következése az, amely felébreszti az időérzést, s így történhet, hogy tudjuk: Brahma az esőzések után született, de nem tudjuk, hány ezer éve.

A periodicitás – az inga, a kiürülése után megfordítandó homokóra, a nap árnyékának járása – egyben eszköze is lett az időmérésnek, s az időmérés szabatosabbá válásával lassan tudomást szereztünk arról, hogy nem minden hatás *azonnali*, különböző erők nem egyforma módon terjednek: más a fény, az elektromosság vagy a hang terjedési sebessége, s bizonyos erőterekről, például a gyorsulásról vagy tömegvonzásról máig sem tudjuk bizonyosan, milyen módon terjednek a térben. Ez a nem-tudás ismét annak következménye, hogy hatásuk valószínűleg *nem periodikus* vagy a periódus oly hosszú, hogy nem tudunk nyomára jutni.

A közgazdaságtanban is a változás és jelesen a periodicitás kialakulása csillantotta fel a reményt, hogy a gazdasági hatások terjedésének sebességét a válságtól válságig terjedő többé-kevésbé reguláris időközök révén meghatározhatjuk.

Válság és periodicitás azonban többféle is található a gazdaság területén. Schumpeter általánosan elfogadott felosztása szerint[4] rövid távú, 3–5 éves, közép távú, 8–10 éves és hosszú távú, 25–50 éves hullámokat különböztet-

*idézet

hetünk meg. A rövid ciklusokat Metzler vizsgálatai alapján[5] ma készlet- vagy beruházási-ciklusoknak nevezhetjük. A közép távú ciklusok, amelyeket már Marx vizsgált, a gépi berendezés megújításával függnek össze, ezért technológiai ciklusoknak is nevezhetők. Az utóbbi időben a közfigyelem az igen hosszú távú, mintegy 50 éves ciklusokra irányult, amelyek létét először Parvus,[6] majd Kautsky[7] jelezte, és amelyeket statisztikailag Kondratyev[8] vizsgált behatóbban. A hosszú ciklusokat, Easterlin[9] demográfiai vizsgálatai alapján az emberi népesség ökológiai ciklusainak tartom.[10] Ezeket a gazdasági élet viszonylagos szűkössége vagy bősége váltja ki, de a maguk részéről ismét visszahatnak a gazdasági életre.

Éppen a periodicitásoknak ez a viszonylag széles választéka adja meg a lehetőségét annak, hogy puszta megfigyelés és logika alapján véleményt alkothassunk a gazdasági erők, döntések és intézkedések kihatásának terjedési sebességéről, hogy tehát értelmesen számbavegyük a gazdasági folyamatok időszükségletének nagyságrendjeit.

A ciklusok hatásmechanizmusát vizsgálva már Marx kiemelte a beruházott gépek élettartamának szerepét, később Kalecki ezt kiegészítette a beruházások gesztációs időtartamának fogalmával.

Ha a ciklust mint elvont szabályozási folyamatot vizsgáljuk, akkor e két időtartam szerepét általánosabban is megfogalmazhatjuk. A beruházások elkészülésének időtartama, a *gesztációs* periódus hossza jellemzi a megérett és szükségesnek látott *változás lebonyolításának időszükségletét,* az *új* terjedésének sebességét, az adaptációhoz szükséges időt. Ez a gazdaságban viszonylag rövid, néhány hónapos időszakasz és csak kivételes területeken, például vasútvonalak és hálózatok építése esetén vagy bizonyos igen időigényes beruházásokban, mint papírgyártó gépek és erőművi berendezések esetén érheti el az 5–10 éves nagyságrendeket.

Az egyszer megalkotott *új* azonban lassan *régivé* válik, a folyamatnak irreverzibilis, vissza-nem-fordítható jellege van. Az egyszer *beruházott* berendezés egész *élettartama alatt rögzített.* Ez az élettartam igen különböző lehet: készletek néhány hónapig, gépek és berendezések egy–két évtizedig, emberek 60–70 évig, utak és hidak esetleg évszázadokig *élnek.*

A periodicitást logikailag e két időtartam kölcsönhatása kormányozza, a válságtól válságig terjedő idő a gesztációs periódus és az élettartam függvénye. Hogy pontosan milyen függvénye, azt a tényleges hatásmechanizmus alapján lehet meghatározni. A szerint, hogy folytonos vagy késleltetett hatásokat feltételezünk-e, hogy a szabályozási rendszer matematikai analógiáját milyen más feltételezésekkel állítjuk össze, adott b élettartam és g gesztációs időből meglehetősen különböző ciklushosszakat származtathatunk. Ennek ellenére – a részletesebb matematikai-logikai technikalitásoktól itt tekintsünk el – a hatásmechanizmus idő-nagyságrendjei ezzel már adottak. A ciklusmodellek matematikai irodalmában a periódus T időtartama különböző feltételezések szerint a $T = b+g$ értéktől a $T = 2\pi\sqrt{bg}$ értékig terjed. Ezzel azonban T nagyságrendje általában már adott. Például a demográfiai ciklus esetében, ahol $b = 70$ év és $g = 0{,}75$ év a ciklushossz $b+g = 70{,}75$ év és $2\pi\sqrt{bg} = 45{,}53$ év közt adódik. Ez persze csak *nagyságrendi* eredmény, de arra már rámutat, hogy a ciklus várható hossza jóval meghaladja a generációváltás mintegy 25 éves tartamát – és nem közelíti meg az évszázados nagyságrendet. Az összehasonlítás kedvéért megemlítendő, hogy Keyfitz – Easterlin elméletéből kiindulva – két-generációs, tehát 50 évnél valamivel hosszabb ciklusokat vezet le.[11]

Összefoglalva a gazdasági ciklusok matematikai elméletének tárgyunk szempontjából fontos eredményeit azt mondhatjuk, hogy általánosan elfogadott modell, és szabatosan verifikálható vagy cáfolható számítás még nem született, azonban a nagyságrendekre vonatkozó következtetések már eléggé kialakultak és elég reálisak ahhoz, hogy a pusztán minőségi megállapításokon túlmenő és némiképp már kvantifikálható következtetéseket is levonhassunk belőlük.

Ez arra is módot ad, hogy – erősen hangsúlyozva a vállalkozás kísérleti jellegét – a társadalmi hatásmechanizmusok rokon területein is kipróbáljuk, hogy a ciklusok magyarázatában beválni látszó gondolatmenet milyen következtetésekhez vezet a folyamatok időszükségletének, a hatások terjedési sebességének kérdésében.

Anélkül, hogy saját ciklusmodellemnek[12] kitüntetett szerepet szánnék, márcsak az alkalmazásával járó gyakorlatom miatt is a következőkben erre fogok támaszkodni, ismételten kiemelve, hogy számszerű eredményeit csak tájékoztató jellegűnek tekintem, ezek pusztán a folyamatok nagyságrendjének bemutatását szolgálják.

Válságmenü

Az ismert 4–4,5 éves *üzleti* ciklust, amelyet a tervgazdaságban beruházási ciklusként tartanak nyilván[13] ezen az elvont-matematikai síkon a mintegy egy évnyi termelésnek megfelelő készletek (itt nemcsak a szorosan vett termelési készletek, de a kereskedelmi és stratégiai készletek, valamint a lakosság tartós és nem tartós fogyasztási készletei is beleértendők), valamint e készletek átlagosan mintegy 4–6 hónapos utánpótlási-termelési ideje határozza meg: $2\pi\sqrt{1x5} = 4{,}5$ év.

A gépek és berendezések átlagosan 10–20 éves élettartama és viszonylag gyors, 1–2 hónapos újratermelési ideje hozza létre a középtávú ciklusokat, mivel $2\pi\sqrt{15x0{,}17} = 10$ év. A készleteknél gyorsabb újratermelési időt a gépgyártás általában rövid átfutási ideje, valamint az indokolja, hogy a termelés igen nagy része történik rendelésre és kerül közvetlenül a gyártól a fogyasztóhoz.

A hosszú távú ciklusokat az emberi élet mintegy *fizikai* konstansaiból vezettük le. Ezek a modern társadalmakban várható átlagosan 75 éves élettartam mellett a $2\pi\sqrt{75x0{,}75} = 47{,}1$ éves ciklusidőt adják két válság közt.

Ezen kívül sok más, kevésbé feltűnő vagy általános érvényű ciklusidőt ismerünk, például a *sertésciklus* $2\pi\sqrt{115x300} = 1167$ napos periódusát, a *hízómarha* $2\pi\sqrt{0{,}5x1{,}5} = 6{,}8$ éves vagy a *munkaállatok* számának $2\pi\sqrt{0{,}8x6} = 13{,}8$ éves hullámzását (a bibliai hét sovány és hét kövér tehén esztendejét). Minden termék és minden termelési ágazat a jellemző termelési és élettartamok függvényeként levezethető periodicitásnak megfelelően ingadozhat. Ezeket a többé-kevésbé burkolt folyamatokat addig nem is igen méltatjuk figyelemre, míg a sokfajta ingadozás mintegy keresztbe fonódva ellensúlyozza egymást. A *baj* vagyis a tulajdonképpeni és általánosabb értelemben is *válságnak* nevezhető állapot akkor következik be, ha – többnyire merő véletlen következtében – több fontos periodicitás egyidőben érkezik hanyatló szakaszához. Az 1929-es gazdasági válság több elemzője szerint azért volt oly mély és pusztító, mert benne a rövid, közép és hosszú távú

gazdasági periódus egybeesett, és ezt a szerencsétlen hármast még tovább mélyítette az építkezési (mintegy 26–20 éves) és a mezőgazdasági (mintegy 5–7 éves) ciklus éppen akkor hanyatló fázisa.

A jelenlegi felhős és válságos gazdasági és társadalmi helyzet, amelyet a nyomott korai 30-as évek párhuzamaként, attól éppen egy Kondratyev-periódus hossza választ el – s maguk a 30-as évek ismét csak a századforduló előtti idők *világvége* hangulatát visszhangozták – úgy vélem azért tűnik ilyen *kezelhetetlennek*, mert ismét több terület külön-külön válságperiódusa szövetkezik benne.

Ugy tűnik azonban, vannak még hosszabb lengésidejű folyamatok is. Az itt röviden bemutatott cikluselmélet vitái folyamán Soós K. Attila felvetette, hogy a Kondratyev-ciklust magyarázó képletben helytelen az emberi gesztációs periódust 9 hónappal szerepeltetni, mert az emberi elme és magatartás kialakulása mintegy 20–25 évig tartó folyamat, ez csupán elkezdődik, semmiképpen sem fejeződik be a csecsemő megszületésével. Ebben az esetben pedig a képlet $2\pi\sqrt{20x55} = 208$ éves ciklusokat jelez.

Mivel ebben az esetben nem a fizikai ember újratermelését tekintjük, hanem az emberi szellem, magatartás, felfogás kialakulására gondolunk, az ilyen mintegy 200 éves ciklusok – ha egyáltalán léteznek – nem demográfiai, hanem kulturális jellegűek. Ebben a felfogásban megerősített *A. Wierzbicki* professzor, aki ilyen *kultúr-* és *eszmekörök* periodikus felmerülésével, tündöklésével majd hanyatlásával foglalkozik. Kutatásait nem hozta még nyilvánosságra, az alábbiakban megkísérlem néhány, részben tőle származó és figyelemre méltó periódus összeállítását. Tisztában vagyok vele, hogy a történettudomány annyi tényt halmozott már fel, hogy azokból szinte minden periodicitásra lehet példát találni, mégis már csak a további vita és gondolkodás táplálékául, felsorolok néhány jellemzőnek tűnő adatot.

Ha egymás után írjuk a skolasztika, reneszánsz, felvilágosodás és a kapitalizmus legnagyobb elméleti alakjainak adatait: Aquinói Tamás 1225–74, Erasmus 1466–1536, Spinoza 1632–77 és Marx 1818–1883 személyében, akkor e dátumokból egy mintegy 200 éves periodicitás eléggé szembeötlő. Maguk a lexikonok is két-két évszázadot tulajdonítanak mindeme *paradigmáknak*, a skolasztika a XIII. és XIV., a reneszánsz a XV. és XVI., a felvilágosodás a XVII. és XVIII., míg a kapitalizmus a XIX. és XX. század gondolkodására jellemzőek. Rossz történész, és még rosszabb szellemtörténész vagyok, mindezen adatokat a lexikonokból írtam ki és valószínűleg sok tekintetben módosításra és pontosításra szorulnak, távolról sem érzem őket bizonyító erejűnek, de arra talán elégségesek, hogy azt mondjuk: talán mégsem teljesen légből kapott a szellemi élet 200 éves periódusokra való hajlandósága. Einsteint Newtontól mintegy 200 év választja el, s mindketten mintegy tetőpontjai egy környezetükben kialakult és gyökeresen új világképpel járó természettudományi buvárkodásnak.

Szűkebb szakmámra térve mindig valahogy *természetes* menetnek éreztem, hogy Smith *deskripciójára* 50 évvel később következik Ricardo *rendszere*, majd ismét két generáció múlva Marx *anti-rendszere*. Négy generáció a felszálló, négy a leszálló ágban valahogyan kielégíti pithagoreusi esztétikámat, s ugyanakkor elég racionálisnak tűnik az, hogy legalább két generációnyi a távolság valamely tudományos rendszer megalkotása és valóban szabad és kötetlen bírálata között: a kortárs generáció – pro vagy kontra – azonos küzdőtérre van bezárva, s mindig csak a tanítványok tanítványaitól várható,

hogy olyan gyökeresen új jusson eszükbe, ami az eredeti gondolatrendszerben nem szerepelt.

Tegyük félre mármost e 200 éves ciklus létezésének kérdését – magam még akkor sem vagyok alkalmas e kérdés további vizsgálatára, ha egyébként nem diszkvalifikálna enciklopedikus tudatlanságom. Egyébként is az a véleményem, hogy nem helyes, ha valamilyen elmélet megsejtői maguk állnak neki a bizonyításnak, hiszen eleve bizonyítékokat és nem ellenérveket fognak keresni, legyenek még oly becsületes tudósok is.

Ne tegyük félre azonban a *mi volna, ha igaz volna* gondolatát. Ha Kopernikuszként (akiről tudatik, hogy eleinte valamilyen szép geometriai, tehát meglehetősen külső rendbe kívánta állítani az akkor ismert bolygók pályáját) azt mondanánk, hogy két rövidtávú periódus összegződik egy középtávúban, öt középtávú egy hosszútávúban és négy hosszútávú egy *kulturális*, 200 éves ciklusban, akkor a következő asztrológiai naptár állítható össze.

Minden embernek közvetlen élménye a rövidtávú ingadozás: élete folyamán mintegy tíz–tizenkét ilyen *válságra* van kilátása, amelyből öt–hat meglehetősen súlyos, hiszen egyben középtávú periódus mélypontja is. A hosszú távú Kondratyev ciklusok tekintetében már a nemzedékek igen különbözőek, mert ugyan mindegyiknek kijut egy-egy ilyen ciklus, de igen eltérő magatartást alakít ki az illető generáció konkrét elhelyezkedése a cikluson belül. A korai Ferenc-József-i időben felnőtt emberek örökké visszasírták ezt a korszakot, míg saját generációmban ritkán akad, aki gyerekkorának világát siratná.

A *hosszú kulturális korszakokon* belül azután még inkább rabjai vagyunk születésünk idejének, s talán nem tévedek, ha úgy vélem, hogy a jelenlegi válságperiódus azért is tűnik olyan kezelhetetlennek, mert a gazdasági válságok válogatott egyvelegéhez még kulturális válság is járul vagy legalábbis a két évszázados korszak kulturálisan már hanyatló ágában élünk.

Visszatekintve ugyanis az említett négy nagy korszak tetőpontjain működő nagy gondolkodókra, azt lehet megállapítani, hogy szinte klasszikusan tiszta áramlatok mintegy „feléjük tartó" gondolatrendszereire teszik fel a koronát. A problémák és a rájuk adandó válaszok átmenetileg világossá és egyértelművé válnak. Bármennyire egyéni is teljesítményük, azt mintegy az előttük haladók gondolatainak összegezésével és végső általánosításával érik el. A hanyatló kor nem azért hanyatlik, mert a benne dolgozó tudósok szellemi kapacitása kisebb, hanem, mert a megválaszolandó kérdések köre változik, mintegy bonyolultabbá válik. A felmerülő új jelenségekre az epigonok (akik közt még jócskán akadhatnak zsenik) egy ideig a régi gondolatrendszer módosításával, foldozgatásával válaszolnak, miközben lassan jelentkeznek az újat képviselő látnok és próféta típusú zavarosak, akik azonban semmiképpen nem tudják még az újat új módon összerakni, mert maga az új sem alkot összefüggő rendszert és nehezen látható, hogy mi lesz belőle tartós és időtálló.

A közgazdaságtanban mintegy száz éve folyik a vita terv és piac viszonyáról, az állam és egyén szerepéről és semmiképp sem világos, hogy milyen gazdálkodási rendszerhez fog vezetni az elmélet, amely ugyanakkor csak a technikailag folyton változó alapok változó következményeit és szükségleteit próbálja kibetűzni.

Ugyanakkor az a vélemény is terjed, hogy az alapok, az újratermelés természettudományos pontossággal leírható változása is mintha lassulna

– s valóban mi fogható korunkban a gőzgép vagy a villanyenergia terjedésének sebességéhez és kihatásaihoz? Az atomerő és a számítástechnika terjedése biztosan nem: lassabb is, bizonytalanabb is, és biztosan kevésbé kifizetődő mint az előbbiek.

A ciklusokat újból szemügyre véve tehát 4–5, 8–10, 40–50 és 200 éves terjedési periódusokat állapíthatunk meg és a belőlük származó válságokat tekintve az a benyomásunk támad, hogy egyre kisebb, nehezebben számszerűsíthető kilengéseket jelentenek. A rövidtávú ciklus amplitúdója átlag ± 10 százalékos (a termelés ingadozásán mérve), a középtávúé már valamivel gyengébb, a hosszútávúé már csak néhány százalék körül van, míg a 200 évesnek még létéről sem alkothatunk pontos képet, nemhogy hatásáról.

Egészében tehát a változás, a periodicitás mindig csak az élet elenyésző részét érinti – habár megtörténhet, hogy több periódus szövetkezése révén a válság a termelés 50 százalékos visszaesésével jár (rövidebb időre), mint az 1929. évi nagy válság következtében. Mindenképpen sokat hagy azonban változatlanul, sok él tovább, sok termelődik újra a régihez hasonlóan.

S amikor egyszer Balogh Tamásnak feltettem azt a kérdést, hogy végső soron mi határozza meg az ember értelmileg nehezen hozzáférhető morális magatartását, azt, hogy bizonyos dolgokat szívesen cselekszik, másokra azonban végképp nem tudja rábírni magát, akkor a kiváló közgazdász kis gondolkodás után szomorúan így válaszolt: *„Anyuka mondta"*. S ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol a *tudatot nem a lét, hanem egy másik tudat határozza meg.* A lét csak módosítja, de tulajdonképpen minden egyes generációban elég felszínesen és csak kevéssé módosíthatja az anyukák hosszú során hozzánk érkező végső cselekvési kódrendszert. Ezeket az igen hosszan, tartósan érvényesülő, a történelem mély kútjából eredő üzeneteket azonban más oldalról is szemügyre kell venni.

Mégegyszer a késleltetésekről, értékről, a lét újratermeléséről, valamint az újdonságokról

Bevezetőül már idéztük mindazokat a nézeteket, amelyek a tudat egyes rétegeit a legkülönbözőbb történeti korszakokhoz kötik – a közvetlen tegnaptól az emberi történelem kezdetéig. Analógiát kínál erre az értékelmélet, amely a ma megjelenő áruértéket vezeti vissza az áru termelése és alkotórészei újratermelése során felhasznált munka történeti rétegeire. Ez a visszavezetés világosan végtelen jellegű, de minél távolabbi múltra tekint vissza, annál kisebb értékrész származik onnan. Így végtelen időszakasz folyamán összegezve egyre kisebb értékeket, a végeredmény mégis véges marad. A kész áruban ez a véges összeg nyilvánul meg, s az értékfelrakódás időprofilját csak a tudományos-statisztikai elemzés képes megközelíteni.

Ezekkel az időprofilokkal és késésekkel foglalkozva[14] arra a figyelemre méltó összefüggésre jutottam, hogy az *átlagos* késleltetés (tehát a felrakódó értékrészekkel súlyozott tényleges időtávok összege) a növekedési sebesség reciprokával egyenlő. A ma általános évi 2–2,5 százalékos növekedés esetén tehát körülbelül 40–50 év az átlagos késés. Említésre méltó, hogy nagyon lassú növekedés vagy határesetben egyszerű újratermelés esetén ez a késés a végtelen felé tart, míg az iparosítási korszakra jellemző 8–10 százalékos növekedés 10–12 évre kurtítja az átlagot.

Ha most nem egy elképzelt átlagos növekedés mentén, hanem a ténylegesen tapasztalt – és a kapitalizmus megjelenéséig igen alacsony – növekedési pályán összegezzük az értékrészecskéket, akkor F. Braudel észrevétele, amely szerint derékig gázolunk igen régi idők hínárjában, szinte kézzelfogható, mennyiségi igazolást nyer, habár deréktől (vagy inkább csak: bokától) felfelé feltétlenül más, gyorsabban változó közeget találunk. De *az ősember kőbaltájára fordított munkája* – persze egyre enyészőbb mértékben – *mindig is szerepelni fog a legmodernebb termékstruktúra értékében, s ezért nem csodálkozhatunk társadalmi értékrendszerünk, tudatformáink modern felszínén átcsillámló némely ősemberi vonáson sem*[15]: múltunktól *soha* nem szabadulhatunk.

Van azonban ennek a visszavezetésnek az átlagos növekedési ütem feltételezésén kívül egy másik bökkenője: a változatlan gazdasági arányok, tehát a változatlan technológia feltételezése. Ez a feltevés ugyan a késleltetések tényleges számítása során áthidalható,[16] de egy elméleti probléma akkor is megmarad: a változás, az újdonság ténye. Ezt csak úgy magyarázhatjuk meg, ha elfogadjuk: *nemcsak a lét határozza meg a tudatot, de a tudat is bír némi befolyással a lét alakulására:* az újnak előbb az alkotók tudatában kell jelentkeznie, mielőtt az újratermelés folyamatába be lehetne vezetni. S ez hozza létre azt a látszatot, hogy bár a múltban a lét határozta meg a tudatot, a jövőre vonatkozóan ez a viszony megfordul, s a jövőt képesek leszünk mai legjobb tudásunk szerint berendezni. Ez persze nem lehetséges: a múlt megtanít arra, hogy az új mindig csak része, mégpedig általában igen csekély része a társadalmi viszonyoknak.

Ismét gazdasági analógiával: az évente termelt új érték csak egyharmada–egynegyede az évi termék értékének, s magát ezt az új értéket is általában régi módon termelik. Csak a beruházás (tehát az új érték egynegyede–egyötöde) az, ami – szerencsés esetben – valóban újat hoz, s így azt mondhatjuk, hogy a valóban új mindig kevesebb, mint egy tizede az egésznek.

Végül azzal szeretném zárni a gondolatsort, hogy a *lét határozza meg a tudatot* tézisét némiképp módosítani kell. Valószínű ugyan, hogy lét és tudat viszonyában a lét a domináló, hiszen tapasztalatunk szerint a lét egésze (a múlttal együtt) hat a tudatra, míg csak az új tudatformák képesek visszahatni a létre. Azonban az ember tudatát nagyrészt *örökli:* más tudatoktól veszi át élete folyamán (döntően környezetétől: anyjától, tanáraitól, iskola- és munkatársaitól, barátaitól, tanulmányaiból és olvasmányaiból), s a lét csak módosítja: cáfolva átvett tudattartalmak realitását vagy célszerűségét és felvetve azokat az új jelenségeket, amelyeket a tudatnak meg kell emésztenie. Mindezek a folyamatok pedig az időben zajlanak le és gyakran igen hosszú történeti szakaszokat igényelnek (hiszen például az ipari társadalom vagy a gyári munkaszervezet által felvetett problémákkal több mint száz éve birkózunk, a jelek szerint nem valami fényes sikerrel).

A tézis tehát megvilágít valami igen fontos összefüggést – de nem magyarázza meg, és jelszószerű formájában könnyen tévútra vezetheti a társadalomtudományi vizsgálódásokat. Különösen problematikus az alkalmazása, ha folyamatok, tényleges időben konkrétan lejátszódó történések és cselekedetek megragadására kívánjuk felhasználni. S végül igen veszélyes az a hit, amely úgy véli, hogy a lét automatikusan vagy valamilyen normatív módon létrehozhatja a neki megfelelő tudatformákat, anélkül, hogy a tudat valóságot feldolgozó szerepe, önmódosítása bármilyen szerepet játszana.

Gazdasági törvényszerűségeket kutató vizsgálataim során gyakran merült fel fejtegetéseim ellen az a vád, hogy szemléletem túlzottan determinisztikus, a ténylegesnél szűkebben vonja meg az emberi cselekvések lehetőségeinek körét. Éppen tárgyunkkal kapcsolatban például Hetényi István így fogalmazott: *„A Jánossy-féle trendvonalak fátuma helyett ez az összefoglaló a Kondratyev-féle ciklus fátumát foglalja magában."*[17]

Elismerve a bírálat jogosultságát – mivel való igaz az, hogy egy-egy terület összefüggéseit elemezve a kutató mindig hajlamos a talált szabályszerűségek fontosságát és érvényesülését túlbecsülni, az újat túlhajtani a régebbi ismeretek rovására, hiszen – már csak szubjektíven is – neki az a legfontosabb, amivel foglalkozik, szeretném itt mégis kifejteni, amit mindezzel kapcsolatban objektív problémának látok.

Valamely új törvényszerűség, felmerülésének pillanatában, mindig a fennálló célrendszer elleni támadásnak tűnik. Ezért küzdött az egyház is az erkölcsi világrendet védve Galilei ellen, mindmáig meggátolva, hogy a tudomány eredményeiből a gyakorlati következtetéseken kívül a világnézeti konzekvenciákat is levonjuk. A tudományos elméletek ezért azóta, már csak önvédelemből is, *ha... akkor* formájú hipotézis-gyűjteményekként fogalmazódnak meg, aholis az ildomos tudós teljesen a felettes szervekre és a körülményekre bízza annak eldöntését, hogy a *ha* mennyire és mikor érvényesül a való világban. Csak így fér meg egymás mellett a bolygómozgás elmélete és a pápai csalhatatlanság dogmája, a törvényszerűség korlátja és a *határ a csillagos ég* mozgósító szózata.

A későbbiek folyamán azonban mindig kiderül, hogy a látszólag korlátozó törvényszerűség felfedése az egyetlen lehetőség a továbblépésre. Hiába tűnt úgy, hogy a szabadesés és a gravitáció felfedezése miatt fel kell hagynunk az angyalok és az emberek repülésére vonatkozó álmainkkal, a repülés végül mégis kibontakozó ipara nem jöhetett volna létre a gravitáció elfogadása és tüzetes tanulmányozása nélkül.

Hasonlóan cáfolta meg Jánossy *trendvonala*, azaz a növekedéselmélet a *nagy ugrások* lehetőségét. A növekedés mindenkori korlátainak elemzése azonban végül is a reális gazdaságpolitika alapvető munkaeszközévé változik.

Ha most elismerjük és elfogadjuk a gazdasági fejlődés alapvetően ciklikus jellegét, ez ismét látszólag korlátozza a szabad akarat szárnyalását, azonban – más oldalról tekintve – ha szűkíti is álmaink körét, éppen ezzel eszközül is szolgál arra, hogy az eddiginél reálisabban tűzzük ki céljainkat.

Hogy igen egyszerűen fejezzem ki a ciklikus fejlődés elfogadásából következő gyakorlati álláspontot: nem vádolhatjuk a tőkés rendszert a ciklusért és nem dicsekedhetünk azzal, hogy a tervgazdaság válságmentes, egyenletes növekedésre képes. Nem vádolhatjuk a kormányokat, a gazdaság vezetőit, a bankokat vagy a tőzsdét, hogy felelősek a ciklus létrejöttéért. Ugyanakkor azonban megkívánhatjuk, hogy felismerjék a ciklus létét, hogy intézkedéseiket ennek fényében mérlegeljék, hogy tehát ne hozzanak olyan döntéseket, amelyek fokozzák a feszültségeket, hanem igyekezzenek a ciklus kellemetlen hatásait mérsékelni. Számonkérhetjük tehát egy következetes *anticiklikus*, ciklust simító *gazdaságpolitika* hiányát vagy hatékonyságát – miközben ugyancsak józanul azt is mérlegelnünk kell, hogy a ciklus teljes kiküszöbölése se nem lehetséges, se nem kívánatos.

S még egyszerűbben és általánosabban, mert mindennapi síkon fogalmazva: a ciklusok tényét elfogadva megőrizzük magunkat az általános, minden országra és szinte minden emberre jellemző rövidlátástól, amely miatt az életben mutatkozó pillanatnyi tendenciákat továbbvezetve szükségképpen és mindig túlbecsüljük mind a fellendülés, mind a hanyatlás várható mértékét és nem óhajtunk a mai napon túl tekinteni. Eufória és depresszió váltakozása helyett ez a szemlélet bölcsebb felismeréseket kínál, még akkor is, ha a körülmények összejátszása folytán több vagy akár az összes gazdasági és kulturális mutató kataklizmát jelez.

Csekély vigasz – de vigasz –, hogy a Kondratyev-hullám az ezredforduló körül majd ismét hátára veszi a gazdaságok sajkáit és hajóit, mert ez csak azt jelenti, hogy a következő generációnak lesz jobb a sorsa. A kulturális ciklus fellendülését még későbbre várhatjuk – unokáink és dédunokáink fogják megélni. Bajaink, korlátaink és lehetőségeink józan számbavétele azonban mégsem fatalizmusra és a válságba való belenyugvásra indít, hanem egyrészt megvéd a pániktól, másrészt utat mutat erőink és létező lehetőségeink jobb kihasználására.

A válság maga a periódusnak nemcsak egyik szakasza, hanem összevont lényege, erre tanít Marx. Ezért ne is közeledjünk hozzá az egyszerű negáció magatartásával, ne tűzzük ki célul a válság elkerülését, mert rossz orvos volna, aki aritmiás panaszokkal jelentkező betegét a szívműködés megállításával gyógyítja. Érdekesen mutat rá erre Holling professzor a kanadai erdőtüzek példáján.[18] Az erdővédelmi megfigyelőhelyek szaporításával ugyanis sikerült az erdőtüzek számát és terjedelmét jelentősen leszorítani – de azon az áron, hogy ha ennek ellenére aztán mégis kiüt a tűz, akkor teljesen kezelhetetlennek bizonyul és igen nagy területeket tesz tönkre. A magyarázat abban rejlik, hogy a kisebb erdőtüzeknek fontos funkciója van: az elszáradt, korhadt, éghető aljnövényzetet takarítja el. A kis tüzek meggátlásával ez a káros és veszélyes hulladék annyira felszaporodhat, hogy – mivel végül is el kell pusztulnia, de másképpen nem takarítható el – a konflagráció elkerülhetetlenné válik.

Hasonló funkciói vannak a válságoknak a közgazdaságban is: a magukat túlélt technológiák, vállalatok, intézmények eltakarítására szolgálnak. Egy *válságmentes* gazdasági fejlődés csak halmozza a gyújtóanyagot – és valószínűleg hasonlóan van ez más társadalmi folyamatok területén is. Tán nem véletlen az sem, hogy a gazdasági mechanizmus bírálatának és reformjának három hulláma szorosan kapcsolódik a magyar gazdaságban megfigyelhető három középtávú gazdasági ciklushoz, amelyek anyagi alapja szintén a technológiák megújításában, illetőleg a megújítás szükségessé válásában keresendő. Röviden és ezért talán némiképp igazságtalanul, azt mondhatjuk, hogy az *acél és szén országának*, majd a *külterjes mezőgazdaságnak* gazdaságpolitikája, intézményrendszere és technológiája pusztult ki (vagy kellett volna kipusztulnia) ezekben a válságokban, míg a jelenlegi válság a *nemzeti elzárkózás* és az *általános technikai elmaradottság* ballasztját volna hivatva kivetni – ha erre képes lesz.

JEGYZETEK

[1] Szabad Nép. 1950. július 2.
[2] F. Braudel: Afterthoughts on Material Civilisation and Capitalism. Johns Hopkins. Baltimore-London, 1979.
[3] Hankiss Elemér: Diagnózisok. Magvető. Budapest, 1982.
[4] Schumpeter: Business Cycles. Mac Graw-Hill. New York-London, 1939.
[5] Metzler: The Nature and Stability of Inventory Cycles The Review of Economic Statistics 1950. 113. old.
[6] Parvus: Die Handelskrisis und die Gewerkschaften, M. Ernst Verlag. München, 1901.
[7] Kautsky: Krisentheorien. Neue Zeit. XX. évf. 1901/2.
[8] Kondratyev: Die Langen Wellen der Konjunktur. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 1926. 56. évf. 573–609. old.
[9] Easterlin: Does human fertility adjust to the environment? American Economic Review, 1971. 61. évf. 399–407. old.
[10] Bródy András: Lassuló idő. Budapest 1983. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
[11] Keyfitz: Population Waves (in) Greville: Population Dynamics. Academic Press. New York-London, 1972.
[12] Bródy András: Ciklus és szabályozás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
[13] Lásd például Bauer Tamás: Tervgazdaság, beruházás, ciklusok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1982. A tervgazdaságban némiképpen módosult jelenségek kísérik a ciklust: infláció helyett növekvő áruhiányok, munkanélküliség helyett kapun belüli tétlenség jelentkezik.
[14] Átlagos késleltetés a gazdaságban. Szigam. 1970. 108. old.
[15] De maga a munkafolyamat is, még a legmodernebb üzemben is, őriz *ősemberi* elemeket: megfog, felemel, visz, hasít, üt és így tovább. Ezért lehet számtalan munkafolyamatot a *nyelv közbejötte nélkül* vendégmunkásnak, primitív törzsi vándormunkásnak vagy elhurcolt rabszolgálnak betanítani. Elég az utánzás – és a mester helyeslő vagy rosszalló arckifejezésének figyelembe vétele.
[16] A tapasztalat azt mutatja, hogy a ténylegesen változó ráfordításokkal számolva is hasonló marad az időprofil és az átlagos eredmények nagyságrendileg nem változnak. Lásd W. Leontief: The dnamic inverse (in) Carter–Brody: Contributions to I. O. Analysis. North Holland. Amsterdam, 1970.
[17] Hetényi István: Vélemény Bródy András: Lassuló idő c. tanulmányáról. Kézirat, Budapest, 1982. november 12. Egyébként meg kell mondanom, hogy nem helyettesíteni kívánom a Jánossy-fátumot, csak kiegészíteni.
[18] Holling-Walters-Ludwig: Myths, Time Scales and Surprise in Econolical Management. Kézirat. IIASA, Laxenburg, 1981. Szeptember 18.

VÁLSÁG ÉS LASSULÁS

(Beszélgetés Bródy Andrással)

M: A válság első megközelítésre valami végzetszerűen rosszat, helyrehozhatatlant juttat az eszünkbe. Pedig a *krízis* eredetileg döntést jelent. Tehát ha egy társadalom vagy egy gazdaság válságban van, az nem jelenti feltétlenül azt, hogy összeomlás következik. Hogyan értelmezhetjük a jelenleg kibontakozó válságot?

B: Ez a válság is csak egyike a történelemben újból és újból felbukkanó periódikus mozgásnak, talán több ciklus találkozik, fonódik össze, hosszabb és rövidebb távú periódusok, ezért mélyebb. Miután nemcsak a gazdasági életben, hanem a szellemi életben, a társadalmi élet sok oldalára is kiterjed, ezért különösen fenyegetőnek találjuk. De tulajdonképpen a válság az, amelyben mind gazdaságilag, mind társadalmilag, mind politikailag a társadalom reorientációja, adaptációja megy végbe.

M: A válsággal kapcsolatos újabb tanulmányodban* megvilágító erejű példát említesz. Kanadában az erdővédelmi megfigyelőhelyek szaporításával sikeresen csökkentették az erdőtüzek számát. Ennek az ára azonban az, hogy ha mégis kitör a tűz, akkor az eddigieknél jobban pusztít. Tekinthetjük-e ezt analógiaként arra, hogy sok kis válság hasznos lehet, mert megtisztít egy sor felgyülemlett problémától és ezzel tulajdonképpen elkerülhető a nagy válság. Röviden megfogalmazva: beszélhetünk-e jó és rossz válságról?

B: Általában azt hiszem, hogy a válságnak van jótékony hatása, és az arra való viszonylag gyors reagálásnak szintén lehet tisztító hatása. Ebből a szempontból az a magyar gyakorlat, amely a bajok felmerültével egy ideig próbálja elkendőzni a problémákat, elodázni az arra való határozott válaszadást, inkább mélyíti, nehezíti a válságból való kibontakozást. Ugyanakkor, ha egy válságnak a kilengése nagyon nagy, akkor megszűnik jótékonynak lenni, megszűnik pusztán a reorientációt szolgálni, megszűnik pusztán a pozitív változásokat elősegíteni, hanem tényleg komoly kellemetlenségeket tud előidézni a gazdaság és a társadalom szövetében. Tehát valószínű az, hogy a gazdaság periodikus mozgását még a legjobb indulatú gazdaságirányítással sem lehet teljesen elkerülni. Arra azonban ügyelni lehet, hogy ez bizonyos határok között maradjon.

M: Szokás a szakirodalomban, a hazaiban és a nemzetköziben egyaránt, a jelenleg kibontakozóban levő válságot, amely valószínűleg egy világméretű válság, a 29-es nagy válsághoz hasonlítani. Mennyiben helytálló ez az analógia? Illetve miért nevezzük a 29–33-as válságot nagy válságnak?

*A kötetben közölt tanulmányról van szó

B: Azt hiszem, az akkori válság azért volt olyan mély, mert összeszövődött benne az építkezési tevékenységből fakadó ciklus, amelyik Amerikában körülbelül tizenhat-húsz évenként ismétlődik, egy rövid távú beruházási ciklussal, valamint a körülbelül ötvenéves, úgynevezett Kondratyev-ciklus fordulópontjával. Ráadásul Amerikában mindez egybeesett a mezőgazdasági válság kibontakozásával is. Minthogy az ilyen periodicitások mindig különbözőképpen fonódnak össze, nem beszélhetünk egyszerű ismétlődésről, habár nagyon sok a párhuzam.

M: Mi rejlik a hosszú távú ciklusok mögött?

B: Kondratyev eredetileg körülbelül ötvenéves „lengésidejű" áringadozásokat figyelt meg. A későbbi gazdasági és gazdaságtörténeti kutatás összekapcsolta őket a termelés ütemének gyorsulásával és lassulásával. A legújabb demográfiai kutatások azt mutatják, hogy ez együttjár a lakosság korösszetételének ingadozásával is, tehát az egy eltartóra jutó eltartottak számának változásával.

M: Hogyan befolyásolja ez a gazdasági növekedést?

B: Ahogy egy családon belül az átlagosnál több gyermek vagy az éltes szülő nagy gazdasági terhet jelent, ugyanúgy a társadalomban is a nyugdíjas korúak és az iskolások nagy száma megnehezíti a növekedést. Azonkívül mindenütt nagymértékben megterheli az állami költségvetéseket, amelyeket a korábbi – átlagosnál alacsonyabb – szociális és oktatásügyi igény alapján állítottak össze. Tehát majdnem minden ország költségvetése deficitessé vált, és persze ehhez járult a hadi kiadások okozta többletteher. Mindez azonban olyan deficit, amely nem hat élénkítően a gazdaság fejlődésére, csupán az inflációt és a spekulációt fokozza. Ma is torz a demográfiai szerkezet, ismét túl sok a fiatal és túl sok az öreg. Nyugellátásukat és oktatásukat az állami költségvetések képtelenek fedezni, ugyanakkor elég erőteljesek a beruházási ingadozások is. Ezért az 1929-es válsághoz hasonló mélységű folyamatok indultak meg, bár pontos megismétlődésre nem számíthatunk.

M: Lassuló idő című könyvedben a szellemi ciklusokkal kapcsolatban feltételezed: a Nyugat nagy szellemi áramlatai hozzávetőleg kétszáz éves periódusonként követik egymást – a legkiemelkedőbb gondolkodók, Aquinói Tamás, Erasmus, Spinoza és Marx között is körülbelül kétszáz évnyi a távolság. Lehetséges, hogy egy ilyen szellemi periódus végefelé tartunk? Talán ez is közrejátszik a válságban?

B: Lehetséges, bár a válságelmélet kiterjesztését a szellemi élet területére még nagyon kísérletinek tartom. Biztosabban és ellenőrizhetőbben mozgunk a statisztikai adatok között a négyéves üzleti és beruházási ciklusok esetében, viszonylag jó adataink vannak az építkezések ingadozásairól, a külkereskedelem ingadozásairól, az árak ingadozásairól. A demográfiai ingadozásokat is aránylag jól nyomon követhetjük. Ennek ellenére még a szigorúan gazdasági területen is nagyon sok a kutatnivaló, hogy pontosabban lássuk az ingadozásoknak, periodicitásoknak a létezését, hullámhosszát, mélységét, hatását. A periódusok hosszát a gazdasági életben a különböző reakcióidők, késleltetési idők magyarázzák. Ha felteszem, hogy körülbelül huszonöt évig tart, ameddig az emberi értelem az újonnan születettben véglegesen kialakul, és aztán

hátralevő körülbelül negyven-ötven évében az így szerzett tudás alapján ítéli meg a világot, akkor ezekből az időtartamokból mintegy kétszáz éves ciklus vezethető le. Vannak nyomok arra a történelemben, hogy léteznek ilyen szellemi ciklusok. Persze a történészek jól tudják, hogy a történelem mindig alapot ad majdnem mindenfajta periodizációra, és benne szinte tetszőleges ciklusok megtalálhatók.

M: Ha mégis elfogadnánk ezt a gondolatmenetet, akkor hogyan jellemezhetjük korunk szellemi állapotát?

B: Az a múlt század második felére nagyjából kiforrott és formába öntött gondolatrendszer, amelyet a kapitalizmus technikai racionalizmusaként – s annak antitéziseként, a marxi gondolatrendszerként – ismerünk, mára már vesztett klasszikus egyértelműségéből. A mai kapitalizmus nem az a kapitalizmus, amit Marx leírt, a létező szocializmus szintén nem az, amivel Marx foglalkozott. Keresgéljük az új rendszert megalapozó új tudást, de itt megint az a helyzet, hogy elég nehéz szabadulni az öröklött elmélettől. Éppen a nagyon hosszú átfutási idők miatt egyelőre inkább a bomlás termékeivel találkozunk, kevés az igazán világos és összefogott, új klasszikához vezető gondolat. Ha ez a vélt kétszáz éves szakaszosság valóban helytálló, akkor az új eszmék csak valamikor az ezredforduló után kezdenek majd kialakulni, összefonódni, mert ennyi ideig tart, amíg megszabadulunk az elavult, a valóságot már nem tükröző gondolatoktól. Ne feledjük, hogy Newtontól Einsteinig is kétszáz évnek kellett eltelnie, hogy az ellentmondások, megmagyarázhatatlan jelenségek új felfogást kényszerítsenek ki. Ma egyelőre a foldozgatások korát éljük. A szintézisre még várni kell.

M: Sajátos „késleltetettségről" van szó? Arról, hogy kialakult egy eszme és mire anyagi erővé válna, már megmerevedett, s ha el is indul a megmerevedés ellenhatásaként egyfajta helyesbítési folyamat, mégis sokáig az avult eszmék szorításában élünk. Nem tudunk tőlük szabadulni, nemcsak politikai értelemben, hanem abban az értelemben is, hogy egész tudásunk rajtuk alapul.

B: Amikor például Keynes foglalkozott a harmincas évek angol gazdasági stagnálásával, akkor nagyon tisztán látta, hogy politikusok és gazdaságpolitikusok elméjében a válságra vonatkozó egész eszmerendszer olyan megfogalmazásban merül fel, amely már ötven-száz éve elavult. Meg is jegyezte, hogy a politikusok rég eltemetett közgazdászok és filozófusok foglyai. Most is így van: a magunk körül levő gazdaságot megpróbáljuk nyugaton Keynes, itt Marx szellemében felfogni. A világ azonban közben sokat változott és módosítanunk kellene ezeket az elméleteket. Csakhogy ez nagyon hosszú és lassú folyamat.

M: Ha ma világméretű válságról beszélünk, akkor semmiképpen sem pusztán gazdasági válságról van szó. Talán nem túlzás civilizációs válságról beszélni. Könyvedben ennek kapcsán utalsz Neumann Jánosnak Túlélhetjük-e a technikát? című 1955-ben megjelent tanulmányára.

B: Ha meggondoljuk, hogy korunk válságának mi a sajátos alapja, akkor arra a Neumann János által feltárt tényre bukkanunk, hogy korunk technológiája nem üzemi, városi vagy országos méretű, még csak nem is világméretű, hanem valójában túlnőtte a glóbusz méretarányait. Neu-

mann szerint az atomrobbantást Naprendszer-nagyságú térben lehet gazdaságosan elvégezni, tehát például úgy, hogy egy bolygót robbantunk fel és a felszabadult energiát a fényenergia kémiai átalakítása, a flóra és a fauna működése révén hasznosítjuk, hasonlóan ahhoz, ahogy a Nap fényenergiáját hasznosítják a földi növények. Mi mégis megpróbáljuk kis reaktorokban végrehajtani a robbantást, ennek minden kellemetlen következményével együtt. Magyarán, a technika legalábbis világméretű összehangolást kívánna, de ez nagyon élesen szembenáll a jelenlegi politikai ellentétekkel és az országhatárok hihetetlenül szétt agozódott rendszerével. Ma minden nemzet úgy éli meg a technikai változás szükségességét, mint egy technikailag fejlettebb nemzettel vagy egy transznacionális vállalattal való összeütközést. És ez a nacionalizmus fájdalmas kiéleződéséhez vezet. Jövőnket, sőt azt, hogy egyáltalán lesz-e jövőnk, az határozza meg, sikerül-e a technikai tudás és a társadalmi szervezetlenség ellentmondását feloldani.

M: Itt is egy anakronizmussal van dolgunk, hiszen a szellemileg új, a XIX. században felvirágzott nacionalizmushoz képest új, gondolati formában már megszületett, csak nem volt képes még a társadalmi gyakorlatban gyökeret verni. Tehát megint a réginek a szorításáról van szó. Ennél a kérdésnél maradva, a nemzeti szuverenitás eszméjéből fakad egy ennél veszélyesebb ideológia, a nemzetvédelem univerzális ideológiája, ami a XX. század második felére elrettentésként kölcsönösen biztosított romboláskénti, szentesíti a 30 éve hihetetlen mértékben felgyorsult fegyverkezési versenyt. Újkeletű jelenségről van szó?

B: Azt hiszem nem. A régebbi demográfiai ciklusok is általában ahhoz vezettek, hogy a megoldásokat valamilyen külső téren keresték. Nagyon régi eszme az, hogy a nemzeti államnak egyik szerves alkotó eleme az ellenség. Ellenség nélkül egy nemzeti állam nem képes konstituálni magát. Ezért ezeknek a kis, elaprózott országoknak állandóan szükségük van ellenségre.

M. Milyen eltérést látsz – elsősorban közgazdaságtan területén – Keleten és Nyugaton a válsághoz való viszonyulásban, van-e eltérés a válság „menedzselésében", illetve mutatkozik-e fejlődés e téren?

B: A nyugati országokban egy bizonyos fejlődés tapasztalható, mert a ciklusok lehetőségét, tényét nem tagadják és a kialakított anticiklikus politika ugyan valóban nem képes arra, hogy teljesen megszüntesse a ciklust, de jelentősen képes azt tompítani. Vannak bizonyos eszközök erre, s ezek az eszközök állandó vita középpontjában és a politikai élet középpontjában állnak. Nálunk valamivel nehezebb a helyzet, mert még azt sem sikerült elfogadtatni a közvéleménnyel, sőt még a gazdaságpolitikusok többségével sem, hogy a ciklikus fejlődés törvénye ránk is kiterjed. Tehát nagyon sok olyan kérdés, ami az ilyen kisebb-nagyobb ciklusok létéből ered, minket meglepetésként ér, értetlenül állunk velük szemben, mint azzal a furcsa ténnyel, hogy nyáron több sört isznak az emberek, vagy hogy az almatermés ősszel aktuális és akkor van szükség alma-ládákra. Az energiaárak ugrásszerű növekedését, a Kondratyev-ciklusok tetőpontját kb. négyszer megérte az emberiség. Ezt az árrob-

banásnak nevezett külső jelenséget, amire mi minden bajunkat rátoljuk, a gazdaságtörténészek többé-kevésbé ismerik. Természetesen egy olyan rendszerben, amelyik abban a tévhitben él, hogy teljes mértékben képes szabályozni, mégpedig tervezés útján simán képes szabályozni a gazdaság menetét, holott erre nem képes, állandóan meglepetések érnek minket, újra- és újra kampányszerűen csak az egyensúly kívánatos helyreállításáról beszélünk és fel sem vetjük, hogy mi az, ami állandóan és szükségszerűen megbontja a mi rendszerünkben az egyensúlyt. Valamint azt sem, hogy az egyensúly helyreállítása törvényszerűen váltja-e ki a ciklus természetes folytatódását. Tehát az a fajta gazdasági tevékenység, hogy elérjük és meg is tartsuk az egyensúlyt, nem adatott meg nekünk a tervgazdaság keretei között.

M: Nem sok az optimizmus egyik oldalon sem. A Kaldor-elméletre és a Római Klub töredékes válaszaira gondolok például a közelgő vagy elképzelhető katasztrófát illetően, magyarán arra, hogy csupán külső tényezőkben keresik a megoldást és nem belső tényezőkben, de azt hiszem, az egyértelmű, hogy nemcsak a nyugati közgazdaságtudomány adós az alternatívák felállításával. A régi dogmákhoz való ragaszkodásnak többféle torzító hatása lehet, mert nemcsak arról van szó, hogy a tankönyvekbe beszivárog egy többé-kevésbé idejétmúlt gondolkodásmód, hanem ennél többről.

B: Többről is, meg tulajdonképpen a hangsúlyok egy kellemetlen és rossz eltolódásáról is. Mert ugye mi a tervgazdaságban a növekedési ütemet akarjuk maximalizálni és a növekedésből tulajdonképpen teljességgel fétist csinálunk, nem vesszük észre, hogy éppen ezzel a maximalizálással destabilizáljuk a gazdasági életet. Maga a maximalizálás, az állandó, lehető legnagyobb növekedésre való törekvés vezethet éppen a gazdasági élet menetének destabilizálására.

M: Mit jelent a növekedési fétis? Szeretném ha ezt jobban kifejtenéd.

B: Mi két gazdasági tervet úgy hasonlítunk össze, hogy az a jobb, amelyik nagyobb növekedési indexet mér például a kibányászott szén tonnáiban, és nem vesszük észre, hogy ez egy nagyon szűk mutató, és tulajdonképpen nem is az eredmények mutatója, mert ha meggondoljuk, hogy ugyanazt az eredményt fele annyi energia termelésével érnénk el, akkor sokkal jobb volna a helyzet. Tehát mi a felhasználások növekedését mérjük és annak örülünk, ha a növekedés üteme nagy. Ez az egyik baj. A másik baj a ciklussal az, hogy teljesen maradivá válunk, amikor ez az előre nem várt csapás ér minket, és ugyanazokat a rendszabályokat tudjuk csak elképzelni, amelyek ellen már Keynes is harcolt a 30-as évek Angliájában, ti., hogy fékezzük a beruházásokat, csökkentjük az életszínvonalat és a vásárlóerőt, amiről már Keynes kimutatta, hogy ahelyett, hogy kimozdítaná a gazdaságot a stagnálásból, még tovább nyomja a válságba, még erősebben nyomja lefelé. Azért volt akkoriban Keynes olyan forradalmi jelentőségű, mert végre kimondta, hogy nem lehet a válságból a munkások bérének a leszorításával szabadulni, sőt, éppen ellenkezőleg, csak a belső vásárlóerő fokozásával lehet kiutat találni.

M: Mi lenne a megoldás? Talán az, hogy ezeket a mutatókat nem szabad másként kezelni, csak mint orientálókat, vagy pedig szükség lenne teljesebb, komplexebb mutatókra?

B: Részben szélesebb mutatókra, részben pedig a hangsúly áttolódására, hogy ne csak a statisztikailag mért életszínvonalat tekintsük mérvadónak, hanem az életminőség mutatóit is. Nagyon jelentős lépéseket tehetnénk, ha az élet minőségének a javítására törekednénk, anélkül, hogy ez olyan nagyon sokba kerülne nekünk. Bizonyos szolgáltatásoknak a növelése, bizonyos kellemetlenségek elkerülése, amelyekkel a napi életben, mint zsúfoltsággal, nemtörődömséggel vagy rosszul szervezettséggel találkozunk, azonnal fellendítené az élet minőségét.

M: De ezen a ponton már „eretnekként" átléptünk a szociológia területére.

B: Valóban szociológiai kérdésekhez értünk el, amelyek érdekes módon mind a két oldalon összefüggenek a válságból való kilábalás kérdésével. Gondolok itt a tudományos és az alkotószabadság kérdésére. Egy nagyobb szabadság az értelmiség részére feltétlenül életminőség emelkedést jelent. A rég kibocsátott tiltó rendszabályok felülvizsgálata, egyesek eltörlése, ami nem kíván importráfordításokat, sem beruházásokat, hallatlanul emelné a kutatások hatékonyságát. Ugyanakkor a másik oldalon is ugyanezt a szabadságot tekintem az egyetlen vagy legfőbb támpontként, hogy arrafelé lábaljunk ki a jelenlegi helyzetből, amerre az utat keresni lehet: a termelékenység növelésével. Már magának a termelékenység stagnálásának, a munka visszatartásának sok eleme fűződik a túlszabályozáshoz. De itt különösen arról szeretnék beszélni, hogy az értelmiség tevékenysége tulajdonképpen valóban nem közvetlenül értékalkotó, nem úgy értékalkotó mint a munkásé, hanem éppen abban kitüntetett, hogy képes megváltoztatni, újítani, olcsóbbá tenni mind a termelési eljárásokat, mind a szolgáltatásokat, tehát olyan potenciákat szabadít fel, amelyek mégha önmagukban nagyon kicsik is, a végtelenségbe kivetítve óriási értékűek. Általában mint minden alkotó jellegű munka, amelyet azonban az értelmiség csak akkor tud valóban elvégezni, ha a szabadságát érzi...

M: A következő mondat olvasható könyvedben: „A tudós még borsón térdepelve is szépet álmodik." Érzem ebben az iróniát, de a probléma ennél általánosabb. Talán hozzáfűzhetnénk: „már amelyik!".

B: Vannak tudósok, akik szépet álmodnak, de általában egy egész tudományos terület előmozdításához nem feltétlen a „borsón térdepelés" szükségeltetik.

1983. szeptember

Az interjút készítette:
Miszlivetz Ferenc

ÉSZAK–DÉL: EGY TÚLÉLÉSI PROGRAM

A nemzetközi fejlesztési kérdésekkel foglalkozó független Brandt-bizottság jelentése

Willy Brandt

Abdlatif Y. Al-Hamad	(Kuwait)
Rodrigo Botero Montoya	(Columbia)
Antoine Kipsa Dakouré	(Felső-Volta)
Eduardo Frei Montalva	(Chile)
Katharine Graham	(USA)
Edward Heath	(Egyesült Királyság)
Amir H. Jamal	(Tanzánia)
Lakshmi Kant Jha	(India)
Khatijah Ahmad	(Malaysia)
Adam Malik	(Indonézia)
Haruki Mori	(Japán)
Joe Morris	(Kanada)
Olof Palme	(Svédország)
Peter G. Peterson	(USA)
Edgard Pisani	(Franciaország)
Shridath Ramphal	(Guyana)
Layachi Yaker	(Algéria)

Ex officio tagok

Jan Pronk	(Hollandia)
Goran Ohlin	(Svédország)
Dragoslav Avramovic	(Jugoszlávia)

VÉDŐBESZÉD A VÁLTOZÁS ÉRDEKÉBEN: BÉKE, IGAZSÁG, MUNKAHELYEK

1978 nyarán, fél évvel munkánk megkezdése után egy kiváló afrikai vezető bátorító üzenetet küldött: Bizottságunk — mondta — hozzájárulhat az egész világon érvényes erkölcsi értékek kialakításához.

Nem az én feladatom megítélni, hogy képesek voltunk-e — és ha igen, mennyire — eleget tenni ennek a nagy elvárásnak; ez a Jelentés azonban mindenesetre az 1980-as évek világának nehézségeivel foglalkozik, az Észak—Dél közötti kapcsolatokat korunk nagy társadalmi erőpróbájaként tárgyalja. Hangsúlyozni szeretnénk: véleményünk szerint az előttünk álló két évtized sorsdöntő lehet az emberiség szempontjából. Szándékunk az, hogy a felelősségteljesen gondolkodó emberek a világon mindenütt felismerjék, sok globális probléma kritikussá válik ebben az időszakban. Felvetünk azonban olyan problémákat is, amelyekkel azonnal foglalkozni kell, sokkal előbb, mintsem a század végére érkeznénk.

Ez a Jelentés nagy veszélyekkel foglalkozik, de nem fogad el semmiféle fatalizmust. Azt szándékozunk bizonyítani vele, hogy a gyermekeinket és unokáinkat fenyegető halálos veszélyek elkerülhetőek; továbbá megvan az esélyünk arra — függetlenül attól, hogy Északon vagy Délen, Keleten vagy Nyugaton élünk —, hogy amennyiben ez eltökélt szándékunk, akkor a világ jövőjét békében és jólétben, az összetartás és méltóság szellemében alakíthassuk.

A Független Bizottság létrehozására szóló meghívás egy izgalmas kísérlet kezdetét jelentette. Számomra — és mások számára is — egyúttal felejthetetlen lecke is volt. Negy előnyt jelentett, hogy nem kötötte meg gondolkodásunkat nemzeti tekintély és sehonnan sem kaptunk utasításokat. Nem akartuk átvenni kormányok vagy nemzetközi intézmények szerepét. Megpróbáltuk azonban segíteni a döntéshozókat és igyekeztünk befolyást gyakorolni a döntéshozók bázisát jelentő közvéleményre.

A csoport tagjai nemcsak a világ különböző részeiből jöttek össze, de egyszersmind magukkal hozták eltérő meggyőződésüket és különböző tapasztalataikat is, amelyeket a politikai és gazdasági életben betöltött felelősségteljes szerepek számos területén szereztek. Az egyes témaköröket megtárgyalva és megvitatva azt állapítottuk meg, hogy fokozatosan egy olyanfajta közös világképet alakítunk ki, amelynek eljövetelében bízunk, ugyanakkor közösen eljutottunk a legfontosabb problémákhoz, amelyeket reményeink megvalósulásához meg kell oldani. Ez figyelemre méltó volt: az egyetértés valósággá vált.

Amikor 1977 decemberében Bonn közelében először találkoztunk, feladatunknak tekintettük (amint azt a Bizottság hatáskörének megjelölésében is kimondtuk), hogy „a világközösség gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségeiből eredő súlyos globális problémaköröket vizsgáljuk meg." Ugyanakkor ígéretet tettünk arra, hogy „a fejlesztéssel és az abszolút szegénység legyőzésével kapcsolatos problémákra megfelelő megoldásokat elősegítő módszereket javasolunk".

Amikor következtetéseink megtárgyalására összegyűltünk, még erősebben éreztük, hogy az Észak—Dél kapcsolatok egész világra kiterjedő átalakítása az emberiség jövője szempontjából alapvető feltétellé vált. Ugyanilyen fontos a fegyverkezési verseny veszélyeinek elhárítása; véleményünk szerint ez jelenti az emberiség legnagyobb feladatát a század hátralevő részében. Tisztában voltunk azzal, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődésért viselt globális felelősség fogalma viszonylag új dolog, az államok közötti kapcsolatokat tekintve nem nyúlik vissza egy nemzedéknél hosszabb időre. Ez tulajdonképpen az Egyesült Nemzetek koncepciója volt, amely — 1945-ben, a második világháború végén — egy méltányos és igazságos világhoz fűződő reményeket (és illúziókat) keltett.

A kétéves időszak alatt, számos kimerítő tanácskozás során nagyon sok problémakört tárgyaltunk és vitattunk meg, sok javaslatban egyetértettünk, néhányról eltért véleményünk. Jelentésünket nem alaki dokumentumnak szánjuk. Egyhangúan egyetértettünk az utolsó fejezetben olvasható javaslataink és a legfontosabb pontokat felsoroló programunk főbb irányaiban. A többi fejezet is közös gondolkodásunk eredménye, bár esetleg közülünk nem mindenki kötelezi el magát teljes mértékben a bennük szereplő minden egyes mondattal.

Mielőtt kollégáim nevében szólnék — akiknek sok köszönettel tartozom — saját nevemben szeretnék néhány megjegyzést tenni. Nem lepődtem meg, amikor valaki megkérdezte: milyen jogon vagyok egy ilyen jellegű Bizottság elnöke. Teljes őszinteséggel állíthatom, hogy eddigi pályafutásom nem jogosított fel szükségképpen erre a pozícióra. Ha azonban saját hibáinkból tanulunk, ez esetenként segít abban, hogy megértsük polgártársainkat.

Fiatal újságíróként elleneztem a diktatúrát és nem kerülték el a figyelmemet sem a gyarmatosítás problémái, sem a függetlenségért folytatott harc. A második világháború alatt is egy új világrend keretei között gondolkodtam a dekolonizálás és a fejlődés problémáiról. Olyan időszakban találkoztam Nehruval, Nasserrel, Titóval és más vezetőkkel, amikor a legtöbb ember — legalábbis az én világrészemben — mégcsak nem is hallott a Harmadik Világról vagy az el nem kötelezettek mozgalmának kibontakozásáról. Könyvekből, valamint utazások és tárgyalások során kezdtem megismerni Ázsiát és Latin-Amerikát, Afrikát és a Közel-Keletet. Nem feled-

kezdtem meg a dekolonizáció és a fejlődés problémáiról, amikor 1971-ben köszönetemet fejeztem ki a Nobel-békedíjért, vagy amikor — miután hazám csatlakozott az Egyesült Nemzetekhez — felszólaltam az ENSZ közgyűlésén, és más alkalmakkor sem. Mindazonáltal az is igaz, hogy kormányfőként más fontos feladatok lekötötték időm nagy részét és megakadályoztak abban, hogy felismerjem az Észak—Dél problémakör teljes jelentőségét. Bizonyára nem szenteltem kellő figyelmet azoknak a kollégáimnak, akik akkoriban prioritásaink újraértékelése mellett szálltak síkra.

Továbbra is kapcsolatban maradtam a fejlődési problémák új megközelítésével. 1974-ben és 1975-ben Algéria és Mexikó elnökei beszéltek nekem fontos kezdeményezésükről: felhívást intéztek egy új nemzetközi rend megteremtésére. De azok, akik sürgettek, hogy vállaljam el e Bizottság létrehozását és elnöki teendőinek ellátását, valószínűleg az Ostpolitik-ként* ismertté vált tevékenységemre emlékeztek elsősorban. A probléma akkor a következő volt: az európai régiók közötti terméketlen és veszélyes szembenállás legalább részben felváltható lenne-e tényleges együttműködéssel. Felismerhetjük-e a közös érdekek területeit a kibékíthetetlen ideológiák nyomasztó súlya alatt?

Az eredmények megerősítették a békét és az együttműködést Európában, bár eddig csak nagyon keveset értünk el a fegyverzetkorlátozás területén. Mindazonáltal leszűrtem azt a tanulságot, hogy gyakorlati és bizalomteremtő egyezmények elérése révén úgy lehet alakítani a dolgokat, hogy a régi konfliktusok ne vezessenek újakhoz, és így javítani lehet a politikai légkört. Bizonyos körülmények között még olyan helyzetbe is kerülhet valaki, hogy megváltoztassa egy konfliktus jellegét. Ez valóban olyan tapasztalat volt, amelyről úgy hittem, hogy az Észak—Dél problémák vizsgálatai során figyelmünket erre kell összpontosítani.

Hogyan változtassuk meg az érintettek hozzáállását?

Sokat beszéltek már az Eszak—Dél párbeszédről. Emellett komoly lépéseket is tettek ilyen irányban. Ugyanakkor azonban a lehetőségek és a jószándék elképesztő pazarlását is tapasztalhatjuk. A gazdagabb és szegényebb országokat megosztó nehéz és ellentmondásos témaköröket nyilvánvalóan nem lehet megoldani sem előítéletek alapján, sem pedig jámbor óhajjal. A problémákat azzal a szándékkal kell megközelíteni, hogy le akarjuk győzni a veszélyes feszültségeket, emellett a nemzetek és régiók szempontjából — de elsősorban és mindenekelőtt az emberiség szempontjából — jelentős és hasznos eredményeket akarunk elérni a világ minden részén.

Ismétlem: a világ *minden* részén. A Bizottság nem akart elveszni a vitákban, ugyanakkor nem akart kitérni a nehéz témakörök megtárgyalása elől sem. A globális igények és az egyetemes erőfeszítések érdekében a Bizottság támogatja a Szovjetunió és szövetségesei szorosabb bevonását. Nem kevésbé fontos, hogy a Kínai Népköztársaságot is fel kellene kérni: szorosabban működjön együtt velünk, és — ennek során — lehetővé kell tenni, hogy mások is hasznosítsák tapasztalatait, amelyeket mint messze a legnagyobb fejlődő ország szerzett. Az említett országokkal fenntartott magasszintű kapcsolatok és közülük néhánynak a fővárosában megtartott szakértői megbeszélései alátámasztották a Bizottság azon szándékát, hogy egy lépéssel tovább jusson, mint azt a Pearson Bizottság egy évtizeddel ezelőtt lehetségesnek találta.

A Bizottság egyetértett abban, hogy alaposan újra át kell gondolni olyan új típusú kapcsolatok létrehozását, amelyben minden nemzet megtalálhatná helyét. Egy ilyen változást a század hátralevő részében véghez lehetne vinni, amennyiben mind a fejlett, mind pedig a fejlődő országok kormányait meggyőzzük arról, hogy cselekvésre van szükség. Nem szabad feladni azt a reményt, hogy az emberek által előidézett problémákat az emberek meg is tudják oldani.

Mindez megkövetelni a népek és nemzetek közötti megértést, elkötelezettséget és összetartást. Ezek azonban csak akkor válhatnak valóra, ha van érzékünk a realitások iránt és felismerjük a közös érdekeket még akkor is, ha azok nem teljesen azonosak. Emellett bátorságra és éleslátásra is szükség van, amely nélkül még soha nem oldottak meg egyetlen nagy feladatot sem. Az ilyen törekvésekhez kölcsönös tiszteletre, elfogulatlanságra és őszinteségre van szükség, emellett el kell fogadnunk, hogy nemcsak bírálunk, de mások bírálatát is meghallgatjuk.

A változás és a reform nem lehet egyirányú: ezeket támogatni kell az iparosított és a fejlődő országok kormányainak és népeinek is. Ha becsületesek vagyunk és a nemzetközi egyetértést akarjuk elősegíteni, akkor nem szabad kitérnünk semmilyen komoly eszmecsere elől. Sajnos, a világ sok részében fordul elő pazarlás és korrupció, elnyomás és erőszak. Egy új nemzetközi rend megszületését elősegítő munka nem várhat addig, amíg az említetteket és a többi rosszat le nem győztük. Nekünk, Északon és Délen, őszintén meg kell tárgyalnunk az elit rétegek hatalmi visszaéléseit, a fanatizmus felszínre törését, menekültek millióinak nyomorát vagy az emberi jogok megsértésének egyéb formáit, amelyek ártanak az igazság és az összetartás ügyének belföldön és külföldön egyaránt.

Ezt a Jelentést hivatalosan is benyújtjuk az Egyesült Nemzetek főtitkárához és rajta keresztül eljuttatjuk a kormányokhoz és a nemzetközi szervezetekhez. Ugyanakkor reméljük, hogy a Jelentés eljut mindenütt a világon az elfogulatlan, felelősséggel gondolkodó nőkhöz és férfiakhoz. Arra törekszünk, hogy a hétköznapi emberek számára lehetővé tegyük: világosabban lássák, hogy munkahelyeik és mindennapi életük össze van kapcsolva a világ más részein élő közösségek munkahelyeivel és mindennapi életével. Arra kérjük őket, hogy gondolják át újra a dolgokat, legyenek érzékenyek a problémákra, cselekedjenek humánusan és ily módon segítsenek biztosítani közös jövőnket.

*Keleti politika

Hatáskörünk megjelölésében azt mondtuk ki, hogy a Bizottság mindenekelőtt a döntéshozókat és a közvéleményt igyekszik meggyőzni arról, hogy „alapvető változásokra van szükség a nemzetközi kapcsolatokban, különösen a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban". Arra is igéretet tettünk, hogy „gondosan tanulmányozzuk az Egyesült Nemzetek fejlesztési problémákkal kapcsolatos határozatait és az elmúlt években a nemzetközi fórumokon vizsgált több témakört".

A legtöbb ember tudja, hogy a nemzetközi intézmények jelenlegi rendszerét harmincöt évvel ezelőtt, a második világháború végén alakították ki, és azt is, hogy a Dél — többnyire a nemzetközi színtérre késve érkező nemzetek — sok szempontból hátrányban van, ami alapvető módosításokat tesz szükségessé. Innen ered az új világgazdasági rend szükségessége. Az alapvető változás természetesen nem papírmunka eredménye, hanem egy történelmi folyamat része, amely az emberek tudatában alakul ki vagy körvonalazódik.

Sokat várunk a fiatal generációk azon tagjaitól, akik rövidesen fontos politikai tisztséget viselnek majd. Reméljük, jobban szem előtt tartják majd, hogy emberekkel foglalkoznak, nem pedig élettelen absztrakciókkal vagy netán öncélú intézményekkel. Reméljük azt is, hogy többet foglalkoznak majd az emberi értékekkel, mint a bürokratikus szabályokkal és a technobürokratikus korlátozásokkal. Emellett meggyőződésünk, hogy az oktatásra fontos szerep vár: a nemzetközi — és nem csupán az Észak—Dél-ügyek jobb ismerete szélesíti látókörünket és elősegíti, hogy foglalkozzunk a többi nemzet sorsával, bármilyen távoliak is azok, továbbá a közös érdekeket jelentő problémákkal. A Bizottság úgy érzi, hogy az iskoláknak az egész világon több figyelmet kell szentelniük a nemzetközi problémákra annak érdekében, hogy a fiatalok világosabban lássák az előttük álló veszélyeket, saját felelősségüket és az együttműködés lehetőségeit — globális vagy regionális szinten csakúgy, mint saját szomszédaik vonatkozásában.

Komoly veszélye van annak, hogy a 2000. évben a világ népességének egy része még mindig szegénységben él majd. A világ túlnépesedetté válhat, és minden bizonnyal túlságosan urbanizált lesz. A tömeges éhezés és a megsemmisülés veszélyei állandóan növekedhetnek — feltéve, hogy egy újabb nagyobb háború időközben nem rázza meg a világcivilizációnak nevezett képződmény alapjait.

Rendet kovácsolni az ellentétekből

Tisztában vagyunk azzal, hogy ez a Jelentés olyan időszakban kerül nyilvánosságra, amikor a gazdag országok nagyon aggódnak az elhúzódó „recesszió" kilátásai és a nemzetközi kapcsolatok szilárdságának csökkenése miatt.

Véleményünk szerint ezek a nehézségek súlyosabbak, mint amilyenek a korábbi recessziók és gazdasági válságok voltak. Veszélyes és kétszínű dolog lenne azt állítani, hogy az említett nehézségek az elmúlt évtizedek hagyományos eszközeivel legyőzhetők.

Az egyes kormányokban és másutt is sok ember valószínűleg úgy véli, hogy a mostani a lehető legrosszabb pillanat radikális változások keresztülvitelére. A saját súlyos problémáikkal elfoglalt ipari nemzetektől hogyan várhatjuk el, hogy nagy horderejű és merész lépéseket tegyenek a fejlődő világhoz fűződő együttműködés intenzívebbé tételére? Úgy hisszük azonban, hogy pontosan a válság mostani időszaka az a pillanat, amikor az alapvető globális problémakörökkel szembe kell nézni és bátor kezdeményezéseket kell tenni.

Látjuk néhány jelét annak, hogy az emberekben tudatosodik: az emberiség egyetlen közösséggé válik; eleddig azonban a jelek nem voltak elég erősek ahhoz, hogy meggyorsítsák ezt a folyamatot. Bizottságunk első összejövetele, 1977. decembere óta az eltelt rövid időszakban a nemzetközi helyzet a rosszról még rosszabbra fordult. Nem túlzás azt mondani, hogy a világ jövőjét még sohasem láttuk ekkora veszélyben. Tévedés lenne azonban a világ minden problémáját leegyszerűsíteni az Észak és Dél közötti konfliktusra. Világunknak még sok más vetülete is van, ráadásul a világ fejlődése nem pusztán gazdasági folyamat. Amint azt Bizottságunk egyik tagja a tanácskozás vége felé megjegyezte: a világ új nemzedékeinek nemcsak a gazdasági megoldásokra van szüksége, hanem inspiráló gondolatokra, bátorságot adó reményekre és a megvalósításukhoz vezető első lépésekre is. Arra van szükségük, hogy higgyenek az emberben, az emberi méltóságban, az alapvető emberi jogokban, hogy higgyenek az igazság, a szabadság, a béke, a kölcsönös tisztelet értékeiben, a szeretetben és az önzetlenségben, és az erő helyett higgyenek inkább az észben.

Mialatt folyik a harc a nemzetközi kapcsolatok új struktúrájáért, a nem-gazdasági jellegű szempontokat egyre komolyabban vesszük figyelembe: vallási és etnikai tényezőket, az oktatást és a közvéleményt. Minden vallás, hit vagy filozófia célja a béke. Ez valamennyi faj, nemzet és felekezet nagy vágya. Mégis lehetetlen e vágyból egy olyan *közös* szenvedélyes békevágyat kialakítani, amely vállalkozásaink érzelmi és erkölcsi hajtóereje lenne? De még itt sem lehetnek illúzióink. A béke, az egyetértés és a többi közös érték nem alakul ki automatikusan. A béketörekvések tágabb értelmében vett fejlődés képessé tehet bennünket arra, hogy felismerjük a konfliktusokat, és úgy oldjuk meg őket, hogy soha többé ne vezessenek katonai vagy gazdasági háborúkhoz. Meg kell teremteni a lehetőséget a regionális közösségek tapasztalatai alapján kialakuló globális közösség vagy legalább egy globális felelősség gondolatának érvényre jutásához.

Az ember állandó feladatának tűnik, hogy az ellentétekből rendet teremtsen. A nemzetközi kapcsolatok átalakítására irányuló erőfeszítések felbecsülhetetlen jelentőségű támogatást kapnak mindenütt, ahol ezeket hasonló értékekre lehet alapozni. Az egyházak, a vallási közösségek, továbbá a humanizmus eszméi által adott

impulzusok megerősíthetik az egész világra kiterjedő összetartást, és ily módon elősegíthetik az Észak–Dél problémák megoldását.

Pusztulás vagy fejlesztés?

Jelentésünk a legegyszerűbb közös érdeknek tűnő dolgon alapul: az emberiség fenn akar maradni – és ehhez hozzátehetnénk azt is: erkölcsi kötelessége, hogy fennmaradjon. Ez nemcsak a béke és a háború hagyományos kérdéseit veti fel, de egyszersmind azt is, hogyan lehet legyőzni a világméretű éhezést, a tömegnyomort, valamint a gazdagok és szegények életkörülményei között meglevő riasztó különbségeket.

Amennyiben egyetlen megjelölést akarunk használni, azt mondhatjuk: a Jelentés a békével foglalkozik. A háborút gyakran katonai konfliktus vagy a teljes megsemmisülés fogalmaival azonosítják. De egyre erősödik az a felismerés, hogy hasonló veszélyt jelenthet a káosz is – a tömeges éhezés, a gazdasági katasztrófa, a környezeti katasztrófák és a terrorizmus következtében. Ily módon nem csupán arra kell gondolnunk, hogy csökkentsük a békét fenyegető hagyományos veszélyeket, hanem arra is, hogy a zűrzavart renddé kell átalakítanunk.

Egy új évtized kezdetén, mindössze húsz évre az ezredfordulótól, meg kell próbálnunk felülemelkedni a mindennapi viták (vagy tárgyalások) körén, hogy megláthassuk a fenyegető hosszútávú problémákat. Egy olyan világot látunk, amelyben a szegénység, a nyomor és az éhség még mindig több hatalmas körzetben uralkodik; amelyben az erőforrásokat megújításuk számbavétele nélkül elpazarolják; amelyben minden korábbinál több fegyvert állítanak elő és értékesítenek; és ahol a rombolóeszközök a felhalmozás olyan szintjét érték el, amely többszörösen elegendő földgolyónk felrobbantásához.

Nincs ésszerű alternatívája a feszültség csökkentésére és az együttműködés magasabb szintjének kialakítására irányuló politikának. A gyors megoldások lehetősége csak illúzió; legnagyobb jelentősége annak van, hogy több bizalmat kell kialakítani és gátat kell szabni a bonyolult és drága fegyverzet egyre nagyobb arányú felhalmozásának. A hatalmi politika és ideológia ellentéte veszélyes fegyveres konfliktusokhoz vezethet. Már tettek erőfeszítéseket a Kelet–Nyugat kapcsolatok legkritikusabb területein a feszültségek csökkentésére. A fegyverek gyártása és értékesítése azonban tovább növekszik és esetleg kikerülhet ellenőrzésünk alól. Könnyen lehet, hogy már halálra fegyverkeztük magunkat.

A fegyverkezés és fejlesztés közötti kapcsolatot még mindig sűrű homály fedi. Az emberek számára csak lassan válnak világossá azok a lehetőségek, amelyeket akkor lehetne megnyitni, ha az improduktív fegyverkezési kiadásoknak csupán egy részét fejlesztési célú produktív kiadásokra fordítanák. Az éves katonai költségvetés jelenleg közel 450 milliárd USA dollár, míg a hivatalos fejlesztési segélyek ennek 5%-át sem érik el. Például:

1. Csupán félnapi katonai kiadás elegendő lenne az Egészségügyi Világszervezetnek a malária teljes felszámolására irányuló programjának finanszírozásához, és ennél is kevesebbre lenne szükség a még mindig milliók számára csapást jelentő folyami vakság legyőzéséhez.
2. Egy modern tank körülbelül 1 millió dollárba kerül; ez az összeg 100 000 tonna rizs tárolásához szükséges berendezésekhez elegendő és ily módon évente legalább 4000 tonna megmentését tenné lehetővé: egy ember életben maradásához alig több, mint egy font rizsre van szükség naponta. Ugyanez a pénzösszeg 30 000 gyermek számára biztosíthatna 1000 osztálytermet.
3. Egyetlen szuperszónikus harci repülőgép áráért (20 millió dollár) körülbelül 40 000 falusi gyógyszertárat lehetne létrehozni.
4. A világ évi katonai kiadásainak 1/2 százaléka elegendő lenne az élelmiszertermelés növeléséhez szükséges minden mezőgazdasági felszereléshez és lehetővé tenné, hogy 1990-re az alacsony jövedelmű, élelmiszerimportra szoruló országok közelebb kerüljenek az önellátáshoz.

Beérhetjük-e azzal, hogy felhívást intézünk egy „új világgazdasági rend" létrehozására, ha az nem foglal magában a leszerelésre irányuló jelentősebb lépéseket? Az interkontinentális rombológépek korlátozására hozott intézkedéseket üdvözölni kell, ezek azonban nem helyettesíthetik a leszerelést.

Az elmúlt harminc év során az északi féltekén béke uralkodott annak ellenére, hogy a katonai blokkok bonyolult fegyverzeteket birtokolnak; ugyanakkor a föld déli felét nagyfokú nyugtalanság és katonai összeütközések terhelték. Néhány harmadik világbeli ország számottevően megnövelte fegyverzetét, egyes esetekben jogos vagy érthető biztonsági érdekeinek megvédése érdekében, más esetekben azonban tekintélyszerzési célokból is, sokszor pedig a fegyvergyártó országok biztatására. Az üzlet kifizetődő volt a régi és az új fegyverszállítók számára egyaránt, akik hihetetlen romboló kapacitást terjesztettek el az egész földön. Szörnyű irónia, hogy a rendkívül bonyolult berendezések és technológiák legdinamikusabb átadása a gazdag országoktól a szegény országok felé a halálgépezetek formájában ment végbe.

Az úgynevezett nagyhatalmak, különösen a nukleáris szuperhatalmak, bevonása más kontinensek konfliktusaiba magában hordozza az eszkaláció veszélyét. Csatlakozunk azokhoz, akik a beavatkozás veszélyeire hívják fel a figyelmet; biztosan nem létezik katonai megoldás az energia- vagy nyersanyagproblémákra.

Másrészt viszont a nemzetközi jogi és magatartási szabályok nyilvánvaló figyelmen kívül hagyása semmiképpen sem könnyíti meg a kétoldalú viták vagy a multilaterális jellegű kérdések megoldását. Az Észak–Dél közötti kapcsolatokat annak kell tekinteni, amik: az aktív béketörekvések történelmi keretének. Az Észak és Dél közötti feszültségek helyett megvannak a bonyolult kelet-nyugati ellentétek, és a Harmadik Világ országai könnyen a nukleáris világhatalmak közötti konfliktus színterévé válhatnak.

Az ilyen feszültségek nemcsak veszélyeztetik a békét, de ugyanakkor megzavarják az ésszerű gazdasági kapcsolatok kialakulását is és késleltetik a jólét növekedését. Ez az egyik oka annak, hogy megkérdezzük: mikor lesznek végre hajlandóak a fegyvergyártó országok arra, hogy — az Egyesült Nemzetek keretében vagy közvetlenül — megegyezzenek bizonyos magatartási szabályokról? A szabályok köre a fegyverek és fegyvergyártó berendezések exportjának közzétételétől olyan nem-megkülönböztető intézkedésekig terjedne, amelyek megtiltják bizonyos típusú fegyverek exportját vagy megakadályozzák a fegyverszállításokat bizonyos területekre. Természetesen észre kell azonban venni, hogy napjainkban a fegyver-export nem kizárólag Északról indul.

A békét meghatározott célok érdekében történő rendszeres együttműködés kialakításával, a bizalom erősítésével, a fegyverzet ellenőrzésével és csökkentésével, továbbá az ideológiai ballasztok eltávolításával lehet megerősíteni. Az embereket fel kell világosítani a leszerelés és fejlesztés problémái közötti összefüggésről. A fegyverkereskedelem mögött meghúzódó hatalmi, befolyási és kereskedelmi — továbbá, abszurd módon, presztizs — motívumokat a fejlesztés érdekében kell felhasználni, és ez jogos büszkeség forrása lenne.

Egy „túlélési program" szempontjából rendkívül kedvezőek lennének a közös erőfeszítéseket egyesítő célkitűzések: egy olyan globális közösség megvalósítására kell törekednünk, amely nem státuszon és kényszer alkalmazásán, hanem egyezségen és egyetértésen alapul.

Véget kell vetni a szegénységnek és az éhezésnek

A humanizmus ügyéhez tartozik, hogy a következő ezredfordulóig terjedő időszakban megküzdjünk az éhezéssel és a betegségekkel — és bizonyítsuk azon előrejelzések tévedését, amelyek azt állítják, hogy a XXI. század fordulóján éhségtől és betegségtől szenvedő emberek százmillióinak nyomorával kell szembenéznünk.

Az Egyesült Nemzetek Gyermekalapítványának (UNICEF) becslése szerint csupán 1978-ban több, mint 12 millió öt éven aluli gyermek halt éhen. És bár az Egyesült Nemzetek 1979-et a gyermekek évének nyilvánította, ezek a döbbenetes adatok nem fognak javulni.

A történelem tanúsága szerint a háborúk éhséghez vezetnek, ugyanakkor kevésbé vagyunk tudatában annak, hogy a tömegnyomor is vezethet háborúhoz vagy végződhet zűrzavarral. Amíg az éhség uralkodik, addig a béke nem juthat hatalomra. Akik a háború betiltását akarják, azoknak a tömegnyomor „betiltását" is akarniuk kell. Erkölcsileg nincs különbség a tekintetben, hogy egy emberi lényt háborúban ölnek meg vagy éhhalálra ítélnek mások közönyössége miatt.

Az emberiség korábban soha nem rendelkezett ilyen bőséges műszaki és pénzügyi erőforrásokkal az éhség és a szegénység felszámolásához. Ez az óriási feladat azonnal megoldható, mihelyt a szükséges kollektív akaratot mozgósítják. Az ehhez szükséges intézkedéseket meg lehet tenni és meg is kell tenni annak érdekében, hogy biztosítsuk azokat a feltételeket, amelyek révén a szegényeket megmenthetjük az éhezéstől és egyszersmind a romboló összeütközéstől is.

Az emberek közötti szolidaritásnak túl kell lépnie a nemzeti határokon; nem engedhetjük meg, hogy ez értelmetlen frázissá redukálódjon. A nemzetközi szolidaritásnak az együttműködéshez fűződő erős, kölcsönös érdekekből *és* az éhezők iránti könyörületből is táplálkoznia kell.

Az éhség megszüntetése a legalapvetőbb emberi szükséglet. Ezért nagy jelentőséget tulajdonítunk a nemzetközi élelmiszertermelés növelésének és a mezőgazdaság támogatásának a világ sok olyan részén, amelyek veszélyes mértékben függővé váltak az importtól.

Az életminőség fogalma csaknem értelmetlen egészség nélkül, ez viszont a megfelelő táplálkozástól és az egészséges környezettől függ. Ehhez is több, a szegény országokban élő emberek betegségei elleni küzdelemnek szentelt kutatásra és gyakorlati feladatok megoldására szolgáló pénzalapra van szükség. Az egészségügyi ellátásnak, a társadalmi fejlődésnek és a gazdasági haladásnak kölcsönös összefüggésben kell fejlődnie, ha a 2000. évre el akarjuk érni célkitűzéseinket.

Az analfabétizmus is az emberi lehetőségek hallatlan pazarlását jelenti. Az olvasottság — ami több a puszta olvasás és írás képességénél — növeli az emberek tudatosságát és megkönnyíti számukra a közösségi életben való részvételt. Ily módon ez is előfeltétele az éhség és a betegség legyőzésének.

Hangsúlyozzuk, hogy az emberi szükségleteket csak az olyan társadalom gyümölcsöző erőfeszítései révén lehet kielégíteni, amely törekszik az ilyen szükségletek teljesítésére. A fejlődő országok — és különösen a legszegényebb országok — számára ezt csak úgy lehet biztosítani, ha képessé tesszük őket arra, hogy felépítsék és kialakítsák saját termelési kapacitásaikat. Ezért támogatjuk a további és azonnali intézkedéseket ezen országok érdekében. Jelentésünkben azt javasoljuk, hogy az ilyen törekvéseknek — egyebek között — tartalmazniuk kell az *egészségügyi, erdősítési, folyamszabályozási tervezeteket, az energetikai fejlesztést és a bányászati feltárást.* Ezek a kiemelkedő jelentőségű programok jelentik a 2000. évig megvalósítandó feladatok másik fontos halmazát.

A Dél vezetői hatalmas felelősséget vesznek vállukra. Tisztában kell lenniük azzal is, mennyire fontos megnyerni Északon a közvéleményt is arról, hogy a támogatást igénylő nemzetközi reform intézkedései valóban érintik majd egész népük életfeltételeit.

Valóban irreális lenne azt várni, hogy a nemzetközi határozatok révén elérendő igazság és jólét könnyebben megvalósítható, mint a nemzeti döntések. A nemzetközi, illetve nemzeti rend és reformok érdekében folytatott munkának össze kell tartoznia. Egy barátnak adható legnagyobb tisztelet az, ha őszinték vagyunk hozzá; a Bizottságban szerzett tapasztalatunk az, hogy különböző nézőpontokból kiindulva, de barátságosan beszélgetve, új megvilágítást kaphatunk a dolgokról.

A „gazdag" és a „szegény" nemzetek kozotti távolság csökkenése, a diszkrimináció eltorlése, a lehetőségek fokról-fokra történő kiegyenlítése nem csupán igazságszeretet kérdése, bár ez onmagában is fontos dolog lenne. Ezek egyszersmind alapvető onérdekek is nemcsak a szegény és nagyon szegény nemzetek számára, hanem a viszonylag tehetősebbek számára is.

Új felelősségek

Az emberiség történetében tulajdonképpen új korszak kezdődott, amikor a jelenleg meglevő nemzetek többsége a második világháborút kovető időszakban kivívta politikai függetlenségét. A dekolonizáció eredményeként a Harmadik Világnak nevezett terület legnagyobb részén hosszú életű hatalmi struktúrák morzsolódtak fel vagy omlottak ossze, így légüres teret hagytak maguk mogott, s egyszersmind új politikai és gazdasági csoportosulások megszületését is lehetővé tették. Ugyanakkor tanúi vagyunk régi kultúrák feléledésének, valamint a hamis felsőbbrendűségi komplexusok megszűnésének.

A Bizottságban valamennyien azt tartottuk a legkiábrándítóbbnak, hogy a dekolonizáció folyamata még mindig nem fejeződott be, valamint, hogy ily módon — különosen Afrikában — értékes emberi lehetőségek maradnak továbbra is megbéklyózva. Azt akarjuk, hogy ennek a helyzetnek ésszerű és eredményes módon véget vessenek.

A gyarmati függőségből felszabadult új vagy újjászületett nemzetekké váló országok azért küzdenek már hosszú ideje, hogy fejlődésükhoz egyenlő lehetőségeket kapjanak, urai legyenek saját helyzetüknek, mégpedig nemcsak politikailag, de gazdaságilag és kulturális téren is. Az új országok nyilvánvalóvá tették, hogy felügyeletet akarnak gyakorolni saját erőforrásaik felett. Erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy noveljék részarányukat a nemzetkózi árutermelésben és a világkereskedelemben. Ugyanakkor előnyos együttműkodést, segítséget és az erőforrások — pénzügyi segélyek, alacsony kamatlábra nyújtott kolcsonok, áruk és technológiák — átadását kérték annak érdekében, hogy legyőzzék a szegénységet és biztosíthassák az esélyek egyenlőségét.

Az 1950-es évek óta számottevően megváltozott a nemzetkozi viták jellege. Azokban az években az iparosított és más országok népei a problémát a felvilágosult jótékonyság kérdésének tekintették. Ugyanakkor a Harmadik Világ nevében szólóknak lényegében igazuk volt, amikor rámutattak arra, hogy eredményeik oroszlánrésze népeiknek és saját erőforrásaiknak volt koszonhető, pedig az eredményeket illetően a segélyt nyújtók gyakran a jogosnál tobb elismerésre tartottak számot.

Véleményem szerint mindig lesz helye a humanitárius segítségnek, még az elképzelhető legtokéletesebb társadalmi rendszerben is — és természetesen sokkal nagyobb szükség van rá egy olyan világban, ahol óriási nyomort kell felszámolni. A fejlesztésről folytatott nemzetkozi vita azonban az 1980-as évek küszobén nemcsak a „segítségnyújtás" és „segélyek" korül folyik, hanem az új struktúrákkal kapcsolatban is. Most a napirenden a nemzetkozi kapcsolatok átalakítása, egy új rend kiépítése és a fejlődési problémák új típusú, átfogó megkozelítése szerepel.

Egy ilyen átalakítási és megújítási folyamatot az egyenlő jogok és lehetőségek alapelvének kell áthatnia: igazságos kompromisszumra kell irányulnia annak érdekében, hogy felszámoljuk az alapvető igazságtalanságokat, csokkentsük a meddő viták számát és elősegítsük a nemzetek egymásétól kolcsonosen függő jólétének novekedését. A tapasztalat azt mutatja, hogy nagy elhatározásra és céltudatos tevékenységre lesz szükség ahhoz, hogy igazságos egyensúly és a kolcsonos előnyok alapján kerüljenek végrehajtásra a strukturális változások.

A dontéshozatali folyamatokban való részvétel jogának akkor lesz alapvető jelentősége, ha a fejlődő országok vállalják a megfelelő részarányt a nemzetkozi politikai és gazdasági ügyekért viselt felelősségből. A fejlődő országoknak az új nemzetkozi renddel kapcsolatos torekvéseit ez a jog táplálja, és e torekvéseknek valóra kell válniuk, ha a nemzetkozi együttműkodésben a kapcsolatokat a nyíltság és a bizalom új alapjain akarjuk létrehozni.

Az új nemzetkozi rend felé vezető úton természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a jelenlegi konfliktusok és feszültségek egyik legtragikusabb kovetkezményét sem: menekültek millióiról van szó, akiknek éltető gyokereit elvágták, és akiknek élete sok esetben reménytelenül nyomorúságossá vált. Talán nem hangzik egészen diplomatikusan: az európai haláltáborok és a hiroshimai bomba óta emberi lények nem voltak annyira megalázva, mint a kozelmúltban Indokínában, különosen pedig Kambodzsában.

Az egész nemzetkozi kozösségnek felelősséget kell vállalnia azon embertársai életfeltételeiért, akik az intolerancia és a brutalitás áldozataivá váltak. A menekültek elvándorlását előidéző rezsimek kozvetlen szomszédságában élő országok terheit a szolidaritás szellemében olyan országoknak is viselniük kell, amelyek jobban boldogulnak.

A politika világméretűvé szélesedik

Akár tetszik, akár nem, egyre tobb olyan problémával kerülünk egyre gyakrabban szembe, amelyek az emberiséget mint egészet érintik, így tehát e problémák megoldása elkerülhetetlenül nemzetkozivé szélesedik. A veszélyek és kihívások — a háború, zűrzavar, onpusztítás — világméretűvé válása olyan belpolitikát tesz szukséges-

sé, amely messze túllép a helyi vagy akár a nemzeti kereteken is. Ennek ellenére a folyamat csigalassúsággal megy végbe. Még mindig egy meglehetősen elhárító gyakorlat uralkodik, mikozben új perspektívákra és bátor vezetőkre van szükségunk a népek és az emberiség valódi érdekeinek védelméhez. A „nemzetkozi kozosség" még mindig túlságosan elszigetelt a mindennapi emberek tapasztalataitól és megfordítva.

Napjainkban nagyon sok probléma a kulonbozó politikai rendszerekkel rendelkező társadalmak kozos problémájává válik. Rendszereken átívelő problémáknak nevezhetnénk ezeket, amelyek az energiától az okológiáig, a fegyverkorlátozástól a foglalkoztatás rediszlribucijáig, a mikroelektronikától a napjainkban csak halványan korvonalazódó új tudományos lehetőségekig terjednek. Függetlenül attól, hogy e problémákat Bostonban vagy Moszkvában, Rióban vagy Bombayben vitatják meg, mindenütt vannak, akik látják, hogy ezek lélegzetelállító utemben terjedve az egész foldgolyót érintik: az energiahiány, a kornyezetszennyezéssel osszekapcsolódó urbanizáció és a rendkívül bonyolult technológia, amely az emberi értékek semmibevételével fenyeget, és amelyet az emberek esetleg képtelenek lesznek megfelelően kezelni.

A fentiekkel kapcsolatos tájékoztatás és ismeretszerzés nem tudott lépést tartani ezzel az ütemmel. Lényegében egy olyan helyzettel állunk szemben, hogy Északon a technológiai innovációk és az anyagi változások fejlettebbek, semmint azt a legtobb ember érzékeli, ugyanakkor Délen úgy tűnik, sokak tudatszintje és torekvése nincs osszhangban az anyagi lehetőségekkel. Számukra egy új — a bolygónkat fenyegető — kornyezeti és okológiai veszélyekkel kapcsolatos figyelmeztetést tartogatunk.

A fűtőanyag energia alapvetően fontos területén az emberiség még mindig úgy gazdálkodik, mintha ezek az erőforrások — amelyeket mind ez ideig korlátlanul pazaroltak — megújíthatók lennének. Bolygónk olajkészlete évmilliókon keresztul egy hosszú folyamat során alakult ki, és ez mindossze néhány generáció során „füstté válik". Ezen erőforrások kimerülése előrelátható, de helyettesítésük alternatív tüzelőanyaggal még nem az. A szennyezés és a rablógazdálkodás mindenre kiterjed, legyen szó a légkorről, a talajról vagy akár a tengerekről, amelyeket túlhalásznak és csak kevés figyelmet szentelnek az állomány újratermelődésének. Vajon a terjeszkedő pusztaságok, a kiszipolyozott foldterületek és a hanyatló természeti kornyezet lepusztított bolygóját akarjuk a minket kovető generációk számára hátra hagyni?

Az egyre fokozódó talajerózió és a termőfold pusztává válásának szomorú kovetkezményei valamennyiünk kozos gondját kell, hogy jelentsék. A jelenlegi ütemű, ellenőrzés nélküli erdőírtás a század végére a felhasználható fakészleteket a felére csokkentené (és tobb mint egy milliárd szegény embert fosztana meg a főzéshez szükséges alapvető tuzelőanyagtól). A fáknak a széndioxid szennyezést befolyásoló felvevőképessége veszélyes szintre csokkenne. Ez nem csupán kornyezeti veszélyt, hanem — az eljovendő generációkra való tekintet nélkül — bolygónk kifosztását is jelenti.

A béke megőrzéséhez és az éhezés felszámolásához fűződő érdek nem szoruI további bizonyításra. A kolcsonos fennmaradáshoz fűződő érdekeket azonban szintén osszе *kell* kapcsolni az energia- és a kornyezeti problémák, valamint az onpusztítás veszélyeinek minden mást meghatározó témakoreivel.

A kölcsönös érdekek szellemében

Nem lenne becsületes dolog elkendőzni a különbozó meggyőződéseket, és álruhába bújtatni az érdekütkozéseket. Ugyanakkor az is rendkívul ostoba dolog volna, ha nem hoznánk egyensúlyba és nem kapcsolnánk ossze az érdekeket mindenütt, ahol kozos nevezőt lehet találni. Északnak és Délnek tobb kozos érdeke van közép- és hosszú távon, mint amennyit eddig képesek voltak felismerni. Emellett a tapasztalat azt mutatja, hogy a tartós megoldásokat gyakran akkor találják meg, miután a konfrontációnak véget vetettek.

Ebben a Jelentésben mi ahhoz a tételhez ragaszkodunk, miszerint *vannak* egyre bővülő kozos érdekek. Ezek az egyuttműkodés jellegének megváltoztatását teszik szükségessé. Egyre inkább felismerjük azt, hogy a Dél gyorsított ütemű műszaki fejlesztése Észak népeinek érdekeit is szolgálja.

Az érdekek kolcsonossége egyértelműen felismerhető az energia, a nyersanyagok és a kereskedelem, a mezőgazdaság és az élelmiszerek, a pénzugyi megoldások és az infláció szabályozása, a tervezetek és programok finanszírozása, a technológiai újítások, a foldi- és az űrtávkozlés teruletein. A megújítható és nem-megújítható erőforrások kimerulése az egész foldon, az okológiai és kornyezeti problémák, az óceánok kizsákmányolása, nem beszélve a féktelen fegyverkezési versenyről, amely egyszerre jelenti az erőforrások megcsapolását és fenyegeti az emberiséget — mindezek olyan problémákat is előidéznek, amelyek érintik a békét és a globális szemlélet hiányában egyre súlyosabbá válnak.

A problémák egy részét talán a jelenlegi iparosított országok kozul néhánynak a XIX. században és a XX. század elején végbement fejlődéséből vett példával mutathatjuk be. Hosszú és kitartó tanulási folyamatra volt szükség, amíg általánosan elfogadottá vált, hogy a munkásoknak fizetett magasabb bérek elegendő mértékben novelik a vasárlóerőt ahhoz, hogy a gazdaság mint egész mozgásban maradjon. Az iparosított országoknak most a fejlődő világbeli piacok kiterjesztésében kell érdekeltnek lenniük. Ez dontő módon befolyásolja a munkalehetőségeket és a foglalkoztatás kilátásait is az 1980-as és az 1990-es években.

Ha valaki egy nemzetkozi gazdasági tortából nagyobb szeletet akar megszerezni, akkor nem lehet komoly az a szándéka, hogy a torta kisebb legyen. A fejlődő országok nem hagyhatják figyelmen kívül az iparosított országok gazdasági egészségét, ami nemcsak import-készségüket befolyásolja, hanem noveli azon hajlandóságukat is, hogy az erőforrások konstruktívabb átirányításában részt vegyenek. A legtobb iparosított ország még az em-

beri történelem legnagyobb fellendülése során sem próbálta meg elég céltudatosan megközelíteni a segély-célkitűzések azon minimális szintjét, amelyben többségük ünnepélyesen egyetértett. Ez a tény egyrészt kiábrándító, másrészt viszont arra figyelmeztet bennünket, hogy ha ezeket a célkitűzéseket teljesítenék, akkor jónéhány fejlődő ország több árut és szolgáltatást importálna, s ily módon enyhíthetné Észak gazdasági nehézségeit.

A nyersanyagok szilárd és biztos kínálatát csak akkor lehet elérni, ha a fejlődő országok is biztosítani akarják ezeket, mégpedig minden kényszertől mentesen és saját mérlegelésük alapján azért, mert méltányos, stabil árat kapnak értük és számottevően javítják lehetőségeiket a nyersanyagok hazai feldolgozására. Ez is abba a témakörbe tartozik, amit a „kölcsönös érdekek" jelentenek.

Óriási problémát jelent Északon a milliós munkanélküliség, de még ennél is nagyobb probléma a munkanélküliek ennél jóval magasabb száma Délen. A protekcionizmus minden bizonnyal rossz irányba vezet, mivel — jelentős költségek mellett — az elavulttá váló stuktúrák fenntartását segíti elő. Megakadályozza, hogy az emberek alkalmazkodjanak a nemzetközi munkamegosztás új formáihoz és késlelteti az alapvető döntések meghozatalát. A váratlan surlódásokat és súlyos társadalmi visszaeséseket kiváltó, túlságosan hirtelen változások elkerüléséhez kölcsönösen el kell fogadni az alkalmazkodásra vonatkozó új szabályokat.

Rendkívül fontos azoknak az elképzeléseknek a cáfolata, amelyek szerint a Harmadik Világból újonnan érkező versenytársak „betolakodók" és a „rendszer ellenségei". Azzal, hogy „újonnan iparosodó országok"-nak nevezzük őket, nem állíthatjuk egyúttal azt is, hogy a régebben iparosított országoknak bármilyen elsőbbségi jogai volnának a világ nemzetei között. Az iparosodott országok népeinek gyorsabban és szélesebb összefüggések alapján kell felismerniük, hogy a gyarmati időkben kikényszerített vagy kialakult munkamegosztás nem szilárdítható meg. Az export és import közötti kölcsönös összefüggés sokkal erősebbé válik, mint amennyire ennek az emberek tudatában vannak. A Nyugat csak akkor várhatja, hogy többet tudjon exportálni, ha biztosítja, hogy saját piacaihoz mások is könnyebben, jobban hozzáférjenek.

A fejlesztési kölcsönök csak a Harmadik Világ országainak hitelterheit növelik, ha ezeket új iparágak létrehozásával kapcsolják össze anélkül, hogy megteremtenék a visszafizetés feltételeit. Azonban nem az Észak—Dél kapcsolatokon múlik minden. A fejlődő országok *közötti* együttműködés feltehetően egyre fontosabb lesz: óriási lehetőségek mutatkoznak speciális gazdasági kapcsolatok kialakítására, a know-how-k cseréjére és a függőség csökkentésére. A szélesebb regionális együttműködés lehetővé tenné a kisebb országok számára, hogy egy nagyobb gazdasági terület részévé váljanak és szélesítsék kapcsolataikat a külvilággal. Ugyanakkor óriási szükség van Délen kutatási és tudományos együttműködésre is.

Meggyőződésünk, hogy komolyabban kell majd szembenéznünk azzal, hogy bizonyos pénzalapokat szükségszerűen át kell utalni, különösen a leghátrányosabb helyzetű fejlődő országok számára, mégpedig bizonyos fokú automatizmussal és előrejelezhető módon, függetlenül a nemzeti költségvetések és az azokat meghatározó feltételek bizonytalanságaitól. Itt a nemzetközi adók különböző lehetséges formáiról van szó.

Miért lenne irreális az országok képességének megfelelő, mozgó skálájú adózási forma bevezetésének gondolatával foglalkozni? Akár a nemzetközi kereskedelemre is ki lehetne vetni egy alacsony adót vagy súlyosabb adót a fegyverexportra. Pótlólagos jövedelmek származhatnának a közös nemzetközi erőforrásokból, így például a tengerfenékről származó ásványokból. Az ilyen javaslatok előterjesztésekor — amelyeket már vitatnak különböző körökben — a Bizottság tudatában volt a lehetséges fenntartásoknak. Széleskörű véleménycsere után azonban úgy éreztük, hogy újfajta gondolkodásmódra van szükség a fejlesztési segélynyújtás jelenlegi rendszerében meglevő fogyatékosságok kiküszöböléséhez, és ugyanakkor meg kell erősíteni az egyetemes kollektív tehermegosztásra vonatkozó elképzeléseket.

Bárki azt mondhatja, hogy nehéz elképzelni nemzetközi adózást nemzetközi kormány nélkül. Úgy véljük azonban, hogy egy nemzetközi kormánynak nevezhető intézmény bizonyos elemeire már most szükség van a kölcsönös és nemzeti érdekek kielégítése érdekében, és véleményünk szerint e század végére a világ valószínűleg képtelen lesz a nemzetközi adózás valamilyen alkalmas formája és olyan döntéshozatali folyamat nélkül működni, amely messze meghaladja a jelenlegi eljárásokat. Az emberiség fennmaradása — igazságban és méltóságban — szükségessé teszi új módszerek alkalmazását az új utak feltárásához. A tömegtájékoztatást azonban olyan mértékben kell kiterjeszteni, hogy a mindennapok emberei is tudják, mi történik és miért.

Az iparosított és a fejlődő országok között felmerülő fontos problémák egyikét sem lehet hatékonyan megoldani konfrontációval: értelmes megoldások csak párbeszéd és együttműködés alapján születhetnek. Ez megköveteli az államok és népek kölcsönös függőségének egy új felfogását — hogy egyik kollégánk szavait használjuk: a fejlődés kölcsönös függőséget jelent, és mindkettő előfeltétele az emberiség fennmaradásának.

A kölcsönös függésnek sok aspektusa van: valamennyi nemzetnek előnyére szolgál a világgazdaság megerősödése, az alacsony infláció, továbbá a növekedésnek és a beruházásnak kedvező légkör. Minden nemzet számára kedvező lesz a világ véges erőforrásaival való jobb gazdálkodás (és a világ népességének állandó szinten tartása). Minden nemzetnek — iparosított és fejlődő, piacgazdasággal vagy központi tervgazdasággal rendelkező nemzetnek — nyilvánvaló érdeke fűződik a nagyobb biztonsághoz, továbbá a globális problémák megoldását biztosító jobb politikai lehetőségek és vezetés kialakításához. Az új látásmód azonban nem jelenti a kemény alkufolyamat végét.

A történelem alakulásáról nem határozatok vagy könyvek döntenek, ráadásul az előjogokkal rendelkező csoportok ritkán változtatják meg hozzáállásukat teljesen önkéntes alapon. A vitáknak komoly szerepük van: a szavak fegyverek lehetnek. Mindazonáltal a kölcsönös érintkezés magasabb foka nem vezet szükségképpen

egymás jobb megértéséhez. Az ideológiák és a hatalmi politikák szellemében történő érvelés nagyon gyakran messzebb visz bennünket a „közös nyelvtől", ahelyett, hogy közelebb kerülnénk hozzá. Még a mélyen gyökerező viták ellenére is tartalmi egyezségre kell törekednünk annak érdekében, hogy valamennyi érintett fél számára ugyanazzal a jelentéssel bíró közös fogalmakat alakítsunk ki. Ez nehéz, de elkerülhetetlen feladat, amennyiben tartós megértésre törekszünk. A nemzetközi határozatokat annyira kétértelműen fogalmazzák meg, és ezeknek olyan sok különböző jelentése lehet, hogy egyenesen mesterkéltnek hangzanak. Tulajdonképpen nagyon sok esetben csak a résztvevők tudják, hogyan alakították ki a sajátos kompromisszumos megfogalmazásokat. Az ilyen határozatokat az emberek számára érthetővé és vonzóvá kellene tenni, mivel meg kell kapniuk azt a lehetőséget, hogy azonosítsák magukat a nemzetközi szinten folyó munkával.

Mit jelent a fejlődés?

Bizottságunk nem próbálta meg újradefiniálni a fejlődést, de egyetértettünk (sok más mellett) abban, hogy nem a gépeket vagy intézményeket kell középpontba állítani, hanem az embert. Az idegen modellek feltétel nélküli elfogadásának megtagadása jelenti lényegében a dekolonizáció második szakaszát. Nem szabad elfogadnunk azt a gondolatot, hogy az egész világnak le kell másolnia a magas szinten iparosított országok modelljeit.

El kell kerülnünk, hogy a növekedést állandóan összekeverjük a fejlődéssel. Külön hangsúlyozzuk: a fejlődés alapvető célja az, hogy önmegvalósításhoz és alkotó együttműködéshez vezessen a nemzeti termelőerők és azok emberi potenciáljának teljes kihasználása során. Le kell számolni azzal az elképzeléssel, hogy csak azért adódnak problémák, mert vannak „fejlett" országok és olyanok, amelyek „fejlettekké" akarnak válni. Különben is a technológiai és a gazdasági fejlődési folyamat Északon még nem ért véget és elkeseredett vita folyik arról, hogyan kell a jelenlegi szintről továbblépni a különböző technológiák felhasználása révén, kevésbé pazarló életmód mellett. A növekedési ideológiák Északon (és Északnak nem csupán a nyugati részén) túlságosan kevés figyelmet fordítottak a növekedés *minőségére*.

A saját kulturális identitásuk tudatában levő emberek képesek átvenni és beilleszteni az értékrendszerükkel összhangban levő elemeket, és ily módon képesek elősegíteni a megfelelő gazdasági növekedést. Nincs egységes megközelítés; különböző és mégis helyes választások lehetségesek a történelmi és kulturális örökség, a vallási tradíciók, az emberi és gazdasági erőforrások, az éghajlati feltételek, továbbá a nemzet politikai rendszere függvényében. Van egy olyan általános nézet, amely szerint az identitás az embereknek méltóságot ad.

Az elmúlt években a szakértők és a nemzetközi megfigyelők felismerték, hogy a termelés mint egész növelésére irányuló fejlesztési stratégiák a méltányosabb jövedelemelosztás megvalósítása érdekében olyan módosításra és kiegészítésre szorulnak, amelyek figyelembe veszik a legszegényebb rétegek alapvető szükségleteit és azt a sürgető igényt, hogy ezek számára foglalkozási lehetőséget biztosítsanak. Nyilvánvalóan semmi értelme sincs olyan termelési módszereket rákényszeríteni a fejlődő országokra, amelyek a munkaerő nagy részét kihasználatlanul hagyják, ráadásul már most is vannak olyan jelek, hogy az új technológiák tovább csökkenthetik a foglalkoztatási lehetőségeket Északon *és* Délen egyaránt, hacsak az ésszerű foglalkoztatás és a társadalmi igazság nem válik alapvető célkitűzéssé.

Ezek a stratégiák mindaddig nem kapnak megfelelő visszhangot a Harmadik Világban, amíg az iparosított országok olyan, túlnyomórészt anyagi érdekeket hangsúlyozó alapelvekhez ragaszkodnak, amelyek az életszínvonal alapjának tekintett bruttó nemzeti termék automatikus növekedésébe vetett hiten alapulnak.

Óvakodni kell az általános megoldásokhoz fűzött hamis reményektől, amikor ennyire sokféle egyéni és nemzeti törekvést kell összhangba hozni. Hiú remény az is, hogy a megoldások önmaguktól megszületnek és egy automatikus folyamat megjavítja a kedvezőtlen helyzetben levők életét. Nem vált valóra az a remény, hogy a fejlődő országokban a gyorsabb gazdasági növekedés önmagában előnyére válik a szegénységben élők tömegeinek. Sok országban élnek olyan emberek, akik nem részesülnek a gazdasági növekedés eredményeiből és akadályoztatva vannak abban, hogy részt vegyenek saját környezetük átalakításában; ők abszolút szegénységben és emberhez méltatlan nyomorban élnek. A növekvő nemzetközi segítség és együttműködés követelésének csak akkor lehet morális ereje, ha a kormányok elkötelezik magukat amellett, hogy lehetővé teszik a szegények számára a nagyobb növekedés előnyeiből való részesedést.

Biztosak vagyunk abban, hogy valamennyi kultúra egyenlő megbecsülést, védelmet és támogatást érdemel. Minél inkább pusztán műszaki kérdéssé szűkül a modernizáció folyamata, annál fontosabbá válik a kulturális identitás és függetlenség megőrzése. Tudjuk, hogy komoly feszültségek származnak a modern technológia követelményeihez való alkalmazkodásból, ugyanakkor ezek használata elkerülhetetlen az egyre növekvő éhség, szegénység problémáinak leküzdésében. Rendkívül fontos, hogy egyensúlyt találjunk a modern technológia által nyújtott lehetőségek és az olyan népek és régiók léte között, amelyek nem akarják elveszíteni, és nem is szabad hogy elveszítsék egyéniségüket. Ezekre a problémákra nem lehet egységes megoldásokat találni.

Nem szabad megfeledkeznünk a „kulturális imperializmus" veszélyeiről sem. A nemzetek közötti szolidaritásnak az értékek kölcsönös elismerésén kell alapulnia. Mindazonáltal egy technológiára épülő világcivilizáció megkövetelhet egy közös társadalmi és munkaerkölcsöt. Aligha érünk majd el jobb életfeltételeket az embertársaink sorsáért érzett felelősség, illetve a munkához és a termeléshez fűződő emberi motivációk nélkül. A történelmi felelősség kérdéseinek középpontba állítása nem ad választ a saját magunkért viselt felelősség alapvető problémájára, pedig a kölcsönös megbecsülés csak erre építhető. A képmutatás nem fog munkahelyeket eredményezni, és nem is táplálja az éhes szájakat.

A nemzetkozi társadalmi igazságnak figyelembe kell vennie az osszes férfi és no kozotti alapvető egyenloség és az emberi méltóság egyre nagyobb foku tudatosulását Olyan tudomanyos, technologiai és gazdasági leheto ségeket kell kialakítani, amelyek minden ember számára humánusabb társadalmi és gazdasagi rendet tesznek lehetové Komoly erofeszítéseket kell tenni az emberi jogok és a munkához valo jog elismerésének erosítésére és nemzetkozi szerződéseket kell létrehozni ezek védelmére

A Jelentés célja, hogy rámutasson az emberiséget fenyegető óriási veszélyek kozul néhányra, és kimutassa, hogy a nemzetek jogos onérdekét gyakran magától értetodo, kozos érdekekbe lehet osszevonni Azt is nyilván valová akarjuk tenni, hogy az emberiség rendkívul kritikus kérdésekkel néz szembe Ezek nem reménytelenek, ha a világ dontéshozói kotelezettséget vállalnak megoldásukra A helyzetek ritkan reménytelenek, hacsak nem tekintik óket annak Es maga a remény a legfontosabb tényezo olyan akadalyok legyozésében, amelyek egyéb ként lekuzdhetetlennek tűnnének

Felhívás a világhoz

Végul szeretnék oszintén szólni bizonyos államok és államcsoportok vezetoihez

Eloször az Egyesult Allamokhoz Nem hiszem, hogy az amerikai nép kozonyos lenne a világ bármely részén fellelheto szegénységgel és éhezéssel szemben, az Egyesult Allamok szervezetei pedig valoban megmutattak, hogy aggodnak emiatt és készek a segítségre Ennek ellenére az Egyesult Államok — amely az 1960 as évek elején vezeto szerepet játszott e teruleten — számottevően csokkentette nemzetkozi fejlesztési erofeszítéseit A GNP részarányt tekintve az ország kulfoldi segélyei rendkivul alacsony szintre estek vissza Sok értheto oka van annak, hogy csokkent az USA áldozatvállalása, de oszintén remélem, hogy ezek nem az amerikai politikai élet megváltoztathatatlan állapotát tukrozik Remélem azt is, hogy néhány országgal kapcsolatos kedvezotlen tapasztalatok nem érintik a fejlodo országok osszességével szemben tanusitott amerikai magatartast Amikor a világ nemzetei egy kozos vallalkozásba tomorulnek annak érdekében, hogy javitsák a világ fennmaradásának esélyeit és elosegítsék a globális felvirágzást, akkor a legerosebb és leggazdagabb állam nem érheti be azzal, hogy marginális szerepet játsszék, és ezt más sem akarhatja

A Szovjetunió néhány nemzedéknyi ido alatt sokat tett annak érdekében , hogy sajat határain belul fel számolja a szegénységet A Kelet országai azonban nem sok készséget mutattak arra, hogy részt vallaljanak a szegény országokért viselt felelosségből A szovjet vezetok és a kelet európai országok vezetoi mindazonáltal biztosítottak arrol, hogy komolyan fontolóra veszik az emberiség kozos problémáit Bizonyara megvan a lehe tóség arra is, hogy kolcsonos kapcsolatait — hogy egy masik szot használjunk a fuggoség helyett — a jovoben tovább bővulnek majd De még mindig hiányzik egy logikai lépés a számszerusitheto globális fejlesztési krité riumok kialakításával kapcsolatban Egy ilyen lépés a Kelet országainak az érdekét is szolgálná

A multban a Harmadik Világgal folytatott egyuttmukodés gyakran az ideologiai konfliktus szinterére tevo dott át Ha ez ellenőrzés nélkul folyik, akkor e teruleteken a kelet nyugati vetélkedés komoly fenyegetést je lent az egész világra kiterjedő *enyhulés* szempontjabol A kelet nyugati feszultségekben érintett minden orszag nak együtt kell működnie olyan egyezmények vagy akár szabályok kialakitasaban amelyek megakadályozzak, hogy a Dél váljon az ilyen vetélkedések színterévé Ez egyszersmind csokkentene a kisértest is hogy a fejlodo országok kihasználják az ilyen vetélkedéseket

Saját világrészemen azt látom, hogy a világ fejlesztési kérdésekkel kapcsolatban az emberek hozzaallasa szé les skálán mozog Nyugat és Eszak Európa kis orszagai kozul tobbeket arra késztetett a világméretu nélkulozés mértéke, hogy bőkezűen és haladó szellemben reagaljanak Masok tartozkodobbnak mutatkoztak nem voltak tulságosan bőkezűek az egyuttműkodés terén, és általában elleneztek a világgazdasag reformjára vonatkozo javaslatokat Az Európai Kozosség bizonyos tekintetben fantaziadusan alakította ki sajat megkozelítését, de programja nagyon is mérsékelt Egyes orszagokban a kozelmultban leepítették a pénzsegély programokat és visszavonultak a nemzetkozi felelosségvállalástol mások ugyanakkor ugy dontottek hogy novelik a segély nyujtás mértékét Remélem, hogy európai embertársaim meggyozodnek majd arról, hogy jovojuk a Harmadik Világhoz fűzodo pozitív kapcsolataik erosítésében és nem gyengítésében rejlik

Japán abban a helyzetben van, hogy kulonosen jol ismeri a fejlesztés problémait mivel maga is rendkívul gyorsan kerult át vezető ipari nemzeti pozicioba Sokunkra nagy hatast tett Japán jovore vonatkozo terve és aktív igazodási politikája Úgy gondolom, hogy más országok is tanulhatnak ezekbol a tapasztalatokbol Japan azt is bejelentette, hogy számottevoen noveli fejlesztési segélyeit és fontos szerepet játszik világrészének gyors átalakításában Remélem, hogy továbbra sem feledkezik meg a világgazdasag egészéért érzett felelosségrol, ame lyet hatalmas gazdasági ereje ró rá

Nem becsülom le a nehézségeket, de ugy vélem, hogy az altalanos egyuttmukodés teruleteit sikeresen ki kell terjeszteni Teljesen nyilvánvalo, hogy az ilyen egyuttmukodésben szerepelnie kell a Kinai Népkoztársaságnak is, amelynek a nemzetkozi egyuttmukodés sok teruletén oriási lehetosegei vannak

Ami a fejlodo országok tobbségét illeti, Bizottságunk munkaja nagymértékben elosegitette hogy megismer jem ezen országok és vezetoik előtt állo nehéz feladatokat A szegénység elleni hatékony tamadas terheinek legnagyobb része kétségtelenul rájuk, népeikre és kormanyaikra hárul Egyre inkabb teret nyer az a felismerés, hogy az egyenloséget elosegíto reformok és a népesség minden rétegének nagyobb arányu részvétele szamot tevően javíthatja a gyorsabb és egyenletesebb novekedés feltételeit

A fejlődő országok érthető módon nagyobb befolyást akarnak gyakorolni a világ ügyeire. De már eddig is több hatalom került át Északról Délre, mint amennyit általánosan érzékelnek, az elkövetkező évek során pedig egyre nő majd a felelősségük a világbéke megőrzésében, amely nélkül az összes többi törekvésünk semmivé válik.

Munkatársaimmal együtt úgy hiszem, hogy a világ nemzeteinek békében együtt élniük nemcsak szükségszerűség, de képesek is erre. Úgy gondoljuk, a feladat az, hogy megszabadítsuk az emberiséget a függőségtől és az elnyomástól, az éhezéstől és a nélkülözéstől. Olyan új kapcsolatokat kell kialakítani, amelyek számottevően növelik a béke, az igazság és a szolidaritás megvalósításának lehetőségeit mindenki számára. Ez a mostani és a következő nemzedékek nagy feladata.

Közös jövőnk alakítása sokkal fontosabb dolog annál, sem hogy azt kizárólag kormányokra és szakértőkre bízzuk. Felhívásunk ezért az ifjúsági, nő- és munkásmozgalmakhoz, a politikai, szellemi és vallási vezetőkhöz, a tudósokhoz és oktatókhoz, a műszaki szakemberekhez és a gazdasági vezetőkhöz, a vidéki és gazdasági közösségek tagjaihoz szól. Kívánjuk, hogy mindannyian próbálják megérteni az új feladatot és ennek szellemében folytassák tevékenységüket.

Bonn/Genf, 1979. december 20.

1. Észak–Dél: a jelenlegi helyzet

A nemzetközi kapcsolatokat és a világgazdaságot jelenleg beárnyékoló és a jelek szerint egyre súlyosabbá váló válság komoly veszélyeket jelent. Véleményünk szerint a gazdag és a szegény országokat elválasztó szakadékról – amely olyan széles, mintha a két oldalán élő emberek két különböző világban élnének – nem ismerték fel kellő mértékben, hogy a válság egyik legfontosabb tényezője. Korunk egyik nagy ellentmondása, hogy az említett különbségek olyan korban vannak jelen – és bizonyos szempontból szélesednek –, amikor az emberi társadalomnak egyre tisztább képe alakul ki arról, hogy a problémák hogyan függnek össze, továbbá Észak és Dél milyen nagymértékben függenek egymástól az egységes világgazdaság keretei között. Ennek ellenére a nemzetközi szervezetek összes erőfeszítése és a nagyhatalmak találkozói sem voltak képesek reményt nyújtani a fejlődő országok számára ahhoz, hogy megszabaduljanak a nyomortól vagy úgy alakítsák át és élénkítsék meg a világgazdaságot, hogy az jobban megfeleljen mind a fejlődő, mind pedig az iparosított országok igényeinek. Észak és Dél párbeszéde önmagában nem fogja megoldani a világ összes jelenlegi problémáját – amelyek közül jónéhány inkább politikai, mint gazdasági jellegű –, de meggyőződésünk, hogy a világközösség nem lehet igazán stabil mindaddig, amíg az említett alapvető problémákkal kell szembenéznie.

Az Észak–Dél párbeszéd nem csupán önmagában jelentős feladat: egyúttal szélesebb körű cselekvési felhívás is. Több esélyt adhat a globális cselekvésnek azáltal, hogy bizonyítja: országok és kontinensek képesek felülemelkedni az őket megosztó különbségeken és megoldani a saját érdekeik, illetve közös érdekeik közötti ellentmondásokat. Napjainkban, amikor Észak és Dél is egyre inkább felismeri kölcsönös függőségét, az együttműködés és a kölcsönös érdekek szellemében, nem pedig az egyenlőtlenség és jótékonyság alapján kell felélesztenünk a párbeszédet meghatározott célok elérése érdekében. A párbeszédnek arra kell irányulnia, hogy minden társadalom számára teljes körű lehetőséget biztosítson a saját szándékai szerinti fejlődésre és arra, hogy elfogadható mértékben kielégítse népe alapvető szükségleteit; ugyanakkor egy olyan dinamikus világot kell létrehoznia, amelyben minden ország megvalósíthatja saját fejlődését, mindenki elismeri a másikat és ugyanakkor felismeri a megosztott világ kényszerítő erőit is. A közvélemény alakítóinak mindenütt új szemléletet kell kialakítaniuk azokról a történelmi erőkről, amelyek nagyon hosszú ideig uralták és megosztották a nemzetközi közösséget, elő kell segíteniük, hogy a világ megszabaduljon ezektől.

A Bizottságban úgy kerültünk szembe ezekkel a problémákkal, hogy erőteljesen megosztottak bennünket korábbi tapasztalataink és a politikai életben betöltött pozícióink. De mindannyian egyetértettünk abban, hogy elengedhetetlenek az alapvető változások – legyen szó a kereskedelemről, a pénzügyekről, az energiáról vagy más területekről –, amennyiben el akarjuk kerülni a világgazdaság összeomlását az 1980-as és 1990-es évtizedben és azt akarjuk, hogy a világgazdaság olyan új ösztönzést kapjon az összeomlás helyett, amely eredményeként a világ valamennyi népének érdekében működik majd.

Az Észak–Dél felosztás

Nyilvánvaló érvek szólnak az olyan egyszerűsített világkép ellen, amely a világot két táborra felbontva tekinti. „Északhoz" tartozik az Egyenlítőtől délre eső két gazdag iparosított ország, Ausztrália és Új-Zéland. „Délhez" soroljuk a fellendülő, félig iparosított országokat, mint például Brazília és a szegény, szárazföldre bezárt vagy szigeten fekvő országokat, mint például Csád vagy a Maldiv-szigetek. Néhány déli ország – elsősorban az olajexportáló országok – magasabb *egy főre jutó* jövedelemmel rendelkezik, mint sok északi ország. Általános szóhasználat szerint azonban – bár ez nem jelent sem egységes, sem állandó csoportosítást – „Észak" és „Dél" nagyjából a „gazdag" és „szegény", a „fejlett" és „fejletlen" megjelölésnek felel meg.

Az Észak–Dél párbeszéd jelentős részben a fejlődő országok és a piacgazdasággal rendelkező iparosított országok között folyik. Ez utóbbiakat nevezzük a Jelentésben „Északnak". Számos megállapításunk azonban érvényes Kelet-Európa iparosított országaira is, amelyek nem akarnak egy csoportba kerülni Nyugattal, illetve szembekerülni Déllel egy olyan felosztásban, amelyet a gyarmati idők következményének tekintenek. Amikor „Délről" beszélünk, általában nem soroljuk ide Kínát, mivel hivatalosan nem csatlakozott a fejlődő országok csoportjához, bár általában azonosítja magát velük. Ennek ellenére nagy jelentőséget tulajdonítunk a kelet-európai országok és Kína részvételének a nemzetközi gazdasági rendszerben és a különböző intézményekben.

A Dél kategóriája

A Dél nemzetei ugyanahhoz a kategóriához tartozónak tekintik magukat. A globális tárgyalásokon összetartozásuk abból a felismerésből fakad, hogy Északtól függenek és Északhoz viszonyítva egyenlőtlen helyzetben vannak; közülük nagyon sok országot a gyarmati múlt kapcsol össze. Észak – ideértve Kelet-Európát is – a világ népességének negyedével, jövedelmének négy-ötödével rendelkezik; Délen (idesorolva Kínát is – három mil-

liárd ember él, vagyis a világ népességének háromnegyede, akik azonban a világ jovedelmének csak egy-ötódével rendelkeznek. Északon egy átlagember várható élettartama tobb mint hetven év, éhezni ritkán fog és legalább középiskolai szintű oktatásban részesul. A Dél országaiban az emberek túlnyomó tobbségének várható élettartama kozelebb van az otven évhez; a legszegényebb országokban minden *négy gyermek* kozül *egy* otéves kora előtt meghal, a Délen élő embereknek legalább egy-otode éhségtől és alultápláltságtól szenved, otven százalékuknak semmi esélye sincs arra, hogy megtanuljon olvasni.

A felsorolt kulonbségek mogott a gazdasági erő alapvető egyenlőtlensége rejlik. Ez nem csupán azt jelenti, hogy Észak sokkal gazdagabb Délnél. A világ gyáriparának tobb mint 90 százaléka Északon található. A szabadalmak és az új technológiák tobbsége északi multinacionális vállalatok tulajdona, ezek nagy részarannyal rendelkeznek a világ beruházási forrásaiból, valamint a nyersanyagokkal és ipari termékekkel folytatott világkereskedelemből. Az északi országok gazdasági erejüknek koszonhetően uralják a világgazdasági rendszert: ennek szabályait és előírásait, továbbá a kereskedelem, a pénzügyi és a finanszírozás nemzetkozi intézményeit. Néhány fejlődő ország megpróbált az ár ellen úszni, megragadta a kínálkozó lehetőségeket és sok akadályt legyőzott, az országok tobbsége azonban túlságosan erősnek találta a sodrást. Egy olyan világban, ahol a nemzeteket és a gazdasági erőket teljesen szabadon magukra hagyják, általában novekvő egyenlőtlenségek keletkeznek. Nemzeteken belul a hivatalos politikának meg kell védenie a gyengébbeket. Elérkezett az ideje annak, hogy ezt az alapelvet a világkozosségben az egyes nemzetek kozotti kapcsolatokban is alkalmazzuk.

A segélyektől a kölcsönös függőségig

Annak érdekében, hogy elősegítsük a szegénység és az éhség legyőzését, továbbá igazságosabb és hatékonyabb világgazdasági rendszert hozzunk létre, alapvető strukturális változásokat kell végrehajtani azokon a piacokon, ahol a fejlődő országok szállítóként — nyersanyagok, gyáripari termékek és munkaerő szállítóiként —, illetve ahol vásárlóként — tőke és technológia vásárlóiként — jelennek meg. Ugyanilyen változásokra van szükség a nemzetkozi pénzugyek, beruházások és likviditási formák létrehozásával és elosztásával kapcsolatos eljárásokban és intézményekben is. A probléma napjainkban nem kizárólag, sőt nem is elsősorban a segélyezés problémája, hanem a világgazdaságban végrehajtott olyan alapvető változások, amelyek elősegítik a fejlődő országok számára, hogy saját útjukon járjanak. Ugyanakkor az Észak országainak — mivel egyre inkább kolcsonos függőségbe kerülnek a Déllel — magukniak is szükségük van a nemzetkozi gazdaság reformjára saját jovőbeli virágzásuk biztosítása érdekében.

Az Észak—Dél vita gyakran azt a benyomást kelti, mintha a gazdagokat arra kérnék, hogy áldozatokat hozzanak a szegények által előterjesztett kovetelések hatására. Elutasítjuk ezt a szemléletet. A világ jelenleg torékeny és erőteljesen osszefonódott rendszer, legyen szó akár a népekről, az okológiáról vagy az erőforrásokról. Sok különbozó társadalomban békés megegyezés segítségével megoldották a belső konfliktusokat a gyengék védelme és az igazság alapelvének érvényre juttatása érdekében és ennek kovetkeztében a társadalom erősebbé vált. Az egész világ is erősebbé válhat, ha igazságos és humánus társadalommá válik. Amennyiben ezen a téren kudarcot vallunk, akkor továbbra is az onpusztítás felé haladunk.

A növekedéshez fűződő kölcsönös érdekek

Mialatt a nemzetkozi rendszer sokkal bonyolultabbá vált, amelyben tobb független nemzet, tobb intézmény és tobb hatalmi kozpont alakult ki, a világban fokozódott a kolcsonos függőség is. Egyre tobb helyi problémát csak nemzetkozi keretek kozott lehet megoldani — idetartozik a kornyezetvédelem és az energia problémája, valamint a gazdasági tevékenységek, a pénzügyek és a kereskedelem osszehangolása. Mindenekelőtt: egy adott országban a gazdasági novekedés terén elért eredmények egyre nagyobb mértékben mások teljesítményétől függenek. A Dél képtelen megfelelő novekedésre Észak nélkul. Észak sem boldogulhat vagy javíthatja saját helyzetét, ha Délen nem érnek el nagyobb haladást.

Északon sokak számára kérdéses, hogy lehetséges-e vagy akár kívánatos-e, hogy fenntartsuk a novekedés magas ütemét. Kétségtelenül igaz, hogy az elmúlt időszak novekedése a kimeríthető erőforrások túlzott igénybevételével és kornyezeti károsodások előidézésével kapcsolódott ossze. Azon viszont már lehet vitatkozni, hogy nem a novekedés mint olyan, hanem meghatározott technológiák, életformák és iparágak gyakoroltak súlyos hatást a kornyezetre és az erőforrásokra, ezeket pedig szelektív beavatkozással lehetséges és szükséges szabályozni. Tulajdonképpen a kornyezetvédelem sok formáját a novekedés, illetve a novekedés révén megteremthető kozponti erőforrások segítik elő. A novekedés minőségének egyre nagyobb figyelmet kell szentelni, nem valószínű azonban, hogy az iparosított országok elutasítanák magát a novekedést, amely 1950 óta az emberi élet során ledolgozott munkaórák számának korülbelül egyharmados csokkenését, és a jólét színvonalának számottevő emelkedését tette lehetővé.

A munkanélküliség veszedelme

Csak a gazdasági növekedés biztosíthatja a több munkahelyet és a magasabb jövedelmeket lehetővé tevő feltételeket akár Északról, akár Délről legyen szó. Minden országban nehézséget jelent az emelkedő munkanélküliség. Dél számára azonban ez nem csupán a stabilitás, hanem a túlélés kérdése. Délen az emelkedő munkanélküliség szintje rendkívül magas. Sokkal több ember számára kell munkahelyet biztosítani mint Északon, ugyanakkor a beruházásokra fordítható erőforrások sokkal szerényebbek. Becslések szerint egyedül Indiában napjainktól 2000-ig minden évben nyolc millió munkahelyet kell létrehozni ahhoz, hogy alkalmazkodjanak a népesség növekedéséhez — annak ellenére, hogy az napjainkban lassul — és felszámolják a múltból örökölt munkanélküliséget. Bár Indiának 600 millió lakosa van, GNP-je 2/5-e az Egyesült Királyságénak, ahol 55 millió ember él. Ezt az összehasonlítást sok más országra el lehet végezni, különösen a Szaharán túli övezetben található afrikai országokra, ahol a termelési kapacitás még alacsonyabb, a munkaerő növekedése pedig gyorsabb, mint Dél-Ázsiában. A foglalkoztatás szintjének ésszerű ütemű növeléséhez és a Harmadik Világban a társadalmi és gazdasági katasztrófa elkerüléséhez óriási erőfeszítésre van szükség mind a nemzeti vezetők részéről, mind a nemzetközi együttműködés terén.

Ezek az országok csak akkor reménykedhetnek, hogy gyorsítani tudják az életfeltételek javításának megdöbbentően alacsony ütemét, ha jelentősen megnőnek a beruházásokra fordítható erőforrásaik és hatékonyabb módszerekkel teremtenek a szegények számára jövedelmet biztosító munkahelyeket. A növekedés Észak számára is politikai szükségszerűség abból a szempontból, hogy hozzá tudjanak járulni az említett erőforrásokhoz, — kiterjesztve a Harmadik Világgal folytatott kereskedelmet, megszüntetve a Harmadik Világ hátrányos helyzetét a világpiacon és növelve a pénzügyi segítségnyújtást — ezenkívül növekedésre van szükség saját problémáik megoldásához is. Északon az emelkedő munkanélküliség ezért minden szempontból ok a riadalomra. Ez részben a technológiai változásnak és a munkerőt tőkével helyettesítő új beruházásoknak tulajdonítható. Vannak azonban fontosabb tényezők is, mindenekelőtt a csökkenő kereslet, továbbá az, hogy több nő dolgozik és elsősorban a multinacionális vállalatok beruházásai révén több munkahely kerül át külföldre.

Az átalakítás szükségszerűsége

Annak ellenére, hogy a népesség növekedése egyes északi országokban megszűnt, a munkaerőállomány a legtöbb északi országban egy ideig még tovább növekszik. 1980 és 1985 között a munkaerőállomány növekedésének felszívásához — emelkedő termelékenység mellett — körülbelül 3—5 százalékos termelés-növekedési ütemre van szükség. Gyakorlatilag minden országnak aktív foglalkoztatás-politikát kell alkalmaznia ahhoz, hogy felszámolja a múltból megmaradt munkanélküliséget, mégpedig azért, mert az előrejelezhető gazdasági növekedés nem vezet teljes foglalkoztatáshoz. Az ipari országok előtt nagy feladat áll: meg kell oldaniuk saját foglalkoztatási problémáikat, ideértve a termelés „átszervezését" annak érdekében, hogy kielégítsék a hazai igényeket és a világgazdaság igényeit is.

Az átalakítás a hatékony gazdaságokban folytonosan végbemenő folyamat, amely révén a kevésbé termelékeny tevékenységeket termelékenyebbekkel váltják fel, így például a bőráruk, cipők, textíliák előállítása vagy a hajógyártás esetében, amely egyre inkább a Harmadik Világba kerül át. Északon bizonyos esetekben ellenállásba ütközik az új tevékenységre való átállás, s ilyenkor védelemre van szükség. Bővülő gazdaságban a protekcionista intézkedések — ideértve a támogatásokat is — követelése kevésbé valószínű, mivel a gazdasági növekedés sok lehetőséget biztosít más területeken a munkaerő és a tőke hatékonyabb felhasználására. Átalakításra mindig szükség van, amikor a nemzetek egymáshoz viszonyított versenyképessége megváltozik, de az átalakítás szükséges a belső gazdasági hatékonyság szempontjából is. Az átalakításnak pozitív folyamatnak kell lennie. Ily módon Északon a jövőbeli munkahelyek az északi gazdaságok bővülése érdekében folytatott hazai és nemzetközi politikához kapcsolódnak. Északon a munkahelyek jelentős hányada a Déllel folytatott kereskedelemtől függ. Súlyos konfliktusokra lehet számítani az északi országok csoportján belül azok között, amelyeknek változtatniuk kell foglalkoztatási rendszerükön, illetve amelyeknek erre nincs szükségük. Ha azonban Észak elmulasztja az alkalmazkodást, akkor a helyzet nindenki számára nehezebb lesz.

Meggyőződésünk, hogy sok világprobléma megoldható Észak és Dél kölcsönös érdekei alapján. Dél olyan új rendszert követel, amely megvédi az általa exportált nyersanyagokat az áresésekkel és áringadozásokkal szemben. Észak csak lassan mozdul ebbe az irányba, ugyanakkor aggódik a nyersanyagok jövőbeli kínálata és az ásványkincsekre fordított beruházások alacsony szintje miatt, de ez utóbbi nem emelkedhet, ha nincsenek jövedelmező és stabilabb árak. Dél azt akarja, hogy gyáripara számára megnyíljanak az északi piacok, ez viszont Észak bizonyos iparágainak problémáit szaporítja, összességében azonban Észak bővítheti a foglalkoztatást, ha kiegyensúlyozottan növeli Déllel folytatott kereskedelmét. Délnek Északtól kell vásárolnia és vissza kell fizetnie hiteleit, ehhez azonban valutát kell szereznie áruinak eladása révén. Dél olyan szabálygyűjteményt akar, amely biztosítja a multinacionális vállalatokhoz fűződő harmonikus kapcsolatait, de mindkét félnek előnyére szolgálhat, ha ezek a vállalatok megbízható keretek között tudnak beruházni Délen, továbbá az is, ha Dél jobban megbízhat a multinacionális vállalatok magatartásában; ugyanis Délen az ásványkincsekre fordított beruházások mennyisége a jövőben az ilyen egyezményektől függ. Mindenekelőtt az a véleményünk, hogy az erőforrások nagyarányú átirányítása Délre jelentős hatást gyakorolhat a növekedésre Északon és Délen is, továbbá elősegítheti a pangó világgazdaság megélénkülését.

A jelenlegi válságot csak a háború utáni évek szemszögéből és az adott időszakban létrejött nemzetközi intézményekkel összefüggésben érthetjük meg. A második világháború végén létrehozták az Egyesült Nemzetek Szervezetét, amelynek székhelye New York-ban van. Célja az volt, hogy a szervezetnek minden ország tagja legyen, működési alapelve pedig arra épült, hogy minden ország egy szavazattal rendelkezik, ugyanakkor a Biztonsági Tanácsban helyet foglaló nagyhatalmaknak vétójoguk van. 1946-ban az Egyesült Nemzeteknek még mindig csak 55 tagja volt. 1947 után — amikor India elnyerte függetlenségét — Afrikában, Ázsiában, a Karib-térségben és a Csendes-óceán térségében az országok egymás után vívták ki függetlenségüket, így 1979-re az ENSZ-nek 152 tagja lett, vagyis a Dél a létszámot tekintve felülmúlta Nyugatot és Keletet is.

A háború befejezésekor az Egyesült Államok lett a legjelentősebb nyugati hatalom és Nagy-Britanniával együtt vezető szerepet játszott a világ pénzügyi és kereskedelmi rendszerének keretet biztosító új intézmények kialakításában. A nyugati hatalmak a belső gazdasági folyamatokba való beavatkozás mellett foglaltak állást, ugyanakkor az erős szabadkereskedelmi rendszer létrehozásával mindez a keynes-i elvek hazai és az Adam Smith-féle elvek nemzetközi alkalmazásának kombinációja volt. 1944-ben, amikor a nyugati hatalmak a new hampshire-i Bretton Woods-ban összegyűltek, két központi eszközt hoztak létre a nemzetközi pénzügyi és monetáris együttműködéshez: a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankot (International Bank for Reconstruction and Development — IBRD), amelyet ma Világbankként ismerünk, és amelynek célja az volt, hogy kölcsönöket biztosítson Európa és Japán újjáépítéséhez, valamint a fejlődő országok számára; a másik intézmény a Nemzetközi Pénzügyi Alap (International Monetary Fund — IMF), amelynek feladata a valuták szabályozása, a stabil átváltási árfolyamok elősegítése és a szabadabb kereskedelmi áramláshoz a megfelelő likviditás biztosítása volt.

Nemzetközi intézmények

A bretton woods-i rendszer az eredeti szándék szerint magában foglalta volna a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezetet (International Trade Organization), amelyről 1948-ban Havannában folytak tárgyalások és született megegyezés; a Havannai Kartát azonban az Egyesült Államok Kongresszusa sohasem ratifikálta. Néhány kereskedelmi cikkelyét beépítették a kevésbé nagyigényű 1948-as Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezménybe (General Agreement on Tariffs and Trade — GATT), amely eredetileg csak kozbülső megoldás lett volna, de a tobboldalú nemzetkozi kereskedelmi tárgyalások alapvető fórumaként szolgáló intézménnyé vált. A legnagyobb célokat — ideértve a nemzetkozi nyersanyagpiacok megszervezésére irányuló intézkedéseket is — sohasem valósították meg.

A Világbankot és az IMF-et 1945-ben Washingtonban alapították, székhelyük is ez a város maradt, ahol két, kozvetlenül szomszédos épületben működnek (bár különálló személyzettel és különböző célkitűzésekkel). A két szervezet minden ország előtt nyitva áll, mivel azonban a szavazatok a pénzügyi hozzájárulással arányosak, így a legnagyobb ipari országok irányítása alatt állnak. Az Egyesült Államok, amely a bank alaptőkéjének nagy részét kezdetben biztosította, megtartotta erős befolyását a szervezetben. India és Latin-Amerika képviseltette magát Bretton Woods-ban, a Harmadik Világ legtobb országa azonban 1944-ben még függő helyzetben volt, ily módon Dél nézetei és igényei nem álltak a tárgyalások előterében. A Szovjetunió és Kína is részt vett a Bretton Woods-i konferencián. A Szovjetunió úgy dontott, hogy nem csatlakozik a szervezetekhez, az 1949-es forradalom után pedig a kontinentális Kína sem képviseltette magát.

Nyugat és Kelet hamarosan létrehozta saját gazdasági szovetségi rendszerét. 1947-ben az Egyesült Államok megindította a Marshall-tervet Európa újjáépítése érdekében. Ragaszkodott ahhoz, hogy az európai országok együttműkodjenek az USA-ból származó pénzalapok elhelyezésében, erre a célra létrehozták az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezetet (Organization for European Economic Cooperation — OEEC); ez a szervezet 1960-ban az Egyesült Államokkal és Kanadával kiegészülve alakult át a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetté (Organization for Economic Cooperation and Development — OECD) és végül a legtobb nyugati ipari ország tagja lett. Egy Moszkvában, 1949-ben tartott konferencia vezetett a Kolcsonos Gazdasági Segítség Tanácsának (Council for Mutual Economic Assistance — CMEA, kozismert nevén: Comecon) létrehozásához, amelynek tagjai Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia és a Szovjetunió voltak, a Német Demokratikus Koztársaság pedig a kovetkező évben csatlakozott a szervezethez. Ezek az országok kulonálló nemzetkozi pénzugyi rendszert alakítottak ki, az egymás kozotti kereskedelmet pedig az oteves tervhez kapcsolodó hosszú távú egyezmények alapján szabályozták. A felsorolt országoknak gazdasági rendszeruk kialakítása során kezdetben csak szerény kapcsolataik voltak a világgazdaság tobbi részével. A továbbiakban fejlődo országként a Mongol Népkoztársaság, Kuba és Vietnam is csatlakozott a KGST-hez, ugyanakkor Albánia — amely késobb csatlakozott a szervezethez — kilépett onnan.

Az ENSZ szervezetei és a bretton woods-i intézmények

Az Egyesült Nemzetek vált Dél számára a legfontosabb fórummá. A háborút követő évek történelmi változásai során kialakult sok új nemzet a fejlesztés kérdéseit alapvető fontosságúnak tekintette a világ többi részéhez fűződő kapcsolatai és saját nemzeti építése szempontjából, amely sok esetben zavaros volt, mivel a gazdasági és társadalmi fejlődéstől függött. Az Egyesült Nemzetek és a hozzá kapcsolódó szervezetek bővülésével — idesorolva az Egészségügyi Világszervezetet (WHO), a Nemzetkozi Munkaügyi Szervezetet (ILO), az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programját (UNDP), az Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezetet (FAO), az Egyesült Nemzetek Oktatási Tudományos és Kulturális Szervezetét (UNESCO) — ezek váltak a fejlesztés eszkozeivé, amelyek a világméretű szegénység kérdéseit szembetűnő módon hozták Észak tudomására. A Világbank és az IMF — bár egyre tobbet foglalkozott a fejlesztés problémáival — általában hagyományosabb megkozelítési módot kovetett. A külon-külon saját nyelvezettel és alapelvekkel rendelkező bretton woods-i szervezetek és az Egyesült Nemzetek intézményei kozott fennmaradtak az irányzatbeli és a hatalmi különbségek. A Dél többséggel rendelkezett az ENSZ-kozgyűlés szavazásain, ami lehetővé tette a határozatok elfogadtatását, ugyanakkor a Világbankban és az IMF-ben Észak helyzete biztosította, hogy felügyelete alatt tartsa a monetáris- és pénzügyek kulcsfontosságú területeit.

A második világháborút követő két és fél évtized során a világgazdaság átalakult. A liberalizált kereskedelmi rendszer és az amerikai dollár által uralt, viszonylag stabil valuták segítségével az ipari világ a történelemben példa nélkül álló gazdasági novekedést és kereskedelmi fellendülést ért meg, ami hozzájárult a Harmadik Világ bizonyos részeinek novekedéséhez is. A Világbanknak, az IMF-nek és a GATT-nak alkalmazkodnia kellett a fejlődő országok igényeihez. 1960-ban a Világbank kibővült a Nemzetkozi Fejlesztési Szervezettel (International Development Association — IDA), amely sokkal konnyebb egyezményes feltételek mellett biztosított hitelezési eszkozoket vagy kolcson-„ablakokat" a fejlődő országok számára; az IMF megnovelte és kiszélesítette a fejlődő országok számára nyújtott segélyek finanszírozását, a GATT pedig tobb tagországot vonzott a fejlődő országok kozül és részlegesen felmentette őket — legalábbis elvben — a kolcsonosség szabálya alól, amely szerint egy engedményekért folyamodó tagországnak a tobbi tagország számára ugyanolyan engedményeket kell tennie.

A segélyekkel kapcsolatos magatartás megváltozása

A nyugati kormányok kezdetben a fejlesztést főleg a segélynyújtás keretei kozott vizsgálták. Az USA 1949-ben kezdte meg fejlesztési segélyprogramját, az ENSZ pedig az 1950-es évek elején indította be műszaki segélyprogramját. Kezdetben a segélyek osszege nagyon gyorsan nőtt: 1951-re a nyugati országok évente 8 milliárd dollárt hiteleztek, bruttó nemzeti terméküknek csaknem 1%-át, annak ellenére, hogy a keleti országok által biztosított segélyhitelek sokkal korlátozottabbak voltak. 1967-ben a Világbank egy olyan tanácskozás megtartását javasolta, ahol „megvizsgálnák a fejlesztési segélynyújtás 20 évének kovetkezményeit, értékelnék az eredményeket, feltárnák a hibákat és javaslatokat tennének olyan programokra, amelyek a jovőben jobban működnének". A javaslat 1968-ban egy Bizottság megalakításához vezetett, amelynek elnoke *Lester B. Pearson*, korábbi kanadai miniszterelnok volt. Amikor 1969-ben a *Pearson Bizottság* kozzétette megállapításait, kiderült, hogy figyelmének nagy részét a segélyezés kérdései kotották le, ami tukroződott a fejlesztési korokkel kapcsolatos filozófiájában és abban a tényben is, hogy javaslatait főleg a bretton woods-i intézményeknek és a segélyeket nyújtó kormányoknak címezte.

Ugyanakkor egyre nagyobb érdeklődés fordult a fejlesztés alapvető problémái felé is; ezek kozül sok — így például a foldreform — hazai jellegű, mások viszont a külkereskedelemmel és a külföldi beruházásokkal kapcsolatosak. Az 1950-es években sok tanulmány azt bizonygatta, hogy a fejlődő országoknak az ipari országokkal folytatott kereskedelme egyenlőtlen feltételek mellett zajlik, és ez súlyosan akadályozza az előbbiek fejlődését. Az el nem kotelezett országok — amelyeket a gyarmatosítás elleni harc és a hidegháború elhárításának szándéka hozott ossze — erőteljesen kovetelni kezdték a kereskedelem méltányosabb feltételeit. Amikor pedig 1964-ben az Egyesült Nemzetek első Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciáját (UNCTAD) megtartották, megalakították a ma már jóval tobb mint 100 tagú 77-ek Csoportját, amely révén a fejlődő országok gazdasági érdekeik kozos érvényesítésére torekedtek. A csoport osszetétele rendkívul vegyes: tartoznak hozzá félig iparosított országok Latin-Amerikából és rendkívül szegény országok is Ázsiából és Afrikából, amelyeknek azonban kozos szándékuk, hogy Észak gazdagabb országaival szemben egységes tárgyalási arcvonalat tartsanak fenn, ez pedig alapjában befolyásolja az Észak—Dél kozotti kapcsolatok további menetét.

Új tendenciák az 1970-es években

Az 1970-es évek elejére a vita középpontjába a segélyezés kérdése helyett fokozatosan a világgazdasági rendszer struktúrája került. Bár a fejlődő országok számára előnyos volt a nemzetkozi intézmények fejlődése, ők ennél sokkal tovább akartak lépni. Kitartottak ama álláspontjuk mellett, hogy a GATT szabályai nem felelnek meg kellő mértékben sajátos igényeiknek. Azt panaszolták, hogy a bretton woods-i intézmények múltja és kez-

deti hatalmi struktúrája behatárolták a változás lehetőségét, ezért a nemzetközi pénzügyi rendszer átalakítását kérték. A kereskedelem, a pénzügyek és a technológia területén is reformokra és újításokra törekedtek.

A 77-ek Csoportja azonban az UNCTAD-ban és másutt is nehéz feladattal találta magát szembe. Az egymást követő találkozóikon javaslatokat tettek a világgazdaság reformjára, Észak azonban vagy nem volt megelégedve ezekkel, vagy nem állt készen teljesítésükre. Észak azzal érvelt, hogy Dél gyakran olyan szélsőséges követeléseket terjeszt elő, amelyek nem biztosítanak sok lehetőséget a tárgyalásokra. Másrészt viszont — míg néhány ország pozitív javaslatokat tett — Észak mint csoport többnyire passzívan reagált a Dél által előterjesztett javaslatokra, ahelyett, hogy saját konstruktív javaslatát terjesztette volna elő.

Az 1970-es évek elején a világgazdaság kisebb recessziótól szenvedett; bár 1972-ben gyors gazdasági javulás következett be, sok országban magas volt az infláció, a gabonafélék és a tőkejavak árai pedig számottevően emelkedtek. A pénzügyi rendszer már korábban meggyengült, amikor 1971. augusztusában a dollár árfolyamát elválasztották az aranytól; a valutaárfolyamok rendezésének háború utáni szabályait pedig 1973 elején függesztették fel. A legnagyobb országoknak egyszerre kellett megküzdeniük az infláció, a munkanélküliség és a fizetési mérleg problémáival, ugyanakkor hazai korlátozó intézkedéseik hátrányosan hatottak a nemzetközi kereskedelemre. A bretton woods-i rendszer már ekkor bomlásnak indult.

Döntő változás következett be 1973 végén az olaj árának megnövekedésével, ami az Észak—Dél kapcsolatokban a legfontosabb fordulópontot jelenti. Az olajexportőr országok — amelyek 1960 óta az OPEC-ben (Kőolajexportáló Országok Szervezete) tömörültek — egy sor áremelést jelentettek be, ezek következtében a nyersolaj ára 1973—74-ben megnégyszereződött. Utólagos bölcsességgel szemlélve ez elkerülhetetlennek tűnhet, mivel az olaj reálára már jóideje esett, és nem tükrözte az energiaforrások jövőbeni szűkösségét. Az árváltozás azonban lényeges megrázkódtatást jelentett a világgazdaság számára, amelyben az olajkereskedelem és -felhasználás már fontos szerepet játszott. Néhány olajexportáló ország óriási fizetési mérleg-többlettel rendelkezett, ugyanakkor az olajimportáló országoknak a fizetési mérleg hirtelen romlása okozott gondot. A következmények az iparosított országokban súlyosak voltak és — a többi árufajta árának emelkedésével, valamint a világméretű recesszió hatásaival együtt — még súlyosabbak voltak a fejlődő világban. Néhány ország számára az OPEC jelentős segélyeket biztosított az olajárnövekedés hatásának kiküszöböléséhez, de nagyon sok országot az események súlyosan érintettek.

A világgazdaság nem nyerte vissza korábbi lendületét. A nyugati ipari országok 1950 és 1960 között évi több mint 4%-os ütemben, míg 1960 és 1973 között évi 5% feletti ütemben növekedtek, 1973 és 1979 között azonban átlagos növekedési rátájuk csupán 2,5% volt évente. A kelet-európai gazdaságok szintén lassúbb ütemben növekedtek: az 1950-es évekbeli 9,5%-ról, illetve az 1960—1973 közötti 6,5% feletti ütemről 1973—77 között kevesebb, mint 5,5%-os ütemre estek vissza, bár adataik nem vethetők össze szigorúan a nyugati adatokkal. Néhány fejlődő országnak sikerült ugyan megőriznie a növekedés hajtóerejét és az általa importált cikkek iránti keresletet, — ez segített megakadályozni egy még súlyosabb recessziót az ipari országokban —, mégis 1974 után Latin-Amerikában érezhető lassulás következett be és — még nagyobb mértékben — a legkevésbé fejlett országokban, amelyek többsége Afrikában található. Exportjuk stagnált és az *egy főre jutó* jövedelem — amely valamivel 100 dollár felett volt — csupán alig több mint 1%-kal növekedett, vagyis évente 1—2 dollárral.

Mialatt a növekedés a fejlődő országokban lelassult, ez természetesen súlyosbította a már korábban is siralmas munkanélküliséget és alulfoglalkoztatást, amelyet százmilliókban lehet mérni. Ugyanakkor a munkanélküliség az iparosított világban is növekedett. 1979-re az OECD országokban több mint 18 millió munkanélküli volt. Ezen országok sok szektora veszélybe került, különösen a régebbi iparágak, mint az acélipar, a hajógyártás vagy a ruházati ipar. A lassú növekedés, az infláció, a valutaárfolyamok ingadozásai, a környezetvédelmi költségek növekedése és az energiaellátás problematikus jövője mind hozzájárult az új beruházásoktól tartózkodó vállalkozók bizonytalanságához.

Nem az olajár volt az oka a felsorolt összes betegségnek, de az olaj nyilvánvalóan rendkívül fontossá vált a világgazdaságban. Ráadásul az Észak—Dél összefüggésben az OPEC tevékenységének kiemelkedő jelentősége volt. Az ipari világ körén kívül eső országok egy csoportja először volt képes saját hatalmas gazdasági nyomását érvényre juttatni. Ez a csoport Délhez tartozott és azonosította magát Dél törekvéseivel a világgazdasági kapcsolatok alapvető megreformálása tekintetében. Ez új lendítő erőt adott az egész Észak—Dél párbeszédnek, bár még mindig nem jelentett haladást az 1970-es évek során.

Az évtized vége felé a világgazdaság súlyos nehézségekkel küszködött, a háború óta meglevő intézményi keret azonban nem volt megfelelő a nehézségek megoldásához. Erősödött a protekcionizmus és nem akadt kellően hatékony eszköz feltartóztatásához. A pénzügyi szférában a láthatáron sem voltak olyan eszközök, amelyek a fizetési mérleg kiigazítását vagy a valutaárfolyamok megfelelő rendszerét biztosíthatták volna. Aligha lehetne ennél nyilvánvalóbbá tenni, hogy alapvető reformra van szükség.

A világgazdaság megváltoztatása

A Dél népei és kormányai viselik az elsődleges felelősséget számos problémájuk megoldásáért; erőforrásaik jelentős részét továbbra is saját erőfeszítéseik révén kell megteremteniük, tervezni és irányítani kell gazdaságaikat. Csak ők képesek biztosítani, hogy a fejlesztés gyümölcseit méltányosan osszák szét az országon belül, továbbá, hogy a világban kialakuló nagyobb mértékű igazságosság és méltányosság megfelelő hazai reformokkal párosuljon.

Délnek nagyobb önállóságra van szüksége és ezt meg is akarja szerezni annak érdekében, hogy a politikai függetlenség folyamatát gazdasági függetlenséggel egészíthesse ki. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elszigetelődik a világgazdaságtól. A függetlenség sokkal inkább azt a képességet jelenti, hogy egyenlő feltételek mellett tud alkut kötni gazdagabb országokkal, megszerzi a méltányos ellenszolgáltatást termékeiért és szabályszerűen részt vesz a nemzetközi intézmények irányításában és működtetésében. Délen sok vezető panaszkodott amiatt, hogy bár Észak esetleg hajlandó pénzt fordítani a meglevő szegénység és nyomor enyhítésére, ugyanakkor vonakodik átadni a gazdasági döntések feletti felügyeletet. A hatalom megosztásának problémája azonban nem kerülhető meg.

A Jelentés későbbi fejezeteiben tárgyalni fogjuk a legfontosabb Észak—Dél problémaköröket. A nyersanyagtermelők emelni akarják termékeik értékét, mielőtt eladnák azokat: fűrészelt deszkákat vagy bútorokat akarnak eladni nyers farönkök helyett, azonnal oldódó kávéport babkávé helyett, finomított fémeket érc helyett. E téren azonban Dél országai a legfontosabb piacok vámtarifa és egyéb korlátaival találják magukat szemben. Ugyanilyen sürgető igény, hogy pénzügyi támogatást kapjanak a nyersanyagárak, illetve az eladásukból származó jövedelmek stabilizálására. A közepes jövedelmű országok többsége és a szegényebb országok közül csaknem valamennyi rendkívül erőteljesen a mezőgazdasági és az ásványi termékek exportjától függ. Még Brazília vagy Malaysia is — mindkettő közepes jövedelmű ország, amelyek a gyáripar területén is előreléptek — még mindig erőteljesen a kávé-, gumi- vagy ónexportra támaszkodnak. Az összes nyersanyagtermelő helyzete az erőteljesen ingadozó áraktól függ, és ez arra kényszerítheti őket, hogy csökkenő árak mellett a termelési költségnél alacsonyabban értékesítsék termékeiket. Az árak stabilizálása a nyersanyagvásárló országok számára is előnyös lenne.

A Harmadik Világ iparosítása előtt álló akadályok

Ez utóbbi kérdés már a piacok megszerzésének szélesebb témaköréhez tartozik. A gyáripari termékek exportja fontos kérdés a fejlődő országok iparosítása szempontjából, Észak azonban ezt is akadályozza: egyre több „nem vámtarifa" jellegű korlátot állít; ilyenek például a hivatalos vagy nem hivatalos kvóták, a kormánytámogatások vagy a saját hazai vállalatokra korlátozott beszerzések. A transznacionális vállalatok belső kereskedelmi rendszerén belül a gyáripari termékek, a nyersanyagok vagy szolgáltatások árát gyakran a fejlődő országok kárára lehet módosítani. Emellett számos fejlődő ország rendkívül fontos valutaforrásként veszi számításba a vendégmunkások keresetét. Pakisztán például csaknem annyi valutát kap külföldön dolgozó munkásaitól, mint amennyit összes exportja révén szerez. A vendégmunkások helyzete azonban gyakran bizonytalan és diszkriminációs intézkedésekkel kell szembenézniük; egy gazdasági visszaesés gyorsan véget vethet szerződtetésüknek, ennek következtében a munkanélkülieket visszaküldik hazájukba. A nyersanyagok és gyáripari termékek piacához hasonlóan a munkaerőpiacon is gyenge eladók és erős vásárlók találhatók.

A technológiák nemzetközi piacán Dél más nehézségekkel kerül szembe. A fejlődő országoknak ki kell építeniük saját iparukat és kutatóbázisukat, de legtöbbször hátrányos helyzetben vannak a modern technológiákat ellenőrzésük alatt tartó transznacionális vállalatokkal folytatott alkuik során. Előnyük származhat a közvetlen beruházásokból, de a nyereséget nem minden esetben osztják meg teljes mértékben és ez politikai feszültségekhez vezet. Vásárolhatnak technológiát licencek formájában is, de csak külföldi vállalatok által támasztott feltételek mellett. A fejlődő országok nem akarják elveszíteni saját gazdaságuk ellenőrzését, képessé akarnak válni arra, hogy méltányos feltételek mellett és partnerükkel azonos szakértelem birtokában tárgyalhassanak a transznacionális vállalatokkal.

Délnek mindenekelőtt finanszírozási forrásokra van szüksége. A legtöbb ország elfogadta azt a célkitűzést, hogy GNP-jének 0,7%-át hivatalos fejlesztési segély formájában átadja, eddig azonban csak kevesen tartották magukat ehhez. A segélyek legnagyobb részét meghatározott projektek valutaigényének finanszírozására fordítják, de a szegényebb országok közül soknak a helyi kiadásokhoz és a nem-tőkejavak importjához is támogatásra van szüksége. Délen a legvirágzóbb országok némelyike a közelmúltban nagyarányú hiteleket vett fel kereskedelmi bankoktól, ez azonban súlyos problémákat okozott, mivel a hitelállomány nagymértékben megnőtt és ez az 1970-es évek végére aggodalmat keltett a hitelnyújtók és a kölcsön-felvevők körében egyaránt. Ugyanakkor sok fejlődő országnak az elkövetkező húsz év során sokkal több finanszírozási forrásra van szüksége ahhoz, hogy bármily csekély mértékű tényleges javulást érjen el az egészségügy és a táplálkozás, az ásványkincsek és az ipari fejlesztés terén, vagy a kielégítő mértékű növekedés fenntartásához.

A pénzügyi kérdések között Délnek számos területen különérdeke van, de legalább ugyanennyi területen Észak és Dél egyformán érdekeltek. A nemzetközi fizetési eszközök létrehozását és elosztását szolgáló mechanizmusokra a legnagyobb országok közül néhánynak a nemzeti politikája erőteljes befolyással van, ezért Dél nagyobb beleszólást követel a döntéshozatalba.

Korlátozott előrehaladás a tárgyalásokon

A felsorolt kérdésekről és más problémákról Dél már évek óta tárgyal Északkal. Az UNCTAD 1964-es genfi találkozóján átfogó napirendet állított össze a reformokról, amelyet 1968-ban Új-Delhiben, 1972-ben Santiágóban, 1976-ban Nairobiban és 1979-ben Manilában fejlesztettek tovább. Észak néhány kérdéskörrel kapcsolat-

ban már tett is lépéseket. 1968-ban megállapodtak az általánosított kedvezmények rendszeréről, amely szerint egyes fejlett országok lehetővé teszik a fejlődő országokból származó bizonyos gyáripari termékek vámmentes importját, bár ez sok korlátozásnak van alávetve. Az Európai Kozosség kereskedelmi kedvezményekről folytatott tárgyalásokat a fejlődő országok olyan nagyobb csoportjával, amelyek többségéhez korábban gyarmati kapcsolatok fűzték és ez 1979-ben a második Lomé-i Konvenció elfogadásához vezetett; ennek hatása a fejlesztásre azonban mindeddig csak mérsékelt volt. Multilaterális kereskedelmi tárgyalások folytak a GATT-ban is. Észak és Dél más nemzetkozi intézmények keretében is tárgyalt, így például a monetáris reformot megvizsgálta az IMF — 20-ak Bizottsága, amely 1974-ben bizonyos egyezményeket hozott tető alá — ha nem is reformok eszkozeiről, de legalább azok célkitűzéseiről.

Az 1970-es évek első fele a lázas tevékenység időszaka volt. 1973-ban az el nem kotelezett országok algíri csúcskonferenciája egy akcióprogramot fogadott el, amely az *„Új Világgazdasági Rend"* létrehozását követelte. A strukturális reformok stratégiáját finomította és fogadta el az Egyesült Nemzetek kozgyűlésének Hatodik és Hetedik Rendkívüli Ülésszaka 1974-ben, illetve 1975-ben. Az 1974-es ENSZ Kozgyűlés elfogadta az Államok Gazdasági Jogairól és Kotelességeiről szóló Alapokmányt. Az OPEC megnovekedett jelentősége a világ figyelmét ismét az Észak—Dél párbeszédre irányította, ennek eredményeként megszervezték a Nemzetkozi Gazdasági Együttműkodési Konferenciát, amelyet 1975. decemberében Párizsban nyitottak meg. Itt a tárgyalások tobbszori megszakítással 1977. kozepéig folytak, de a legszegényebb országok megsegítéséről szóló alapelv elfogadását kivéve lényeges egyezmény meghozatala nélkül értek véget.

Más területeken is történtek lépések. Az UNCTAD Nairobiban elfogadta az Integrált Nyersanyagprogramot, amelynek középpontjában a nyersanyagárak stabilitását elősegítő Kozos Alap állt. Erről a javaslatról 1979-ben részleges egyezmény született, amelyet egyesek tárgyalási eredménynek, mások pedig rossz kiindulásnak tekintettek; a Kozos Alapról azonban folytatják a tárgyalásokat. Észak és Dél részvételével bonyolult és nehéz munka eredményeként 1979-ben elvi egyezmény született egy Tengerfenék Hatóság felállításáról. Tárgyalások folytak a technológiai transzferről, illetve a transznacionális vállalatok magatartásáról szóló új szabályokról is. Ugyancsak tárgyaltak az adósságterhekről is és a CIEC találkozó után a legszegényebb országok kozül néhánynak az adósságát torolték. A változásra vonatkozó legfontosabb javaslatok terén azonban csak csekély mértékű haladást értek el.

A legutóbbi világméretű értekezlet az UNCTAD Ötodik Ülése volt Manilában. Bár itt tobb konkrét eredményt értek el néhány másodrangú kérdésben, az Északot és Délt megosztó strukturális változások legfontosabb kérdéseire vonatkozóan gyakorlatilag semmiféle olyan előrelépés nem történt, ami gyorsan megvalósítható egyezményes intézkedések irányába mutatna. Talán Dél küldottei nem fejtették ki elég konkrétan a kolcsonos érdekek létfontosságú kérdéseit? Vagy egyszerűen az északi országokból hiányzott a politikai akarat nagyobb engedmények meghozatalára?

Kelet-Európa bevonása

Megváltozott a Harmadik Világ magatartása a kelet-európai országokkal szemben is. Ez utóbbiak sokáig azzal érveltek, hogy nem felelősek más hatalmak gyarmati orokségéért. A fejlődő országok nagyra értékelték, hogy a Szovjetunió rovid idő alatt rendkívül elmaradott országból modern ipari hatalommá vált. A kelet-európai országok sok esetben hosszú távú kereskedelmi egyezményeket tudnak ajánlani és támogatásuk bizonyos esetekben menedéket jelentett a nyugati országokhoz fűződő kizárólagos jellegű katonai és ipari függőség alól.

Az utóbbi években a Harmadik Világ országai kifejezték azt az óhajukat, hogy több segélyt kapjanak és nagyobb arányú kereskedelmet folytassanak a keleti országokkal, továbbá azt szeretnék, ha azokat jobban bevonnák a nemzetkozi gazdasági tárgyalásokba. A keleti országok nemzetkozi kapcsolatainak bővülésével a fejlődő országok egyre inkább kitartanak amellett, hogy eredményeik és nyilvánvaló befolyásuk a nemzetkőzi ügyekre, továbbá az a tény, hogy a keleti országok kozül sok vásárolja a Harmadik Világ nyersanyagait és árusítja gyáripari termékeit jórészt ugyanolyan feltételek mellett — jelentős kivételek adódnak — mint bárki más, felelősséget ró rájuk a tekintetben, hogy teljes mértékben részt vegyenek a nemzetkozi segélyezésben és a fejlődő országokkal folytatott kereskedelemben. A 77-ek Csoportjának 1979-es arushai találkozója felhívást intézett a kelet-európai országokhoz, hogy „játsszanak egyre aktívabb szerepet" egy új nemzetkozi rend mielőbbi létrehozásának előkészítésében.

A kelet-európai országok kifejezték szándékukat a további együttműkodésre és egyetértettek a globális problémák megoldását célzó nemzetkozi kezdeményezésekkel is. Bizottságunk tagjai kapcsolatba léptek a kelet-európai vezetőkkel. A Titkárság párbeszédet folytatott a moszkvai Világgazdasági Intézet szovjet szakértőivel, akik biztosítottak bennunket arról, hogy behatóan vizsgálják a Harmadik Világ problémáit. Rámutattak arra, hogy már eddig is nagy erőfeszítéseket tettek a határaikon belül élő népek és számos fejlődő ország fejlődése érdekében is. Kiemelték a szovjet segély minőségét és azzal érveltek, hogy a szükséges katonai kiadások korlátozzák lehetőségeiket nagyobb arányú kulfoldi segítségnyújtás biztosítására. Hangsúlyozták a kelet-nyugati kapcsolatok javításának és a leszerelés irányába történő haladásnak a szükségességét. A szovjet szakértők teljes mértékben tisztában vannak a fejlődő országok óriási szükségleteivel. Erőteljesen támogatják a nemzetkozi gazdasági és pénzugyi rendszerben, továbbá ezek intézményeiben végrehajtandó változásokat.

Sok fejlődő országban a Szovjetuniót úgy tekintik, hogy ott az életszínvonal az iparosított országokéhoz hasonló. Ezért remélik és elvárják, hogy a Szovjetunió, valamint a többi kelet-európai ország novelje részvételét a világkereskedelemben, valamint — elsősorban a fejlődő országokkal folytatott — gazdasági, tudományos és műszaki együttműködésben. Bátrabb politikai döntésekre van szükség a keleti, a nyugati és a Harmadik Világbeli országokban is ahhoz, hogy a fejlődés érdekében igazi nemzetközi együttműködést valósíthassunk meg.

Kína részvétele

Kína a legnagyobb fejlődő ország, ahol a világ népességének csaknem negyede él, tapasztalatai pedig sok szempontból mások számára is hasznosak. Bár az iparosítás hosszú távú célját tűzte maga elé, a mezőgazdasági termelést helyezte előtérbe. Kína határozottan elkötelezte magát a népességszabályozás mellett. Annak ellenére, hogy az ország évi *egy főre jutó* jövedelme 400 dollár alatt van, mind a minőséget, mind pedig a mennyiséget tekintve jelentős segélyeket folyósított és műszaki segítséget nyújtott más országok számára.

A Bizottság egy kis csoportot küldött Kínába a Kínai Népi Külügyi Intézet vendégeként, akik megtárgyalták a nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal összefüggő stratégiákat és hozzáállást, ugyanakkor tájékozódtak arról is, hogy Kína milyen eredményeket ért el a modernizáció terén. Kína érdekelt a világgazdasághoz fűződő szorosabb kapcsolatokban a kereskedelem, a pénzügyek és a beruházások terén, emellett fontolóra veszi a bretton woods-i intézményekhez és a GATT-hoz történő csatlakozást. Az ország már most is nagy hitelajánlatokat kap sok forrásból. Üdvözöljük azt a tendenciát, hogy Kína szorosabban kapcsolódik a világgazdasághoz, ami Kína és a világ többi része számára is előnyös lesz.

Egység a katasztrófa elkerülése érdekében

A jelenlegi tendenciák sötét jövőt jeleznek a világgazdaság és a nemzetközi kapcsolatok számára. A szegényebb országok fájdalmas kilátásai a véget nem érő nyomorral és éhezéssel, az inflációval párosuló elhúzódó világgazdasági pangás, a nemzetközi monetáris káosz, az adósságállomány és deficit felhalmozódása, a protekcionizmus, az energiáért, élelmiszerekért és nyersanyagokért versengő országok közötti fokozódó feszültségek, a növekvő világnépesség, az Északon és Délen egyaránt terjedő munkanélküliség, a környezetet és a közös nemzetközi erőforrásokat egyre inkább fenyegető erdőpusztítás és talajlepusztulás, túlhalászat és túllegeltetés, a levegő és a víz szennyezése. Ráadásul mindezt beárnyékolja a fenyegető fegyverkezési verseny.

Már a tendenciák folytatódása is elég veszélyes, a helyzet azonban könnyen súlyosabbá válhat. Számos szegény országot ökológiai rendszerének visszafordíthatatlan elpusztítása fenyeget, sok ország néz szembe egyre növekvő élelmiszerhiánnyal és a tömeges éhezés veszélyével. A világgazdaságban fennáll a veszélye a kompetitív kereskedelem korlátozásának és a valuták leértékelésének a legnagyobb adósok csődje következtében, vagy a bankrendszer csődbe jutása miatt a hitelrendszer összeomolhat, mélyülhet a recesszió az esetleges energiahiány vagy a nemzetközi együttműködés további kudarca miatt, intenzívebbé válhat a harc az érdek- és befolyási szférákért vagy az erőforrások feletti felügyeletért, és mindez katonai konfliktusokhoz vezethet. Az 1980-as években még az 1930-as évekbelinél is nagyobb katasztrófák tanúi lehetünk.

A felsorolt események bekövetkezése nem valószínűtlen, de nem hisszük, hogy elkerülhetetlen. A jelenlegi tendenciáknak nem kell szükségképpen folytatódniuk, arról nem is beszélve, hogy rosszabbra fordulásuk egyáltalán nem szükségszerű. Hiszünk abban, hogy a nemzetek — éppen az önérdek talaján — képesek összefogni a túlélést biztosító közös feladat, azaz egy békésebb és kevésbé bizonytalan világ kialakítása érdekében. Az Észak és Dél, illetve a Kelet és Nyugat közötti kapcsolatok alapvető megváltoztatása nélkülözhetetlen ehhez a feladathoz. A világ egyetlen egység, ezért annak egymástól függő részeiként kell cselekednünk. Nem elegendő — mint azt Bizottságunk egyik tagja mondta —, hogy ülünk egy asztal körül és Csehov alakjaihoz hasonlóan megoldhatatlan problémákról társalgunk. Felül kell emelkednünk a közvetlen nehézségeken, a világnak reményt kell adnunk és egy olyan tervet átnyújtanunk, amely nélkül semmi lényeges nem érhető el.

2. A fejlődés összetevői

A fejlődést soha nem tudják és soha nem is lehet általánosan elfogadott módon definiálni. A fejlődés nagyjából egy kívánatos társadalmi és gazdasági haladásra utal, az embereknek pedig mindig különböző nézeteik lesznek arról, mi is a kívánatos. A fejlődésnek minden bizonnyal az életfeltételek javulását kell jelentenie, ehhez azonban a gazdasági növekedés és az iparosítás alapvetően fontos. Ha azonban eltekintünk a növekedés minőségétől és a társadalmi változásoktól, akkor nem beszélhetünk fejlődésről.

Ma már széles körben elfogadott az az álláspont, hogy a fejlődés az egész gazdasági és társadalmi struktúra mélyreható átalakításával jár együtt. Ide tartozik a termelés és a kereslet struktúrájának átalakítása csakúgy, mint a jövedelemelosztás és a foglalkoztatás javítása is. A fejlődés diverzifikáltabb gazdaság megteremtését jelenti, amelynek legfontosabb szektorai erőteljesebben függnek egymástól a termelési tényezők biztosítása és a termékeket felvevő piacok bővítése terén.

A strukturális átalakulás tényleges formái számos tényező — az erőforrások, a földrajzi helyzet, a népesség szakképzettsége — függvényében országról-országra változnak. Emiatt aztán a gazdasági fejlődésnek nincsenek általánosan alkalmazható aranyszabályai. Minden országnak meg kell ragadnia saját lehetőségeit gazdasága megerősítésére. A strukturális átalakulásnak nem szükségszerű következménye az autarkia. Néhány ország esetleg lehetségesnek tartja, hogy befeléforduló stratégiát kövessen, amely — legalábbis az első időszakban — a hazai piacok kihasználására épül. Más országok bővíthetik gazdaságukat és növelhetik az exportot. Az export annál nagyobb mértékben épülhet be a gazdaság többi részébe, amennyivel nagyobb alapot biztosítanak a hazai piacok vagy amennyiben az exportágazatok egyre inkább helyi forrásokból biztosítják a termelési ráfordításokat. Ismét más országokban kezdetben az egyenletesebb jövedelemelosztásra összpontosítják figyelmüket annak érdekében, hogy kiszélesítsék a hazai piacot a helyben megtermelt áruk számára és biztosítsák a vidéki és városi szektorok közötti jobb egyensúly alapjait. Azonban minden országnak olyan nemzetközi környezetre van szüksége, amely reagálna fejlesztési erőfeszítésekre. Részben ez is indokolja egy *Új Világgazdasági Rend* kialakításának időszerűségét.

A növekedés statisztikai mutatói nem veszik figyelembe a társadalmi jólét, az egyéni jogok és a pénzzel nem mérhető értékek számos fontos elemét. A fejlődés több mint egyszerű átmenet a szegénységből a gazdagságba, vagy egy hagyományos rurális gazdaságból egy összetettebb városi gazdaságba. A fejlődés nemcsak a gazdasági gyarapodás gondolatát hordozza, hanem magában foglalja a nagyobb emberi méltóságot, biztonságot, igazságot és méltányosságot.

A szegénység természete

Északon csak nagyon kevés embernek van részletes elképzelése a Harmadik Világban uralkodó szegénység mértékéről vagy annak formáiról. A legszegényebb országokban emberek százmilliói számára a legfontosabb problémát kizárólag a fennmaradás és az elemi szükségletek kielégítése jelenti. Csak ritkán adódik munka számukra és fizetésük akkor is rendkívül alacsony, a munkakörülmények pedig gyakran szinte elviselhetetlenek. Lakóházaik selejtes anyagokból épülnek és nincs sem vízvezeték, sem egészségügyi berendezések. Az elektromos áram luxusnak számít. Az egészségügyi szolgáltatások hálózata ritka és a vidéki területeken gyakran a gyalog elérhető távolságon kívül esik. Az általános iskolák — ahol egyáltalán vannak — esetleg ingyenesek és nincsenek is nagyon messze, a gyerekek munkájára azonban szükség van és nehezen nélkülözhetők az iskolába járás idejére. A szegények életét az állandó bizonytalanság jellemzi. A társadalombiztosításnak nincs semmiféle általános rendszere arra az esetre, ha a család fenntartója munkanélküli lesz, megbetegszik vagy meghal. Az embereket vagy az állatállományt sújtó árvizek, aszály vagy járvány a kárpótlás minden reménye nélkül pusztíthatja el a megélhetés feltételeit. Északon az átlagemberek valódi gazdasági problémákkal állnak szemben: bizonytalanság, infláció, a munkanélküliségtől való félelem. De csak ritkán kerülnek olyan helyzetbe, amely a Délen található teljes nélkülözéshez lenne hasonlítható. A köznapi emberek Délen hihetetlennek tartanák, ha az északi társadalmak nem tekintenék magukat gazdagnak.

A világ legszegényebb népei még jóideig kívül maradnak a normális kereskedelmi kapcsolatok és a távközlés hatókörén. Az alultápláltság, az írástudatlanság, a betegségek, a magas születési ráta, az alulfoglalkoztatás és az alacsony jövedelem kombinációja elzárja a menekülés útjait, és míg más csoportok egyre hangosabbak lesznek, a szegény és írástudatlan tömegek általában és mindenki számára kényelmes módon hallgatnak. Az életfeltételek annyira korlátozottak, hogy — a Világbank elnökének szavaival élve — „alatta maradnak az emberhez méltó körülmények minden ésszerű definíciójának". A fejlődésnek semmiféle olyan fogalma nem fogadható el, amely továbbra is emberek százmillióit ítéli éhezésre és kétségbeesésre.

Nyolcszázmillió nyomorban élő

Senki sem tudja megmondani, hogy pontosan hány ember él a Harmadik Világban a szegénység ilyen feltételei között. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal az 1970-es évek elején hétszázmillióra becsülte a nyomorban élők számát. Napjainkban a Világbank becslése nyolcszázmillió. Ez azt jelenti, hogy a Délen élő embereknek csaknem 40%-a a fentiekben leírt szegénységben él — csak nehezen tengeti életét —, mégpedig olyan jövedelmi szint mellett, amely megítélésünk szerint nem elégséges az alapvető életszükségletek biztosításához.

A tömegnyomor túlnyomórészt a vidéken élőket sújtja és úgy tűnik, hogy ezt a típusú szegénységet rendkívül nehéz felszámolni. A Kinshasaban, Mexico Cityben vagy Kairóban tapasztalható városi tömegnyomor viszonylag új jelenség. Minden szennyével együtt ez mégis egy lépés előrefelé a falusi nélkülözésből. Bizonyos mértékig ez az oka az említett városok növekedésének. Indiában, Bangladeshben, Pakisztánban, Indonéziában és Afrika csaknem minden országában azonban az össznépességnek legalább 70%-át kitevő szegények még mindig a vidéki falvakban élnek.

A szegénység különböző fokozatai

Az emberek kétféle körülmények között lehetnek szegények: a viszonylag magas átlagjövedelmet elért országokban akkor, ha ezt a jövedelmet nem jól osztják el, — illetve az alacsony jövedelmi szintű országokban, ahol csak keveset lehet elosztani. Északon a szegénység teljes egészében az első típushoz tartozik. Vannak szegény csoportok és hiány léphet fel a lakás és az egyéb szolgáltatások terén, de ezek egyre kevésbé tarthatóak olyan körülmények között, amelyeket néhány értékelő „túlfejlődésnek" nevez. Délen a nyolcszázmillió szegény túlnyomó többsége az alacsony jövedelmű — Szaharán túli Afrika és Dél-Ázsia országaiban él, bár sok anyagilag jobban álló országban is számottevő társadalmi rétegek élnek súlyos szegénységben, ami azt jelzi, hogy a növekedés eredményei nem jutottak el a legszegényebb rétegekig. Ez nem jelenti szükségképpen azt, hogy ezek a kormányok közömbösek az országban élő szegényekkel szemben vagy nincs meg a politikai akarat sorsuk javítására. A leggazdagabb országok némelyike azonban — különösen Latin-Amerikában — sokkal többet tehetne: amennyiben Latin-Amerikában fenntartják az 1970-es évekbeli növekedési ütemet (évenként körülbelül 7%), ez lehetővé tenné, hogy a legsúlyosabb szegénységi problémákat megoldják. Latin-Amerika egészét tekintve az abszolút szegények száma körülbelül százmillió; a megbízható becslésekkel rendelkező 23 ország közül 12-ben a népességnek több mint a fele olyan alacsony jövedelemmel rendelkezik, hogy az nem elégséges a jólét minimális szintjéhez szükségesnek ítélt javakból és szolgáltatásokból álló fogyasztói kosár megvásárlásához.

Több ország tapasztalata megerősíti azt a tényt, hogy ahol a tőkét igazságosabban osztják el, ott a tartós gazdasági növekedés munkahelyet teremthet és javíthatja a szegények életfeltételeit. A jobban boldoguló országoknak elegendő erőforrásuk van a szegénység legszélsőségesebb formáinak enyhítéséhez; amennyiben fenn tudják tartani a magas növekedési ütemet, akkor a szegénységet fel is számolhatják. A szegénység a világ minden részén történő megszüntetésének kilátásai azonban már sötétebbek. A Világbank közelmúltban készített előrejelzései (amelyek meglehetősen optimista feltételezéseket tartalmaznak a gazdasági növekedésről, azonban nem térnek ki a nemzetközi vagy nemzeti fejlesztési tevékenységben végrehajtott nagyobb változásokra) azt mutatják, hogy 2000-ben a Dél országaiban hatszázmillió ember még mindig abszolút szegénységben fog élni.

Alacsony jövedelmű országok

Afrika és Ázsia legelmaradottabb országaiban a gazdagság elosztásának látszólagos kudarca egy olyan mélyebb probléma felszíni megnyilvánulása, amelynek leküzdéséhez ezen országok többségének nincsenek meg az erőforrásai. Növekedési ütemük az elmúlt két évtizedben — évenként kevesebb mint 3% — nem volt elegendő ahhoz, hogy a szegényeket előnyben részesítsék. Összes erőforrásaik — még ha egyenlően is osztanák fel — nem elegendőek a népesség ellátásához. Ezekben az országokban az *egy főre jutó* GNP 250 dollár alatt volt, míg össznépességük 1976-ban 1215 milliót tett ki. E népességnek több mint fele abszolút szegénységben él. Ázsia négy nagy országában — Bangladesh, India, Indonézia és Pakisztán — él a világ szegényeinek körülbelül kétharmada. Egy másik harmad egy olyan országcsoportban él, amelyet az ENSZ a „legelmaradottabb" országokként definiált (ide tartozik Bangladesh is). Ezen országok rendkívül eltérő erőforrásokkal és gazdasági struktúrával rendelkeznek. India, Indonézia és Pakisztán például jelentős iparcikk termelők, ideértve a textíliákat, a cipőket és elektronikus berendezéseket; fejlett infrastruktúrával, kidolgozott kereskedelmi és pénzügyi szolgáltatásokkal, tudósokkal, mérnökökkel és vezetőkkel rendelkeznek; emellett jobban tudják majd segíteni a szegényeket, ha többet termelhetnek exportra, mihelyt bejuthatnak az ipari országok piacaira. Lényegében azonban a fenti országok munkásainak legalább kétharmada a mezőgazdaságban dolgozik és valamennyi ország erőteljesen támaszkodik a nyersanyagok exportjára. Ezek a legfontosabb gazdasági okai lassú növekedésüknek.

Az említett országok össztermékének legalább fele a mezőgazdaságból származik, ami szintén gondjaikat szaporítja, mivel a mezőgazdasági termelés növelésének gyors üteme egyrészt a természet szeszélyeinek leküzdésétől, másrészt a társadalmi intézmények alkalmazkodásától függ. Sok afrikai országban az élelmiszertermelés

iassabban nőtt mint a népesség, ami rontotta az egyre nagyobb létszámu, jovedelmét a mezőgazdaságból meg szerző réteg életfeltételeit Ázsiában kiábrándító rekordot állítottak fel, bár van néhány ígéretes tapasztalat is Néhány országban — ide tartoznak India és a Fulop szigetek — a „zold forradalom" uj növényfajtái számot tevo mezogazdasági novekedést eredményeztek, legalábbis az 1960 as évek kozepétől az 1970-es évek közepéig Az élelmiszertermelés és a mezogazdasági foglalkoztatottság bóvulése az alacsony jovedelmű országokban rend kivul fontos A történelmi tapasztalat szerint a rurális foglalkoztatottság alakulásától függo emberek abszolut száma csak a fejlődés későbbi szakaszaiban csokken, miután a gyáripar vette át a vezető szektor szerepét a no vekedésben De a mezőgazdasági haladás még ebben a korai szakaszban is osszekapcsolodik az általános fejlődéssel, mivel a mezogazdaságon belul és azon kívül is szükség van a piacokra

A nemzetkozi kornyezet nem volt kifejezetten kedvező a szegény országok szempontjából Rendszertelenül ingadoztak azon árucikkek árai, amelyektől a szerény országok exportjovedelme fugg, hosszabb távon pedig romlottak az importárakhoz — kulonosen a tókejavak és az olaj árához — viszonyítva Hosszu távon a fenti nehezségeknek egyetlen hatékony megoldását a diverzifikálás, a nagyobb rugalmasság és az általános fejlődés jelenti A diverzifikálás lehetoségeit azonban behatárolja az hogy csak korlátozott mértékben juthatnak be az ipari országok piacaira, amelyeket számos esetben eroteljesen védelmeznek a feldolgozott termékekkel szem ben Emellett az általuk szállított árucikkek stabil és jovedelmező árai — ami a szegény orszagok gazdaságának nagyobb rugalmasságát segíthetné elo — csak a teljes nyersanyagkereskedelem jobb megszervezésének ered ménye lehet Az idetartozo nyersanyagokra (kulonosen a gyapotra, a kemény rostanyagokra, a teára, az olajos magvakra es a kavéra) vonatkozó nemzetkozi egyezmények, a nemzeti árukészletek finanszirozása és a diverzi fikalási intézkedések sok szegény ország számára óriási jelentoséggel birnak

Egy kedvezobb világgazdasági kornyezetben tobb alacsony jovedelmű ország fokozatosan képes lenne csok kenteni fuggoségét a koncesszios segélynyujtástól A legszegényebb országok számára azonban szukségszerű strukturális átalakítást elosegító segély még a jovő évszázadban is rendkívul fontos lesz

Ujonnan iparosodó országok

Rendkivul félrevezeto lenne a Harmadik Világot a kiterjedt nyomor változatlan képével bemutatni Még az alacsony jovedelmu országokban is érnek el haladást a strukturális átalakulas megkezdésében és egyes esetek ben ennél tovább is lépnek Emellett szamos fejlodo országban igazán figyelemre méltó haladást értek el Pusztán a gazdasági novekedési ratákat tekintve a legszembetunőbb eseteket az „ujonnan iparosodó országok" jelentik, amelyek a gyaripari novekedés révén tortek elore A latin-amerikai országok — Argentina, Brazilia, Mexiko — elég régen létrehozott ipari bazissal rendelkeznek, es ez a háboru utáni évtizedekben egyre gyorsab ban fejlodott Látványos eredményeket ért el Brazilia, amelynek gazdasága a jelenlegi novekedési utem mellett 2000 re méretét tekintve a Német Szovetségi Koztársaság gazdasagával fog versenyezni Emellett Brazília fon tos kereskedelmi partnere és ily modon a novekedés osztonzoje Dél más országaiban is Jónéhány — korábban perifériális" nak nevezett — orszag napjainkban az ipari termelés jelentos idegkozpontjává válik

A tobbi kisebb iparosodó orszag példaja azt illusztralja, milyen gyorsan változik a világ gazdasági térképe Ezek az országok a rendkívul eros versenyt jelento világpiacon is képesek voltak kihasználni a nemzetkozi munkamegosztást Sok délkelet azsiai orszag tartozik ide — a Korei Koztársaság, Hong Kong, Malaysia, Tajvan, Szingapur — de ide soroljuk az eltéro társadalmi rendszerű Jugoszláviát is Ezen országok gazdaságai együt tesen az elmult tobb mint masfél évtizedben atlagosan 5—9%-os novekedést értek el Emellett vannak olyan országok is amelyek a kozelmultban kezdtek behatolni gyáripari termékeikkel az exportpiacokra Ilyenek Kolumbia Fulop szigetek Thaifold

A fenti „ujonnan iparosodo orszagok" neve mar ismerosebben cseng az északi fogyasztók számára is, mivel néhány evvel ezelott vették eloszor észre, hogy sportcipoik Koreában, fényképezőgépeik Szingapurban, televí zio keszulékeik pedig Tajvanban készultek Az emlitett országok jovobeni fejlódése jelentős mértékben Eszak kereskedelmi és penzugyi politikajától fugg Újabb kedvezotlen fordulatot jelenthet számukra a mikroprocesz szorok fejlodese mivel ezek csokkenthetik nehány elonyuket Bar terjeszkedésuk és technológiájuk jórészét a multinacionalis vallalatoknak koszonhetik még mindig nagyon sebezhetók a vállalatok kereskedelmi gyakor lataval szemben Adosságaik ugyanakkor sulyos problémákat vetnek fel, amelyekről egy másik fejezetben szó lunk Beépitheto e ezen országok dinamikus fejlodése az 1980 as években a világgazdasági expanzió korszaká ban? Vagy a protekcionizmus és a globális gazdaságirányítás kudarca visszaveti fejlodésuket? E kérdéstől nem csak az emlitett országok jovoje fugg, hanem az iparositásra torekvo sok más ország kilátása is

Olajexportórok

Egy másik csoport az olajexportálo fejlodo országok csoportja az utobbi néhány évben hirtelen meggazdago dott A három legmagasabb egy fore eso jovedelemmel rendelkezo ország — Kuvait, Katar és az Egyesult Arab Emirátusok — igen csekely népességükkel kulonleges esetet jelentenek A másik oldalon Indonézia és Nigéria távol allnak a gazdagságtol lakosságuk kétszázmillio felett van és óriási fejlesztési problémákkal küszkodnek, amelyek megoldásahoz az olajbol származo jovedelmek csak részleges segitséget jelentenek

Ennek ellenére csaknem valamennyi olajtermelo országnak még mindig nagyon sulyos gazdasági nehézségei vannak, függetlenül azonban attól, hogy szegény vagy gazdag A jobb helyzetben levők (Gabon, Irán, Irak, Líbia, Szaud Arábia, Trinidad és Tobago, valamint Venezuela) eróteljesen az olajtol fuggenek, emellett a leg tobb országban hiányzik az infrastruktura és a korábban virágzásnak indult országokban már megteremtett egyéb lehetóségek A napjainkban kitermelt olaj segítségével olyan kiegyensulyozott produktiv gazdasagot kell létrehozniok, amely a jovőben akkor is eltartja népességüket, amikor kevesebb olajuk marad

Alapvető szükségletek egészségugy

A fejlődés általános jellemvonásai akkor oltenek emberi jelleget, ha figyelembe vesszuk az emberi szükségletek kielégítését Először három alapveto teruletet vizsgálunk meg ♦ az *egészségugyet* ♦ a *lakáskérdést* es ♦ az *oktatást* Az egészségugy terén néhány tényezo aggodalomra ad okot, más fejlemények viszont reményt keltenek A Harmadik Világban a legtobb ember ma már sokkal hosszabb ideig él, mint két evtizeddel ezelott Igaz vi szont, hogy Tropusi Afrikában a várhato átlagos élettartam még mindig nagyon alacsony mindossze korul belul 45 év Dél és Kelet Azsia, Eszak Afrika és Kozel Kelet nagyrészén azonban az emberek varhatoan 10—15 évvel tovább élnek Ezt az eredményt jórészt a fertozó betegségek — ideértve a kolerat és a malariat is — megfékezése révén érték el (A malária megbetegedések száma sajnos a kozelmultban ujra emelkedett — bar kevesebb halálesethez vezetett —, miután az 1960 as években már csaknem teljesen megszunt) A himlo felszamolása — amelyet az Egészségugyi Világszervezet és az egyuttmukodo országok valósítottak meg — az 1970-es évek diadalainak egyike volt

A gyenge egészségi allapot azonban még mindig a Harmadik Világ lakóinak valoszinusitheto sorsa Az 1970—71-es népszámlálások szerint a halálozási ráták nem csokkennek a várt gyorsasaggal Az egeszségugyi hatosagok az alultápláltság, a szegényes higiénia és az egészségugyi berendezések nehezebben lekuzdheto problémáival találták magukat szemben, amelyek egyuttesen járulnak hozzá a magas csecsemo- és gyermekhalandósághoz Még mindig vannak afrikai országok, ahol minden négy gyermekből egy nem éri meg elso szuletésnapjat A vakság 35—40 millió embert sujt a Harmadik Világban és további 5—10 milliót fenyeget, legyen szo akar folyami vakságról, A vitamin hiányról vagy a víztol kapott fertozésekrol Senki sem tudja pontosan, hány ember éhe zik vagy alultáplált, becslések szerint ez a szám a Harmadik Világ ossznépességének egyotode, vagyis 500—600 millió ember (más becslések számukat egymilliárdra teszik)

A rossz egészség egyik legfobb oka a tiszta víz hiánya a világ vízkészletének gyakorlatilag fele nem meg bízható tisztaságu A fejlodő orszagok vidéki teruletein élő minden ot ember kozul négy nem juthat esszeru módon még viszonylagosan szennyezódésmentes vízhez sem. Még a kommunális ellátást biztosito városokban is minden negyedik ember nem jut tiszta vízhez, és a vízhez jutók tobb mint 50% ának ellatása idoszakos és bizonytalan Vidéken az asszonyoknak sok esetben nagy távolságokat kell megtenniok családjuk vízszukségle tének biztosításáért Az egészségugyi felszerelések hiánya még sulyosabb problémát jelent, mivel számos viz tol származó betegséget okoz, amelyekre a gyermekek kulonosen érzékenyek A fejlodo országokban minden évben 20—25 millió otév alatti gyermek hal meg és a halálesetek egyharmada a szennyezett viztol kapott has menés miatt kovetkezik be A haláleseteket nem lehetne teljesen megszuntetni pusztán tiszta viz és egészseg ugyi felszerelések biztosításával, a kozegészségugy tartós javulását azonban ezek nélkul nem remélhetjuk 1977-ben Argentinában az Egyesult Nemzetek Mar Del-Plataban tartott vízugyi konferenciája igényes célt tu zott ki 1990 re mindenkinek biztonságos ivovizet és higiénikus korulményeket kell biztositani Eddig tobb mint száz ország végezte el (a WHO segítségével) azokat az onkritikus felmeréseket, amelyek célja a legsurge tobb igények felmérése és a szukséges kulso támogatás meghatározása A Mar Del Platában kituzott celok el éréséhez becslések szerint a jelenlegi beruházási szintnek csaknem kétszeresére van szukség a nagyvarosokban, illetve a kisebb településeken és csaknem négyszeresére a vidéki teruleteken

Az egészségugyi helyzet javítása az orvosi ellátáson messze tulnyulo erofeszítéseket is megkovetel, szorosan osszekapcsolódik az élelmezéssel és a táplálkozással, a foglalkoztatással és a jovedelemmegoszlással, továbba a világgazdasággal De magában az egészségugyi szektorban is felállithato egy fontossági sorrend 1978 ban a WHO a Szovjetunioban, Alma Atában tartott konferenciát az elsodleges egészségugyi ellátásról A konferencián az egyes kormányok és a világkozosség elé azt a célt tuzték ki, hogy 2000 re minden ember számara biztosítsak „az egészség olyan szintjét, amely lehetové teszi számukra, hogy társadalmilag és gazdaságilag produktív életet éljenek" E célkituzés eléréséhez a kulcsot az elsodleges egészségugyi ellatás jelentette a konferencia felkerte a kormányokat, hogy az egészségugyi ellátást kapcsoljék ossze mas szektorokkal is A WHO ezenkívul egy fontos akcioprogramot is támogatott, amelynek célja, hogy a fejlodo orszagoknak nagyobbak legyenek a lehetoségeik gyógyszerek beszerzésére és eloállitására, továbbá a legszegenyebb országok szamára kulonleges intézkedések révén biztositsak az alapveto gyogyszerek beszerzését Ezenkivul a WHO sajat egészségugyi tevékenysége keretében egy nagyobb programot kezdeményezett a vakság felszamolásara és megakadályozásara

Az egészségugyi szolgáltatasok elfogadható szintre történo emelésének koltségei onmagukban viszonylag alacsonyak A WHO becslése szerint gyermekenként három dollar elegendo lenne ahhoz, hogy a fejlodo világban minden ujszulottet védetté tegyenek a hat legelterjedtebb gyermekbetegséggel szemben A jelenlegi szule

tési ráták mellett ez 0,12 dollár egy főre jutó évenkénti költséget tesz ki a fenti országok össznépességére számítva. A mindenki számára biztosítandó elsődleges egészségügyi ellátás — becslések szerint — 2,50—4 dollár/fő költséget jelentene személyenként. A tiszta víz és az egészségügyi berendezések viszont jelentős beruházásokat igényelnek, különosen a városi területeken. A vezetékes közkutak vagy fúrt kutak átlagos költségét hozzávetőleg 10 dollár/főre becsülik a vidéki területeken, a házba bekötott vezetékek költsége már eléri a 75 dollárt vidéken és ennek kétszeresét a városi területeken. Az egészségügyi berendezések átlagos költsége 5 dollár/fő a vidéki területeken és 15—200 dollár a városokban, attól függően, hogy a csatornahálózatot kiépítik-e.

Nemcsak tobb erőforrásra, de nagyobb politikai elszántságra is szükség van a hagyományos egészségügyi rendszerek reformjához, az elsődleges egészségügyi ellátás javítását célzó együttes kozosségi tevékenységek bátorításához. A tiszta víz és az egészségügyi berendezések azonban elérhetetlen célkitűzések maradnak a szegény országokban a fejlesztési segélyek nélkül. Az 1980-as éveket az ivóvíz és az egészségügyi berendezések évtizedének nevezték ki; a tűrhetetlen helyzet javítása érdekében felhívunk mindenkit, hogy e célok elérését teljes mértékben támogassa.

Alapvető szükségletek: lakás

A lakás iránti szükséglet is alapvető szükséglet. A legtobb fejlődő országban azonban képtelenek voltak kellő jelentőséget tulajdonítani e kérdésnek és az egyént tobbnyire magára hagyták e probléma megoldásában. A kovetkezmények statisztikai formában nem nagyon ismertek, de mindenki tisztában van velük, aki járt a Harmadik Világban. Egy kozelmúltban készült tanulmány kimutatta, hogy Ahmedabad, Bogota, Hong-Kong, Madras, Mexico City és Nairobi osszes családjának egyharmada-kétharmada nem engedheti meg magának az újonnan épult házak kozül a legolcsóbbakat sem. A vidékiek városba ozonlése ugyanolyan jellegű nyomort hozott létre, mint ami a XIX. századi európai és amerikai városokban uralkodott. Az iparosítás azonban a múlt században munkaerőigényes volt, és így a városok a munkalehetőségek bővülésével párhuzamosan növekedtek; napjaink fejlődő világában viszont a migráció tobbnyire a vidéki lehetőségek hiányának tulajdonítható — vagyis legalább annyira a „falu taszításának", mint amennyire a „város vonzásának" eredménye. A magas születési ráták és a gyors népvándorlás osszes kovetkezménye túlságosan is jól látható a Harmadik Világ sok városában, ahol mérhetetlenül nyomorúságos életfeltételek és rendkívül magas munkanélküliség vagy alulfoglalkoztatottság a jellemző. A gyakran szétszakadva élő családokra háruló terhek nagyon nagyok. A brazíliai Sao Paulo-ban a népesség a 60-as évek végén és a 70-es évek elején évenként 6—7% korüli mértékben novekedett, méghozzá, megdobbentő módon, a csecsemőhalandóság gyakorlati emelkedése mellett. Az a tény, hogy az emberek továbbra is a városok felé áramlanak, még hangsúlyosabbá teszi azt a nyomort, amit maguk mogött hagynak.

Sok tanúlságot kell levonni a világ különboző részeiben az elmúlt években végrehajtott áttelepítési megoldásokból. A szükséges lakástípus nyilvánvalóan az éghajlattól és a kornyezettől függ, így egyetlen megoldást sem lehet globális modellként ajánlani. Lényeges szempont, hogy a fejlődő országok tobbsége — ahol a legnagyobbak az igények — meleg éghajlatú ovezetekben található. A tapasztalat azt mutatja, hogy a költségek és lakbérek alacsony szinten tartásán kívül a legfontosabb tényezők: az állami hatóságok biztosítsák a minimális alapvető szolgáltatásokat, a helyi foldtorvényekkel kapcsolatban a foldbérlet biztonságát, a munkahelyek közelségét és más szociális szükségleteket. De még az is sok évet vesz igénybe, hogy ezen alapvető szükségleteket mindenki számára elérhetővé tegyék.

Alapvető szükségletek: oktatás

A tobbi teruleten elérhető eredmények szempontjából is kulcsfontosságú oktatásban viszonylag kiegyensúlyozott folyamat ment végbe. Csaknem mindenútt gyorsabban novekedett az iskolákra és tanárokra fordított kiadások osszege, mint a népesség nagysága; az 1960-as években a korábbinál sokkal tobben iratkoztak be az általános és kozépiskolákba, majd ez a folyamat folytatódott az 1970-es évek elején is: 1970 és 1973 kozott az általános iskolába beiratkozók száma évenként 10%-kal emelkedett az afrikai országok egyotodében és az ázsiai országok egyharmadában. Sokkal kevesebb sikert értek el azonban a lányok iskoláztatása terén: 1970-ben 34 afrikai ország kozül 27-ben a lányok az általános iskolába beiratott tanulóknak kevesebb mint 40%-át tették ki és ez volt a helyzet 37 olyan további fejlődő országból kilencben, amelyekről információink vannak. Csak 17 fejlodő országban volt a részarány 48% vagy ennél magasabb. A középiskolai beiratások száma az általános iskolainál sokkal gyorsabban novekedett, de alacsonyabb szintről is indult: az ázsiai országoknak csak egyharmadában, a latin-amerikai és karib-szigeti országoknak mindossze kétotodében iratták be a középiskolákba a megfelelő korcsoportok legalább 40%-át. Sok országban a gyermekeknek a mezőgazdaságban kell dolgozniuk vagy más módon kell valamilyen jovedelemre szert tenniük, hasonlóan az Északon nem is olyan régen letűnt rendszerhez. A szegény családokban gyakori az ellentmondás a fiatalok oktatási igénye és a család mint egész szükséglete kozott, amely a gyermekeket kiegészítő termelővé vagy jovedelemszerzővé akarja tenni. Az ILO által 1979-ben a Harmadik Világ-beli gyermekmunkáról készített jelentés megrázó bizonyítékokkal szolgál az elhanyagolható munkabérért hosszú munkaidőben dolgozó gyermekek számáról — ez a helyzet ismét csak azt jelzi, hogy a családok életét milyen erősen tartja kényszerpályán a fájdalmas nélkülozés.

Az írni-olvasni tudás terén általában változó eredményeket értek el. 1950-ben a fejlődő országokban a felnőtteknek körülbelül egyharmada tudott írni és olvasni, 1975-ben ez a részarány a felnőtteknek csak valamivel több mint a felét tette ki. Latin-Amerikában az írni-olvasni tudók részaránya az 1960-as 65%-ról 1970-re 75%-ra növekedett; Ázsiában 45%-ról 53%-ra; Afrikában pedig 20%-ról 26%-ra nőtt. De még mindig van az ENSZ szerint 34 olyan ország, ahol a népességnek több mint 80%-a analfabéta. A fentiekkel szemben a felsőfokú képzés sok esetben túlságosan gyorsan bővült ahhoz viszonyítva, hogy az egyes országok mennyire voltak képesek foglalkoztatni a diplomásokat, ráadásul egyes esetekben ehhez az oktatási költségvetés aránytalanul nagy hányadát használták fel. Csaknem minden országban aggódni kezdtek a „diplomás munkanélküliség" problémája miatt és felvetették a kérdést: vajon az iskolákban és az egyetemeken a megfelelő embereknek a megfelelő tárgyakat oktatják-e?

Sem az analfabétizmust, sem pedig az oktatás más hiányosságait nem lesz könnyű felszámolni. Az UNESCO és más nemzetközi szervezetek nagyszabású — és teljes támogatást érdemlő — programokat kezdeményeztek az analfabétizmus csökkentése és a teljes körű oktatás biztosítása érdekében. Az egészségügyhöz hasonlóan az oktatás is gazdasági, politikai és társadalmi tényezőkre bontható, amelyek egyenlőtlenségeket és különérdekeket, továbbá a képzett szakemberek és a szükséges anyagok hiányát tükrözik.

A szükségletek nem választhatók el egymástól

Az említett különböző szükségletek — az egészségügy, a lakás vagy oktatás iránti szükségletek —, továbbá az élelmiszerek iránti legalapvetőbb szükséglet együttesen nyilvánvaló és gyakorlati feladatot jelentenek maguknak a fejlődő országoknak és az iparosodott nemzeteknek is, mely utóbbiak segítsége nélkül a szegényebb országok aligha érhetnek el sikereket. A továbbiakban azonban nem tartható az az elgondolás, hogy az említett problémák egymástól elkülöníthetők és meghatározott kezdeményezések révén megoldhatók. Bármit is érnek el az egészségügyi segélyek, a lakásépítési támogatás vagy az iskolai ösztöndíjak révén, az említett területeken a számottevő javulás eléréséhez vezető egyetlen út az, ha a fejlődő országok gazdaságának fejlesztését és iparosítását oly módon segítik elő, hogy azok egyre inkább képesek legyenek önmagukon segíteni. Ez pedig csak a nemzetközi gazdasági környezet megváltoztatása, az Észak és Dél közötti célratörő együttműködés és az Északról származó átgondoltabb segítségnyújtás révén érhető el.

Nők a társadalomban

A fejlődés bármilyen definíciója hiányos, ha nem tér ki a nők közreműködésére a fejlődésben, illetve a fejlődésnek a nők életére gyakorolt következményeire. Minden fejlesztési politika, terv vagy tervezet hatást gyakorol a nőkre és nem is érhet el sikereket a nők munkája nélkül. Ugyanakkor az igazságossággal párosuló fejlődés olyan intézkedések meghozatalát sürgeti, amelyek révén a nők könnyebben jutnak hozzá jobb állásokhoz, amelyek csökkentik a nők számtalanul aránytalan terheit a háztartásban és a mezőgazdaságban, továbbá amelyek igazságosabban osztják el a nemek között az alkotó munka és a gazdasági előbbrejutás lehetőségeit.

Még a gazdasági fejlődésről is gyakran úgy beszélnek, mintha az elsősorban a férfiak ügye lenne. A férfiak által gyártott terveket és tervezeteket férfiak hajtják végre ama feltételezés alapján, hogy ha a férfiak, mint a háztartások családfői haszonélvezői e tervezeteknek, akkor ez a háztartásaikban élő nőknek és gyermekeknek is előnyére lesz. A nőkérdést általában még ma is különálló dolognak, nem pedig a társadalmak kulturális és strukturális vetületének problémájaként tekintik. A nők helyzetének javulását minden fejlesztésre irányuló programban fontos elemként kell kezelni.

A tapasztalat azt mutatja, hogy némely tervezet egyáltalán nem érhet el sikereket, ha az általa alkalmazott nők számára nem nyújt pozitív érdekeltséget; néhány program — így például az új növényfajták bevezetése — valószínűleg kedvezőtlen hatást gyakorol majd a nők jólétére; a nőket olcsó munkaerő-forrásként felhasználó ipari fejlődés pedig minden bizonnyal károsan érinti mind a háztartáson belüli munkamegosztást, mind pedig a családi élet minőségét. Még a kifejezetten a nők és gyermekek számára tervezett jóléti programok is csak elhanyagolható hatást fejthetnek ki, ha nem építenek be olyan biztosítékokat, amelyek garantálják, hogy a program által nyújtott előnyökből valóban részesüljenek is.

A nők mindenütt részt vesznek a fejlesztésben, de nem egyenlő félként, mivel társadalmi helyzetük nagyon gyakran megakadályozza, hogy egyenlő eséllyel jussanak hozzá az oktatáshoz, a szakképzéshez, a munkahelyekhez, a földbirtokhoz, a hitelekhez, az üzleti lehetőségekhez, de még (mint azt néhány országban a halálozási statisztikák mutatják) a tápláló élelmiszereket és a túlélés alapfeltételeit tekintve is fennáll az egyenlőtlenség. A termelésorientált társadalmak fejlődése és a tőke felhasználása (legyen akár társadalmi vagy magántulajdonú tőke) többnyire szélesítette a társadalom által a férfi, illetve a női munkához fűzött eltérő értékelés közötti szakadékot. Mivel a találmányok és műszaki újítások többsége a hagyományosan férfimunkának tekintett tevékenységeket érintette, ennek hatására erősödött a férfiak uralkodó szerepe. Amennyiben a gazdasági korszerűsítést nem ellensúlyozzák megfelelő társadalmi és intézményi reformokkal, akkor ez a nők viszonylagos helyzetének romlását okozhatja. Mindaddig, amíg a nőknek nincs egyenlő esélyük az oktatásban a technológia és más termelékenységüket befolyásoló eszközök megszerzésében, egyes megfigyelők szerint az Észak—

Dél kapcsolatokat jellemző „egyenlőtlen csere" rendkívül hasonló módon jut érvényre a férfiak és nők között. Ennek megakadályozása érdekében a nőknek a fejlődő és az iparosító országokban is egyenlő társadalmi helyzetet, egyenlő lehetőségeket és azonos munkáért azonos bért kell kivívniuk.

A fejlődés a nőktől függ

A munka nemek szerinti megosztása messze visszanyúlik a történelembe és nagy kulturális különbségeket tükröz. Napjainkban a hagyományos munkakörök mindenütt megváltoznak, és ez a folyamat az egyenlőtlenség leküzdése érdekében sokszor a hagyományos hozzáállás módosítását követeli meg. Manapság egyre inkább felismerik, hogy a családi értékek és kapcsolatok megváltozása előfeltétele a gazdasági és társadalmi átalakulásra irányuló nagyobb léptékű törekvések sikerének, de már azt is kimutatták, hogy a férfiak milyen nagymértékben képesek ellenállni a változásnak.

Sok fejlesztési célkitűzés további előnyökkel jár, ha figyelembe veszik a nőkre gyakorolt hatásait is. A legszegényebb vidéki területeken a nők két, nagy fáradsággal járó feladata a tűzifa összegyűjtése — amelyhez egyre távolabb eső területekre kell elgyalogolniuk, az erdők kiirtása miatt —, valamint a víz beszerzése, szintén nagy távolságokról. Alternatív tüzelőanyagok biztosítása nem csupán az erdőpusztítás megfékezését segítené elő, de a nők számára is több időt biztosítana a tanuláshoz, a jövedelemszerző tevékenységhez, továbbá a társadalmi és politikai életben való részvételhez. A tiszta és kényelmesebb vízellátás hasonló előnyökkel járna a nők számára, ugyanakkor létkérdés az egészségügy szempontjából is. Több előnye lenne a napközi központok felállításának is: a gyermekek jobb táplálkozásban részesülnének, ugyanakkor az anyák könnyebben mozoghatnának és az idősebb lányok is járhatnának iskolába. Már utaltunk a nőknek az élelmiszerek biztosításában játszott szerepére. Az Afrikai Gazdasági Bizottság szerint: „míg a világközösség tiltakozik milliók esetleges éhezése miatt, amely az élelmiszertermelés és -elosztás javításának kudarca miatt lép fel, az afrikai élelmiszer-termelőket — a nőket — továbbra is jórészt figyelmen kívül hagyják". Az egyes kormányok és nemzetközi szervezetek figyelmébe ajánljuk a FAO és a Világbank irányelveit is arról, hogyan lehet bevonni a nőket a különböző programokba. A nőket lényegében a tervezetek és programok minden szakaszában és minden szintjén figyelembe kell venni.

A nők: „statisztikailag láthatatlanok"

Napjainkban egyetlen politikai rendszer sem biztosítja automatikusan a nők egyenlő társadalmi helyzetét, a termelésre orientált társadalmak pedig általában alábecsülik a nők tevékenységét. A statisztikai módszerek még ma is jórészt figyelmen kívül hagyják a nők tevékenységét, ha azt a háztartáson belül, nem pedig a munkapiacon végzik, emellett általában nem veszik figyelembe a nők gazdasági tevékenységeit sem, mivel a nőket többnyire az úgynevezett „informális szektorban" vagy szezonális jelleggel foglalkoztatják, ezeket pedig nehéz mérni. Az ENSZ statisztikái alábecsülik azon háztartások számát, ahol a nő a család tényleges gazdasági vezetője, mivel e statisztikák csak a családfő torzító definícióját használják a tényleges gazdasági tevékenységet tükröző kritérium helyett. Ily módon a nők statisztikailag láthatatlanok maradnak. Ennek ellenére tevékenységük nélkülözhetetlen és alapvető. Ráadásul sok nő nem számszerűsíthető, de fontos szerepet játszik — amit szeretnének egyenlőbb módon megosztani a férfiakkal — az eljövendő generációk egészsége és képességeinek megőrzése terén.

A fejlődés elkerülhetetlenül módosítja a nemek közötti munkamegosztást és néhány új munkakörben — a ruházati vagy elektronikai iparágakban — a nőknek lehetőségeket biztosíthat. Amikor azonban a hagyományos társadalmakat a modern pénzgazdálkodás váltja fel, a nők ebből gyakran kiszorulnak, ami társadalmi státusukat alássa. Elvesztik hagyományos munkahelyeiket, a háztartásban végzett feladataik azonban a bővülő pénzgazdaság keretein kívül maradnak, ez pedig meghatározza társadalmi helyzetüket és munkájuk értékét. A gépesítés és az automatizálás is a nőket hozhatja hátrányos helyzetbe, ha nem részesülnek megfelelő oktatásban, nincs szakképzettségük vagy a szakszervezetek távoltartják őket az új, műszaki jellegű munkahelyektől. Az ILO álláspontja szerint a fejlődő országokban dolgozó nők részaránya csökkenni fog, mivel a hagyományos foglalkoztatások gyorsabban tűnnek el, mint amilyen ütemben az újakat létrehozzák. A férfiak általában úgy tekintenek a nőkre, hogy azok fenyegetik munkahelyeiket, különösen akkor, ha hasonló munkáért kevesebb fizetést kapnak. De a férfiakhoz hasonlóan a nőknek is munkalehetőségekre van szükségük, amely egyrészt elismerésüket biztosítja, másrészt jövedelmet jelent számukra.

A nők különleges megpróbáltatásai

A nők különleges megpróbáltatásoknak vannak kitéve, amikor a férfiak vidékről a városokba vagy egyik országból egy másikba vándorolnak: a nőket a háztartás fejeként hagyják hátra, így sok esetben nagyon nehéz feltételek mellett kell munkahelyet találniuk, különösen akkor, ha a jogi korlátok gátolják a gazdasági döntéshozatalhoz való jogukat. A hirtelen bekövetkező változások gyakran — legalábbis rövid távon — nagyobb nyomorhoz

vezetnek. Ahol pedig a nők vándorolnak el családjuk nélkül (ami gyakran megtörténik Latin-Amerikában), nagy társadalmi feszültségek keletkezhetnek. Ilyen körülmények kozott a nőknek hatékonyabb szakszervezeti képviseletre van szükségük és fontolóra kell venni olyan támogató intézkedéseket, amelyek révén az üzleti vállalkozások bizonyos pénzalapokat fordítanának a nők ipari képzési programjaira.

A legszegényebb országokban a nőkre sok más megpróbáltatás is vár. A legsúlyosabb egészségügyi veszélyeknek a gyermekek és a terhes anyák vannak kitéve. Az egészségügyi berendezések tervezése és elosztása azonban csak ritkán tükrözi ezt a tényt. Ez hozzájárul a sok alacsony jovedelmű országban megfigyelt helyzethez: a nők várható életkora alacsonyabb mint a férfiaké (vagyis a gazdag országokban jellemző helyzet fordította), a nőknek tobb mint a fele vérszegénységben szenved, továbbá a legszegényebb országok némelyikében a nők egészsége a jelek szerint egyre romlik. A nők azonban nem tehetnek sokat helyzetük javítása érdekében, ha a hatalom és az információ továbbra is a férfiak kezében marad. Még a családtervezést sem tudják az egyenlőtlen helyzet miatt befolyásolni. Egyes tanulmányok kimutatták, hogy tobb országban a nők egy része korlátozni szeretné a család nagyságát, férjük azonban ellenzi ezt. Sok esetben ez abból kovetkezik, hogy a férj egy újabb gyermek által nyújtott gazdasági lehetőségekre gondol inkább, míg a feleség tobb figyelmet szentel a gyermekszülés és a gyermeknevelés terheinek. Esetenként azonban ez az apasághoz való hagyományos hozzáállás megnyilvánulása, amellyel az anyák nem feltétlenül értenek egyet. Amíg a nők viselik az elsődleges felelősséget a gyermekek ellátásáért, addig nagyobb szavukknak kellene lennie a család nagyságának befolyásolásában.

A fenti területeken a kormányokra, az oktatókra és a kozvélemény alakítóira nagy felelősség hárul a változások elősegítésében. A nemzetkozi programok már beindultak. A programokért felelős ENSZ intézetek és multilaterális intézmények azonban — a legtobb kormányhoz hasonlóan — jórészt férfiakból állnak és a szervezetek felsőszintű vezetői kozott nagyon kevés a nő. A Nők Nemzetkozi Éve — 1975 — alkalmából Mexikóban tartott ENSZ konferencia megpróbálta a figyelmet a felsorolt problémákra irányítani, ám e kérdéseket az eddiginél hatékonyabban kellene figyelemmel kísérni. Felhívjuk a kormányokat, hogy teljes mértékben támogassák e törekvéseket.

Új szemléletre van szükség

Fejezetünk elején amellett érveltünk, hogy az országoknak hosszú távon strukturális átalakulás révén kell erősíteniük a fejlődés fenntartását biztosító képességüket. Ennek az egyénekre és a családokra vonatkozóan is megvan az analógiája. Az alapvető emberi szükségletek kielégítéséhez jelentős kozkiadásokra és jóléti programokra van szükség, végső soron azonban csak a megfelelő módon díjazott foglalkoztatás megteremtése biztosítja a fejlődést és lesz osszhangban az emberi méltósággal. Valamennyi szükséglet kozül a legalapvetőbb a változásban való részvétel és az eredményekből való részesedés joga.

E fejezet azt tükrozi, hogy mennyire fontos a gazdasági fejlődést az egyes országokban kinyilvánított emberi értékekkel és kultúrákkal osszekapcsolni. Függetlenül attól, mennyire felvilágosultak az emberek életkorülményeinek gazdasági és szociális javítására irányuló tervek, csak kevés sikert érhetnek el, ha ezzel párhuzamosan nem harcolnak ugyanakkor Északon és Délen is azért, hogy megszabadítsák az embereket az elavult ideológiáktól, a szűk értelemben felfogott nemzeti érdekek béklyóitól, továbbá a múltból orokolt indulatoktól és előítéletektől. Az *Uj Világgazdasági Rend*ben olyan férfiakra és nőkre lesz szükség, akiknek új a gondolkodásmódjuk és azt szélesebb látókorben képesek alkalmazni. Emellett olyan fejlődési folyamatot kell kialakítani, amelyben az emberek minden képességüket kibontakoztathatják.

3. Kolcsonos érdekek

Jelentésunk kovetkező fejezeteiben egy sor olyan intézkedést tárgyalunk, amelyek együttesen uj perspektívát nyitnának a nemzetkozi kapcsolatok, a világgazdaság és a fejlődő országok számára Javaslataink megfogalmazásakor tudatában voltunk a mellettuk és az ellenuk szoló érveknek, de megpróbáltuk kimutatni, hogy véleményunk szerint melyek azok a pontok, ahol minden érdekelt oldal pozitív előny-egyenlege alakítható ki. Mindent osszevetve mindenki annyit nyer a dolgon, amennyit mások számára nyujt Meggyőződésünk, hogy Eszak és Dél kolcsonos érdekét szolgálja majd, továbbá a világ biztonságosabb és virágzó hely lesz, ha ezeket a javaslatokat elfogadjak Az érdekek kolcsonosségének ez az alapelve áll fejtegetéseink középpontjában Az Eszak és Dél kozotti rossz kapcsolatokat mutatja, hogy mar az is gyanakvást kelt, ha valaki a kolcsonös érdekeket pusztán megemliti Ha a nemzetkozi reform nem lép tovább valamennyi partner kolcsonos érdekének kimutatásánál, akkor kérdéses, hogy eléggé messzire jut e? Vajon ebben az esetben nem elsősorban a hatalmon levők uralkodó érdekeit tukrozi e majd?

Nem hiszunk abban, hogy a kolcsonos érdekek onmagukban megfelelo alapot nyujtanak az összes, szükséges változásokhoz Kulonosen ami a legszegényebb népeket és a legszegényebb országokat illeti, javaslatainknak alapveto hajtóereje az emberi egyuttérzés és a nemzetkozi társadalmi igazság melletti elkotelezettség. Véget kell vetni a nélkulozésnek és a szenvedésnek Nem fogadhatjuk el, hogy a világ egyik részén az emberek többsége viszonylag kényelmesen él, mig a masik részén a puszta fennmaradasért harcolnak Amint azt kifejtjük anyagi okok indokolják, hogy megpróbáljunk véget vetni a jelenlegi helyzetnek a nemzetkozi politikai stabilitás, az exportpiacok bovitése, a biológiai kornyezet megorzése a népességnovekedés korlátozása A szolidaritás azonban olyas valami, ami tulmutat a kolcsonos érdekeken

A kolcsonos erdekek a vilagban a gazdasági hatalom kihasználásának megváltoztatásához sem nyujtanak elegendo alapot, ami pedig — véleményunk szerint — elengedhetetlenul szukséges A „birtokosok" aligha lesznek hajlandok kiengedni kezukbol az irányitást és lemondani az eróforrásokrol, továbbá megosztani azokat a „nincstelenekkel" Természetesen vannak konfliktusok Eszak és Dél kozott a legalapvetőbbek a hatalmi kérdesek és az a sokféle módszer, amely segitségével Eszakon a gazdasági, sot akar a katonai erő kovetkeztében is az egyes orszagok, szervezetek és vállalatok számottevoen képesek a világgazdaságot a maguk számára kedvezoen befolyasolni Az ilyen jellegu hatalom tobb kulcsténYezoje a kozelmultban néhány déli ország — elsősorban az OPEC tagországok — kezébe kerult, ami nem jelenti, hogy ez fenyegetné Eszak folényét

Lehetőség a partneri viszonyra

Lényegeben politikai dontés kérdése hogy a nemzetkozi rendszer mennyivel válik méltányosabbá Olyan világot kepzelunk el, amely nem a hatalmon és a státuszon, sokkal inkább az igazságon és a szerződésen alapul, nem egyesek önkénye hanem méltányos és nyilt szabalyok irányítják Az elso lépést ebben az irányban kell megtenni ehhez pedig kézenfekvo kiindulási pontot jelentenek a változáshoz fűzodő pozitiv kolcsonos érdekek Hiszunk abban, hogy számos ilyen érdek létezik Nagyobb erofeszítésre van azonban szukség, hogy ezek keruljenek a vita középpontjába Az Eszak—Dél parbeszédre eddig egy olyan légkor nyomta rá bényegét, amelyet a multban jorészt Del , kovetelései' és Eszak „engedmenyei" jellemeztek, csak az utóbbi években kovetkezett be az a fordulat, hogy a kozvélemény legfontosabb irányitói felhivást intéztek egy — az egyuttmüködes lehetoségekent tekintett — párbeszed megkezdésére, amelyben minden érdekelt a kolcsonos előnyoket figyelembe véve dolgozna

A konfliktusokat nem szabad figyelmen kivul hagyni Tobb tényleges és potenciális gazdasági konfliktus is van a deli nyersanyagcikkek áraival illetve az északi gyáripari termékek és technológiák áraival, a pénzügyi és monetaris rendszerekkel és intézmenyekkel, az iparágak áttelepitésével, a szukosen rendelkezésre álló ásványi kincsek és kulonosen az energiahordozok megosztásával és felugyeletének gyakorlásával kapcsolatban A felismert konfliktusok kozul azonban jonéhány nem Eszak és Dél mint homogén szembenálló csoportok kozotti tényleges konfliktus Néhány ellentmondás egyes országokon belul vagy azok kozott alakult ki és ezek sokszor az ország rovid, illetve hosszu távu érdekei kozotti konfliktusokat tukroznek Jonéhány olyan lehetőség is adodik, hogy egy északi ország népességének nagy része hasznot huzna bizonyos Délt segitő politikai változásokból egy másik csoportot azonban veszteség ér Ezekben az esetekben az uralkodó északi politikai pozíciók elvesztését féltok érdekei Eszak és Dél kozotti konfliktusként jelentkeznek

A kolcsonos függőség felismerése

A szkeptikusok megkérdezhetik ha ezek a kolcsonos érdekek valóban léteznek, akkor a megvalósításukat biztosito intézkedéseket miért nem hajtották végre már régen? A népek és kormányok nem volnának tisztában kolcsonos érdekeikkel? Vagy vannak olyan szempontok, amelyek nagyobb sullyal esnek latba? Ezekre tobbféle felelet adható Eloszor is bizonyos esetekben a kozvélemény valóban nem ismeri eléggé a tényeket Északon például a tomegkommunikacios eszkozok gyakran hivatkoznak a Délről importált olcsó gyáripari termékek

„áradatára", a növekvő déli iparágak „fenyegetésére", de mennyi figyelmet szentelnek Észak déli piacainak? Mennyire vannak tisztában azzal, hogy Északon a munkahelyek tekintélyes részaránya a Délnek szállított termékmennyiségtől függ, hogy sok áru a Délről behozott import nélkül az északi fogyasztók számára sokkal drágább lenne? Másodszor: egy adott ország szempontjából a mérleg egészében pozitív lehet, az országon belül azonban ellentmondásba kerülhetnek egymással a hosszú távú és az azonnali érdekek, vagy adódhatnak más konfliktusok is. Hogy a kormánypolitika kialakításakor a fenti érdekek közül melyik kerekedik felül, az már a politika és a politikai vezetés problémája.

Mindemellett egy adott tárgyalás során az egyik fél esetleg még akkor sem lesz hajlandó hozzájárulását adni, ha mindkét fél nyerésre áll, mivel esetleg kevesli saját nyereségét vagy úgy ítéli meg, hogy a másik fél túlságosan nagy előnyökhöz jut. Ez különösen az egyenlőtlenek közötti tárgyalásokon igaz, ahol — amennyiben az egyenlőtlenségeket akarják nyereséggé átváltani — nem lehet egyenlő előnyökről beszélni és ilyen esetekben nagyon is gyakran az egyenlőtlen tárgyalási erő határozza meg a végeredményt, vagy — amint az a múltban gyakran megtörtént — megakadályoz mindenféle egyezményt. Végül vannak a kölcsönös érdekeket is elhomályosító szempontok. Ez legegyértelműbben a leszerelés kérdésénél figyelhető meg, ahol — mint azt a könyv más részében megvizsgáljuk — az emberiségnek a fegyverkezés költségei és növekvő kockázata csökkentéséhez fűződő nagy közös érdekét az államok és államcsoportok közötti kölcsönös gyanakvás keresztezi.

Javaslataink nem forradalmi jellegűek; közülük néhány talán csak kevéssel mutat túl a jelenlegi gondolkodásmódon, más javaslataink már évek óta a tárgyalások napirendjén szerepelnek. Ezeket a tárgyalásokon megszületett reform és átalakítás folyamatának részeként értékeljük. Emellett reméljük, hogy az interdependencia felismerése erősíti majd a változtatás szándékát.

A növekedési áttétel

Az első fejezetben már rámutattunk arra, milyen fontos szerepet játszik Észak növekedése Dél gazdasági fejlődése szempontjából. Elősegíti Dél fejlődése számára a piacok bővülését, politikailag pedig kedvezőbb légkört teremt a bőkezűbb segélypolitika számára, de különösen fontos abból a szempontból, hogy enyhíti a déli iparosításhoz történő alkalmazkodásból adódó feszültségeket. A kérdéskör egy további aspektusára csak a közelmúltban figyeltek fel. Nyilvánvaló, hogy Délnek szüksége van Északra. De mi a helyzet megfordítva: Északnak is szüksége van-e Délre? Milyen értelemben mondhatjuk, hogy Dél Észak számára a „növekedés motorja" lehet?

Mára már elismerést nyert, hogy az 1974 utáni időszakban, amikor a tőkefelesleggel rendelkező olajexportőr országok hatalmas pénzalapokat helyeztek el a kereskedelmi bankoknál, a gazdaságilag jobban álló fejlődő országok hitelfelvétele fontos szerepet játszott az ilyen pénzalapok „visszaforgatásában" és biztosította, hogy ezeket az északi gyáripar részére szóló export-megrendeléssé alakítsák át. Enélkül az említett időszakban kialakult depresszió sokkal súlyosabb lett volna. Hatását egy tanulmányban a nyugat-német gazdaság defláció utáni jelentős inflációjának nagyságrendjéhez mérhető erősségűre becsülik, az OECD által készített másik tanulmányban pedig azt állítják, hogy az a hatás az 1973—77 közötti időszakban minden évben kilencszázezer munkahelynek felelt meg az ipari országokban.

A „nagytömegű transzferek" lehetséges hatásai

A dinamikusan fejlődő országok képesek magas növekedési ütem elérésére: sokan közülük — kevésbé aggódva az infláció miatt — a hazai bővítés érdekében hajlandók voltak hiteleket felvenni az 1970-es évek elején is, amikor az északi tőkepiacokon gyenge volt a kereslet. Az erőforrás-fejlesztés és az ipari beruházások nagyobb lehetőségei miatt ezek az országok bizonyos értelemben új gazdasági frontot alkotnak, amelyen belül az Északon meglevő sajátos gazdasági nehézségek, valamint társadalmi és politikai korlátok közül kevesebb játszik szerepet. Magas szintű hitelfelvételekre van azonban szükségük ahhoz, hogy megbirkózzanak az eladósodással. A hitelfelvételek említett láncolatában a legfontosabb résztvevők lehetősége és hajlandósága a hitelnyújtás folytatására, illetve a piacok kibővítésére rendkívül fontos szerepet játszanak az 1980-as évek elején a válság elkerülésében és a világgazdaság hosszú távú növekedésének elősegítésében. A kilátások mindenki számára sokkal kedvezőbbek lesznek, ha az újonnan iparosodó országok dinamikus fejlődése a világgazdaság gyorsabban bővülő szakaszával esik egybe.

Az Északról Délre átadott pénzalapok „nagyarányú transzfereinek" különböző változatait pártolók úgy érvelnek, hogy az ilyen tevékenység a világgazdaság konjunktúra-élénkítő deficit-finanszírozásának felelne meg, ami rövid távon megszüntetné a recessziót, hosszabb távon pedig gyorsabb növekedést idézne elő. A bírálók azonban megkérdőjelezik a fenti érvelés érvényességét. Amikor az északi kormányok egy stagflációs időszakban vonakodnak saját gazdaságukat is ösztönözni, akkor miért találnák előnyösebbnek a fejlődő országokon keresztül ható ösztönzési folyamatot?

A bírálatokkal szemben felhozható, hogy a déli országok exportmegrendelései Észak számára nem lennének annyira inflációs hatásúak, mint a közkiadások révén belföldön teremtett kereslet, amennyiben a megrendelések a felesleges kapacitással rendelkező iparágakhoz érkeznének. Ez azonban valószínűleg nem különösebben jelentős tényező. A bírálat azonban a jelek szerint azt feltételezi, hogy csak az északi exportot ösztönzik,

ugyanakkor az export természetesen az importtal járna együtt, amelynek viszont antiinflációs hatása van. A pénzalap-transzfer folyamatának kettős hatása van. Először is: a transzferek egy része a további recesszió irányába ható erők megfékezését szolgálja. Amint arra a 15. fejezetben rámutatunk: jónéhány indok szól amellett, hogy az elmúlt évek visszaforgatási folyamata nem ismétlődik meg a pénzügyi piacok spontán működése révén. Ugyanott bizonyítékokkal is szolgálunk, amelyek szerint erőteljes élénkítő intézkedésekre van szükség annak biztosításához, hogy a visszaforgatás továbbra is konstruktív módon menjen végbe.

A világkereskedelem és a világpiac bővítése

Másodszor: létezik egy szélesebb perspektíva is. A világkereskedelem mint egész ösztönzésére gondolunk, amellyel együttjárnak a specializáció és a növekvő termelékenység lehetőségei. Egyértelmű történelmi bizonyíték támasztja alá, hogy a kereskedelem bővülése mindig – a múltban és napjainkban is – a világgazdaság egyik hajtóereje. A legtöbb ország számára a kiegyensúlyozott kereskedelem-bővítés kevésbé infláció-veszélyes megoldás a gazdasági tevékenység szintjének emelésére, mint a hazai közkiadások növelésével kiváltott ösztönzés. Az általunk javasolt nagyarányú transzfereket ezért olyan intézkedéseknek tekintjük, amelyek közvetlenül elősegítik a növekedést a fejlődő országokban, ugyanakkor a világkereskedelem számottevő bővülését teszik lehetővé. Ebben az értelemben tekintjük a transzfereket olyan eszközöknek, amelyek hozzájárulnak a növekedéshez és a foglalkoztatás javításához Északon és Délen egyaránt.

Mint látni fogjuk: néhány speciális szektorban a transzfereknek más funkciójuk is van; ilyenek például az ásványkincsek, az energia és az élelmiszer vagy a nyersanyagárak stabilizálása és a beruházások. Ugyanakkor fontosak a pénzügyi piacok és a nemzetközi hitelrendszer stabilitása szempontjából is. Megvizsgáljuk a fejlődő országok közötti gazdasági együttműködés kérdését is, amely további tényezőt jelenthet gazdasági kilátások javítása szempontjából. A felsorolt tények a világgazdaságban egyre növekvő kölcsönös függőség fontos megnyilvánulásai. Mindegyik összefügg a növekedés előtt álló különböző akadályok felszámolására és az infláció leszorítására tett intézkedésekkel. Amennyiben az említett területeken sikerül haladást elérni, akkor ennek további hatása a déli piacok jelentős bővülése lesz. Ezen túlmenően: rövid távú recesszióhoz és a hosszú távú stagnáláshoz az is hozzátartozott, hogy Északon a termelékenység nem emelkedett; egy olyan kombináció, amely Délen a folyamatos beruházást, Északon pedig az iparágak alkalmazkodását ösztönzi, idővel jelentősen megerősíti a világgazdaságot – a termelékenység javulását ugyanis nem a versenyképtelen iparágak életének sok pénzt felemésztő meghosszabbítása segíti elő.

A világgazdaságban Észak és Dél kölcsönös függősége – amelyet ma már egyre világosabban ismerünk fel – nemcsak azt mutatja meg, hogy a növekedés és a kereskedelem terén a két fél hogyan egészíti ki egymást, hanem a kiegyensúlyozatlan növekedéssel járó, a két fél esetleges összeférhetetlenségét jelző kérdéseket is tükrözi. A gyáripari termelés alkalmazkodási problémája mellett az előttünk álló egyik legnagyobb nehézséget a kimeríthető erőforrásokért – különösen az energiahordozók területén – folytatott verseny jelentheti, amennyiben a gazdag országokban a gazdasági növekedés továbbra is az ilyen erőforrások múltbelihez hasonló intenzitású felhasználásával (és a felhasználás ütemének gyorsulásával) járna együtt. Észak és Dél növekedésének jellege, illetve az alkalmazott technológiák megválasztása is befolyásolja ezt a problémakört. Ez nyilvánvalóan egy olyan terület, ahol a nemzetközi együttműködés nemcsak kívánatos, de elengedhetetlen is, ha a konfliktusokat el akarjuk kerülni. Jelentésünk javaslatokat tesz ilyen együttműködésre, amelyet mi létfontosságúnak tekintünk a világ és a világgazdaság szempontjából.

A piacok megnyitása

Amennyiben hosszú távon a világtermelés növekedését akarjuk elérni és az ütemet magas szinten tartani, akkor az egyik megoldandó kulcsprobléma az északi piacok megnyitása Dél gyáripari termékei előtt. Ez a problémakör az „érdekekről" folytatott vita bonyolultságát jelzi. Ha vannak olyanok Északon, akik közvetlenül hátrányba kerülnek a Délről származó kompetetív importok miatt, akkor ezek hasonló termékeket előállító iparágak és munkásaik. Amennyiben ezek protektorai kellő hatalommal rendelkeznek és védőkorlátokat állítanának fel, akkor a foglalkoztatás szintje változatlan marad. A fogyasztók azonban veszítenek, mivel megfosztják őket a kevésbé drága importterméktől; az ilyen import akadályozásának inflációfelhajtó hatása is van. Az iparosításról és a világkereskedelemről szóló fejtegetéseink azt jelzik, hogy Északon a Délről származó import következtében elvesztett munkahelyek száma az összes munkanélkülihez viszonyítva nagyon alacsony volt, és ugyancsak puszta töredékét tette ki a műszaki változások miatt elveszített munkahelyeknek. A munkahelyek elvesztése azonban többnyire Észak gazdaságilag hanyatló körzeteiben a szegényebb néprétegek vagy a szakképzetlenek körében fordul elő, akik számára nagy nehézséget jelenthet az újraelhelyezkedés. A foglalkoztatást fenyegető veszélyek által teremtett politikai nyomásnak sokkal nehezebb ellenállni a recesszió vagy a magas munkanélküliség időszakában, illetve amikor az iparosított országoknak forradalmi jellegű technológiai változásokhoz kell alkalmazkodniuk. Meg kell jegyezni azt is, hogy napjainkban Északon a protekcionista intézkedéseket kiváltó nyomás sok esetben az északi országok termelői között folyó verseny eredménye.

A protekcionizmus ártalmas

Éppen a recesszió által kiváltott protekcionizmus lehet a gazdasági javulás egyik legnagyobb akadálya. A munkahelyek védelmezésekor gyakran megfeledkeznek arról, hogy az Észak—Dél kereskedelem két irányban zajlik. Ha Dél nem exportál Északra, akkor képtelen fizetni Északnak Délre irányuló exportjáért. Napjainkban az iparosított országoknak a fejlődő országokkal folytatott iparcikk-kereskedelemben nagymértékű kereskedelmi mérlegtöbbletük van. Az ipari országok függősége a déli piacoktól számottevő és egyre növekszik. 1977-ben Japán, az Egyesült Államok és az EGK exportjának több mint egyharmada a Harmadik Világba áramlott; Japán esetében ez a hányad elérte a 46%-ot. Az Egyesült Államok fejlődő országokba irányuló exportja több mint négyszerese volt a Japánba és csaknem kétszerese az EGK-ba irányuló exportnak, míg az EGK országok Harmadik Világba irányuló exportja háromszorosa volt az Egyesült Államokba és hússzorosa a Japánba irányuló exportnak. 1976-ról 1977-re az EGK Harmadik Világba irányuló exportja 20%-kal növekedett, 1975-ben pedig — amikor az Egyesült Államokba és más fejlett országokba irányuló export csökkent —, a Harmadik Világ felé áramló export 25%-kal nőtt. A kereskedelem jelentőségét a foglalkoztatás szempontjából az is jelzi, hogy az Egyesült Államokban minden huszadik munkahely a Harmadik Világba irányuló export előállításához szükséges. A protekcionizmus egyrészt a fejlődő országokban eladásra szánt exporttermékeket előállító munkások munkahelyét veszélyezteti és ezt a tényt gyakran figyelmen kívül hagyják, amikor az import révén az ipari országok hazai munkahelyeit fenyegető „veszélyeket" emlegetik, emellett az infláció — amelyet az import mérsékel — szintén veszélyezteti a munkahelyeket, ha korlátozó jellegű gazdaságpolitikához vezet. Észak számára ezért a nagy feladatot az jelenti, hogy úgy nézzen szembe az alkalmazkodás nehézségeivel, hogy a világkereskedelem bővülhessen, hogy a Déllel folytatott kereskedelmét ne fenyegetésnek, hanem lehetőségnek tekintse, és ne csak a problémák között, hanem a megoldás részeként is számon tartsa. Amennyiben a túlérett ipari gazdaságok nem alkalmazkodnak a nemzetközi versenyhelyzet realitásaihoz, ez végső soron megfosztja őket a fellendülés lehetőségétől, ráadásul sokkal költségesebb és rombolóbb alkalmazkodást kényszerít majd ki, mint amilyet a jelenlegi protekcionista intézkedések megpróbálnak késleltetni. Az ipari országok nem várhatják, hogy nagyértékű exportjukat a fejlődő országok továbbra is felszívják (és a kereskedelmi bankok által folyósított óriási hitelek visszafizetése sem várható), ha nem teszik lehetővé számukra, hogy gyáripari termékeik értékesítése révén megfelelő jövedelemre tegyenek szert. Dél feladata az, hogy létrehozza a szükséges szakértői bázist és szakképzett munkaerőállományt, amely biztosítja saját ipari fejlődését és pozitív módon reagál az északi piacokra történő könnyebb bejutás révén teremtett kereskedelmi lehetőségekre. Északnak és Délnek jelentős kölcsönös érdekei fűződnek a Dél iparosítását magában foglaló világgazdasági változásokhoz.

A nyersanyagokból származó nagyobb jövedelem

A nyersanyagokra vonatkozó javaslataink két fő csoportba sorolhatók: a fejlődő országokban a feldolgozás és a piaci munka fejlesztésére vonatkozó javaslatok, illetve az árak és jövedelmek stabilizálásával kapcsolatos elgondolások. Az előbbi esetben Észak számára az egyenletesebb kínálat, valamint — a növekvő jövedelem következtében — a déli piacok bővülése jelent előnyt. A gyáripari termékekhez hasonlóan az északi feldolgozó iparágak is erőteljesebb versennyel kerülnek szembe, az ennek következtében elveszített munkahelyek száma azonban valószínűleg még kisebb lesz.

A nyersanyagok árának stabilizálásával kapcsolatban a nemzetközi megoldás nyilván Észak és Dél számára is előnyökkel járhat. A termelő országok szempontjából az árstabilizálás véget vet a külkereskedelemből származó jövedelmek káros hatású — a hazai gazdasági irányításból csúfot űző — ingadozásának. Az áringadozások sok esetben veszteséges beruházási ciklusokhoz és a szűkülő piacok által lenyomott árak melletti eladáshoz vezettek és súlyosbították az adóssági problémákat. Az importáló országok számára az árstabilizálás egyrészt megkönnyíti az egyes gazdasági egységek döntéseit, amelyek hosszabb időszakokon keresztül jobban előrejelezhető árakra támaszkodhatnak, másrészt makrogazdasági előnyökkel is jár. A stabilizálás mindenekelőtt kiküszöböli a nyersanyagár-ciklusok elhúzódó inflációs hatásait: a felfelé menő szakaszban az emelkedő nyersanyagárak a gyáripari termékek árának növekedését váltják ki, melyeket aztán a legtöbb esetben nem csökkentenek ugyanilyen mértékben a nyersanyagárak esésekor.

Jelenleg nagyon fontos kérdés ésszerű szinten olyan küszöbök meghatározása, amely alá a fejlődő országok nyersanyagainak exportárát nem engednék esni. Semmi sem szól amellett, hogy ez hátrányos lenne a fogyasztók szempontjából, akik a biztonságos nyersanyagellátásban és ezen keresztül a nyersanyagtermelésre fordított beruházási ráták állandó szinten tartásában érdekeltek. Ez utóbbi viszont a termelők számára méltányos áraktól és egyéb tényezőktől függ.

Észak — különösen Európa és Japán — az alapvető termékek túlnyomó részét tekintve a fejlődő országoktól függ. A kávé, kakaó, tea, banán, juta, gumi és a trópusi keményfa ellátást tekintve az EGK és az USA is kizárólag a Harmadik Világból érkező importtól függ. Több fontos ásványkincset tekintve Japán és az EGK szükségletének több mint 90%-át importból szerzi be, jórészt a Harmadik Világból; az USA és Kanada — miközben maguk is fontos ásványkitermelők — több kulcsfontosságú ásványkincs tekintetében a fejlődő országokból származó importtól függenek. A legfontosabb mezőgazdasági és — az olajat leszámítva — ásványi nyersanyagok világexportjának 60%-a a Harmadik Világból származik.

Energia, környezet, élelmiszerek

Az energiára vonatkozó javaslatainkban a kozos érdekek megfogalmazására torekszünk. A kimerülő energiaforrásokról a megújítható energiafajtákra történő áttérés irányítása különosen nagy erőfeszítéseket tesz szükségessé az új energiaforrások kifejlesztése terén. Ez olyan témakor, amelyhez Észak — ideértve a keleti országokat is — technológiája, kutatási bázisa és beruházási tőkeforrása alapján hozzájárulhat. Nyilvánvalóan Észak számára is rendkívül előnyos, ha pénzügyileg és más módon is hozzájárul a Délen folyó energiafeltárás, -kutatás és -fejlesztés osztonzéséhez. Ezeknek ki kell terjedniük a napenergia terén folyó fejlesztésekre is, különosen a legszegényebb országok megsegítéséhez kapcsolódva. Az új energiaforrások kifejlesztésére irányuló nagy erőfeszítések nélkül fennáll annak a veszélye, hogy a dontések időhorizontja túlságosan rovid lesz és egyre kockázatosabb energetikai technológiákat alkalmazhatnak.

Rovid távon az olaj jelenti a legalapvetőbb problémát. A világgazdaság jovője alapjában attól függ, hogy sikerül-e nemzetkozi együttműkodés útján megszüntetni a pazarló felhasználást, elősegíteni előrejelezhető árakon az olajtermelés méltányos elosztását, felgyorsítani a feltárást és megoldani az ezekkel kapcsolatos pénzügyi kérdéseket. A termelő és a felhasználó országok kozotti olyan megállapodásra kell torekedni, amelynek elkerülhetetlenul túl kell lépnie pusztán az olaj kérdésén. Mindenkinek az az érdeke, hogy a lehető legnagyobb mértékben csokkenjen az olajjal és más energiaforrásokkal kapcsolatos — rovidebb és hosszabb távú — kilátások bizonytalansága.

A természeti kornyezet egy további olyan területet jelent, ahol a legegyértelműbben kozosek az érdekek. A talaj, a tenger és a levegő szennyezésével súlyos kornyezeti károsodást és a szűkos természeti erőforrások kimerítését idézik elő a világ valamennyi régiójában. A bioszféra az emberiség kozos oroksége, amelyet együttműkodve kell megőrizni, különben maga az élet kerülhet veszélybe. Különosen nagy figyelmet szenteltünk a szegényebb országok problémáinak, ahol az emelkedő szükségletek szorítása és az erőforrás-gazdálkodás alternatív eszkozeinek hiánya olyan károkat — erdőirtás, a termőtalaj pusztulása — okoz, amelyek kovetkezményei messze az adott országok határain túl is érezhetőek lesznek, ezért sürgős nemzetkozi segítségnyújtásra van szükség.

Az élelmezés terén is találunk kolcsonos érdekeket. Javasoljuk a déli mezőgazdaság fejlesztéséhez nyújtott segélyek jelentős emelését, továbbá a nemzetkozi élelmiszerkínálat és -árak stabilitását elősegítő készletképzési és pénzugyi intézkedések meghozatalát. Ez a hitelező országok számára jelent terhet, de végeredményben előnyukre szolgál, mivel amennyiben az élelmiszerekben szűkolkodó országokat nem segítik hozzá tobb élelmiszer megtermeléséhez és nem hoznak létre kielégítő élelmiszerellátási rendszert, akkor a világ egyik részén az élelmiszertermelésben fellépő visszaesések az élelmiszerárak inflációs novekedéséhez vezethetnek. Sok fejlődő országban is felul kell vizsgálni a fejlesztési alternatívák fontossági sorrendjét és ennek során tobb figyelmet kell fordítani a mezőgazdasági termelés novelésére. Az említett intézkedések hiányában az 1980-as és az 1990-es években még az 1970-es években tapasztalt éhezésnél is rosszabb helyzet alakulhat ki, ráadásul a világon mindenütt a gabonaárak erőteljes novekedése mehet végbe.

Transznacionális vállalatok

A Bizottsag által vizsgált legtobbet vitatott témakorok egyike a transznacionális vagy multinacionális vállalatok szerepe Az elmúlt években a nemzetkozi tárgyalásokon résztvevő partnerek végső soron bizonyos mértékben kozelebb kerultek egymáshoz. Rendkívül fontos kolcsonos érdek fűződik ahhoz, hogy a multinacionális vállalatok gazdasági erejét és tapasztalatait felhasználják a fejlesztés során. Az anyavállalatoknak otthont adó országok szempontjából a jovedelmező és biztonságos kulfoldi beruházások jelentik a célt; az ipari országok különlegesen az energia és más ásványi erőforrások harmadik világbeli fejlesztéséből húznának hasznot. A multinacionális vállalatokat befogadó országok is sokat nyerhetnek, feltéve, hogy a multinacionális vállalatok bevonásával járó hatások, koltségek és hátrányok korlátok kozé szoríthatók. Ilyen szabályozás esetén a multinacionális vállalatok technológiája, szakértelme és tőkéje elősegítheti a fejlődő országok iparának és iparcikk exportjának bővítését, továbbá az ásványkincs kitermelés fejlesztését; egyúttal a nyersanyagkereskedelem is nyereségessé tehető a termelő országok számára. A tárgyalások napirendi pontjai kozül jónéhány — így például az információk nyilvánosságra hozatala és az adóterhek — legalább annyira szolgálják Észak mint Dél érdekeit. Tulajdonképpen az említett vállalatoknak a világtermelésben, feldolgozásban és kereskedelemben játszott szerepe, illetve más fejlemények — például a novekvő technológiai együttműkodés tobb keleti országgal — kovetkeztében napjainkban a multinacionális problémakor inkább globális kérdés és nem kizárólag Észak és Dél kozotti probléma.

A pénzügyi és monetáris rendszerek

A monetáris területre vonatkozó javaslataink szem előtt tartják, hogy a világgazdaság egésze, továbbá a fejlődő országok igényeinek kielégítése szempontjából is egy rendezettebb monetáris rendszerre van szükség. A valutaárfolyamok rendszerének nagyobb stabilitása serkentené a kereskedelmet és a beruházásokat. Ugyanakkor

novelné a beruházási eszkozok birtokosainak bizalmát is, legyenek akar olajexportorok vagy mas potencialis beruházók A nemzetkozi likviditás megfelelő formája a gazdasági tevékenységek ciklikus ingadozásainak csok kentésében, a protekcionizmushoz fűzodo érdekeltség korlatozasaban szerepet játszo tényezo, de segitseget je lent a nyersanyagtermelőknek is, hogy a romlo cserearányok idoszakat konnyebben atvészeljék A fizetési mer leg egyensulyának visszaállítására irányuló folyamat az általunk javasolt modon elosegitheti hogy csokkentsuk a világgazdaságban egyre erőteljesebben érvényre juto recesszios erok hatasait

A pénzugyi teruleten egy sor kielégitetlen igényt mutattunk ki és javaslatokat tettunk arra hogyan lehetne ezeket a fejlesztés finanszírozásának uj megkozelitésével teljesiteni Az állami jovedelmek automatikusabb es szélesebb korű emelésére tett intézkedések, valamint az intézményi reformok es ujitások bevezetésere vonat kozó javaslataink jelentosen erosítenék az osszes ország kozotti egyuttmukodest a fejlesztes elosegitésére Ezek ujabb lépést jelentenének a világgazdaság kozos irányítása felé

Mint említettük, a Jelentés későbbi részében javasolt nagyarányu eroforras transzfer hozzájárul a vilag kereskedelem bővuléséhez és ily módon a novekedéshez, valamint a foglalkoztatas javításához, Eszakon és Délen egyaránt A novekvő és javulo segélynyujtás mellett szolo érvunk azonban nemcsak ezen alapul Tiszta ban vagyunk azzal, hogy jónéhány segélynyujtó országban a kulfoldi segélynyujtas altalanos tamogatasat ero teljesen motiválják a humanitárius szempontok és azok a morális alapelvek, amelyekkel mi is egyetertunk A segélyekből a legszegényebb országoknak és korzeteknek juttatott, egyre inkabb szubvencio jellegu pénz áramlásról az esetek tobbségében nem állítható, hogy a segélynyujtok szamara a jobban boldogulo orszagok nak nyujtott kolcsonokhoz hasonló mértéku gazdasági viszonzást hoz Ezeket csak humanitarius alaprol lehet megítélni Északnak azonban általánosabb érdeke is fuzodik ahhoz, hogy ilyen jellegu segélyeket nyujtson Nem hiszünk abban, hogy a világ békésen élhet, Eszak hosszabb ideig prosperálhat, ha Délen nagy teruletek — emberek százmillióival — el vannak zárva a haladás minden reális perspektivája elol, és tovabbra is a tulélés határán tengődnek

A nemzetek igazi társulása felé

Az Észak—Dél kapcsolatok az elmult években a nemzetkozi politikai és gazdasági élet egyre fontosabb részévé váltak Jelentésünk egyik célja, hogy lépések megtételét *javasolja* abba az irányba, amit valoban a nemzetek társulásának nevezhetnénk, a nagyobb nemzetkozi igazságosságon alapuló *Uj Világrend* felé, olyan szabalyok felé, amelyeket a résztvevo országok be is tartanak Ez megkoveteli a nemzeti államoktol, hogy egymással szemben kolcsonosen onmérsékletet tanusítsanak, és hogy karolják fel e társulás legszerencsétlenebb tagjait

A Jelentésben tárgyalt témakorok kozul tobb az említett világrenden beluli béke kérdésere vonatkozik A nemzetkozi torekvések egyik legfontosabb céljaként a fegyverkezési verseny megállítását kell kituzni, a le szerelési intézkedések megtárgyalása a világot egyrészt biztonságosabbá tenné, másrészt eroforrásokat szabadi tana fel, amelyek segítségével sok más problémát meg lehetne oldani E béketorekvések keretében az Eszak—Dél kapcsolatok onmagukban is rendkívul fontosak, nem utolsósorban az energia és ásványkincs ellatassal kapcsolatban, ami sulyos konfliktusokhoz vezethet, ha nem oldják meg nemzetkozi egyezmények keretében A bovuló Kelet—Nyugati egyuttmukodést a két csoport kozott, illetve Dél országaival társulva szintén oszto nozni kell, mivel onmagában is hasznos és a békét elosegito tényezo Az általunk tárgyalt célkituzések kozott ezek a legnehezebb és legfontosabb problémakorok

A bolygónk jovőjéért érzett aggodalom elválaszthatatlanul osszekapcsolódik a szegénység miatti nyugtalan sággal A további gyors népességnovekedés a kovetkező században irányithatatlanna tehetı a világot, a noveke désnek azonban csak akkor lehet gátat vetni, ha a szegénység legyozésére mar e században lépéseket tesznek Nagyjából ugyanez az állítas igaz a biologiai kornyezetre vonatkoztatva is, amit sok orszagban — a szegényseg kozvetlen kovetkezményeként — pusztulás fenyeget, más országokban viszont a helytelen szempontok alapjan meghozott technologiai dontések és az iparı novekedés jellege veszélyeztet Az emlitett problémák — a nuklea ris fegyverek káros terjedését sorolhatjuk még ide — csak Eszak és Dél egyuttmukodése révén oldhatok meg az ehhez fűzódo kolcsonos érdekek pedig nagyon is nyilvánvaloak A szegénység felszámolása és a fenntarthato novekedés elosegítése nemcsak a szegények, hanem mindenki tulélése szempontjából fontos kerdés

Fejtegetéseink minden egyes részében, a 8 fejezetben pedig kulon is megvizsgáljuk Dél felelősségét a tekin tetben, hogy a nemzetkozi társadalmi igazság érdekében tett lépéseket olyan hazai intézkedésekkel egeszitsek ki, amelyek ugyanezen végcélok elérését biztosítják A szegenységet nem lehet legyozni elszant — nemzetkozi és nemzeti — erofeszítések nélkul E téren is kolcsonosek az erdekek Eszaknak is elonyére szolgál, ha Del hate konyan irányítja gazdaságait, ehhez pedig Eszak hozzasegitheti Delt Az ilyen segitség akkor lenne hateko nyabb, ha legyozné a politikai korlátokat, és Eszak egyarant hajlando lenne egyuttmukodni olyan orszagokkal amelyek erőteljesen támaszkodnak a kozuleti szektor vállalataira, valamint azokkal is, amelyek inkább a szabad piaci gazdaság felé orientálódnak A fejlodo országok kozotti szorosabb gazdasagi egyuttmukodes Eszaktol fuggetlenul segítheti elo a novekedést Délen — ez szintén kolcsonos érdek

A reformok szorosan kapcsolódnak egymáshoz

Az általunk bemutatott másik világnak a képe bizonyos mértékig azon a próbálkozáson alapul, hogy túllépjünk az Észak–Dél problémakor részenkénti megkozelítésén. A teljes kép valószínűleg vonzóbb, mint néhány részlete. Meggyőződésünk, hogy a javaslatainkban korvonalazódó világ igazságosabb, biztonságosabb és virágzóbb lesz, mint az, amelyben az országok továbbra is a múlt terméketlen negatívumai alapján ellenségesen viselkednek egymással szemben. Ezt nem azért állítjuk, mert a javaslatoknak onmagukban értékük van, hanem azért, mert a fentiek lényegesen erősítik egymást. Az ásványkincs-probléma például nem oldható meg teljes mértékben pénzügyi területeken tett intézkedések, valamint a multinacionális vállalatokat érintő problémakorok megoldása vagy a nyersanyag-egyezmények terén elért haladás nélkül. Az energiakérdés megoldásához is a fenti területeken és a nemzetkozi egyezmények szélesebb keretében kell intézkedéseket hozni. Az adósságok, a nemzetkozi bankrendszer, a nyersanyagok és az iparcikkek bejuttatása a piacokra – szorosan összetartozó kérdések. Ezen kívül még számos ilyen típusú osszefonódást sorolhatnárk fel. Nemcsak az országok között, hanem az egyes problémakorok kozott is kolcsonos függőség áll fenn.

Nem állítjuk, hogy az általunk javasolt intézkedések nem jelentenek koltséget Észak számára. Északnak meg kell osztania erőforrásait és az intézmények irányítását Déllel, hajlandónak kell mutatkoznia arra, hogy kidolgozzon néhány változtatást a piac működésével kapcsolatban is, mert a felsoroltak jelenleg Észak érdekeit szolgálják. Ugyanakkor állítjuk, hogy cserébe — Délhez hasonlóan — Északnak is sokkal tobb jut, egyrészt közvetlen gazdasági haszon formájában, másrészt a bizonytalanság és az instabilitás csokkenése kövétkeztében. És itt nemcsak a kolcsonos előnyok megszerzését kell figyelembe venni, hanem a kolcsonós veszteségek elkerülését is. Nem nehéz előre látni egy olyan világot, amelyben az általunk javasolt intézkedéseket nem hajtják végre, és így a fejlemények a két fél kolcsonos meggyengítéséhez vezetnek.

Erkölcsi kötelességek

A nemzeti társadalmakon belul végrehajtott reformokból leszűrhető minden tanulság megerősíti, hogy mindenki nyer egy olyan változtatási folyamaton, amely a világot kevesebb egyenlőtlenséget mutató, igazságosabb és lakhatóbb hellyé teszi. Az ilyen reformokat átható nagy erkolcsi kotelességek nemzetkózi viszonylatban is ugyanúgy érvényesek, mint nemzeti keretek kozott. A tapasztalat azonban megerősíti azt, hogy vannak más kotelességek is, amelyek minden ország és nép kemény onérdekében gyokereznek, és megerősítik az emberi osszetartás iránti igényeket. A világkozosség napjainkban minden korábbinál jobban felismeri kolcsónös érdekeit, így el kell fogadnia a megosztott felelősséget is ezek érvényesítéséért. Két évi együttes konzultáció, valamint a nemzetkozi fejlesztés különbozó területein dolgozó legkiválóbb szakemberekkel folytatott tárgyalások után meg vagyunk győződve arról, hogy a nemzetkozi gazdasági kapcsolatok új rendje mindenki számára előnyos és ennek a rendnek a megvalósítása során bízhatunk a humanitásban. Észak és Dél egyaránt érdekelt e remény megőrzésében.

4. A legszegényebb országok

A Bizottság kulon is foglalkozott a legszegényebb országok problémáival kulon munkacsoportot hoztunk lét re, amely meghallgatta a szakértok véleményét, emellett a Bizottság teljes uléseinek egyikét a nyugat afrikai Malıban tartottuk, ami fontos lehetoséget nyujtott a probléma kozvetlen vizsgálatára

Az Egyesult Nemzetek „a legkevésbé fejlett országok" sorsát kulonos figyelemmel kíséri Ezeket a kovet kezóképpen definialjuk „fejlodésuket sulyos, hosszu távon hatu nehézségek akadályozzák, amelyek három alapveto kritériumra vezethetok vissza 1970-es árakon szamolva az *egy főre jutó* GDP 100 dollár vagy ennél kevesebb, a gyáripar részesedése a GDP-bol legfeljebb 20%, és a 15 éven feluli népességnek maximum 20% a tud írni és olvasni" Az ide tartozó országok össznépessége 258 millio fo (1977-es becslés), vagyis a fejlodo or szágok össznépességének 13% a Az atlagos *egy főre jutó* jovedelem 1977-ben korulbelul 150 dollár volt — ami az 1970-es árakon 80 dollárnak felel meg —, az *egy főre jutó* jovedelem novekedési uteme pedig az elmult év tizedben 1% alatt volt

A legkevésbé fejlett országok tobbsége — a jelenlegi ENSZ listán 29 ilyen ország találhato — két olyan ossze fuggo teruleten helyezkednek el, amelyeket „inségovezetek' nek nevezunk Az egyik terulet Afrika kozepén huzodik, Eszakon a Szahara, Délen pedig a Nyasa to hatarolja A masik terulet a két Jemennel és Afganisztán nal kezdodik és keleti irányba huzódik végig Dél Azsian, de ide tartozik nehány kelet ázsiai ország is Az em lített ovezetek más régiokra és más országok egyes részeire is kiterjednek, igy például Afrikában Kenya egy része, Azsiában pedig Burma, Kambodzsa, Vietnam és India egyes részei tartoznak hozzájuk Felmerul a kér dés vajon azokat az országrészeket, amelyek a legkevésbé fejlett országokéhoz hasonlo jellemvonásokkal és hátrányokkal rendelkeznek, nem kellene-e ezekkel egyenértekuként kezelni Bizottságunk reméli, hogy az Egyesult Nemzetek a jovoben is felulvizsgálja kritériumait, és ennek eredményeként folyamatosan modositja a fenti listát, biztositva ezáltal, hogy minden kulonleges figyelmet érdemlo ország szerepeljen rajta

Az inségovezetekbe tartozó orszagok kozul néhanynak — mint például Bangladesnek — nagy a népessége, másoknak — mint például Zambiának — teruletuk és lakossaguk szama is kicsi Az egyes orszagok eltéro mo don kozelítik meg a fejlesztést, gazdaságaik pedig kulonbozo mértékben nyitottak De minden országban csak egy keskeny sáv választja el a fennmaradast a katasztrofától emellett mindegyiket korlátozza okologiai adott ság és a hatókorén kivul eso világpiaci eroktol valo fuggoseg Ezek az országok a bizonytalan egyensulyu tro pusi kornyezetben találhatók, amelyet mar megzavart az emberi tevékenység erósodó nyomása Ontozés és viz gazdálkodás nélkul aszály, aradas, talajerozio és a sivatag terjeszkedese sujtja oket, ezek pedig hosszu távon csokkentik a talaj termoképességét A kulonbozo katasztrofák — mint például az aszály — fokozzak az embe rek alultápláltságát és rossz egészségi állapotat, emellett minden országot érintenek a lakossag életerejét alááso járványok A szegénység, a kíméletlen éghajlat és az elszigeteltség még nehezebbé teszi eroforrásaik, kulonosen az ásványkincsek feltárását A nap — amely az olcso energia ertékes forrasa lehetne — jelenleg az emberek élet erejét kiszivó átok, mikozben kénytelenek az energia viszonylag drága, hagyományos forrásait használni A fennmaradás érdekében ki kell vágniuk az erdoket, rongálva ezzel a kornyezetet

Ezek a korulmények az 1970-es években tovább romlottak Nemcsak a legszegenyebb országok novekedése lett még lassubb, de a világkozosségtől kapott segélyek novekedését az export termékekért kapott vásarloero csokkenése „ellentételezte" Ugyanakkor kérlelhetetlenul szembe kellett nézniuk azzal a sotét lehetoséggel, hogy — amennyiben nem tesznek azonnal surgos intézkedéseket — okológiai rendszeruk nem biztosítja a ne pesség táplálását

A strukturális és okológiai változás programja

Úgy véljuk, nem elkerulhetetlen végzet a Fold életfenntarto képességének egyre nagyobb aranyu pusztítasa A stagnálás és a hanyatlás tendenciája megfordítható az emberek képesek arra, hogy kornyezetuket uralják, és igy reményt adhatnak a jovo szamára Ugyanakkor azonnali beavatkozasra van szukseg a szegenység alap veto okainak felszámolása érdekében, mivel az emberi szukségletek által az okologiai rendszerre gyakorolt nyomás megnehezíti a természetes vegetáció és a talaj ellenállását az idojarás szélsoségeivel szemben A mas te ruleteken kellemetlen, csapadékszegény idoszakként ismert jelenség ezekben a régiokban az éhinség es a fold teruletek elsivatagosodásának idoszakát jelentheti, egy áradás pedig egyszer s mindenkorra elvitheti a talaj ter morétegét Ezeknek az országoknak el kell kerulniuk a pusztuló okológiai rendszer katasztrófális kovetkez ményeit, — a feladat óriási

A fentiek megoldásához a feladatok fontossági sorrendjének megváltoztatására és meghatározott utemezésé re van szukség Tudjuk, hogy a világkozosség széles korben felismerte a szegények speciális igényeit Biztato nak tartjuk, hogy a kozelmultban a segélyeket a legszegényebb országok szamára kedvezo modon ujra el osztották Úgy véljuk azonban, hogy amennyiben ezen országok termelési rendszereit nem modosítják gyoke resen, akkor továbbra is a puszta tulélést biztosíto nemzetkozi adakozásra kell támaszkodniuk, és egyre na gyobb segélyekre lesz szukségük

Olyan keretre van szukség, amelyen belul ezek az emberek élelmezni tudják magukat, kialakíthatják saját értékpreferenciájukat, és kezukbe vehetik jovojuk alakítását Olyan intézkedéseket kell hozni, amelyek segit ségével kikerulhetnek a szegénység csapdájából Az oktatás is fontos, de Indiában és Sri Lankában a képzett

munkanélkuliek tomegei a részleges megoldás veszélyeinek keseru velejáróját jelzik Véleményunk szerint a tomegnyomor elleni támadásnak sokoldalunak kell lennie mezogazdasági fejlesztéssel, iparosítással, elvándorlással és más változtató eszkozokkel kell modot teremteni a reménytelen szegénységből való kiszabadulásra Ezeknek az országoknak olyan infrastrukturát, illetve politikai és irányítási strukturát kell kiépiteniok, amely megadhatja az emberek számára a „nyomor egyensulyából" való kitorés reményét

Ez azt jelenti, hogy sokkal nagyobb erofeszítéseket kell tenni a víz és talajgazdálkodás, az egészségügy javítása, az erdőtelepités, az energia és ásványkincs szektor fejlesztése a kozlekedési és távkozlési rendszer kiépítése, továbbá a foldnélkuliek foglalkoztatásának biztositása érdekében A felsorolt intézkedéseknek kozos jellemzoi vannak Valamennyi esetében hosszutávu, már megkezdésuk előtt hosszu időszakon keresztül garantált eroforrásokra van szükség Es végul ezek a beruházások csak viszonylag hosszu beérési időszak után hoznának kozvetlen hasznot Tizenot—husz éves idóhorizont szukséges megvalósításukhoz, de tervezésuket már most el kell kezdeni A programok tobbségét legjobban regionális alapon lehetne megszervezni, kivitelezésük pedig az egyuttmuködés kulonleges intézményi kereteire van szukség Megjegyezzük, hogy az UNCTAD 1979-es manilai találkozóján elfogadták *A legelmaradottabb országok átfogó, uj akcióprogramját*, amely felolelt a javaslatainkban szereplő csaknem valamennyi teruletet

Víz- és talajgazdálkodás

A mezógazdaságbol származik a legszegényebb országok GDP jének 44 százaléka, és itt van a munkahelyek 83 százaléka Ennek ellenére sem elegendó a termelés a népesség élelmezéséhez, az előrejelzések pedig azt mutatják hogy 1990 re legalább 20 millió tonna élelmiszerhiány lesz, ami a legszegényebb országok fogyasztásának nagyjából az egyharmadát teszi ki Az Elelmezési és Mezőgazdasági Szervezet (FAO) a Nemzetkozi Elelmezéspolitikai Kutatóintézet (IFPRI) és más hasonló intézetek tanulmányaiból az tűnik ki, hogy e hiánynak sok oka van egyebek kozott a gyenge infrastrukturális, intézményi és szállítási rendszerek, továbbá a megfelelő technologiákra irányulo kutatások hiánya Az alapveto nehézséget azonban a vízszabályozás és vízgazdálkodás jelenti Dél Azsia nedvesebb tropusi teruletein a növényeket egyrészt a monszun idején hulló csapadék okozta sulyos áradások károsítják, másrészt a nedves trópusi teruleteken a nedves évszakban a napsutés hiánya a sok betegség a gyokérzet telitódése, továbbá a kimosódással a talajtápanyagok elvesztése korlátozza a termest A legtobb afrikai országnak de kulonosen a Sahel ovezet (Szudán, Etiópia, Szomália és Tanzánia) mezogazdasági teruleteinek jorésze a félszáraz trópusi ovezetekbe esik, ahol az evapotranszpiráció rendkívül magas a csapadékmennyiség pedig egyik évről a másikra 40% kal is változhat

A megjosolhatatlan csapadékmennyiség még az egyébként legjobb korulmények kozott is megnehezíti a mezogazdasági fejlodést Mihelyt azonban a víz egész évben rendelkezésre áll, a farmerek megmenekulnek az éghajlat szeszélyeitol és ez a legfontosabb egyszer végrehajtandó intézkedés, amellyel jobb mezőgazdasági technikak alkalmazására lehet serkenteni őket A megfelelo csatornázással kiegészített ontozés nagyobb hozamokat eredményez a növényfajták rugalmasabb megválasztását teszi lehetóvé és intenzivebb gazdálkodásra ad modot A legjelentosebb ontozési tervezetekben igéretes tanulmányok készultek a Szenegál, Niger, Volta, Csád Rufiji Kagera Brahmaputra Ganges folyómedrekről valamint a Himalája vízgyűjtő teruletéről és a Mekongrol A felsorolt folyómedrek kihasználása az elkovetkezo 15—20 év során (becslések szerint) legalább 50 milliárd dollarba kerulne Megvan azonban a létjogosultsága a helyi kozosségek által készített kisebb ontozési tervezeteknek is Javasoljuk hogy két és tobboldalu szervezetek nyujtsanak segítséget az ilyen vízrendezési tervek koltségének és hasznanak felbecsulését célzó tanulmányok elkészítéséhez, valamint — ahol ez lehetséges — finanszirozásához es megvalositásához is

A nagyobb élelmiszertermelés eroteljesen fugg a kutatómunkától is Ez javíthatja a felhasznált műtrágyák es vetomagvak minoségét hatékonyabb termelési modszereket eredményezhet továbbá elósegítheti a termelési rendszer es a kornyezet kozotti jobb egyensuly kialakulását Ilyen kutatás eredménye volt a „zold forradalom amely látványosan megnovelte a gabonatermelést, de elsósorban csak az olyan teruleteken, ahol már megvoltak az ontézési lehetoségek vagy furt kutakkal konnyen ki lehetett azokat alakítani Kevésbé volt sikeres olyan teruleteken ahol megjosolhatatlan a csapadék mennyisége továbbá a félszáraz régiókban (ide szamitva a legtobb szubszaharai afrikai országot) Kutatásra van szukség az olyan novényfajták vetőmagjainak kinemesitéséhez amelyek az emlitett teruletek talajában és időjárási viszonyai mellett is termoképesek — ilyenek például a koles a cirok es a gumós novények —, de kutatni kell a talaj termékenységének fenntartását, a gyomirtást a novényi betegségek és kártevők megfékezését valamint a talajerozio megakadályozása érdekében teendo intezkedeseket is Kutatást igényelnek mindenekelótt az olyan specialis gyakran kis kiterjedésu teruletek ahol a novenyek a helyi éghajlathoz és talajtipushoz alkalmazkodnak, vagyis az „agrárgazdasági szempontbol specialis ovezetek' A kutatok — miután tanulmányozták azt a valóságos kornyezetet amelyben a farmerek dolgoznak — képesek lesznek megfelelo tanácsot adni a nagyobb kozosségek számára is Mindezt ugy kell elvégezni hogy kozben jelentos nyomást gyakoroljanak a helyi kormányzati szervekre is foglalkozzanak a mezogazdasag fejlodését akadalyozo intézményi kérdésekkel, például az agrárreformmal A kormányzati szerveknek meg kell találniuk annak a modját, hogy a mezogazdasági termelés szempontjából kiesó évszakban a munkásokat atiranyitsák a fold javítását szolgáló tevékenységek elvégzésére (mint például épitkezés, csator

názás, területrendezés vagy kisebb öntözőművek létesítése). Az ilyen átirányításhoz azonban olyan földbérleti és szervezeti rendszerre van szükség, amely biztosítja az embereknek a föld megtartását és ily módon érdekeltté teszi őket az ilyen jellegű felhalmozásban és beruházásban.

Egészségügy

Az emberi energia és újítókészség a jó egészségtől függ. A nyomorövezetekben a legtöbb ember mégis egyszerre szenved az állandó alultápláltságtól és az élősködő betegségektől. Ezek némelyike — például az afrikai álomkór és a folyami vakság — akadályozza a gazdag mezőgazdasági területek megművelését, háziállatok tenyésztését és csökkenti a munkások termelékenységét. Körülbelül egymilliárd embert veszélyeztet a malária. A folyami vakság — amely kiűzi az embereket a Volta, a Niger, a Gambia és a Felső-Nílus folyók termelékeny területeiről — becslések szerint Afrikában 20 millió embert érint. Az afrikai álomkór — amely szintén gátolja az állattenyésztést — jelenleg 35 millió áldozatot sújt, az egyiptomi métely pedig 180—200 millió embert érint. A felsorolt betegségek megszüntetéséhez nemzetközi támogatásra van szükség: a gyógyításukhoz szükséges technológia költsége, a feladat nagysága és bonyolultsága meghaladja a szegény országok gazdasági lehetőségeit. A trópusi és szubtrópusi területek különösen kedvezőek e betegségek számára. Mihelyt azonban egy olyan betegséget, mint a malária, megfékeztek — amint azt az indiai Terai Hills-ben, Sri Lanka rizstermelő területein és a Panama Csatorna-övezetében megtették — jelentős haladást lehet elérni a mezőgazdaságban és más tevékenységekben is.

Az egészségügy sajátos terület, mivel kollektív feladatot jelent, ahol a javulás rövid időn belül észlelhető. Az élősködők által okozott betegségek visszaszorítása azt igazolja, hogy az emberek sorsát nem az elkerülhetetlen végzet határozza meg; az emberek képesek módosítani környezetüket és jövőbeli kilátásaikat. Amint a szegények kezdik felismerni a saját életük irányítására való képességeiket, nyitottabbakká válnak az újításra és a változásra is. A malária és a folyami vakság miatti halálozások számának csökkenése már a múltban is bátorította a farmereket, akik korábban túlságosan erőtlenek voltak az új mezőgazdasági technika alkalmazásához. A gyermekek egészségének javulása is az emberi fejlődés ígéretes kezdetét jelenti. Az egészségüggyel ezért két szinten kell foglalkozni: egyrészt meg kell fékezni a különböző betegségeket, másrészt javítani kell a társadalmi-gazdasági környezetet, ideértve a tiszta ivóvíz és a jobb életkörülmények biztosítását is. A betegségek visszaszorításának legdrágább tételeit a különböző betegségek legyőzéséhez használt vegyi alapanyagok és a kezeléshez szükséges gyógyszerek jelentik. Vannak helyi kezdeményezések a kiadások fedezésére, de nehéz biztosítani a betegségek felszámolásának fejenként 40 dolláros költségét, amikor az átlag jövedelem csupán 135 dollár; így a nemzetközi segélynyújtás rendkívül fontos. Javasoljuk azt is, hogy a WHO és a Világbank által a folyami vakság felszámolására tett erőfeszítéseket terjesszék ki az afrikai álomkórra, az egyiptomi mételyre és a maláriára is, emellett a WHO-nak intenzívebb kutatásokat kellene folytatnia az említett betegségek megfékezését szolgáló olcsóbb és hatékonyabb módszerek felderítésére. A kutatás költségeit mindössze 560 millió dollárra becsülik, a betegségek megfékezésének költsége viszont 2,5 milliárd dollár nagyságrendű a következő húsz év során.

Erdőtelepítés és energia

Az inségövezetek legtöbb országában az emberek kilenctizedének sorsa az alapvető tüzelőanyagként használt tűzifától függ, a hidegebb hegyvidéki régiókban pedig ezt használják a lakások fűtésére is. A korlátlan kereskedelmi célú kitermelés és a növekvő népességszám magasra szökő árakhoz vezetett: egyre több fizikai energiát használnak fel az alapvető tüzelőanyag-szükséglet kielégítéséhez, az állati trágyát az élelmiszer-termelés helyett szintén fűtésre használják, az erdőtlen területek pedig egyre nagyobb kiterjedésűek lesznek, aminek katasztrófális ökológiai következményei vannak.

A tűzifa-válság legalább két szempontból szorosan kapcsolódik az élelmezési problémához. Az erdők elpusztítása felgyorsítja a talajeróziót, növeli a súlyos áradások lehetőségét, a sivatagi területek terjedéséhez és a talaj termőképességének csökkenéséhez vezet. A trágya tüzelőanyagként történő felhasználása pedig a mezőgazdaság szempontjából fontos tápanyagok elvesztéséhez vezet, ami tonkreteszi a talaj szerkezetét, mivel a trágya nem kerül vissza a földekre. Az eredmény: ördögi kör. Mivel a fahiány arra kényszeríti a farmereket, hogy több trágyát égessenek el tüzelőanyagként és kevesebbet juttassanak vissza a földbe, a csökkenő fakészletek egyre nagyobb és egyre meredekebb erdőterületek kipusztítását teszik szükségessé, ami növeli az eróziót, ez viszont tovább csökkenti a talaj termőképességét.

A szegények energiaválságát talán kevésbé nehéz megoldani, mint a gazdagokét. Nem jelent megoldást a kereslet csökkentése, mivel a szükségletek az elképzelhető legalacsonyabb szint közelében vannak. A probléma ennek ellenére megoldható. Az olajjal ellentétben az erdő, megfelelő gazdálkodás esetén, megújítható. A tűzifahiányra adott logikus, közvetlen reakció — ami egyúttal sok szempontból ökológiai előnyökkel is járna — több fa telepítése; jónéhány körzetben olyan, gyorsan növő fákat lehet telepíteni, amelyek egy évtizeden belül tűzifaként termelhetők ki. Az erdőtelepítés nem könnyű vállalkozás, de nagyobb nemzetközi támogatással elvégezhető. A Kínában szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy felső szinten az erős politikai elkötelezettség, alsó

szinten pedig a széles körű társadalmi részvétel és a megosztott haszon együttesen jó alapot nyújthat a gyors erdőtelepítéshez. Mindez természetesen csak akkor járhat sikerrel, ha a helybeli lakosság alapvető szükségleteit biztosító intézkedéseket is tesznek, máskülönben az emberek erőfeszítései — jogosan — életük fenntartására irányulnak.

A szóban forgó országok energiaigénye azonban nemcsak tűzifából áll. Valóban: a javasolt nagyratörő mezőgazdasági programok végrehajtásához, a vidéki területek elszigeteltségének csokkentéséhez, az ásványkincsek kitermeléséhez és a szállításhoz nagyobb energiaráfordításra van szükség olaj és elektromos áram, vagyis motorokat meghajtó energiatípusok formájában. Fontos, hogy noveljék az olyan erőforrások és segélyek mennyiségét, amelyek osztonzik a gyorsabb olaj- és gázfeltárást. Emellett novelni kell az olajimportálási lehetőségeket is. Intenzívebbé kell tenni a más energiaforrások terén folyó kutatásokat. A napenergia különosen alkalmas energiaforrás a napsütéses vidéki területeken (a napovezetekben), ahol a népesség nagy területeken szóródik szét és ahol az elektromos áram távvezetékes elosztásának koltsége magas. Ezeken a területeken az ipari napenergia meghonosítása lenne a strukturális változás legerősebb katalizátora. Egyes területeken a napenergia felhasználását kozvetlenül is fontolóra lehet venni, sok más területen pedig csupán a napenergetikai technológia kicsiny előrelépésére van szükség ahhoz, hogy használatát a kozeli jovőben gazdaságossá tegyék. Támogatjuk azokat a torekvéseket, amelyek nagyobb pénzalapokat biztosítanak a napenergia-kutatáshoz és -felhasználáshoz a nyomorovezetekben.

Közlekedés és távközlés

Az inségovezetekben számos ország nemcsak a tengertől van elzárva, hanem hegyek és dombok is tagolják, és ezek az egyes régiókat elszigetelik egymástól. A hatékony fejlesztés megkoveteli a kozlekedés és távkozlés kiterjesztését ezekre az elszigeteltebb területekre, mivel ez a belső és külső kereskedelem, a mezőgazdaság és más tevékenységek piaci osszekottetése szempontjából rendkívül fontos. A nehéz terep és az időjárás miatt a koltségek — ideszámítva a jelentős karbantartási igényeket is — nagyok lesznek.

A Nemzetkozi Gazdasági Egyuttmükodési Konferencia (CIEC) résztvevői (1975—77) felismerték, hogy az afrikai kontinens különosen hátrányokat szenved az infrastrukturális problémák miatt, legyen szó akár kozlekedésről és távkozlésről, akár a társadalmi és gazdasági szervezetekről. Egyetértettek abban, hogy ezek komoly akadályát jelentették olyan fontos célok megvalósításának, mint az élelmiszer- és mezőgazdasági termelés bővítése, a szociális szolgáltatások biztosítása. Emiatt támogatták az Afrikai Gazdasági Bizottság (ECA) Miniszteri Találkozójának határozatát, amely felhívást intézett az afrikai kozlekedési és távkozlési évtized megindítására az 1977—1988 évek kozott. Ebben az évtizedben kívánják osszehangolni, koordinálni, korszerűsíteni és fejleszteni a kozlekedés valamennyi ágát, ideértve a kozúti, vasúti és vízi szállítást, a távkozlést, a rádiót, a televíziót és a postai szolgáltatásokat. Az ECA azóta elkészítette az 1980—1983 kozotti első szakasz programjait, amelynek becsült koltsége 8 milliárd dollár lesz. Ebből 4 milliárd dollárt fordítanak az utakra és a kozúti szállításra (egyebek kozott egy 31 500 kilométer hosszú, 43 ezer kilométer mellékút csatlakozással rendelkező nemzetkozi főútvonal megépítésére), 1,5 milliárd dollárt a vasutakra és a vasúti szállításra, további 4 milliárd dollárt a tengeri szállításokra és a kikotők fejlesztésére. Úgy véljük, hogy ezek a javaslatok jelentős támogatást igényelnek a világkozosségtől, különosen az Európai Kozosségtől, illetve néhány, tobblettel rendelkező OPEC országtól, és mivel ezek a szukségletek olyan időszakban jelentkeznek, amikor sok ipari országban a kozlekedési eszkoz-termelés kapacitásai kihasználatlanok, a pénzalapok mellett lehetőség nyílna berendezések formájában történő segítségnyújtásra is.

Ásványkincsfeltárás

A legszegényebb országok elszigeteltsége, továbbá a pénzalapok hiánya és a politikai problémák együttesen rendkívul megnehezítik az ásványi erőforrások szisztematikus felmérését. A szükséges pénzügyi erőforrások és műszaki technológiák a transznacionális vállalatok és az ipari országok kormányzatainak kezében vannak, a szegényebb országok viszont — gyenge tárgyalási pozícióik és az eroforrásaikra vonatkozó információk hiánya miatt — gyakran vonakodnak a transznacionális vállalatokkal kotott egyezményektől. Az ásványkincsekről szóló részben javaslatot teszunk arra, hogyan lehetne nagyobb bizalmat teremteni az ásványkincs-egyezményekről folytatott tárgyalásokon, emellett javasoljuk a feltárás bővebb finanszírozását, mert ez különosen értékes lenne a szegény országok számára. Az ásványkincsek feltárásának felügyelete, valamint a regionális ásványianyag kozpontok és nemzeti laboratóriumok létrehozása és megerősítése új lendületet adhatna a fejlesztésnek.

A földnélkuliek helyzete az ázsiai inségövezetekben

Ázsiában a gyors népességnovekedés kovetkeztében sokmillió embert nem lehet elhelyezni a megművelt területeken, mivel ezek már telítettek, de nem konnyű helyet biztosítani számukra más munkakorokben sem. Bangladesben — becslések szerint — az emberek egyharmada egy hektárnyi folddel rendelkező kisparaszt vagy

részes bérlő, akinek munkalehetőségei a nagyobb foldbirtokosoktol fuggenek A becslések szerint a népesség másik egyharmada foldnélkuli A foldreform csak csekély vigaszt nyujthat az ilyen emberek számára, mivel a nagybirtokok az osszes foldteruletnek mindossze 0,2% at teszik ki Az ontozésre és árvizvedelemre forditott beruházások megteremthetik a lehetőséget az egy évben tobbszor beéro novenyek termesztéséhez es ez nem csak nagyobb hozamokat jelentene, de egyuttal sokkal magasabb munkaero kereslettel is járna Az ipar bovitése azokat segitheti munkához, akiknek a foldeken semmilyen munkalehetoseguk sincs

Regionális együttműködés és regionális programok

A fenti intézkedések nem csupán a legszegényebb országoknak segitenek fejlodésuk megindításaban és fenntartásában, rendkívül fontosak a katasztrófa elkerulése végett is Javaslatainkat csak azokra a politikai teruletekre korlátoztuk, amelyek az egyezményes finanszirozási formák szempontjabol vonzoak es hasznosak de nem érintik a belső nemzeti politikát Nem emeltuk ki a fentiekhez hasonlo mértékben a fejlodés sok fontos osszetevőjét, például az oktatást, az irányítást és az iparositást Az intézkedesek sulypontja implicit modon a regionális programok irányába tolodik el, mivel a szóban forgó országok gazdaságai tulságosan kicsik ahhoz hogy onmagukban életképesek legyenek A regionális egyuttmukodést nem lehet kivulrol rajuk kényszeriteni, ennek az igények alapján, belulrol kell kialakulnia Az egyuttmukodést viszont segiteni lehet kulso eroforrasokkal, és amennyiben az országok komoly kisérletet tesznek az egyuttműkodésre nagyobb pénzugyi támogatast is érdemelnek kulonosen ilyen a Sahel program (amely Szenegált, Mauritániat, Malit, Nigert Felso Voltat Csádot és a Zoldfoki-szigeteket oleli fel), a Kagera folyó volgye (ide tartozik Ruanda, Burundi Tanzánia és Uganda), a Brahmaputra Ganges program (amely Nepálra, Butánra, Bangladeshre és India egy részére terjed ki) végul a Mekong Bizottság programja (ebben Kambodzsa, Laosz, Vietnam és Thaifold szerepel)

Finanszírozás és befogadóképesség

Az UNCTAD becslése szerint a legelmaradottabb országok teljes finanszírozási igénye évi 11 milliard dollart tesz ki 1980 as és 21 milliárd dollárt az 1990-es években (1980 as árakon szamolva) Ezek a szamok 6 5% os évi GDP novekedési utem célkituzésén alapulnak mig a belfoldi megtakarítások novekedesének utemét evi 6,8% ra tervezték A fenti regionális tervezetek végrehajtásához szukséges pénzalapok nagysagat 1978 as árakon legalább évi 4 milliárd dollárra becsulik, amellyel a jelenlegi segély osszegét kell megnovelni az 1980–2000 kozotti két évtizedben A fenti osszegnek nagyrészét pénzsegélyként vagy ahhoz hasonlo feltételek mellett kellene biztositani, és hosszu idoszakokon keresztul folyósitani Ez felveti az eroforrások mobilizalasahoz szukséges megfelelő intézményi keret kérdését amelyet az alabbiakban vizsgálunk meg

Ezek az országok nem rendelkeznek elegendo képzett szakemberrel akik a nagy volumenu beruhazasokat megterveznék, vagyis azt mondhatjuk, hogy hiányzik a fejlesztéshez elengedhetetlenul szukséges , feldolgozó képesség" A feldolgozás néhány problémájat azonban a jelenlegi segély-gazdalkodas feltételei és korulmenyei hozták létre (pl a programok devizális elemeihez fűzott bizalom) Sokkal nagyobb osszegeket lehetne atutalni produktív beruházások céljaira, ha ezek szabadabban felhasználható formaban érkeznének A nagyobb muszaki segítségnyujtás keretében (kulonosen, ha azt a fogado országgal kozosen tervezik meg) ugy lehetne a programokat egyeztetni, előkészíteni és megvalósítani, hogy azok noveljék a befogadoképességet A segélynyujtás melletti elkotelezettség tobb, jelenleg elnapolt program megvalositását tenné lehetové Mindezek miatt támogatjuk az IDA és az UNDP alapok hosszu távu ujrafeltoltését, de ugyanigy a rendelkezésre allo egyéb finanszirozasi forrásokat is A helyi koltségek finanszírozása a kulso pénzalapok hatékonyabb felhasználását is lehetove tenné ezekben az országokban, mivel sok esetben a helyi és a kulfoldi finanszirozasi eszkozok is szűkosek

A tervezés és a finanszírozás intézményi kerete

A regionális programok a tervezés és a finanszirozás megszervezésének uj formáit kovetelik meg A rendkivul rugalmas szervezetu „Sahel Klub" nak („Club du Sahel") a tagországok és a segélynyujtók viszonyával kapcsolatos tapasztalatait ki lehetne terjeszteni a regionális egyuttmukodés szélesebb koreire is Ebben a klubban valamennyi partner — a Sahel ovezetbe tartozok és az azon kivuliek is — egyenrangu félként nem hivatalosan találkoznak, hogy véleményt cseréljenek megállapitsák a nézetkulonbségeket és uj lehetoségeket tarjanak fel a tagországok kormányai által kitűzott célok eléréséhez Egy program ilyen kozos kialakitása erositi a kolcsonos bizalmat, novelt a befogadoképességet és valoszínűvé teszi, hogy meg is valosítják a megegyezésben rogzített programokat Véleményunk szerint ilyen szerepet játszhatnak a regionalis gazdasagi bizottsagok, igy peldaul az Afrikai Gazdasági Bizottság, valamint az Azsiai és Csendes Óceáni Gazdasági és Társadalmi Bizottsag (ESCAP), amelyek meghatározott regionális tervek elkészítésére onallo egységeket hozhatnának létre Az ilyen egységek egyuttal a regionális programok intézményeit is hozzásegíthetik ahhoz hogy a hosszu tavu fejlesztésre vonatkozó politikájukat és a fontossági sorrendet nyilvánosságra hozzák batoríthatnak a hitelezok kozotti egyuttmukodést és megkonnyíthetnék az eroforrások mobilizalását

A fogadó kormányok gyakran különböző szervezetektől kapnak pénzt, ráadásul különböző hitelfeltételek mellett; ezeket a kölcsönöket pedig megfelelően össze kell hangolni. A minden inségövezetet érintő segélynyújtást — a lehető legnagyobb mértékben — egyetlen testületnek kell összefognia és a segély rendeltetését megjelölnie. Ezt az Afrikai és Ázsiai Regionális Fejlesztési Bankok vagy Alapok szervezhetnék meg. Az inségövezetek óriási igényei nagyobb rugalmasságot követelnek meg, különösen az infrastruktúrára fordított beruházási eszközök kérdésében. Ezt olyan konzorcium vagy alkalmi csoport létrehozásával lehetne megvalósítani, amelyet a program megfelelő finanszírozása érdekében egy nagyobb pénzügyi intézmény irányítana és benne a segélynyújtók és -fogadók, továbbá a megfelelő regionális bizottsági egységek valamennyien résztvennének. Az ilyen jellegű regionális segélyek kedvezményezettjeinek összehangolása is hasznos lenne. Ezt könnyen megoldhatnák egy — a fejlesztési tevékenységekért felelős — testület létrehozásával vagy a meglevő szervezeteken keresztül. Ez a testület bátorítani tudná az országok részvételét is az ilyen segélyprogramok irányításában.

Hozzásegíteni az embereket ahhoz, hogy segíthessenek magukon

Úgy véljük, hogy a gazdagabb nemzeteknek továbbra is különös figyelmet kell fordítaniuk a legszegényebb országokra, és hozzá kell segíteniük őket ahhoz, hogy segíthessenek önmagukon. Létre kell hozni a segélyalapokat, és ezeket hatékony tervezéssel az ökológiailag kritikus területekre kell irányítani. A sürgősségi segélyeket a hosszú távú program kiegészítéseként kellene nyújtani, nem pedig (mint jelenleg) a teljes, rendszeres segély nagyobbik részeként. A nagyobb segélyek — kiegészítve a nyersanyagárakhoz nyújtott támogatással — növelhetik a legszegényebb országok vásárlóerejét, illetve az együttműködés és összehangolás új mechanizmusának segítségével kialakított átfogó program még a századforduló előtt a nyomorövezeteket elmozdíthatja az önmagát fenntartó növekedés irányába.

Ajánlások

Sürgősségi és hosszabbtávú intézkedésekből álló akcióprogramot kell elindítani, amelynek célja Afrika és Ázsia nyomorövezeteinek, különösen a legelmaradottabb országoknak a megsegítése. Az intézkedések felölelnék a víz- és talajgazdálkodás nagy regionális tervezeteit, az egészségügyi ellátás biztosítását és a betegségek — például a folyami vakság, malária és afrikai álomkór, egyiptomi métely — felszámolását, az erdőtelepítési programokat, a napenergia hasznosításának fejlesztését, az ásványi kincsek és a kőolaj feltárását, továbbá az iparosítás, a közlekedés és más infrastrukturális beruházások támogatását.

Egy ilyen programhoz az elkövetkező évtizedben évente legalább négymilliárd dollár további államsegélyre vagy ahhoz hasonló formában egyezményes feltételek mellett nyújtott pénzügyi segélyre lenne szükség, mégpedig ezeket hosszú időszakokon át kellene biztosítani és rugalmasan felhasználható formában rendelkezésre bocsátani. Regionális alapon szervezett új mechanizmusra van szükség az alapképzés összehangolásához, a terveknek a hitelező és kölcsönvevő országok együttműködésével történő elkészítéséhez. Nagyobb műszaki segítségnyújtást kellene biztosítani, amely megkönnyíti a legszegényebb országok számára a programok és tervezetek előkészítését.

6. Népesség: novekedés, népmozgás — és a kornyezet

A világnépesség jelenlegi elképesztő utemű novekedése még jóideig folytatódik Ez lesz az emberiség jovojét alakító egyik legjelentősebb tényező A világ népessége otnaponként tobb mint egymillio fovel gyarapodik Az 1980 és 1990-es években előreláthatóan kozel kétmilliárddal novekszik, ami tobb mint a század elso év tizedében a világ ossznépessége volt A novekedés kilenctized része a Harmadik Világban zajlik Az ipari országokban a kilátások bizonytalanabbak — előfordulhat nagyon csekély novekedés, de néhány országban a népesség valamelyest csökkenhet is

Az is igaz, hogy bizonyos jelek a népességrobbanás csokkenésére utalnak A termékenység a Harmadik Vilag számos országában csokken, a népesség novekedési uteme pedig már nem emelkedik tovább Egyes országokban — például a Kínai Népkoztársaságban— a szuletési arányt annyival gyorsabban csokkentették a halálozási aránynál, hogy a népesség novekedés uteme a felére esett vissza Mindazonáltal 2000-re a világ népessége a jelenlegi 4,3 milliárdos szintről valószínűleg 6 vagy 6,5 milliárdra nó A hosszu idón át tarto gyors novekedés a fejlődő országokban nagyon fiatal konstrukturát eredményezett, az uj családok száma olyan gyorsan emelkedik majd, hogy ha mától kezdve mindegyik házaspár csak két gyermeket hozna világra, a fejlodo országok népessége akkor is csaknem egyharmaddal none

Megkétszereződő népesség

A fentiek miatt az 1980 as és az 1990-es években a termékenység csokkenésének valoszinuleg nem lesz külonosebb hatása a 2000 évbeli ossznépességre donto azonban abbol a szempontbol hogy mi történik azután Attól függően, hogy a termékenység csokkenése felgyorsul vagy lelassul, a világ népessége a jovo század során valahol nyolc és tizenotmilliárd korul stabilizálodhat esetleg csokkenhet Még a termékenység további csokkenését feltételezve is a fejlődő világ legtobb országának népessége valószinuleg jelenlegi nagyságának kétszeresét fogja elérni Nigéria és Banglades népessége az elorejelzések szerint eléri az Egyesult Allamok és a Szovjetunió mai népességének nagyságát, Indiának pedig legalább 1,2 milliárd lakosa lesz A Harmadik Világ városai még az ossznépesség novekedésénél is gyorsabb utemben bovulnek, kozuluk a legnagyobbak a század végére valószínű leg tullépik a harmincmilliós határt

A fenti kilátások konnyen a reménytelenség érzetét kelthetik Az évi két és három százalék kozotti novekedési utem 20—35 évenként a népesség megkétszerezodését eredményezi Ehhez járulnak még a kovetelmények hogy élelmiszert, munkahelyet, lakást, oktatást és egészségugyi szolgáltatásokat biztosítsunk, mérsékeljuk az abszolut szegénységet és kielégítsük a gyors urbanizálódás hatalmas pénzugyi és szakirányitási kovetelményeit Szembe kell nézni azzal a kovetkezménnyel is, hogy a 15 milliárd lakosu világot a pusztulás lehetoségét hordozó gazdasági, társadalmi és politikai konfliktusok sokasága fogja gyotorni Azt, hogy a kovetkezo szazadban valósággá válik-e vagy sem a reménytelenül tulnépesedett bolygo rémálomszeru vízioja, alapjában attól fugg, hogy mennyire lesznek hatékonyak a népesség stabilizálása érdekében tett erofeszítések

A fejlődés csokkenti a születési arányszámot

Sok ország adatai azt jelzik, hogy a gazdasági és a tarsadalmi fejlodés onmagában is elosegíti a népességnoveke dés korlátozását és az állami politika kozvetlenul is hozzájárulhat a szuletési arányszám csokkentéséhez A kozelmultban a szuletési arányszám a legjobban általában azokban az országokban csokkent ahol a fejlesztés kedvező hatását széles néprétegekre sikerult kiterjeszteni Még a nagyon szegény teruleteken is — például az indiai Keralában — egy jobb élet reményét lehetett felkelteni az emberekben egyrészt azáltal hogy bevontak oket a fejlesztési munkálatokba, másrészt javították az egészségugyi helyzetet a nok és a férfiak társadalmi helyzetét és oktatási szintjét, továbbá megfeleló mennyiségu élelmiszert biztosítottak a szegények számára Ahol ez megtorténi, ott a szuletési arány általában visszaesett, ugyanakkor számos gazdagabb fejlodo országban magasabb szinten maradt mivel ott kevésbé vették figyelembe a tomegek szukségleteit

Fennáll annak a veszélye, hogy a termékenység csokkenésének kialakulo trendjei azt a benyomást keltik hogy a helyzet onmagától javul Ez szerencsétlen fejlemény lenne! A népesedéspolitika nemzetkozi támogatása éppen akkor válik bizonytalanná, amikor a családtervezés vallalása és politikai elfogadasa terjed a Harmadik Világban Tobb mint 60 — a Harmadik Világ népességének 95% át kitevo — országban fogadtak el család tervezési programokat, bár az elfogadás mértéke esetenkent változik A népesedési programok segélyezésének igényei nagyok — az Egyesult Nemzetek Népesedési Programok Alapja (UNFPA) például csak a beérkezo igények kétharmadát tudja kielégíteni

A családtervezés sikerei

Jelentős sikereket értek el mindazok, akik a népesedési programokat erőteljesen szorgalmazták. A jelenleg 1 milliárd lakosú Kínában az 1970-es évek során a népességnövekedési arányszámot 2,3%-ról kozel 1%-ra csokkentették, 2000-re pedig a nulla novekedést tűzték ki célul. Latin-Amerikában a szisztematikus családtervezési politikát elsőkként alkalmazó Chilében, Kolumbiában és Costa Rica-ban a születési mutatók az elmúlt húsz évben kozel egyharmaddal csokkentek, és ugyanez érvényes néhány kelet-ázsiai országban is (pl. Hong Kongban, Szingapurban és a Koreai Koztársaságban). Az egész világot felolelő Termékenységi Felmérésben a kozelmúltban elemezték a 14 fejlődő országbó' kapott széles korű adathalmazt, és megállapították, hogy a termékenység a legtobb országban gyors ütemben csokkent. A nők házasságkotési életkora emelkedik, ami általában csokkenti a családnagyságot és egyre terjed a családtervezési módszerek ismerete. A fejlődő országokban a nőknek tobb mint kétharmada, sok más országban pedig tobb mint 90%-a legalább egy ilyen módszert ismer. Más felmérések azt jelzik, hogy nemcsak a városi és az oktatásban részesített népesség korében mennek végbe feltűnő változások, hanem a szegényebb és vidéken élő népesség korében is. Thaifoldon a házasságban élők termékenysége az 1970-es évek első felében 20%-kal csokkent, ugyanebben az időszakban Jáván és Maliban a termékenység 15%-kal esett vissza. Összegezve: Afrikát és a néhány legszegényebb ázsiai országot — például Bangladesht és Pakisztánt — leszámítva a Harmadik Világ nagyrészében a születési mutatók jelentősen csokkennek. Még mindig vannak azonban olyan országok, ahol inkább korlátozzák, mint támogatják a családtervezés terjedését, és ahol a népesség novekedéséről úgy tartják, hogy az a nemzeti vagy etnikai erő forrása; az ilyen országok száma azonban állandóan csokken.

Kiterjesztett és hatékony családtervezési szolgáltatásokra van szükség. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy ezek nem lehetnek hatékonyak, ha nem járnak együtt a kozosség fejlődésével, az oktatással, az újszülöttek és a gyermekek életben maradásának nagyobb esélyével, a nők jobb társadalmi helyzetével és más olyan pozitív fejleményekkel, amelyekhez az általános gazdasági és társadalmi haladásra van szükség. A szegénység, a rossz egészségügyi helyzet és az inség felszámolása érdekében végrehajtott intézkedések jelentik a gyors népességnovekedés megfékezésének legfontosabb tényezőit. Mindent osszevetve: maga a fejlődés jelenti a legkedvezőbb kornyezetet a világ népességének elfogadható szinten történő stabilizálásához. Az ilyen kornyezet kialakítása valamennyi országnak kolcsonos érdeke. A kovetkező évszázad túlnépesedett bolygójának rémképe nem mond semmit a ma is a puszta lét határán tengődő embereknek.

Népesedési programokra van szükség

Véleményünk szerint a fejlesztési politikáknak tartalmazniuk kell a népesség és az erőforrások kozotti megfelelő egyensúly kialakítását célzó nemzeti népesedési programokat is, mégpedig úgy, hogy ingyenessé teszik a családtervezési szolgáltatásokat, és osszehangolják azokat a jólét és a társadalmi változások elősegítésére tett más intézkedésekkel. Nagymértékben bővíteni kell a népesedési tervezetekhez és programokhoz, továbbá a társadalmi és az orvosbiológiai kutatásokhoz nyújtott nemzetkozi támogatást.

A gyors népességnovekedés által kiváltott feszültségek mindenekelőtt azokban az országokban jelentenek kiemelkedően nagy gondot, ahol a novekedés valóban gyors, ahol a beruházásoknak és fejlesztési forrásoknak tobb mint felét arra kell felhasználni, hogy megakadályozzák az életszínvonal még mélyebbre süllyedését, továbbá ahol a munkanélküliséget és az alulfoglalkoztatást a munkaerőállomány állandó novekedése még szembetűnőbbé teszi. A világ népességének ilyen történelmi jelentőségű novekedése azonban elkerülhetetlenül az egész világkozosség számára is számos kovetkezménnyel jár. Valószínűleg novekszik majd a nemzetkozi népmozgás, a fold erőforrásaira és a természeti kornyezetre gyakorolt nyomás pedig még erőteljesebbé válik.

A nemzetkozi munkaerővándorlás

Az elmúlt évtizedben a nemzeti határokat átlépő munkaerőmozgás rendkívül nagyarányúvá vált. Az elmúlt két évtizedben a szakképzetlen, félig szakképzett és diplomás munkaerő nagyarányú vándorlása a jovedelemszerzési és foglalkoztatási lehetőségek egyensúlytalanságát, illetve — bizonyos mértékig — a nemzetkozi tőkeáramlás és kereskedelem korlátait tükrozi.

A munkásokat importáló gazdag országok szabályozták a munkaerő létszámát, jellegét és az ott tartózkodás időtartamát, így a népmozgás jórészt ideiglenes volt. A kereslet tekintélyes része strukturális jellegű volt, mégpedig olyan iparágakban, amelyek nem tudták megfizetni a hazai munkaerőt vagy nem voltak vonzóak a hazai dolgozók számára. Annak ellenére, hogy megvolt a kereslet az állandó munkások iránt is, a bevándorló munkaerőt sok országban ideiglenes munkaerőként kezelték. Ez súrlódásokat és nehézségeket okozott.

Jelenleg korulbelul húszmillió vendégmunkás dolgozik a világon, kozülük 12 millió a fejlődő országokból származik. A becslések szerint 6 millióan dolgoznak az Egyesült Államokban; tobbségük Mexikóból érkezett — sokan illegálisan. Nyugat-Európa részaránya az 1960-as évek eleji kozel 2 millióról az 1970-es évek elején 6 millióra emelkedett, az 1973 utáni recesszió miatt azonban 1 millióval csökkent. Az Európában dolgozó

vendégmunkások közül tobb mint kétmillió a fejlődő országokból érkezett, főleg Algériából, Marokkóból, Tunéziából, Törökországból és Jugoszláviából. Az 1970-es évek eleje óta sok munkás vándorolt a kozel-keleti olajexportőr országokba is — jelenleg számuk korülbelül 3 millió —; ezek kétharmada a régióhoz tartozó országokból érkezett, a többiek pedig Dél- és Délkelet-Ázsiából. Dél-Afrika sok éven át vonzó volt a kornyező országokból — Botsvanából, Mozambikból, Szvázifoldről és Lesothóból — érkező bányászok számára, akiknek a jelenlegi létszáma négyszázezer korül van.

A munkaerő-vándorlás a kelet-európai országokon belül is jelentős, emellett Latin-Amerika és Nyugat-Afrika egyes részein a fejlődő országok kozotti munkaerő-áramlásra is találunk példát.

A vendégmunkások jelenléte a világ minden részén érzékeny politikai kérdéseket vetett fel. Az Egyesült Államokban az illegális bevándorlás szabályozása fontos kérdéssé vált. Nyugat-Európában a vendégmunkások és családjuk helyzete, lakáskörülményei, iskoláztatása és politikai státusza felkeltette a kozvélemény nagyrészének figyelmét és élénk vitákat váltott ki. Bizonytalanság ovezi a bevándorlás jovőbeli formáit és időtartamát a Közel-Keleten is. A dél-afrikai fajgyűlölő rendszer — amelynek léte onmagában is felháborodást vált ki — csapást mért a szomszédos országokból bevándorló munkásokra.

A vendégmunkások közreműködése

A vándorlás egy második — az előbbitől élesen különböző — formája az „agyelszívás". Az 1960-as és 1970-es évek elején jóval tobb mint négyszázezer orvos, sebész, mérnok, tudós és más szakképzett ember koltozott a fejlődő országokból a fejlett országokba. A legjelentősebb kibocsátó ország India, Pakisztán, a Fülop-szigetek és Sri Lanka volt. A kivándorlók többsége az Egyesült Államokba, Kanadába és Nagy-Britanniába ment, a tobbiek Nyugat-Európa más országaiba, Ausztráliába és a Kozel-Keletre. Mint általában a kivándorlásnak, az ilyen típusú népmozgásnak is hosszú története van, amely legalább az időszámítás előtt 300 korül lezajlott, Görögországból Alexandriába irányuló „agyelszívás"-ig nyúlik vissza, de korábban soha nem oltott ilyen méreteket és sohasem alapult ilyen mértékben a gazdasági érdekeltségen. Az „agyelszívás"-t részben az okozta, hogy a fejlett országokban képzett egyetemi hallgatók és szakemberek nem tértek vissza hazájukba.

A vándorlás mindkét fél számára előnyökkel jár. A kibocsátó országoknak jelentős haszna származott az állampolgáraiknak biztosított munkahelyekből és sok esetben a később hazatérő munkások szakképzettségéből és szakismereteiből is. Emellett hasznot húztak a vendégmunkások által hazaküldott pénzből is: jelenleg évente körülbelül 7 milliárd dollárt küldenek haza Nyugat-Európából és korülbelül 5 milliárd dollárt a Kozel-Keletről. Ezek a pénzküldemények sok fejlődő ország számára jelentős valutabevételi forrássá váltak, egyes esetekben elérik vagy meghaladják a nyersanyagok és gyáripari termékek exportjából származó bevételeket.

A munkaerőt importáló országok is hasznot húztak a vándorló munkaerőből, mivel az hozzájárult a belföldi termelés növeléséhez, versenyképesebbé tette a gyáripart, továbbá alacsony szinten tartotta a koltségeket az építőiparban és a szolgáltatási szektorokban. A bevándorló képzett munkaerő különosen értékes volt, mivel jelentős oktatási és képzési költségeket takarított meg a befogadó országok számára.

Mindezek ellenére a vendégmunkások társadalmi helyzete sok esetben nem kielégítő és bizonytalan. Ráadásul míg a befogadó országok képesek voltak szükségleteiknek megfelelően szabályozni a bevándorlást, a munkaerőt kibocsátó országokat a vendégmunkások iránti kereslet és az általuk hazaküldott pénzosszegek ingadozásai sújtották, emellett elvesztették azt a szakképzett és betanított munkaerőt, amelyre nagy szukségük lenne.

A vendégmunkások és jogaik

A nemzeti és nemzetközi kivándorlási politikának védenie és támogatnia kellene egyrészt a vendégmunkások, másrészt pedig a hazájuk és a befogadó országok érdekeit.

A befogadó országokban a bevándorlókkal való bánásmód széles skálán mozog. Néhány országban megfelelő idő eltoltével állampolgárságot kapnak és a kozbeeső időben is megilletik őket bizonyos jogok. Más országban viszont idénymunkásokként kezelik őket, kizárják őket számos társadalombiztosítási kedvezményből, de nem kapnak gazdasági és politikai jogokat sem. Az Európai Kozosségen belül a tobbi tagországból érkező munkások ugyanolyan jogokat élveznek, mint a hazai dolgozók. Néhány ország csak akkor engedélyezi állampolgárai elvándorlását, ha azok megtartják állampolgárságukat és vissza szándékoznak térni. A Nemzetkozi Munkaügyi Szervezet (ILO) olyan normákat alakított ki, amelyek figyelembe veszik valamennyi vendégmunkás alapvető jogait és méltányos bánásmódot biztosítanak a bevandorlók és családjuk számára az élet- és munkahelyi feltételek, a társadalombiztosítás, az egészségügy és létbiztonság terén, mégpedig a családok újraegyesítését és az etnikai identitás megőrzését biztosító jogokat, valamint a szakszervezetekbe való belépés jogát. Sajnálatosnak tartjuk, hogy ezeket a konvenciókat — néhány ország kivételével — még nem emelték torvényerore. A fenti elveket minden kormánynak el kellene fogadnia, iletve érvényesítenie kellene betűjét és szellemét egyaránt.

A kivándorlás jelentős része illegális és az emberi méltóságot sértő korülmények kozott zajlik. A munkaerot kibocsátó és befogadó országok becstelen üzérkedői saját hasznukra szervezik az ilyen jellegű kereskedelmet,

a vendégmunkásokat illegálisan foglalkoztatják a befogadó országok vállalatainál, egészségügyi biztosítás, társadalombiztosítás és megfelelő elszállásolás nélkül Amint azt a fentiekben említett ILO szabályok is előírják, nyilvánvaloan kolcsonos erdeke minden orszagnak, hogy kozos intézkedéseket hozzanak az ilyen emberkeres kedelem felszámolására

Általánosabban szólva a kormányoknak kétoldalu és tobboldalu egyezményeket kellene kotniuk a nemzet kozi munkaerovándorlas szabályozasárol Jobb tervezéssel és átgondoltabb politikaval az ingadozásokat meg le hetne szuntetni, a hazakuldott pénzmennyiseg elorejelezheto lenne, és szukség esetén lehetové válna a ki vándorlók visszatérese Európában az OECD n belül már tettek lépéseket ebbe az iranyba, de hasonlo intéz kedésekre van szukség másutt is Az 1976-os Foglalkoztatasi Világkonferencia értékes ajánlásai irányadók lehetnek

Amikor az ipari országokat gazdasagi visszaés sujtja, ennek terheit részben a fejlodo országokra hárítják az által, hogy ragaszkodnak a „bevandorlok visszatéréséhez", ez viszont a munkanélkuliség exportját jelenti a fej lodo országokba, ahol elsosorban a munkanélkuliség vezetett a kivándorláshoz Ez a kozelmultban Torok ország és Jugoszlávia esetében fordult elo nagyobb méretekben, és egyszerre vezetett a munkanélkuliség hirte len novekedéséhez, illetve a hazakuldott pénzmennyiség meredek eséséhez Ezek az események kívul esnek a munkaerot kibocsáto országok hatáskorén, ezért segitséget kellene nyujtani számukra az alkalmazkodáshoz Az IMF Kompenzacios Finanszirozasi Alapját a kozelmultban kiterjesztették a vendégmunkások által haza kuldott pénzmennyiség, valamint a kozonséges exportbevételek ingadozasabol származo hátrányok fedezésére, ami fontos lépes a megfelelo irányba Az alkalmazkodasi probléma megoldasa terén még tobb kétoldalu egyutt mukodés számára van hely

A kivándorlás a fejlodo orszagok kozotti egyuttmukodes szempontjából is uj lehetoségeket nyujt, kulonosen a Kozel Keleten, ahol a befogado országok eroforrásokban gazdagok, a munkaerot kibocsáto országoknak pedig szakmunkas felesleguk van A ket csoport érdekei kiegészitik egymast, az ilyen jellegű tartos, kolcsonos fuggoséget azonban a két orszag és maguk a kivandorlo munkások hosszu távu érdekeinek figyelembevételé vel kell kialakitani

A jobb megelhetési lehetoségekre torekvo emberek kivándorlása a fejlodés és a változás fontos dimenzioja napjainkban is mint ahogy az volt mindvégig a történelem során Am még mindig messze vagyunk attol, hogy egyetertesre jussunk azokban az alapelvekben, amelyeknek a nemzetkozi népmozgást szabályozniuk kellene Addig is — az érintett országok érdekeinek alapján — a jelenleginél méltányosabb és igazságosabb keret kialakí tását kell célul kituzni

Menekultek és hontalan személyek

A nemzetkozi népmozgasnak egy masik tipusa — amely a mai világban aggasztoan hétkoznapi jelenséggé vált — a politikai es vallasi menekultek, továbba az olyan emberek vándorlasa, akiket háboruk és politikai felforduló sok uztek el hazajukbol Becslések szerint századunkban kozel 250 millio menekulttel kell számolni

Az elmult evekben ez a probléma egy ujabb dimenzioval bovult, mivel a menekultek sok esetben nem akar nak abban az országban maradni, ahol eloszor menedekjogot kaptak, és legtobbszor ezek az országok sem alkalmasak eltartasukra es foglalkoztatasukra Az utobbi harom évben naponta átlagosan 2000—3000 uj menekultet regisztraltak a világon Minden kontinensen kialakultak olyan helyzetek, amelyek a menekultek nagyaranyu es hirtelen mozgasat valtottak ki Csupán Afrikaban hozzavetoleg négymillio olyan menekult és hontalan el, akik szamara meg nem talaltak vegleges megoldast, de szamuk Azsia kulonbozo részeiben még ennel is nagyobb Mindezt osszegezve a menekultek szama 10 millios nagysagrendure teheto

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata kimondja „mindenkinek joga van bármely országban élni, ide ertve sajat hazáját is", tovabba , az uldoztetes elol joga van mas országba menekulni és annak politikai mene dekjogát elvezni" Az említett jogok gyakorlati érvényesitesével az Egyesult Nemzetek Menekultugyi Fo bizottsaga, szamos mas nemzetkozi szervezet, tovabba sok, a humanitarius segélyezéssel foglalkozo kormány hivatal és önkéntes szervezet foglalkozik A menekultek sorsanak javitására tett kisérletek soran egyre inkabb *három* celkituzes kerul középpontba

1. a politikai menedekjog olyan alapelvenek kialakitasa, amely biztositja, hogy a menekulteket nem uta sitjak ki es nem kuldik vissza abba az orszagba, ahonnan elmenekultek,
2. a menekultek ellatása és védelme érdekeben ideiglenesen politikai menedékjogot biztosítanak,
3. vegleges megoldasokat dolgoznak ki peldaul az onkentes hazatelepulés vagy attelepulés elosegitésére

Politikai menedékjog a menekultek számára

A menekult problémakat nem a tulnepesedes feszultsége váltja ki Alapveto okait az intolerancia, a politikai in stabilitas es a haboru jelenti A politikai menedekjog biztositasanak, valamint a menekultek attelepitésének nehezsegei azonban sokkal nagyobbak ha a befogado orszag már tulnépesedettnek tekinti magát A falurol erkezettek attelepitese nehézsegekbe utkozik nincs elegendo fold és a vidéki munkanélkuliség nagyarányu

A városi menekültek áttelepítését is nehezíti a munkanélküliség. A menekültek egyes esetekben értékes szakképzettséggel rendelkeznek és a befogadó országok nagyon is hajlandóak számukra engedélyt adni, az először politikai menedékjogot nyújtó országokat azonban nem képesek elhagyni a betegek és idősebbek, akiket más országok már nem akarnak befogadni. Az áttelepítés megtervezésekor olyan intézkedéseket is figyelembe kell venni, amelyek elősegíthetik a menekültek közötti társadalmi kapcsolatok megőrzését és identitásuk megtartását.

Bár reménlünk kell, hogy a kormányok a jovőben tartózkodnak olyan feltételek előidézésétől, amelyeket állampolgáraik túlságosan elnyomóknak tekintenek, s ezért elmenekülnek, és bíznunk kell abban is, hogy kevésbé lesznek gyakoriak a háborúk és egyéb ember által okozott katasztrófák, de ennek ellenére fel kell készülnünk új veszélyhelyzetekre. Az elkovetkező évtizedek demográfiai kilátásai azt jelzik, hogy egyre nehezebb lesz az ilyen helyzetekből kiutat találni, ha (és amíg) a nemzetkozi tehermegosztás alapelvét nem fogadják el világszerte, nem biztosítják a politikai menedékjogot és az emberi bánásmódot a menekültek számára, akiknek sorsát a világkozosség egésze valóban aggódva figyeli.

Az erőforrásokra és a környezetre gyakorolt hatások

Nem kerülhetjük meg azt a kérdést, vajon a fold erőforrásai és okológiai rendszere képes lesz-e kielégíteni az erőteljesen megnovekedett világnépesség remélt gazdasági színvonalú igényeit. Eddig a nem megújítható erőforrások kimerítésének nagyrészét, valamint az óceánokra és a légkorre gyakorolt hatások tobbségét a világ össznépességének csak mintegy egyotodét kitevő fejlett országok látványos ipari novekedése váltotta ki. A népesség novekedése a Harmadik Világ egyes részein már riasztó okológiai változások előidézője, a fejlődő országok iparosítása pedig elkerulhetetlenül az erőforrásokra és a kornyezetre gyakorolt még nagyobb nyomáshoz vezet.

Amint azt a Jelentés egy másik részében megjegyeztuk, a világ olajkészleteinek kimerítése belátható időn belül messzeható változásokat kényszerít ki a világgazdaságban, más ásványi erőforrások azonban viszonylag dús készletekben állnak rendelkezésre. Az ezek kimerítéséből származó problémák jórészt eloszlásuk jellegéből, valamint a kitermelésük és kereskedelmük során adódó nehézségekből származnak.

A megújítható erőforrások azonban szűkebb korlátokat jelenthetnek. A világ biológiai rendszerei a túlzott megterhelés jeleit mutatják. Így például az óceáni halászat volumene a halászflották nagyarányú korszerűsítése ellenére is azonos szinten maradt. Jelentésünk más részében megvizsgáljuk a mezőgazdasággal, a vízkészletekkel és az erdészettel kapcsolatos „kimerülési" problémákat. Ha a kornyezetet túlságosan igénybe veszik, akkor ez nemcsak az erőforrás-készlet romlásával kozvetlenul szembekerülő országokat sújtja, hanem a világ ökológiai rendszerén keresztül minden országot érint (mint pl. az erdőpusztítás esetében). A fold szárazfoldi felszínének jelenleg körülbelül egyotodét borító erdők nélkülozhetetlenül fontosak a talajrendszerek stabilitása, illetve számtalan állatfaj és az embermilliók túlélése szempontjából. Az erdők ezenkívül elősegítik az ásványi tüzelőanyagok elégetése révén kibocsátott széndioxid egyre nagyobb mennyiségének elnyelését; ennek elmaradásával e folyamat az atmoszféra felmelegedésével fenyeget, és esetleg katasztrófális kovetkeményekkel járó éghajlati változást okozhat. A Harmadik Világban a tűzifa- és a mezőgazdasági terület iránti kereslet, továbbá az ipari országokba szállított erdészeti termékek novekvő exportja együttesen évente 11 millió hektárnyi területen okoz erdőpusztítást. Ez az Egyesült Királyság területének fele. Az erdők kivágása emellett a talaj leromlásához és eróziójához, mind nagyobb árvizekhez, továbbá a folyók, víztározók és kikotők eliszaposodásához vezet, ez utóbbi történik Panamában, Bangladeshben, Nigériában és sok más országban.

Környezetvédelem

Nagy oromünkre szolgál, hogy az emberek tudatára ébrednek: a kornyezetet meg kell védeni a túlzott igénybevételtől, az elszennyeződéstől és a nukleáris szennyezettségtől. Az Egyesült Nemzetek 1972-ben tartott Emberi Kornyezet Konferenciája fontos mérföldkovet jelentett, és az azóta eltelt évek során a veszélyek felismerése terén jelentős haladás ment végbe. Ma már nem lehet azzal érvelni, hogy a kornyezetvédelem a fejlesztés akadálya. Éppen ellenkezőleg: a természeti kornyezet védelme a fejlesztés egyik alapvető aspektusa.

Ennek ellenére még ma is jelentős ellenállás tapasztalható. A szennyezés okozta koltségeket konnyebb kiszámítani, mint a tiszta víz és levegő által biztosított hasznot. Komoly kísértést jelent egy ország számára az is, hogy a tobbieknél alacsonyabban megállapított határok révén az ipar számára vonzóvá váljon, és így segítse elő munkahelyek létrehozását. Nyilvánvalóan ossze kell hangolni a szabványokat, hogy megakadályozhassuk azok versenyszerű leszállítását. Ma már a fejlodő országok is szereztek tapasztalatokat az ipari szennyezettségről és érdekuk fűződik a kornyezetvédelmi szabványok megállapításához és betartásához. Ugyanazok a normák nem lesznek minden ország számára megfelelőek; az egyes országoknak onállóan kell donteniuk az adott problémákkal kapcsolatos helyettesítési lehetőségekről. Ha azonban a kornyezet rovására próbálnak meg vonzóerőt gyakorolni az iparra, ez olyan károkat okozhat, amelyeket sokkal koltségesebb kikuszobolni, mint megakadályozni, másrészt ezzel valószínűleg azt is előidézik, hogy az ipari országok protekcionista intézkedéseket vezessenek be. (. . .)

Nemzetközi kormányzati rendszerekre van szükség

Az egész világ kozos tulajdonát képező erőforrások – különosen az óceán, a légkor és a világűr – minőségének megőrzése és gyorsuló kihasználásuk szabályozása nemzetkozi kormányzati rendszerek létrehozását teszi szükségessé. Egy ilyen hatóság hiányában a rablógazdálkodás és a visszaélések jóvátehetetlen károkat okozhatnak, különosen a gyengébb nemzetek számára.

Az Egyesült Nemzetek jelenleg folyó Tengerjogi Konferenciáján tokéletesen nyilvánvalóvá vált, hogy milyen nehéz globális szintű és biztonságot nyújtó egyezményeket elérni a rendkívül különbozó erőforrásokkal és érdekekkel rendelkező országok kozott. A Nemzetkozi Tengermeder Társaság létrehozása áttorést jelent majd e kérdésben, de komoly veszélye van annak, hogy csupán a tengerek legértéktelenebb és legtávolibb részei tartoznak majd fennhatósága alá, illetve, hogy a 200 mérfoldes vagy annál is nagyobb „kizárólagos gazdasági ovezet"-ben a juttatásért és a kornyezetvédelemért viselt felelősség nem rendeltetik alá nemzetkozileg elfogadott szabályzatnak. Az óceánok pusztításának megállítása mégis az egész emberiség létérdeke.

Számunkra nyilvánvaló, hogy a jovőben a világgazdaság novekedése és fejlődése nem vezethet a természeti erőforrások és a kornyezet elpusztításához, mivel az eljovendő generációk érdekeit csak így védhetjük meg. A békét és az emberi kozosség túlélését fenyegető veszélyek kozott aligha lehet nagyobb, mint az emberi élet feltételeül szolgáló bioszféra egyre erősődő és megfordíthatatlan pusztítása.

Ajánlások

A szegénység és a magas születési arányszám ordogi korét vizsgálva a fejlődő országokban a gyors népességnovekedés még sürgetőbbé teszi az éhség, a betegségek, az alultápláltság és az írástudatlanság elleni harc megkezdését.

Véleményünk szerint a fejlesztési politikáknak mindenütt olyan nemzeti népesedési programot kell tartalmaznia, amely egyrészt a népesség és az erőforrások kozotti kielégítő egyensúly megteremtésére irányul, másrészt pedig biztosítja a családtervezési módszerek ingyenes terjesztését. Novelni kell a népesedési programokhoz nyújtott nemzetkozi segítséget és támogatást, hogy biztosíthassuk az ilyen segélyek iránti kielégítetlen igények teljesülését.

A világszerte dolgozó sok vendégmunkásnak méltányos bánásmódot kellene biztosítani és jobban ossze kellene hangolni hazájuk és a befogadó országok érdekeit. A kormányoknak kétoldalú és tobboldalú együttműködésre kell torekedniük, hogy osszhangba hozzák a kivándorlási és bevándorlási politikákat, megvédjék a vendégmunkások jovőjét, állandó színtűvé tegyék a hazaküldott pénzosszegek nagyságát és enyhítsék az előre nem látható visszaáramlás nehézségeit.

Erősíteni kellene a menekültek politikai menedékjogát és jogvédelmét. Úgy véljük, a jovőben a menekültek áttelepítésének kérdésében nemzetkozi együttműködésre lesz szükség, hogy az elsőként menedékjogot nyújtó országokat megvédhessék a méltánytalanul nagy terhektől.

A globális kornyezet túlzott megterhelése főleg az ipari gazdaságok novekedésének kovetkezménye, de ilyen irányban hat a világnépesség novekedése is. Ez a folyamat fenyegeti a jovő generációinak túlélését és fejlődési lehetőségeit. Minden nemzetnek minél előbb együtt kellene működnie a légkor és más kozos kincsek nemzetkozi kezelésében és a visszafordíthatatlan okológiai károsodás megakadályozásában.

A 200 mérfoldes, „kizárólagos gazdasági ovezet"-en kívul eső óceáni erőforrásokat nemzetkozileg rogzített szabályok szerint, az egész világkozosség érdekeinek megfelelően kellene kiaknázni.

7. Leszerelés és fejlesztés

Fegyverek vagy béke?

A közelmúlt eseményei még inkább ráébresztették a világot arra, hogy a fegyverkezési verseny súlyos veszélyt jelent az egész emberiség számára. A szuperhatalmak és szövetségeseik fegyverzete bizonytalan egyensúlyi helyzetet tükröz, amely — a jelenlegi politikai feltételek mellett — hozzájárul a világbéke megőrzéséhez. A fegyverzet ugyanakkor a nukleáris megsemmisülés állandó fenyegetését és a békés fejlesztésre felhasználható erőforrások hatalmas mértékű pazarlását jelenti. A fegyverek felhalmozása a Harmadik Világ nagy részében is egyre nagyobb instabilitást okoz, és aláássa a fejlődést. Elengedhetetlen a védelmi és biztonsági politika újraértelmezése. A közvéleményt tájékoztatni kell a fegyverkezési verseny terheiről és az általa kiváltott pazarlásról, a gazdaságnak okozott károkról, valamint arról, hogy mennyivel fontosabbak azok az intézkedések, amelyek a fegyverkezést megfosztják erőforrásaiktól. Több fegyver az emberiség életét nem biztonságosabbá, csak szegénnyebbé teheti.

A világ katonai kiadásai mellett a fejlesztésre fordított kiadások eltörpülnek. A katonai kiadások összege megközelíti az évi 450 milliárd dollárt, amelynek felét a Szovjetunió és az Egyesült Államok költi el, ugyanakkor a hivatalos fejlesztési segélyek egy évben csak 20 milliárd dollárt tesznek ki. Ha a jelenleg katonai célokra felhasznált pénz, emberi erőforrás és kutatás csak egy töredékét fordítanák a fejlesztésre, megváltoznának a Harmadik Világ jövőbeni kilátásai.

Mindenképpen erkölcsi kapcsolat van a fegyverkezésre fordított hatalmas kiadások, illetve a Harmadik Világban az éhség és betegség felszámolására fordított méltánytalanul alacsony kiadások között. Az Egészségügyi Világszervezetnek (WHO) a malária megszüntetésére irányuló programjához nincs elegendő pénze, pedig becslések szerint végrehajtása összesen körülbelül 450 millió dollárba kerül majd, ami a világ évi katonai kiadásának csak egy ezredrészét teszi ki. A fejlődő országok alapvető élelmiszer- és egészségügyi szükségletét biztosító tízéves program költsége kevesebb, mint az éves katonai kiadás fele. Mindemellett a fegyvergyártás nemcsak pénzkiadás, hanem emberi erőforrás és szakképzettség kérdése is. Mélységesen nyugtalanító, hogy Keleten és Nyugaton a tudósok igen nagy hányadát, valamint az egyetemek és az ipar tudományos kapacitásának nagyrészét a fegyverkezés szolgálatába állítják.

Az említett irányzatok visszafordítása előtt óriási akadályok állnak, de nem szabad megengedni, hogy ezek útját állják a fegyverkezési verseny veszélyeiről folytatott komoly tárgyalásoknak és megakadályozzák a fegyverkezéssel járó gazdasági terhek nagyságának felismerését. A leszerelés egyik legfőbb akadálya, hogy az emberek beletörődnek és hagyományosan elfogadják a nagy védelmi kiadásokat, miközben a veszélyek szüntelenül sokasodnak.

Leszerelés és fegyverzet-korlátozás

A Kelet és a Nyugat közötti kölcsönös bizalmatlanság serkenti a fegyverkezési versenyt, túlzott és állandóan növekvő katonai kiadásokat idézve elő. A fegyverek legnagyobb koncentrációja — a fegyverkezési verseny kritikus terepén — az európai színtéren zajlik, és ezen a területen fennáll a veszélye a még pusztítóbb fegyverek felhalmozásának. Helytelen lenne azonban figyelmen kívül hagyni a többi veszélyes konfliktus-övezetet: átfogó békeegyezmény hiánya a Közel-Keleten, feszültség és erőszak az afrikai kontinens különböző részein, feszült viszony a Szovjetunió és Kína között, valamint az utóbbihoz részben kapcsolódó délkelet-ázsiai válság.

Ráadásul a fejlődő országoknak a gyarmati örökség részeként megmaradt határai bizonyos esetekben feszültségek alapjául szolgálnak és — a tartós faji ellentétekhez hasonlóan — katonai konfliktusok forrásai voltak és lehetnek újra. Ha a nagyhatalmaknak az az illúziója, hogy a nyersanyagok megszerzését legvégső megoldásként katonai eszközökkel is lehet biztosítani, akkor az Észak—Dél kapcsolatok a nemzetközi feszültségek egyik legfontosabb tényezőjévé válnak.

A nemzetközi leszerelési tárgyalásokon megvitatott kérdések — a stratégiai fegyverek korlátozása, kiegyensúlyozott haderőcsökkentés, a nukleáris fegyverkísérletek betiltásáról szóló szerződés, nukleáris fegyverek terjedése ellen hozott intézkedések — megoldása nagyon lassan halad előre. Sajnálatos módon eddig a felelős vezetők mindkét oldalon a bátorság hiányáról tettek tanúbizonyságot. Néhány megfigyelő szerint a lassú haladás másik oka az, hogy a leszerelési tárgyalásokat elválasztják a politikai és gazdasági élettől, amelynek szempontjából pedig rendkívül fontosak. A tárgyalások fegyverkezési szakértők közötti véleménycsereként folynak, akik kísérletet tesznek arra, hogy magasszintű technikai kérdésekről kötelező érvényű és fenntartható egyezményeket kössenek, így az a veszély fenyeget, hogy a politika a technológiai fejlődésnek rendelődik alá. A másik nehézség abból adódik, hogy a tárgyalásokra már csak az új fegyverzeti rendszerek létrehozása és elavulásának kezdete után kerül sor.

Verseny a pusztító fegyverek terén

A SALT–II jól ismert hiányosságai ellenére is jelentos elórelépés az enyhülés jegyében De még a SALT–II ratifikálása és végrehajtása után is joval tobb mint 10 000 amerikai és szovjet stratégiai nukleáris robbanófej irányul katonai és polgári célpontokra Emellett sokkal nagyobb – és eddig nem korlátozott – számu, ugy nevezett taktikai nukleáris fegyver is létezik, ideértve a kozepes hatotávolsagu rakétákat Pusztító erejuk egy millio hirosimai bombáéval egyenlő A fentiek miatt rendkívül gyorsan egyezményt kell kotni az említett – kulonosen Kozép Európát fenyegető – fegyverek korlátozásáról, annál is inkább, mivel már uj fegyverek felallitasáról is szó van

A legnagyobb katonai hatalmak kozotti fegyverkezési verseny elsosorban minőségi, és nem mennyiségi téren folyik, a fegyverek minden ujabb generációja pusztítóbb hatásu, mint az, amelynek helyébe lép Emellett a nukleáris fegyverek nagyobb pontossága csokkentheti a „tüzési kuszob"-ot, és igy noveli a háborus veszélyt Ma már az ugynevezett hagyományos fegyvereknek is pusztito erejuk van A lézer és az elemi részecske sugár nyalábot felhasználo antiballisztikus fegyverek bevethetősége miatt ma mar a világurt is katonai fenyegetés veszélyezteti

A jovoben a SALT–II tárgyalásokkal parhuzamosan fontos lépéseket lehet tenni Bécsben, ahol már néhány éve folynak a targyalások a kolcsonosen kiegyensulyozott haderocsokkentésről (mutual balanced force reductions – MBFR) A kelet nyugati kapcsolatokat meghatározó bizalmatlanságot az enyhulési folyamat folytatásával, továbbá a békés árucsere, az ipari és tudományos egyuttmukodés teruletén a Kelet és Nyugat kozotti kolcsonosen elonyos fuggoség kialakításával kell felszámolni Ugyanakkor – a leheto legsurgosebben – tárgyalni kell a további bizalomerosito intézkedésekrol, amelyek szukségességét már az Europai Biztonságról és Egyuttmukodésrol szolo 1975-os Helsinki Nyilatkozat is rogzíti

Fegyvereladások a Harmadik Világnak

Mig a nukleáris haboru megakadalyozása a leszerelés elsorendu célkitűzése, addig a „hagyományos" (nem nukleáris) fegyverek teszik ki az osszes fegyverkezesi kiadasok 80% át Tulajdonképpen a második világháború óta minden haborut hagyomanyos fegyverekkel a Harmadik Világban vivtak Ezeknek a háboruknak tobb mint 10 millio ember esett áldozatul Nehany ilyen haboruban – mint például Koreában, Indokínában – a nagy hatalmak aktívan részt vettek, más esetekben a háttérben maradtak A legtobb halálos áldozattal járo háboruk némelyiket kis ' fegyverekkel vivtak A libanoni polgárháboru például tobb halálos áldozattal járt, mint a négy arab–izraeli haboru egyuttvéve A kambodzsai háboru még tragikusabb példa

A hagyományos fegyverek eladása Eszakrol Delre novekvo tendenciáju, jelenleg az osszes fegyverexport 70% at teszi ki De ez csupan nehány elado és néhány vásárló kozott folyo kereskedelem A Stockholmi Nemzetkozi Békekutato Intézet (SIPRI) 1979-es Evkonyve szerint 1978 ban a Harmadik Világ importja (1975-os USA dollár arfolyamon) 14 milliárd dollar volt, amelybol hét ország (Irak, Irán, a Koreai Koztársaság, Szaud Arábia, India Izrael és Libia) részesedése 8,7 milliárd dollárt tett ki, ebbol az ot kozel keleti országé 6,6 milliard dollarra rugott Néhany harmadik világbeli ország – Brazíliával az élen – jelentos fegyvergyártási kapacitast fejleszt ki és megkezdi a fegyverek exportalását is A Harmadik Világ fegyverimportjának 70% a azonban az USA-bol (5 8 milliard dollár) és a Szovjetunióbol (4 milliárd dollár) származik, további fontos elado Francia ország (2 milliard dollar), az Egyesult Királyság (660 millio dollár) és Olaszország (620 millio dollar) Mivel a bonyolult fegyverek exportjat a katonai muszaki kiképzok „exportja" kiséri, ez novelheti a már meglevo feszultsegeket

A nagyhatalmak elsosorban kulpolitikajukkal osszhangban vagy a regionális egyensuly fenntartasa érdekében adnak el fegyvereket, és nem azért, hogy ebbol gazdasaguknak elonye származzon A kisebb országok saját haditermelésuk támogatásara, a fegyvergyarakban a foglalkoztatás biztositására és a gazdaság támogatására hasznaljak fel a fegyverexportot Az iparositott orszagok fegyverexportját manapság nagyrészt a kormányok ellenorzik, mindazonaltal a fegyverexport egyre inkabb kereskedelmi korlátozas alá kerult Az Egyesult Allamok 1961 ben hozta letre a saját fegyvereladasi kormanyszervezetét, amit a tobbi fegyvergyarto hatalom is kovetett Ahol a kormany exportkorlatozasokat vezetett be, ott ezeket katonai célu gyárak vagy know how exportálásaval kerulték meg

A fegyverexport korlátozása

A hadiiparnak az 1970-es evek elején, a vietnami háboru befejezését kovetoen lezajlott recessziojával és – kulonosen a Kozel Keleten – az uj jovedelmezo piacok felbukkanásaval a Harmadik Világba irányulo fegyver eladások fokozodtak és sok esetben az uj kereslet osztonzésére irányultak, tekintet nélkul a valodi védelmi szukségletekre Eszakon ezt a hadiipari nyomást gyakran felerositik és kiegészitik a fejlodo országokhoz fuzodo kapcsolatok Szamos fejlodo országban katonai kormanyzat vagy eros katonai elit van hatalmon, amelyek presztizsuk novelese erdekében modern fegyverzettel akarják felszerelni magukat Kelet Europa fegyverexportját az határozta meg, hogy mennyi fegyverfelesleg állt rendelkezesre, illetve mennyire volt szukség az ilyen jellegu valutaszerzeshez

Korlátozni kellene az Észak — mind a Kelet, mind a Nyugat — által a fegyvervásárlások érdekében kifejtett kereskedelmi nyomást. Nem valószínű, hogy ezt a fegyvergyártó országok kozotti megegyezés nélkül el lehet érni. A fegyvereladás szokásos igazolása — „ha mi nem adunk el, elad más" — nem fogadható el. Az utóbbi években a nagyhatalmakat egyre komolyabban nyugtalanítják fegyverszállításaik kovetkezményei, így 1978 decemberében az Egyesült Államok és a Szovjetunió tárgyalásokat folytatott Mexikóban a Harmadik Világba irányuló, hagyományos fegyverekből álló szállítmányok korlátozásáról. Arra számítottak, hogy egyezségre lehet jutni bizonyos régiókat — például Latin-Amerikát — illetően, ahol a problémák viszonylag egyszerűnek tüntek. A más területek fegyverellátásának kérdéseiről folyó tárgyalások azonban holtpontra jutottak. Nem engedhetjük meg, hogy ez a kudarc meggátolja a hagyományos fegyverek exportjának korlátozására irányuló további kísérleteket. A nyugati hatalmak maguk is tehetnek megszorításokat a Harmadik Világnak történő fegyvereladások terén egymás között folytatott versenyük korlátozására — legalább a nagyobb fegyverimportáló országokkal kapcsolatban. De az egész világkozosségnek fokoznia kellene erőfeszítéseit, hogy egyezmények szülessenek a fegyverek és fegyvergyártó berendezések osszeütkozésekkel és feszültségekkel terhes területekre történő szállításának korlátozásáról. A nagyhatalmakat különosen nagy felelősség terheli ezen a téren.

Véleményünk szerint szükség lenne az osszes fegyverexport és fegyvergyártó berendezés-export számadatainak közzétételére. Ez azonban nem lesz konnyű feladat, és globális megegyezést tesz szükségessé.

A fejlődő országok kormányai — bármely más kormányhoz hasonlóan — a nemzetbiztonság erősítése érdekében akarnak fegyverkezni; de nekik is részt kell vállalniuk a fegyverkorlátozás felelősségéből. Néhány fejlődő ország — a békés fejlődés rovására — olyan szintre emelte hadikiadásait, amelynek nem sok koze van a biztonsági kovetelményekhez. Mivel a nagy fegyverimport megfelelő infrastruktúrát kovetel meg, elnyeli a szakképzett munkaerőt és az import fenntartását szolgáló devizát, s mindez noveli az adósságterheket. Ezen irányvonal megfordításához a fejlődő országoknak és vezetőiknek át kell alakítaniuk a legfontosabb feladatokat tartalmazó listát. El kell ismernünk azonban, hogy a feszültséggel terhes területeken a fegyverellátás korlátozása nehézségekbe ütkozik, ha a hadiipari kapacitásokat nagy egyensúlytalanságok jellemzik, különosen ott, ahol ez állandó elnyomással — például faji megkülonboztetéssel — párosul.

A nukleáris fegyverek elterjedése

Minden erőfeszítést meg kell tenni a nukleáris fegyverek elterjedését megakadályozó nemzetkozi egyezmények megtartása érdekében. Napjainkban számos fejlődő ország a nukleáris energia-programokat gazdasági fejlődése szempontjából elengedhetetlenül fontosnak tekinti. Sajnos — mint az kozismert — később ezeket sok esetben melléktermékként nukleáris fegyverek előállítására is fel lehet használni. Már ma is látható, hogy a kovetkező húsz évben harminc vagy negyven ország lesz képes nukleáris fegyvereket előállítani. Más szintű kérdés azonban egy nukleáris robbanószerkezet elkészítése, és más egy katonai célokra is hatásosan felhasználható eszkoz előállítása. Ráadásul, ha egy ország nukleáris fegyverekhez akar jutni, akkor azokat olcsóbban és gyorsabban állíthatja elő kozvetlenül, mint a nukleáris energiafejlesztés melléktermékeként. Mindazonáltal a nukleáris fegyverek terjedésének lehetősége fennáll, és nagy veszélyt jelent.

A fejlődő országoktól nem lehet megtagadni a nukleáris erőművek létesítéséhez való jogot. A nukleáris erőművek katonai célú felhasználásával kapcsolatos visszaélések kiküszobolése érdekében a Nemzetkozi Atomenergia Ügynokség felügyeleti rendszerét kellene megerősíteni és minden országgal elfogadtatni. Ezt megkonnyítené, ha konstruktív szellemben foglalkoznának azoknak az országoknak a problémáival, amelyek még nem írták alá és nem ratifikálták az Atomsorompó Egyezményt. A Latin-Amerikát nukleáris fegyvermentes ovezetnek nyilvánító egyezmény más régiók számára is megfontolásra érdemes, értékes modell lehetne.

A világméretű fegyverkezési verseny megfékezését szolgáló intézkedések csak csekély eredményhez vezettek. Talán megakadályozták néhány program kibővítését, és a nagyhatalmak álláspontja bizonyára kozeledett a novekvő fegyvergyártás veszélyeinek és koltségeinek megítélésében. A tényleges leszerelés — a fegyverzet és a hadikiadások csokkentése — azonban továbbra is nehezen valósítható meg.

A katonai kiadások megadóztatása

Sokféle javaslat született már a bizonyos szintet meghaladó katonai kiadások és a fegyverkereskedelem megadóztatására. Amint azt Jelentésunk egy másik fejezetében kifejtettük, a nemzetkozi kereskedelem esetleges megadóztatásánál a fegyverkereskedelmet magasabb adókulccsal vennék számításba, mint a kereskedelem egyéb formáit. Jelenleg e téren kicsi a valószínűsége bármilyen nemzetkozi egyezménynek. Sok érv szól a javaslatok ellen, például az attól való félelem, hogy a fegyverekre kivetett bármilyen adó bizonyos értelemben „torvénysítené" a hadikiadásokat. Emellett kevés ország hozza nyilvánosságra teljes katonai kiadását, és néhány országban ennek kozzététele meglehetősen hiányos. Mindazonáltal a katonai kiadások és a fegyverexport a nemzetkozi adózás új adókivetési alapelveinek elemeiként johetnének számításba, és bátorítást érdemelnek azok az erőfeszítések, amelyek e célból a megfelelő információk feltárására irányulnak.

A problémát az jelenti, hogy a fegyverek iránti keresletet ugy csokkentsék, hogy a fejlődést szolgáló erőforrasokat meg azelott meg lehessen szerezni, mielott fegyver lenne belőlük Nem élünk azonban azzal a vég letekig leegyszerusitett feltételezéssel, hogy amit a katonai kiadások korlátozásával megtakarítanak, azt kony nyu fejlesztési segéllyé atalakitani A gazdasági és politikai célok fontossági sorrendjének megváltoztatására van szukség

Gyakran hangoztatott (és éppen ilyen gyakran tulbecsult) érv az, hogy a fegyvergyártás és export Eszak gazdasaga es a foglalkoztatás szempontjából fontos Ez tévedés! Bar igaz, hogy a hadiipar hozzájárult a noveke déshez és munkahelyeket teremtett, de semmi esetre sem pótolhatatlan A polgári termelésre való átállást gyorsabban meg lehetne valósitani, mint azt feltételezik, mert a gazdasági problémakat konnyebb megoldani, mint a politikaiakat Az Egyesult Allamokra vonatkozo adatok mellett tobb mas tanulmány — például az Acél munkasok Nemzetkozi Szervezetének (International Metalworkers Federation) egyik tanulmánya — legfris sebb adatai is megerositik, hogy a hadiipari beruházasok kevesebb munkahelyet teremtenek, mint más iparágak és kozszolgaltatások beruházásai Nincs okunk kételkedni abban, hogy a jelenleg a fegyvergyártásban vagy egyeb katonai celra felhasznált toke es munkaero nagy részét — a kutatások szerint — át lehetne állitani a fej leszteshez szukséges békés eszkozok gyártasára, ideértve a tokejavakat is A fenti és más, a leszerelés szempont jabol fontos kerdéseket, A leszerelés és fejlodés kozotti kapcsolatot vizsgalo ENSZ kormanyszakértői csoport" tekinti at, amely 1978-ban kezdte meg hárommeves mukodését

Az egész vilagon — még Eszakon is — szamottevo kielégitetlen szukséglet mutatkozik az egészségügy és a kozlekedés vagy a varosfelujitás terén, amelyek kore tovabb bovulhetne, a keresleti résznek a fegyvergyártás visszafogasa által eloidezett csokkentese révén Ha az emberek kevesebb adot fizetnének — és a világon átlago san minden hatodik, adokent befizetett dollart katonai kiadasra fordítják — nem lennének tanácstalanok, milyen más arura koltsék a pénzuket Sok olyan kutatasi és globális egyuttmukodési terulet létezik, amelyek sokkal ertekesebbek az emberiseg szamara sokkal nagyobb valoszinuséggel biztositják fennmaradását, mint a pusztitas gepezetenek tokéletesitese, amelyre manapsag olyan sok eroforrast pazarolnak A vilag fejlódése szempontjabol az iparositott országok legfontosabb feladata, hogy magas szinvonalu, békés technológiát fel hasznalo termelesre térjenek at, amely alkalmazni tudná a jelenleg a hadiiparban foglalkoztatott magas szak képzettséggel rendelkezo munkaerot

A változás megvalositasának politikai problémait nem konnyu megoldani A belpolitikát átszovik a katonai– ipari kapcsolatok, amelyek befolyásolják a bel és kulpolitikát, a fegyvergyartást és a kulfoldre történő fegy vereladasokat

A biztonság uj fogalma

A konstruktiv nemzetkozi politika fontos feladata hogy a ‚biztonság' uj átfogo ertelmezését alakitsa ki amely kevesbe korlatozodik tisztan katonai szempontokra Világméretekben igazi biztonság nem valosithato meg a fegyverek novekvo felhalmozasa mellett — vagyis a szukebb értelemben vett nemzetvédelem alapján — hanem csak a nemzetek kozotti békes kapcsolatok alapfeltételeinek biztositásaval es az ezeket fenyegeto kato nai es nem katonai jellegu problémak megoldasaval A fegyverkezesi verseny — amelyben minden resztvevo a nemzetbiztonsag neveben (de azt tulsagosan leszukitett modon értelmezve) cselekszik — olyan helyzetet terem tett amelyben az emberiség végpusztulasa realis lehetoség Nem szabad megfeledkezni arrol a célkituzésrol hogy egy világszerte tiszteletben tartott bekefenntarto mechanizmust hozzanak létre amely elég eros ahhoz, hogy megakadalyozza a konfliktusok haboruba torkollasat Meg kellene erositeni az ENSZ szerepét az államok integritasanak biztositasaban, ami a nemzeti katonai kiadások csokkentését eredményezhetné és ily modon eroforrasokat szabaditana fel konstruktivabb celokra (pl fejlesztesi segélyre)

Az emberiseg tulelese nemcsak a katonai egyensulytol fugg hanem a biologiai kornyezet fennmaradasat biztosito az eroforrasok meltanyos elosztasan alapulo tartos prosperitast szolgalo globalis egyuttmukodéstol is A vilagon a bizonytalansag fokent a gazdag és szegeny országok kozotti viszalyokbol ered — a sulyos igaz sagtalansagok es a tomeges ehezes ezt meg sulyosbitja Ennek ellenere a szegenység es az éhség felszamolása ban felhasznalhato kutatasi kapacitasokat es toket napjainkban katonai celokra sajatitjak ki A fenyegeto fegyverkeszletek nonek, ugyanakkor elhanyagoljak a fegyverkezést feleslegesse tevo egyéb célokat szolgáló kiadasokat Ha a katonai kiadasokat ellenorizni lehetne es a megtakaritasok egy reszét fejlesztésre forditanak novelni lehetne a vilag biztonsagat es az emberi elet feltételeitol ma meg elzart embertomegek szebb jovo elé nezhetnenek

Ajánlások

A kozvélemény figyelmét jobban fel kell hívni arra, hogy a fegyverkezési verseny szornyű veszélyt jelent a világ stabilitása szempontjából, óriási terhet ró a nemzetgazdaságokra és nagymennyiségű erőforrástól fosztja meg a békés fejlődést.

A Kelet és a Nyugat kozotti fegyverkezési versenyt sorkentő kolcsonos bizalmatlanság megkoveteli, hogy az enyhülési folyamatot egyezményekkel és bizalomépítő intézkedésekkel folytassák. Minden résztvevőnek fel kell készülnie a tárgyalásokra (ideértve a regionális szintűeket is), hogy a fegyverkezési versenyt a még újabb fegyverzetrendszerek létrehozása előtt meg lehessen fékezni.

A világnak a biztonság sokkal átfogóbb értelmezésére van szüksége, ami nem korlátozódik kizárólag katonai szempontokra.

Minden erőfeszítést meg kell tenni a nukleáris fegyverek terjedését megakadályozó nemzetkozi egyezmények betartása érdekében.

Az Egyesült Nemzetek szerepének bővítésével egy világszerte tiszteletben tartott békefenntartó mechanizmust kellene létrehozni. Egy ilyen békefenntartó gépezet az államok integritását biztosítva erőforrásokat szabadíthatna fel a fejlesztés céljaira, azáltal, hogy kisebbek lennének a katonai kiadások, kevesebb lenne a konfliktussal terhes terület és alábbhagyna a fegyverkezési verseny.

A katonai kiadások és a fegyverexport a fejlesztési célú nemzetkozi adózás új alapelveinek elemeiként johetnének számításba. A fegyverkereskedelemre magasabb adókulcsot kellene megállapítani, mint a kereskedelem egyéb formáira.

Nagyobb erőfeszítéseket kellene tenni a fegyverexport és a fegyvergyártó berendezések exportjának nyilvános kozzétételéről szóló egyezmények megkotése érdekében. A világkozosségnek komolyabban kellene foglalkoznia a fegyverszállítások vagy a fegyvergyártó berendezések exportjának kovetkezményeivel, és egyezményt kellene kotni a konfliktussal és feszültséggel terhes területekre történő szállítások korlátozásáról.

Több kutatást kell végezni azzal kapcsolatban, hogyan lehet a fegyvergyártást olyan polgári termeléssé átalakítani, amely hasznosíthatná a jelenleg a hadiiparban foglalkoztatott magasan képzett tudományos és műszaki munkaerőt.

8. A Dél feladata

A Bizottság hatáskörének megjelolésekor egyetértettünk abban, hogy „figyelemmel kísérjük, milyen felelősség hárul a fejlődő országokra belpolitikájuk alakításában, hogy a nemzetközi gazdasági és társadalmi igazságosságért tett erőfeszítéseket ugyanilyen végcélok megvalósítását célzó intézkedésekkel kapcsolják össze saját népességük korében". E fejezetet ennek a témának szenteljük. Mindvégig szem előtt tartjuk azonban, hogy a belpolitika nemzeti fennhatóság alá tartozik ugyan, de tekintetbe kell venni, hogy a nemzetközi fejlődés témakörének vizsgálata nem lehet reális azoknak az alapvető feladatoknak teljes körű értékelése nélkül, amelyeket a fejlődő országoknak maguknak kell vállalniuk a tényleges fejlődés megvalósítása érdekében.

Ezzel ugyanakkor semmiképpen sem szeretnénk azt sugallni, hogy a belpolitikai változások legyenek az egész rendszer reformjának elsőrendű feltételei. A fejlődés, valamint az országok közötti méltányos és észszerű kapcsolatok szempontjából kedvező nemzetkozi rend ügye onmagában is fontos. Ez a rend nem a sajátos — társadalmi, gazdasági vagy politikai — nemzeti stratégiák előre nem látható fordulatain alapul. Ugyanakkor a nemzeteken belüli nagyobb méltányosság is fontos, ami kozvetlenül összefügg a célját képező, az emberek életminőségének javítására és a gazdasági fejlődésre vonatkozó kilátásokkal. Ebben az összefüggésben vizsgálunk meg néhány olyan sajátos feladatot, amelyek végrehajtása a fejlődő országokra hárul.

A szegénység enyhítésére irányuló nemzeti politika

Az előző fejezetekben roviden áttekintettük a háború utáni időszakban végbement fejlődés történetét és feltártuk a világméretű szegénység nagyságát. Összetett képet kaptunk: bizonyos területeken nagy lépéseket tesznek a modernizálás felé, de — néhány ország kivételével — a fejlődés társadalmi céljainak elérésében tapasztalt haladás általában kiábrándító. A gazdasági novekedés nem mindig jelentette azt, hogy az emberek széles tomegeinek életszínvonala javult. Néhány országban sikerült osszekapcsolni a gyors gazdasági növekedést a lakosság tobbsége életszínvonalának emelésével; de összességében az abszolút szegénységtől szenvedő emberek száma tovább nőtt; a munkanélküliség és az alulfoglalkoztatottság fokozódott, és sok esetben nőtt a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenség.

Ez a végkifejlet legtobbszor a meglevő gazdasági és társadalmi struktúrák, valamint a múltbeli növekedési minták tükroződése; ezekre viszont nemzetkozi tényezők hatottak. A Jelentés egy másik részében megvizsgáljuk a világgazdaság működését és megmutatjuk, hogy az miként járult hozzá a Dél fejlődési törekvéseinek meghiúsításához. Létezik azonban egy másik, ugyanennyire alapvető probléma: azok, akiket — akár Északon, akár Délen — a gazdaság és a gazdasági hatalom elosztása jelenleg a legelőnyosebben érint, szokás szerint nem hajlandóak vállalni a világon élő szegények sorsának javításáért rájuk háruló felelősséget. A fejlődő országokban a jelenlegi struktúrákat sokszor tovább erősítik egyrészt a beruházás-allokáció, a közkiadások, az árak, a külkereskedelem és a valutaárfolyamok belső szabályozásai, másrészt azok a módszerek, amelyekkel Észak saját szempontjai alapján a termelés szervezését befolyásolja a fejlődő országokban. Összefoglalva: ezek a tényezők sokszor olyan novekedési mintákhoz vezettek, amelyekből kovetkezően novekszik annak a kisebbségnek az előnye, amely az ipar és a mezőgazdaság modern ágazatainban képes munkát találni vagy beruházni, illetve a kozszolgáltatások és a szakmák hierarchiájában magasabban helyezkedik el.

Társadalmi és gazdasági reformok

A szegénység gyors visszaszorítása tehát megkoveteli mind a nemzetkozi gazdasági rendszer, mind a nemzeti novekedési minták megváltoztatását. A nemzetkozi politika és intézmények terén általunk javasolt reformok pótlólagos erőforrásokat és kedvező külső kornyezetet biztosítanak a szegénység elleni globális támadáshoz. A nemzetkozi rendszer változásai azonban onmagukban nem elegendőek. A legtobb országban ki kell egészíteni a nemzeti szintű társadalmi és gazdasági reformokkal.

A fejlődő országok kozott nagy különbségek vannak a fejlettség szintjében, az erőforrásokban, a termelés struktúrájában és szervezetében, valamint a jovedelem- és vagyoneloszlási mintákban. Nincs olyan politikai csomagterv, amely minden ország számára megfelelő lenne. Mindazonáltal az elmúlt két évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy sok ország néz szembe azonos problémákkal, ami számos, az országok széles korének megfelelő politikai megkozelítést sugall. Ebben a fejezetben megkíséreljük megvilágítani az olyan fejlesztési politikákat, amelyek — széles korben alkalmazva — a világkozosség számára a fejlődő országok őszinte elkotelezettségét jeleznék a fejlesztésből származó előnyok méltányosabb elosztása és a fejlődést elősegítő emberi és anyagi erőforrások mozgósítása mellett.

E politika megvalósításának valószínűsége nagymértékben függ a belső politikai korülményektől. A hagyományos érdekek és a szegénység nagysága miatt javaslataink elfogadásának politikai korlátai is vannak; bár nem kívánunk semmit előírni az egyes országok számára, még az is vitatható, hogy a széles korű politikai részvétel és a határozott vezetés a legjobb garancia-e az általunk javasolt politika számára. Úgy gondoljuk, hogy a fejlődő országok túlnyomó részében sokkal tobbet lehetne tenni az igazságos fejlődés megvalósításáért.

A szegénység elleni stratégia elemei

Ahhoz, hogy a szegényeknek kozvetlen hasznuk legyen a novekedésből és teljes egészében részt vegyenek a fejlődési folyamatban, új intézményekre és politikára van szükség a termelő erőforrásoknak a szegények javára történő újraelosztása, a munka- és jovedelemszerzési lehetőségek gyors bővítése, valamint társadalmi és gazdasági szolgáltatások tomegméretű biztosítása érdekében. A fenti célok elérésére irányuló fejlesztési stratégia a politikai akarattól, a hatékony gazdasági irányítástól és az erőforrások hatékony mobilizálásától függ. A fejlettség elérésére irányuló hazai erőfeszítéseket azonban nem lehet kizárólag a kozvetlen szegénység elleni politikára és programokra szűkíteni; ezeket a gazdaság gyors novekedésének és strukturális átalakításának elősegítésére irányuló politika szélesebb keretében kell megvizsgálni. A szegénység elleni politikának nem azt kellene jelentenie, hogy a segélyeket csupán a kisméretű, a városi és falusi szegényeknek kozvetlenül és azonnal hasznot hozó tervezetek pénzügyi támogatására korlátozzák. A pénzügyileg és gazdaságilag életképes projektek a modern termelő szektorban — a magas szintű technológia és a nagyméretű infrastrukturális beruházások — a nemzetkozi támogatást igénylő fejlődési folyamat fontos elemei.

Bár az intézményi és politikai változások országonként eltérőek lesznek, érdemes az országokat *két* nagy csoportba sorolni. Az *első* azokat az országokat foglalja magában, ahol a lényeges reformok egy része már lezajlott. A kozepes és alacsony jovedelmű országok — ideértve néhány legkevésbé fejlett országot — ebbe a csoportba tartoznak. Ezek kozül sok kozepes jovedelmű ország már jelentős haladást ért el a lakosság alapvető szükségleteinek kielégítésében. A csoportba tartozó alacsony-jovedelmű országok esetében a gyors novekedésnek mindenek feletti prioritása van. A szegénység egyenlő elosztása nem jelenti szükségképpen a gazdagság egyenlő eloszlását; ezért dontő a hazai erőforrások mozgósítása és a külső erőforrások nagyobb mértékű beáramlása. A novekedés megindulásával az intézményeket és a politikát folyamatosan úgy kell majd alakítani, hogy azok megakadályozzák az új gazdasági hatalomnak és a gazdagságnak egy kisebbség kezében való koncentrációját. Bizonyos országokban ez azt jelentheti, hogy a gyorsabb novekedést feláldozzák egy szélesebb korű, de biztosabb fejlődés kedvéért, amely minimálisra csokkenti a társadalmi feszültségeket; más országokban — a kutatások szerint — az újraelosztási stratégiák meggyorsíthatják a novekedést.

A *másik* kategóriába tartozik a fejlődő országok tobbsége, ahol a termelő erőforrások és a jovedelmek jobb elosztását még meg kell valósítani, annak érdekében, hogy kielégítsék az egész nép alapvető szükségleteit és osztonozzék a termelékenység javítását (különosen a vidéki területeken). Néhány kozepes jovedelmű országban — ahol a szegénység problémája viszonylag szerény méretű és az állam jelentős hasznot húz a termelő erőforrásokból — a jovedelem és vagyon újraelosztására, valamint a foglalkozási alkalmak gyors bővítésére van leginkább szükség. A tobbiek esetében — a kozepes és alacsony jovedelmű országokban is, ahol jelentős mértékű a szegénység — nélkülozhetetlen egy szelesebb korű politikai csomagterv, amely agrárreformot, a kisvállalatok támogatását, valamint a kozszolgáltatások megszervezésének és biztosításának jelentős változásait foglalja magában.

A mezőgazdaság elsőbbsége

A fejlődő országokban a szegények legalább hetven százaléka él vidéki területeken. A múltban sok országban tettek aránytalanul nagy erőffeszítéseket a városi és az ipari szektorok fejlesztésére. A mezőgazdaság elhanyagolása azonban gyakran az *egy főre jutó* élelmiszertermelés stagnálásához, sőt visszaeséséhez és az élelmiszerárak emelkedéséhez vezetett, a vidéki szegénység novekedett, és az egyenlőtlenség nagyobb lett. Úgy gondoljuk, hogy a gyorsabb általános novekedés szükséges feltétele a mezőgazdasági termelés, különosen az élelmiszer-novények termelésének folyamatos novelése. Ehhez nagyarányú fejlesztési alapokat kell a vidéki területekre irányítani az infrastruktúra, hitelek, raktározás, értékesítés, a szolgáltatások bővítése, a kutatás, a mezőgazdasági eszkozok és termelési inputok — például műtrágyák és jobb minőségű vetőmagok, valamint novényvédőszerek — céljaira.

Tapasztalatból tudjuk azonban, hogy amennyiben ezt az akciót nem kísérik strukturális változások, a vidéki szegénységre gyakorolt hatásuk elhanyagolható, sőt negatív is lehet. Sok országban nagyfokú egyenlőtlenség áll fenn a foldtulajdon terén: a foldbirtokosok és nagygazdák alkotta kisebbség — gyakran a vidéki háztartások 5—10 százaléka — a művelt foldterületeknek akár 40—60%-át is birtokolhatják. A vidéki népesség fennmaradó része kicsi, gyakran elaprózott folddarabokon zsúfolódik ossze; sokuknak egyáltalán nincs foldje. Sokszor a falusi foldek nagy részét bérlői vagy részes bérlői alapon művelik, ez esetben a termés nagy részét a foldtulajdonos kisajátítja. Az ilyen agrárszerkezet igazságtalan és nem hatékony. Némely országban a nagybirtokokat nem használják ki kellően, és az egységnyi foldterületre jutó termelés alacsonyabb, mint a kisbirtokokon. A falusi szegénység mértékének csokkentése és a nagyobb élelmiszertermelés érdekében az elsődleges feladat az agrárreform, valamint a farmerek és munkások szervezeteinek támogatása. Ilyen reformok szükségesek ahhoz is, hogy az emberek tomegei jobban bekapcsolódhassanak a társadalom életébe.

Az „informális szektor" támogatása

A kulonosen szegény sorban elo emberek — a mezogazdasagi agazatban dolgozokon kivul — a gazdaság ugy nevezett „informalis szektoraban" talalhatoak Ebben a szektorban a munkasok számtalan kisuzemi tevékeny seg réven szerzik gyakran nyomorusagos jovedelmuket karbantartás, gyartás, épités, kereskedelem, élelmezés es egyeb szolgaltatasok teruletén Minthogy a modern szektorban a munkalehetoségek szama nem bovult meg feleloen, az informalis szektor gyorsan nott Jellemzoi ♦ konnyu belépés ♦ a termelés és elosztás munka igényes folyamata ♦ hagyományos vagy konnyen elsajatithato szakképzettség ♦ alacsony bérek, valamint ♦ a helyi nyersanyagok, egyszeru szerszamok es gépek hasznalata Sok országban a hivatalos politika elhanyagolja ezt a szektort, sot diszkriminaciot alkalmaz ellene

Ahhoz, hogy a fejlodes elosegiteseben az informalis szektor potencialját felhasznalhassuk, arra van szukség, hogy ezt a szektort hozzasegitsuk a hitel konnyebb megszerzesehez a magasabb szakképzettség elsajátitasához, a termekminoseg javitasat szolgalo muszaki tanacsokhoz, valamint a jobb szerszámokhoz és az infrastrukturalis lehetoségekhez A nagyvallalatok alvallalkozási szerzodeseinek es a kozuleti szektor vasárlásainak osztonzése uj keresleti forrasokat teremthet A raforditások kozos beszerzése es az értékesites tamogatása javitja a kulon allo egysegek targyalasi poziciojat es kepessé teszi oket arra, hogy hatékonyabban harcoljanak a nagy bel es kulfoldi vallalatokkal

Nehany országban a szegényseg problema olyan nagy, hogy mindezeket az intezkedeseket kozmunkakkal foglalkozasi lehetoseget teremto specialis programokkal kell kiegészíteni Jo tervezés és végrehajtas esetén ezek a tervezetek — a szegenyek jovedelmet novelve — a munkaero teljesebb kihasznalasat teszik lehetové — kulonosen recesszios idoszakokban — es a hasznos infrastruktura megteremtését eredmenyezik, fokozva a tarsadalmi joletet es a termelesi potencialt, kulonosen a falusi teruleteken Ezek a programok tartalmazhatnak talajvedelmet, erdo ujratelepitest, kis, ontozesi celu gatak, csatornák letesitesét, talajjavitast, csatornazast, árvedelmi rendszerek es utak kiepitesét Gondosan kell ugyelni annak biztositasara, hogy a szegények részesedjenek a tervezetek altal teremtett munka es jovedelemszerzo lehetosegekbol és vagyontargyakbol Az agrarreform es a munkásszervezetek megfelelo formai szükséges feltételei lehetnek a nagyaranyu kozmunka programok sikerenek

A technologia megvalasztasa a mezogazdaságban és a nem mezogazdasagi kisvállalatoknal szorosan ossze fugg a foglalkoztatottsaggal es a termelekenységgel A legtobb fejlodo országot technologiai dualizmus jellemzi amig a modern ipar es mezogazdasag magasan fejlett technologiat hasznal, addig a hagyomanyos szektorban dolgozo parasztok es munkasok gyakran evszazados technologiara hagyatkoznak A fejlodo országok elott álló talan legnagyobb problema a magasabb szintu technologia hiánya a hagyomanyos mezogazdasagban és az informalis szektorban

Társadalmi szolgáltatások

A szegenyek alapveto szuksegleteinek kielegitesehez az egyeni és a kozuleti javak és szolgaltatasok biztositására van szukseg Amig az elegendo foglalkoztatasi alkalom és a termelo toke megszerezhetosége lehetové nem teszi a szegenyeknek hogy a szuksegleteik egy reszenek kielegitéséhez szükséges jovedelmet megszerezzék addig a kormanyoknak oktatasi egeszségugyi lakas es vizellatasi programok reven kell a szukségletet ellatni

A legtobb országban a kormanyok nem rendelkeznek elegendo eroforrassal ahhoz hogy nepesseguk nagy resze szamara ezeket a szolgaltatasokat biztositsak A problema gyakran osszetett mivel a rendelkezésre allo eroforrasok aranytalan részet hasznaljak — altalaban a varosi teruleteken — egy kisebbség magas szintu szolgaltatasokkal valo ellatasara Szamos országban más modokon probaljak ezeket a szolgáltatasokat megszervezni, kulonos hangsulyt helyezve a népesség szegeny retegeinek ellátasara Amint azt a 2 fejezetben kifejtettuk, egy szerubb olcsobb de hatékony programokat kell kidolgozni a legnagyobb inségben élo csoportok viszonylag rovid idotavon beluli ellatasahoz Az egészség, a lakas es vizellatasi és egyéb szolgáltatások teren az az elhatarozas a fontos, hogy az orszag anyagi lehetoségeinek megfelelo szolgaltatásokkal maximális számu embert lássanak el Ez ervényes az oktatasra is melynek teruleten mar számos ország bebizonyította, hogy viszonylag korlatozott eroforrasokkal is igen gyors haladast lehet elerni Erofeszítéseik magukba foglaljak a maximalis szamu képzett ember alkalmazását reszidos tanarként, a meglevo lehetoségek jobb kihasznalasat és az alapmuveltseg néhany elemenek bevonasat a taplalkozási, egészsegugyi és családtervezési programokba

Manapsag jobban elismerik hogy a fejlodés szempontjából fontos a népesség tervezése Egyre tobb országban, a tarsadalom minden szintjén valtoznak a kulturalis es tarsadalmi attitudok, továbba ma már biztositják a csaladtervezeshez szukseges felvilagositast es eszkozoket A 6 fejezetben hangsulyoztuk, hogy ezek sokkal hatékonyabbak ha egy olyan fejlesztési erofeszítés részekent alkalmazzak oket, amely biztositja a munka alkalmakat, valamint az egészségugyi és oktatasi lehetoségeket az emberek tomegei szamára Számos ország ban a népesseg novekedési uteme jelentosen csokkenni kezdett, amikor szélesebb korben alltak rendelkezésre az egészségugyi csaladtervezesi es oktatasi szolgaltatasok, a nok szamára a tanulasi és munkalehetoségek, s mindezek eredmenyekent tovabb javult a szegények életszinvonala Támogatjuk a népesség novekedésének további korlatozását az ilyen szeleskoruen megalapozott programok segitségével

A tervezés jelentősége

A korábbiakban elemzett növekedési folyamat és minta módosításainak sikere alapjában véve politikai tényezőktől, a politika kialakításának és alkalmazásának hatékonyságától és a hazai erőforrások mobilizálásától függ majd. A foglalkoztatás mennyiségében és intenzitásában, valamint a helyi anyagok felhasználásában bekövetkező növekedés bővítené a fejlődés forrásait. Ahhoz azonban, hogy lehetővé váljék a bővített beruházási tevékenység, továbbá megvalósuljanak a jobb szociális és gazdasági szolgáltatások, a luxusjavak és -szolgáltatások fogyasztását import-, fogyasztási- és közvetett fogyasztási adók révén korlátozni kellene. Emellett sok országban további pénzbevételt lehet biztosítani a fold- és tőkejovedelmek megadóztatása, valamint az egyénekre és vállalatokra kivetett magasabb adóráták révén. Az adócsalás ellenőrzése és az adóbegyűjtés javítása is novelheti a forrásokat. A közszolgáltatások — elektromos áram, víz, kozlekedés stb. — használatának gazdasági megadóztatása a bevételek emelésének egy másik eszkoze, és sok esetben ezek maguk is befolyásolhatják a novekedés eredményeinek megoszlását.

A tervezés és a gazdaságirányítás hatékonyságának fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Tobb szakembert kell képezni a tervezés, irányítás, műszaki tudományok, valamint egy sor más szakmai, foglalkozási és műszaki tárgykör magas- és középszintű munkakoreinek ellátására, továbbá a képzést fokozottabban kell a helyi körülményekhez igazítani. A koltség-haszon elemzés alkalmazása a kozületi szektor programjainál és tervezeteinél jelentős megtakarítást eredményezhet. Sok pazarló kiadást lehet megtakarítani a bürokrácián, a presztizsterveken és a katonai programokon, amelyeket korántsem mindig a külső fenyegetés miatt vállalnak. Az egészséges gazdaságirányítás megkívánhatja az erőforrások tényleges koltségeit — ideértve a tőkét, a külföldi valutát és a megtakarítások kamatait — hívebben tükrozó árreformot is.

A fejlődés megköveteli a részvételt

Szükség lesz olyan erőfeszítésekre, amelyek arra bátorítják az embereket, hogy szervezeteket hozzanak létre. Munkások és parasztok, nők és fiatalok — szakszervezetekbe, szovetkezetekbe és egyéb csoportokba tomorülve — sok társadalmi és gazdasági területen gyakran lesznek majd a reformok megvalósításának biztosítékai. Ezenkívül ezek a szervezetek segíthetnek a fejlesztési tevékenységek decentralizálásában, az erőforrások mobilizálásában — különösen az onsegélyezés és a kozmunka-tervezetek révén —, valamint a társadalmi szolgáltatások kiterjesztésében, a hitelnek, a képzésnek és a ráfordításoknak csoportalapon történő biztosításában. A decentralizált kormány- vagy igazgatási rendszerek segíthetnek ebben a folyamatban. A fejlesztés fő célkitűzéseinek elérésében az emberek igazi és teljes részvételét nélkülozó rendszer nem lehet teljesen kielégítő és hatékony.

A fejlesztési tevékenységben a szegények részvételét elősegítő módokat minden országban a helyi problémák és lehetőségek figyelembevételével kell meghatározni. E fejezetben tett javaslatok esetleg megfelelnek az egyiknek, de nem alkalmazhatóak egy másik országban. Az új világgazdasági rend ügye azonban elveszti erkolcsi erejét, ha nem kapcsolódik ossze a tomeges szegénység megszüntetése érdekében tett világméretű erőfeszítéssel. Határozott erőfeszítéseket kell tenni nemzeti szinten is, ugyanakkor a világkozosség kiterjesztheti és ki is kell terjesztenie legteljesebb támogatását az esetleg bekovetkező munkaerő, anyagi- és pénzügyi hiányok korrigálására.

A fejlődő országok közötti gazdasági együttműködés

A fejlődő országok belfoldi vagy az iparosított országokkal folytatott tevékenysége nem jelenti az egyedüli járható utat. 1979-ben a 77-ek Csoportjának Arushani Miniszteri Találkozóján dontést hoztak egy „rovid távú akciótervről a Fejlődő Országok Kozotti Gazdasági Együttműködés (Economic Cooperation between Developing Countries — ECDC) legfontosabb átfogó feladatairól". A fejlődő országok egyre tobb figyelmet fordítanak a fejlődés ilyen típusú együttműködés révén történő elősegítésére. A területi integrációs tervek és a területi bankok létrehozására irányuló erőfeszítések már régi keletűek. Mostanában azonban az onerőre támaszkodás és a gazdasági függetlenség igénye jobban kihangsúlyozta a kolcsonos együttműködést.

Ez az irányzat nem jelenti azt, hogy a Dél el akar kulonulni vagy „leválni" az Északról. Ellenkezőleg, ez egybeesett az exportorientáció felé történő jelentős eltolódással és az Északkal folytatott kereskedelem bővítésével. A fejlődő országok által nemzeti keretek kozott és együttesen az onállóság irányába tett lépéseket úgy kell értékelni, mint az Északtól való függőség csokkentésének, az onerőre építés fokozódásának, valamint méltóságuk és teljesebb függetlenségük elősegítésének érdekében tett erőfeszítéseket. Az onerőre támaszkodás nem jelent autarhiát. A fejlődő országok az egyre nagyobb függetlenségukből származó, kolcsonos érdekeik fokozott — de még nem felismert — kihasználására torekszenek. Mivel a fejlődésben és a hatalomban meglevő aránytalanságok az Északkal fennálló kolcsonos függésnek aszimmetrikus jelleget adhatnak, nemcsak függetlenségük megerősítése a céljuk, hanem — az egymás kozotti együttműködés bővítése révén — a világméretű gazdaságirányításban a megfelelőbb részarány biztosítása is.

Az a tény, hogy az északi novekedés nem volt képes jelentős hatást gyakorolni a Délre, továbbá az Észak—Dél párbeszéd és tárgyalások intenzív éveinek csekély eredménye volt, az iparosított országokban a tartós recesszió és a halvány remény, hogy belátható időn belül visszatérnek az 1960-as évekbeli novekedési ütemhez — e tényezők együttesen azt a nézetet erősítik, amely szerint nagyobb mértékben kell támaszkodni a belső gazdasági folyamatokra és a fejlődő nemzetek kozotti együttműkodés politikájára.

Léteztek más pozitív tényezők is. Az új lehetőségek kialakulása, és az a tény, hogy a fejlődő országok gazdaságai egymást kiegészítik, fokozottabban tudatosította a Dél—Dél együttműkodés révén történő fejlesztés elősegítésének lehetőségét. Ez a lehetőség csak akkor realizálható, ha mindegyik fél tiszta hasznot lát az ilyen együttműkodésben. De ez alkalmat ad a Dél országainak arra is, hogy vállalják a fold szegényeiért viselt közös felelősségből rájuk háruló kotelezettségeket.

Új lehetőségek nyíltak, amikor néhány fejlődő ország tőkefelesleggel rendelkező országként vagy tőkejavak exportőreként jelentkezett, valamint az újonnan iparosodó országokban a technológia egyre bonyolultabbá vált. A gazdasági együttműkodés mértéke a Harmadik Világ országainak fejlődésével együtt bővül. Északnak orommel kellene fogadnia a fejlődő országok megnovekedett igényét gazdasági és politikai életük fokozottabb kézbentartására, valamint arra való torekvésüket, hogy hasznosítsák az egymás kozotti gazdasági együttműkodés kihasználatlan lehetőségeit. A Dél gyorsabb fejlődése — még ha támogatják is — végső soron csak előnyös lehet Észak számára is — a kiterjedtebb és lendületesebb világgazdaságban rejlő nagyobb lehetőségek miatt. A gazdasági fejlődés dinamikáját alapul véve, a fejlődő országok kozotti kereskedelem bővülése nem jelentette és a jovőben sem jelenti az Északkal folytatott kereskedelem lehetőségeinek szűkülését. Az iparosított országok a Dél—Dél együttműkodés noveléséhez fűződő érdekeinek világosabban kellene tükröződnie az ECDC-vel kapcsolatos politikájukban.

Regionális együttműkodés

A fejlődő országok egymás kozotti kereskedelme gyorsabban nő, mint Északkal folytatott kereskedelmük. 1976-ban Dél teljes exportjának 22%-a és gyáripari termékexportjának 32%-a irányult más déli országokba. A limai célkitűzés teljesítése — amelyre a 11. fejezetben hivatkozunk — a fejlődő országok közötti kereskedelem további novekedését irányozza elő. Amennyiben a fejlett országok nem képesek visszaszorítani a protekcionizmust és továbbra is lassú novekedést tanusítanak, a fejlődő országoknak sokkal gyorsabb ütemben kell bővíteniük egymás kozotti kereskedelmüket.

A regionális és szub-regionális gazdasági integráció az ECDC megvalósításának fontos eszkoze marad. Néhány szub-regionális integrációs kísérlet nehézségekbe ütkozott, és az általános haladás lelassult. Ez aligha meglepő, mivel a szegény országok a gazdagoknál kevésbé képesek elviselni a regionalizmus rovid távú terheit, lehetnek bármilyen jelentősek is a hosszútávú előnyok. Az utóbbi években ezek a nehézségek csak súlyosbodtak, mivel nagyobb szükség van a nemzetgazdaságok elszigetelésére a súlyos ártalmat jelentő külső gazdasági befolyásoktól. Mégis, a nehézségek ellenére, néhány regionális szervezet — mint például az Andesi Csoport és a Dél-Kelet Ázsiai Nemzetek Szovetsége (ASEAN) — továbbra is jelentős haladást ért el. Most, hogy a politikai, gazdasági és intézményi kovetelményeket jobban megismerték, a szub-regionális integráció és a szoros együttműkodés más formái életképes stratégiát kínálnak a gyorsított fejlesztéshez és a strukturális átalakuláshoz sok szomszédos fejlődő országban. A nagyon kis országok esetében az ilyen regionalizálásra irányuló erőfeszítések különosen megérdemlik a világkozosség erőteljes támogatását.

A szub-regionális integrációs tervezetek hangsúlyozzák a regionális szabadkereskedelem és preferenciális kereskedelmi egyezmények létrehozását, hogy a fejlődést elősegítsék a specializáció támogatásával és a méretarányos gazdaságból származó előnyok kihasználásával segítsék elő a fejlődést. Az együttműkodés ezen formája különosen a kis belfoldi piaccal rendelkező országok számára hasznos, amelyek elszigetelve nem képesek a tevékenységek széles korét átfogó, hatékony iparosítást folytatni. Egyre inkább felismerik azonban, hogy a preferenciális kereskedelmi egyezményeket kozos iparágak létrehozása céljából ki kell egészíteni kozos regionális pénzalapok létesítésével. A tobb ország alkotta ipari vállalkozások elősegíthetik a kereskedelem liberalizálását és a gazdasági együttműkodés kidolgozottabb formáinak osztonzését.

A termelési együttműkodés kozos ipari programok és speciális kereskedelmi rendszerek formáját is oltheti, hogy elősegítse a mezőgazdasági szektor, valamint a kozlekedési és a hírkozlő eszkozok, illetve a fizikai infrastruktúra egyéb formáinak kozos fejlesztését. A regionális fejlesztési tervezetek az általános, hivatalos regionális mozgalmon kívül lehetséges együttműkodés speciális formái lehetnek. E tervezetek révén számos ország, amely kozos folyómedernél vagy foldrajzilag meghatározott okológiai szegénységi ovezetben fekszik, bekapcsolódhat a kozos fejlesztési problémák megoldásába. A 200 mérföldes Kizárólagos Gazdasági Övezetek létrehozása is teret biztosítana a regionális együttműkodésre a tengeri erőforrások kiterjedtebb hasznosításának és kezelésének érdekében.

Monetáris és hitelügyi együttműködés

A monetáris egyezményekben az együttműködés számos szub-regionális és regionális integrációs mozgalom főszereplője volt. Ezek fizetési és klíring-megállapodások, hitelegyezmények vagy „tartalék alapok", valamint – néhány esetben – monetáris uniók formáját olthetik. A fizetési és klíring-megállapodások a számlák kiegyenlítésének biztosítása révén megkönnyítik a kereskedelmet és a nemzetkozi tartalékok hatékonyabb felhasználásához járulnak hozzá. A hitelegyezmények magukban foglalják a tartalékok felosztását is, így pótlólagos fizetési mérlegtámogatást nyújtanak. Ezenkívül a fejlődő országok kereskedelmének támogatását – más országokkal és egymás között is – számottevően megkonnyítenék a kiterjedtebb exporthitel és a refinanszírozási megállapodások (mint például a Latin-Amerikai Export Bank megállapodásai).

Az új kereskedelmi formák szorgalmazása

A fejlődő országok közötti hatékony együttműködés megkoveteli a Harmadik Világon belüli kereskedelmet szolgáló infrastruktúra megtervezését és kifejlesztését. A történelmileg kialakult kapcsolatok kovetkeztében jelenleg a kereskedelmi információ áramlása, az exporthitel biztosítási lehetőségek, a kozlekedési és hírkozlési rendszerek, mind az Észak–Dél kereskedelmi formáknak kedveznek. A kereskedelmi formák jelentős változása különleges ösztönzés híján valószínűtlennek látszik.

A preferenciális kereskedelmi tervezetek kiterjesztése értékes eszkoz a fejlődő országok kozotti kereskedelem ösztönzésére. Néhány fejlődő ország bizonyos tőkejavak kompetetív termelőjévé vált. India például nehézipari gépeket, elektromos távvezeték-oszlopokat és kulcsrakész gyárakat exportál. Ezek a fejlemények hozzájárulnak ahhoz, hogy a fejlődő országok egymást kiegészítik és az egymás kozotti kereskedelmi preferenciák elősegítésére is ügyelnek. Időkozben jó eredményeket hozhatnak a bilaterális vagy interregionális megállapodásokban az egyes termékeket vagy szektorokat érintő szelektívebb megkozelítések.

A fejlődő országok által létrehozott transznacionális piackutató és beszerző vállalatok is segíthetnének a multinacionális vállalatoktól való függőség csokkentésében és a kereskedelem bővítésének megkonnyítésében.

A technológia javítása

Az iparosítás és mezőgazdasági fejlesztés felgyorsítása során a fejlődő országoknak nem szabad szem elől téveszteniük iparuk jellegét és minőségét. Sokat tehetnek azért, hogy kozos erőfeszítések révén javítsák hazai technológiai bázisukat. Megoszthatják a szakképzett állományt és – ahol szükséges – regionális és szub-regionális központokat hozhatnak létre a technológia alkalmazására és fejlesztésére. Ezekben a kezdeményezésekben az iparilag legfejlettebb fejlődő országok – mint például India, Brazília, Jugoszlávia – vezető szerepet vállalhatnak.

A fejlődő országok kozotti műszaki együttműkodést (technical cooperation among Developing countries – TCDC) ma az ECDC fontos aspektusaként értékelik és az UNDP munkája – különosen ennek segítésében – megérdemli a nemzetkozi támogatást. Manapság a fejlődő országokban nagyobb figyelmet fordítanak a megfelelőbb szakképzettség és a rendelkezésre álló technikai tudás felhasználására a problémák megoldásában, de a fejlődő országok kozotti műszaki együttműkodésben sokkal nagyobb haladást lehetne elérni; például: mivel a fejlődő országokból származó szaktanácsadási szolgáltatások osztonzik a tervezett berendezések alkalmazását és felhasználását, ezeknek a szolgáltatásoknak szélesebb korű felhasználása segítené a Dél–Dél kereskedelmet és a technológiai fejlesztést.

Az ECDC nemzetközi támogatása

A műszaki és gazdasági segítséget nyújtó nemzetkozi kornyezetnek és nemzetkozi szervezeteknek határozottan támogatniuk kellene a fejlődő országok kozotti együttműkodést. A Dél erőfeszítéseit kiegészítő nemzetközi segítség módjai a kovetkezők lehetnek: annak lehetővé tétele, hogy a segélyből fejlődő országoktól is beszerezhessenek berendezéseket és technológiát; a „származás szabályainak" lazítása a preferenciális vámszerződésekben; a regionális integráció-tervezetek támogatásának biztosítása. A fejlődő országok kozotti egymást támogató intézkedések – amint abban az UNCTAD V 1979-ben egyetértett – hatékony alkalmazás esetén onmagukban is lényegesen kiegészíthetnék a fejlődő országok erőfeszítéseit.

A Harmadik Világ Szervezete

A nemzetkozi szervezetek által az ECDC-nek nyújtott nagyobb támogatás nem szünteti meg a fejlődő országok azon igényét, hogy saját műszaki támogatási rendszert hozzanak létre. Legjobban egy úgynevezett Harmadik Világ Szervezete láthatna el bizonyos feladatokat (például a gyenge és szétforgácsolt tárgyalóerő megszervezését, továbbá a tárgyalások során az álláspontok és stratégiák előkészítését). Ezek a feladatok a Délnek nemzetkozi tárgyalásokon való részvételéből kovetkeznek. Egy ilyen szervezet azonban olyan célokat is szolgálna, amelyek elérésére a Dél az ECDC-segítségével torekszik. A fejlődő országok kozotti érdekek sokfélesége inkább erősítené, mint gyengítené az ilyen testületet. A szervezet különosen hasznos lenne a kisebb országok számára, amelyek bonyolult és változatos nemzetkozi kérdésekkel néznek szembe. Ezenkívül a fent említett feladatokat illetően hasznos lenne, ha a már meglevő ENSZ Regionális Gazdasági Bizottságokat (UN Regional Economic Comissions) meg lehetne erősíteni és kiegészíteni, például a SELA-n (Sistema Economico Latinamericano) keresztul.

A Harmadik Világ Szervezete lényegében Délen belüli kérdés, amelyet ott kell eldonteni. Nem úgy kell tekinteni, mint a fejlődő országok szembenálló magatartásának bizonyítékát, hanem mint az Északon meglevő együttműkodési intézményeknek harmadik világbeli megfelelőjét — a fejlődő országok kozotti gazdasági egyuttműkodés szervezetét.

Ajánlások

A világméretű szegénység enyhítését, valamint a fejlődő országokon belüli társadalmi és gazdasági reformok megvalósítását a nemzetkozi kornyezet által a fejlesztésben játszott fontos szereppel kell kiegészíteni, ugyanakkor ezt a kornyezetet is kedvezőbbé kell tenni.

Szukségszerűen el kell végezni az erőforrások és a jovedelmek újraelosztását az olyan országokban, ahol eddig nem hajtottak végre alapvető reformokat. Egy szélesebb korű politika-korrekciós csomagterv magában foglalná a társadalmi szolgáltatások kiterjesztését a szegényekre, az agrárreformot, a nagyobb kiadásokat a falusi területek fejlesztésére, a kisvállalatok osztonzését, és a jobb adószabályozást. A felsorolt intézkedések az elemi szükségletek kielégítése és a termelékenység novelése érdekében is fontosak, különosen a vidéki területeken.

A gazdasági fejlődés érdekében az informális szektor teljes potenciáljának felhasználása megkoveteli, hogy e szektor tobb eróforrást kapjon konnyített hitelfeltételek, bővített szakképzés és egyéb szolgáltatások formájában.

A belfoldi technológiai lehetőségek megerősítéséhez gyakran tudományosabb alapon folyó oktatásra, a belfoldi műszaki iparágak osztonzésére, a kozbulső technológia fokozottabb hangsúlyozására és a tapasztalatok cseréjére van szukség.

A fejlesztés elősegítésében lényeges a jobb gazdasági irányítás és a hazai erőforrások fokozottabb mobilizálása. Sok országban kell tokéletesíteni olyan területeket, mint az adózási politika, kozigazgatás és az árrendszer működése.

Biztosítani kell a fejlődési folyamatban való szélesebb korű részvételt; az ennek elérésére szolgáló intézkedések magukban foglalnák a decentralizált kormányzati igazgatási rendszereket és az onkéntes szervezetek támogatását.

A regionális és szub-regionális integráció vagy a szoros együttműkodés egyéb formái életképes stratégiát jelentenek a gyorsított gazdasági fejlesztésben és a strukturális átalakításban a fejlődő országok — küionosen a kisebbek — számára. Az integráció elősegíti az iparosítást és a kereskedelem bővítését, továbbá lehetőséget nyújt a tobb országot érintő vállalkozásokra.

A fejlődő országoknak lépéseket kellene tenniük az egymás kozotti preferenciális kereskedelmi rendszerek bovítése felé. Ezt olyan intézkedésekkel lehetne osztonozni, mint például a segélyek szabadabb felhasználásának biztosítása.

A fejlődő országoknak külon figyelmet kellene fordítaniuk az egymás kozotti fizetési- és hitelmegállapodások létrehozására és bővítésére, a kereskedelem konnyítése és a fizetési mérlegproblémák enyhítése érdekében.

A tőkefelesleggel rendelkező fejlődő országok speciális teret biztosítanak a háromoldalú — a fejlődő országokat egyedül vagy az iparosított országok partnereként magukba foglaló — megállapodásokon alapuló tervezetek létrehozására. Az ilyen megállapodásokat a fejlett és a fejlődő országoknak is támogatniuk kellene. A háromoldalú tervezeteket, szükség esetén az iparosított országokat is bevonva, a pótlólagos erőforrásokkal — például tőkével és technológiával — rendelkező nemzeteknek kellene szorgalmazniuk.

A fejlődő országoknak át kellene gondolniuk, hogy a kolcsonos segítségnyújtási szervezetek milyen formái segíthetnék hatékonyabban részvételüket a tárgyalásokon és a nemzetkozi szervezetek munkájában, valamint az egymás kozotti gazdasági együttműkodésben.

A transznacionális vállalatok — vagy más megnevezés szerint multinacionalis vállalatok — szorosan kapcsolod nak számos — a Jelentésben vizsgált — problémakorhoz, ilyenek például az asvanykincsek, nyersanyagok, iparosítás, élelmiszer és energia Sok transznacionalis vállalat nagy szerepet játszott a technologia es a toke fejlődo országokba történő kivitelében Az olajipari és élelmiszeripari vallalatok világméretekben mukodnek már a század első évei ota A második világháborut koveto években azonban az ilyen vállalatok mérete és mu kodésének bonyolultsága rendkivul megnott, politikai szempontbol sokkal „lathatobba" valtak, es gyakran kerultek a viták középpontjába Jelenleg a transznacionális vallalatok a legfontosabb szereplok a világ politikai gazdaságában A teljes világtermelés egynegyedét—egyharmadat tartják a kezukben és kulonosen a feldolgozas, illetve az értékesítés teruletén tevékenyek Kulfoldi leányvállalataik teljes forgalmat 1976-ban 830 milliárd dollárra becsulték, ami hozzávetőleg megfelel az olajexportáló fejlodo országokat leszamitva az osszes fejlodo ország egyuttes brutto nemzeti termékének Az olaj mellett jonéhany nyersanyag — peldaul a bauxit, a réz, a vasérc, a nikkel, az olom, a cink, az on, a dohány, a banan és a tea — értékesitését, feldolgozását vagy terme lését néhány transznacionális vállalat tartja kezében

1975-ben a fejlodo országokban a kozvetlen kulfoldi beruházások állomanyanak osszege 68 milliard dollar korul volt, ami egynegyedét tette ki az egész világon kulfoldon eszkozolt beruhazasoknak Az evenkénti be ruházás az 1970-es évek kozepén korulbelul 8 milliard dollar volt, ami nagyjából 12 szazaleka a fejlodo világba áramlo osszes eroforrásoknak A kulfoldi beruházasok csak korlátozott számu fejlodo orszagba aramlottak, elsosorban olyanokba, amelyek politikai stabilitást és alkalmas gazdasagi kornyezetet biztosithattak, például adókedvezményeket, nagy piacokat, olcso munkaerot és az olaj vagy mas természeti eroforras konnyu megszer zését A tisztán pénzugyi beruházások az adomentességet nyujto fejlodo országokba irányultak, amelynek az ENSZ által összeállított listáján a Bahama szigetek, Barbadosz, Bermuda, a Cayman szigetek, a Holland Antil lák és Panama található A Harmadik Világban eszkozolt beruházások fennmarado 70%-abol mindossze 15 or szag részesult Tobb mint 20%-ot kapott Brazilia es Mexiko, a maradékot pedig mas kozepes jovedelmu latin amerikai országok — Argentina, Peru, Venezuela — vagy délkelet ázsiai Malaysia, Singapur, Hong Kong — kap ták Az osszegnek korulbelul negyede jutott az olajexportáló fejlodo országokba A szegényebb országokban a kulfoldi beruházás elsosorban az ultetvényekre és az ásványkincs kitermelésbe aramlott vagy olyan nagy belso piaccal rendelkezo országokba, mint peldaul India A maganberuházas kiegeszitheti és potolhatja a se gélyt, de nem helyettesitheti azt a magánberuhazasok ugyanis általában nem aramlanak azokba az országokba vagy szektorokba, ahol a legnagyobb szukség lenne rájuk

A kulfoldi vállalatnak nem szukséges minden esetben kintrol behoznia a toket, mivel a helyi pénzpiacokon is vehet fel hitelt Elsosorban a technologiát, az iranyítast es az értekesitest kell biztositania Bizonyos esetek ben a fejlodő országok — kulonosen ha gyorsan iparosodnak — nemcsak a tokét hanem a technologiat az irá nyitási és értékesitési szaktudást is kulfoldről kivánják beszerezni, amelyekkel a transznacionális vallalatok szin tén rendelkeznek A kulfoldi vállalatok szerepe és befolyasa a kulonbozo fejlodo országokban a kormányzat részérol a legkulonbozobb reakciókat váltja ki Néhány orszag novekedésének jelleget jorészt a kulfoldi vállala toktól kapott eszkozokre alapozta mások viszont ugy dontottek hogy nem ezt a fejlodési palyat kovetik A kulfoldi beruházás vagy technológia kozvetlen vagy kozvetett hátranyokkal es karokkal is jarhat igy számos fejlodő országban ugy vélik, hogy ezek nagymértékben csokkentik vagy akar teljesen ki is egyenlitik a lehet séges elonyoket E hátrányok jelentos része a transznacionális vallalatok mukodesével kapcsolatos

A vállalatok és az országok kozotti feszultségek

A transznacionalis vallalatok altal folytatott nemzetkozi kereskedelem tekintélyes resze a szervezeteken belul az anyavállalat és leanyvallalatai kozott folyik és ez a széles koru „vallalaton beluli kereskedelem' — egy becs lés szerint — a teljes világkereskedelemnek tobb mint 30%-át teszi ki Mas jellegu ugyletek is szeles korben foly nak a transznacionalis vallalatok kulonbozo részei kozott például hitelnyujtas technologiak szabadalmazasa és kulonbozo szolgaltatások teljesitése Minden ilyen ugyletnel megvan a lehetoseg olyan transzferarak meg allapitására amelyek kulonboznek a csupan karnyujtasnyira mukodo fuggetlen partnerekkel lebonyolitott uz letek soran kialakitott áraktol Ezek a kulonbségek a vallalatok jogos uzleti érdekeit tukrozhetik, de lehetose get nyujtanak arra is, hogy a nyereseget atmentsék egy magas adorataju orszagbol egy alacsonyabb adozasu országba, hogy megkeruljek az arfolyam és arszabalyozast, illetve a vámokat A multinacionalis vallalatoknak a mesterséges transzferarak alkalmazasabol szarmazo, a penzugyi aramlasokat befolyasolo kepessege a kor manyokat erthetoen nyugtalansággal toltl el A transzferarak figyelemmel kiserese es szabalyozasa kormany kozi egyuttmukodest es kozos intézkedeseket tesz szuksegessé, mivel csak igy biztosithatjak, hogy a vallalatok rendelkezésre bocsassak a megfelelo információkat Erre azért van szukség, hogy érvenyesiteni tudjak a transz ferarakra is kiterjedo, már szamos orszagban elfogadott adotorvényeket A vallalaton beluli kereskedelem a transznacionális vállalatok szamara biztositja azt a lehetoseget is, hogy korlatozo uzleti politikat folytassanak sajat szervezeteiken belul korlatozhatjak leanyvallalataik exportjat feloszthatják piacaikat az egyes nemzetek kozott, illetve korlátozhatjak a sajat vagy a leanyvallalataik altal kifejlesztett technologia felhasznalasat Az

ilyen gyakorlat – bar a vallalatok legfontosabb uzleti érdekeit szolgálja – ellentétbe kerulhet a befogadó országok fejlesztési célkituzéseivel és nemzeti érdekeivel

A multinacionalis vállalatokat élesen bírálják etika nélkuli politikai és kereskedelmi tevékenységuk miatt is Az Allende kormany megbuktatására tett kísérlet Chilében, az olajvállalatok illegális pénzkifizetései a kormányok tagjai szamara a világ kulonbozo részein, néhány vállalat által a torvénytelen afrikai rezsimeknek nyujtott tamogatas az ilyen esetek miatt az Egyesult Nemzetekben és másutt is gyanakvás és bírálat érte a vállalatokat A fentiek nem azt jelentik, hogy minden transznacionális vállalatot felelosség terhel ilyen tettek elkovetesében Hisszuk, hogy tobbségük betartja a jogi és etikai normákat – és nem is éri őket szemrehányás Bizonyos esetekben a kormányok legalább annyira hibáztathatok, mint a vallalatok, mivel a megvesztegetés és annak kieroszakolása kozott nagyon nehez kulonbséget tenni A fenti esetek azonban aláhuzzák a multinacionalis vallalatok kereskedelmi erejéhez járulo potenciális politikai hatalmat A vallalatok és a fejlodo országok kozotti feszultseg az Eszak–Dél kapcsolatok fontos elemét jelentették A vállalatok beruhazoi az államosítások es a szerzodes feletti viták miatt aggodnak, beruhazasaik számara védelmet és elore látható feltételeket akarnak, ugyanakkor sok országnak fenntartasai vannak a vállalatok jóhíre és jóhiszemusége felől Az Egyesult Nemzetek Transznacionalis Vallalatok Kozpontjanak (UNCTNC) megalakítása az emlitett problémakorok nemzetkozi elismeresének megnyilvanulasa

A multinacionalis vallalatokkal kapcsolatos nyugtalanságot Eszakon és Délen is az az aggaly támasztja alá, hogy kepesek voltak olyan globális folyamatok beindítására, amelyek a nemzeti államok és a nemetkozi szervezetek hatékony felugyeletén kivul esnek képesek voltak hasznot huzni a gazdasági kaoszbol egy olyan idő szakban, amikor az sok nemzetnek jelentékeny karokat okozott es vegul a vállalatok a transznacionalis hatalom egy olyan halozatat alkotják, amely a politikai es gazdasagi erok harcaban uj elemet jelent

A fejlodo és az iparosított országok is hasznot huztak a transznacionalis vallalatok gazdálkodasából és világ meretu technologiai bazisából, a vallalatokkal kapcsolatos allasfoglalásuk azonban gyakran ketértelmu A nagy kerdés az vajon lehetseges e a kulonbozo erdekeket mar a kiindulaskor osszebékiteni A bizalmatlanság okainak megszuntetése nagyon fontos abbol a szempontbol, hogy az egyuttmukodes mindkét fél számára hasznos legyen

Szabályozásra van szukség

Mindig háromszog kapcsolat all fenn a kiindulo ország a befogado ország és a **transznacionális vállalat** kozott amely utobbi az elsobol szarmazik és a masodikban tevekenykedik Nyilvánvalo, **hogy az egész világon** befolyt profitjait maximalni akaro vallalatnak nem ugyanazok az érdekei, mint a maximális nemzeti **haszonra** torekvo országnak Vannak azonban eros kolcsonos erdekek is amelyek osszebékithetik a kiinduló és a befogado országok szempontjait a beruhazokéval Eszaknak es Delnek is erdeke fuzodik a toke és a **technológia** hatekony atadasahoz ami nagy haszonnal jarhat ha a bovitett termelést, a kereskedelmet **és a foglalkoztatási** lehetoséget tekintjuk A kiindulo országok kormanyai maguk is egyre inkabb felismerik a vállalatok által felvetett problemakat mivel a kozvetlen kulfoldi beruhazasok korulbelul háromnegyedét az iparosított országokon belul eszkozlik A nemzetkozi szakszervezeti mozgalom is érdekelt annak biztositásában, hogy a magán toke aramlasa es mukodese elonyos legyen, a kulonbozo országok szakszervezetei kozotti javulo egyuttmukodes jobb egyensulyt alakithat ki a transznacionalis vállalatok és a kormanyok kozotti kapcsolatokban Bár a Harmadik Vilagban eszkozolt kozvetlen kulfoldi beruhazások tulnyomo része a fejlett országokbol származik, az elmult evekben latin-amerikai es azsiai cegek is kezdeményeztek beruházasokat más fejlődő országokban A KGST tagorszagok is letrehoztak egy sor kereskedelmi és ipari vállalatot kulfoldon, tobbek kozott fejlődő országokban s A keleti vallalatok es a nyugati transznacionalis vállalatok kozotti ipari egyuttműkodés az 1970-es évek soran gyors utemben erosodott A kulfoldi beruhazással kapcsolatos kérdések kore egyre bovul es megvalaszolasukhoz minden országnak reszvételere szukség van A fentiek miatt ugy véljuk, hogy elengedhetetlenul fontos ugyanakkor lehetseges is hogy megtalaljuk egyrészt a magánberuházásokat szabályozo és elősegito eszkozoket masreszt a ket fel pozicioját kolcsonosen megerosito intézkedéseket

A hatekonyabb szabalyozas megvalositasa rendkivul fontos abbol a szempontbol hogy a transznacionális vallalatok beruhazasaibol szarmazo haszon maximalasának és az altala okozott károk minimális szintre szoritasanak globalis celkituzeseit el lehessen erni Igy peldaul a transznacionális vallalatok korlatozo politikajanak visszaszoritasa es az egyes országok kormanyai altal felallitott protekcionista korlátok csokkentese egyuttesen a szabadkereskedelembol szarmazo nagyobb haszonhoz vezet A nyersanyagokkal kapcsolatban az árak, a hatekonyabb ertekesitesi tevekenyseg illetve a transzferarak figyelemmel kisérése rendkívul fontos, ha javitani akarjuk az elsodleges nyersanyagtermelessel foglalkozo termeloknek és munkasoknak juto jovedelmek részaranyat A nagyobb biztonsag es bizalom osztonozni fogja a maganberuhazast

Novekvo tárgyalási ero

A lehetosegek mind teljesebb kihasznalasa erdekeben a fejlodo országoknak – kulonosen a kisebb és szegényebb országoknak – javitaniuk kell targyalasi pozicioikat Ez a vallalatokhoz fuzodo stabilabb kapcsolathoz vezetne mivel elosegitene a bizalmatlansag eloszlatasat A fejlodo országoknak konnyebben kellene hozzá

jutniuk a nemzetkozi fejlesztési pénzforrásokhoz, de emellett tobb informaciora is van szükségük a kulonbozo technologiák valasztékáról és viszonylagos elonyeiről, a vállalatok versenytarsai altal nyujtott lehetosegekrol és szaktudásról, valamint a világszerte megkotott egyezményekrol Az Egyesult Nemzetek rendszere és más nem zetkozi testuletek által nyujtott szolgáltatásokat ugy kell továbbfejleszteni, hogy ezek a fejlodo országok lehe toségeit erosítsék a transznacionális vállalatokkal folytatott tárgyalásokon hatékony és tartós egyezmények el érésére, továbbá elosegitsék számukra az egyezmények értelmezését és megvalósitasat

A fejlódo országok valószinuleg jobb feltételeket érnek el, ha a kulfoldi beruházasok engedélyezésével sze lektívebb politikát folytatnak és amennyiben ezek soran stabilitást igérhetnek Ez azt jelenti, hogy gondosan értékelniuk kell a hátrányokat és elonyoket, emellett a beruházásokra vonatkozoan olyan egyértelmu nemzeti torvényeket kell elfogadniuk, amelyek a beruházások számára elore látható feltételek biztosításara toreksze nek Sok fejlodó országnak már eddig is elónyére szolgált ez a megkozelítés

Amint a fejlódó országok nagyobb technológiai szaktudásra tesznek szert, egyre jobb helyzetben lesznek abból a szempontbol, hogy — ahol ez helyénvaló — , kicsomagolják a technologiai beruhazási csomagterveket" kiválasztva abból a beruházási, technológiai, irányítási és értékesítési részeket, igy csak azokat importalják, amelyekre valóban szukségük van és minden lehetséges terulelen felhasználják a belfoldi forrásokat Bizonyos jelek arra utalnak, hogy a vállalatok magatartása rugalmasabba válik a tulajdonjog feltételeit, továbbá a tech nológia, a kozos vállalkozások, a termelés megosztás és a technológiai transzfer más, lazább formáinak engedé lyezését tisztázo tárgyalásokon Ezeket a tendenciákat erositeni kellene

Kormányzati rendszer a nemzetkozi beruházások számára

Napjainkban sokan érdekeltek egy olyan nemzetkozi magatartasi szabálygyujtemény kialakitasára iranyulo próbálkozásokban, amely a technológia átadását, a restrikciós uzleti politikat és a transznacionalis vallalatok tevékenységét szabályozná E tárgyalásokon az utóbbi idoben egyértelmu elorelépes tapasztalhato Termesze tesen bármilyen szabálygyujtemény csak akkor mukodoképes, ha befolyásolni tudja a kiinduló és a befo gadó országok kormányai, illetve a beruházó vállalatok tényleges magatartását Egy hatékony szabályzat leg fontosabb elemeit ugy kell kialakítani, hogy azok végso soron „lefordithatok" legyenek kormanykozi egyez ményekre Egy ilyen atfogo rendszernek egyrészt meggyozo, masrészt hatékonyan megvalósitható elemekkel kell rendelkeznie, amelyek minden érdekelt felet rugalmas megkozelítésre és magatartásra osztonoznek A rész vevó kormányoknak a munkások és az uzleti élet képviselóivel is tanacskozniuk kell annak érdekében, hogy megtalálják az érdekek osszeegyeztetését, valamint az egyezmények megvalositasat es ellenorzosét biztosito eszkozoket Az ILO mar létrehozott egy bizottsagot, az általa keszített, a multinacionalis vállalatokra vonatko zó Magatartás Kodex szel kapcsolatos konzultációk es ellenorzes céljaira Ez is egy lehetséges valtozat

Véleményunk szerint egy nemzetkozi kormanyzati rendszernek a *beruházás*sal kapcsolatos legfontosabb *elemei* a kovetkezok lennenek

1 Egy olyan keret, amely egyarant lehetové teszi a fejlodo országok és a transznacionalis vallalatok szá mára, hogy hasznot huzzanak az egyezményben rogzitett kozvetlen beruhazásbol A kiinduló orsza goknak nem lenne szabad korlátozni a kulfoldi beruházast vagy a technologia atadasat és tartozkod niuk kellene más korlatozo intézkedésektol is, mint peldaul az exportszabalyozas vagy a piacfeloszta si egyezmények A befogado orszagoknak viszont mindaddig nem lenne szabad korlatozni a folyó transzfereket (ide tartozik például a profit, a szabadalmi dijak és az osztalekok) vagy a toke repatria lását, amíg azok megfelelnek a beruhazás elfogadasakor rogzitett eredeti feltételeknek vagy az ido kozben ujra tárgyalt modositásoknak
2 Torvényjavaslat kezdemenyezése es osszehangolása a kiindulo és befogadó orszagokban a transznacio nális vállalatok tevékenységének szabalyozasára olyan ugyekben, mint az etikus magatartas az infor mációk kozlése, a restrikcios uzleti politika a kartellek, a verseny kikuszobolesere iranyuló gyakorlat és a munkaero szinvonal A nemzetkozi kodexek és iranyelvek hasznos lépest jelentenek ebben az iranyban
3 Kormanykozi egyuttmukodés az adopolitika teruletén a transzferárak megfigyelese es az adozas aloli kibuvás megakadalyozása érdekeben
4 A kulfoldi beruházassal kapcsolatos pénzugyi és egyeb erdekeltsegeket es strategiakat ossze kell han golni a befogadó fejlodo országok koreben, kulonosen regionalis és szubregionalis szinten hogy el keruljék az adozási alap leszukitesét, illetve a befogadó orszagok versenyhelyzetenek alaasasat
5 A kozvetlen beruházásokat és a transznacionalis vallalatok tevekenységét érinto intezkedesekrol foly tatott targyalások és konzultációk nemzetkozi rendtartasa

A méltányos szerződések maradandóbbak

A beruhazok és az általuk képviselt orszagok kormanyai az iparositott országokban szuntelenul azt az aggodal mukat hangoztatják, hogy beruhazasaik nem eléggé biztonsagosak a befogadok reszerol elore meghatarozhato politikát igényelnek és államositas eseten karteritést kovetelnek Elismerjuk hogy szuverén államoknak meg

van a joguk a beruházott tokék államosítására, ideértve a kulfoldi beruházásokat is. Az államosítást azonban méltányos és hatékony kártérítésnek kell kísérnie, mégpedig nemzetkozi szinten osszehasonlítható, a nemzetkozi torvényekbe beépített alapelvek szerint.

Fontosnak tartjuk ismételten kijelenteni, hogy amikor a multinacionális vállalatok már kezdetben méltánytalan egyezményeket kotnek a fejlődó országokkal — kulonosen az ásványkincsekre vonatkozóan —, az eredmény a legtobb esetben az, hogy a szerződésekkel baj lesz. Meggyőződésunk, hogy szoros kapcsolat van a méltányosság és a beruhazások stabilitása kozott. Ha egy fejlődő ország szilárd korulmények tud biztosítani, akkor kedvezó feltételeket érhet el a beruházóknál, és hasonlóképpen· ha kezdetben a feltételeket a beruházók szempontjából kedvezően határozzák meg, akkor ez végső soron kevésbé stabillá teszi a beruházást. Az egyezmények megkotésekor méltányosság biztosítására kell torekedni és az eredeti szerződésbe be kell venni az újratárgyalásra vonatkozó feltételt is

A beruhazások biztosítasa és a viták rendezése a biztonságot érintő kérdések. A beruházó országokban már tobbfele belsó megoldás létezik a beruházások biztosítására és ezekhez csatlakozni kellene — a kiinduló országokkal kotott bilaterális egyezmények formájában — azoknak a befogadó országoknak is, amelyek bizalmat akarnak kelteni a kulfoldi beruházasok számára A két fél emellett egyezményt kothetne arról is, hogy a viták megoldasa érdekében a nemzeti bírósagok mellett vagy azok helyett a tobboldalú testuletekhez fordulnak.

A technológia átadása

A technológia átadása globalis kérdés, mivel minden ország sokat tanulhat a tobbitől. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a fejlodo országok számara a legfontosabb, sőt azt is állíthatjuk, hogy gyengeségük alapvető okát a technologia megszerzésének vagy ismeretének hiánya jelenti. A technológia megszerzése nemcsak a novekedés, de a novekedési képesség szempontjából is rendkívul fontos. Egy fejlődő ország tervezésében felállított fontossági sorrend, továbbá a társadalmi és gazdasági célkitűzések egyuttesen határozzák meg a technológia megválasztását, ugyanakkor ez utóbbi is meghatarozó a fentiek szempontjából, egy ország csak akkor tud felhasználni újabb technológiakat, ha a korábban kapottakat képes befogadni és alkalmazni, továbbá ha képes biztosítani azt a „fogadasi struktúrát", amely osszekotheti az új technológiát a régi társadalommal. A nemzetkozi egyuttmúkodésben a fejlódó országok erőfeszítései a nagyobb technológiai onállóságra teljes mértékben támogatást érdemelnek.

A technológiákat sokféleképpen lehet átadni. Bár a technológiák átadásának egy része a kozzétett szakirodalom, szakemberek cseréje, utánzás és másolás révén megy végbe, tobbségét kereskedelmi forgalomban adják át. A technológiák átadása berendezések és knowhow-k eladásával, oktatási és műszaki segítségnyújtás útjan vagy egy kulfoldi vállalat létrehozásában, mukodtetésében és irányításában való részvétel alapján megy végbe. A technológiai piac rendkívul tokéletlen. Az eladó számára egy már kifejlesztett technológia eladásának határkoltsége alacsony lehet, bár a technológia felhasználása nagy nyereséget hozhat számára, ugyanakkor a vásárló koltsége a technológia megvásárlása nélkul vagy saját technológia kifejlesztése esetén nagyon magas lehet. A kettő kozotti távolság olyan nagy, hogy az árat lényegében a két fél viszonylagos tárgyalási pozíciója hatarozza meg, és ezen a piacon a fejlodó országok helyzetukből kovetkezően gyenge tárgyalási pozícióban vannak, mivel túlnyomórészt az Eszakról kapott technológiáktól fuggnek. Csaknem minden fejlett technológia az ipari országokból származik és tobbségét továbbra is ezek az országok fejlesztik ki. A világon kutatásra és fejlesztésre fordított kiadásoknak korulbelul 96%-a Eszakra hárul. A tudósok és mérnokok, a fejlett oktatási es kutatóintézetek, a korszerű uzemek, a fogyasztói kereslet és a finanszírozási források kivétel nélkul a leggazdagabb orszagokban találhatók.

A szabadalmak felhasználásához fűződő kozérdek

A világon a bejelentett szabadalmak csaknem mindegyikét az ipari államokban jegyezték be és tobbséguk a transznacionalis vallalatok birtokaban van A fejlódo orszagok altal engedélyezett szabadalmak tobbsége kulfoldiek számara szol es a vizsgálatok azt jelzik, hogy ezeket nem használják fel a termeléshez ezekben az országokban, illetve ezek a szabadalmak importmonopoliumok létrehozasahoz vezeto hatásokkal járnak. A szabadalmakat arra is felhasznalják, hogy a versenytarsakat kizarjak a fejlodő országokban folyó beruházásból. A fejlődo orszagok ezért amiatt aggodnak, hogy a jelenlegi ipari jogvédelmi rendszerben található nagyszámú korlátozó cikkely a vállalatok kozotti monopolista és oligopolista gyakorlat erősodése irányában hat. A találmányokkal foglalkozo Szellemi Tulajdon Világszervezet (WIPO) és az UNCTAD jelenleg a Párizsi Konvenció esetleges felulvizsgalatarol targyalnak és olyan torvényeket hoznak, amelyek a fejlodó országokban a kozzétett szabadalom tulajdonosainak nagyobb foku elismerést biztosítanak, peldaul a szabadalmak felhasználhatósági korének bizonyos termekekre torténo korlatozasával

„Megfelelő technológia"

A technológia átadásáról folyó nemzetközi tárgyalásokon az 1970-es évek során egyre nagyobb figyelmet szenteltek a kereskedelmi úton átadott technológiák piaci struktúrájának és jellemzőinek fenti aspektusaira. Az ipari országokból a fejlődő országokba történő korlátlan technológia-átadással kapcsolatos korábbi lelkesedés és annak előnyös hatásaihoz fűzött optimizmust és hitet egyre inkább a szkepticizmus éa bírálat váltja fel. Sokan kétségbe vonják, hogy az átadott technológia „megfelelő" és élesen bírálják az átadással kapcsolatos különböző hátrányokat. Ezzel párhuzamosan a hangsúly a külföldi magánberuházások által játszott támogató vagy fejlesztő szerepről átkerült a transznacionális vállalatok magatartásának szabályozását célzó követelésekre. Ezeket a szempontokat tükrözik a technológia átadását szabályozó kódexek összeállítására tett erőfeszítések az UNCTAD-ban, az Egyesült Nemzetek Transznacionális Vállalati Központjában, illetve több más nemzetközi fórumon, különösen az UNIDO-ban, az ILO-ban és a WIPO-ban folyó tárgyalások.

A megfelelő technológia szükségessége nem jelent semmiféle speciális előírást. Még kevésbé jelenti azt, hogy a technológiának nem szabad a legutóbbi és legbonyolultabb változatnak lennie. Mindössze arra utal, hogy a technológia megválasztását lelkiismeretesen kell elvégezni, figyelembe véve, hogy az befolyásolhatja a fejlődés jellegét és irányát. Előfordulhat, hogy Dél teljesen más típusú gépet választana, mint amelyet Észak automatikusan felajánl. A megfelelő technológiák felölelhetik az olcsóbb energiaforrásokat, az egyszerűbb felszereléseket, a tőkemegtakarító építési, szolgáltatási és gyártási folyamatokra vonatkozó módszereket, kisebb üzemméretet és tevékenységi szintet, ami lehetővé teheti a tevékenység térbeli kiterjesztését. A megfelelő technológiák minden egyes területen figyelembe veszik a problémák sajátos jellegét is, így például azokat az emberi betegségeket és mezőgazdasági kórokozókat, amelyek a kutatás döntő részét összpontosító ipari világban esetleg teljesen ismeretlenek. Bizonyos technológiák a szűkösen rendelkezésre álló anyagok takarékos felhasználását vagy import-megtakarításokat biztosíthatnak, mások jobban megfelelnek a fejlődő országok ipari szervezetének, irányításának vagy a népesség szakképzettségének. A megfelelő „fogyasztási technológia" a helyi jövedelmi viszonyoknak és célkitűzéseknek megfelelő termékek kiválasztását jelenti.

Csak maguk a fejlődő országok dönthetik el, mely gépek és rendszerek felelnek meg szükségleteiknek, milyen messzire kell eljutniuk az erőforrásokat megtakarító vagy több munkahelyet biztosító és tőkemegtakarító technológiák tekintetében, figyelembe véve a korszerűsítés, a technológiai haladás és a hatékonyság szempontjait. A nemzetközi együttműködés azonban elősegítheti új technológiák kifejlesztését és azok elterjesztését is.

Nem valószínű, hogy a technológiai fejlesztés irányát megszabó multinacionális vállalatok és más kereskedelmi cégek saját elhatározásukból olyan területeken folytassanak kutatást, amely számukra nem ígér magas nyereséget. Minél előbb szükség lenne a megfelelő technológiák kifejlesztését elősegítő új érdekeltségi rendszer kialakítására, valamint — ami legalább ennyire fontos — arra, hogy ezeket mindenki megismerje. Több kutatásra van szükség a meglevő gépek adaptálása terén; többet kellene tudnunk arról, hogy mely technológiák a leghasznosabbak egy adott területen. Ehhez tanulmányokat kellene készíteni arról, hol és hogyan működnek a különböző rendszerek. Végül: a nemzetközi segélyszervezeteknek jobban figyelembe kellene venniük a megfelelő — különösen a Harmadik Világban kifejlesztett — technológiákat a programjaikhoz biztosított kölcsönök esetében.

A megfelelő technológiák kérdése a gazdag és szegény országokra is vonatkozik. Az iparosított országoknak is megfelelő technológiákra van szükségük, amelyekkel energiát és kimerülő erőforrásokat takaríthatnak meg, amelyek nem vonják maguk után a munkahelyek számának rohamos csökkenését és nem károsítják a környezetet. Könnyen lehetséges, hogy az Északot és Délt is sújtó emelkedő energiaköltségek végső soron rákényszerítik az északi vállalatokat arra, hogy olyan új műszaki megoldásokra összpontosítsák figyelmüket, amelyek Északon és Délen egyaránt sokfelé megfelelően alkalmazhatóak. Ez csak azon múlik, hogy a világon mindenütt a tudósok és mérnökök érdekeltségét és vállalkozó szellemét úgy hasznosítsák, hogy az a lehető legnagyobb hasznot nyújtsa az Emberiségnek. Ennek megvalósításához a fejlődő országok alkalmazkodó képességére, valamint arra van szükség, hogy a megfelelő technológia hatékonyan épüljön be gazdaságukba. Az ipari világgal szembeni követelmény pedig az, hogy jobban figyelembe vegye a világ többi részének szükségleteit és tudósainak nagyobb érdekeltsége fűződjön az invenciózusság ilyen irányú kiterjesztéséhez és módosításához.

Hogyan lehet átadni több technológiát?

Véleményünk szerint hatékonyabb szervezeteken keresztül többet lehetne tenni a technológiai fejlesztés és a technológia átadása fokozása érdekében:

1. Mindenekelőtt rendkívül fontos, hogy a technológiákra vonatkozó információ szabadon áramoljon a nemzeti határokon belül és azokon túl is. Sok nemzetközi szervezet — például a FAO, UNIDO, UNEP, UNESCO, ILO, WHO és az UNCTNC — ma már olyan rendszereket üzemeltet, amelyek összegyűjtik, tárolják és rendelkezésre bocsátják a fejlődő országokat érdeklő technológiai lehetőségekre vonatkozó információkat, ugyanakkor a magánkereskedelmi rendszerek is értékes forrássá válnak. A potencionális felhasználók azonban sok esetben tanácstalanok, hogy milyen ügyben hova forduljanak. Gondosan értékelni kell a jelenleg működő rendszerek gyorsaságát, relevanciáját és napra-

készségét, annak érdekében, hogy ezek használhatóbbá és jobban kihasználttá váljanak; ahol lehetséges, ott össze kell kötni őket és ki kell egészíteni a nemzeti intézményekkel, amelyek megadhatnák saját szükségleteiket és átküldhetik saját információikat.

2. Nagyobb támogatást kellene biztosítani a műszaki segélynyújtáshoz is, ideértve az UNDP-t és az abban résztvevő szervezeteket, amelyek a technológia-átadás fontos csatornáját jelentik; szükség van ezek bővítésére és hatékonyabbá tételére. Mindenekelőtt több támogatást kellene nyújtani a helyi kutatóbázisok létrehozásához és az igények felméréséhez.
3. Különleges nemzetközi támogatást kellene biztosítani a hatékonyabb termelésre, fejlesztésre és értékesítésre irányuló kutatásoknak, hogy megvédhessék és javíthassák a fejlődő országok által előállított nyersanyagok piaci versenyképességét — például gumi, juta, gyapot és keményszálak, — mivel ezek többségét a szintetikus helyettesítő anyagok veszélyeztetik. E téren *A Közös Alap Második Ablak*jának tevékenységei lehetnek a legnagyobb jelentőségűek.
4. Alaposan meg kellene vizsgálni az Északon — különösen a mikroelektronikában — elért legjelentősebb technológiai szintáttörések másolásának következményeit és lehetőségeit, ami nemcsak Északon csökkentheti a munkaerőkeresletet, de a déli országokat is megfosztaná az alacsony munkabéreknek tulajdonítható komparatív előnyöktől.
5. Meg kellene változtatni azt a helyzetet, hogy — egy közelmúltban készített ENSZ-tanulmány szerint — jelenleg az Északon folyó kutatás és fejlesztés költségeinek alig egy százalékát fordítják a Dél problémáival kapcsolatos kérdések vizsgálatára, ugyanakkor 51%-ot fordítanak a védelmi-, a nukleáris- és az űrkutatásra. A leszerelés, mint a fejlesztést elősegítő egyik eszköz jelentősége a kutatás területén a legnyilvánvalóbb.
6. A segélyezéssel foglalkozó szervezeteknek a tervezetek és programok előkészítése során nagyobb mértékben kellene felhasználniuk a helyi tanácsadókat és a szakembereket. Jelenleg ugyanis elsősorban a fejlett országok szakértőire támaszkodnak, akik könnyen tartósítani tudják a fogadó ország függőségét és egyes esetekben nem ismerik kellőképpen a helyi problémákat. A hitelnyújtó szervezetek is többet tehetnének a helyi műszaki szakemberek és tanácsadók bátorítása érdekében és elősegíthetnék a „csinálva tanulás" módszereinek terjedését, ami csökkenthetné a költségeket, széles körben terjeszthetné az új technológiai ismereteket és visszacsatolást jelentene a fejlődő országok számára a jobb tervezés és a jobb tárgyalási pozíciók szempontjából.
7. A segélynyújtó országoknak meg kellene engedniük, hogy a fogadó országok szabadon választhassák meg az importált technológiát. Amennyiben a segélynyújtó országok saját forrásaikhoz kötik a segélyeket, ezzel nagymértékben korlátozzák a választást és elnyomják a helyi kezdeményezéseket. A vállalatok általában ragaszkodnak a technológiai-beruházási csomagtervhez, ami tovább szűkíti a választási lehetőségeket. Amennyiben a segély kevesebb kötöttséggel járna, több hitelt nyújtanának a programokhoz, mint meghatározott létesítményekhez és a finanszírozás a helyi költségeket is fedezhetné, akkor a segélynyújtás hatékonyabb lehetne és a segélyezett országoknak jobb esélyük lenne saját jövőjük alakításában. A segélynyújtó országoknak több segélyt kellene adniuk a hagyományosan a magánberuházások számára „fenntartott" tevékenységekhez, és a pénzalapokat úgy kellene átadni a fejlődő országoknak, hogy azok saját választásuk alapján importálhassanak technológiát.
8. Végül, de nem utolsósorban: a technológiai fejlődés számos, a világ valamennyi országát érintő területén hatékonyabb koordinációra lenne szükség. Napjainkban a technológiai feladatok jórésze nem egyes országok helyi szükségleteit jelenti, hanem a világ erőforrásainak fennmaradásával és megőrzésével kapcsolatos alapvető probléma részét képezi; ezek a feladatok Észak felvilágosult önérdekét ugyanúgy szolgálják, mint Dél közvetlen szükségleteit, megoldásuk pedig a fantáziadús együttműködéstől és visszacsatolástól függ. E globális feladathoz tartozik az óceánok és folyómedrek kezelése, az időjárási és természeti katasztrófák megoldása is. Az erdőirtás, a talajerózió vagy a terjeszkedő sivatagok által sújtott régiók megmentése része annak a közös feladatnak, amely a világ ökológiai és emberi környezetének megmentésére irányul. Az élelmiszertermelés növelése, az ipari növekedés ösztönzése, a nyomor felszámolása és a legszegényebb néprétegek egészségének javítása — nézetünk szerint — az egész világ biztonságát érintő kérdések.

A szakértelmet a problémákra kell irányítani

A felsorolt feladatok megoldása során a technológia rendkívül fontos szerepet játszik, gyakran előrejelezhetetlen módon. A nehézségek oroszlánrészét viselő szegényebb és kisebb országoknak nincs pénzük és nincsenek szakértőik sem az említett problémák önerőből történő megoldásához, ezért rendkívül fontos, hogy a lehető leghatékonyabb szervezést és koordinációt valósítsák meg, amikor nemzetközi és regionális szinten is a megfelelő szakértelmet a megfelelő problémák megoldására irányítják. A nemzetközi mezőgazdasági kutatás tanácsadó csoportja egy reménytkeltő modellt dolgozott ki, amelyet hitelnyújtó szervezetek és alapítványok finanszíroznak: ennek segítésével a Fülöp-szigeteken a rizstermesztéssel, Nigériában a trópusi mezőgazdasággal, Peruban a burgonyatermesztéssel, Mexikóban kukorica és búza termesztésével, Indiában pedig a mérsékelten

száraz trópusi növények termesztésével kapcsolatos kutatásokat támogatják, méghozzá úgy, hogy az eredményeket világszerte hasznosítani lehessen. Az ilyen jellegű, szélesebb körű regionális együttműködés alapján folytatott kutatást támogatni és bővíteni kellene.

Maguknak a fejlődő országoknak is szorosabban együtt kellene működniük a kutatás és fejlesztés terén: 1978-ban az ENSZ Fejlődő Országok Közötti Műszaki Együttműködési Konferenciája számos fontos területet jelölt ki. De hatékonyabb finanszírozásra és koordinációra van szükség minden olyan területen, ahol a helyi problémák — legyen szó élelmiszerről, iparról, egészségügyről vagy ökológiáról — szélesebb körű gyakorlat részét képezik és ezen alapvető szükségletek kielégítése szempontjából legsürgősebb és legértékesebb a technológia átadása.

1979-ben az ENSZ Tudomány és Technológia a Fejlesztésért Konferenciája (UNCSTD) azt javasolta, hogy 2000-re a jelenlegi 3%-kal szemben a világ kutatási és fejlesztési tevékenységének 20%-át kellene a Harmadik Világban végezni. A fejlett országokat felkérték, hogy bocsássák rendelkezésre a megfelelő pénzalapokat és információkat a Harmadik Világ technológiai adottságainak javítása érdekében. Javasolták egy olyan vizsgálat elvégzését, amely meghatározná a fejlesztést elősegítő tudományos és technológiai munka finanszírozási mechanizmusát, ugyanakkor a vizsgálat befejezése előtt az 1980—81-es időszak költségeinek fedezésére egy 250 millió dolláros ideiglenes pénzalap létrehozására tettek javaslatot. Mindezen fontos kezdeményezések ellenére csalódást okozott, hogy a konferencia eredményei korántsem feleltek meg a várakozásoknak. Az Észak—Dél párbeszédet a technológia átadásáról számos területen tovább kell folytatni. E kérdés rendkívül fontos az új világrenddel kapcsolatos célkitűzések szempontjából.

Ajánlások

Hatékony nemzeti törvényekre és nemzetközi magatartási kódexre van szükség a technológia-átadás szabályozásához, a restrikciós üzleti politika megfékezéséhez és a transznacionális vállalatok tevékenységének megfelelő keretek között tartásához.

Az általunk javasolt beruházási rendszer a következőkre terjedne ki:

1. Kölcsönös kötelezettségvállalás a befogadó és kiinduló országok részéről egyaránt, amely kiterjed a külföldi beruházásokra, a technológia-átadásra, továbbá a profitok, szabadalmi díjak és osztalékok repatriálására.
2. A kiinduló és a befogadó országok összehangolt törvényhozása, amely szabályozza a transznacionális vállalatok tevékenységét az etikus magatartás, az információk közlése, a korlátozó üzleti politika és a munkaerő színvonalának terén.
3. Kormányközi együttműködés az adópolitikával és a transzferárak megfigyelésével kapcsolatban.
4. A pénzügyi és egyéb érdekek összehangolása a befogadó fejlődő országok között.

A nemzetközi fejlesztési forrásokhoz való hozzáférhetőség fokozása mellett javítani kell a fejlődő országok — különösen a kisebb és legalmaradottabb országok — transznacionális vállalatokkal szembeni tárgyalási pozícióit, mégpedig az ENSZ és más szervezetek által ma már egyre nagyobb mértékben biztosított műszaki segélynyújtás révén.

A természeti erőforrások feletti örökös fennhatóság valamennyi országnak joga. Az államosítást azonban szükségszerűen megfelelő és hatékony, a nemzeti törvényekben is megfogalmazott, nemzetközileg elfogadott alapelvek szerinti jóvátételnek kell kísérnie. A viták rendezéséhez is nagyobb mértékben kell felhasználni a nemzetközi kereteket.

Nagyobb nemzetközi, regionális és nemzeti erőfeszítésekre van szükség a fejlődő országokban a technológia fejlesztésének támogatásához, illetve a fejlődő országok számára ésszerű áron történő, megfelelő technológia átadásához.

Nagyobb erőfeszítéseket kellene tenni a gazdag és a szegény országokban egyaránt, hogy az energiával és az ökológiával kapcsolatos változó körülményeket figyelembe vevő, megfelelő technológiát fejlesszenek ki, ugyanakkor javítani kellene az ilyen technológiára vonatkozó információk áramlását is. A nemzetközi segélyszervezeteknek meg kellene változtatniuk azt a gyakorlatot, hogy korlátozzák a segélyezett országok szabadságát a technológia megválasztásában, ugyanakkor a tervezetek előkészítésében jobban ki kellene használniuk a helyi lehetőségeket.

13. A pénzügyi világrend

A világkereskedelem valamennyi területének jövőjét — legyen szó nyersanyagról vagy gyáripari termékekről, energiáról vagy a multinacionális vállalatok tevékenységéről — nagymértékben befolyásolja a nemzetközi pénzügyi rendszer működése. Az előre megbecsülhető árfolyamok ösztönzik a beruházásokat és a kereskedelmet is, míg a rendszertelenül ingadozó árfolyamok mindkettőt elbátortalanítják. A stabil árfolyamok növelik a pénztőke-tulajdonosok bizalmát, akár olajexportőrökről, akár más potenciális beruházókról van szó. A nemzetközi likviditási források megfelelő áramlása kiküszöböli a ciklikus ingadozásokat, feleslegessé teszi a hazai piacok védelmét és lehetővé teszi a nyersanyagtermelők számára, hogy megküzdjenek a romló cserearányokkal. Az 1970-es évek eseményei a korábbinál jobban tudatosították az ipari országokban, hogy milyen jelentős mértékben függenek a stabil nemzetközi pénzügyi rendszertől, arra viszont már ritkábban derült fény, hogy a fejlődő országok milyen nagymértékben védtelenek a legfontosabb valuták árfolyamának bizonytalanságaival és ingadozásaival szemben.

Két szuverén állam nemzeti valutája közötti árfolyam mindkét országot közelről érinti, mivel ez határozza meg a köztük folyó kereskedelmet és beruházást. Ezért a nemzetközi pénzügyi rendszer legelső feladata, hogy rendezett és egyezményeken alapuló módszert dolgozzon ki az árfolyamok megállapítására és — ahol szükséges — módosítására. A második világháború befejezése óta a legjelentősebb nemzetközi pénzügyi rendszer az 1944-ben Bretton Woodsban létrehozott intézmény volt, amelynek középpontjában a Nemzetközi Pénzügyi Alap áll, és amely több alapvető vonása szempontjából az 1970-es évek elején összeomlott. Emellett van egy KGST-n alapuló rendszer is, amely kezdetben a kétoldalú megállapodásokra épült, 1964-ben azonban a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank (IBEC) által kibocsátott transzferábilis rubel bevezetésével többoldalúvá alakították át. A két rendszer közötti egyetlen — de fontos — kapcsot az jelenti, hogy Kelet-Európának a világ többi részével folytatott kereskedelme konvertibilis valuták, elsősorban dollár felhasználásával folyik.

A bretton woods-i rendszer

A bretton woods-i rendszerben az államok közötti kapcsolatokat alakító szabályokat úgy akarták megformálni, hogy megakadályozzák az 1930-as évek nemzetközi gazdasági konfliktusainak megismétlődését: a versenyszerű valuta-leértékelést, a külkereskedelmi kapcsolatok és a vámtarifák terén alkalmazott diszkriminációt, a konvertibilitás hiányát és a szabályozatlan tőkeáramlást. Sajátos történelmi okok miatt az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság rendkívül nagy hatást gyakorolt a rendszer létrehozása, majd ezt követően irányítására. Európa romokban hevert, Németország, Olaszország és Japán ellenséges országnak számított. A legtöbb fejlődő ország még gyarmat volt, mindössze India, Egyiptom, Etiópia és Libéria, továbbá Latin-Amerika független országai vettek részt a bretton woods-i konferencián. A Szovjetunió és a többi kelet-európai ország is képviseltette magát Bretton Woodsban, a Szovjetunió azonban végül is úgy döntött, hogy nem csatlakozik az egyezményhez. Lengyelország 1950-ben mondott le tagságáról, Csehszlovákiát pedig 1954-ben kényszerítették arra, hogy kilépjen az IMF-ből. Az 1949-es forradalom után a tagságát megtartó Kína nem a kontinentális országrészt képviselte. A kelet-európai országok távolmaradásukat elsősorban a következőkkel indokolták:

a) az IMF tagjai között a szavazatok elosztására elfogadott procedúra a tagországok befizetéseivel van összhangban;

b) elfogadhatatlan az az előírás, hogy nyilvánosságra kell hozni nemzeti arany- és valutatartalékuk volumenét, és ezek egy részét az USA-ba kell szállítani, ahol az IMF és a Világbank központja található;

c) elfogadhatatlanok azok a feltételek, amelyeknek alapján a tagországok fizetési mérlegük egyensúlyba-hozására hiteleket vehetnek fel.

Kimondatlan okként szerepet játszott a nemzetközi politikai kapcsolatok romlása.

A bretton woods-i rendszer értelmében valamennyi tagország vállalta, hogy fenntartja valutája névértékét, vagyis az aranyban megállapított középértéket, a rendszer standard értékét végső soron ugyanis az arany jelentette. A gyakorlatban az Egyesült Államok különleges szerepet játszott a rendszer alakításában. Ennek oka nemcsak az volt, hogy a külföldi központi bankoknál tartott dollár aranyra való beválthatóságát fenntartották, és kezdetben (Nagy-Britanniával együtt) az összes szavazat felével rendelkezett, hanem hozzájárult a dollár rendkívüli ereje is. A háború közvetlen utóhatásaként Európa és Japán tönkrement gazdaságainak óriási menynyiségű importra volt szükségük, ugyanakkor nagyon keveset tudtak exportálni. Az Egyesült Államok a háborúból hatalmas termelési kapacitásokkal és meggazdagodva került ki, ideértve a monetáris aranytartalékokat is. Az 1945-ös Angol—Amerikai Pénzügyi Egyezmény és a Marshall-terv alapján az Egyesült Államok erőforrásokat nyújtott Európa újjáépítéséhez. A világon a legtöbb ország szívesebben tartott dollárt, mint aranyat, mivel a dollár könnyen beváltható volt aranyra, és egyúttal kamatot is hozott tulajdonosának. Ily módon a dollár lett a világ legfontosabb tartalékvalutája, az Egyesült Államok pedig — a világ többi részének nyújtott rövidlejáratú passzivumainak növelésével — nemzetközi pénzt teremthetett. A monetáris rendszer stabilitása egyre inkább az Egyesült Államok monetáris politikájának és — ebből következően — egész gazdaságának irányításától függött.

A háború utáni növekedés és a valutastabilitás

A második világháborút követő körülbelül huszonöt éves időszakban, különösen az ipari országokban, a történelemben korábban példa nélkül álló gyors gazdasági növekedés és életszínvonal emelkedés ment végbe, amit a viszonylagos gazdasági stabilitás légköre övezett. Lehetetlen bizonyítani, még kevésbé lehet számszerűsíteni, hogy ebben milyen nagy szerepe volt a valuták közötti rendezett kapcsolatoknak. Ésszerű azonban feltételezni, hogy a bretton woods-i rendszer megerősítette a gyors és – ennek ellenére – viszonylag stabil gazdasági növekedést, mivel a kedvező tényezők kombinációja révén a legjelentősebb pénzügyi hatalmak kormányai számára lehetővé tette a folyamat serkentését. Az IMF és a GATT szabályai együttesen körvonalazták a megengedhető kereskedelmi és pénzügyi magatartást, emellett létrehozták a hosszú távú beruházások szempontjából rendkívül fontos előrejelezhetőség és biztonság feltételeit.

A háborút követő növekedés időszakában fokozatos, de elkerülhetetlen változás következett be abban a hatalmi egyensúlyban, amelynek egyik oldalán az Egyesült Államok, másik oldalán pedig Európa és Japán áll. A háború befejezése és 1975 között az Egyesült Államok részaránya az OECD össztermeléséből 60%-ról 40%-ra csökkent. A Német Szövetségi Köztársaság és Japán gazdasági súlyának növekedését azonban nem kísérte formálisan nemzeti valutájuk szerepének hasonló növekedése. A dollár napjainkban még mindig a nemzetközi likviditás nemzeti valutákból álló részének több mint 80%-át teszi ki. Ugyanakkor a transznacionális vállalatok – amelyek többségének központja eredetileg az Egyesült Államokban volt, de ma már más országokban is találhatók ilyen központok – olyan méreteket értek el, amelyeket aligha lehetett előrelátni. Az 1970-es években az ipari országokban a nagyarányú valuta-konvertibilitás helyreállítása és a belföldi likviditás emelkedése az olyan pénzalapok nagyságát növelte, amelyeket gyorsan át lehetett irányítani egyik országból a másikba. Az ilyen átirányítás közvetlen, illetve az Euró-piacokon át közvetetten történő szabad végrehajtása, a rövid távú beruházási lehetőségek és a pénzalapok mozgatására szolgáló csatornák alaposabb megismerése, továbbá a transznacionális tevékenység révén az egyes gazdaságok növekvő kölcsönös összefonódása együttesen a rövid lejáratú tőkemozgások lehetőségét bővítették, és próbára tették a bretton woods-i rendszer stabilitását.

A bretton woods-i rendszer összeomlása

A bretton woods-i rendszer viszonylag zavarmentes működése az 1970-es években szakadt meg, mégpedig a fentiekben említett változásokkal kapcsolatos okok miatt. Nézeteltérések keletkeztek a fizetési mérlegdeficittel terhelt országok – különösen az Egyesült Államok – és a fizetési mérlegtöbblettel rendelkező országok között arról, ki vállalja a felelősséget olyan gazdaságpolitika bevezetéséért, amely egyensúlyba hozhatná a fizetési mérleget. A többlettel bíró országoknak a bretton woods-i egyezmény alapján nem sok érdekük fűződött a szükséges kiigazítás végrehajtásához. Emiatt többnyire a deficites országoknak kellett alkalmazkodniuk. Az Egyesült Államok fizetési mérlegdeficitje volt a világméretű likviditás-növekedés legfontosabb forrása, az USA-nak azonban – de Gaulle tábornok szavaival élve – „felháborító előjoga" volt deficitjének további finanszírozására, még több dollár kibocsátása révén. Az Egyesült Államok deficitjének és a többi ország többletének szükségessé vált rendezett kiigazítását ezért nem hajtották végre, az idegesség viszont egyre nőtt.

Az Egyesült Államok aranytartalékainak csökkenése és a külföldi kezekben levő USA dollár mennyiségének növekedése miatt egyre kevésbé bíztak abban, hogy az Egyesült Államok képes lesz eleget tenni kötelezettségének, vagyis a dollárnak aranyra történő beváltására. A csökkenő bizalom az arany iránti magánkereslet növekedésével együtt a dollár spekulatív célú eladásában nyilvánult meg, ami előrevetítette a dollár leértékelését az aranyhoz képest.

Az árfolyam változásainak előrejelzése fokozatosan a nemzeti határokat átlépő hatalmas méretű spekulatív tőkeáramláshoz vezetett. A multinacionális vállalatok és más, nagymennyiségű likviditási eszköz birtokosai felerősítették ezt az áramlást, oly módon kísérelve meg elkerülni a veszteséget, hogy tőkéjüket olyan országba vitték, ahol a valuta leértékelése a legkevésbé volt valószínű.

Az 1960-as évek végén kormányközi hitelegyezmények és a magán-aranypiacokon az állami intervenció megszüntetése révén kísérleteket tettek a rendszer összefoltozására. Az IMF létrehozta a különleges lehívási jogokat (SDR), ami az első lépést jelentette a nemzetközi likviditás bővítését szolgáló alternatív forrás megteremtése felé. A pénzügyi világrendszerre háruló nyomás azonban túlságosan erősnek bizonyult. Miután további nagyarányú tőkeáramlás ment végbe az Egyesült Államokból más valuták irányába, az Egyesült Államok végül 1971. augusztus 15-én felfüggesztette a dollár aranyra történő átváltathatóságát. Még egy kísérletet tettek a régi pénzügyi rend visszaállítására azáltal, hogy a dollárt hivatalosan is leértékelték az arannyal szemben; erről 1971. decemberében Washingtonban a Smithsonian Intézetnél tartott konferencián tárgyaltak. 1973. márciusára azonban a névértéken alapuló rendszer végleg összeomlott.

A jelenlegi monetáris káosz

Azóta a világ monetáris és gazdasági kapcsolatai egyre nagyobb megterhelésnek vannak kitéve. Minden országban aggodalmat kelt ez a káosz. A fejlődő országoknak és a kisebb iparosított országoknak a fontosabb valuták árfolyamának fel- és leértékeléseivel kell megküzdeniük. Súlyos, újabb keletű problémákkal kerülnek szembe

saját árfolyamuk, valutatartalékaik és hitelállományuk kezelése során. A nagyobb ipari országokat is érinti az új rendszer megnövekedett bizonytalansága, nem utolsósorban a növekedésre és az infláció ütemére gyakorolt hatások révén. A valutaárfolyamok rövid- és középtávú ingadozásai messze meghaladták azt a mértéket, amelyet a fizetési mérleg egyensúlyba hozásához általában szükségesnek tartanak, ugyanakkor az egyensúly megteremtése önmagában is rendkívül lassan ment végbe. Az 1970-es évek végére az olajexportból származó jövedelmek felhalmozódása tovább súlyosbította a fenti nehézségeket, mint ezt a 14. fejezetben látni fogjuk.

Az IMF Végrehajtó Bizottsága 1972-ben javaslatokat készített a nemzetközi monetáris rendszer reformjára. A kilenc fejlődő országot is magában foglaló, szintén 1972-ben megalakított Huszak Bizottsága egy sor reformjavaslatról tárgyalt, az alkalmazkodási folyamatra, a konvertibilitási rendszerre, a globális likviditás biztosítására és a fejlődő országoknak nyújtott erőforrás-transzferekre vonatkozóan. A felsorolt javaslatok némelyikéről, sajnos, nem született egyezmény. A reformról ezt követően az IMF Kormányzó Tanácsának Ideiglenes Bizottsága folytatott tárgyalásokat. Az Ideiglenes Bizottság 1976. januárjában Jamaikában tartott ötödik ülésén jóváhagyták az IMF cikkelyek Második Módosítását, amely a reformokat azon területekre korlátozta, ahol egyetértésre jutottak. A reform központi kérdéseiről — az árfolyam-rendszerről, a hivatalos mérlegek konvertibilitásáról és a tartalék-rendszerről — azonban a Jamaikai egyezmény látszólag elfogadja a fait accompli-t, amely a bretton woods-i rendszer összeomlását követően kialakult. Ily módon a tagországok számára megengedett, hogy saját választásuk szerint alkalmazzák az árfolyam-módosításokat, míg az IMF-nek azt a szerepet szánták, hogy szigorú felügyeletet gyakoroljon a tagországok árfolyampolitikája felett és az árfolyampolitikával kapcsolatban valamennyi tagország számára irányelvként szolgáló speciális alapelveket alkalmazzon.

A jelenlegi monetáris káosz és az egyre növekvő protekcionizmus, továbbá a tartós infláció és recesszió egyre veszélyesebb következményekkel járhat valamennyi ország számára. A monetáris kapcsolatokat meghatározó egyértelmű szabályok nélkül az egyes országok kormányai egyre nagyobb kísértést érezhetnek arra, hogy egyoldalú lépéseket tegyenek — akár a veszteségek korlátozása, akár nemzeti előnyeik érvényesítése érdekében —, ami komolyabb politikai súrlódáshoz és a nacionalista érzelmek felszításához vezetne. Emiatt sürgősen létre kell hozni egy általános egyetértésen alapuló nemzetközi monetáris rendszert, amely figyelembe veszi az 1944 óta a világban végbement változásokat. Szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy e téren nagy érdekkonfliktusok mutatkoznak, mivel a különböző monetáris rendszerek különböző mértékben lennének előnyösek az egyes nemzetek számára.

Egy új monetáris rend felé

A monetáris reformra tett javaslatoknak teljes mértékben figyelembe kell venniük a jelenlegi nemzetközi környezet realitásait és a jövőbeni kilátásokat is. Először is: figyelembe kell venni, hogy a nemzetközi magánpénz- és tőkepiacok nagymértékben kiszélesedtek (például az Euro-valuta és Euro-kötvény piacok, valamint az ázsiai és közel-keleti valutapiacok). Másodszor: a nemzetközi gazdasági rendszer szélesebb alapokon és teljes körű képviseleten alapuló irányítását kell lehetővé tenni. Harmadszor: figyelembe kell venni a kelet-nyugati enyhülés esetleges következményeit. A keleti országok gazdaságpolitikája a konfrontáció időszakában általában befelé forduló volt, az enyhülés idején azonban gazdaságpolitikájuk várhatóan a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel növekedéséhez vezet majd. A reformjavaslatok között a világközösség által választható lehetőségek a következőek: a jelenlegi helyzet további fenntartása oly módon, hogy a dollár szerepe csökken, megnő az egyéb valuták és a magánpénzügyi piacok szerepe, továbbá minden kormány megpróbálja csökkenteni a külső események hatásait; vagy elmozdulás következik be a regionális monetáris blokkok irányában, amelyek mindegyike kialakítaná kapcsolatait a többi monetáris rendszerrel; vagy pedig: előrelépés történne egy jobban megszervezett, az egész világot átfogó rendszer irányában.

Rámutattunk már arra, hogy a jelenlegi helyzet nem egészséges. Ami a regionális blokkokat illeti, ezek hozzájárulhatnak fontos monetáris reformok végrehajtásához. Az Európai Monetáris Rendszer (EMS) fő célja — véleményünk szerint —, hogy az Európai Közösség valutáinak rögzített, de kiigazítható árfolyamai segítségével lehetővé tegye az európai kereskedelem bővülését. Az EMS számos útmutatást nyújt a nemzetközi monetáris rendszer jövője számára. Jelzi például, hogy szigorú, de igazságos alkalmazkodási szabályokat kell alkalmazni a fizetési mérlegtöbblettel és deficittel rendelkező országok között, illetve azt, hogy az egyenlőtlenek világában figyelembe kell venni a gyengébb országok problémáit is. A regionális változatnak azonban végső soron csak az egész világot átfogó, megreformált monetáris rend keretei között van értelme.

Bizottságunk véleménye szerint a világ monetáris rendszerének reformja sürgős feladat, amelynek az alábbi problémakörökre kell kiterjednie: a valutaárfolyamok rendszere, a tartalékrendszer (a nemzetközi fizetési eszközök vagy likviditás megteremtése és elosztása), továbbá a kiigazítási mechanizmusok, amennyiben azok a tartalék-valutákat kibocsátó, a fizetési mérlegtöbblettel rendelkező, illetve a deficites országokat érintik.

A valutaárfolyam rendszere

Amióta a legfontosabb valuták árfolyamát lebegtetni kezdték, az árfolyam-változások már nemcsak nagyarányúak, de szabálytalanok is lettek. A yen, a német márka és a svájci frank keresettségének jelentős növekedése

az USA dollárral szemben 1973 óta összhangban van a fizetési mérleg kiigazításának követelményeivel. A pénzpiacokon a hivatalos intervenciók ellenére is bekövetkezett rövidebb távú, de nagyarányú lefelé és felfelé ingadozások azonban nem szolgáltak konstruktív célt. Meghatározott időszakokban — például 1978 októberében — a piacot a spekulációs tőkeáramlások uralták, és ezek az árfolyamokat messze eltérítették a valódi gazdasági alkalmazkodáshoz szükséges szintektől. A valutapiacokon az egyes kormányok intervencióit ugyanazok az alapvető célkitűzések motiválták, mint a világ nyersanyagpiacának stabilizálására törekvő legfontosabb exportőr országok törekvéseit.

Bár néhány fejlődő ország lebegtette vagy „csúsztatta" valutájának árfolyamát, többségük az árfolyamot hozzákötötte a legfontosabb valutákéhoz vagy valamilyen valutakosárhoz, mivel a fejlődő országok pénzpiacai nagyon kezdetlegesek, gazdaságaik pedig sebezhetőek. A legfontosabb valuták árfolyamának lebegtetése bizonytalanságot jelent az exportból származó reálbevételeket és az importtal kapcsolatos reálkiadásokat illetően, mivel az export- és import-tételeket sok esetben olyan valutákban számlázzák, amelyek árfolyama előreláthatatlan módon egymással ellentétes irányban mozog. Ez a fajta bizonytalanság elbátortalanítja az exporttermékek előállítására vagy az importtal versengő termékek gyártására irányuló erőforrás-allokációt, ugyanakkor bonyodalmakat okoz a külföldi hitelek kezelésében is.

Véleményünk szerint minden komoly reformnak a nemzetközi valuták nagyobb stabilitásának megteremtésére kell irányulnia. Ezt csak akkor megvalósítható, ha ezzel egyidőben reformokat vezetnek be a tartalékrendszerben és a kiigazítási mechanizmusban is, amelyekről az alábbiakban szólunk. Olyan intézkedéseket kell kidolgozni, amelyek a tartalékaikat nemzeti valutákban tartó pénztulajdonosoknak biztosítják, hogy tőkéjük egyrészt biztonságban van, másrészt a nemzetközi joggal összhangban fel is használható. Emellett figyelembe kell venni a külföldi tevékenységgel kapcsolatban a nemzetközi magánpénz- és tőkepiacok szerepét és működését is, amelyek jelenleg kívül esnek a központi bankok hatáskörén. Végül, de nem utolsósorban: olyan nemzeti politikákra van szükség, amelyek megfékezik az inflációt, megfelelő ütemű gazdasági növekedést és a munkanélküliség csökkentését eredményezik (ilyen politikát azonban valószínűleg nehéz lesz találni). Csak a felsorolt átfogó reformok és gazdaságpolitika keretei között lehet működőképessé tenni az IMF „felügyeleti" mechanizmusát. A valutaárfolyamok stabilitásának fenntartásához belföldön és a nemzetközi együttműködésben is fegyelemre van szükség.

A tartalékrendszer

Ha az aranytartalékok hivatalos értékelése szabadpiaci árakon történik — és ez sok országban így van —, akkor ezek válnak a legtöbb iparosított ország hivatalos tartalékainak legfontosabb elemévé. Az IMF 1979. júliusára vonatkozó adatai azt jelzik, hogy ilyen értékelés mellett az aranytartalékok 210,7 milliárd SDR-t tesznek ki, szemben a valutatartalékok értékével (233,4 milliárd SDR), a tagországok IMF tartalékpozíciójával (12,4 milliárd SDR) és SDR készletével (12,4 milliárd). Bizonyos történelmi körülmények folytán a fejlődő országok, sajnos, nem tartalékoltak sok aranyat, és emiatt nem jutottak nyereséghez a közelmúltban végbement áremelkedések révén. Az aranyár emelkedése volt a globális likviditás bővülésének legkiszámíthatatlanabb és legméltánytalanabb eleme.

Az elmúlt három évtizedben a likviditás növekedésének legfontosabb forrása a hivatalos valuta-tartalékok, különösen az USA dollár formájában képzett pénzalapok növekedése volt. 1947 és 1967 között — amikor a dollár teljes mértékben konvertibilis volt — a nemzeti pénzügyi hatóságok által tartott valutatartalékok mérsékelt ütemben növekedtek — 24 milliárd dollárral az egész időszak során. Az 1970—71-es „dollárözön" időszakában a tartalékok lényegesen nagyobb mértékben emelkedtek, mint a megelőző húsz év során összesen, majd az 1970-es évek hátralevő részében további 150 milliárd dollárral emelkedtek. Növekedett az IMF-fel kapcsolatos pénzalapok formájában felhalmozott likviditás szintje is, ennek nagysága azonban még mindig meglehetősen korlátozott. 1979 közepén a tagországok IMF pozíciója és SDR kihelyezésének nagysága együttesen — mint a fentiekben kimutattuk — körülbelül egytizedét tették ki az összes tartaléknak, kivéve az aranyat.

Mialatt a globális tartalékok összesített értéke emelkedett, eloszlásuk eléggé koncentrált maradt és nem volt összhangban a tartalék iránti igények semmiféle mértékével. A kereskedelmi bankok által a rövidlejáratú fizetési mérleg-kiegyenlítés és a tartalékteremtés céljaira folyósított pénzállományának erőteljes növekedése is — az eloszlást tekintve — koncentrált volt, a legszegényebb országok nem voltak eléggé hitelképesek ahhoz, hogy hasznot húzzanak belőle.

Az SDR: előrelépés a nemzetközi valuta megteremtése felé

A jelenlegi tartalékrendszer nem kielégítő. A globális likviditás bővülése — értékét és megoszlását tekintve is — egyenetlen. 1968-ban a Különleges Lehívási Jogok (SDR) létrehozásának célja az volt, hogy a hivatalos tartalékok rendezett emelésének biztosítását megkezdjék, ami csökkentette volna a dollártól való függőséget. Az SDR azonban csupán kisebb kiegészítést jelentett és nem helyettesítette a tartalékvaluta felhalmozást. 1970 és 1972 között mérsékelt (9,5 milliárd dollár értékű) SDR kihelyezés ment végbe, ugyanakkor a hivatalos valuta-

tartalékok 33 milliárd dollárról 110 milliárd dollárra nőttek az 1969. és 1972. évek közötti időszakban. Az SDR lényegében az IMF-en belüli örökös hitel, amelyet – bizonyos feltételek mellett – a tagországok lehívhatnak a fizetési deficitjeik rendezéséhez szükséges valuták megszerzéséhez. Felhasználása a központi bankokra és pénzügyminisztériumokra, továbbá a Nemzetközi Fizetések Bankjára (Bank for International Settlements – BIS) korlátozódik. Az SDR rendszerben résztvevő országok SDR-ben nem nyújthatnak külföldi segélyt másik résztvevőnek és egészen a legutóbbi időkig (1979-ig) egyetlen résztvevő sem hitelezhetett SDR-t egy másik résztvevőnek és nem adhatott zálogba SDR-t hitelgaranciaként. Az SDR-nek azonban van egy kiemelkedő vonása: ez az egyetlen olyan nemzetközi fizetési eszköz, amely nemzetközi egyezményen alapul. Mivel az arany és a tartalékvaluták, mint tartalékeszközök, egyoldalú fizetések révén jönnek létre (a fém termelése és eladása, illetve az Egyesült Államok fizetési mérlegének deficitje révén), így helyzetük elsősorban a szokásokon alapul. Emiatt az SDR egyértelműen az első lépést jelenti egy stabil és állandó nemzetközi pénz felé.

A fontra, illetve a dollárra alapozott aranystandard rendszerekkel kapcsolatos tapasztalatok alapján napjainkban széles körű egyetértés alakult ki arról, hogy a jövőben a nemzetközi monetáris rendszert nem egy uralkodó nemzeti valuta alapján kell felépíteni. A résztvevő országok csak akkor tehetik lehetővé a bővülő világkereskedelem igényeinek kielégítéséhez szükséges nem-inflációs jellegű likviditás-növekedést, ha egyezményt kötnek a globális monetáris tartalékok megteremtésének eszközeiről. E végcél érdekében az 1976-ban Jamaikában elfogadott IMF cikkelyek Módosítása felszólítja valamennyi tagországot, hogy működjenek együtt az IMF-fel és a többi tagországgal annak érdekében, hogy „a Különleges Lehívási Jogot tegyék a nemzetközi monetáris rendszer alapvető tartalékeszközévé". Az SDR azonban csak akkor lehet a nemzetközi monetáris rendszer centruma, ha a növekvő globális likviditás alapvető eszközévé válik, és ha önmagában is felhasználják az alkalmazkodási mechanizmus javítására. Ezek a – véleményünk szerint kívánatos – célkitűzések a nemzetközi tartalékvaluták és az arany szerepének csökkentését jelentik, ugyanakkor az SDR jellemzőinek javításával járnak együtt. Az SDR rendszer a nemzetközi tartalékvalutával együttjáró előnyök és hátrányok szélesebb körű és méltányosabb megosztását tenné lehetővé az egyes országok között. Emellett az SDR rendszer segítségével el lehetne kerülni a tartalékvaluták sokféleségéből eredő instabilitás veszélyeit is.

Amennyiben az SDR válna az alapvető tartalék eszközzé, a nemzetközi tartalékvaluták – különösen a dollár – birtokosai nagyobb szabadsággal rendelkeznének a pénzállomány összetételének diverzifikálása terén. Ez elhárítaná a pénzkészletek befagyasztásának veszélyét, amellyel pedig az egyes országoknak szembe kell nézniük, ha külső pénzkészleteiket más valutákban tartják. Az erős valutával rendelkező országok (a Német Szövetségi Köztársaság, Japán és Svájc) vonakodnak elfogadni a tartalékvalutaként használt pénznemmel rendelkező országok szerepét. Az IMF emiatt vizsgálta meg a „helyettesítési számla" gondolatát, amely lehetővé tenné a nemkívánt dollármennyiséggel rendelkező magán- vagy hivatalos pénztulajdonosok számára, hogy pénzüket SDR-re vagy likvid SDR-ben megadott pénzkészletekre cseréljék be. A legfontosabb megoldandó kérdések a következők: hogyan osszák meg az árfolyammal kapcsolatos kockázatokat, hogyan hozzák összhangba az ilyen helyettesítést a monetáris reform legfontosabb céljaival (a számla nagysága és a működésére vonatkozó technikai jellemzők tisztázása, így például az új SDR alapok és a közönséges SDR közötti kapcsolat, a kamatláb, stb.). Az SDR szerepének erősítése érdekében a helyettesítési számlát úgy kellene létrehozni, hogy a fizetési eszközök szilárd biztosításával a jövőben elkerüljék, hogy bármely nemzeti tartalékvaluta esetleg kiemelkedő pozícióba kerüljön, ily módon ugyanis a fizetési mérleg egyensúlytalanságát a jövőben egyetlen országban sem lehetne megoldani saját valuta felhasználásával. Az IMF 1979-es belgrádi éves ülésén a fenti kérdéseket megvitatták és az Ideiglenes Bizottság felkérte a Végrehajtó Bizottságot, hogy továbbra is biztosítson elsőbbséget a helyettesítési számla megtervezésének.

Az arany pénzjellegének megszüntetése

Az SDR mint alapvető tartalékeszköz pozíciójának megerősítése az arany további demonetarizálását is megköveteli. 1976-ban Jamaikában az IMF tagországai egyezményt kötöttek a hivatalos aranyár eltörléséről, az IMF tagországai közötti valamennyi tranzakcióban az arannyal történő fizetés megszüntetéséről és az IMF aranykészlete egyharmadának felszámolásáról. Az arany egyhatodát értékesítették, egyhatodát pedig visszaadták a tagországoknak. Az aranypiacon lezajlott legutóbbi események azt jelzik, hogy az arany további demonetarizálása attól függ, stabilabbak lesznek-e a valuták és a legjelentősebb országokban csökken-e az infláció. Az arany további demonetarizálását segíti elő az is, hogy az IMF aranykészletének megmaradt részét – amely körülbelül 100 millió unciányi – a fejlesztés céljaira használnák fel. Ez a készlet fedezetként szolgálhatna, amelyre az IMF kölcsönt vehetne fel a pénzpiacról. Az így kölcsönvett pénzalapokat azután a rászoruló fejlődő országok – elsősorban a közepes jövedelmű országok – rendelkezésére bocsátanák. Ugyanakkor az arany egy részének további lépcsőzetes eladását lehetne végrehajtani, és az ebből származó profitot az alacsony jövedelmű fejlődő országoknak nyújtott hitelek kamat-támogatására lehetne felhasználni. Ez nem érinti az aranybefizetések tartalékértékét, mivel ez az arany a tagországok IMF tartalékpozíciójába az IMF könyvérték szerint van bevezetve, és ezt az értékelést jóváírnák a tagországok aranykvóta számláján.

Az SDR-t vonzóbb tartalékeszközzé kellene tenni, s ehhez számos lépést kell fontolóra vanni. Az SDR értékének megállapítását olyan alapokon kell majd elvégezni, ami biztosítja az előrejelezhetőséget és a stabilitást. Emellett enyhíteni kellene a felhasználására vonatkozó jelenlegi korlátokat azáltal, hogy a központi bankok

a többi tartalékformához hasonlóan szabadon felhasználhatnák az SDR-t is. Ezek a változások elősegítenék az olaj, a nyersanyagok és más fontosabb nemzetközi egyezmények értékének SDR-ben történő megállapítását, amit a Bizottság tagjainak egy része is támogat.

Az SDR elosztása

Az SDR által uralt rendszert a likviditás elosztását meghatározó IMF szabályok módosításával kellene kiegészíteni. Bretton Woodsban egy többcélú kvótát fogadtak el, amely meghatározta:

a) valamennyi tagország befizetését vagy hozzájárulását az alaphoz;
b) valamennyi tagország jogát a tartalékok lehívására és
c) a tagországok szavazati jogát és képviseletét.

A kvótákat az egyes országok feltételezett gazdasági és politikai jelentősége alapján osztották el, nem pedig a tartalékok iránti igények alapján; a kvóták a kereskedelmi forgalomban a nemzetközi tartalékok — ideértve az aranytartalékokat is — nagyságán alapultak. A kvótáknak csak kis hányada áll rendelkezésre feltétlen likviditás formájában — amelyet például az SDR biztosít. Ma azonban az SDR kihelyezésnek működőképesebb és méltányosabb formájára van szükség.

A tartalékokat általában a nemzetközi vásárlóerő óvatossági készleteként tartják, emellett a fizetési mérleg jövőbeni átmeneti deficitjének finanszírozására szolgálnak. Nemzetközi érdek — és lényegében az IMF egyik célja is —, hogy az országok megfelelő rövidlejáratú pénzalapokkal rendelkezzenek annak érdekében, hogy ne kényszerüljenek olyan intézkedésekre, amelyek nemcsak a maguk, de mások számára is károsak, a fizetési mérlegben keletkezett átmeneti feszültségek miatt. A fenti okok következtében új tartalékokat kell kihelyezni azokba az országokba, amelyek a legnagyobb valószínűséggel kell hogy szembenézzenek fizetési mérlegdeficittel és az alkalmazkodás magas belföldi költségeivel, és amelyek legkevésbé valószínűen képesek e költségeket alternatív forrásokból finanszírozni. Sok fejlődő ország tartozik ebbe a kategóriába: a fejlettség alacsony szintje és a nyersanyagtermelés magas koncentráltsága általában egyaránt növelik az exportjövedelmek instabilitását és az alkalmazkodás költségeit. Ugyanakkor csak korlátozottan vehetik igénybe a nemzetközi tőkepiacokat, és számukra viszonylag magas inverz ráfordítást jelent a tartalékok kiépítése. Ez tehát a hatékonyság és a méltányosság alapján komoly indokot jelent, hogy az új, feltétel nélküli tartalékok nagyobb hányadát osszák szét a fejlődő országok között, mint amekkorát az IMF kvóta-rendszerével arányos kihelyezés révén elérnek. Ez a mélyebb indoka annak, amit gyakran „SDR kapcsolásnak" neveznek.

A fejlesztési segélynyújtáshoz fűződő kapcsolat, sajnos, gyakran előidézi a megnövekedett likviditás-teremtést kísérő infláció szellemét. A mi koncepciónk szerint ez a kapcsolat nem jelentené több SDR létrehozását, mint amennyit a világgazdaság összes tartalékigényei garantálnak, és nem keverné össze a segélyeket a monetáris kérdésekkel sem. Az aggályra, mely szerint az SDR felhasználói által fizetett kamatláb adott, az SDR általunk javasolt elosztása a fejlődő országokat a globális likviditás körültekintően megállapított igényei által garantáltnál nagyobb mennyiségű SDR igénylésére csábíthatja, azt felelhetjük, hogy az IMF-en belül jelenleg 85%-os többségnek van szüksége SDR-kihelyezésre. Az SDR méltányosabb elosztása — oly módon, hogy nem korlátozzák a meglevő kvóták — azonban a fejlődő országok számára nagyobb likviditást biztosítana, amelyre szükségük is van, és amelyet mások egyéb forrásokból megszerezhetnek.

A deficitek finanszírozása

Egyesek azzal érveltek, hogy nem különösebben indokolt a hivatalos tartalék növelése, mivel a piac kulcsszerepet játszhat a deficitek finanszírozásában; a magánbankokban látják azt a „láthatatlan kezet", amely biztosítja a szükséges fegyelmet és a kiigazítás irányába ható nyomást, továbbá azt a reakció-mechanizmust, amely automatikusan kielégíti a nemzetközi hitelek és tartalékok iránti összes jogos keresletet. Szerintük a hivatalos beavatkozásnak csak másodlagos, kiegészítő szerepe lehet. Mi elutasítjuk ezt a nézetet. Elismerjük, hogy a piac által hitelképesnek tekintett országok eddig is kellő időben és mennyiségben kaptak pénzalapokat a nemzetközi tőkepiacokról. A piacnak azonban van néhány fontos hiányossága. Először is: a nemzeti monetáris hatóságok adósságainak formájában olyan mechanizmussal bővítik a tartalékokat, amely nagyon tökéletlen módon van alávetve a nemzetközi felügyeletnek — nem beszélve a szabályozásról —, és könnyen befolyásolják a bizalmi válságok. Következésképpen a piaci finanszírozás bizonyos országok esetében időnként átbillen a túlságosan nagy mennyiségű finanszírozásból a túlságosan szűk finanszírozásba. Másodszor: ezt a szegényebb fejlődő országok csak nehezen szerezhetik meg. Harmadszor: feltételei miatt általában súlyosbítja az adósságszolgálati és refinanszírozási problémákat. Végül: egyre kétségesebb, hogy a jövőben továbbra is rendelkezésre áll-e a megfelelő mennyiségű magánbank által biztosított finanszírozás, mivel egyre fokozódik a bankok tartózkodása az ilyen típusú külföldi hitelezéssel szemben.

Érdemes megjegyezni, hogy az IMF-kvóták aránya a világkereskedelem forgalmához viszonyítva az 1960—65 közötti időszakban átlagosan 10% körül mozgott, jelenleg alig több mint 4%-ra esett vissza, bár a kvóták hatodik felülvizsgálata során a kvóták szintjét 39 milliárd SDR-re emelték, és a javasolt hetedik felülvizsgálat még többre, 58,6 milliárd SDR-re növeli ezt a mennyiséget. A hivatalos tartalékoknak az importhoz viszonyított aránya az 1960-as évekbeli szint alatt van; tulajdonképpen alacsonyabb az 1969-es szintnél, amikor az

SDR aktiválásának egyik alapja az akkor elore látott tartalekhiány volt Ez annak ellenére kovetkezett be, hogy az IMF dontést hozott egy masodik periodusban 1978—1981 kozott évente 4 milliárd SDR kihelyezéséről A fentiek miatt javasoljuk hogy az SDR létrehozasa a világ nem inflációs likviditás igényével osszhangban foly tatodjon, emellett javasoljuk a helyettesitési számla megnyitását

A mérlegkiigazítás folyamata

A megreformalt nemzetkozi monetáris rendszernek megfelelo osztonzést és mechanizmust kell biztosítania a tobblettel es deficittel rendelkezo országok fizetesi mérlegének egyensulyba hozasára is A világgazdaságban mindig lesznek fizetési egyensulytalanságok, és a kozeli jovoben ezek valoszínuleg még sulyosbodnak, mivel az energia és a gabonaarak feltehetoen emelkedni fognak, mig a tobbi nyersanyagtermelo cserearányai a recesz szios korulmények miatt romlanak Mivel a deficiteknek megvan a megfelelo ellentételuk tobbletek formájá ban, a megreformalt rendszernek biztositania kell, hogy a tobblettel és deficittel rendelkező országok is kotele zettséget vallaljanak az egyensuly kialakitasara A multban ez csak akkor történhetett meg, ha a deficites or szágok az IMF hez fordultak hitelért, és ekkor az egyensuly kialakitási mechanizmusokat nemzetkozileg ki kényszeritették Emiatt az IMF-en keresztul vagy más modon, olyan eszkozoket kell találni, amelyek a folyo fizetési tobblettel rendelkezo országokat arra osztonzik, hogy hosszu távu kolcsonoket nyujtsanak a deficites országoknak amelyek vállalják a szukséges kiigazitást Az IMF az SDR jovobeli elosztása során szintén figye lembe vehetne a nemzetkozi alkalmazkodas kovetelmenyeit azáltal hogy csokkenti a tobblettel rendelkező országoknak juttatott SDR mennyiséget, és helyettuk elsosorban a fejlodo országoknak juttatja azt Ez erosí tené az SDR hez valo kapcsolodást, amely viszont elosegitené a kiigazitási folyamatot Az SDR-en alapuló rendszer létrehozása — ideértve a pénzkifizetések kielégito mechanizmusát is — biztosítaná a megfelelő fegyel met a tartalékvalutaként hasznalt penznemekkel rendelkezo országok esetében

Az IMF eróforrásai

Az alapszabályok szerint az IMF egyik célja „biztonsagot nyujtson a tagországoknak azáltal, hogy megfelelo biztositékok elleneben az Alap általános eroforrasait ideiglenesen rendelkezésukre bocsátja és igy lehetőséget nyujt szamukra a fizetési merleg egyensulyzavarainak helyrehozására, anélkul, hogy a nemzeti vagy nemzet kozi prosperitás szempontjabol káros intezkedésekhez kellene folyamodniuk ' Az IMF általános eroforrasai tobb szabalyos lehivásbol tevodnek ossze, 1974 ota ide tartozik a Bovitett Alap lehívása is, továbbá a kulon leges lehivások (a Kiegyenlito és az Alapanyagok minimum keszletét finanszirozo lehivasok), a Kiegészítő Fi nanszirozási lehivasok és a Letéti Alap Az 1974—1975 kozotti válság idoszakban megteremtették az Olaj finanszirozasi Lehivasokat es egy Tamogatasi Alapot is letrehoztak a legsulyosabban érintett országok kamat terheinek csokkentése erdekeben A felsorolt lehivasokat az Alap kulonbozo ‚ablakainak" tekinthetjuk Ezek nemelyike — az Olajfinanszirozasi es a Kiegeszito Finanszirozási lehivasok — hivatalos hitelfelvétel eredményei, a tagországok befizeteseibol nyeri eroforrásait amelyeket időről idore megnovelnek a kvota emelkedései ré vén Penzugyileg ez azt jelenti hogy 1978 december 31 en az alap eroforrasainak teljes kumulált felhasználása a tagorszagokban (az 1946 os beindulas ota) a kovetkezo volt szabályos lehivások — korulbelul 37 milliárd SDR Olajfinanszirozasi Lehivasok — 6 9 milliárd SDR Kulonleges lehivások — korulbelul 4,4 milliárd SDR, Letéti Alap — korulbelul 0 84 milliard SDR At elmult években a nem olajexportor fejlodo orszagok viszony lag nagy osszegeket hasznaltak fel az Alap specialis lehivasaibol kulonosen a Kiegyenlito Finanszirozási es Olaj finanszirozási lehivásokbol amelyek 1979 kozepén egyuttesen az IMF nel eszkozolt osszes kulonleges lehivás tobb mint felet tettek ki Nyilvanvalo hogy az Alap eroforrasai korlatozottak 1977 ben és 1978 ban a tag országok tenylegesen tobbet fizettek vissza mint amennyit hitelkent felvettek A fenti eroforrások megszerez hetosége azonban szamottevo indoklast igényel Az IMF irányitoi altal eloirt feltetelek ' nemcsak a hitel felvétel korulmenyeit hatarozzak meg de ennel sokkal jelentosebb hogy kiterjednek arra a gazdaságpolitikára is amelyet az adott orszagnak a hitelezes idotartama alatt folytatnia kell

Az IMF politikai feltételei

Az IMF szempontjabol szuksegszeru és jogos is, hogy feltételeket szabjon az alaptol kolcsont felvevo tagorszá gok szamara Egyrészt rendelkeznie kell a szokásos bankári ovatossaggal és — az IMF eseteben — biztositani kell eroforrasainak keringteto jellegét Minden bankárnak biztositania kell saját maga számára hogy a hitel felvevo olyan helyzetben lesz amelyben képes visszafizetni a hitelt es amikor egy ország tartalékaihoz viszo nyitva nagy osszegeket vesz fel hitelként, akkor fizetési keszsége jelentos mertékben makroszintu gazdaság politikajától fugg Sok IMF hitel — kulonosen a kis kvotáju tagországoknak nyujtott hitelek — az ország igé nyeinek csak kis hanyadat biztositjak A feltételek meghatarozása elkerulhetetlen es általaban a hitelfelvevok szempontjából is elfogadhato Az utobbi évek során azonban az IMF olyan szigoru feltételeket szabott, hogy a deficites országok keptelenek voltak felhasznalni sajat kvotajukat vagy tulságosan késon használták fel azokat,

és mindinkább a nemzetközi magánbankokhoz fordultak. Az Alap által rendelkezésre bocsátható feltételes erőforrások – a jelenlegi korlátozások következtében – messze nincsenek kihasználva. A különleges lehívások felhasználása – például az Olajfinanszírozási és a Kompenzációs Finanszírozási lehívások –, amelyek az 1973–1978-as időszakban az Alap által nyújtott hitelek jórészét képezték, viszonylag enyhébb feltételeknek vannak alávetve.

A fejlődő országok – és egyes esetekben néhány ipari tagország, így Olaszország és az Egyesült Királyság is – bírálták az IMF feltételeit. Véleményük szerint az Alap többnyire olyan feltételeket támasztott, amelyek túlléptek az Alap cikkelyeiben rögzített jogos érdekein, hogy megfelelő időben visszakapja pénzét, mivel ez kevésbé szigorú programokkal is teljesíthető lenne. Számos tagország véleménye szerint az IMF paternalista módon használta ki különleges helyzetét, és általa valószínűleg hatékonynak tekintett gazdaságpolitikát javasolt. Az IMF a javasolt gazdaságpolitikát a fizetési mérlegelemzés monetarista megközelítése alapján alakította ki, ez a megközelítés pedig túlságosan uniformizált és merev követelményeket támaszt a programok időzítésére és tartalmára vonatkozóan. A gyakorlatban úgy tűnik, hogy az Alap sok esetben feltételezi: minden olyan ország, amelynek feltételes likviditás igénybevételére van szüksége, minden bizonnyal nem képes, vagy csak nem elég gondosan képes saját ügyeinek intézésére, és ezért valószínűleg előnyére szolgál, ha egy érdekmentes féltől kapott útmutatást követ. Számos hitelfelvevő ország nem fogadja el ezt a feltételezést.

Az IMF hitelfeltételei ily módon általában feltételezik, hogy a fizetési mérlegproblémák a túlságosan erős belső kereslet eredményeként jönnek létre, így a költségvetés egyensúlyba hozásával, a pénzkínálat csökkentésével, az állami támogatások megnyirbálásával és reális árfolyam megállapításával oldhatók meg. Bizonyos esetekben ezek az intézkedések megfelelőek és sokszor hatékonyak is voltak. Sok esetben azonban a fenti intézkedések anélkül csökkentik a hazai fogyasztást, hogy javítanák a beruházásokat, a termelési kapacitások pedig néha még a fogyasztásnál is meredekebben esnek vissza. Ennek az az oka, hogy számos deficites fejlődő országban hiány van élelmiszerből vagy más alapvető fogyasztási cikkekből, vagy pedig ezek az országok nem tudják könnyen átirányítani erőforrásaikat az új követelmények felé. Tulajdonképpen az Alap által megkövetelt drasztikus intézkedések – gyakran mindössze egy éven belüli időhorizonttal – általában szükségtelen és elfogadhatatlan politikai terheket róttak a legszegényebb országokra, ami esetenként „IMF lázadásokhoz" vezetett vagy akár kormányok bukását is eredményezhette.

A kiigazításokhoz időre van szükség

Sok fejlődő ország jelenleg – rajtuk kívül álló okok miatt – fizetési mérlegfeszültségekkel áll szemben. Az olaj, a gabona és a tőkejavak példátlanul magas ára, az ipari országokban az üzleti tevékenység lanyhulása és ebből következően az importigény csökkenése, továbbá ezen országok protekcionista intézkedései a fejlődő országokból származó importtal szemben, mind befolyásolták az utóbbiak fizetési mérlegét. Nyilvánvalóan meg kell különböztetni egy adott kormányzat gazdaságpolitikája miatt kialakult deficitet a rövid távon ható külső tényezők miatt bekövetkezett deficittől. Ahol külső hatások miatt van szükség hosszú távú kiigazításra – mint például az olajárak esetében –, ott külön meg kell vizsgálni a szegény országok helyzetét, mivel ezeknek az országoknak nagyobb nehézséget jelent a fizetési mérleg egyensúlyának megteremtése.

Tisztában vagyunk azzal, hogy maga az IMF továbbra is figyelmet szentel a fenti kérdéseknek 1979-ben új alapelveket bocsátottak ki, amelyek az IMF-feltételek liberalizálásáról rendelkeztek annak érdekében, hogy „megfelelő módon figyelembe vegyék a tagországok belföldi, szociális és politikai célkitűzéseit", és lehetővé tegyék a hosszabb alkalmazkodási időszakokat. 1979 októberében Belgrádban tartott éves ülésén pedig a Fejlesztési Bizottság felkérte a Végrehajtó Tanácsot, hogy ismét vizsgálja meg a Kiterjesztett Alap lehívásai visszafizetési időszakának nyolc évről tíz évre történő felemelését, és hozzon olyan intézkedéseket, amelyek a Kiegészítő Finanszírozások kamatköltségeihez támogatást nyújtanak. Bár az új IMF hitelirányelvek már arra törekszenek, hogy a tevékenység-kritériumok bevezetését csak olyan körre korlátozzák, amely az alkalmazkodási programhoz szükségesek, úgy véljük, az Alapnak általában korlátozni kellene a részletekbe menő szabályozást, és nagyobb hangsúlyt kellene fektetnie a kiigazítás folyamatára (ideértve annak ütemét is), a hosszú távú gazdasági és társadalmi fejlődés fenntartásával összefüggésben.

Ez – egyebek között – azt jelenti, hogy a deflációs kiigazítást megkövetelő hitelnyújtási feltételeket – ideértve a leértékelési politikát is – az IMF nem alkalmazhatná, amennyiben ezt a lépést nem indokolja részletesen a deflációs politika valószínűsíthető, a jövedelem elosztására, a foglalkoztatásra éa a szociális szolgáltatásokra ható következményeinek felmérésével; ugyanakkor az igazodási programokat többször kellene egy évnél hosszabb időszakra tervezni. Mivel a kiigazítás a fejlődő országokban általában hosszabb időt vesz igénybe, mint amennyire az Alap viszonylag rövidlejáratú lehívásait biztosítja, ezért a későbbiekben a már nemzetközi intézmények által nyújtott hitelprogramok számottevő bővítését javasoljuk. Emellett – úgy véljük –, hogy az IMF-nek a tagországok hiteligényével arányosan kellene növelnie a hitelnyújtás szintjét. Ez arra ösztönözné a tagországokat, hogy az Alaphoz forduljanak problémáik megoldásának igényével. Amennyiben az IMF valóban számításba akarja venni a tágabban értelmezett belföldi fejlesztési célkitűzéseket, akkor több munkatársat kellene felvennie és támogatnia a fejlődő országokból, akik megfelelő képzettséggel és a felmerülő problémák iránti érzékenységgel rendelkeznek.

A kiegyenlítő finanszírozás bővítése

A deficites fejlődő országok egyensúlyteremtésének támogatásával kapcsolatos fontos javaslat a Kompenzációs Finanszírozási Lehívások további bővítése és tökéletesítése, amely az országok számára az önhibájukon kívül keletkezett problémák megoldását segíti elő. Ezt a lehetőséget a közelmúltban vizsgálta meg az IMF Végrehajtó Tanácsa. Mindazonáltal Bizottságunk felszólítja az IMF-et, vegye fontolóra a kvótán alapuló korlátok feloldását az említett alapból történő lehívásoknál, mivel a tagországok lehívási jogát az export-visszaesés kompenzálási igényétől kellene függővé tenni. Az export mennyiségének visszaesése mellett az IMF-nek figyelembe kellene vennie az importárak mozgását is, mivel ez is indokolhatja a fizetési mérleggel kapcsolatos hitelezést, ugyanakkor erre szükség is van az importbeáramlás káros visszaesésének megakadályozásához, ami különben hátrányosan érinthetné a fejlesztési terveket. Ez különösen olyan időszakokban fontos, amikor a legjelentősebb importtermékek árai hirtelen változnak és tartós világinfláció van. A fedezetet ki kellene terjeszteni a rossz termés esetére is. Emellett a visszafizetési feltételeket úgy kellene rugalmassá tenni, hogy azok a hitelfelvevő visszafizetési képességének változásához kapcsolódjanak.

Amennyiben a kvóta-megkötéseket feloldják és a fedezetet úgy bővítik ki, hogy magában foglalja az élelmiszerimport igényeket vagy az ország hatáskörén kívül eső egyéb, deficitet kiváltó okokat, továbbá amennyiben a visszaeséseket reáliákban mérik és a visszafizetéseket rugalmasabbá teszik, az IMF Kiegyenlítő Finanszírozási Lehívásaihoz sokkal nagyobb pénzalapokra lesz szükség (ennek nagyságát körülbelül 12 milliárd dollárra, vagyis a jelenlegi szint háromszorosára becsüljük).

Hatalommegosztás

A bretton woods-i nemzetközi monetáris rendszer tükrözte a létrehozásakor fennálló gazdasági kapcsolatokat. Azóta sok minden megváltozott, így az új rendszernek tükröznie kellene az országok változó politikai és gazdasági helyzetét is. Az új nemzetközi monetáris rendszernek pluralista alapon kellene felépülnie, ahol egyetlen politikai entitás vagy kisebb csoport sem játszhat uralkodó szerepet. Az EEC, az Egyesült Államok és a fejlődő országok már most is különálló csoportosulásokat alkotnak az IMF-en belül. Várhatóan viszonylag rövid időn belül Kína is elfoglalja az őt megillető helyet. Nem indokolatlan feltételezni azt sem, hogy a KGST-tagországoknak is érdekük fűződik majd a globális monetáris rendszerhez való csatlakozáshoz, mivel ezek az országok egyre nagyobb mértékben használják alapul a nyugati konvertibilis valutákat és a nemzetközi piacot az egymás közötti fontos ügyleteik ármegállapításánál, ily módon a hatásokat tekintve részt vesznek az IMF rendszerében, ugyanakkor nincs lehetőségük arra, hogy befolyásolják annak további fejlődését. Mindez azt jelenti, hogy egy széles alapokra támaszkodó vezetőséget kell létrehozni a nemzetközi monetáris rendszer irányítására, amelyben nagyobb szerepet kell biztosítani a döntéshozatali folyamatban a fejlődő országoknak is.

Egy ilyen kollektív vezetést csak akkor lehet kialakítani, ha egyértelmű, méltányos és explicit szabályok állnak rendelkezésre a rendszer irányításáról; olyan szabályok, amelyek megvédik a rendszerben résztvevő valamennyi ország érdekeit, így a gyengébbekét is. E szabályoknak biztosítaniuk kell, hogy az Alapot nem kizárólag a részvénybirtoklás alapján irányítják. Ma aligha van olyan központi bank, amelyet ezen a módon irányítanának. Ez elkerülhetetlen következménye annak, hogy a nemzetközi fizetőeszköz kibocsátásának jogkörét az IMF-re ruházzák. A fentiekben előterjesztett javaslatok egy olyan keretet biztosítanak, amelyben a szabályok alkalmas rendszere — amely elég rugalmas ahhoz, hogy megfeleljen a változó feltételeknek, ugyanakkor elég erős ahhoz, hogy biztosítsa az előrejelezhetőséget — kialakítható lenne. A reformfolyamatot sürgősen meg kell kezdeni.

Ajánlások

A nemzetközi monetáris rendszer reformját sürgősen végre kell hajtani, mégpedig úgy, hogy abban valamennyi érdekelt fél részt vegyen, és a Huszak Bizottságában felmerült és ott egyetértésre talált intézkedések alapján cselekedjék, figyelembe véve a jelenlegi nehézségeket és veszélyeket is. A reform kiterjed az árfolyamrendszer, a tartalékrendszer és a fizetési mérleg egyensúlybahozási folyamatának javítására, továbbá a rendszer átfogó működtetésére, amely lehetővé tenné a teljes világközösség részvételét.

Egyezményt kellene kötni egy olyan nemzetközi pénz megteremtésére és elosztására szolgáló mechanizmusról, amelyet a központi bankok közötti szembetűnő egyensúlytalanságok kiringelésére és levezetésére lehetne felhasználni. Egy ilyen pénz felválthatná a nemzeti valuták nemzetközi tartalékként történő felhasználását is. Ez a pénz a Különleges Lehívási Jogok egy javított formáját vehetné fel és bevezetését megkönnyíthetné egy megfelelően megszervezett „helyettesítési számla".

További SDR mennyiségeket kellene teremteni, mégpedig a globális likviditás neminflációs jellegű növekedésének megfelelő mennyiségben. Az ilyen feltétel nélküli likviditás elosztását a fejlődő országok számára — amelyekre jelenleg súlyos kiigazítási terhek hárulnak — kedvező módon kellene végrehajtani. Ez az elosztás — amelyet gyakran SDR kapcsolatként emlegetnek — segítené a nemzetközi monetáris rendszer alkalmazkodási folyamatát is.

Egyezményt kellene kötni olyan kiigazítási folyamatokról is, amelyek nem növelnék a világgazdaságban a csökkenő forgalom irányába ható nyomást. A fejlődő országok kiigazítási folyamatát hosszú távú gazdasági és társadalmi fejlődésük fenntartásának keretei közé kellene helyezni. Az IMF-nek el kellene kerülnie, hogy nem megfelelő módon vagy túlzott mértékben szabályozza a fejlődő országok gazdaságát, és nem lenne szabad — a szabványként alkalmazott kiigazítási politika értelmében — erőteljesen deflációs intézkedéseket kikényszeríteni. Emellett javítani és nagy mértékben bővíteni kellene a kiegyenlítő finanszírozási lehívások felhasználási körét (például: a kvótakorlátok enyhítésével, a mennyiségi visszaesések reáliákban történő mérésével és a visszafizetési feltételek rugalmasabbá tételével). A többlettel rendelkező országoknak nagyobb felelősséget kell vállalniuk a fizetési mérleg kiigazítására, és fontolóra kell venni az ilyen folyamatokat serkentő IMF intézkedéseket.

A világpiaci valutaárfolyamok — különösen a kulcsvaluták esetében — nagyobb stabilitására kellene törekedni, egyrészt a belföldi gazdaságpolitika, másrészt a megfelelő nemzeti gazdaságpolitikák összehangolása révén.

Bővíteni kellene a fejlődő országok részvételét az IMF személyi állományában, irányításában és döntéshozatalában.

Az arany további demonetarizálása során az IMF aranykészletének túlnyomó hányadát — a jelenlegi értékesítési ügyletek befejezése után — olyan fedezetként kellene felhasználni, amelyre az IMF hiteleket vehetne fel a pénzpiacokról, további hitelezés céljaira, elsősorban a közepes jövedelmű országok számára. Lépcsőzetes értékesítést is kellene végezni és az ebből származó profitokat az alacsony jövedelmű fejlődő országoknak nyújtott hitelek kamattámogatására kellene felhasználni.

A nélkülözhetetlen rendszer

Bizottságunk tagjaira rendkívül nagy hatással volt az a tény, hogy az Egyesült Nemzetek különböző részlegei és szakosított szervezetei – például a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap – milyen mértékben váltak a globális fejlesztési feladatok központi szereplőivé. Amint arra a Jelentés több más fejezetében is kitértünk, ezek a szervezetek egyre inkább olyan csatornákat alkotnak, amelyeken keresztül – kisebb vagy nagyobb hatékonysággal – segítik és figyelemmel kísérik a fejlesztés folyamatát. Ezért – bár az Egyesült Nemzetek bírálata nem tartozik feladatkörünkbe – úgy véljük, hogy munkánk nem lenne teljes, ha elhallgatnánk a rendszer működésével kapcsolatos tapasztalatainkat, és nem javasolnánk olyan módszereket, amelyekkel a világot átfogó szervezetek működése a további munka során javítható lenne.

A háború utáni évtizedekben a béke megőrzését és a fejlődés elősegítését szolgáló világintézmények fennmaradása és bővülése örvendetes ellentétben áll az 1920-as és 1930-as évek, a háború előtti időszak zűrzavarával és káoszával. Az Egyesült Nemzetek rendszerét – amelynek egyetemes tagsága van, beleértve a Szovjetuniót és Kínát is – a világ már megszokta. Ugyanakkor az ENSZ rendszerét gyakran bírálják gyengesége és kompromisszumai miatt. Egy szervezet, amelynek ilyen sok, ennyire eltérő nézeteket valló nemzet a tagja, és amely keretet biztosít az egymás közötti együttműködésre és kommunikációra, egy egyedülállóan értékes, lényegéből adódóan bonyolult és törékeny intézmény, ugyanakkor döntő jellegű a globális cselekvés szempontjából. Az ENSZ az egyetlen ilyen szervezetünk, ezért mindenkinek érdeke, hogy ne csak életben és működésben tartsa, de – mint a béke és a fejlődés nélkülözhetetlen erejét – erősítse is.

A nemzeti politikusok és a hírközlő eszközök időnként hajlamosak arra, hogy úgy bírálják az ENSZ-et és szerveit, mintha azok teljesen függetlenek lennének az adott ország felelősségétől. Az ENSZ azonban nem lehet hatékonyabb annál, mint amilyenné a tagállamok teszik azzal, hogy politikailag támogatják vagy figyelmen kívül hagyják a szervezetet. Ugyanakkor a nagy nemzetközi bürokratikus szervezetekben érvényesülő tendenciát – amelynek értelmében e szervezetek a valóságtól egyre inkább elszakadó, sajátos stílust akarnak kialakítani – nem szabad lebecsülni. Lényegében ez a helyzet a nagy nemzeti bürokratikus szervezetek esetében is.

A világszervezetek kialakulása

Az első világszervezetek azokon a területeken jöttek létre ahol a közös érdekek nyilvánvalóak voltak, így például a hírközlés, a meteorológia és az egészségügy terén. A mai világban azonban a gazdasági és politikai viszonyok kölcsönhatása sokkal bonyolultabb kölcsönös függőséget idéz elő, amely magában foglalja a belpolitika más nemzetekre gyakorolt egyre nagyobb hatását, illetve a nemzetközi fejlemények növekvő hatását a belső gazdasági folyamatokra. A konvergencia és összeütközés ezen formájában lényeges a kölcsönös alkalmazkodás, és gyakran nemcsak szabályokra van szükség, hanem – és ez a nehezebb – tapintatra és mérsékletre is. Ehhez a kölcsönös érdekek biztos érzékelésére és kiterjesztésére van szükség, amit csak hosszabb időszak kapcsolataiban lehet elérni.

A legfontosabb világszervezeteket még azelőtt alapították, hogy a Harmadik Világ országai független államok lettek. Reformra és megújulásra lesz szükség ahhoz, hogy tükröződjön napjaink világának sokrétűsége, és teret kapjanak az új nemzetek törekvései.

Az Egyesült Nemzetek és legfontosabb szervezetei lehetőséget adnak az egyetemes nemzetközi tanácskozásra. A Közgyűlésben többségben levő fejlődő országok számára az ENSZ-et véleménynyilvánítási fórummá teszi az az elv, amely szerint minden államnak – kicsinek vagy nagynak – egy szavazata van. Természetesen az Egyesült Nemzetek Szervezeteiben hozott döntések önmagukban nem változtatják meg a kormányok politikáját. Minden egyes kormánynak fel kell ismernie, hogy a további nemzetközi együttműködés forog kockán, ha a főbb témakörökben a megfelelő mechanizmusok révén az ENSZ rendszerén belül nem jön létre a tényleges megegyezés politikai alapja; a megegyezés nélkül csak szertartásos tárgyalások és határozatok születhetnek, anélkül, hogy az ebből következő tettekre elkötelezettséget jelentenének.

A közvélemény alakítása

Mindenekelőtt fontos a nemzetközi konferenciákat átható gyanakvás és bizalmatlanság csökkentése és felszámolása. A nemzetközi intézményeknek főként a kormányokkal van dolguk, de párbeszédükbe egyre inkább be kellene vonniuk más fontos társadalmi csoportosulásokat is. Az ILO és az UNIDO tanácskozási mechanizmusa – az ipar és a szakszervezetek képviselőivel – a legjobb irányban fejlődik. Az új világgazdasági rend megteremtésére irányuló erőfeszítések különösen szükségessé teszik azoknak a fontos társadalmi csoportoknak a bevonását, amelyeket ezek a változások érintenek és amelyeket rá kell venni a változtatások támogatására.

Bizottságunk fontosnak tartja, hogy a jobb Észak—Dél kapcsolatok érdekében a jövőben nagyobb figyelmet fordítsunk az oktatásra. Az átlagembereknek is meg kell érteniük, hogy a világméretű kölcsönös függőség őket is érinti, és azonosulniuk kell az e problémát kezelő nemzetközi szervezetekkel. Nem véletlen, hogy a hivatalos fejlesztési segélyezésben magas részarányt képviselő északi országok kifelé tekintő oktatásban részesítik a népességet, különösen az ifjabb generációt.

A nemzetközi intézményeknek a tárgyalásokon és megbeszéléseken résztvevők közösségénél szélesebb hallgatósággal kell érintkezniük. A határozatok és nyilatkozatok csak akkor lesznek hatékonyak, ha ezek szabadon befolyásolják a közvéleményt. A fiatalokat és szervezeteiket is az olyan fontosabb nem-kormányzati szervezetek közé kell sorolni, amelyekkel a nemzetközi intézmények erősítik kapcsolataikat.

A szervezetek burjánzása és a reform

A nemzetközi szervezetek szemmel látható burjánzása sok aggodalomra ad okot. A nemzetközi szervezetek növekedése nagyrészt az új vagy nagyobb szükségletekre adott normális válasz volt, ami a tagállamok abban való egyetértését tükrözte, hogy nagyobb figyelmet vagy több erőforrást szenteljenek egy sürgős vagy újonnan kialakuló probléma megoldására. A nemzetközi intézmények eredeti alapját nem találták megfelelőnek arra, hogy a háború utáni években a gazdasági együttműködés sokféle szükségletét kielégítse; és időközben az Egyesült Nemzetek tagsága az 1945-beli 51 országról 1978-ra — az újonnan függetlenné vált fejlődő országokkal — 152-re nőtt. Ezek a változások az intézmények nagyobb rugalmasságát kívánták meg, ezenkívül a fejlődő országok az örökölt intézményeket néha újakkal (például az UNCTAD) egészítik ki, amelyekben nagyobb súllyal szerepelhetnek. Az ENSZ főtitkára mondta nemrég:

> *„Nekünk is el kell fogadnunk az intézményesített légvárépítés bizonyos fokát, mivel a világ kormányai új és nyomasztó problémákkal küzdenek. Ezen azt értem, hogy olykor könnyebb egy konferenciát összehívni vagy egy új intézményt alapítani, mint közvetlenül szembenézni egy nehéz problémával."*

A szervezetek és a tagok számának növekedése nem járt költségek nélkül. Intézményi oldalról ez elaprózott és terjengős tevékenységhez, egymást átfedő felelősségekhez és szervezeti versengéshez vezetett: a témákat, amelyekkel integráltan kellene foglalkozni, állandóan tologatják egyik fórumtól a másikig, és minden szervezet státuszának megőrzésére törekszik, még akkor is, ha eredeti feladatát megoldotta. A nemzetközi találkozók hatalmas száma — évente körülbelül 6000, New Yorkban és Genfben — és a hozzátartozó dokumentáció — körülbelül egymillió oldal — óriási terhet ró a tagállamokra — különösen a kisebbekre —, amikor megpróbálnak hatékonyan hozzájárulni a nemzetközi együttműködéshez. Emellett az ENSZ szervezeteinek állandó titkárságaira is olyan terhek hárulnak, amelyeket eredetileg nem kellett vállalniuk. Indokoltan vetődhet fel a kérdés, vajon a jelenlegi tárgyalási mechanizmus a fontosabb döntésekhez szükséges politikai akarat kifejlődésének vagy kialakulásának megkönnyítését szolgálja-e?

A találkozók és a dokumentumok mennyisége részben már jelzi, hogy nő a nemzetközi napirenden szereplő témák száma, amint a világon egyre inkább nő a kölcsönös függőség. A nemzetközi kapcsolatok változása mindig lassú folyamat; a kormányoknak hosszú tárgyalásokra van szükségük, mielőtt egyáltalán cselekszenek, és még hosszabbra az együttes cselekvéshez. Úgy véljük azonban, hogy sok nemzetközi intézménynél a célkitűzések sokkal világosabb meghatározására, tervszerűbb napirendre, a viták adott eredményekhez való viszonyítására, és szorosabb együttműködésre van szükség. Takarékosabban kell bánni az idővel, a személyi állománnyal és a papírral, ugyanakkor az intézményeknek nagyobb felelősséget kell érezniük a tagállamokkal és az általános közvéleménnyel szemben. Bár a helyzet javításának felelőssége jórészt a szervezetek titkárságaira hárul, a végső felelősséget a tagállamok kormányai viselik.

Az ENSZ maga is tisztában volt számos hiányossággal. 1969-ben egy nagyobb tanulmányt készítettek, és az ebből következő reformokat az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programjában (UNDP) végrehajtották. 1975-ben a Közgyűlés megbízott egy Szakértői Csoportot, amely számos javaslatot tett az ENSZ hatékonyságának növelésére a gazdasági fejlesztés területén, ilyen volt a Fejlesztési és Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Általános Igazgató (Director-General for Development and Inrernational Economic Cooperation) kinevezése, amely egyike az eddig megvalósult néhány változásnak. Reméljük, hogy az intézmények racionalizálása és reformja olyan dinamikus folyamatnak tekinthető, amely reagál a változó igényekre és az intézmények működésében tapasztalható hiányosságokra.

Magasszintű megfigyelő testület?

Nyilvánvaló, hogy jelenleg az együttműködés számos csatornája nem elég hatékony. Ezért úgy véljük, szükség van az Egyesült Nemzetekben a hierarchiára, és arra, hogy a tagállamok magas politikai szinten is nyomatékosabban végrehajtsák a rendszer egyszerűsítésének ezt a nehéz, de fontos feladatát, és így jobban összehangolják a költségvetések, a programok és a személyi állomány lehetőségeit. Ezeken a területeken csak úgy érhető el haladás, ha az Egyesült Nemzetek rendszere bírja a közvélemény bizalmát és támogatását, ami nélkülözhetetlen a világ fejlesztésével kapcsolatos feladatok ellátásához.

Úgy véljük, hogy ezt a folyamatot egy külső testülettel lehet megerősíteni, amely figyelemmel kísérné a fejlesztés területén működő különböző nemzetközi intézmények munkáját. Célul tűzné ki az intézmények egyszerűsítését, céljaik világosabb meghatározását, valamint azok gazdaságosabb és hatékonyabb megvalósítását. Ezzel kapcsolatban érdekesnek találtunk egy — az ENSZ Fejlesztési-Tervezési Bizottsága számára 1968-ban előterjesztett — javaslatot egy 12 tagú testület létrehozására: a tagok egyharmada fejlődő országbeli, egyharmada iparosított országbeli lenne, és a maradék harmadot tapasztalata és független nézete alapján választanák ki. A csoportot az ENSZ Főtitkára szervezné meg a kormányokkal és más szakértőkkel folytatott tanácskozások alapján, kellő tekintettel a területi és politikai egyensúlyra, de a tagok magánemberként, nem a kormányok képviselőiként tevékenykednének. Lényegében inkább egy „agytrösztöt" alkotnának, mint egy nagy személyzettel rendelkező szervezetet, és főleg az ENSZ szervezetek statisztikai, elemző és jelentésközlő szolgáltatásaira, valamint független tanácsadóikra támaszkodnának. Alapvető feladatuk az lenne, hogy a kormányok, az ENSZ Közgyűlés és ezek szerveinek Tanácsadói Testületeként működjenek, hogy javítsák a fejlesztésben és a nemzetközi gazdasági együttműködésben érdekelt ENSZ és más nemzetközi intézmények hatékonyságát a globális célkitűzések megvalósításában. Jelentéseiket — mint sok országban a Parlament és a kongresszusi bizottságok jelentéseit — a közvélemény számára is elérhetővé kellene tenni, hogy ezzel felkeltsék az érdeklődést a nemzetközi rendszer működése iránt. Végrehajtói feladatkörük nem lenne. A hatékonyságot munkájuk rangja és minősége biztosítaná. Bizottságunk tagjai meg vannak győződve arról, hogy a megfigyelést és az értékelést be kellene építeni a nemzetközi együttműködés rendszerébe; ezért helyeseljük egy ilyen célt szolgáló magasszintű független testület létrehozását.

A tárgyalások kereteinek javítása

Beszélnünk kell az Észak—Dél párbeszéd kereteinek javításáról is. A csoport-rendszer, amely három országcsoportot — 77-ek Csoportja, B Csoport, D Csoport —, valamint Kínát foglalja magában, kialakította az UNCTAD-ot, és több más fórumot. A 77-ek Csoportja (amelynek jelenleg 117 tagja van) a fejlődő országokból áll. A B Csoporthoz a nyugati iparosított országok, a D Csoporthoz pedig a kelet-európai országok tartoznak. Ez a felosztás az elkötelezettség egy bizonyos formájaként szilárdult meg, míg a 77-ek Csoportja a fejlődő országok történelmi fontosságú szolidarítását tükrözi, amely képessé teszi őket közös álláspont kialakítására és egyesített erőik érvényesítésére az Észak—Dél tárgyalásokon. A csoport-rendszernek megvannak az előnyei a tanácskozásokon, ahol a Dél egyértelműen kimondta és nyilvánosságra hozta problémáit és helyzetét. Bizottságunk teljes mértékben elismeri ennek érvényességét és értékét.

Ezek a tanácskozások azonban gyakran olyan határozatokkal zárulnak, amelyek mindenki számára ajánlásokat tartalmaznak, a résztvevőket nem kötelezik és nem kényszerítik semmire. A különbségeket eltüntetik, hogy az egyetértés látszatát keltsék, de a különbségek valójában megmaradnak. Ennek a folyamatnak végső eredménye, hogy a nemzetközi határozatok nyelvezete belterjes, szakszerű és rejtjeles lett.

A nemzetközi kapcsolatok tényleges javulása a mindenki által elfogadott alapelvek vagy jogi eszközök kialakításáról folytatott szakadatlan tárgyalásoktól függ, mivel csak ezek teremthetik meg a cselekvés alapjául szolgáló közös nyelvet. Ebben az összefüggésben a csoportrendszert bírálatok érték amiatt, hogy az mindkét oldalon a szélsőséges álláspontok kikristályosítására törekszik, és ez késlelteti, sőt, néha megakadályozza a gyakorlati előrelépést az érdekütközések feloldásában. Az egyes csoportokon belül a különbségek elsimításának folyamata gyakran azt eredményezte, hogy a szélsőséges álláspontok kirekesztették a mérsékelt nézeteket: a maximális követelésekre a minimális ajánlatok jelentették a választ. Szükségessé vált, hogy minden csoportot egészben, a különbségek figyelembevételével vigyenek végig minden fokon, így a tárgyalási folyamat nehézkes, kényelmetlen és időigényes lett. Elérkezett az ideje annak, hogy megvizsgálják, található-e olyan tárgyalási forma, amely működőképesebb, ugyanakkor teljes mértékben tiszteletben tartja a fejlődő országok szempontjait, szolidaritásuk fenntartásával együtt.

A szolidaritás túllép az alkun

Ahol csak lehetséges, a tárgyalásokon inkább a közös előnyöket kell keresni, nem pedig lassan kicsikart, bizonytalan „engedményekre" törekedni. A kiindulópont a változás kölcsönös érdekeinek felismerése legyen. Az Észak—Dél tárgyalásokon azonnali vagy rövid távú kölcsönös előnyöket nem lehet mindig elvárni, és a nagyobb méltányosság időnként nem-kölcsönös megoldásokat kíván meg. A kölcsönös érdekek gyakran hosszabb távúak és átfogóak; ki kell egészíteni őket az előretekintő szolidaritás szempontjaival, amely túllép a szigorúan vett „alkudozáson". Minden fél érdekelt egy olyan keret megteremtésében, amely a közös alapok növelésére irányul, és úgy alakítja a párbeszédet, hogy lehetővé válik a résztvevők számára a sajátos, kölcsönös érdekek világos felismerése minden témakörben. A napirendet kiegyensúlyozottá kell tenni vagy úgy kell összehangolni más tárgyalásokkal, hogy lehetővé tegye a kölcsönös engedményeket vagy csomagtervek készítését. Ugyanakkor a tárgyalások mechanizmusának érvényre kellene juttatnia az egyetemesség és a közös felelősség alapelveit. A felsorolt szempontokat valamelyest a következő irányvonal keretében lehetne összesíteni, a jelenlegi eljárások számottevő kiterjesztésével és formalizálásával:

A napirendnek a különböző kormányok, alcsoportok és régiók közötti konzultációkon kell alapulnia. Minden nemzetnek képviseltetnie kell magát a tárgyaló fórum plenáris ülésein, de minden témakörbe (például nyersanyagok vagy kereskedelem) minden csoportnak korlátozott számú, az adott témakörben közelről érintett országot kell kijelölnie a tárgyaló csoportba, ahol a létszám a téma terjedelmétől függően változó, és megfelelő egyensúly van a fejlődő és az iparosított országok között. Természetesen ezek a képviselők szoros és folyamatos kapcsolatban lennének csoportjuk többi tagjával. Az olyan témakörökben, mint a pénzügyek és a finanszírozás — amelyekben egy vagy több szempontból minden ország érdekelt —, a részvétel régiók vagy alrégiók képviselőin keresztül történhetne. A tárgyalások így kisebb, de belülről kiválasztott csoportokban folyhatnának; de minden megállapodást — teljes körű vita után — a plenáris ülésnek kellene jóváhagynia. Világunk társadalma ahhoz a ponthoz ért, ahol az intézményekre — különösen a döntéshozókra — tudatosan kell alkalmaznunk a bizottsági rendszer alapelveit. Emellett lehetnek még a párbeszédnek más módjai és más megoldásai is, amelyeket még ezután kell feltárni. Olyan nagy a veszélye a párbeszéd holtpontra jutásának, hogy minden erőfeszítést meg kell tennünk ennek elkerülésére.

Az ENSZ-együttműködésen alapuló tevékenység

Az ENSZ-együttműködés értékes és a maga nemében egyedülálló alapját meg kell őrizni az Észak és Dél, illetve a Kelet és Nyugat közötti párbeszédben. Alapvetően fontos, hogy a tagországok ezt a lehető legjobban kihasználják, erősítsék és építsenek rá, felhasználva az elmúlt három évtized tapasztalatát és a széles körű részvételből származó előnyöket. A részeiben egyre inkább kölcsönösen összefüggő világnak meg kell szerveznie a jövő különböző, egyre nehezebb feladatainak megoldását, amihez nemcsak politikai akaratra és bölcsességre lesz szükség, hanem olyan intézményi és tárgyalási keretre is, amely a politikákat és az elképzeléseket tettekké alakítja át.

Új célok a párbeszédben

Az előző fejezetekben felhívtuk a figyelmet az egyes — északi, déli, nyugati vagy keleti — országok közös érdekeire a béke és leszerelés, a szegénység és az éhség leküzdése, a rendezett energia-váltás megvalósítása, és a környezetvédelem terén. Rámutattunk arra, hogy az országok kölcsönösen érdekeltek a világ gazdasági növekedésében, az infláció megfékezésében és a foglalkoztatottság elősegítésében is. Kiemeltük azt is, hogy szolidaritásra, valamint a világ intézményeiben és tanácsaiban a gazdag és szegény nemzetek közötti egyenlőbb kapcsolatokra van szükség.

Fejtegetéseink során mindvégig tudatában voltunk annak, hogy sok ilyen témakörben folytatott tárgyalás jutott holtpontra, bár egyes területeken beszélhetünk kisebb vagy nagyobb mértékű haladásról. Nézetünk szerint a célratörő szemlélet, a sürgető időhiány érzékelése, a prioritások értékelése, a közös érdekek felismerése és a politikai akarat hiányzott ahhoz, hogy legalább néhány területen konkrét eredmények szülessenek. Hogyan lehetne e szempontokat a nemzetek közötti párbeszédben érvényre juttatni?

A párbeszédnek és a további tárgyalásoknak nincs alternatívája. A feladat egy valódi és jelentős váltás végrehajtása lesz. Úgy éreztük, hogy ez nem mehet végbe az elkoptatott szónokias vagy mesterkélt álláspontok alapján. A politikai elkötelezettségnek és az államférfiúi képességeknek kell előtérbe lépniük egy olyan folyamatban, amely során a világ vezetői a központi témakörökre irányítják figyelmüket.

Az OECD-ben és a KGST-ben Észak — Nyugat és Kelet — politikai vezetői véleményt cserélnek és összehangolják politikájukat. Az el nem kötelezett csoportban és az OPEC-ben a fejlődő országok számára hasonló fórumok állnak rendelkezésre. Elképzelhető lenne-e most egy csúcstalálkozó az összes országcsoport részvételével? Nem lennének-e az érdekek túlságosan szerteágazóak, a folyamat pedig olyan nehézkes, hogy a találkozó kudarcra lenne ítélve?

Érzésünk szerint az 1980-as években és a továbbiakban a világ előtt álló kérdések olyanok, hogy az esetleges kudarc veszélye sem állhatja útját a magas politikai szinten megoldásukra irányuló erőfeszítéseknek.

Az alkalmankénti csúcstalálkozók forrása

Nyilvánvaló, hogy egyik nemzet sem dönthet egy másik sorsáról; az egyetemes részvétel az ENSZ keretében a nemzetközi döntéshozatal *sine qua non*-ja. De a folyamat elindítható és kidolgozható Észak és Dél — és reményhetőleg ide sorolható Kelet és Kína is — kormányfőinek korlátozott számú csúcstalálkozójával. A létszámnak elég alacsonynak kell lennie ahhoz, hogy haladást érhessenek el, de elég magasnak ahhoz, hogy teljes képviseletet biztosítson, és hiteles legyen.

Egy ilyen csúcstalálkozó nem foganatosíthat intézkedéseket, mivel a képviselet nem egyetemes; ugyanakkor a részletek megvitatásának sem megfelelő fóruma. Egyetértés alakulhat ki azonban abban a kérdésben, hogy mi a szükséges, illetve mi a lehetséges, és a kettőt hogyan lehet összhangba hozni. A fórum kötelezettségeket fo-

galmazhat meg, és a megfelelő nemzetközi fórumok részletes tárgyalásaihoz irányelveket adhat, megállapíthatja ezeknek a tárgyalásoknak a paramétereit és formációját, és dönthet az elérendő eredmények időbeni ütemezéséről is.

Amint Bizottságunk munkája a végéhez közeledett, megkaptuk az el nem kötelezettek Havannai Konferenciájának, a 77-ek Csoportjának és az ENSZ Közgyűlés 33. ülésszakának határozatait, amelyek globális tárgyalásokra szólítanak fel. Javaslatunk nem ellentétes ezekkel a felhívásokkal. Az általunk javasolt csúcstalálkozó ugyanilyen irányú lépés lenne, és előkészíthetné ezeket a tárgyalásokat. Jelentésünk következő, egyben utolsó fejezetében ismertetjük a legfontosabb feladatokat tartalmazó programot, amelyet egy ilyen csúcstalálkozó fontolóra vehet.

Ajánlások

A nemzetközi gazdasági, pénzügyi és monetáris együttműködés területein a politikát és egyezményeket az egyetemesség elvének kell alárendelni.

Az ENSZ rendszerét — amely egyre bővülő feladatokkal néz szembe — meg kell erősíteni és hatékonyabbá kell tenni. Ehhez a költségvetések, programok és a személyi állomány koordinálására van szükség, hogy a párhuzamos feladatokat és a pazarló átfedéseket elkerüljék.

A különféle multilaterális szervezetek működését a nemzetközi fejlesztés területén egy magasszintű tanácsadói testületnek kellene rendszeresen figyelemmel kísérnie.

A tárgyalások jelenlegi rendszerét felül kell vizsgálni abból a szempontból is, hogy be lehet-e vezetni a rugalmasabb, gyorsabb és eredményre orientált eljárásokat anélkül, hogy ez a már kialakult csoportokon belül az együttműködést visszavetné.

Nagyobb figyelmet kellene fordítani a közvélemény és a fiatal generáció felvilágosítására a nemzetközi együttműködés fontosságáról.

A korlátozott létszámú, alkalmanként megrendezendő csúcstalálkozókat az egyetértés és a változás ügyének előmozdítására kellene felhasználni.

17. A legfontosabb feladatokat tartalmazó program

Jelentésunkben áttekintettük a nemzetközi kapcsolatokban és a világgazdaságban az utóbbi évtizedekben végbement legfontosabb változásokat, és ezek hatását a fejlődés problémáira Ez a változási folyamat folytatódik az emberiség napjainkban már olyan alapvető problémákkal néz szembe, amelyek nem oldhatók meg csak nem zeti vagy regionális szinten, ilyenek például a biztonság és a béke, a fejlesztési celkituzések, a pénzügyi rendszer, a környezetvédelem, az energiakérdés, valamint a világur es az ocean eroforrasainak felhasznalasa A világ közösség hozzálátott a problémák megoldásához, de — legalabbis eddig — egyaltalán nem a megfelelo eszközoket használva

Az 1980-as évek elején a világkozosség sokkal nagyobb veszelyekkel nez szembe, mint a második világhábo ru óta bármikor Nyilvánvaló a világgazdaság napjainkban olyan rosszul mukodik, hogy valamennyi nemzet jelenlegi és hosszu távu érdekeit egyaránt sérti A szegénység és az éhség problémái egyre sulyosabbakka vál nak, már 800 millio abszolut szegényt tartanak számon, és számuk emelkedik, a gabona es egyéb elelmiszerek hiánya noveli az éhséget és éhinséget, a gyorsan novekvo népesség — a kovetkezo ket évtizedben további ket milliárd ember — még nagyobb feszultséget okoz majd a világ élelmiszerkészleteiben es eroforrásaiban Eszak ipari kapacitása nincs kihasználva, ez az utóbbi években példa nélkul allo munkanélkuliséget idézett elo ugyan akkor Délnek surgős szuksége lenne olyan javakra, amelyeket Eszak eloállithatna A gyors inflácio, a változo valutaárfolyamok és az elore nem látható állami beavatkozasok drasztikusan szétvalasztjak a kereskedelmet es a beruházásokat, pedig ettől fugg a globális fellenduléshez valo visszatérés

Mi korlátozza a fenti kihívásra adott válaszunkat, amelytól az emberiség sorsa fugg? Elsosorban nem a nagy részt már ismert technikai megoldások, hanem a realitások és a veszélyek általanos és egyértelmu felismerése nek hiánya, valamint az ezekkel szembenézo és megoldásukra készen álló politikai akarat hianya Csak az egyén és a kozjo tiszteletén alapulo szolidaritás szellemében lehetséges majd megtalalni a szukseges megoldásokat

Tagadhatatlan, hogy ezek a megoldások alkalmazkodást kívánnak minden nemzet belso és kulso életének kulonféle teruletein, rovid távon elkerulhetetlenul áldozatokat is kell hozni, és ezek kétsegtelenul nagyobbak lesznek azok számára, akik a nehézségek elviseléséhez nagyobb hatalommal és eroforrásokkal rendelkeznek Egyetlen nemzet vagy államcsoport sem mentheti ki magát, sem ugy, hogy uralkodik masokon sem pedig ugy hogy elszigetelí magát tőluk Ellenkezoleg nemzeti haladást csak ugy lehet elérni, ha a fejlodés világméretekben biztosítható Ezt a globális megkozelítést pedig nem lehet kizárólag gazdasági problémakra szukiteni, figyelembe kell venni az emberi társadalom nagyfoku komplexitását is

Bizonyos értelemben a világ sok kulonböző, egymással kolcsonhatásban levo alkotoresz rendszere — az egyik elem változasa az osszes tobbit érinti A legfontosabb alkotoelemek például — a szuverén államoktol el tekintve — a nemzetkozi és regionális intézmények, transznacionális vállalatok, a kozvélemény (a nemzeti es nemzetkozi kozvélemény is), továbbá az eltérő vallási, ideologiai, társadalmi és politikai erok Egy ilyen bonyolult világrendszerben kello figyelmet kell fordítani a jovo kihívására reagálo minden kozponti elemre Ennek fényében az uj nemzetkozi rendet olyan folytonosan változo folyamatnak tekinthetjuk, amelyben az elore látás és a targyalás az osszes tobbi — akár egyéni, akár kozos — elem kozotti átfogo egyensuly kialakitasa érdekében állandoan mukodik

A kérdések ilyen értelmu megkozelítése sokkal valószinubbé tenné a szukséges politikai dontések meghozatalát, a dontések azonban elképzelhetetlenek olyan globálisan elfogadott etikai alapelv nélkul amelynek értelmében minden nemzeti rendszer, valamint a világrend az embereken és az alapvető emberi jogok tiszteletben tartásán alapul — amint azt az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata is kimondja Megvalosithato politikai dontéseket csak akkor lehet hozni, ha a kormányok — és kulonosen az egyének — ezeket az elgondolásokat oszintén magukévá teszik Ehhez intenziv kozvéleményformálásra van szukség, hogy az emberekkel minden országban megértessék alapvetoen fontos az érték védelme, mivel értékek nélkul nincs igazi gazdasagi fejlodés és — mindenekelott — nincs igazság, szabadság és béke

A bizottság hatáskorének megjelolésében kimondtuk, hogy figyelmünket az uj nemzetkozi rend megteremtésének szukségességére osszpontosítjuk A jelenlegi világgazdasági és politikai kornyezet meg surgetobbe teszi ezt a feladatot Meg vagyunk gyoződve arról, hogy a világkozosségnek bátorságra es kepzeloerore van szuksége az uj rend kialakításához de torekvéseiben realistának kell lennie A változás elkerulhetetlen A kérdes csak az, hogy a változas eloidézésere a világkozosség tesz-e határozott és donto lépeseket vagy a valtozást olyan események sora kényszeriti-e rank, amelyeket a világkozosség aligha tud befolyásolni Minden orszag es minden ember kozos felelossége hogy kesedelem nélkul cselekedjen

Veszélyes jovo

A jovo kilátasai riasztoak A novekvo globális bizonytalanság csokkentette a gazdasagi novekedés kilatasait es az olajovedelmekbol származo pénztobblet kezelésének problémái még jobban felhivjak a figyelmet egy sulyos pénzugyi valság veszélyére Komoly kétségek merultek fel azzal kapcsolatban, hogy a nemzetkozi fizetesi mérleg problémák kiigazítása, továbbá a globális likviditás és az adosságállomány kezelese megfeleloen megvalósithato-e a jelenlegi gépezettel Az ipari exportjukat gyorsan novelo kozepes jovedelmu országok nyug

talanságot és bizonytalanságot keltenek Észak versengő gyárosai és munkásai között, ugyanakkor a kormányok képtelenek megegyezni a piacokra való bejutást lehetővé tevő szabályokról. Az energia és ásványkincsek kutatására szolgáló — Észak és Dél ipari növekedése szempontjából fontos — beruházások a politikai és gazdasági bizonytalanságok következményeként nagyon lelassultak. A szegénység felszámolása nemcsak morális kötelezettség. Senkinek sem érdeke a bizonytalanságot, szenvedést és pusztulást hozó szegénység fennmaradása. Időközben a katonai kiadások — jelenleg évi 400 milliárd dollár felett járnak — még mindig sok erőforrást és energiát emésztenek fel, amiket a világ fejlesztésére fordíthatnának.

A még nagyobb munkanélküliség és a hosszútávon is lassú növekedés körülményei között sok ember ösztönösen meg akarja majd védeni magát a külső verseny nyers valóságával szemben, és kizárólag belföldi érdekeltségeire támaszkodik; ez a visszavonulási folyamat már elkezdődött. Nem lehet kétséges azonban, hogy az ilyen védekező reakció katasztrófális, mint ahogy a második világháborút megelőző években is az volt. Azóta Dél és Észak népei is sokkal nagyobb mértékben függnek kölcsönösen egymástól, és egyetlen ország cselekedetei súlyosan érinthetik a világ másik felén levő országokat. A nemzetek önérdekét csak a kölcsönös érdekek figyelembevételével lehet hatékonyan érvényre juttatni.

Tudjuk, hogy a katasztrófa elkerüléséért a felelősség nagyrészét a nemzeteknek és a régióknak kell viselniük Északon és Délen egyaránt; a kormányoknak ki kell alakítaniuk saját, inkább a hosszú távú fennmaradáson és igazságon, mint az átmeneti előnyökön alapuló programjukat. Ha a fejlődő országok társadalmi igazságosságot követelnek nemzetközi szinten, ezeket az értékeket hazájukban sem szabad elhanyagolniuk; az egymás közötti együttműködés előmozdításának kézenfekvő lehetőségeit sem szabad kihasználatlanul hagyniuk. Északnak a maga részéről nem szabad önző politikát folytatnia, amely kimeríti a világ értékes erőforrásait; a világ szükségleteire érzékenyebben reagáló új növekedési mintákat kell keresnie.

Tudjuk, hogy a hosszú távú biztonság és fejlődés a kelet-európai országok és Kína részvételétől is függ; ezek az országok jelentős tapasztalatokat szereztek a gyors növekedés terén. Csak a Kelet és Nyugat közötti bizalmatlanság és félelem csökkenése teremtheti meg az Észak—Dél együttműködés szilárd és tartós alapját, ezért reméljük, hogy a keleti kormányok és népeik nagyobb arányban vesznek részt — a világ többi részével együttműködve — a globális problémákra megoldást kereső közös erőfeszítésekben.

Bizottságunk valamennyi tagjának — akik öt kontinens országaiból, igen különböző politikai rendszerekből és eltérő elveket vallva kerültek össze — megvan a saját nézőpontja és történelmi tapasztalata. Azonban mindannyian meggyőződtünk arról, hogy a világközösségnek új dinamikus megközelítéseket kell kidolgoznia a közeljövőre és hosszabb távra is. Az Észak és Dél közötti vita már néhány éve folyik: legfőbb ideje, hogy mindkét fél együtt dolgozzon egy olyan programon, amely az ésszerű és igazságos világgazdasági rend megteremtésén alapul.

Az út hosszú és nehéz lesz, de most kell elindulni rajta, ha a következő évszázad kihívásának meg akarunk felelni. A legsúlyosabb és legveszélyesebb problémák megoldásához világos célokat kell kitűznünk, amennyiben készek vagyunk arra, hogy koncentráljuk erőinket és elkerüljük a rövid távú önérdekek követéséből adódó zsákutcákat. Így kell tennünk az egyetemes emberiség és a kölcsönös túlélés szempontjait szem előtt tartva egyaránt. A szegénység nem szűnhetik meg egy olyan világban, amelyre a bizonytalanság, a rendezetlenség és az alacsony növekedési ütem a jellemző; pontosan így igaz az is, hogy a gazdagok sem boldogulhatnak a szegények előrelépése nélkül. A világnak a gazdasági kapcsolatok olyan új rendszerére van szüksége, amely elismeri ezeket a kölcsönös szükségleteket és emberi érdekeket. A következő évtizedek feladatait nem a győztesek és vesztesek ellenséges rendszere — Észak kontra Dél, Kelet kontra Nyugat — oldja meg, hanem az emberi szolidaritáson és a mindenkit tömörítő nemzetközi együttműködésen alapuló rendszer.

Az új nemzetközi rend megvalósításához idő kell: az Ajánlások Összefoglalásában felsoroljuk az összes vizsgált témakörrel kapcsolatos valamennyi javaslatunkat. Itt először a következő két évtized nemzetközi tárgyalásainak és akcióinak alapvető feladatait körvonalazzuk. A jelenlegi világválság azonban olyan súlyos, hogy szükségesnek éreztük egy sürgősségi program felvázolását, amely sikeresen le bírná a jelenlegi „gyengélkedést" győzni, ugyanakkor azonban hosszú távú struktúrális reformokon is dolgoznunk kell.

Az 1980-as és az 1990-es évek feladatai

Minden országnak képesnek kell lennie arra, hogy teljes mértékben, a tényleges fejlődést elősegítő módon vegyen részt a világgazdaság működésében. Ez hosszú távon csak olyan gazdasági környezetben valósulhat meg, amely minden fejlődő ország számára lehetővé teszi az önmagát fenntartó növekedés elérését.

A szegények elsőrendű szükségletei

Elsőbbséget kell biztosítani a legszegényebb országoknak és területeknek. Nagyobb kezdeményezések megtételére szólítunk fel mindenkit — Afrika és Ázsia inségövezeteinek érdekében. Elismerjük, hogy a szegénység megszüntetése érdekében a fejlett országoknak jelentős mennyiségű erőforrást kell átadniuk, másrészt a fejlődő országoknak nagyobb eltökéltséget kell mutatniuk arra, hogy javítsák a gazdasági irányítást és foglalkozzanak a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségekkel.

Az éhezés felszámolása

A világnak arra kell törekednie, hogy a század végére az abszolút szegénység felszámolásával megszüntesse az éhséget és az alultápláltságot. Alapvetően fontosak a nagyobb élelmiszertermelés, a mezőgazdaság fokozott fejlesztése és a nemzetközi élelmiszer-biztonság érdekében hozott intézkedések. Sok fejlődő országban szükség lesz további külső segítségre és a legfontosabb feladatok körének felülvizsgálatára.

Nyersanyagok

A nyersanyagokból származó jövedelmeket növelni kell annak érdekében, hogy kielégítően járulhassanak hozzá a Harmadik Világ országainak fejlődéséhez, mivel ezen országok többsége még ma is nagy mértékben a nyersanyag-exporttól függ. Lehetővé kellene tenni, hogy nyersanyagaikat helyben dolgozzák fel, és részt vegyenek ezek nemzetközi értékesítésében, szállításában és elosztásában is. A nyersanyagok árait valamilyen előnyös szinten kellene stabilizálni, hogy kevésbé legyenek érzékenyek a piaci változásokra. A fenti célok megvalósítása érdekében a javasolt Közös Alapnak és más hasonló intézményeknek megfelelő erőforrásokkal kell rendelkezniük. A bizonytalanság kompenzálására szolgáló jelenlegi lehetőségeket javítani és bővíteni kell.

Feldolgozóipari termékek

Északnak meg kellene fordítania azt a jelenlegi irányzatot, hogy iparát védi a Harmadik Világ versenyével szemben, és ehelyett egy pozitív, előzetes átszervezést kellene elősegítenie. Az ipari alkalmazkodási politika más országokat is közelről érint, ezért a témakört nemzetközi konzultációkon és nemzetközi felügyelet mellett kellene vizsgálni. Az 1979-ben véget ért Tokiói GATT Forduló által kidolgozott szabályzatok erélyes végrehajtás esetén hasznosnak bizonyulhatnak, de további munkára van szükség, hogy az átmeneti biztonsági megszorításokat valódi alkalmazkodási politikával kapcsolják össze. A fejlődő országoknak óvatosan kell bánniuk a protekcionizmus eszközével, amely befolyásolja exportjuk versenyképességét, emellett háttérbe szorítja a kölcsönös együttműködés egyik lényeges elemét, az egymás közötti kereskedelem lehetőségeit.

Transznacionális vállalatok, technológia és ásványkincs kitermelés

Egyezményeket kellene kötni olyan nemzetközi magatartási és hatékony nemzeti törvényekről, amelyek biztosítják a technológia nagyobb arányú átadását, a korlátozó üzletpolitika megfékezését, ugyanakkor keretet biztosítanak a transznacionális vállalatok tevékenységéhez. Egy hatékonyabb nemzetközi beruházási rendszer lehetővé tenné a fejlődő országok számára, hogy hasznosítsák a multinacionális vállalatok szakértelmét és erőforrásait, ugyanakkor elősegítené a vállalatok és a helyi kormány közötti szilárd kapcsolatok kialakítását. Ez bátrabb kezdeményezésre és beruházásra ösztönözné a vállalatokat az ásványi kincsek és az olaj feltárása terén a Harmadik Világban, ami a globális kínálat jövője szempontjából rendkívül fontos. A leggyengébb országoknak külön segítségre lesz szükségük, hogy egy ilyen rendszerben hatékonyan vehessenek részt.

A monetáris rendszer reformja

A nemzetközi pénzügyi rendszerben mutatkozó zűrzavar a világgazdaság egyik kulcsproblémája. Olyan rendszerre van szükség, amely stabilabb valutaárfolyamokat, a fizetési mérleghiány és -többlet kiigazításának terheiben arányosságot, és a nemzetközi likviditás rendezett növelését teremti meg. A monetáris stabilitásra irányuló nemzetközi politika egyik kulcselemévé a Különleges Lehívási Jogok (SDR) alapvető tartalékeszközként történő felhasználását kell tenni. Az SDR kibocsátását egyedül a nemzetközi likviditás megegyezés szerinti szükségleteihez szabad kapcsolni, és így az nem válik a nemzetközi infláció újabb forrásává. Véleményünk szerint a kibocsátott SDR-ek elosztását szintén a fejlődő országok pénzügyi igényeihez kell igazítani.

A fejlesztés finanszírozásának új megközelítése

A fentiekben meghatározott célok — a Jelentésünkben tárgyalt más célokkal együtt — a pénzalapok igen jelentős mértékű transzferjét kívánják meg. Ennek elmaradása esetén korábban példa nélkül álló veszélyek és nehézségek léphetnek fel. Nyomasztóan nagy szükségletek mutatkoznak az élelmiszer, az ásványkincs- és energiafeltárás, valamint a fejlesztés területén, a Dél olyan szükségletei, amelyek kielégítése Észak számára fontos. A legszegényebb országok helyzete kétségbeejtő. A többi alacsony jövedelmű fejlődő ország nagy részének nagyobb koncessziós finanszírozási támogatásra van szüksége a növekedés meggyorsítása és a fizetési mérleghiányok felszámolása érdekében. A közepes jövedelmű országok leginkább a kereskedelmi hitelekre támasz-

kodnak, ezért olyan intézkedésekre van szükség, amelyek biztosítják, hogy továbbra is kölcsönözhessenek a piacról és megbirkózhassanak súlyos adóterheikkel. A különféle szervezetek által készített rendelkezésre álló legjobb becslések alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy azoknak a célkitűzéseknek az eléréséhez, amelyekkel elégedettek lehetnénk, a jelenlegi évi 20 milliárd dolláros hivatalos fejlesztési segélynek több mint a duplájára lenne szükség, további jelentős, piaci feltételekkel nyújtott hitelek mellett.

A világ fejlődése szempontjából létfontosságú import finanszírozásának jelentős emelése szintén a világkereskedelem fenntartását és támogatását szolgálná, ettől pedig valamennyi ország jóléte függ. Az északi gazdaságoknak vissza kell nyerniük gazdasági életképességüket, de a világpiactól való szoros függőségük lehetetlenné teszi számukra, hogy megkíséreljék saját házuk táját rendbe tenni, miközben a világ többi részéről megfeledkeznek. A közéleti és a politikai vezetőknek minden országban tudatában kell lenniük, hogy a határozott cselekvés és a politikai akarat nélkülözhetetlen. A fejlesztés finanszírozásának új megközelítése – elképzelésünk szerint – a következő elemeket foglalja magában:

1. A fejlesztési pénzalapokat az egész világközösség felelősségeként kell felfogni, nagyságukat előre meghatározható és hosszú távú elvi alapokra kell helyezni. A pénzalapokhoz – véleményünk szerint – minden országnak – Nyugatnak, Keletnek és Délnek, kivéve a legszegényebb országokat – hozzá kell járulnia. Hozzájárulásuk nemzeti jövedelmük függvényében változó mértékű lenne, ami az egyetemes adózás elemével lenne egyenlő. A jelenlegi segélyezési célkitűzés szerint a gazdag országoknak bruttó nemzeti termékük 0,7%-át kellene segélyként adniuk. Egy 6000 dolláros átlagjövedelemmel rendelkező ország esetében ez fejenként 42 dollárt tenne ki. A gazdag országoknak kötelezettséget kellene vállalniuk a célkitűzés elérésének meghatározott időbeni ütemezésére, és arra, hogy 2000 előtt a fenti arány megközelíti az 1%-ot.
2. Véleményünk szerint több alapot kellene mozgósítani „automatikus" forrásokból. Számos lehetőséget vizsgáltunk meg, többek között a nemzetközi kereskedelemmel, a katonai kiadásokkal vagy a fegyverexporttal, valamint az egész világ közös tulajdonát képező erőforrásokból, különösen a tengerfenék ásványi kincseiből származó jövedelmekkel kapcsolatos adókivetést. A felsorolt új forrásokból származó alapok – amennyiben az egyes országoknak tulajdoníthatóak – beleszámítanának a segélyezési célkitűzésekbe. Úgy véljük, hogy az egyetemes és az automatikus hozzájárulás elősegítené a globális felelősség alapelveinek megteremtését és előrelépést jelenthetne a világgazdaság együttes irányítása felé.
3. A Világbanknak és a Regionális Fejlesztési Bankoknak új lépéseket kellene tenniük a hitelek növelésére. A Világbank már kétszeresére, 80 milliárd dollárra növeli tőkéjét. Sürgős feladatnak tartjuk, hogy módosítsák a Világbank szabályzatát: az áttételi arányt 1:1-ről 2:1-re változtassák, ami a hitelezési kapacitást 160 milliárd dollárra növelné. Úgy véljük, hogy a Bank eddigi hírneve és presztízse következtében a változás nem befolyásolná piaci helyzetét. Kívánatos lenne az is, hogy a finanszírozás nagyobb részaránya áramoljon keresztül a Regionális Fejlesztési Bank e célból megerősített csatornáin.
4. A fejlődő országoknak nyújtott további hitelekhez szükséges kölcsönfelvételnek az IMF aranytartalékából visszatartott hányad biztosítékával kellene szemben állnia, amely hatalmas erőforrást képvisel: értéke az 1979 végén érvényes piaci árakon 40 milliárd dollár felett volt. Az aranytartalék további eladásából származó profitokat – ha erről megegyezés születne – a fejlődő országok hitelfelvételi költségeinek támogatására kellene felhasználni.
5. Fel kell számolni a finanszírozás jelenlegi hatókörében, különösen a program-hitelekkel kapcsolatban a Jelentés által kimutatott komoly hiányosságokat. Véleményünk szerint a kapcsolatok és a politikai tárgyalásmód más típusára van szükség a hitelezők és hitelfelvevők között, hogy sokkal nagyobb összegű hitelnyújtás váljon lehetővé a speciális beruházási létesítményekhez rendelkezésre álló alapok mellett. Emiatt fontolóra kell venni egy új intézmény – a Világ Fejlesztési Alap (World Development Fund) – megteremtését, amely a döntéshozatali jogkör szélesebb körű megosztásán alapulna és képes lenne egyetemes tagságot toborozni. Emellett kifejeztük abbeli reményünket, hogy a gazdagok és szegények közötti szakadék felszámolásáért viselt globális felelősség felismerése végül is egy olyan nemzetközi adózási rendszerben jut kifejezésre, amelyhez minden ország hozzájárul. Az új intézmény végső soron a fejlesztési pénzalapok csatornája gyanánt szolgálhatna, ezek átutalásával azonban nem kell az intézmény létrehozásáig várni.
6. További jelentős multilaterális finanszírozásra van szükség az ásványi kincsek és az energiaforrások feltárásának támogatására a fejlődő országokban. Ezek egy része már meglevő intézményekből érkezik majd, úgy véljük azonban, hogy erre a célra új lehetőség is adódik még.
7. A kereskedelmi bankrendszernek megfelelő mértékben továbbra is hiteleket kellene nyújtania a fejlődő világ számára. Más magán-pénzügyi testületeket is ösztönözni kellene a részvételre. Intézkedéseket kell hozni annak biztosítására, hogy a közepes jövedelmű országok olyan feltételekkel kapjanak hiteleket, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy ésszerű keretek között tartsák eladósodásuk mértékét; a koncessziós pénzalapokat pedig úgy kellene a kamatok támogatására felhasználni, hogy a szegényebb országok is hasznát vegyék az ilyen kölcsönöknek. A Világbanknak és más nemzetközi pénzügyi intézményeknek garanciát kellene adniuk és szerepet kellene vállalniuk a kereskedelmi hitelek folyamatos biztosításához.

A hatalom megosztása

Míg ezek a speciális feladatok nagy pénzügyi transzfereket követelnek meg, úgy véljük, hogy a monetáris és pénzügyi intézményeken belül a hatalmat és a döntéshozatalt is szélesebb körben kell megosztani, több felelősséget adva a fejlődő világnak. Ehhez nemcsak arra van szükség, hogy a tagállamok hajlandók legyenek bekapcsolódni a szavazási struktúra felülvizsgálatába, hanem egy olyan irányítási stílust is megkövetel, amely mélyebb megértést és nagyobb érzékenységet mutat a Harmadik Világ problémái iránt (amint azt például az új intézményekről szóló javaslatunkban indítványoztuk).

Külön felelősség hárul a Világbankra, amely már eddig is sokat tett annak érdekében, hogy alkalmazkodjon a gyorsan változó világhoz. Messzemenően elismerjük tevékenységének magas színvonalát és munkatársainak szakértelmét, de ahhoz, hogy ügyfeleinek érdekeit még jobban képviselhesse — meggyőződésünk szerint — növelni kellene a vezetésben a Harmadik Országok képviseletét, valamint decentralizálni kellene a műveleteit és adminisztrációját. Úgy véljük, hoggy a regionális és szubregionális bankoknak egyre fontosabb szerepet kellene játszaniuk a fejlesztés finanszírozásában, és fel kellene őket jogosítani arra, hogy szorosabb kapcsolatokat tartsanak fenn az adott kontinens országaival; ezért megfelelő pénzalapokkal kellene ellátni őket és a vezetés egységesen magas színvonalát kellene biztosítani.

Tudjuk, hogy az utóbbi időben az IMF sokkal érzékenyebbé vált a fizetésimérleg-nehézségekkel küzdő nemzetek szélesebb körű céljaival szemben, de a problémákról sok esetben megkésve tanácskoznak, amikor már drasztikus intézkedésekre van szükség. Hangsúlyozzuk azonban, hogy az IMF-nek a gyakorlatban is kifejezésre kellene juttatnia azt a szándékát, hogy saját megfogalmazása szerint „kellő figyelmet szenteljenek a tagországok belföldi társadalmi és politikai célkitűzéseinek". Az IMF hitelek szigorú feltételeinek visszahatásai súlyosan veszélyeztetik e célkitűzéseket, ezért azt javasoljuk, hogy az IMF-nek hosszabb alkalmazkodási időszakot kellene biztosítania hitelfelvevői számára. A Világbankhoz hasonlóan az IMF-nek is figyelmet kellene fordítania a Harmadik Világ-beli országok megfelelő képviseletére a vezetésben és a személyi állomány felsőbb szintjein.

Rendkívül lényeges, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetében és alszervezeteiben megszűnjön a párhuzamos tevékenység, az adminisztráció burjánzása és a pazarlás. Véleményünk szerint különösen a különböző típusú világintézmények működésének vizsgálatában és értékelésében van szükség új módszerekre, hogy ezek nagyobb felelősséget érezzenek a kormányok és a közvélemény iránt. Az iparosított és a fejlődő országoknak egyaránt érdeke annak biztosítása, hogy a pénzalapok, a szakértelem és a problémák felismerésével kapcsolatos információk áramlása a lehető leghatékonyabb legyen. Fontos az is, hogy a felek hatékony gépezettel rendelkezzenek a nemzetközi tárgyalásokon képviselt álláspontjuk kialakítására és kidolgozására.

Sürgősségi Program: 1980—85

Úgy véljük, hogy a világ nem várhat a hosszútávú intézkedésekre, hanem a következő öt évre szóló, azonnali akcióprogramot kell elindítani, a legsúlyosabb veszélyek elkerülése érdekében; olyan, részeiben egymáshoz illeszkedő programot, amelyben minden résztvevőnek vállalásokat kell tennie, ugyanakkor előnyös is lesz mindegyik számára. Alapvető — egyformán fontos — elemei a következők lennének:

1. Az erőforrások nagyarányú átadása a fejlődő országoknak.
2. Nemzetközi energia-stratégia.
3. Világméretű élelmiszerprogram.
4. Néhány fontosabb reform megindítása a világgazdasági rendszerben.

Véleményünk szerint az erőforrások átadásának legsürgetőbb céljai a következők:

- segélynyújtás a jelenlegi gazdasági válság által leginkább fenyegetett, legszegényebb országoknak és régióknak;
- fedezet a közepes-jövedelmű országok adósságainak és deficitjeinek finanszírozásához.

Az energia-stratégiának a következő biztosításra kell irányulnia:

- állandó szintű olajkínálat;
- szigorú takarékosság;
- előrejelezhetőbb és fokozatosabb (reál) áremelkedések;
- Alternatív és megújítható energiaforrások kifejlesztése.

Az élelmiszerprogram a következőkre irányulna:

- nagyobb élelmiszertermelés — különösen a Harmadik Világban — a szükséges nemzetközi segítséggel;
- állandó szintű élelmiszer-ellátás, ideértve a vészhelyzetben nyújtott élelmiszer-segélyek növelését;
- az élelmiszer-ellátás biztonságának hosszútávú nemzetközi rendszere.

A világgazdasági rendszer reformjának kezdetén a következőkre kell összpontosítani a figyelmet:

- a hatékony monetáris és finanszírozási rendszer irányába teendő lépések, amelyben minden érdekelt teljes jogú tagként vehet részt;
- a nyersanyagok és a gyáripari termékek terén a fejlődő országok kereskedelmi feltételeit javító intézkedések gyorsítása.

Egy ilyen sürgősségi program egyrészt nem helyettesíti az általunk javasolt hosszabb távú, a legfontosabb feladatokat tartalmazó programot, másrészt nem inkonzisztens azzal; fontos azonban ennek elvállalása, ha a világgazdaság a közvetlenül előttünk álló évek fenyegető válságát túl akarja élni – egy olyan válságot, amely önmagában is óriási mértékben csökkentené a legfontosabb feladatokat tartalmazó program alapján elérhető eredmények kilátásait. Ebbe természetesen csak akkor lehet belekezdeni, ha a program széles körű támogatásra talál. Egyezményt kell kötni róla a megfelelő intézkedési csomagtervről folytatott nemzetközi tárgyalások során. Minden érdekeltnek pozitív szerep jut ebben a folyamatban és mindegyikük számára előnyösek lesznek az eredmények.

Az erőforrások átadása

Az erőforrások átadása terén néhány fontosabb szükséglet sürgős, globális választ követel. Jelentősebb erőfeszítést kell tenni – például – Afrika és Ázsia nyomorövezeteinek megsegítésére. Az azonnali segítséget össze kell kötni hosszú távú tervekkel, hogy ezeket a területeket tartós növekedési pályára állítsák, és így végül önfenntartóak legyenek. Ennek minimális költségét a jelenlegi segélyen felül évi 4 milliárd dollárra becsüljük.

A közepes jövedelmű országok hiteligényeit ki kell elégíteni. Ez megkönnyíthető, ha megfelelő intézkedéseket hoznak program-kölcsönök nyújtására és a tőkefelesleg visszaforgatásának biztosítására. Az együttes finanszírozást vagy a nemzetközi pénzügyi intézmények által vállalt garanciákat fel kellene használni a közepes jövedelmű országoknak nyújtott kereskedelmi hitelek támogatására.

A fenti célok és a tárgyalt célkitűzések megvalósításához nagy mennyiségű segélyre van szükség, emellett a segélyek minőségét is javítani kell. A gazdag országoknak kötelezettséget kell vállalniuk arra, hogy egy bizonyos ütemterv szerint elérik a 0,7%-os célkitűzést: a segélyek összegének növelését 1980-ban megkezdik és 1985-re elérik a kitűzött szintet. Ez 1985-re évente további 30 milliárd dollár segélyt biztosít majd, aminek nagy részét az inségövezeteknek és más alacsony jövedelmű országoknak kell kapniuk. A kelet-európai országoknak és a jobb helyzetben levő fejlődő országoknak kötelezniük kellene magukat arra, hogy az általunk javasoltak alapján minél előbb részt vállalnak a segélyezésben.

Értékelésünk szerint a kereskedelmi intézmények által végzett együttes finanszírozás vagy a garanciák alapján nyújtott nagyobb mértékű hitelek, a növekvő hivatalos segély, a Világbank és a Regionális Fejlesztési Bankok által nyújtott szélesebb körű hitelek, az IMF aranykészletének felhasználása és más erőforrás-átadási mechanizmusok biztosíthatnák, hogy a nyílvános csatornákon keresztül a fejlődő világba áramló további pénzalapok 1985-re évi 50–60 milliárd dollár nagyságrendű összegre növekedjenek.

Energia

A fenti erőforrások átadása egy általunk elképzelt globális egyezmény fontos részét alkotná. Egy másik fontos részben a globális energiaproblémával és az olaj kivételes szerepével kell foglalkozni. Az olajtermelő és az olajfogyasztó országoknak alkalmazkodniuk kell egymáshoz, mivel ez a biztonságosabb olajellátást, a szigorúbb takarékosságot, az előre jelezhető árváltozásokat és az alternatív energiaforrások kifejlesztését szolgáló intézkedéseket teszi lehetővé. Ez az alkalmazkodás elkerülhetetlenül fontos annak érdekében, hogy a világ ne haladjon tovább a gazdasági katasztrófa felé vezető úton, és felkészüljön az új energiakorszakba való elkerülhetetlen átmenetre. A sürgősségi programban a nemzetközi energiastratégiának a következő – bizonyos mértékig már elfogadott – elemeket kellene szerepeltetnie:

- A fejlődő és iparosított olajexportáló országok egyaránt biztosítják majd a termelés szintjét, és megegyeznek, hogy nem csökkentik önkényesen és hirtelen a kínálatot, hacsak rajtuk kívül álló körülmények ezt nem teszik szükségessé. Külön egyezmény biztosítja majd, hogy a szegényebb országok megkapják a szükséges olajmennyiséget.
- Minden nagyobb energiafogyasztó ország kifejezetten kötelezi magát egy olyan egyezményes célkitűzés elérésére, amely szerint visszafogja olaj- és egyéb energiafelhasználását. Az iparosított nyugati országok által 1979-ben a Tokiói Csúcstalálkozón elfogadott és a Nemzetközi Energiaügynökség húsz tagja által jóváhagyott célkitűzéseknél ambiciózusabb célokat kell rögzíteni és megvalósításukat figyelemmel kísérni. Minden országnak takarékossági szabványokat kellene megállapítania az energiafelhasználásban, ideértve például az épületek szigetelését és a gépkocsik üzemanyag-fogyasztását; emellett törekedni kellene nemzetközileg jóváhagyott szabványok kialakítására ezekben a kérdésekben.
- Az olajárakat oly módon kellene megállapítani, hogy a hirtelen bekövetkező nagyobb változásokat elkerüljék, ugyanakkor az olaj árszintje ösztönözze a termelést és az olajjal való takarékosságot is. A végleges egyezmény tartalmazhatná a világinflációra vonatkozó árindexelés módját, az árak valamilyen valutakosárban vagy SDR-ben történő megadását, továbbá az olajtermelőknek járó pénzalapok értékének és felhasználhatóságának garanciáit is.
- Nagyobb beruházásokat kell eszközölni a Harmadik Világ országaiban az olaj- és földgázkutatás és -kitermelés, valamint az ismert és felhasználható alternatív energiaforrások – például a szén- és vízenergia – terén; tervekre és tőkére van szükség az új energiatípusok, különösen a napenergia és más meg-

újítható energiaforrások kutatásához és fejlesztéséhez. Minden országnak a lehető legnagyobb mértékben kellene részt vállalnia ebben a kutatási és fejlesztési tevékenységben, a hagyományos energia felhasználóinak és termelőinek egyaránt.

Kimutattuk, hogy az 1980-as években elkerülhetetlenül bekövetkezik a fejlődő országok deficitjének és adósságállományának erőteljes növekedése. Nagy szükség van további tanulmányokra, amelyek felmérik a deficitek és adósságállományok 1985-ös nagyságát, valamint az ezt fedező, potenciálisan rendelkezésre álló — magán és közületi — erőforrások mennyiségét is. Már most is nyilvánvaló azonban, hogy különleges intézkedéseket kell hozni. Az iparosított és olajexportőr országoknak — egyenként és közösen vállalt garanciák formájában — egyezményt kellene kötniük arról, hogy a jövőben milyen újabb szerepeket vállalnak és mekkora pótlólagos hitelezési kapacitást biztosítanak. Minthogy a kölcsönös függőség új értelmezése mindegyik felet érinti, lényeges, hogy ez a két országcsoport egyesítse erőit, és ezt a potenciális válságot — közös érdeküknek megfelelően — az együttműködés új lehetőségévé alakítsák át.

Élelmiszer

A növekvő élelmiszertermelés és a mezőgazdasági fejlesztés átfogó programját Délen fokozott erőfeszítésekkel és körülbelül évi 8 milliárd dollár segéllyel kell elindítani. (A fentiekben említett, a legszegényebb országoknak szánt 4 milliárd dollár ennek egy részét alkotja.) Ezek az erőfeszítések elengedhetetlenek abból a szempontból, hogy a szegény országokban megszüntessék az élelmiszerhiányt és az élelmiszerek világpiacán enyhítsék az inflációs nyomást. A nemzetközi élelmiszerbiztosítási program kiindulásaként felhívjuk az érdekelteket a Nemzetközi Gabonaegyezmény mielőbbi megkötésére és az élelmiszersegélyek növelésére.

Reformok

Az általunk javasolt nagyarányú erőforrás-átadásokat a fejlett és a fejlődő országok közötti szövetség alapján kellene megszervezni. A világközösségnek meg kellene vizsgálnia az új pénzügyi intézményekre tett javaslatainkat. Az IMF aranykészletének felhasználására, a nemzetközi adózásra és a meglevő intézményekben a hatalom megosztására vonatkozó javaslatokat is fontolóra kell venni, továbbá együttes erőfeszítések szükségesek a nemzetközi pénzügyi stabilitás visszaállítására, mivel a sürgősségi program fontos részének tartjuk az ilyen irányban tett lépéseket.

Néhány más fronton is a tevékenység megkezdésére vagy fokozására van szükség. Az iparosított nemzeteknek szabad utat kell nyitniuk a fejlődő országokból származó feldolgozott nyerstermékek előtt, és a fejlődő országokkal együtt komoly lépéseket kell tenniük a nyersanyagok árának stabilizálására. Az iparosított országoknak a nemzetközi kereskedelmi rendszer liberalizálására olyan intézkedéseket kell tenniük, amelyek keretében nagyobb határozottsággal alakítják át iparukat (a magasabb termelékenységi színvonal irányában), és a fejlődő országok számára lehetővé teszik piacaik kibővítését az iparosítási folyamat során. A fejlődő országoknak a maguk részéről is meg kell tenniük minden tőlük telhetőt az élelmiszertermelés növelése, az országon belüli jövedelem-egyenlőtlenségek csökkentése, az egymás közötti együttműködés bővítése, az átadott pénzügyi erőforrások hatékony és gazdaságos felhasználásának biztosítása, valamint a kedvező nemzetközi beruházási légkör elősegítése érdekében.

A sürgősségi programot egységes egészként fogtuk fel. Végrehajtása nagy lépést jelent majd a bizalom megteremtése, a kereskedelem és beruházások ösztönzése, továbbá a világgazdaság növekedési kilátásainak javítása érdekében. Az Észak és Dél közötti szövetség alapján végrehajtott program fontos előrelépés lenne az új világrend és egy igazi világközösség kialakítása felé.

A világ vezetőinek csúcstalálkozója

Az általunk célul kitűzött globális egyezményekhez — és az alapját képező megértéshez — együttes politikai cselekvésre és a partnerek közötti nagyfokú bizalomra lesz szükség, amely a kölcsönös érdekek egyöntetű felismerésével párosul. Véleményünk szerint ennek eléréséhez fontos lépés lenne az iparosított és fejlődő nemzetek vezetőinek csúcstalálkozója. A csúcstalálkozón résztvevő vezetők számát körülbelül huszonöt főre kellene korlátozni — akik azonban biztosítanák a világon kialakult főbb csoportosulások igazságos képviseletét —, mivel a kezdeményezések és engedmények részletes megvitatása őszintén és nyíltan csak így mehet végbe. Már sok jelentős tárgyalást folytattak addig is az OPEC-országok és Dél más országai, illetve az iparosított országok részvételével. Az Egyesült Nemzetek és szervezetei továbbra is lehetőséget biztosítanak a globális gazdasági problémákról folytatott viták és tárgyalások megtartására, és azt a világ vezetőinek találkozója sem helyettesíthetné, illetve helyettesítené. Elismerjük, hogy a csúcstalálkozón a vezetők nem kötelezhetik semmire azokat, akik nincsenek jelen. Megváltoztathatnák azonban a nemzetközi légkört és növelhetik a globális egyezmény kilátásait.

A csucstalalkozo revén lehetove valna, hogy a jelenlegi globális problemakat es azok megoldasat uj megvilá gitásba helyezzék, a talalkozo iranyelveket es ujabb lenduletet adhatna a jovoben folytatando targyalasoknak, végul uj gondolatokat vethetne fel a vilaggazdasag fellendítésének programjahoz Vélemenyunk szerint azonban a csucstalalkozonak foleg a surgossegi programra kellene koncentralnia figyelmet, es nem lenne szabad elternie a vilaggazdasag megvaltoztatasara iranyulo tobbi hosszu tavu tevekenysegtol, az azonnali program tulajdonkép pen megteremtené az egyuttmukodes es a megosztott felelosseg alapjait, es erre épulnének az alapveto valtozá sok Vélemenyunk szerint azonban a jelenlegi holtpont olyan sulyos helyzetet jelent és az áttores szuksegessé ge annyira nyilvánvalo, hogy semmi sem kesleltetheti a magasszintu vitakat es targyalasokat Remeljuk, hogy a csucstalalkozo lehetové teszi a politikai vezetok szamara az elso lepesek megtetelét az iranyban, hogy kotele zettséget vallaljanak maguk es népuk neveben az egesz vilag javat szolgalo globalis egyezmeny megkotésére

Bármilyen nagyok is a kulonbségek, Eszak es Del kozott az erdekek kolcsonossége all fenn A ketto sorsa szorosan osszekapcsolodik A megoldások felkutatasa nem joindulatu cselekedet kérdese, hanem a kolcsonos fennmaradas feltetele Megitelésunk szerint surgosen szukseg van olyan konkrét lepésekre, amelyek nelkul a világhelyzet csak tovább romolhat, és akar konfliktushoz vagy katasztrofahoz is vezethet Az aggodalom, de ugyanakkor a remeny szellemében dolgoztuk ki a Jelentesunkben leirt javaslatokat

KRITIKAI ELMÉLETEK ÉS ELMÉLETKRITIKÁK

Marton Imre:
Az osztályharc és az osztályszövetség kérdései — a neomarxista és nacionalista ideológiák tükrében

Kollár Zoltán:
André Gunder Frank Latin-Amerika-ábrázolásának margójára

Béládi László:
Egy prekapitalizmus-elmélet tanulságai

Miszlivetz Ferenc:
Immanuel Wallerstein osztálykoncepciójáról

Szentes Tamás:
Az „újbaloldal" világrendszer-szemlélete a történelmi fejlődés és a társadalmi rendszerek átértékelése szolgálatában

Paul Streeten:
A gazdasági fejlődés-elméletek kialakulása

Richard Jolly:
Az ipari országok gazdasági szerkezetének átalakítása: pozitív eredményű játék?

Samir Amin:
A világméretű felhalmozás. Bevezetés

Terence Hopkins — Immanuel Wallerstein:
A modern világrendszer fejlődésének módozatai

Timothy Shaw — Malcolm Grieve:
Függőség vagy fejlődés: nemzetközi és belső egyenlőtlenségek Afrikában

Peter Waterman:
Az Afrika-tanulmányok radikalizmusa

Chris Allen:
Bibliográfiai útmutató az afrikai politikai gazdaságtan tanulmányozásához

Megjelent: 1980.

TÖRTÉNELMI ÁTMENETEK ÉS ÁTMENETI TÁRSADALMAK

Tőkei Ferenc:
Két előadás az ázsiai termelési módról

Eric J. Hobsbawm:
Bevezetés Marx: 'A tőkés termelést megelőző formák' című művéhez

Maurice Godelier:
Az „ázsiai termelési mód" fogalma és a társadalmak fejlődésének marxista sémái

Charles Parain:
A Mediterráneum előtörténete és az ázsiai termelési mód

Héléne Antoniadis-Bibicou:
Bizánc és az ázsiai termelési mód

Jean Suret-Canale:
Trópusi-Afrika tradicionális társadalmai és az ázsiai termelési mód fogalma

Catherine Coquery-Vidrovitch:
Az afrikai parasztság politikai gazdaságtana és a termelési módok

Immanuel Wallerstein:
Afrika beépülése a világgazdaságba — a folyamat három szakasza

Immanuel Wallerstein:
A feudalizmusból a kapitalizmusba — átmenet vagy átmenetek?

Catherine Coquery-Vidrovitch:
Régi és új imperializmus — balszerencsés gyarmatosítás

Samir Amin:
Az egyenlőtlen fejlődés (I. fejezet)

Samir Amin:
Az arab nemzet (részletek)

Samir Amin:
Osztály és nemzet (részletek)

Megjelent: 1983.

Fejlődés-tanulmányok 3.

AZ ELMÉLET FEGYVERE ÉS A FEGYVEREK KRITIKÁJA

Marton Imre:
A Harmadik Világ eszmei áramlatairól

André Gunder Frank:
Az elmaradottság fejlődése. Ki a közvetlen ellenség?

Régis Debray:
A fegyverek kritikája (részletek)

Louis Althusser:
Levél Régis Debray-hez

Ernesto Che Guevara:
Kuba: történelmi kivétel vagy a gyarmatosítás elleni harc élcsapata?

Jean-Paul Sartre:
Fekete Orfeusz

Jean-Paul Sartre:
Előszó Frantz Fanon: 'A Föld rabjai' című könyvéhez

Frantz Fanon:
A Föld rabjai. Az erőszakról

Frantz Fanon:
Fekete bőr, fehér maszkok (részlet)

Frantz Fanon:
Fajgyűlölet és kultúra

Léopold Sedar Senghor:
Marx afrikai újraolvasásáért

Paulin Hountondji:
Egy mitosz története

Paulin Hountondji:
A nkrumahizmus vége és Nkrumah (újjá) születése

Kwame Nkrumah:
Konszenszizmus (részlet)

Ahmed Sékou Touré:
A marxista tézisek alkalmazása korunkra

Amilcar Cabral:
A kultúra szerepe a függetlenségi harcban

Anouar Abdel-Malek:
A mai arab gondolkodásról

Hassan al-Banna:
A Muzulmán Testvérek hitvallása

Abdallah Laroui:
Az arab értelmiségiek válsága. Európa és az Európán kívüli világ

Nguyen Khac Vien:
Konfucianizmus és marxizmus Vietnamban

Megjelent: 1983.

„PERIFÉRIKUS" NEMZETEK ÉS NEMZETEK FELETTI KÖZPONTOK

Celso Furtado:
Fejlődés

André Gunder Frank:
Az úgynevezett eredeti felhalmozásról

Immanuel Wallerstein:
A világkapitalizmus felemelkedése és jövőbeni összeomlása.
Az összehasonlító vizsgálat szempontjai

Immanuel Wallerstein:
A világrendszer-szemlélet a társadalomtudományokban

Immanuel Wallerstein:
A félperiférikus országok és korunk világválsága

Paul Sweezy:
A kapitalizmus általános válságának jelenlegi szakasza

Samir Amin:
Az imperializmus válsága. Strukturális válság

Johan Galtung:
Az imperializmus strukturális elmélete

Otto Kreye — Folker Fröbel — Jürgen Heinrichs:
Uj nemzetközi munkamegosztás felé

Osvaldo Sunkel — Edmundo Fuenzalida:
A kapitalizmus transznacionalizációja és a nemzeti fejlődés

Giovanni Arrighi:
Nemzetközi társaságok, munkásarisztokrácia és gazdasági fejlődés
Tropikus-Afrikában

Dieter Senghaas:
A periférikus kapitalizmus elméletéről

Megjelent: 1980.

Fejlődés-tanulmányok 5.

EGYENLŐTLEN NEMZETKÖZI CSERE VAGY A CSEREPARTNEREK EGYENLŐTLENSÉGE

Szentes Tamás:
Az egyenlőtlen nemzetközi csere emmanueli koncepciójáról

Arghiri Emmanuel:
Az egyenlőtlen csere (részletek)

Charles Bettelheim:
Elméleti megjegyzések Emmanuel művéhez

Samir Amin:
Egyenlőtlen csere és értéktörvény

Oscar Braun:
Nemzetközi kereskedelem és imperializmus

Ranjit Sau:
Egyenlőtlen csere, imperializmus és elmaradottság (részletek)

Geoffrey Kay:
Fejlettség és elmaradottság (részletek)

Sheila Smith:
Samir Amin nézetei – elmélet vagy tautológia?

Függelék

N. I. Buharin:
Világgazdaság és imperializmus

E. A. Preobrazsenszkij:
Az új gazdaság (részletek)

Ernesto Che Guevara:
Algiri beszéd

Megjelent: 1983.

Fejlődés-tanulmányok 6.

TORZ OSZTÁLYTÁRSADALMAK ÉS FORMÁLÓDÓ TÁRSADALMI OSZTÁLYOK

Miszlivetz Ferenc:
Az osztály-elemzés fogyatékosságairól
Peter Waterman:
A dolgozó szegények a Harmadik Világban
James Petras:
Az osztályok kialakulásának aspektusai a periférián: hatalmi struktúrák és stratégiák
Rodolfo Stavenhagen:
Társadalmi osztályok az agrártársadalmakban (részletek)
Immanuel Wallerstein:
Osztály és státusz a jelenkori Afrikában
Immanuel Wallerstein:
Fanon és a forradalmi osztály
Frantz Fanon:
A Föld rabjai (részlet)
Amilcar Cabral:
Bissau-Guinea társadalmi struktúrájáról
E. S. Atieno-Odhiambo:
A kenyai parasztság felemelkedése és bukása (1888–1922)
Majhemout Diop:
Mali munkásai
Gavin Williams:
Egy újgyarmat osztályviszonyai: a nigériai példa
Segun Osoba:
A nibériai uralkodó elit (1952–1965)
Bernard Magubane:
Az osztálystruktúra fejlődése Afrikában
René Gallissot:
Társadalmi osztályok, állam és fejlődés a független Algériában
Issa G. Shivji:
Tanzánia: a csendes osztályharc
Giovanni Arrighi:
Nemzetközi társaságok, munkásarisztokrácia és gazdasági fejlődés Trópusi-Afrikában (részlet)
Robin Cohen:
A parasztoktól a munkásokig Afrikában
John S. Saul – Roger Woods:
Afrikai parasztok
André Gunder Frank:
Lumpenburzsoázia, lumpenfejlődés (részlet)
André Béteille:
A mezőgazdaság társadalmi rendszere

Megjelent: 1984.

Fejlődés-tanulmányok 7.

URBANIZÁCIÓ, MARGINÁLIS RÉTEGEK ÉS INFORMÁLIS SZEKTOR

Marton Imre:
Bevezetés

Paul Bairoch:
A városi munkanélküliség a fejlődő országokban

Milton Santon:
A Harmadik Világ városai (részletek)

Bernard Granotier:
A bádogvárosok világa (részletek)

Philippe Hugon:
Szektorális dualizmus vagy a termelési formák alárendelése a tőkének

Jacques Charmes:
Informális szektor és eredeti felhalmozás

Alain Morice:
A marginalitás elmélete: egy jószándékú fogalom korlátai

Moise Ikonikoff – Silvia Sigal:
Tartaléksereg, marginalizáció és informális szektor

Rodrigo Parra Sandoval:
Marginalitás és elmaradottság

Alain Marie:
A városi proletariátus marginalitása és társadalmi helyzete Afrikában

Robert Escallier:
A társadalmi-területi jelenség a Harmadik Világ városaiban:
a Mediterráneum és Nyugat-Afrika

Peter C. W. Gutkind:
Városantropológia (részlet)

Jean-Marie Gibbal – Emil Le Gris – Alain Marie – Annik Osmont – Gérard Salem:
Az afrikai város antropológiai kutatásának helyzete

Bryan R. Roberts:
Munkaerővándorlás, ipari gazdaság és tömegfogyasztás

Yogendra Singh:
Az ipari munkásság vándorlása és az urbanizáció (részletek)

Selim Abou:
Az akulturáció etnopszichoanalízise

Megjelent: 1985.

A JÖVŐ ESÉLYEI

Némethi Gábor:
Jövőképek, világmodellek

Alvin Toffler:
Jövősokk (részletek)

Donella H. Meadows – Dennis L. Meadows – Jorgen Randers – William W. Behrens:
A növekedés határai (részletek)

Alexander Thiemann – Caroll Wilson:
Megjegyzések a növekedés határaihoz

Mihajlo Mesarovic – Eduard Pestel:
Fordulóponton az emberiség (részletek)

Amilcar O. Herrera – Hugo D. Scolnik:
Katasztrófa vagy új társadalom (részletek)

Jay Forrester:
A gazdasági növekedés új távlatai

Herman Kahn – William Brown – Leon Martel:
A következő 200 év (részletek)

Sam Cole – Jay Bershuny – Ian Miles:
A világfejlődés forgatókönyvei

Ervin László:
Célok az emberiség számára (részletek)

Dennis Gabor – Umberto Colombo:
A pazarlás korszaka után (részletek)

James W. Botkin – Mahdi Elmandjra – Mircea Malitza:
A tanulás határtalan (részlet)

Jaques Lesourne:
Szemközt a jövővel (részlet)

Orio Giarini:
Párbeszéd a jólétről és a gazdaságról (részletek)

Megjelent: 1987.

Fejlődés-tanulmányok regionális sorozat 1.

AZ OROSZ TÖRTÉNELEM EGYETEMESSÉGE ÉS KÜLÖNÖSSÉGE

Szrák – Krausz:
Előszó

K. D. Kavelin:
Pillantás a régi Oroszország jogi életére

K. Sz. Akszakov:
Az orosz történelem alapelveiről

A. I. Herzen:
A forradalmi eszmék fejlődése Oroszországban

Sz. M. Szolovjov:
Oroszország története a legrégibb időktől

N. I. Kosztomarov:
Az egyeduralom kezdete a régi Oroszországban

V. O. Kljucsevszkij:
Előadások az orosz történelemről. Második előadás

P. N. Miljukov:
Az orosz kultúra történetének alapvonásai

N. P. Pavlov Szilvanszkij:
Feudalizmus a régi Oroszországban

G. V. Plehanov:
Az orosz társadalmi gondolkodás története. Bevezetés

P. P. Maszlov:
A nemzetgazdaság fejlődése és hatása az osztályharcra a XIX. században

L. D. Trockij:
1905

M. N. Pokrovszkij:
Igaz-e, hogy az abszolutizmus Oroszországban 'a társadalmi fejlődéssel szemben létezett'?

Em. Gazganov:
G. V. Plehanov történelmi nézetei

L. D. Trockij:
Az orosz forradalom története

Megjelent: 1983.

Fejlődés-tanulmányok regionális sorozat 2.

FALVAK ÉS KASZTOK A VÁLTOZÓ INDIÁBAN

Gáthy Vera:
A falvak és a kasztok szociológiája a változó Indiában

André Béteille:
Az agrárrendszerek antropológiai megközelítése

Irfan Habib:
A tőkés fejlődés lehetőségei a Mughal-India gazdaságában

Kathleen Cough:
Agrárviszonyok Délkelet-Indiában, 1750–1976

M. N. Srinivas:
Egy májszúri falu társadalmi struktúrája

McKim Marriott:
Egy Uttar Pradés-i falu társadalmi struktúrája és annak változásai

S. C. Dube:
Egy dekkáni falu

André Béteille:
Agrárviszonyok a dél-indiai Tándzsur kerületben

Max Weber:
Vallásszociológia. II. Hinduizmus és buddhizmus (részletek)

M. N. Srinivas:
A kaszt a modern Indiában és más esszék (részletek)

Louis Dumont:
Homo Hierarchicus (részletek)

S. K. Agrawala:
Előnyöket biztosító diszkrimináció és elmaradott népcsoportok Indiában

Rajni Kothari:
Kaszt az indiai politikában

Ravi I. Matthai:
Befektetés a demokrácia érdekében: rabság vagy önerőre támaszkodás

C. M. Abraham:
A kasztrendszer tendenciáinak vizsgálata

Yogendra Singh:
Az indiai gradíció modernizációja (részletek)

Megjelent: 1985.

Fejlődés-tanulmányok regionális sorozat 3.

ZSIDÓKÉRDÉS KELET- ÉS KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Simon Róbert:
A zsidókérdés mint az egyenlőtlen fejlődés paradigmája

Reinhard Rürup:
Emancipáció és antiszemitizmus

Maxime Rodinson:
Bevezetés A. Léon „A zsidókérdés materialista felfogása" című könyvéhez

Abraham Léon:
A zsidókérdés materialista felfogása

Paul E. Hyman:
Az európai zsidóság története

Max Horkheimer:
A zsidók és Európa

Max Horkheimer – Theodor W. Adorno:
Az antiszemitizmus elemei

Ernst Bloch:
Ó-Ujhaza, a cionizmus programja

Hal Draper:
Marx és a zsidó-gazdasági sztereotipia

Michael Polanyi:
Zsidókérdés

Michael Löwy:
Zsidó messianizmus és anarchista utópiák Közép-Kelet-Európában (1905–1923)

Rosa Luxemburg:
A progrom után

Rosa Luxemburg:
Visszakozás az egész vonalon

Rosa Luxemburg:
„Vita"

Wladimir Medem:
A modern antiszemitizmus Oroszországban

Leo Trockij:
Termidor és antiszemitizmus

Isaac Deutscher:
Az orosz forradalom és a zsidókérdés

Ilse Yago-Jung:
Bevezető a „Marxisták az antiszemitizmus ellen" című kötethez

Leszek Kolakowski:
Az antiszemiták. Öt, semmiképpen sem új tézis, figyelmeztetőül

Ágoston Péter:
A zsidók útja

Beregi Ármin – Bíró Lajos – Bölöni György – Guttmann Henrik – Ignotus – Jászi Oszkár – Lesznai Anna – Stefanek Antal – Szabó Ervin:
A zsidókérdés Magyarországon

Szende Pál:
Keresztény Magyarország és zsidó kapitalizmus

William O. McCagg:
A főbb vitapontok. Fontos-e a zsidó nemesség?

William O. McCagg:
A sikerhez vezető út. A nagy válság 1900–1018

Várdy Péter:
Befejezetlen múlt – mai magyar zsidó valóság

Dokumentumok:

Kurt Tucholsky:
Levél A. Zweignek

Pap Károly:
Zsidó sebek és bűnök

Illyés Gyula – Komlós Aladár:
Zsidó sebek és bűnök. Pap Károly könyve

Megjelent: 1985.